

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MEDIEVISZTIKA ALPROGRAM**

Szabó Pál

**1440 – Nándorfehérvár
első oszmán–török ostroma és előzményei**

doktori értekezés

**Témavezetők: Prof. Dr. Olajos Terézia,
Dr. Sebők Ferenc**

Szeged

2014

Tartalom

Előszó	4
1. „nem jegyezték fel többet néhány szűkszavú mondatnál”	9
–Nándorfehérvár első török ostroma a magyar történetírásban	9
2. Az ostrom(ok) évtizedének nemzetközi eseményei	27
2. 1. Anglia és Franciaország a százéves háborúban	27
2. 2. A Német–Római Császárság és Lengyelország dinasztikus törekvései	28
2. 3. A Pápaság és az egyházi unió.....	31
2. 4. Szerbia, Bizánc és az Oszmán Birodalom.....	35
2. 5. Hatalommegosztás a Mediterráneumban: Rodosz ostromai (1440, 1444)	43
3. Elődök és erődök: A vár középkori újjáépítései	48
3. 1. A bizánci Belgrád.....	48
3. 2. A 15. század eleji újjáépítés: a főváros Belgrád Lazarević István korában	51
3. 3. Ragusa, Rodosz erődített városai a 14–15. században	58
3. 4. Thesszaloniki és Szendrő várfalai a 15. században.....	66
4. Belgrádból Nándorfehérvár	72
4. 1. A tatái szerződés és Nándorfehérvár átadása (1426–1427).....	72
5. A Tallóciak: a déli végektől Nándorfehérvár kapitányságáig	77
5. 1. Részvétel Galambóc 1428. évi ostromában.....	77
5. 2. Nemesség és pecséthasználat: a Tallóci címer nyomában	85
5. 3. Küzdelem a horvát–szlavón–dalmát bánság megtartásáért	92
5. 4. Zsigmond 1437. évi törökellenes hadjárata	94
6. Az 1440. évi török támadás katonai előzményei	99
6. 1. 1429–1432: A Német Lovagrend a Szörénységben	99
6. 2. Okleveles adatok az 1429–1437 közötti török betörésekről	101
6. 3. II. Murád 1438. évi erdélyi hadjárata.....	109
6. 4. Szendrő 1439. évi ostroma.....	115
7. Az 1440-es ostrom belpolitikai háttere: a magyarországi belháború	128
7. 1. A megérkezéstől a koronázásig: I. Ulászló	128
7. 2. Nándorfehérvár felmentésének lehetősége és lehetetlensége	141
7. 3. Az ostrom időszaka a Tallóci-oklevelezésben.....	144

8. Nándorfehérvár 1440. évi ostroma a forrásokban	148
8. 1. A latin nyelvű magyar források.....	148
8. 2. A latin nyelvű lengyel források.....	154
8. 3. A bizánci, klasszicizáló görög nyelvű források	167
8. 4. A bizánci–újgörög nyelvű források.....	171
8. 5. Fejezetek a török nyelvű forrásokból.....	176
9. Néhány filológiai tanulság.....	182
9. 1. Párhuzamos „ostromrajzok”	182
9. 2. A tűzfegyverek, aknák megnevezése az ostrom bizánci forrásaiban	191
10. Elemzések és következtetések	196
10. 1. Az ostrom rekonstrukciója	196
10. 2. Az ostrom kezdete, vége és a szultáni hadsereg akciórádusza.....	202
10. 3. A szemben álló seregek létszáma	211
10. 4. Az ostromban alkalmazott haditechnika: aknázat	214
10. 5. Lő „por”-e a lőpor? –a bizánci források tanulsága	225
10. 6. Alkalmazott tűzfegyverek: ágyúk, puskák, mozsarak	231
11. Vég nélkül... a végeken: a Tallóciak és a Hunyadiak	246
12. „ <i>eltekintve Belgrád 1440. évi sikertelen ostromától</i> ”?	250
–Az ostrom elhelyezése a magyar hadtörténetben	250
13. Kitekintés.....	255
13. 1. Nándorfehérvár megnevezésének egy földrajzi-topográfiai problémája	255
13. 2. I. Bayezid szultán hadjáratai a Magyar Királyság ellen.....	259
13. 3. Ostromolhatta-e I. Bayezid Nándorfehérvárt?	279
13. 4. Hunyadi Mátyás ismeretlen győzelme Nándorfehérvárnál	291
–Zsarnó ostroma (1463).....	291
14. Felhasznált irodalom	300
15. Mellékletek	326

Előszó

Alapigazság, hogy egy-egy vár történetének megírásakor a híresebb vagy később elhíresült ostrom sokszor „elfedi” a korábbi sikeres védelmeket, így az egyoldalúan kerül át a köztudatba. Temesvár 1552. évi oszmán–török ostroma (június 24 – július 27) és elfoglalása általában ismert, de arról, hogy egy évvel korábban, 1551 októberében (október 17–27) a védők sikeresen visszaverték a törököket, alig tudhatunk.¹ Elgondolkodtató az, hogy milyen egyéb tényezők miatt lesz egy-egy ostrom hangsúlyosabb mind a kortársak, mind pedig az utódok emlékezetében, amikor katonailag–hadászatiilag volt (voltak) más – legalább olyan fontosságú – korábbi (korábbiak) is. Nándorfehérvár szintén jó példát szolgáltat erre, hiszen sok mindent nem tudunk még e vár 1456 előtti oszmán–török ostromainak történetéről. Ez a folyamat – az ostromról szóló magyarországi latin nyelvű krónikák közlése ellenére – már több mint száz évvel az ostrom után a históriás énekekben is nyomon követhető. 1560-ban Nagybáncsai Mátyás Hunyadi János tetteiről szóló énekében Tallóci Jován („*vitéz Szováti János bán*”) 1440. évi helytállása a törökverő hős harcai közé kerül, annak mintegy „bevezetéseként.”²

Vállalkozásom hiánypótló, mert – tudomásom szerint – Nándorfehérvár 1440. évi ostromáról önálló munka azóta sem született, s e körülmény témaválasztásomat és eddigi publikációim igyekezetét feltétlenül indokolttá tette.

A témával egy előadásra készülve a Vásárhelyi Történelmi Kör részére, 2009-ben, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, medievisztika szakos doktoranduszként kezdtem foglalkozni az ostrom közelgő jubileuma alkalmából. Az alaposan feldolgozottnak hitt téma szűkszavú szakirodalmát látva azonban hamarosan rá kellett jönnöm arra, hogy valójában a forrásokból kiindulva alapkutatásokat kell folytatnom. Ennek első eredményeként, Hódmezővásárhelyen Dani Dániel Pál

¹ Erre például Dr. Petrovics István (SZTE-BTK) mutatott rá, Hódmezővásárhelyen, az V. Történettudományi Találkozón megtartott előadásában. *A középkori Temesvár és a város 1552. évi eleste* (2012. július 17). Érintőlegesen lásd még: Petrovics István: *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből.* Capitulum IV. Szeged 2008.

² A disszertáció egyes fejezeteihez mottóként választott históriás ének egyik érdekessége, hogy a későbbi Balassi-strófa egyik előképét adja, belső rímek nélkül, négysoros strófákban. Csörsz Rumen István: „*Hallám egy ifjúnak minap éneklését*” Versformák és dallamok Balassi Bálint költészetében. In.: Balassi Bálint és kora. Budapest 2004. 89.

hadtörténész barátom jóvoltából, a Vásárhelyi Történelmi Kör előadássorozata keretében, 2010. március 19-én tartottam előadást az ostrom 570 évvel ezelőtti évfordulója tiszteletére. Ezt követték az anyag bővülésével évenként további hódmezővásárhelyi (2010. július 17; 2011. július 14; 2012. július 17; 2013. július 9, 13), algyői (2011. február 15) és szabadkai előadások (2011. november 11), illetve Budapesten, az MTA-n, Dr. Baán István akadémiai doktori védésén egy hozzászólásom (2011. február 23). 2010-ben addigi eredményeimet Szegeden közzétettem.³ 2011 szeptemberében kutatásaimat összefoglaló tanulmányomat a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőjének, Dr. Veszprémy Lászlónak küldtem el. Bár munkámat a 2011. decemberi szerkesztőségi ülés későbbi közlésre elfogadta, ám ezidáig (2014. január) részletében sem jelent meg.

2010 és 2014 között a Szegedi Tudományegyetem Bizantinológiai Kutatócsoportja keretében, Dr. Olajos Terézia professzor asszony vezetésével a *Magyar–bizánci kapcsolatok a 10–15. században a történelem, politika, művelődéstörténet, egyház és jog területén* című téma (OTKA K 81 485) intézményes lehetőséget biztosított számomra kutatásaim elmélyítésére és megszilárdította korábbi elkötelezettségemet a téma iránt. Ennek keretében könyvtári és levéltári kutatásokat, helyszíni terepbejárásokat folytathattam. Eredményeimet tudományos konferenciákon bemutattam és különböző szakmai orgánumban közzétettem.

A 2011 decemberében elkészült hosszabb tanulmányomat a Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület – miután a tagjai közé fogadott – az 2011–2012-es évkönyvében közölte, amely végül is 2013 tavaszán jelent meg.⁴

A 2012. év során az ostromról publikáció-sorozatot írtam, amelynek folyamatos közlését – főbb részeivel, több közleményben – a *Partium* folyóirat vállalta fel. Így az ostrom első hazai historiográfiai áttekintését 2011/2012 telén publikáltam.⁵ Majd ezt követte 2012-ben négy tanulmányom megjelenése, amelyek a legújabb eredményeimet is tartalmazzák.⁶ Ezzel párhuzamosan e témakört kiegészítve további előadásokat tartottam.

³ Szabó Pál: „*Ahol Magyar Királyságunk épsége ered*” Nándorfehérvár első török ostroma (1440). Diadalmas viadalmak *Belvedere Meridionale* 2010/XXII. 3–4. április–május (Szerk.: Halmágyi Miklós) 59–85. A továbbiakban: Szabó 2010a.

⁴ Uő: Egy elfeledett hadisiker nyomában: Nándorfehérvár első török ostromáról (1440). Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Évkönyv 3. Szerk.: Szabó József. Bajmok, 2013. 3–58. (Szabó 2013a)

⁵ Uő: „*nem jegyeztek fel többet néhány szűkszavú mondatnál*” Nándorfehérvár első török ostroma a magyar történetírásban. *Partium* 2011/2012 (tél) 12–19. (Szabó 2011d)

⁶ Uő: Új fejezetek Nándorfehérvár első török ostromáról (1440, első közlemény). *Partium* 2012 (nyár) 80–96 (Szabó 2012a); Nándorfehérvár első török ostromának kül- és belpolitikai előzményei (Második közlemény) *Partium* 2012 (ősz) 8–29 (Szabó 2012c); Nándorfehérvár első török ostromának forrásai (Harmadik közlemény) *Partium* 2012 (ősz) 109–131 (A továbbiakban: Szabó 2012d); Értékelés és

A két névtelen szerzőtől származó bizánci krónikarészlet fordításáról és összehasonlító elemzéséről 2012 májusában, a Magyar Bizantinológiai Társaság szegedi tagozata által szervezett, nemzetközi bizantinológiai konferencián számoltam be.⁷

2013 júniusában Szegeden, a 8. Medievisztikai Konferencián a vizsgálataimmal immár időben is jobban „előretekinve”, egy I. Bayezid szultán korabeli ostrom lehetőségét vizsgáltam meg.⁸ 2013-ban egy rövid összegzésem jelent meg a *Bácsországban*, amelyet az I. Bayezid szultán magyarországi hadjárataiba beágyazott „nulladik” ostromról szóló publikációm követett.⁹ Ez a témakör távolabbról kapcsolódik a disszertáció fő témájához – annak kialakított arányait nem megbontva – a Kitekintésben kapott helyet. Ide csatoltam a 1440-es ostrom magyarországi latin nyelvű forrásaiban megtalált topográfiai problémát is. A fejezetet Hunyadi Mátyás eddig nem ismert ostromának (1463) bemutatása zárja, a Nándorfehérvárhoz közeli Zsarnó vára ellen.

A könnyebb olvashatóság kedvéért, a görög szavak magyar átírásakor, a Magyar Tudományos Akadémia szabályait követtem, ugyanakkor a magyar nyelvben meghonosodott tulajdonnevek közkeletű átírását meghagytam. A Tallóci névnek a szakirodalomban előforduló különböző alakjait az idézett passzusokban megtartottam, egyébként – Mályusz Elemért követve – a Tallóci névalakot használtam. A disszertációban felhasznált, számos latin és görög nyelvű forrásrészleteket, amennyiben a fordító nevét külön nem jelzem, saját átvételésemben közlöm. A forrásszövegek idézésekor az oldalszámot követően, a vessző után, a sorok számát is jelölöm. A disszertáció témáját jelentő vár, város nevét Nándorfehérvárként illetve Belgrádként egyaránt említem. Amikor magyar kézben volt, az előbbi, amikor nem, az utóbbi néven neveztem.

A disszertáció módszere multidiszciplináris. A források felhasználása során egyesíti magában a görög és latin filológiai módszereket. A történelemtudományok (medievisztika), hadtörténet, a fegyvertörténet, a bizantinológia, az oszmanisztika, a történeti segédtudományok közül a diplomatikai és a szfragisztikai módszerek alkalmazását feltételezi. Jogászként pedig sokszor segítséget adott a középkori jogtörténet

következtetések Nándorfehérvár első török ostromáról (1440) (Negyedik közlemény). *Partium* 2012/13 (tél) 45–75. (Szabó 2012e)

⁷ Névtelen bizánci krónikák Nándorfehérvár első török ostromáról. In.: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. Szerkesztette: Olajos Terézia. Szeged 2014 (s. a) (Szabó 2014b)

⁸ Ostromolhatta-e I. Bayezid szultán Belgrádot? In.: Középkortörténeti tanulmányok 8. Szerk.: Bartha Annamária, Kruták Anita, Tóber Márta. Szeged 2014 (s. a) (Szabó 2014a)

⁹ Nándorfehérvár első erőpróbája. Történeti szinopszis az 1440. évi szultáni török ostromról. *Bácsország* 2013 / 2. (65) 24–28 (Szabó 2013b); I. Bayezid szultán Magyarország ellen vezetett hadjáratai és Nándorfehérvár „nulladik” ostromának lehetősége. *Partium* 2013, XXII. évf. (nyár) 73–89. (A továbbiakban: Szabó 2013c)

és a római jog eszköztára. Néhány ponton alapvető fontosságú volt a természettudományok köréből a kémia. A disszertáció megalapozottan pozitivista szemléletű, a források elsődlegességére épít, azokból von le következtetéseket. A disszertáció alapjait képező tanulmányaim során a szakirodalomban eddig nem ismert(etett) forrásokat tártam fel és elemeztem elsőként. Ez főleg a bizánci görög nyelvű, a lengyelországi latin nyelvű és az oszmán–török nyelvű krónikás források esetében történt. A bizánci források területén a 2013 decemberében megjelent, Dr. Baán István szöveggyűjteménye is segített, amelynek végső munkálataiba – a fent említett OTKA keretén belül – magam is bekapcsolódtam.

A várostromok kutatásának elengedhetetlen feltétele a helyszíni terepbejárás, adatfelvétel. Nándorfehérvár, Szendrő, Thesszaloniki várainak, bástyáinak és várfalainak, valamint környezetének topográfiai felmérése lehetőséget adott II. Murád szultán ostromtechnikájának jobb megértéséhez, nándorfehérvári ostromának komplex, összehasonlító vizsgálatához.

Mindahhoz, hogy e disszertáció eredményeit elérhessem, eddigi tanulmányaim során, illő méltó köszönetet mondanom. Az SZTE Klasszika–Filológiai Tanszékén az ógörög nyelvi tanulmányaim megkezdéséért és továbbfolytatásáért elsőként Dr. Dér Terézia egyetemi adjunktusnak. A klasszikus tanulmányaimnak és a magyarság középkori történelmének összekapcsolódását a bizantinológia jelenti, amely – mivel az ostrom forrásainak kutatását is leghamarabb a bizánci források keresésével kezdtem – számomra máig meghatározó. Ebben Dr. Olajos Terézia professzor asszonyt, disszertációm türelmes témavezetőjét illeti köszönetem, aki számos részletében segítette munkám végső megformálását. A középkori oklevelek kutatásának további bővítését Dr. Sebők Ferenc egyetemi docensnek köszönöm. Dr. Zombori Istvánnak a lengyel kapcsolatokra vonatkozó észrevételeket. Dani Dániel Pál hadtörténésznek, barátomnak, a Vásárhelyi Történelmi Kör társelnökének mindazon hasznos hadtörténeti tanácsot, észrevételt, biztatást, amellyel munkámat – kezdettől fogva – lelkesen segítette és támogatta. Szajkó István lőporvegyésznek a forrásokban említett fekete lőporra vonatkozó észrevételét, dolgozatának rendelkezésre bocsátását. Lénárd Juditnak dolgozatom utólagos nyelvi lektorálását. Juhász Ágnesnek a Raguzára, Palotás Zsoltnak pedig a rodoszi erődre vonatkozó szakirodalmi segítségét.

Az ostromnak és körülményeinek vizsgálata rendkívül komplex kutatási módszert igényelt, amelyben a klasszika–filológia, a bizantinológia, a történet- és hadtudományok mellett, megkerülhetetlen az oszmanisztika. A munka során egyértelművé vált számomra a korai oszmán–török források korlátozott elérhetősége. Külön köszönöm Dr. Papp Sándor

egyetemi docensnek, Dr. Czeglédi Katalin nyelvésznek, Dr. Tóth Hajnalkának és Orovec Borbély Diannának, hogy az oszmán–török források magyar fordítását, értelmezését számomra elkészítették.

Nándorfehérvárnak – a mai Belgrádnak, Szerbia fővárosának – az 1440-es ostromához kapcsolódó szerb szakirodalom részleteinek fordítását Dr. Kacziba Ágnes egyetemi docensnek (SZTE–BTK), Dr. Szikora Istvánnak, a Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület (Szabadka) elnökének, valamint Vanyúr Katalinnak köszönöm. Az osztrák krónikarészlet átültetését, az SZTE Germán Filológiai Intézet (Német Nyelvészeti Tanszék) egyetemi tanársegédjének, Sántáné Túri Ágnesnek. A publikációkért köszönet illeti a *Partium* lap főszerkesztőjét, Felhős Szabolcsot és a *Bácsország* folyóirat szerkesztőségét (Szabadka), hogy ösztönözték kutatásaim részeredményeinek megjelentetését.

Hálás szívvel köszönöm tanulmányaim lehetővé tételét családomnak és mindenkinek, aki munkám során segített.

Szeged, Hódmezővásárhely, 2014. január 20.

(Nagybáncsai Mátyás históriás énekének zsoltár dallama az általam használt harmóniákkal. Közli: Csörsz Rumen 2004. 89)

1. „nem jegyezték fel többet néhány szűkszavú mondatnál”

–Nándorfehérvár első török ostroma

a magyar történetírásban

Míg 2011-ben Nándorfehérvár 1456. évi török ostromának 555. évfordulóját méltó módon megünnepelelhetjük és a magyar Országgyűlés az 58/2011. (VII. 7.) számú határozatával törvénybe is iktatta – a nándorfehérvári diadal emléknapjaként – július 22. megünneplését, addig azonban nem csupán a törvényalkotók figyelmét kerülte el az a tény, hogy a vár nem az 1456. évi nándorfehérvári ostrom alkalmával nézett először szembe sikeresen a szultán vezette török haderővel, hanem 1440-ben legalább akkora diadal helyszíne volt. Az pedig a magyar (had)történetírásunknak a hiányossága, hogy eddig – kellő súlyának megfelelően – nem vizsgálta Nándorfehérvár első oszmán–török ostromát.¹⁰

Az 1456. évi ostromhoz több híres történeti mítoszunk is kötődött. A legismertebb talán a Dugovics Titusz személyéhez kapcsolt esemény. Azonban nemrég Szőcs Tibor tanulmánya révén bizonyítást nyert, hogy az ő legendás alakja nem több egy a 19. században megnevezett személynél.¹¹ Bár Nándorfehérvár több mítosztól megfosztatott, mégis maradt még említésre méltó történeti ténye, „*diadalmas viadalma*”. Mert ez a vár nemcsak az 1456. évi szultáni ostromot állta ki, hanem az 1440. évit is, amelynek egyúttal 2010-ben volt az 570. évfordulója. Erről az ostromról a történeti szakirodalom vagy nem, vagy jóval kevesebb szóval emlékezett meg. 1456 jogos dicsősége beragyogja és túlragyogja a 16 évvel korábbi várostromot.

Indokolt értekezésemet egy historiográfiai áttekintéssel kezdeni Nándorfehérvár első török ostromáról vagy annak hiányáról magyar történetírásunkban. Annyit már itt előrebozsátok, hogy e téma kutatástörténetéről nem beszélhetünk, mivel átfogó igényel, elsőként – korábbi és jelen kutatásaimat összefoglalva – e disszertáció tárgyalja.

Áttekintésemet a 19. század közepétől indítom és főleg az átfogó történelmi munkákra koncentrálok. Vizsgálódásommal azt szeretném érzékeltetni, hogy Nándorfehérvár első török ostroma mennyiben volt megtalálható történetírásunkban. Ez ugyanis jelentősen motiválta és indokoltá tette jelen témaválasztásomat.

¹⁰ Amint erre már felhívtam a figyelmet: Szabó 2011d 12–19.

¹¹ Szőcs Tibor: Egy „legendás” hős: Dugovics Titusz története. Hadtörténelmi Közlemények 2009/1. 3–35.(Szőcs 2009a)

Az első olyan részmunka, amely nemcsak megemlítette, hanem az akkoriban elérhető források alapján, a pozitivisták történetírás szellemében, ismertette az ostromot, a 19. század közepén, a Magyar Tudományos Akadémia első elnökének, gr. Teleki József tollából született és 1852-ben, Pesten jelent meg, a *Hunyadiak kora Magyarországon* című sorozatának első kötetében.¹² Természetesen ez a többkötetes Hunyadi-monográfia sem az ostromról szól, de a témát több oldalon érintette. Teleki alapos munkájának érdeme, hogy az általa felhasznált források között megtaláljuk a latin és bizánci források legtöbbszörét (Thuróczy, Bonfini, Dlugos, Callimachus, Khalkokondülész, Dukasz). Teleki ezek alapján, részletesen rekonstruálta az ostrom menetét, említette az akkoriban újak számító ágyúk használatát. Helyreigazította azt a felbukkanó tévedést, amely Hunyadi Jánosnak tulajdonította a vár 1440-ben történő megvédését is.¹³ Észrevette, hogy a források eltérnek a török ostrom lehetséges kezdési időpontját illetően és elkülönítette azt az 1439. évi eseményektől.¹⁴

A 19. század második felében ezután a Telekiéhez mérhető összefoglalás nem született. 1856. július 21-én, az 1456. évi nándorfehérvári diadal négyszáz éves évfordulóján Kiss Károly a Magyar Tudományos Akadémián tartott nagyszabású megemlékező előadást.¹⁵ Ebben jól érzékelhető az a tudományos megítélés, amely az 1440. évi ostromot az 1456. évi diadal árnyékában helyezi el, az utóbbira helyezve a hangsúlyt. „a magyar nemzetnek utolsó fényszakából választám azon fegyvertényt témául értekezésemnek”.¹⁶ Témaválasztásának aktualitását – mindezeket túl – azzal is indokolta, hogy: „nincs emlékszobra Hunyadi Jánosnak”.¹⁷ Miután áttekintette Nándorfehérvár földrajzi viszonyait, előremutató módon kiemelte a vár stratégiai helyzetét: „Akkori időben Buda és Byzanc közti közlékpontnak tekintetett és Keletnek felől nyitja volt Magyarországnak.”¹⁸

Kiss – sajátos nyelvezetével egyedi módon – megemlékezik az 1440. ostromról is. „Jól megerősítve, jól felszerelve Nándorfehérvár 1440-ben Thaloczi Sovány¹⁹ János vezérlete alatt, ki egyszersmind vránai perjel is volt, két havon át (sic!) ellent állott Murad szultán nagyvezérének, Ali beinek, ki a Dunáról 100 vitorla erősségű flotilla közremunkálásával,

¹² Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. Első kötet, Pest, 1852. A továbbiakban: Teleki 1852.

¹³ Teleki 1852. 225–230.

¹⁴ Teleki 1852. 225. (2. lábjegyzet)

¹⁵ Kiss Károly: Hunyadi János utolsó hadjárata bolgár- és szerbországban 1454-ben és Nándorfehérvár fölmentése a török táborításától 1456. (A nándorfehérvári diadal negyedik százados napján. júl. 21. 1856) Pest, 1857. A továbbiakban: Kiss 1857.

¹⁶ Kiss 1857. 3.

¹⁷ Kiss 1857. 4.

¹⁸ Kiss 1857. 40.

¹⁹ A várkapitány Tallóci Jován (János) nevéből származó megkettőzött névalak. Nem előzmény nélküli, mert a 16. században Nagybáncai Mátyás históriás énekében Szováti Jánosnak említi Nándorfehérvár védőjét.

szárazon pedig több magas gátonyról, honnan szakadatlanul szórátá a kőzáport a táborított városra, meg akarta vívni. A várőrizet tűzlöveggel felelt az ozmannak minden felhívására. A rohamlók alatt tűzaknákat is röptettek fel a magyarok, öltek is irgalmatlanul rakásra sok vakmerő törököt, mígnem Ali felhagyott végre a táborítással, 17 000 harcost áldozott fel a nagy próféta dicsőítésére, és szégyennel vonult el Belgrád alól.”²⁰ Azonnal szembetűnő, hogy Kiss nem a szultánt teszi meg a fővezérnek, hanem a bizánci történetíró, Khalkokondülész által említett Ali béget, illetve Thuróczy krónikájából is merített, de elkövetett néhány hibát is. A hét hónapos ostromból így két hónapos lett, amely „félreértés” egészen a 20. század második feléig létezett, lényegesen kibővítve az 1440-es ostrom tudományos megítélését.²¹ Pedig tudott Teleki előbb említett munkájáról: „...egy nagybecsű munka forog most az irodalom körében, értem: Teleki József gróf feledhetetlen elnökünk Hunyadiak kora című munkáját.”²²

Kiss az 1456. évi ostrom védőinek rendelkezésére álló tüzérség becslése kapcsán, összehasonlítási alapként, még visszatért az 1440-es eseményekre. Bár itt –valószínű nyomdahiba miatt– 1448. évet olvashatunk, azonban a szövegből egyértelműen kiderül, hogy melyik nándorfehérvári ostromra gondolt. „Hány ágyú volt Nándorfehérvár falain, szinte nem tudható; azonban bizonyossággal állítható mégis, hogy a tüzérség több ágyúval vett részt az erőd védelmében, mint a történelem mondja, hogy 1448. évben (sic!) midőn II. Murád szultán alatt Alibei megtámadta Belgrádot, Thalóczi Sovány János várparancsnok több ágyut szegezhetett a megtámadók ellen, mint ezeknek volt (t. i. a törököknek), és a várhad lövegei a tűzaknák lobbanásaival vegyest nagy kárt okoztak az ozman seregben.”²³

Salamon Ferencnél még határozottabban mutatkozik meg az a szemlélet, hogy az 1440. évi ostrom, mintegy a Hunyadi János sikeres harcainak előhírnöke, „fényes előpostája” lett. Salamon a *Magyarország a török hódítás korában* című munkájában a tények leírása helyett inkább csak értékelte az eseményeket és kiemelte a várvédő Tallóci tüzérségi jártasságát is. „1440-ben Murád ostrom alá fogja Nándort, melyben Tallóczi János a parancsnok. E papkatonának vakmerőséggel határos bátorsága, az akkori hadtudományokban, kivált a tüzes hadiszerekkel bánásban szerzett avatottsága s belátással párosult erélye megszégyeníti az elszánt és roppant számú ozmán hadsereget, melynek szintén avatott és eszélyes vezérek parancsoltak. Murád szultánra nézve nagyobb volt ez az erkölcsi vereség Belgrád ostromának megghiúsulásában, mint a roppant veszteség

²⁰ Kiss 1857. 41.

²¹ Lásd még a 10. 2. fejezetet.

²² Kiss 1857. 46–47.

²³ Kiss 1857. 53.

embereiben. Az elbizakodott hódító kész lett a békealkudozásra. Tallóczi és bajtársai győzelme fényes előpostája a bekövetkezendő diadaloknak. Mintegy kezesség arra, hogy a lángeszű Hunyady János egy új nemzedék újra fellángolt erkölcsi erejére támaszkodhatik.”²⁴

Szalay László *Magyarország története* című összefoglalása először Lipcsében, a második kiadása már Pesten jelent meg. Az ostromra vonatkozóan felhasználta a 18. századi jezsuita történetírók eredményeit, így Katona Istvánét, Kollár Ádám Ferencét és már hivatkozott Teleki Józsefre is. A forrásai között Dukasz, Khalkokondülész, Thuróczy és Dlugos szerepelt. Munkájának harmadik kötetében két oldalnyi terjedelemben ismertette az ostromot.²⁵ Ő is rámutatott a várvédő Tallóci János haditudományokban való jártasságára. „Nándorfehérvárott Thallóczi János vránai perjel, Máténak testvére volt a parancsnok, vitéz férfiú, s a hadi tudomány új találmányaihoz, a lőpor és a tűzfegyverek alkalmazásához értő.” A védők által használt tűzfegyverre Dukasz leírását követte és az újdonságnak számító fegyver nehézkes, görög megnevezését ötletes módon magyarította át: „tűzcsövei, melynek öt, sőt tíz golyót lőttek ki egyszerre, a vívók sorait naponkint ritkítették.” Majd Khalkokondülészt idézve a törökök által használt akna leírását, összekapcsolta a Thuróczy krónikájában szereplő akna leírásával. „A török vezér, Ali, Brenez fia, földalatti árkot ásatott az erősséghez”.²⁶ Szalay László tehát már az 1440. évi ostrom hadászati különlegességeire is felhívta a figyelmet. A továbbiakban Thuróczy leírásából merített, kiegészítve a lengyel forrás, Dlugos beszámolójával.

Horváth Mihály 1868-ban megjelent, *A magyarok története rövid előadásban* című ismertető könyvébe – miközben Szendrő várának török ostromát és körülményeit taglalta – már nem fért bele a nándorfehérvári ostrom megemlézése.²⁷ A *Hunyadyak kora* című fejezetben a polgárháborút, valamint I. Ulászlónak, a felvidéki huszita seregek miatti, akadozó lengyelországi összeköttetését emelte ki („I. Ulászló országlata”).²⁸ Horváth azonban folytatta a 19. század első felében már megjelentetett munkáinak sorát (*A magyarok története. Pest, Pápa 1842–1846*), a *Magyarország történelme* címmel közzétett köteteinek második és bővített kiadásával.²⁹ Nála már jól megmutatkozik az ostrom egyre rövidülő összefoglalásának tendenciája. A második kötetében egyetlen, többszörösen

²⁴ Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864. 29–30.

²⁵ Magyarország története Szalay László által. Harmadik kötet, Pest 1863. 34–35. A továbbiakban: Szalay 1863.

²⁶ Szalay 1863. 34.

²⁷ Horváth Mihály: A magyarok története rövid előadásban. Pest 1868.198. A továbbiakban: Horváth 1868.

²⁸ Horváth 1868. 202.

²⁹ Magyarország történelme. Írta Horváth Mihály. Második kötet. Pest 1871. 543. A továbbiakban: Horváth 1871.

összetett mondattá sűrítette az eseményeket. A tűzfegyverekről már nem, csupán az ostromban használt aknákról tett említést. „*A török sem több hónapi elzárással, sem a falak megrongálásával s az újra meg újra ismételt rohamokkal, sem tűzaknáival nem törhette meg az aránylag csekély, de honszeretettől lelkesített várnagy és őrsége kitartását s vitézségét, melylyel a megrongált falakat éjente kijavította, az ostromlókat naponként visszaverte, tűzaknáit ellenásásaival megghiúsította.*”³⁰ A történész azonban, az eredményről szólva, nem osztotta Salamon Ferenc korábbi dicsőséges értékelését, hanem a polgárháborútól sújtott ország szerencséjét emelte ki. „*Valóban szerencse volt az országra nézve, hogy a szultán, a várat elhagyván, az országba nem tört, mert itt mind erősebben lobogott a polgári háború tüze.*”³¹

Az ostrom e munkákat követően, ha fel is bukkant átfogó történeti munkákban, a sorsa valóban egy-két mondat lett. A Szilágyi Sándor szerkesztette *A magyar nemzet története* VI. kötetében a vonatkozó részt Fraknói Vilmos írta (*A Hunyadiak és a Jagellók kora. I. könyv: I. Ulászló uralkodása*). A török ostrom kezdetét áprilisra tette és a tényeket röviden közölte. „*1440-ik év április havában Magyarország legfontosabb végvárát, Nándorfehérvárt vette ostroma alá, melyet szárazon és vizen körülzárt (t. i. a szultán). De a vár parancsnoka, Thallóci János vránai perjel csekély számú őrsereggel hősi ellenállást fejtett ki, a rohamokat visszaverte, a föladásra szólító fényes ajánlatokat visszautasította; úgy hogy a szultán félesztendei erőfeszítés után siker nélkül kényszerült visszavonulni.*”³²

Ekkoriban, erre az ostromra vonatkozóan is, az eddig elhanyagolt oszmán–török források megismerhetősége elvileg javult, mert Thúry József könyvsorozatban kezdte közzétenni a magyar vonatkozású török forrásokat (*Török történetírók. Fordította Thúry József, I–II. kötet. Budapest 1893–1896*).

Bár a Hadtörténelmi Közleményekben ezidőtájt két tanulmány is született Nándorfehérvár szultáni ostromairól, de egyik sem az 1440-es ostromról. 1889-ben Kiss Lajos az 1521. évi (harmadik) török ostromról (*Nándorfehérvár bukása 1521, Hadtörténelmi Közlemények 1889, 389–440, 546–612*), majd 1911-ben Balanyi György részéről a második szultáni ostromról: *Nándorfehérvár ostroma és felmentése (1456) (Hadtörténelmi Közlemények 1911. 167–196.)*.

A 20. század első felében írt munkák közül kutatási kiindulópontként a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain, 1911-ben Wertner Mór által írt részletes tanulmány szolgálhat.

³⁰ Horváth 1871. 543.

³¹ Horváth 1871. 544.

³² Fraknói Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora. I. könyv: I. Ulászló uralkodása* In.: *A magyar nemzet története. VI. kötet (1440–1526)* Budapest 1895². 299. A továbbiakban: Fraknói 1895.

Wertner négy részben, okleveles források alapján tekintette át e korszak magyar hadjárait, amely munkában helyet kaptak az ostrom idejének okleveles forrásai is.³³ A várvédő Tallóci-családra és Nándorfehérvár 1440 előtti sorsára vonatkozó forrásközléseinek tekintetében is kiemelkedő munka volt az 1907-ben megjelent és Thallóczy Lajos és Áldásy Antal által elkészített *Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára, 1198–1526*.

Nagy előrelépést jelentett a bizánci források egyre javuló hazai elérhetősége is. A 1913-ban a Történelmi Szemlében és a Hadtörténelmi Közleményekben Miskolczy Gyula a Hunyadiról szóló beszámolóit kapcsán értekezett Khalkokondülésről (*Hunyadi János török hadjárait, Hadtörténelmi Közlemények 1913, 347–369, 545–583*). Darkó Jenő viszont már 1906/1907-től közzétette kutatásait (*Budapesti VII. kerületi külső magyar királyi állami főgymnasium értesítőjében*), de főművét a bizánci szerző művének teljes kritikai kiadása jelentette. Ebben az ostrom szempontjából fontos rész 1923-ban vált elérhetővé (*Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes. Tomi II. Pars prior. Libros V-VII. continens. Ad fidem codicum recensuit, emendavit annotatibusque criticis instruxit Eugenius Darkó Budapestini MCMXXIII.*). 1934-ben –ebben a vonatkozásban is– mérőöldkőnek számított Moravcsik Gyula *A magyar történet bizánci forrásai* című munkája, amelynek a vegyesházi királyokról szóló fejezetében megtalálhatóak lettek az ostromra vonatkozó bizánci források adatai is.³⁴

Az ostrom kutathatóságának megjavult feltételei ellenére jelentős változás mégsem következett be a hadtörténészek, történészek munkáiban. A két világháború közötti hadtörténészek közül Doberdói Bánlaky (Breit) József *A magyar nemzet hadtörténelme* című 22 kötetes, monumentális sorozatának tizedik kötetében kis fejezetet kapott, amelyben a főbb forrásokra utalt (Thuróczy, Callimachus, Khalkokondülész, Dukasz). Az viszont kevésbé érthető, hogy –jobb híján– a Hunyadi korszak hadtörténetébe helyezte el az ostromot, de a Hunyadiak háborúhoz képest mégis aránytalanul kisebb terjedelemben (*A Hunyadiak kora. Hunyadi János 1437–1456. III. fejezet Nándorfehérvár ostroma a törökök által 1440-ben*).³⁵ Az 1936-ban megjelent Hóman–Szekfű szerzőpáros által jegyzett *Magyar történet* II. kötetét Hóman Bálint írta. Hóman rövid tudósításába némi

³³ Dr. Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. Négy közleményben. *Hadtörténelmi Közlemények* 1911. márczius (1401–1406) 63-76; június (1407–1418) 251-276; szeptember (1419–1432) 410-448; december (1433–1450) 537-574. A továbbiakban: Wertner 1911

³⁴ Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1934. 225, 229, 238–239. A továbbiakban: Moravcsik 1934.

³⁵ Bánlaky (Doberdói Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. 10. Budapest 1928. (www.mek.oszk.hu, belépés ideje: 2012. II. 7) A továbbiakban: Bánlaky Doberdói 1928.

újabb elemek kerültek be, így Tallóci Matkónak az ostrom előtti fogsága, és II. Murád szultán súlyos békefeltételei is. „Murád szultán már 1440 áprilisában új hadsereggel jelent meg a Dunánál...ostrom alá vette Nándorfehérvárt. A várat erős őrség élén a származására nézve idegen, de vitézségére magyar Thallóczy János vránai perjel védte, akinek testvérét Ulászló megválasztása miatt épp ezidőtájt vetette fogságra Erzsébet királyné. Thallóczy előbb nyílt mezei csatába bocsátkozott, majd a túlérő elől a várba zárkózott és hónapokon át megismételt rohamok következetes visszautasításával fárasztotta ki Murád hadát. Nándorfehérvár átadását és Szerbia zavartalan birtoklásának biztosítását követelte, amit a király nem fogadhatott el.”³⁶

A 20. század második felében írt munkák már vagy „visszaesést” vagy „vegyes” képet mutatnak. A teljesség kedvéért egy a marxista történetírás szellemében írt munkát megemlítek. 1951-ben *A magyar nép története* című kötet célul tűzte ki, hogy: „a marxizmus-leninizmus tudományának fényénél feltárjuk népünk igaz történetét”. A szerzők ezt azért érezték fontosnak, hogy „rávilágítsunk oly sokszor megrágalmazott népünk hősi harcaira, haladó hagyományaira.” A vonatkozó időszakot a szegedi egyetemen tanító Karácsonyi Béla írta és két mondatban bár, de szerepeltette az 1440. évi ostromot. „A kettős királyválasztásban kifejezésre jutott anarchiát a török tüstént kihasználta. 1440 elején ostrom alá vette Nándorfehérvárt (a mai Belgrádot).”³⁷ Ez a marxista szellemben írt kötet az akkori új, középiskolai magyar történelem tankönyv anyaga lett és elvileg megvolt annak a lehetősége, hogy 1440 is bekerüljön a közoktatásba.

Az 1956-os év nyara – ebben a vonatkozásban – nem hozott áttörést, mert az 1456-os ostrom 500. évfordulója kapcsán ismét a második szultáni ostrom került előtérbe, amelyről az újra indult Hadtörténelmi Közlemények emlékezett meg (*A nándorfehérvári diadal 500. évfordulóján.*).³⁸ Rázsó Gyula 1973-ban, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent munkájában feldolgozta a korai török–magyar háborúkat, de csak Zsigmond haláláig (*A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély. 1393–1437*). Ez kétségkívül nagyobb figyelmet irányított a korai oszmán–török háborúinkra, de 1440-et nem érinthette.³⁹

³⁶ Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet. II. kötet, írta Hóman Bálint. Budapest, 1936. 419–420. A továbbiakban: Hóman 1936.

³⁷ Heckenast Gusztáv, Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György: A magyar nép története (rövid áttekintés). Budapest 1951. 79. A továbbiakban: Magyar nép története 1951.

³⁸ A nándorfehérvári diadal 500. évfordulóján. Hadtörténelmi Közlemények. 1956 (3. évf) 2. szám. 3–8. A továbbiakban: Nándorfehérvár évfordulóján 1956.

³⁹ Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Hadtörténelmi Közlemények* 1973/ 3. 403–441. A továbbiakban: Rázsó 1973

Nagy várakozással tekintett a szakma és a közvélemény is a Pach Zsigmond Pál vezetésével, 1976-tól meginduló *Magyarország története tíz kötetben* című munkára. Ennek második kötete az 1242 és 1526 közötti időszakot ölelte volna át, de sajnos sohasem jelent meg. Szakály Ferenc a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain, 1978-ban az 1521. évi ostromról írt, de bevezetőjében felsorolta a korábbi szultáni ostromokat is: „*a helyi török erők gyakori alkalmi próbálkozásait nem számítva maga a szultáni sereg is három ízben vette ostrom alá a Száva és a Duna torkolatánál emelkedő erősséget. 1440-ben II. Murád, 1456-ban II. Mehmed, 1521-ben pedig I. Szulejmán szultán személyes irányításával.*”⁴⁰ Perjés Géza: *Mohács* című könyvében (Budapest 1979) a török-magyar háborúk sorában, az első periódusban (1356–1453) tudta elhelyezni ezt az ostromot, amely azonban számára inkább kivételt jelentett. A törökök ugyanis „*Megalapozatlan vállalkozásba nem fogtak, és a zsákmányszerzést és felderítést szolgáló portyázásokon kívül nagyobb szabású hadjáratba nem kezdtek, eltekintve Belgrád 1440. évi sikertelen ostromától.*”⁴¹ Erre a megállapításra azonban –mint majd később látni fogjuk– II. Murád többszöri hadjáratainak számbavétele inkább rácsafol. A török–magyar háborúk Mohács előtti szakaszait összegző jelleggel először Szakály Ferenc tekintette át angol nyelvű tanulmányában 1979-ben,⁴² majd 1986-ban magyarul a Mohács emlékkönyvben. 1440. évi ostromot az 1438–1442 közötti török támadássorozat részeként helyezte el, de mindössze 3 hónapos ostromnak tartotta.⁴³

Teke Zsuzsa 1980-ban a Magyar História sorozatban megjelent Hunyadi-monográfiájában már mint ismert tényre hivatkozott az 1440-es „próbálkozásra”, anélkül, hogy kifejtette volna (*Hunyadi János és kora*). A nándorfehérvári erődítési munkálatokról szólva így írt: „*A munkálatokat az a feltevés indokolta, hogy a török –1440 nyarán végrehajtott sikertelen próbálkozása után– újból megkísérli majd a vár bevételét.*”⁴⁴ Némileg ellensúlyozta ezt a hiányt az 1984-ben megjelent *Magyarország hadtörténete I.*

⁴⁰ Szakály Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. *Hadtörténelmi Közlemények* 1978/ 4. 484. A továbbiakban: Szakály 1978.

⁴¹ Perjés Géza: Mohács. Budapest 1979. 69–70. A továbbiakban: Perjés 1979. A második periódust 1453–1521 közé helyezi. Perjés 1979. 72. Lásd még a 12. fejezetet.

⁴² Szakály, Ferenc: Phases of Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365–1526). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 33 (1979) 65–111. (Szakály 1979)

⁴³ Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* (szerk.: Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc) Budapest, 1986. 31. A továbbiakban: Szakály 1986.

⁴⁴ Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora. Budapest 1980. 106. A továbbiakban: Teke 1980.

kötete, amelyben az 1440-es ostromról –a latin nyelvű források alapján– egy oldalban Rázsó Gyula írt.⁴⁵

Az ostrom kutatásával a szakma továbbra is adós maradt, de mintegy a jövőben elvégzendő feladatot számon tartotta. Legmarkánsabban Mályusz Elemér 1980-ban, a Tallóciáról megjelent nagyszabású tanulmányában (*A négy Tallóci fivér*) mutatott rá erre a hiányosságra: „...vannak történelmünknek olyan mozzanatai, amelyek a kutatók figyelmét fontosságuk ellenére nem vonták magukra ... tudósok és laikus olvasók Belgrád 1440. évi ostromát alig-alig méltatva figyelemre, átsiklanak a török-magyar élethalál küzdelem legfelemelőbb mozzanatán.”⁴⁶ Mályusz az 1984-ben megjelent Zsigmond-monográfiájában (*Zsigmond király uralma Magyarországon*) is kiemelte a várvédő Tallóciak szerepét az 1440-es ostrom kapcsán. „Belgrád megerősítésének méreteire nemcsak abból következtethetünk, hogy a vár az 1440. évi ostromot kiállotta, hanem a felszereléséből is.” Ezután megemlíti a tűzfegyvereket és Dukasz érdeklődését is.⁴⁷ Abban egyetérthetünk, hogy Mályusz volt az a történész, aki a 20. század második felében a legtöbbet tette e feladat elvégzéséért. De ebben követők nélkül maradt. Barta Gábor 1985-ös, az 1456. évi (második) nándorfehérvári ostromról szóló munkája nem említette.⁴⁸ Generál Tibor az oszmán–törökök felemelkedéséről és hadseregükről írott könyvében II. Murád szultán sorsdöntő csatái közül szintén kimaradt.⁴⁹ 1981-ben Bernard Lewis az oszmán civilizációról szóló, magyarul is megjelent könyvében egy mondatot találunk. „az 1440. évi belgrádi (nándorfehérvári) ostromot a törököknek félbe kellett szakítaniok”⁵⁰

A 80-as években az 1440. évi ostrom tűzészeti vonatkozásban bukkant fel a Hadtörténelmi Közleményekben. 1988-ban, Veszprémy László Taccola-tanulmányának egyik lábjegyzetében, az egyik fontos bizánci forrásnak, Dukasznak az ostromra vonatkozó szövegét tette közzé Déri Balázs fordításában (*Egy korareneszánsz haditechnikai kézirat és szerzője. Mariano di Jacopo detto il Taccola: De rebus militaribus.*)⁵¹ A további folytatás azonban ismét elmaradt, és szerencsés esetben csupán az ostrom megemlézéseivel

⁴⁵ Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig (főszerk. Liptai Ervin, szerk. Borus József). Budapest 1984. 99. (Magyarország hadtörténete 1984)

⁴⁶ Mályusz Elemér: A négy Tallóci fivér. *Klió szolgálatában*. Szerk. Soós István. Budapest 2003. 131. (Eredeti megjelenési helye: *Történelmi Szemle* 23 (1980), 531–576) A továbbiakban: Mályusz 2003.

⁴⁷ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest 1984. 127. A továbbiakban: Mályusz 1984.

⁴⁸ Barta Gábor: Nándorfehérvár 1456. Budapest 1985. A továbbiakban: Barta 1985

⁴⁹ Generál Tibor: Allah hadserege. Budapest 1987. A továbbiakban: Generál 1987.

⁵⁰ Bernard Lewis: Isztambul és az oszmán civilizáció. Budapest 1981. 30. (Lewis 1981)

⁵¹ Veszprémy László: Egy korareneszánsz haditechnikai kézirat és szerzője. Mariano di Jacopo detto il Taccola: De rebus militaribus. In: *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon*. (Válogatott tanulmányok) Budapest 2008. 218. A továbbiakban: Veszprémy 2008a. (Eredeti megjelenési helyén: Hadtörténelmi Közlemények 1988/1. 19)

találkozunk a korszakot érintő munkákban. A kivételek közé sorolhatjuk *Matuz József* 1985-ben németül és 1990-ben magyarul megjelentetett, az oszmán történelemről megjelent nagyívű könyvét, amely röviden megemlíti a város török ostromát is. „Magyarországgal szemben eleinte nem nagyon jártak sikerrel az oszmán hadműveletek: Nándorfehérvár 1440-es ostromát meg kellett szakítani anélkül, hogy különösebb eredményt értek volna....”⁵² Az ostrom lehetséges kutatása szempontjából az oszmán tüzérséggel kapcsolatos munkák különös fontossággal bírnak, amelyek közül *Ágoston Gábor* tanulmányait említjük meg (pl: *Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15–17. században. Történelmi Szemle* 1995. 4. sz; 1992. 3–4. sz).

Az ostrom kutatásának helyzete a magyar történetírás akkori általános tendenciájával is magyarázható volt. 1990-ben *Magyarok Európában* sorozatcímmel négy kötetből álló sorozat indult el Glatz Ferenc szerkesztésében. A második kötetet Szakály Ferenc írta, aki könyvét éppen az 1440. évvel indította (*Virágkor és hanyatlás 1440–1711*). A hadtörténész bevezetőjében a nemzeti (had)történetírás védelmében így összegezte véleményét: „A magyar történetírás az elmúlt évtizedekben addig küszködött a szinte önálló diszciplinává vált gazdaság-, művelődés- és társadalomtörténet egyenjogúsításáért, mignem elfeledkezett a politikatörténet fejlesztéséről, az eseménymenetben tatóngó rések feltöltéséről.”⁵³ Szakály ennek megfelelően könyvének második fejezetét az 1440. évi ostrommal kezdi, de csak egy mondatban. „II. Murád szultán hadai 1440-ben hónapokon keresztül ostromolták a magyar határvédelem legfontosabb erősségét, Nándorfehérvárt.”⁵⁴ Így továbbra is érvényes maradt Pálosfalvi Tamás 2000-ben leírt sommás megállapítása. Nevezetesen az, hogy a 15. század közepének politikatörténete a magyar középkor legkevésbé feltárt területe.⁵⁵ 1996-ban Pálffy Géza a védelmi rendszer szempontjából értékelte az ostromot. „Nándorfehérvár 1440. évi ostroma jelzésül szolgált: az oszmán előrenyomulásban hamarosan felörlődnek azok a balkáni ütközőállamok...”⁵⁶

Az 1998-ban megjelent új egyetemi tankönyvben Engel Pál is megjegyezte: „Míg a vár 1456. évi ostromára ... az egész világ figyelt, erről az ostromról nem jegyezték fel többet

⁵² Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest 1990. 47. A továbbiakban: Matuz 1990.

⁵³ Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Magyarok Európában II*. Budapest 1990. 11–12. A továbbiakban: Szakály 1990.

⁵⁴ Szakály 1990. 35.

⁵⁵ Pálosfalvi Tamás: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). *Századok* 2000/1. 45. (Pálosfalvi 2000)

⁵⁶ Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 1996/2–3. 169. (Pálffy 1996)

*néhány szűkszavú mondatnál.*⁵⁷ Az Oszmán Birodalom és Bizánc történelme kapcsán a hazai bizantinológusok is olvashattak az ostromról, Louis Bréhier nagy könyvtrilógiájának 1997-ben magyarul megjelentetett első kötetében, egy mondat erejéig. „*Murád azonban két egymást követő ostrommal sem tudta bevenni Nándorfehérvárat.*”⁵⁸ Az oszmanista történészek közül Papp Sándor folytatva Szakály Ferenc rendszerezését a török–magyar háborúk első szakaszáról, azt elsősorban oszmán–török oldalról, a diplomáciai kapcsolatok története szempontjából egészítette ki.⁵⁹

Az ezredfordulóra megjelent történeti-, hadtörténeti művek nagy részéből hiányzott az 1440. évi török ostrom. Így a *Magyar Századok* sorozatában Draskóczy István sem említette.⁶⁰ A 2001-ben napvilágot látott *Milleniumi Magyar történet*be sem került bele.⁶¹ Sőt, a *Magyarország története. Előidőktől 2000-ig* című összegző egykötetes munkában, a vonatkozó rész szerzője, Kristó Gyula sem emlékezett meg róla.⁶² Üdítő kivételt jelentett 2000-ben a *Nagy képes milleniumi hadtörténet*, amelyben E. Kovács Péter a Hunyadiak háborúiról szóló részben nemcsak megemlíttette, hanem rövid leírást is adott. Soraiba azonban pontatlanságok is belekerültek. Így a szultáni sereg az akkori oszmán székhely, Drinápoly helyett, Isztambulból (sic!) indult el. Majd megemlíttette, hogy a török hadak április végén indulhattak csak el, és júliusnál előbb nem érkezhettek Nándorfehérvár alá. Ezután szerinte – amely vélhetően nyomdahiba – áprilisban a török hadak végleg elvonultak. Viszont jól tud a török seregben kitört járványról és az ellátási problémákról.⁶³ 2001-ben, Pálosfalvi Tamás a Történelmi Szemlében – Engel Pál emlékére – megjelent tanulmányában az 1442-es erdélyi török betörés lehetséges további célpontjai között felvetette, hogy lehetett volna az „*akár az 1440-ben egyszer már sikertelenül ostromolt Nándorfehérvár is.*”⁶⁴

⁵⁷ Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998. 202. A továbbiakban: Engel–Kristó–Kubinyi 1998.

⁵⁸ Louis Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása. II. Fordította: Baán István. Budapest 1997. 452. (A továbbiakban: Bréhier 1997) Az évszám nyilvánvalóan a nyomdahiba miatt tévesen 1140.

⁵⁹ Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (A kezdetektől 1540-ig) *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.* (szerkesztette: Zombori István) Budapest 2004. 37–90. A továbbiakban: Papp 2004.

⁶⁰ Draskóczy István: A tizenötödik század története. Budapest 2000. (Draskóczy 2000)

⁶¹ Milleniumi magyar történet (Magyarország története a honfoglalástól napjainkig) Budapest 2001. (Milleniumi magyar történet 2001) *A Magyarország a késő középkorban (1382–1526)* című rész Szendrő várának ostromát említette meg, 1440-et nem.

⁶² Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Budapest 2002. (Kristó–Barta–Gergely 2002)

⁶³ Nagy Képes Milleniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Budapest 2000. 68. (Nagy képes milleniumi 2000)

⁶⁴ Pálosfalvi Tamás: Az 1442. márciusi török hadjárat. Adalékok Hunyadi János első törökellenes harcaihoz. Történelmi Szemle 2001/1–2. 48. A továbbiakban: Pálosfalvi 2001.

2003-ban a magyar hadtörténelem nagy csatáit ismertető könyvben Négyesi Lajos tárgyalta az 1456-os nándorfehérvári ostromot és megemlítette az 1440-es előzményét is. „*A Magyarország kulcsát jelentő várat a törökök 1440-ben hónapokig ostromolták, de bevenni nem tudták.*”⁶⁵ Hasonlóképpen Tringli István 2003-ban megjelent egyetemi tankönyvnek szánt művében is szólt az ostrom tényéről. „*A vár kapitánya Tallóci Jován vránai perjel*”⁶⁶ *több hónapon át sikerrel védekezett a szultán ellen, aki végül felhagyott az ostrommal.*”⁶⁷

Pálosfalvi Tamás 2005-ös könyvében, amelyben a Nikápolytól Mohácsig terjedő hadtörténetet tekintette át, újabb sajátos értékelést kapott az ostrom. A történész-kutatónak ambivalens és túlzó a véleménye az esemény megítélésében. „*A vár első ostroma késő középkori hadtörténetünk egyik legdicsőösebb, de páratlanul rosszul ismert fejezete (ezért is nem kaphatott külön fejezetet e könyvben).*” Az ostromot néhány mondatban – a többi forrást mellőzve – főleg Dlugost követve tekintette át.⁶⁸ Így néhány pontatlanságot ő sem tudott kiküszöbölni, mert a forrásokban fellelhető hasonlóságokat és ellentmondásokat nem ismertette. Például a magyarországi latin nyelvű forrásokban említett föld alatti aknák alkalmazását és berobbantását, csupán a latin nyelvű lengyel forrásokban szereplő várárkok meggyújtását. A Tallóci fivéreket – ebben a forrás tévedését is követve – raguzai eredetűnek mondja. Továbbá, az oszmán ostromot ő is túl rövidnek, három hónaposnak tartotta. Dlugos szerint valóban, amikor a király megérkezett az országba már három hónapja folyt az ostrom, de Ulászló királynak a szultánhoz küldött követét Murád csak újabb három hónap múlva, az ostrom befejeztével, engedte szabadon. A krónikás egyébként maga is leírja, hogy összesen hat hónapos volt a török ostrom.

2005-ben – immár a Georgetown University vendégprofesszoraként – Ágoston Gábor angolul írt munkájában elsőként foglalta össze az Oszmán Birodalom hadiiparának és haderejének kérdését (*Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge University Press 2005*). Kutatási eredményei és következtetései –a forrásainkkal összevetve– jól hasznosíthatók az 1440. évi ostromló török haderő tüzérségére vonatkozóan.

2006-ban, a második szultáni ostrom 550. évfordulóját követve a népszerűsítő lapok közül a História folyóirat 2007. évi 1. számában tematikus összeállítást szentelt ennek az

⁶⁵ Négyesi Lajos: Nándorfehérvár ostroma 1456. július 4–22. In.: „Fegyvert s vitézt...” A magyar hadtörténelem nagy csatái Szerk.: Hermann Róbert, Budapest 2003. 48–49. A továbbiakban: Négyesi 2003.

⁶⁶ A könyvben nyomdahiba miatt várnai perjel szerepel.

⁶⁷ Tringli István: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541. Budapest 2003. 25.(Tringli 2003)

⁶⁸ Pálosfalvi Tamás: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest 2005. 67. A továbbiakban: Pálosfalvi 2005.

ostromnak (*Nándorfehérvár 1456*). A neves budapesti szerzőgárda (Kubinyi András, Klaniczay Gábor, Érszegi Géza, Fodor Pál, Pálosfalvi Tamás, Cs. Kottra Gyöngyi) által megírt cikkekből szintén hiányzott az első ostrom. Pálosfalvi Tamás írása időben érinthette volna (*Kettős hatalom és török veszély Magyarországon: a Magyar Királyság 1440–1456.*), de az 1440. év eseményeiről csupán a polgárháború kapcsán esett szó.⁶⁹ Más folyóiratok is tematikus lapszámot szenteltek 1456-nak, amelyben szegedi történészek is publikáltak. Például a délvidéki *Bácsországban* Petrovics István, a Szeged folyóiratban Tóth Sándor László.⁷⁰ Petrovics az 1456. évi ostrom előzményeként megemlítette: „A Tallóci-fivérek, akik nemcsak kiváló katonák, hanem remek pénzügyi szakemberek is voltak, hathatósan gondoskodtak a déli határ védelméről – miként ezt Nándorfehérvár 1440. évi sikeres megtartása is bizonyítja.”⁷¹

A Hadtörténeti Múzeum 2006. június 15-től „Európa védelmében” címmel kettős jubileumi kiállítással emlékezett meg Nándorfehérvár 1456. évi ostromának és Kapisztrán Szent János halálának 550. évfordulójáról, amelyhez a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével közösen szervezett nemzetközi tudományos konferencia is társult; az előadásokat tartalmazó kötet 2013-ban jelent meg.⁷² A kiállításról írott beszámolójában Veszprémy László hozzáfűzte: „Nándorfehérvárt először 1440-ben próbálta meg elfoglalni II. Murád szultán. A védők Tallóci János vránai perjel vezetésével hónapokon át hősiességgel és sikerrel tartóztatták fel a törököket.”⁷³

A fenti eseménysorozathoz kapcsolódott Kubinyi András könyvének megjelentetése 2007-ben. Kubinyi, bár a Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténetébe kalauzol el, de 1456. évi ostrom kapcsán megemlékezik 1440-ről is. Kubinyi –Mályuszhoz és Engelhez hasonlóan– ismét felvette a téma kutatásának igényét: „II. Murád 1440 áprilisában hat hónapig tartotta ostrom alatt a Tallóci Jován által védett Nándorfehérvárat. Sajnos erről alig tudunk valamit.”⁷⁴ Szintén 2007-ben jelent meg egy pályázat díjazottjaként Cseh Valentin tollából az 1456. évi (második) török ostromot mintaszerűen feldolgozó monográfia, amely

⁶⁹ *História*. Nándorfehérvár 1456. 2007/ 1. 11–14. (História 2007)

⁷⁰ Petrovics István: A délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei. *Bácsország* 2006/2. 11-19 (Petrovics 2006); Tóth Sándor László: Harangszó és diadal: Nándorfehérvár, 1456. *Szeged* (A város folyóirata) 2006/7–8. 9-12. (Tóth 2006)

⁷¹ Petrovics 2006. 12.

⁷² Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. (szerk.: Kálmán Peregrin–Veszprémy László) Budapest 2013. (Az alábbiakban: Kálmán–Veszprémy 2013) A konferencián szegedi előadó is részt vett. Petrovics István: Capistranus. Egy 1515-ben Londonban nyomtatott névtelen angol elbeszélő költemény. In: Kálmán–Veszprémy 2015. 126–134.

⁷³ Veszprémy László: „Európa védelmében” Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. 2006. június 15 – 2007. szeptember 30. *A Hadtörténeti Múzeum Értékeit* 9. Budapest 2007. 294–295. (Veszprémy 2007)

⁷⁴ Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. 12. A továbbiakban: Kubinyi 2007.

a vár előtörténete során már több oldalon kitér a korábbi várostromra is.⁷⁵ Pálosfalvi Tamás ezidőben a balkáni történelem kutatója, Thallóczy Lajos születésének (1857-1916) százötvenedik évfordulójára, Szarajevőben megrendezett konferencián áttekintette a Tallóci-család pályafutását 1429–1452 között (Die Familie Tallóci im Mittelalter).⁷⁶

2008-ban, még mindig 1456 kapcsán, de igen előremutató módon az ostrom nemzetközi beágyazottságáról írt Fodor Pál – a *História* 2007. évi 1. számában megjelent tanulmánya angol nyelvű változatában – az *Acta Orientalia* hasábjain (*The Ottoman Empire, Byzantium and Western Christianity the implications of the siege of Belgrade, 1456.*).⁷⁷

2009-ben a magyar történelemről írt, Romsics Ignác által szerkesztett *Magyarország története* című huszonnégy kötetes könyvsorozat hetedik kötetében szerepelt az 1440. évi ostrom is. Pálosfalvi Tamás szerint: „A következő esztendőben, kihasználva a kettős királykoronázást követő magyarországi zűrzavart, Murád szultán személyesen vonult Nándorfehérvár ostromára. A jól felszerelt és megerősített végvárat ugyan a Tallóci fivérek sikeresen megvédték, az ostrom mégis komoly figyelmeltetés volt a polgárháborúba merült országnak.”⁷⁸

2011-ben volt az 1456. évi török ostrom – mint előbb említettük – 555 éves évfordulója, amely közvetve ismét lehetőséget biztosított volna a téma exponálásának. Fedeles Tamás a *Rubicon*-ban megjelent ismeretterjesztő cikkében, 1456 kapcsán, megemlékezik az 1440. évi ostromról és azt „első támadásnak” minősítette, az 1521. évi harmadik ostrom mellett (*Nemzeti nagylétünk tanúsága. Nándorfehérvár 1456.*).⁷⁹ 2011-ben egy szép megjelenésű, gyűjteményes kötettel gazdagodott az 1456-ról szóló irodalom. *A Déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban* című könyv szerzői között a vár régészeti kutatója, a Marco Popović is helyet kapott, aki a vár 1440. évi ostromáról is megemlékezett. Az ostromló sereg létszámát húszezer főben becsülte meg, és az ostromot öt hónaposnak tartotta.⁸⁰

Véleményem szerint az ismertetett munkák közül az 1440. évi ostrom eddigiekhez képest legátfogóbb, tudományos ismertetését nem magyar történész végezte el. A

⁷⁵ Cseh Valentin: Nándorfehérvár ostroma 1456. Keszthely 2007. 33–36. A továbbiakban: Cseh 2007.

⁷⁶ Tamás Pálosfalvi: Die Familie Tallóci im Mittelalter. In.: Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker, Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft. Hrsg. von Dževad Jubašić. Sarajevo–Budapest 2010. 183–191. (Pálosfalvi 2010a)

⁷⁷ Fodor, Pál: The Ottoman Empire, Byzantium and Western Christianity the implications of the siege of Belgrade, 1456. *Acta Orinetalia* 2008. (68) 1–2. sz. 43–51. (Fodor 2008)

⁷⁸ Pálosfalvi Tamás: A Hunyadiak kora 1437–1490. Magyarország története 7. Budapest 2009. 16–17.

⁷⁹ Fedeles Tamás: Nemzeti nagylétünk tanúsága. Nándorfehérvár 1456. *Rubicon* 2011/7. 9. (Fedeles 2011)

⁸⁰ Marco Popović: Belgrád 15. századi erődtípusai. In.: Déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban. Szerk.: Visy Zsolt. Budapest 2011. 36. A továbbiakban: Popović 2011.

közelmúltban, 2012-ben a Krakkói Egyetem hadtörténésze, John Jefferson könyvet szentelt Ulászló király és Murád szultán közötti harcoknak. Ennek egyik fejezetében szólt az ostromról.⁸¹ A források közül főleg Dlugost és Thuróczyt használja, az előbbire téve nagyobb hangsúlyt. Egy keltezetlen levélre hivatkozva két, esetleg három hónaposnak tartja az ostromot.⁸²

Ez azért is volt fontos, mert a 20. századi nemzetközi szakirodalomban is az ostrom korlátozottan vagy röviden jelenik meg. Például az Iszlám Enciklopédiában B. Djurdjev, a Szarajevói Egyetem kutatója Belgrádról szóló szócikkében röviden szerepel. Az iszlám időszámítás szerint 843–844-ben (1440) a vár ellenállt a hat hónapos ostromnak.⁸³ A Cambridge Medieval History kötetében egy-egy mondatban megtalálható. A Balkán történetéről szóló fejezetben M. Dinić, a belgrádi egyetem professzora hat hónaposnak tartotta az ostromot. Az Oszmán Birodalomról írt fejezetben F. Taeschner professzor szerint Evrenoszade Ali bég ostromolta a várat, de a hat hónapos ostrom végén III. Ulászló lengyel–magyar király felmentette a várost.⁸⁴ A Cambridge History of Turkey kötetében ezt az időszakot Fodor Pál írta meg, aki elsősorban az oszmán tüzérségi fejlődést ismertette, az ostromot ebből a szempontból nem.⁸⁵ Természetesen meg kell említeni a szerb nyelven írt szerb történeti munkákat is, amelyek közül itt elsősorban Jovanka Kalić 1967-ben és 2001-ben megjelent könyveire kell utalni, amelyeket értekezésem több pontján felhasználtam.⁸⁶ A magyar nyelvű szerb történelemről szóló munkák közül Heka László 2005-ben, Szegeden megjelent könyvében egymondatos helyet kapott az ostrom. *„Murad 1440-ben először indult a magyar kézen levő Nándorfehérvár ellen, amelyet Talovác Iván vranai perjel, Máté horvát bán fivére védelmezett, és a török sereg 17 000 harcos eleste után kénytelen volt visszavonulni.”*⁸⁷ A korai tüzérségi technikáról több alapos tanulmányt író Kelly DeVries főleg a nyugat-európai ostromokat kutatta, a

⁸¹ John Jefferson: *The Holy Wars of King Wladislaus and Sultan Murad. The Ottoman–Christian conflict from 1438–1444.* Leiden–Boston 2012. 235–246. A továbbiakban: Jefferson 2012.

⁸² Jefferson 2012. 240.

⁸³ B. Djurdjev: *Belgrade In.: The Encyclopaedia of Islam. New edition, volume I. A–B.* Edited by: H. A. R. Gibb; J. H. Kramers; E. Lèvi-Provençal; J. Schlacht. Leiden–London 1960. 1163. (Djurdjev 1960)

⁸⁴ *The Cambridge Medieval History. Volume IV. Part I. The Byzantine Empire.* Edited by: J. M. Hussey. Cambridge 1966. 553; 770. (Cambridge Medieval History 1966)

⁸⁵ Fodor, Pál: *Ottoman warfare 1300–1453.* In.: *The Cambridge History of Turkey. Volume I. Byzantium to Turkey.* Edited by: Kate Fleet. Cambridge 2009. 192–219. A továbbiakban: Fodor 2009.

⁸⁶ Јованка Калић–Мијушковић: *Београд у средњем веку.* Београд 1967 (A továbbiakban: Калић–Мијушковић 1967); *Срби у позном средњем веку.* Београд 2001. (A továbbiakban: Калић 2001)

⁸⁷ Heka László: *Szerbia állam- és jogtörténete.* Szeged. 2005. 38. (A továbbiakban: Heka 2005)

nándorfehérvári ostrom korai tűzfegyvereiről nem tett említést 2002-ben megjelent gyűjteményes tanulmány kötetében sem.⁸⁸

Az Oszmán Birodalom történetéről szóló munkákban csak kivételesen nem szerepel az 1440-es ostrom. Így például Caroline Finkel könyvében.⁸⁹ Ez nem általános, mert Halil İnalcik 1973-ban megjelent nagy monográfiájában egy mondatban megemlítette.⁹⁰ Colin Imber 1990-ben megjelent könyvében az 1440-es ostromkísérletet beilleszti a szerbiai oszmán–török hódítások menetébe.⁹¹ 2002-ben írt nagyívű oszmán történetében pedig érintőlegesen szerepeltette.⁹² A török nyelvű átfogó szakirodalmi munkákban is megjelenik, amelyekben a bizánci forrásban szereplő Evrenosoğlu Ali béget tartják az ostrom vezetőjének. Például az 1983-es a többször kiadott Osmanli Tarihi második kötetében.⁹³ Vagy a többkötetes kronológiai munkákban is.⁹⁴ De az Iszlám Enciklopédia Evrenos családról szóló szócikkében is ez szerepel.⁹⁵ A belgrádi oszmán–török ostromok szisztematikus áttekintését 2011-ben megjelent értékes tanulmányában Selim Aslantaş professzor végezte el, elsősorban a török források alapján.⁹⁶

Érdekes jelenség, hogy a kortárs magyar *szépirodalom* viszont – a maga szabad írói eszközeivel – elvégezte ezt a feladatot. Bán János (írói nevén Bán Mór) Hunyadi Jánosról szóló többkötetes történelmi regénysorozatának ötödik része⁹⁷ (*A mennydörgés kapuja*) 2011 októberében jelent meg. Ebben Nándorfehérvár 1440. évi ostromát is szerepeltette. Dramaturgiai szempontból viszont eljátszott azzal a források által nem bizonyított feltevessel, hogy már ebben részt vett Hunyadi és egyedül ő hozott segítséget Tallóci várkapitánynak.⁹⁸ Az írói fantáziától a forrásokhoz jobban visszatért Gáspár Ferenc író történelmi kalandregényének 2011-ben megjelent legutóbbi kötetében.⁹⁹ *A Pogányokkal*

⁸⁸ Kelly DeVries: *Guns and Men in Medieval Europe 1200–1500*. Studies in Military History and Technology. Aldershot–Burlington 2002. (DeVries 2002)

⁸⁹ Caroline Finkel: *Osman's dream. The story of the Ottoman Empire 1300–1923*. 2006. 43. (Finkel 2006)

⁹⁰ Halil İnalcik: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. London 1973. 20. (İnalcik 1973)

⁹¹ Colin Imber: *The Ottoman Empire. 1300–1481*. İstanbul 1990. 118–119. A továbbiakban: Imber 1990.

⁹² Colin Imber: *The Ottoman Empire. 1300–1650. The structure of power*. New York, 2002. 25. A továbbiakban: Imber 2002.

⁹³ Osmanli Tarihi II. Cilt. 4. Baskı. Ankara 1983. 15. (Osmanli Tarihi 1983)

⁹⁴ İsmail Hami Danişmend: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt 1*. İstanbul 1925–1947. 206. (Osmanlı Tarihi Kronolojisi 1927–1947)

⁹⁵ I. Melikoff: *Ali Ewrenos Oghulları In.: The Encyclopaedia of Islam. New edition, volume II. C – G* Edited by: B Lewis; J. Schacht; Ch. Pellart Leiden–Boston 1965. 721. (A továbbiakban: Melikoff 1965)

⁹⁶ Selim Aslantaş: *Belgrad-i Dârü'l-Cihâd. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Arastirmalari* Ankara, 2 Aralık 2011. 13–37. A továbbiakban: Aslantaş 2011.

⁹⁷ Bán Mór: *Hunyadi. I. A hajnalcsillag fénye*. Budapest 2009; *Hunyadi II. Az üstökös lángja*. Budapest 2009; *Hunyadi III. A csillagösvény hídjá*. Budapest 2009; *Hunyadi IV. A hadak villáma*. Budapest 2010.

⁹⁸ Bán Mór: *Hunyadi. V. A mennydörgés kapuja*. Budapest 2011.

⁹⁹ A regényről szóló ismertetésem: (Diószegi) Szabó Pál: *Reinkarnáció, kalandregény, történelem: Nándorfehérvár török ostroma 1440-ben. SzegediLap*. Portál-fólió. Szerk. Bene Zoltán, Szeged 2013. 28–32. (Lásd még: www.szegedilap.hu 2012. április 19)

táncoló című történelmi regényében a Tallóciaké a főszerep és a mű az 1440-es ostrommal zárul.¹⁰⁰

A 20. század második felében és a 21. század elején megjelent magyar *történeti* munkákban viszont alig történt több az 1440. évi esemény kronológiai szintű számontartásánál. Amit tudni lehetett róla, az a kronológiai munkákban szereplő rövid ismertetés volt. Ebből következően a szakkronológiai kiadványokban rendre szerepelt. Így MTA által 1981-ben megjelentetett *Magyarország történeti kronológiája* I. kötetében Engel Pál jóvoltából. „Áprilistól II. Murád szultán több hónapon át eredménytelenül ostromolja Nándorfehérvárt.”¹⁰¹ Valamint a *Magyar történelmi kronológiában*. „A török seregek 6 hónapig ostromolták Nándorfehérvárt, de nem tudták bevenni.”¹⁰² Az ezredfordulóra megjelent *Magyar Századok* magyar történelmi kronológiában Draskóczy István megemlítette. „1440. április. II. Murád szultán hónapokig eredménytelenül ostromolja Nándorfehérvárt.”¹⁰³ Viszont helyet már nem kapott 2010-ben, a Romsics-könyvsorozat záró, kronológiai áttekintésében.¹⁰⁴ 2010 decemberében a *Várak, kastélyok, templomok* című folyóiratban tematikus lapszámot szenteltek Nándorfehérvárnak, amelyben Veszprémy László és Cseh Valentin az 1440-es ostromot is megemlítette.¹⁰⁵ Jómagam 2010-től kezdtem e témában publikálni.

Historiográfiai áttekintésemet egy olyan forráskiadvánnyal zárom, amelyben a költői és történeti források végső megformálásához már személyesen is kapcsolódhattam. 2013 decemberében jelent meg Baán István szöveggyűjteménye, amely az ostromra vonatkozó görög nyelvű, bizánci források széles körben való megismeréséhez is alapvető és elengedhetetlen munka (*A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baán István. Budapest 2013*).¹⁰⁶

A jelen értekezés címében jelzett „*első oszmán–török ostroma*” megfogalmazását az indokolta, hogy a fent idézett munkák többsége, amely írt az ostromról, sem úgy emlékezett meg arról, hogy ez volt a vár ellen indított *első török ostrom*. Szakály Ferenc

¹⁰⁰ Gáspár Ferenc: *Pogányokkal táncoló. A holló jegyében*. Coldwell. Budapest 2011. (Gáspár 2011)

¹⁰¹ Magyarország történeti kronológiája. I. kötet. Budapest 1981. 259. (Magyar kronológia 1981)

¹⁰² Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Budapest 1984⁵. 85. (Magyar kronológia 1984)

¹⁰³ A magyar történelem kronológiája (830–2000) Magyar Századok. Budapest 2001. 74. (Magyar kronológia 2001)

¹⁰⁴ Pintér Éva: Időrendi áttekintés. Magyarország története 24. Budapest 2010. (Pintér 2010)

¹⁰⁵ Veszprémy László: Nándorfehérvár ostromai – a reneszánsz hadügyi elmélet kezdetei Magyarországon (Veszprémy 2010); Cseh Valentin: Nándorfehérvár szerepe a déli végvárrendszerben 1427–1521. (Cseh 2010) In.: *Várak, kastélyok, templomok*. 2010. december. 33-35; 29-31.

¹⁰⁶ A továbbiakban: Baán 2013.

vagy legutóbb Pálosfalvi Tamás, Fedeles Tamás megjegyzései ellenére. Az I. Bayezid szultán által a 14. század végén vezetett ostromkísérletet „nulladik” ostromnak neveztem el, amellyel nem változtatom meg a fenti sorszámozást és egyúttal jelzem a kevesebb forrásadottságot is.

Jó példája számozási bizonytalanságnak egy 2000-ben megjelent kislexikon, amelyben Nándorfehérvár örvendetesen kétszer is szerepel. De első ostromként 1456 révén, másodikként pedig az 1717. évi Savoyai Jenő által vezetett ostrommal.¹⁰⁷ Még tovább növelve ezzel a nándorfehérvári ostromok számontartásában meglévő bizonytalanságot. Mindez abból adódik, hogy – legalább a török ostromok vonatkozásában – 1440-et nem helyezik el a vár ellen indított későbbi szultáni ostromok (1456, 1521) sorában.

A hazai történetírásban az 1456. évi második oszmán–török ostrom jogos dicsősége és a magyar történetírás Hunyadi-„kultusza” túlragyogja a 16 évvel korábbi várostromot, nem fordított figyelmet az éppen megelőző időszakra. Pedig a Hunyadiak felemelkedését a Tallóciak is támogatták. A historiográfiai elhanyagoltságban szerepet játszik az, hogy a várat nem magyar származású, hanem horvát kapitány védte, aki – ahogyan Hóman Bálint megfogalmazta – csak vitézségére nézve lehetett magyar. A nemzeti történetírás jegyében ezt nem lehetett hozzákapcsolni a Hunyadiak katonai sikereihez, azoknak legfeljebb „*fényes előpostája*” lett (Salamon Ferenc). Már a kortársak sem fordítottak a szultáni támadásra kellő figyelmet, mert a kettős királyválasztás miatt megosztott ország egyik ligába tömörült része az Ulászlót támogató, a déli határokat védő Tallóciak bukását várta. A várba felmentő sereget nem küldtek. Tallóci Jován több hónapos sikeres helytállása nem volt olyan nemzetközi figyelmet kiváltó esemény, mint az 1456-os diadal.

Az áttekintésünk végén önmagától adódik a kérdés: Ha a 19–20. századi történészek által ennyire elhanyagoltnak bizonyult a kutatás ebben a témában, akkor ennek vajon nem az az oka, hogy nem is játszott olyan jelentős szerepet a korai török–magyar háborúban, a Magyar Királyságban? Jelen munkám végeztével azt igyekszem bizonyítani, hogy ez a sommás megállapítás így nem helytálló, pontosításra szorul és az 1440. évi ostromot be kell illeszteni a korai török–magyar háború menetébe, természetesen a maga súlyának megfelelően. Mert ez nemcsak a vár kiépítésének történetében, az ostrom során alkalmazott haditechnikai eszközök használatában, a további szultáni hadjáratok szüneteltetésében, hanem az ország oszmán uralom alá kerülésének késleltetésében is legalább annyira fontos szerepet játszott, mint az 1456. évi ostrom.

¹⁰⁷ Weiszhár Attila–Weiszhár Balázs: Csatak kislexikona. 2000. 158. (Weiszhár A–Weiszhár B. 2000)

2. Az ostrom(ok)¹⁰⁸ évtizedének nemzetközi eseményei

2. 1. Anglia és Franciaország a százéves háborúban

Vizsgált időszakunkban a 15. századi Európa nyugati hatalmait a százéves háború (1337–1453) konfliktusa kötötte le, amely VI. (Valois) Fülöp francia király (1328–1350) és III. Edward angol király (1327–1377) közötti hűbérjogi vitából nőtt ki az angol király dél-franciaországi birtokai kapcsán. III. Edward sikeres franciaországi hadjáratokat követően ugyan 1360-ban lemondott a francia trónigényéről, de délfraancia területeit hűbéri kötelezettségek nélkül megtarthatta. Időközben Angliát parasztfelkelések (Wat Tyler, John Ball) is megrázták, amelyet II. Richard (1377–1399) tudott csak megfékezni. A királynak azonban le kellett mondania és a Lancaster-dinasztia tagjaként IV. Henrik (1399–1413) vette át az uralkodást.¹⁰⁹ A francia király erőit országában a Jacquerie parasztfelkelés és a rendi mozgalom kötötte le. V. Henrik angol uralkodó (1413–1422) sikeres franciaországi hadjárata, és 1415-ös azincourt-i győzelme nyitotta meg a háború lancaster-i szakaszát (1415–1453). A kezdeti győzelmet követően VI. Károly francia király – halála esetén – Henriknek ígérte a trónját (troyes-i béke). Mivel 1422-ben mindkét uralkodó meghalt, VI. Henrik (1422–1461) sikerrel tudta trónigényét érvényesíteni. VII. Károly (1422–1461) a déli területekre szorult vissza és fokozatosan szerezte vissza országát. Ebben a küzdelemben nagy szerepe volt Jeanne d’Arc mozgalmának (1429–1431) és annak, hogy Burgundia felhagyott eddigi angolbarát politikájával. 1436-ban Párizs visszafoglalása után átalakították az adórendszert is.¹¹⁰ 1439-ben az Általános Rendi Gyűlés (États Généraux) a zsoldosok szolgálatba fogadására állandó hadiadót szavazott meg a király számára és lemondott eddigi adómegajánlási jogáról. A királyi hatalom így jelentősen megerősödött.¹¹¹ A háború 1440-es eseményei közül említésre méltó, hogy július 7-én az angolok visszafoglalták Harfleur-t. A százéves háború végül 1453. július 17-én, az angolok castillon-i vereségével, békekötés nélkül fejeződött be.¹¹² Míg Franciaországban a királyi konszolidáció, Angliában a Rózsák háborúja (1455–1485) során évtizedekig tartó belső anarchia lett úrrá.¹¹³

¹⁰⁸ Figyelembe véve I. Bayezid szultán ostromkísérletét is.

¹⁰⁹ Katus László: A középkor története. Budapest 2000. 271. A továbbiakban: Katus 2000.

¹¹⁰ Katus 2000. 353.

¹¹¹ Both Ödön: Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből. Szeged 2003. 17–18.

¹¹² Szakály 1990. 17; Katus 2000. 354.

¹¹³ Katus 2000. 271.

2. 2. A Német–Római Császárság és Lengyelország dinasztikus törekvései

A francia hatalom méltó vetélytársává csak a Német–Római Császárság vált. A császári trónra ekkoriban a Luxemburg-család több tagját is megválasztották. Luxemburgi IV. Károly (1346–1378, császár 1355-től) cseh király is volt, aki Prágába helyezte székvárosát. Az 1356-ban kiadott (német) Aranybullában a fejedelemtársait állami főhatalommal ruházta fel, amely fokozta a tartományok megerősödését és a birodalom decentralizálódását.¹¹⁴ Károly uralkodása alatt élte Csehország a fénykorát és a cseh korona számára megszerezte Sziléziát és Brandenburgot is. Fia és utóda, IV. Vencel (1378–1400) viszont nem tudott úrrá lenni a belső feszültségeken, ezért 1400-ban lemondatták. Pfalzi Ruprecht rajnai palotagróf uralkodása (1400–1410) után ismét a Luxemburgi-családból választottak német királyt, Vencel öccse, Luxemburgi Zsigmond magyar és cseh király, brandenburgi örgróf személyében (1410–1437, császár 1433-tól).¹¹⁵ Zsigmond az európai nagypolitikában jelentős eredményeket ért el, az általa kezdeményezett konstanzi zsinaton (1414–1418) megszüntette az egyházszakadást. Sőt, megpróbált közvetíteni a felek között a százéves háborúban, és amikor 1416-ban Párizsban és Londonban tárgyalt, végül V. Henrikkel kötött szövetséget.¹¹⁶ Fontosnak tartotta a nemzetközi fellépést a fenyegető Oszmán Birodalommal szemben és felvette a harcot a huszitákkal Csehországban (1420–1436). Az ő 1437-ben bekövetkezett halálával kihalt a Luxemburg-ház, leányának, Erzsébet férjének a német trónra kerülésével viszont a Habsburgok jutottak hatalomhoz. Habsburg (II.) Albert német, cseh és magyar király (1438–1439) rövid uralkodása után szintén egy Habsburg, III. Frigyes kezdhette meg évtizedekig tartó, hosszú uralkodását (1440–1493, császár 1452-től). Viszont a közép-európai országok közül nem sikerült megszereznie sem a magyar, sem a cseh trónt, mert a lengyel Jagellók megelőzték.¹¹⁷

Az időszakunkban a cseh és lengyel kapcsolatok többször ellenségesek voltak, amelyek a két ország trónján, hol Luxemburgi és Piast, hol Habsburg és Jagelló ellentétként jelentkeztek, de a vegyesházi királyaink korában a magyar trónon is tovább éltek. Ebben az ellentétben a magyar királyok és híveik, hol a közvetítő, hol a harcostárs szerepét töltötték

¹¹⁴ Both 2003. 11.

¹¹⁵ Katus 2000. 360; C. Tóth Norbert: Luxemburgi Zsigmond uralkodása. 1387–1437. Magyarország története 6. Budapest 2009. 9–10. A továbbiakban: C. Tóth 2009.

¹¹⁶ Szakály 1990. 335.

¹¹⁷ Szakály 1990. 18.

be. Ezt a szövevényes kapcsolatrendszert az 1440. év lengyel kapcsolatfelvétele okán szükséges jobban bemutatnunk.

A több részre tagolt Lengyelországot Lokietek (Piast) I. Ulászló (1320–1333) egyesítette. A cseh–lengyel kapcsolatok viszonylagos nyugvópontonra fűz, III. (Nagy) Kázmér idején (1333–1370) jutottak, mégpedig az Anjou I. Károly magyar király (1310–1342) révén, akinek közvetítésével 1335-ben, Trencsénben és Visegrádon megállapodott a két uralkodó. Luxemburgi I. János cseh király (1310–1346) lemondott lengyel trónigényéről, Kázmér pedig a Sziléziára vonatkozó terveiről.¹¹⁸ 1339-ben újabb visegrádi találkozón Károly király lemondott a „*rex Galiciae*” címről. A lengyel királynak ugyanakkor kemény küzdelmet kellett folytatnia a Német Lovagrenddel és a még pogány litvánokkal is. Ebben helyt kapott a lengyel király trónutódlásának rendezése is. Ugyanis Kázmérnak a házasságából származó törvényes fiú utóda nem volt, a trónigény így Lajos magyar király javára szült.¹¹⁹ Halálával kihalt a Piast-uralkodóház, és a magyar királlyal kötött 1355-ös megállapodása értelmében, és mivel nem született fiúörökös, a lengyel trónon a magyar király, Anjou I. Lajos (1370–1382) követte, aki a lengyel királyság irányításával régensként anyját, Lokietek Erzsébetet bízta meg (1370–1375, 1376–1377). Ezzel létrejött az első lengyel–magyar perszónálunió. Azonban ez megosztotta a Nagy- és Kis-Lengyelország előkelőit, mivel Lajos csak a kis-lengyelországi Krakkóban koronáztatta meg magát. Azonban fiú utóda neki sem született, egyik lánya trónörökösödését egy sor privilégium adományozásával tudta csak elfogadtatni (1374, kassai privilégium). A mélyben megbúvó ellentétek Lajos idősebbik lánya, Mária kapcsán újból a felszínre törtek. 1382-ben a lengyel rendek nem fogadták el a Luxemburgi Zsigmonddal házasságot kötött Mária trónörökösödési jogát, hanem helyette húgát, a még nem házas Hedviget (1382–1399) jelölték ki (radomi konföderáció). Hedvig (Jadwiga) leendő férjét pedig a lengyel nemesség a litván Jagelló fejedelem személyében találta meg.¹²⁰ Jagelló II. Ulászló (1386–1434) megkeresztelkedett és megalapította a Jagelló-dinasztiát. Az uralkodásával egyidejűleg létrejött lengyel–litván perszónálunió révén Lengyelország a térség komoly hatalmává vált (krewói unió).¹²¹ A németek ellen kivívott óriási sikernek tekinthető, hogy II. Ulászló 1410. július 15-én, a grünwaldi csatában legyőzte a Német Lovagrendet, amelyben maga a nagymester, Ulrich von Jungingen is

¹¹⁸ Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Budapest 1990. 285. A továbbiakban: Engel 1990.

¹¹⁹ Font Márta: A német lovagrend alkonya. Pécs 1997. 22. A továbbiakban: Font 1997.

¹²⁰ Font 1997. 25.

¹²¹ Szokolay Katalin: Lengyelország története. Budapest 1996. 33–34. A továbbiakban: Szokolay 1996.

meghalt.¹²² Ez új hatalomként a Jagelló-dinasztia növekvő térnyerését hozta a térségben. A Német Lovagrenddel szimpatizáló Zsigmond lengyel földön pedig nem volt népszerű.

A Jagellók a Luxemburgiakkal szembeni lengyel ellentéte – ezúttal Magyarországon – Mária királynő halála idején is jól megmutatkozott. Hedvig ekkor igényt formált a magyar trónra. Így 1395-ben férje, II. Ulászló bejelentette igényét a magyar trónra és júliusban sereget is vezetett az országba, amelyet azonban hamarosan visszavertek. 1401-ben, amikor Zsigmondot a vele elégedetlen bárók fogságba ejtették, szintén felmerült a lehetséges királyjelöltek között a lengyel király.¹²³

Csehországban hasonló elégedetlenség erősödött meg a Luxemburgiakkal szemben, amikor 1421-ben a husziták letették Zsigmondot a cseh trónról, helyette II. Ulászlót kérték fel. Míg végül a felek, a háború helyett, 1427-ben békét kötöttek. A husziták a Jagellók felé tájékozódtak. A lengyel király követe 1428–1432 között Piotr Łęczyci volt, aki 1440-ben is fontos diplomáciai feladatot látott el.¹²⁴ Zsigmond a huszita támogatást úgy próbálta ellensúlyozni, hogy támogatta II. Ulászló unokatestvérének, a grünwaldi csata hősének, Vitold litván nagyfejedelemnek (1392–1430) királlyá való koronázását. Vitold váratlan halálos balesete azonban keresztülhúzta számítását. Zsigmond császár halála után Csehországban újra feléledt a lengyel kapcsolat igénye a Habsburgok trónutódlása ellenében. Míg Habsburg Albertet 1438 júniusában, Prágában megkoronázták, ám – Zsigmondtól megörökölt – cseh királyságát a husziták nem ismerték el, inkább a lengyel király felé fordultak. III. Ulászló (1434–1444) testvérét, Jagelló Kázmért választották volna meg cseh királynak, aki be is tört Sziléziába. Albertnek az 1438-es évet csehországi ügyeinek kellett szentelnie, miközben a szultáni hadak Magyarország déli határait fenyegették. II. Murád szultán (1421–1451) még az Albert elleni küzdelemben felajánlotta támogatását III. Ulászló lengyel királynak, csak hogy a magyar végekről is elvonja a két fronton egyszerre készenlétben álló Albert erőit. Ám III. Ulászló – az Albert váratlan halála utáni magyar megosztottságban – elfogadta a számára felajánlott magyar trónt és ezzel ismét újra létrejött a lengyel–magyar perszónálunió. A Jagellók dinasztiája tehát döntésében szem előtt tartotta a Habsburgok német, és a cseh befolyásának megakadályozását a térségben, illetve a török veszély hathatósabb elhárítását, amelyet az 1440. március 8-i választási feltételek is tartalmaztak. Az 1440-es év a lengyel–litván

¹²²Monografikus feldolgozása: Font 1997. 99–134; lásd még: Katus 2000. 389–390.

¹²³C Tóth 2009. 33, 40.

¹²⁴Jadwiga Krzyżaniakowa: Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej polski w XV wieku. Poznań. 1979. 142. A továbbiakban: Krzyżaniakowa 1979. Lásd még: Długos 2001. 410 (186. lábjegyzet) és a 8. 2. fejezetet.

perszonálunió szempontjából is kivételesnek tekinthető, mert míg III. Ulászló lengyel–magyar királyi címetet birtokolta, addig öccse, Jagelló Kázmér volt a litván nagyfejedelem.¹²⁵

A magyar rendek egy részének lengyel irányultságát, hagyományait és eredményességét jól bebizonyította az a tény, hogy amikor III. Ulászló Magyarországra érkezett és I. Ulászló néven magyar királlyá (1440–1444) koronázták – amikor a törökök már Nándorfehérvárt ostromolták – azonnal bekapcsolódott a török elleni küzdelembe, amelyet a várnai csatában elszenvedett haláláig folytatott. Azt is megállapíthatjuk, hogy a Német–Római Császárság és a Lengyel Királyság dinasztikus ellentéte, amely a cseh és a magyar trónigénynél egyaránt jelentkezett (Luxemburgi, Habsburg, Jagelló) és meghatározó volt Habsburg Albert 1439. évi halála után létrejött lengyel–magyar perszonálunióban is, 1440-ben eredményesen „blokkolta” a török elleni egységes nemzetközi fellépést és keresztény összefogást. Ez jól meglátszott a magyar koronáért folyó versengésben az Albert halála után trónra lépő III. Frigyes német–római király és I. Ulászló közötti ellentétben is.

2. 3. A Pápaság és az egyházi unió

A törökök elleni tervezett fellépés koordinálását a Pápaság vállalta magára, amelynek látszólagos célja ekkor Bizánc megsegítése volt. A legfontosabb kérdés azonban Róma számára a 15. század első felében ismét az egyházi unió megvalósítása és a török ellen nyújtandó segítség fejében való kikényszerítése volt.

A nyugati és a keleti egyházak uniója – mint segítségnyújtási feltétel – nem volt előzmények nélküli. Mert Konstantinápoly keresztések általi elfoglalása után nemcsak a megalapított Latin Császárság és a bizánci utódállamok, hanem a két egyház viszonya is igen kényes kérdés maradt. III. Joannész Batatzész nikaiai császár (1222–1254) minden erejét Konstantinápoly visszaszerzésére fordította, és még IV. Ince pápával (1243–1254) is tárgyalt az egyházi unióról a segítség fejében, de halála után a tárgyalások megszakadtak.¹²⁶ Végül X. Gergely pápa (1271–1276) a Konstantinápolyt visszafoglaló VIII. Palaiologosz Mihály császárral (1261–1282) rövid időre létrehozta ugyan a nyugati és a keleti egyház unióját az 1274. évi lyoni zsinaton, de ez a császár által erőszakkal

¹²⁵ Szokolay 1996. 36, 39.

¹²⁶ Bréhier 1997. 367.

kikényszerített unió volt, amelyet a bizánci papság alapvetően ellenzett, mivel a Gergely követő pápák ellenségesen is viselkedtek a görögökkel szemben.¹²⁷

A 15. század első felében az oszmán–török fenyegetés miatt a bizánci kormányzó, majd társcsászár, Palaiologosz VIII. Joannész (1425–1448) európai segítségkérő diplomáciai körútra indult (1423–1424).¹²⁸ Járt Velencében, Milánóban és Magyarországon. Ezúttal is eredmény nélkül. II. Mánuél (1391–1425) császár kénytelen volt az oszmán–török vazallusi szerződést és adófizetést továbbra is elfogadni.¹²⁹ A nyugati segítségnek ismét nagy volt az „ára”.

IV. Jenő pápa (1431–1447) a szorult helyzetben lévő Bizánccal ismét az egyházi uniót sürgette. A XVII. Egyetemes Zsinatot (1431–1437) 1431. július 23-án, Bâselben Giuliano Cesarini bíboros nyitotta meg, amelyre meghívást kaptak a husziták is. Ennek háttérében az is ott volt, hogy Zsigmond eddig hiába vezetett „keresztes” hadjáratokat a cseh husziták ellen, eredménytelennek bizonyultak. A tárgyalásokat Prágában folytatva 1433. november 30-án megegyeztek (prágai kompaktáták), amelyek mérsékelten, de teljesítették a kelyhesek követeléseit. Azonban a zsinat további – főként a pápa hatalmát csökkentő– rendelkezései során az ellentét fokozódni látszott a pápa és a zsinat között.¹³⁰ Ezt az időszakot nevezte Gergely Jenő a konciliarizmus és a papalizmus küzdelmének.¹³¹

Ekkor érkezett VIII. Joannész segítségkérése az oszmán–törökök fenyegetése miatt. A bizánci császár az egyházi uniót is elfogadva kérte, hogy a tárgyalások közelebbi helyszínen legyenek. Jenő pápa végül a „*Doctoris Gentium*” kezdetű bullájával a zsinatot Ferrarába helyezte át, ahová csak a kisebbség követte. A ferrarai zsinaton maga a császár, a konstantinápolyi pátriárka és mintegy hétszáz főnyi görög is részt vett. Az 1438 januárjában megnyílt zsinat tulajdonképpen a Bâseli Zsinat folytatása, együtt képezik a XVII. Egyetemes Zsinatot. Azonban az uniós tárgyalásokat meg kellett szakítani és a 1439-ben kitört pestisjárvány miatt a zsinatot a pápa áthelyezte Firenzébe. Itt a legfőbb eredmény a keleti egyházzal való egyesülés létrehozása volt. Bár a „*Laetentur Coeli*” kezdetű, az uniót kimondó bulla aláírására 1439. július 6-án sor került, de a bizánciakban kételyek maradtak.¹³² Ahogy az egyházi unió ellenzője, Lukasz Notarasz megasz dux –

¹²⁷ Bréhier 1997. 377–378.

¹²⁸ Az 1424. év eseményeire érdekes adalékkal szolgálhat: *Zsigmond kori Oklevéltár XI.* (1424). Közzéteszi: C. Tóth Norbert–Neumann Tibor. Budapest, 2009. (C. Tóth–Neumann 2009)

¹²⁹ Bréhier 1997. 441.

¹³⁰ Szántó Konrád: A katolikus egyház története. I. kötet Budapest 1983. 505–506. A továbbiakban: Szántó 1983.

¹³¹ Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest 1999. 131. A továbbiakban: Gergely 1999.

¹³² Steven Runciman: Konstantinápoly eleste 1453. Budapest 2000. 27–29. A továbbiakban: Runciman 2000.

Dukas közlése szerint (37. 10) – tartotta: „*Előnyösebb látni a város közepén a törökök császárának turbánját, mint a latin bíborosi kalapot*”.¹³³

A bizánci források – főleg Dukasz – szerint az oszmánok a firenzei határozatok miatt aggódni kezdtek. A hazatérő bizánci császár II. Murádhhoz követeket küldött, akik felvilágosították a szultánt, hogy nem kell azoktól a híresztelésektől tartani, hogy az oszmánok ellen szárazföldön és tengeren keresztres hadjárat készülődne. Firenzében csak vallási ügyekben döntöttek. Az oszmánok egy lehetséges keresztres támadástól tartva, egyelőre lemondtak a Konstantinápoly elleni újabb ostromról. Ennek a tartózkodó politikának az élén Halil Chandarli pasa, a Nagyvezír járt (1429–1453). A bizánci követjárás 1439–1443 között Róma és Konstantinápoly között igen gyakori volt, amely megalapozhatta az oszmán félelmeket. Végző soron felerősítette azt az elképzelést is, hogy e veszély megelőzésére Konstantinápolyt kell bevenni és Bizánc létezésére mérni az utolsó csapást. Ezt a katonai tervet a firenzei zsinat mindenképpen meggyorsította.¹³⁴

A Firenzében tárgyalt muszlim-ellenes kérdés azonban nemcsak Európára korlátozódott, az afrikai kereszténység is képviseltette magát a zsinaton. Amikor a ferrarai-firenzei zsinaton a nyugati és a keleti egyház oszmán–török ellenes szövetséget kötött, az etióp császár, Zar’a ya’qob (1434–1468) is csatlakozni kívánt ehhez. Tudnunk kell, hogy a 15. századi etióp külpolitikában a Níluson átívelő keresztény kapcsolat megteremtése központi kérdés volt az egyiptomi muszlim Mameluk Szultanátus szomszédságában élő Etiópiának. A ferrarai-firenzei zsinatra Jeruzsálemből etióp küldöttség is érkezett. Rómában etióp kolostort nyitottak. E kapcsolatok felkeltették a muszlim Egyiptom uralkodójának gyanúját.¹³⁵

Amikor 1438-ban al-Zahir Jaqmaq szultán (1438–1453) hatalomra került, felújította a keresztények elleni mameluk támadásokat, elsősorban a rodoszi johannita lovagrend elleni akcióival. A szultánt különösen bosszantotta a kopt keresztény egyház részvétele a firenzei zsinat muszlim-ellenes együttműködésében. Gyanakvását jól mutatja az a tény is, hogy utasította a kopt pátriárkát, hogy számoljon be minden hírről, amelyet az etióp császártól

¹³³ „Κρειττότερόν ἐστιν εἶδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακίολιον βασιλεῦον Τοῦρκων ἢ καλύπτραν Λατινικὴν.” Ducas Istoría Turco–Bizantinã (1341–1462) ediție critică de Vasile Grecu. București 1958. 329, 11–12. (A továbbiakban: Grecu 1958). Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Ducae Michaelis Ducae Nepotis Historia Byzantina. Recognovit Immanuel Bekkerus. Bonnae 1834. 264. (A továbbiakban: Bekker 1834), Runciman 2000. 30; Bréhier 1997. 458.

¹³⁴ Halil İnalçik–Mevlûd Oğuz: Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân. İzladi ve Varna Savaşları (1443–1444). Üzerinde Anonim Gazavâtname. Ankara 1989. 81. (4. lábjegyzet) A továbbiakban: İnalçik–Oğuz 1989.

¹³⁵ Haggai Erlich: The Cross and the River. Ethiopia, Egypt, and the Nile. Colorado–London 2002. 45–46. A továbbiakban: Erlich 2002.

kap. Egyiptomban a koptok visszaszorítására új adókat vezetett be, egyházakat gyűjtatott fel. 1443 novemberében Zar'a ya'qob etióp császár egy levélben finoman meg is fenyegette a szultánt. „...nem vagytok annak tudatában ti, és Te, szultán, hogy a Nílus a mi országunkból ered hozzátok és képesek vagyunk megakadályozni, hogy megöntözze a ti országotokat? Minket semmi sem tart vissza ettől, egyedül csak az Istenben való hit és az ő szolgáiról való gondoskodás...” Jaqmaq szultán ajándékokat vivő követet küldött és kitérő választ adott. Amikor Zar'a ya'qob császár letartóztatta a mameluk követet, akkor Jaqmaq hasonlóan cselekedett az etióp pártiárkával. A térségben az iszlám–keresztény feszültség nem oldódott meg később sem. 1449-ben az etióp császár 200 hajóból álló flottát építtetett például Mekka megtámadására.¹³⁶ Így nemcsak II. Murád oszmán–török szultán, hanem az iszlám világ védelmében kell értékelnünk a Mameluk Szultanátus Rodosz elleni hadjáratait, amelyekkel közvetve déli irányból semlegesítette az esetleges keresztény segítséget.

Az egyházi zsinatot azonban a belső szakadás is veszélyeztette. 1438-ban a Bászelen maradt, főleg francia papság, kinyilvánította a zsinat pápafölöttiségét, korlátozta a pápai jogkört és a Rómához való fellebbezést. A határozatokat törvényeknek nyilvánították és ez képezte alapját a későbbi gallikán egyháznak (bourges-i *pragmatica sanctio*). 1439-ben pedig a „bázeliak” ellenpápát választottak V. Félix (Amadé, savoyai herceg) személyében.¹³⁷

A keleti egyházak is nem sokkal később megszüntették az uniót. Iszidórosz (Izidor), Rusz metropolitája hiába írta alá a nyugati és keleti egyházak közötti uniót, a moszkvai nagyfejedelem III. Vaszilij (1425–1462) nem tartotta kívánatosnak és 1441-ben megszüntette azt. Az alexandriai, antiochiai és jeruzsálemi pátriárkák 1443-ban hasonlóan cselekedtek.¹³⁸

Az ilyen körülmények megnehezítették az unió fejében vállalt egységes keresztény segítségnyújtást is. Nemcsak Bizánc részére. Mindezeknek 1440-ben a magyar államot fenyegető török veszélyre nézve is olyan következménye volt, hogy IV. Jenő pápa, bár szorgalmazta a török elleni fellépést, de egy keresztes háború tényleges megszervezésében ekkor még tervei és szándékai voltak csupán. Azt az ellentétet, amely a két dinasztia között feszült a magyar trón birtoklásáért, ő sem tudta feloldani. Erre csak a megosztottság előtt nyílt volna lehetőség. John Jefferson feltételezi, hogy Zsigmond halála után, Habsburg

¹³⁶ Erlich 2002. 46.

¹³⁷ Szántó 1983. 507–509.

¹³⁸ Szántó 1983. 513; Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest 2001². 97. A továbbiakban: Font–Krausz–Niederhauser–Szvák 2001.

Albert erre tett volna ígéretet, amelyet váratlan halála megakadályozott.¹³⁹ Azonban pápai legátus nem volt az országban. Marchiai Jakab Albert király halála után elhagyta a Magyar Királyságot és a ferrarai zsinaton tartózkodott.¹⁴⁰

Fraknoi Vilmos szerint IV. Jenő pápa a magyar trónviszályban és megosztottságban kezdetben Erzsébet királyné mellett állt, de I. Ulászló felé is akart kapcsolatokat kiépíteni, amelynek feltétele az Erzsébettel való békés megegyezés lett volna.¹⁴¹

Jenő pápa békíteni akarta a polgárháborúba sodródott feleket, hogy a török veszély ellen együttesen lépjenek fel. Mindez távoli és naiv elképzelésnek bizonyult, és az oszmán–törökök valódi erejének alábecsülését sejtette. Arról nem is szólva, hogy 1440-re az országban olyan mély politikai törésvonal mentén álltak a felek, amelyben az egyik oldal győzelmét és a másik fél bukását a török esetleges győzelme is elősegíthette az összefogás legkisebb – a ránk maradt forrásokból kiolvasható – jele nélkül...

2. 4. Szerbia, Bizánc és az Oszmán Birodalom

Szerbia virágkora IV. (Dusán) Istvánnal (Stefan Dušan) (1331–1355) kezdődött, uralkodása során kiújultak a szerb–magyar harcok is. Dusán 1349-ben Nándorfehérvárt visszafoglalta I. (Nagy) Lajos (1342–1382) magyar királytól és a Bizánci Birodalom további területeit kezdte meghódítani, mivel szerb uralom alatt kívánta egyesíteni Bizáncot és a balkáni népeket.¹⁴²

A Balkánon a 14–15. században új hatalmi erővonalak alakultak ki. Dusán halála után Szerbia részekre hullott. Délen Dusán helytartója, Branko Mladenović épített ki területi hatalmat, fia Vuk Branković székhelye Koszovo vidéke lett. Északon a másik központ Hrebeljanović Lázár István kenéz vezetésével alakult ki. Lázár kenéz már I. (Nagy) Lajos segítségére támaszkodott, aki viszont hűbéri függésbe kényszerítette a Lazarevićeket és hadjáratot indított Szerbiába (1359).¹⁴³ Nagy Lajos Szerbia feldarabolásában részt vett, így elragadta Nándorfehérvárt is.

¹³⁹ Jefferson 2012. 263.

¹⁴⁰ Galamb György: A ferences obszervancia magyarországi térnyeréséhez. In.: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, 2000. 180. (Galamb 2000)

¹⁴¹ Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római-Szent-Székkal. II. kötet. A konstanzi zsinattól a mohácsi vészig (1418–1526). Budapest 1902. 41. (Fraknoi 1902)

¹⁴² Bréhier 1997. 408; Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 77.

¹⁴³ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 85.

A Bolgár Cárságot 1364-ben még Sándor cár (1331–1371) osztotta ketté két fiai között, hogy elkerülje a trónért való testvérharcot. Idősebbik fia, Ivan Stracimir (1364–1396) Vidin központtal északnyugat Bulgáriát, a cár második feleségtől származó kisebbik fia, Ivan Shisman (1371–1393) pedig apja halála után Közép-Bulgáriát vezette.¹⁴⁴ Lajos király, amikor pedig Bulgária szétagolódott a Vidini és a Trnovói Bolgár Cárságra, Lajos a szerb–havasalföldi–bolgár szövetség ellen hadjáratot indítva elszakította a viddini bolgár fejedelemséget. Bár Vidin néhány évig magyar bolgár bánokat nevezett ki (1365–1368) Stracimirt kiengedte a magyarországi börtönéből és miután hűségesküt tett, visszahelyezte Vidinbe.¹⁴⁵ Bréhier szerint ez meggyengítette a fenyegető oszmánokkal szembeni ellenállást.¹⁴⁶ Bertényi István szerint ez a vád nem megalapozott, mert az első adandó alkalommal szembefordultak Lajossal, így Shisman és Stracimir cár is.¹⁴⁷ E magatartásuk pedig I. Bayezid (1389–1402) szultán hódító politikájával szemben számukra végzetessé vált.¹⁴⁸

Az oszmán–törökök elleni küzdelem legfontosabb európai nagypolitikai fokmérője a Bizánci Birodalom megsegítésének kérdése lett. Az oszmán veszélyt jelezte, hogy 1366-ban a bizánci császár, V. Palaiologosz Joannész (1341–1379) személyesen megkereste Lajost és vele folytatott tárgyalásokat. A helyszín azonban nem Buda, hanem Vidin (magyar nevén Bodony) lehetett. A szakirodalomba többször tévesen bekerült információ oka – ahogyan arra Papp Sándor felhívta a figyelmet – Buda és Vidin latin nevének hasonlósága.¹⁴⁹

A magyar király V. Orbán pápa (1362–1370) tervei szerint az általa hirdetett keresztes hadjárat (1365) szárazföldi hadseregének vezetője lett volna.¹⁵⁰ 1371-ben I. Murád szultán (1362–1389) viszont legyőzte Vukasin (1366–1371) túlerőben lévő szerb seregét a Marica-folyónál. A korai oszmán–török források a Marica melletti csatát korábbra, 1365–1366 körülre helyezik, amikor a szultán fiait, Bayezidet és öccsét, Yakub Cselebit körülmetélték.¹⁵¹ A magyar király, I. (Nagy) Lajos részvételéről sincs adat a török forrásokban.¹⁵² Akárhogyan történt, a csata következménye az lett, hogy déli szerb

¹⁴⁴ Bertényi Iván: Nagy Lajos király. Budapest 1989. 92–93. A továbbiakban: Bertényi 1989.

¹⁴⁵ Bertényi 1989. 95.

¹⁴⁶ Bréhier 1997. 415.

¹⁴⁷ Bertényi 1989. 98–99.

¹⁴⁸ Lásd a 13. 2. fejezetet.

¹⁴⁹ Papp 2004. 46.

¹⁵⁰ Bréhier 1997. 417.

¹⁵¹ Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288–1502) Hazırlayan Prof. Dr. Necdet Öztürk. Istanbul 2007. 26. A továbbiakban: Oruç 2007.

¹⁵² Papp 2004. 51.

részfejedelmek török vazallussá váltak. A töröktől független területek Észak-Szerbiára korlátozódtak, ahol Lázár kenéz gyakorolta a hatalmat.¹⁵³ Szerbia egysége többé nem állt helyre. A balkáni oszmán térhódítás és Bizánc sorsa összefonódott.

XI. Gergely pápa (1370–1378) a maricai vereség hírének hatására, Konstantinápoly megsegítésére keresztes hadjáratot tervezett és 1373-ra Thébaiba kongresszust hívott össze. Ehhez a magyar királyt és Velencét szeretne volna megnyerni. De a bizánci követjárásnál – a követ Ióánnész Laszkarisz Kalopherosz volt – több ezúttal sem történt.¹⁵⁴ I. Murád hódításai folytatódtak, amelyek az Oszmán Birodalom történetében is sorsfordítónak bizonyultak. Még 1361-ben elfoglalta Drinápolyt a bizánciaktól és székhelyévé tette. Bizánc viszont kénytelen volt adót fizetni a szultánnak és 1374-ben szerződést kötöttek, amely szerint V. (Palaiologosz) Joánnész (1341–1391) a szultán vazallusa lett.

Az erősödő terjeszkedést mutatta, hogy Murád célja a Bizánci Birodalom második legnagyobb városa, Thesszaloniki lett. A várost az első oszmán–török ostrom során a szultán több mint három éves, hosszú ostrom után, – 1387. áprilisában – tudta csak elfoglaltatni.¹⁵⁵

Az Oszmán hódítások módszeréről İnalcik professzor – a legutóbbi vele készített interjúban – kiemelte, hogy a szakirodalomban az általa felismert és nálunk Rázsó Gyula által felvetett több szakaszos hódítás¹⁵⁶ elvén túl, sikeresen alkalmazták a szomszédos ország népének megnyerését is (adókedvezmény, szabad vallásgyakorlat). Ebbe beletartozott az is, hogy fellázátsák őket a saját közigazgatásuk ellen és segítséget nyújtsanak.¹⁵⁷ Látjuk, hogy ezt még Bizánccal szemben is milyen sikerrel alkalmazták. Az oszmán hódítási ideológiában központi szerepe volt még az Arany Alma gondolatkörnek (Kızıl Elma), amely Bizánctól ered. A forrása feltehetően I. Jusztinianosz (527–565) konstantinápolyi lovas szobra. Ezen a császár a kezében tartott egy arany glóbuszt, amely szimbólumává vált a világ feletti uralomnak.¹⁵⁸ A Kızıl Elma kezdetben Konstantinápolyra vonatkozott, később Budára is.¹⁵⁹ Csak kérdésként vetjük fel, hogy mivel a szultánok fő célja a vár elfoglalása volt, lehetett-e Nándorfehérvárra is vonatkoztatni?

¹⁵³ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 87.

¹⁵⁴ Bréhier 1997. 421.

¹⁵⁵ Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Budapest 2003. 453. A továbbiakban: Ostrogorsky 2003.

¹⁵⁶ Halil İnalcik: Ottoman methods of conquest. *Studia Islamica* 1954. 103–129. (İnalcik 1954)

¹⁵⁷ Papp Sándor: Az oszmán hódítás török szemmel. Beszélgetés Halil İnalcik professzorral. *Belvedere Meridionale* 1997/ IX. 3–6. 166. A továbbiakban: Papp 1997.

¹⁵⁸ Papp 1997. 169. Ez a lovas szobor Konstantinápolyban a Hagia Sophia templom előtti téren állt. A császár bal kezében egy országalmát tartott, a tetején kereszttel. Michael Angold: Bizánc. Híd az ókor és a középkor között. Fordította: Sándor Bea. Budapest 2001. 40. (Angold 2001)

¹⁵⁹ Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest 1991. 487. A továbbiakban: Fodor 1991.

I. Murád a Duna felé is hódított, a Nándorfehérvár felé is vezető legfontosabb kereskedelmi-stratégiai út központjait, Szófiát (1386) és Ništ (1387) megszerezte. A döntő ütközet 1389-ben Rigómezőnél (Kosovo polje) zajlott. Bár a szultán a sátrában merénylet áldozata lett, a török vazallus Lázár kenéz és szövetségesei vereséget szenvedtek.

A szerb állam központi területe észak felé tolódott el. Ez pedig a Brankovićok területét is érintette. Lázár fejedelem fiának, *Lazarević István*nak (Stefan Lazarević) (1389–1427) Nándorfehérvár, ekkor Belgrád, lett a központja. Azonban Lazarević kénytelen volt elismerni a török vazallusságot a Gallipoliban megkötött egyezményben (1402), amelyben Szerbia állami létét meghosszabbította. A szerb-moráviai területeket kiszélesíthette, de a hűbéri kötelezettsége megmaradt.¹⁶⁰ Lazarević I. (Villám) Bayezid (1389–1402) hűbéreseként harcolt a nikápolyi, majd az ankarai csatában is, Timur Lenk ellen.¹⁶¹ Kevésbé ismert, hogy Bayezid veresége után Lazarević útban visszafelé VII. (Palaiologosz) Joannész bizánci császártól (1390–1399, 1402) Konstantinápolyban megkapta a *despota* (*deszpotesz*) címet is, amely a bizánci uralmi hierarchia egyik legmagasabb rangja volt.¹⁶² Ennek a Komnénosz császárok idején létrehozott címnek első birtokosa még III. Béla magyar király volt,¹⁶³ majd 1190-ben Nemanja István szerb fejedelem is megkapta, sőt 1204 után Épeirosz ura is birtokolta.¹⁶⁴

A despotát törökök katasztrofális veresége Ankaránál azonban éles külpolitikai váltásra ösztönözte. Vagy másként fogalmazva egyszerre került a törökök és magyarok függése alá. Nem volt ez már más, mint Rázsó Gyula találó kifejezésével élve: „*török függésbe torkolló ingadozó reálpolitika*”.¹⁶⁵ Ugyanis Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) felé is tájékozódott, aki korábban személyesen indított szerbiai hadjáratokat. 1396-ban Bizánc megsegítésére és az oszmánok ellen indított keresztes hadjárata vereséggel végződött, Nikápolynál. Akkor I. Bayezid szultán folytathatta Konstantinápoly zárlatát, amelynek elfoglalása ezután fő célja lett. II. Manuél bizánci császár (1391–1425) emiatt indult segítséget kérni Nyugat-Európába (Párizs, London), de utazása nem hozott eredményt (1399–1403).¹⁶⁶

Lazarević és Zsigmond magyar király között gyümölcsöző együttműködés alakult ki. Lazarević tagja lett Zsigmond által alapított Sárkányos társaságnak (1408) és Zsigmondhoz

¹⁶⁰ Bisztra Cvetkova: A várnai csata. Budapest 1988. 37. A továbbiakban: Cvetkova 1988.

¹⁶¹ Generál 1987. 46.

¹⁶² Зорица Гузина: Тајне Београда. Београд, 2002. 16. A továbbiakban: Гузина 2002.

¹⁶³ Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196) Szeged 1996. 202. A továbbiakban: Makk 1996.

¹⁶⁴ Louis Bréhier: A bizánci birodalom intézményei. Budapest, 2003. 145, 625. A továbbiakban: Bréhier 2003.

¹⁶⁵ Rázsó 1973. 408.

¹⁶⁶ Bréhier 1997. 431.

élete végéig hű maradt, akitől a Száván túli, „megmaradt államának” egykori birtokait megkapta. Így a Macsói Bánságot (Száva, Drina-folyók és a Cer-hegység között) és vele együtt Nándorfehérvárt, valamint nagy kiterjedésű magyarországi birtokokat. A legfontosabb azonban az, hogy szerbiai államának székhelyét Nándorfehérváron rendezte be és itt fontos korszerűsítő várépítkezéseket végzett.¹⁶⁷ Az addigi kőhalomból korszerű, vastag várfalakat és bástyákat emeltetett, a vidéket pedig zsoldos helyőrség őrizte.¹⁶⁸ Megóvta a déli magyar vármegyéket a török támadásoktól. Ezt Zsigmond király 1404-ben, a burgundiai herceghez írott levelében ki is emelte. „*A nevezetes István úr, Rascia despotája és hercege, szintén alárendelve magát hatalmunknak és uralmunknak, csatlakozott hozzánk és elhatározta, hogy olyan nagy erővel indul a törökök és egyéb ellenfeleink, vagyis helyesebben Krisztus ellenfelei ellen, hogy többször viselvén ellenük háborút, győzelmet aratott...*”¹⁶⁹ Szerbia az ütközőállam mintája lett ebben az időszakban, egészen Lazarević haláláig (1427).¹⁷⁰

A Zsigmond által vezetett keresztes hadsereg nikápolyi csatavesztésével (1396. szeptember 25.) a török elleni támadó stratégia kudarcra lett ítélve.¹⁷¹ Ezeket inkább a bizánci császárok szorgalmazták birodalmuk nyugati megsegítésére.¹⁷² Itt meg kell említenünk II. (Palaiologosz) Manuél bizánci császár (1391–1425) nyugat-európai segélykérő körutazását vagy az őt követő VIII. Joannész (1425–1448) diplomáciai útját.¹⁷³ Az ilyen török elleni harc fő kérdése az oszmánok által ekkorra teljesen körülzárt, városállammá zsugorodott és oszmán–török vazallus Bizánc megsegítése, megvédése lett volna. Az egységes fellépést megnehezítette Velence ambivalens magatartása is, amely az oszmánokkal való *modus vivendi*-t kereste keleti birtokai és kereskedelme érdekében. I. „Villám” Bayezid szultán (1389–1402) nagyarányú hódításait Timur Lenk 1402. július 20.-i ankarai győzelmével megtörte.¹⁷⁴ Ekkor kínálkozott volna egyedül lehetőség az oszmán–törökök elleni fellépésre, amely végül is kihasználatlanul maradt. Az Oszmán Birodalmat

¹⁶⁷ Pálosfalvi 2010b. 7. Lásd a 3. 2. fejezetet.

¹⁶⁸ Cvetkova 1988. 37.

¹⁶⁹ Idézi: Cvetkova 1988. 38.

¹⁷⁰ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 155.

¹⁷¹ Pálosfalvi 2005. 50–58. Nikápolyról és következményeiről lásd bővebben: Engel Pál: A török–magyar háborúk első évei 1389–1392. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 561–577. Hóvári János: A nikápolyi csata. fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 578–582. (Hóvári 1998) Veszprémy László: A nikápolyi hadjárat értékelése az újabb hadtörténetírásban. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 603–609. (Veszprémy 1998a)

¹⁷² Rázsó 1973. 413.

¹⁷³ Ostrogorsky 2003. 459, 463.

¹⁷⁴ Generál 1987. 46–47.

belső trónharcok gyengítették, végül I. Mehmed uralkodása (1413–1421) megbékélést hozott.¹⁷⁵ Bizánc pedig egy időre megszabadulhatott vazallusi függésétől.¹⁷⁶

Zsigmond politikájában is a török kérdés egy időre lekerült a napirendről. A felek inkább fegyverszünetet, békét kötöttek, amelynek időpontjait nehéz megállapítani. A korai oszmán–török–magyar békeszerződésekre vonatkozó adatokat 1526-ig legutóbb Papp Sándor gyűjtötte össze.¹⁷⁷

A kevés adat ellenére az egyik legfontosabb forrás Eberhard Windecke Zsigmond császárról írt emlékirata (155, 199, 204. fejezetek). Ebből megtudjuk, hogy Zsigmond 1419-ben, Nagyváradon 5 éves fegyverszünetet kötött az oszmánokkal. *„Ekkor kereste fel a kegyelmes urat a török szultán követsége, hogy öt(ven) évre szóló békét kössenek”* (Skorka Renáta fordítása).¹⁷⁸ Windecke leírása szerint 1424-ben a budai várban, amikor vendége volt a török ellen segítséget kérő bizánci császár, VIII. (Palaiologosz) Joannész, valamint Lazerević István szerb despota, érkezett elébe a szultán követe, akivel *„békét kötöttek, amit azonban később nem tartottak meg.”* Ami figyelemreméltó az az, hogy a szultáni követ által a királynak átadott ajándékok között tűzfegyver, négy török puska is volt.¹⁷⁹ 2 éves fegyverszünet következett.¹⁸⁰ Az oszmán–török–lengyel diplomáciai kapcsolatokat kutató lengyel történész, Dariusz Kołodziejczyk munkája a zsigmond kori török–magyar békeszerződési időpontokat is rekonstruálta. Közlése szerint 1421-ben 5 évre, 1425-ben 2 évre, 1428-ban (Galambóc) 3 évre, 1433-ban 5 évre kötöttek békeszerződést. Ezek az adatok kissé eltérnek a magyar szakirodalomban közöltektől.¹⁸¹

Az új szultán, II. Murád (1421–1451) trónra lépése gyökeres fordulatot hozott. Ennek szembetűnő példája, hogy 1422. július 8-án megkezdte a bizánci főváros, Konstantinápoly szabályos ostromát, amelynek erős falai ezúttal is ellenálltak. Az oszmán–török sikertelenség oka Generál Tibor szerint az volt, hogy *„az oszmánok sem tüzéséggel és ostromgépekkel, sem hajóhaddal nem rendelkeztek. II. Murád pedig túl fiatal volt ahhoz, hogy a szeldzsuk, keresztés és a mongol ostrommódszereket ismerte volna.”* Azonban

¹⁷⁵ Matuz 1990. 41–43.

¹⁷⁶ Ostrogorsky 2003. 460.

¹⁷⁷ Papp 2004. 54–66.

¹⁷⁸ Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. Budapest 2008. 112, 9–11. A továbbiakban: Windecke 2008.

¹⁷⁹ Windecke 2008. 142, 31–32.

¹⁸⁰ Papp 2004. 57.

¹⁸¹ Dariusz Kołodziejczyk: Ottoman–Polish diplomatic relations (15th–18th century) An annotated edition of 'Ahdnames and other documents. Leiden 2000. 81–82. A továbbiakban: Kołodziejczyk 2000. Lásd még az 5. 1, a 6. 1. és a 6. 2. fejezetek adatait.

1424-ben, a Muráddal megkötött békeszerződésben VIII. Joannésznek ismételtén vállalnia kellett a vazallusságot.¹⁸²

Az oszmán hódítás ugyanakkor a még görög területek ellen is irányult. A Moreát az Iszthmosznál védő Hexamilion falat, amelyet II. Manuél emeltetett, áttörték. Amikor pedig Manuél császár szerződésben 50 000 dukátért átadta Thesszalonikit a velenceieknek, II. Murád agresszívebben lépett fel a várost „atyai örökségként” – hivatkozva a korábbi oszmán uralomra – követelte vissza, több adót követelt, végül 1430 márciusának közepén személyesen vette ostrom alá a várost.¹⁸³ Thesszalonikiben a szorongatott velencei védők szövetségeseket kerestek: Athén hercegét, Antonio Acciajuolit; Theodorosz, Mistra despotáját, de fontos kiemelnünk, hogy Zsigmond magyar király segítségével is reménykedtek. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk Zsigmond és Velence ellentétét Dalmácia birtoklásáért, amely háborúhoz vezetett. Az első velencei–magyar háborúban (1411–1413) Zsigmond vereséget szenvedett és kénytelen volt Dalmácia és vele az I. Lajos király óta megszerzett Ragusa elvesztésébe is belenyugodni.¹⁸⁴ 1420-ban pedig Spalato és Trau is meghódoltak a városköztársaságnak.¹⁸⁵ A magyar segítség emiatt Thesszaloniki felmentésére nem valósult meg, bár az északi hadszíntéren Zsigmond ekkor konfliktusba keveredett Muráddal a kulcsfontosságú Galambóc várának visszaszerzéséért. 1430-ra világossá vált, hogy a velenceiek nem remélhetnek segítséget az ostrom felmentésére a magyaroktól.¹⁸⁶ II. Murád szultán viszont néhány hét után, 1430. március 29-én bevette a várost.

II. Murád aktív külpolitikája egyértelműen jelezte, hogy a törökök újra hódításokra törnek és a fegyverszüneteket is ők szegték meg.¹⁸⁷ Azonban ehhez mi hozzátesszük azt, hogy mindezt nem ok nélkül. Hiszen, ahogyan 1423-ban a Thesszalonikit a velenceieknek átadó bizánci szerződés,¹⁸⁸ úgy az 1426. évi tatai szerződés a magyar, déli határvédelemben addig fennálló *status quo*-t alapjaiban rendezte át.¹⁸⁹ Az így megnövekedett szerepű Nándorfehérvár 1427. évi magyar kézbe való átvétele után pedig újabb oszmán–török támadástól bármikor lehetett tartani, amelyet Galambóc várának szívós török védelme jól jelzett. Ezért is érdemes a megelőző évek határmenti eseményeit is e szempontból újra átvizsgálnunk. Hiszen e kisebb-nagyobb támadások bármikor

¹⁸² Generál 1987. 51–53.

¹⁸³ Generál 1987. 53; Ostrogorsky 2003. 462.

¹⁸⁴ Lásd a 3. 3. fejezetet.

¹⁸⁵ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 159.

¹⁸⁶ Imber 2002. 23.

¹⁸⁷ Rázsó 1973. 426.

¹⁸⁸ Ostrogorsky 2003. 463.

¹⁸⁹ Szabó 2010. 61–62.

előkészíthették a szultáni haderő megérkezését. Mivel az egységes európai törökellenes fellépés elmaradt, így II. Murád szultán nyugodtan indulhatott a Duna vonala felé. Thesszaloniki elfoglalása után, az albánok oszmán adófizetők lettek. 1432-ben fellázadtak, végül két éves harcban Turahán-oglu győzte le őket.¹⁹⁰

A szultán az egyik legerősebb albán erőd bevételeivel próbálkozott. II. Murád hadjárata azonban 1450-ben, eredmény nélkül végződött, Kruja alól kénytelen volt visszavonulni.¹⁹¹ Az albán kérdés az oszmán hódítás számára II. Murád halála után is megoldatlan maradt. II. Mehmed szultán 1457-ben sikertelen hadjáratot próbálkozott a híres Szkander bég, Kasztrióta György ellen. 1461-ben fegyverszünetet kötöttek. Amikor Velence szövetsége megerősödött Albániával, 1463-ban kitört a második velencei-oszmán háború, amely 17 éven át gyötörte a feleket. A fő hadszíntér Moreában volt. II. Mehmed hiába küldte seregeit. 1463-ban Szeremet béget, 1464-ben Balabán basát Kasztrióta sorra legyőzte. 1466-ban a szultán ismételt Kruja ostromával próbálkozott, ezúttal is sikertelenül. A hátrahagyott Balabán basa seregeit Kasztrióta ismét szétverte. Amikor 1468-ban Kasztrióta meghalt, Albánia sorsa megpecsételődött. Kruja és Shkodra erődjei velencei kézen maradnak továbbra is (ahogyan egykor Thesszaloniki is)¹⁹² 1474-ben Shkodra oszmán ostroma sikertelenül végződött. Az albán háborúknak 1478-ban Kruja elfoglalása véget vetett. Időközben a velencei-török béke 1479-ben magára hagyta Albániát, Shkodra erődje így kerülhetett oszmán kézbe.¹⁹³

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy északon II. Murád számára kezdetben az első számú célpont Szerbia lett. Láthatjuk, hogy a középkori szerb állam nagyhatalmak közötti helyzetét, a független államiság megteremtésének lehetőségeit először a Bizánci Birodalom és a Magyar Királyság közötti pozíció határozta meg, amelynek keretében felmerült a Bizánctól való függetlenedés, akár magyar támogatással is. A Bizánci Birodalom gyengülésével és az Oszmán Birodalom terjeszkedésével azonban ez a Bizánc ellenes él megváltozott. Jó példája ennek Lazarević István uralkodása. A despota uralkodásának első szakaszában az oszmán-török vazallusság látszott az egyedüli kiútnak, akár Magyar Királysággal szemben is. Majd az oszmán-törökök átmeneti meggyengülése miatt, a Magyar Királysággal való együttműködés vállalása az oszmánokkal szemben jellemezte külpolitikai irányultságát. Ez a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom közötti ingadozó reálpolitika Nándorfehérvár birtoklásán és sorsán is jól nyomon követhető.

¹⁹⁰ Generál 1987. 54.

¹⁹¹ Generál 1987. 62.

¹⁹² Generál 1987. 71–73.

¹⁹³ Generál 1987. 77.

Elfogadjuk Rázsó Gyula azon megállapítását, hogy Zsigmond király legnagyobb sikere az, hogy a tatái szerződés révén Magyarországa lett összesen 17 új végvár és Nándorfehérvár megszerzése és későbbi megtartása 94 évre mentette meg az országot a török hódítástól.¹⁹⁴

2. 5. Hatalommegosztás a Mediterráneumban:

Rodosz ostromai (1440, 1444)

A nándorfehérvári ostrom nemzetközi szálaihoz közvetetten kapcsolva egy – a balkáni oszmán-török terjeszkedés folyamán – nem méltatott kérdéskörre szeretném felhívni a figyelmet. A Mediterráneumban megtelepedő rodoszi Johannita Lovagrend oszmán-török ellenes erejére, valamint ezzel összefüggésben az Oszmán Birodalom és az egyiptomi Mameluk Szultánság – keresztényekkel szembeni – egymást támogató külpolitikájára.

A 14. században a Rodoszra áttelepült Johannita Rend bekapcsolódott az oszmán-törökök elleni harcokba és a latin államok birtokainak megvédésébe a Mediterráneum keleti felén. Így a Rend törökellenes velencei szövetségben először 1324-ben vett részt, majd 1344-ben az elfoglalt Szmürna várának visszafoglalásában. Ugyanakkor egyre nagyobb szerepet vállalt a görög területek védelmezésében is. 1374-ben tervbe vették a törököktől fenyegetett Gallipoli és Thesszaloniki védelmét, de ebből semmi nem valósult meg.¹⁹⁵

Ez nem zárta ki az oszmán-törökök ellen indított európai keresztes hadjáratban való részvételüket és katonai segítségüket. Az 1396. évi Zsigmond magyar király által vezetett európai keresztes hadseregben részt vettek a johanniták Philibert de Naillac nagymester (1395–1421) vezetésével.¹⁹⁶ Sőt, a bizánci újjörög nyelvű Anonymus Zórasz krónika, valamint Manuél Malaxosz beszámolója szerint is a nagymester a vesztes csata után, Zsigmonddal egy kisebb hajóban menekült meg.¹⁹⁷

A johanniták főleg a Peloponnészosz latinok uralta részében (Morea) harcoltak a törökök ellen. 1397–1404 között elfoglalták Korinthoszt és nagy szerepük volt az ellenállás

¹⁹⁴ Rázsó 1973. 438. Lásd a 4. 1. fejezetet.

¹⁹⁵ Stephen C. Spiteri: *Fortresses of the Cross*. Malta 1994. 68. A továbbiakban: Spiteri 1994.

¹⁹⁶ Kelly DeVries: *The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526)*. In.: *Journal of Military History* 63 (1999) 540, 541. (8. lábjegyzet) A továbbiakban: DeVries 1999; Spiteri 1994. 74.

¹⁹⁷ Baán 2013. 494, 529. Az epizódról a francia történétíró, Froissart is beszámolt. *The Chronicles of Froissart*. Translated John Bouchier, Lord Berners. Edited and reduced into one volume by G. C. Macaulay. London 1904. 445. A továbbiakban: Froissart 1904.

megszervezésében. 1403-ban, amikor a törökök a várost megtámadták, visszahúzódtak a görög szárazföldről. 1402-ben pedig Szmürna várát Timur Lenk – miután tőlük elfoglalta – lerombolta és lebontatta. A johanniták fenn akartak tartani egy oszmán–török frontot az anatóliai szárazföldön, Bodrum vidékén. Mindeközben a lovagok Rodoszon viszonylagos békében élhettek, csak az egyiptomi mamelukok fenyegették, akik 1440-ben megtámadták, 1444-ben meg is ostromolták a várost, de sikertelenül.¹⁹⁸ Ez számunkra annyit jelent, hogy a Nándorfehérvárt 1440-ben védő vránai johannita perjel, Tallóci Jován nem is várhatott volna közvetlen katonai segítséget rend ekkori nagymesterétől, Jean de Lastic-tól¹⁹⁹ (1437–1454) sem.

Azonban a Rodosz elleni mameluk támadások időpontjai sem tűnnek véletlennek. Bár általában – így Spiteri is – csupán a latin kalózkodással magyarázzák, de indokolt az oszmán–török mameluk kapcsolatok vizsgálata is. Mert ezek a támadások II. Murád szultán európai háborúival egybeesnek, amelyek egyúttal a rodoszi lovagok délről való, oszmán ellenes katonai beavatkozását eleve lehetetlenné tették.

Ha Földközi-tenger feletti kereskedelemi pozíciók megszerzésének igényéből indulunk ki a két nagyhatalom között, Thesszalóniki oszmán–török uralomba vétele mellé sorolhatjuk a Rodosz elleni a mameluk akciókat.²⁰⁰ Ide vehetjük még Ciprus Királyságának mameluk vazallus állammá tételét is. Csakhogy itt többről van szó. A kései keresztes hadjáratokban a keresztény államok erőinek katonai egyesítése az Oszmán Birodalom ellen létrehozta az iszlám világ – átmeneti – érdekazonosságát is. Ennek színtere pedig a Mediterráneum keleti medencéje, ahol a két nagyhatalom szomszédságba került egymással. A keresztény–iszlám vallási ellentét Afrikára is kiterjedt. A firenzei–ferrari zsinaton való kopt részvétel miatti egyiptomi–etióp feszültségekről már szóltunk. Az etióp keresztények miatti haragjában al-Zahir Jaqmaq (Csakmak) egyiptomi (cserkesz) mameluk szultán (1438–1453) folytatta elődje, al-Ashraf Bars-bay (Barszbáj) szultán (1422–1438) hódításait, Rodosz elleni akcióival (1440, 1443, 1444). Amikor Jaqmaq elhatározta a rodosziak elleni támadást, az oszmán szultán, II. Murád, aki eddig is ellenőrzés alatt tartotta az egyiptomiakat, most nem gördített akadályt a vállalkozás elé. 1438-ban Jean de Lastic nagymester első cselekedete az volt, hogy követséget küldjön Kairóba a mamelukokhoz, meghosszabbítani a korábbi fegyverszünetet. Kémei által azt is tudta, hogy Jaqmaq megegyezést kötött II. Muráddal, így a nagymester attól félt, hogy II. Murád

¹⁹⁸ Spiteri 1994. 69.

¹⁹⁹ Spiteri 1994. 74.

²⁰⁰ Hunyadi Zsolt: A keresztes háborúk világa. Debrecen 2011. 128.

semleges marad egy Rodosz elleni támadás esetén. Hiába tárgyalt azonban később mindkét szultánnal, világossá vált, hogy a fegyvereké lesz a döntő szó.²⁰¹ Segítséget kért a pápától, az európai uralkodóktól, de azok nem tudták ezt teljesíteni.²⁰²

Az első Rodosz elleni mameluk támadás tengeri akció volt, a város erődjét nem érintette. Az egyiptomi flotta 1440 szeptemberében érkezett Rodosz alá 18 gályával és számtalan kisebb hajóval. Azonban a nagymester ügyes vezetéssel megakadályozta az azonnali partraszállást. Elhagyta a flottájával a kikötő biztonságát, hogy a tengeren találkozzon a mameluk flottával, amely erre a hatásos megmozdulásra – az éjszaka előnyét kihasználva – visszavonult. A nagymester, megsejtvén a szándékukat, erre azonnal a nyomukba eredt és úgy elkerülte őket, hogy amikor a mameluk flotta Lango várához megérkezett, ő már harcra készen várta a mamelukokat, akik erre még egyszer visszafordultak és menedéket kerestek egy török erőd tűzérségnél, ahol már biztonságban érezték magukat a johanniták lehetséges támadásától. A nagymester a rodoszi flottával rájuk tört ugyan, ahogyan lehorgonyoztak, de a véres összecsapás döntő eredmény nélkül ért véget. Az egyiptomi flotta meghátrált, a johanniták pedig visszahajóztak Rodoszra. 700 egyiptomi halott és 60 keresztény volt a harc mérlege.²⁰³ Legutóbb Robert Irwin véleménye szerint az egész mameluk támadás végeredményben nem volt több egy ötletszerű rablóhadjáratnál.²⁰⁴

Jaqmaq szultán nem adta fel az újabb ostromot. Az arab források tudnak egy második Rodosz elleni expedícióról is 1442-ben vagy 1443-ban, azonban egyes vélemények szerint (Rossignol) ez az 1440-es hadjáratra vonatkozik.²⁰⁵ A mameluk flottát a tengeri vihar visszavetette.²⁰⁶ A támadás végül felaprózódott néhány keresztény birtok elleni támadásra Kis-Ázsia déli partjainál.²⁰⁷

A mameluk szultán a szíriai Tarâbulus kikötőjéből 1444 augusztusában indította utolsó hadjáratát, amely az előzőeknél nagyobb arányú volt.²⁰⁸ Az ostromlók partra tudtak szállni és 1444. augusztus 15-én megkezdődött a város ostroma. Kifosztották a környéket és az

²⁰¹ Withworth Porter: A history of the Knights of Malta. Volume 1. London 1858. 315. A továbbiakban: Withworth 1858.

²⁰² Gilles Rossignol: Pierre d'Aubusson, le "bouclier de la chrétienté". Les Hospitaliers à Rhodes. Besançon 1991. 88. A továbbiakban: Rossignol 1991.

²⁰³ Withworth 1858. 316; Rossignol 1991. 88.

²⁰⁴ Robert Irwin: Islam and the Crusades 1096–1699. In.: The Oxford History of Crusades. Szerk.: Jonathan Riley-Smith Oxford 1995. 249. A továbbiakban: Irwin 1995.

²⁰⁵ Rossignol 1991. 90.

²⁰⁶ Más vélemény szerint 1442 tavaszán. Kadir I. Natho: Circassian history 2009. 212. A továbbiakban: Natho 2009.

²⁰⁷ Irwin 1995. 249.

²⁰⁸ Kadir I. Natho szerint 1444 júliusában. Natho 2009. 212.

erődöt körülzárták, a tüzérséggel főleg a város kikötő felőli főkapuját támadták. Amikor szeptember 18-án az újabb támadás is kudarcba fulladt, az ostromot megszüntették. A jól megerősített tornyokkal és bástyákkal a kőhajító gépek és ágyúk sem boldogultak, az ostromlók visszafordultak Kairóba. A mamelukok vesztesége 300 halott és 500 sebesült volt.²⁰⁹

Jean De Lastic sikeresen megvédte a várost. A mameluk szultán a francia kereskedő, Jacques Coeur közvetítésével 1446-ban békét kötött a johannitákkal.²¹⁰ Azt tudnunk kell, hogy Jaqmaq továbbra is békés viszonyra törekedett az Oszmánokkal, 1451 májusában például üdvözlő követséget indított az oszmán II. Mehmed szultánhoz hatalomba lépése alkalmából.²¹¹

A mameluk és az oszmán–török állam egymáshoz való külpolitikai viszonya sajátos kettősséggel jellemezhető. Egyrészt, mindkét nagyhatalomnak „közös” érdekeltsége volt Anatóliában. Elsősorban Kis-Ázsia déli és keleti felében, a türk fejedelemségek egymás közötti kisebb konfliktusaiban – közvetetten – egymás vetélytársai voltak. Főleg a Timur Lenk fia, Sah Ruh vezette mongol birodalom térnyerése és a türk fejedelemségek miatt. Mind Bays-bar, mind pedig II. Murád oszmán szultán idejében e két nagyhatalom háborúkat folytatott e térségben. Azonban, ha csak a külpolitikai-gazdasági-kereskedelmi célokat tekintenénk, nem értenénk meg a legfőbb vezérlő vallási indokokat, azaz, hogy amikor Jaqmaq békés viszonyt teremtett meg Sah Ruh-hal, az iszlámot fenyegető keresztény támadás esetén az Oszmánokat támogatta! Láttuk, hogy ugyanígy lépett fel az iszlám vallás védelmében az európai–etiópiai keresztény összefogás ellen is. Tette mindezt azért, mert a mameluk és oszmán szultánoknak közös érdekük volt a keresztések és/vagy a keresztény kalózkodás elleni háború a Mediterráneum keleti részében. Így Robert Irwin véleményével teljesen egyetérthetünk, hogy a mameluk állam az Oszmán Birodalom ellen – ezen időszakban – ezért nem folytatott egymással közvetlen háborút, csupán kis-ázsiai vazallusaik háborúztak.²¹²

²⁰⁹ Rossignol 1991. 92–93; Natho 2009. 212; Irwin 1995. 249. A hadjáratokra vonatkozó arab forrásokat, különösen Ibn Taghrībirdī-t lásd: Sami G. Massoud: *The Chronicles and Annalistic Sources of the Early Mamluk Circassian Period*. Leiden (Brill) 2007. 60–65 (Massoud 2007); *History of Egypt*. A. D. 1382–1469, A. D. 1382–1399. Abū Al-Mahāsīn, Yūsuf Ibn Taghrībirdī. California 1958. 93–94. (*History of Egypt* 1958)

²¹⁰ Withworth 1858. 317; Irwin 1995. 249.

²¹¹ Natho 2009. 213.

²¹² Irwin 1995. 250.

A mameluk–oszmán külkapcsolatok 1444-ben is összehangoltnak tűnnek. II. Murád 1444-ben az európai színtéren, Várnánál a keresztények felett győzelme után az egyiptomi mameluk szultánnak győzelmi iratot (fetihnâme) küldött.²¹³

A rodoszi haderő mamelukok általi „kiiktatását” pedig azért érdemes figyelembe venni, mert Rodosz, Konstantinápoly 1453. évi oszmán–török elfoglalása után a kereszténység legkeletibb őrállása volt a növekvő Oszmán Birodalom szívében. Lastic nagymester tudatában volt annak, hogy Konstantinápoly eleste után hamarosan Rodosz fog következni, amikor segítséget kért a keresztény államoktól. Utódjának, Pierre d’Aubosson nagymesternek (1476–1503) ezzel kellett szembenéznie. 1480-ban II. Mehmed szultán megpróbálta Rodoszt elfoglalni, de kénytelen volt visszavonulni.²¹⁴ Ezt a sikert a város elsősorban korszerű erődjének köszönhette. Az erődöket az alábbiakban részletesen fogjuk megvizsgálni.

²¹³ İnalcık–Oğuz 1989. 82. (4. lábjegyzet)

²¹⁴ Spiteri 1994. 69.

*„ez a magasba nyúló vár,
a magasan röpködő sas nem szállhat át fölötte,
árka a föld gyomráig lenyúlik,
bástyái a Fiastyúk csillagzatig érnek.”*
(Lutfi pasa, nagyvezír)

3. Elődök és erődök: A vár középkori újjáépítései

3. 1. A bizánci Belgrád

Nándorfehérvárt (Belgrád) elsősorban földrajzi-stratégiai helyzete emelte ki. Egyrészt a Duna és a Száva folyó találkozási pontja évszázadokon át meghatározó súlyúvá emelte, mert a dunai vízi út kereskedelmi–haditengerészeti ellenőrzését tette lehetővé. Másrészt egy fontos ókori római transz-balkáni szárazföldi út állomása volt e hely, amely Belgrádig vezetett Byzantium–Konstantinápolyból a város érintésével a Duna partján felfelé és vissza.²¹⁵ Ezen az útvonalon közlekedhetett az a bizánci követjárás, amely Attila hun nagykirályhoz indult, és amelyet Priskosz rhétor örökített meg.²¹⁶ De valószínű, hogy ezen az úton jutott el Bulcsú harka is VII. (Bíborbanszületett) Konstantín bizánci császár (945–959) udvarába.²¹⁷ A középkorban pedig nemcsak a keresztes hadjáratok fő szárazföldi útvonalaként szolgált,²¹⁸ hanem még a 15. században, 1433-ban a burgundiai Bertrandon de la Brocquière lovag, tanácsos és főkonyhamester – útleírása szerint – ezen az útvonalon érkezett Konstantinápolyból Nándorfehérvárba.²¹⁹ 1443-ban Hunyadi János téli hadjárata is ezt az útvonalat követte.

A vár középkori (újra)építésében először a 12. század közepén végzett bizánci munkálatok voltak jelentősek, mégpedig Zimony körüli harcok alkalmával. Erről bizánci

²¹⁵ Ennek kezdete Konstantinápoly, majd Drinápoly (Adrianopolisz), a Marica-folyó völgye, Philippopolisz (a mai Plovdiv), majd megkerülve a Rila-hegyet Szerdika (a mai Szófia), Naisszusz (a mai Niš), Morava-folyó völgye, egészen a Dunáig, majd Belgrád, felfelé a Duna mentén. Dimitri Obolensky: *A Bizánci Nemzetközösség. Varia Byzantina III.* Ford. Bódogh-Szabó Pál, Budapest 1999. 33–35; (A továbbiakban: Obolensky 1999) Barta 1985. 6–7.

²¹⁶ R. C. Blockley: *The fragmentary classicizing historians of the later Roman Empire. II. Text, translation and historiographical notes.* Liverpool 1983. 248–250. A továbbiakban: Priskosz 1983.

²¹⁷ Szabó Pál: *Karó vagy bitófa? A bizánci források jogi szóhasználatáról Bulcsú kivégzése kapcsán.* In.: *Középkortörténeti Tanulmányok 7.* Szeged, 2012. 547. (Szabó 2012a)

²¹⁸ Obolensky 1999. 36.

²¹⁹ Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Összegejtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István, Budapest 1891. 49–78 (A továbbiakban: Szamota 1891); *The travels of Bertrandon de la Brocquière.* In.: *Early travels in Palestine.* London 1848. 283–383. (A továbbiakban: Brocquière 1848)

források is beszámolnak. Joannész Kinnamosz bizánci történetíró²²⁰ szerint II. István (1116–1131) (1127 körül) megostromolta a bizánci kézben lévő Belgrádot és „*mikor pedig elfoglalta, földig leromboltatta, a köveket hajóval elvitette, s azokból Sirmionban Zeugmé városát emelte*” (Moravcsik Gyula fordítása).²²¹

II. Géza idején (1141–1162) Komnénosz Manuél császár (1143–1180) 1150/1151-es hadjárata alkalmával átkelt a Dunán²²² és „*a folyó túlpartján volt egy Zeugminon nevű erőd, mely falai szilárdsága és egyébkénti biztonsága folytán meglehetősen erős volt*” (Moravcsik Gyula fordítása).²²³ Amikor az ostromlott védők megadták magukat, Manuél császár visszahordatta a köveket Belgrádba.²²⁴ A bizánci típusú erőddé felépített Belgrádról a szerző úgy emlékezett meg, hogy „*E várost, mint mondják, Zeugminon lerombolása után a római sereg (t. i. a bizánci) építette fel, de részt vettek a munkálatokban sokan a hunok (t. i. a magyarok) közül is*” (Moravcsik Gyula fordítása).²²⁵

IV. István (1163–1165) 1164/1165-ben ismét ostrom alá vette Zimonyt, a halála után el is foglalták, de Manuél ismét visszafoglalta.²²⁶

Ekkor az éppen megújuló magyar ostromtámadások miatt, Manuél bizánci császár figyelme a Duna–Száva menti északnyugati „frontier” zónára összpontosult és alapvetően védekező jellegű volt. A bizánciak megerősítették a Duna-vonalán Zimonyt, Braničevo-t (Barancs) és Niš várát a Morava-folyón.²²⁷ Kalić szerint is ebbe a sorba illik bele, hogy egy teljesen új erődöt építettek a 12. század közepén Belgrádban, bár ez az erőd sokkal kisebb volt, mint a megelőző, antik eredetű védőfalak. Azok ugyanis téglalap alaprajzot formálva, kb. 200 x 300 méteres védősáncok voltak.²²⁸ Az építkezés annál is sürgetőbb volt, mert ezeket az ókori eredetű falakat többször lerombolták és a 6. században már csak megerősített földsáncokból állottak. Theophülaktosz Szimokattész bizánci történetíró is

²²⁰ Joannész Kinnamosz XII. századi bizánci történetíró, aki Manuél császár titkára, aki elkísérte urát hadjárataira. Így részt vett Zimony 1165. évi ostromában is. Ránk maradt történeti műve 1176-ig tárgyalja az eseményeket. Moravcsik 1934. 189.

²²¹ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjtötte, fordította Moravcsik Gyula. Budapest 1988. 196. A továbbiakban: ÁMTBF. Lásd részletesen: Makk, Ferenc: *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century.* Budapest 1989. 24. A továbbiakban: Makk 1989.

²²² A kronológiai problémákra lásd: Makk 1989. 54–55.

²²³ ÁMTBF. 205.

²²⁴ ÁMTBF. „*azután Manuel császár uralkodása idején –mintegy viszonzásképpen– alapjáig elhordták, s az egész Belgrád város falainak felépítésére szolgált*” (Moravcsik Gyula fordítása).

²²⁵ ÁMTBF. 217.

²²⁶ ÁMTBF. 234.

²²⁷ Makk 1989. 92.

²²⁸ Paul Stephenson: *Manuel I Comnenus and Geza II: A revised context and chronology for Hungaro–Byzantine relations, 1148–1155.* *Byzantinoslavica* Tome LV (1994) Fasc. 2. 268. Továbbiakban: Stephenson 1994.

többször beszámol Belgrád akkori ostromáról az avar „fronton” (I. 4, 1; VI. 4, 1; VII. 10, 1).²²⁹

Az új bizánci erődöt teljesen kőből és az egykori római védőfalak északnyugati sarkába építették fel, kihasználva a Duna által kialakított, meredek sziklás felszínt. Azonban az egykori védősáncon belüli települést ezek az új bizánci falak már nem védték. A bizánci őrésre is csak az erőd védelme volt rábízva, nem pedig a kiterjedt lakott településé. Az erőd pedig el volt különítve az egyesült városi közösségtől, csupán hatósági, közigazgatási és katonai központ volt.²³⁰

A bizánci Belgrád vára tehát sokkal kisebb volt, de a környező vidéket fellegvár módjára azért uralhatta. Az erőd bejárata a keleti végén volt, délről pedig mély vizesárok és egy nagy, négyszögletű torony védte, amely a meredek lejtőre nézett a folyó felé, ahol az egyetlen fő iránya volt az ellátásnak. A *déli falak* és a tornyok már „szegényesebben” épültek. Megmunkálatlan kövekből készültek, esetenként ún. *kettős téglasor* rétegekkel (rekeszes vagy vegyes falazás) váltakozva azért, hogy a falak még magasabbak legyenek. Mindezeket erős, meszes habarccsal kötötték össze. A falak 2, 6 – 2, 8 méter vastagságúak voltak.²³¹ A belülről félkör alakúnak látszó, valójában sokszög alakú (poligonális) tornyok egymástól 30 méteres távolságban sorakoztak. A tornyok falvastagsága 2, 2 – 2, 5 méter volt. A déli falat mély árok védte az egykori, antik sáncokon belül. Ezzel ellentétben a nyugati oldalon lévő tornyok kifaragott kötőmbökből épültek, itt-ott téglákkal vegyítve. Ez érthető is, mert a *nyugati falak* voltak a legkevésbé kitéve a támadásoknak. Ebből az irányból ugyanis semmilyen megközelítés nem volt lehetséges, az itt lévő legmeredekebb sziklás lejtő miatt. Tulajdonképpen ez a kiszögellés egy markáns hegyfok, ahol a Duna irányt vált és délre fordul. Ez a rész a folyóról ma is a legjobban látható, még a Duna szemközti partján lévő Zimonyból is. Belgrád bizánci erődje általában a Manuél-féle várépítkezési sajátosságokat mutatja. Más várak is elsősorban kötőmelékből épültek, téglasorokkal vegyítve.²³² Belgrád erődjének építési ideje Manuél császár uralkodási idejének első felére tehető, Stephenson szerint – a feltárt bizánci pénzleletek datálása segítségével – nagyjából az 1150–1160 közötti időszakra.²³³

²²⁹ Stephenson 1994. 268; Theophülaktosz Szimokattész: Világtörténelem. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Olajos Teréz. Budapest 2012. 78, 218, 252. A továbbiakban: Theophülaktosz 2012.

²³⁰ Stephenson 1994. 268–269.

²³¹ Stephenson 1994. 269.

²³² Stephenson 1994. 270; C. Foss–D. Winfield: Byzantine Fortifications, an introduction. Praetoria 1986. 149.

²³³ Stephenson 1994. 271.

Ez a bizánci típusú kisebb erőd a 13. század során is gyakran cserélhetett gazdát egészen a 15. század elejéig. Nándorfehérvár az Anjouk Magyarországa, I. Károly és I. (Nagy) Lajos királysága (1342–1382) idején játszott újra tevékeny szerepet a térségben.²³⁴ I. Károly II. Uroš királytól (1282–1321) foglalta el az észak–szerbiai területeket, Macsó várát és 1319 körül Nándorfehérvárt és e terület élére macsói bán címmel helytartót állított.²³⁵ Ekkoriban indultak meg a Bizánci Birodalomtól függetlenedni akaró szerb elszakadási kísérletek is, amelyet Dusán István (Stefan Dušan) (1332–1355) uralkodása fémjelzett. 1353-ban elfoglalta Macsót és Nándorfehérvárt. Dusán fia, Uroš király (1355–1371) nem sokáig birtokolta, mert I. Lajos magyar király 1359-ben átkelt a Dunán és visszafoglalta e területeket.²³⁶ A vár („nulladik”) ostromát a 14. század végén megkísérlő I. Bayezid szultánnak is ezzel a várral kellett szembenéznie. A város erődített várossá való kiépítéséig a 15. századig első feléig kellett várni.²³⁷

3. 2. A 15. század eleji újjáépítés:

A főváros Belgrád Lazarević István korában

A 15. század elején nagyarányú átépítések történtek, amelynek jelentős mértékét a korábbi, szerényebb bizánci építkezésekkel összehasonlítva értékelhetünk igazán. Így lett érvényes az, amit Giovanni da Tagliacozzo 1456 után pontosan megfogalmazott: *„Ez a vár végvára az országnak, s mintegy fő kapuja a magyar földnek, melyen a legkönnyebben juthatni az országba.”*²³⁸ A Nándorfehérvárhoz vezető út tulajdonképpen az oszmán sereg felvonulási útját képezte Drinápolytól kiindulva. Az 1440. évi ostrom előtt, 1432-ben járt erre *Bertrandon de la Brocquière* lovag is láthatta a vár megerősítését, felszerelését.²³⁹ A lovag már korabeli leírást adott a várról és környékéről. *„azelőtt a despotái volt, ki azt négy évvel ezelőtt a magyar királynak engedte át, nehogy a török hatalmába jusson, mint Galambócz (Coulumbach)”*²⁴⁰ A földrajzi fekvését ismertetve kiemeli, hogy *„A két folyó által képezett csúcsban vagy szögletben terül el ez a város.”*²⁴¹

²³⁴ Pálosfalvi 2010b. 6.

²³⁵ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. I. kötet. Budapest 1996. 27. A továbbiakban: Engel 1996. Heka 2005. 31.

²³⁶ Heka 2005. 34.

²³⁷ Lásd a 13. 3. fejezetet.

²³⁸ Idézi: Cseh 2007. 6.

²³⁹ Wertner 1911. 436.

²⁴⁰ Szamota 1891. 78–79.

²⁴¹ Szamota 1891. 79.

A korabeli Nándorfehérvár rekonstrukcióját legutóbb – az 1456. évi ostrom kapcsán – Cseh Valentin mintaszerűen elvégezte.²⁴² Nándorfehérvár várának korszerű kiépítésében Lazarević Istvánnak elévülhetetlen érdemei voltak. Az ő célja nem csupán a bizánci erőd, hanem – az egykori római falak nyomvonalát követve – a város teljes védelme volt.

Miután Lazarević István Zsigmond királytól megkapta a várost, a Szerb Despotátus (Српска Деспотовина) fővárosává tette és megkezdte az addigi vár helyreállítását és jelentős kibővítését.²⁴³ Meg kell jegyezni, hogy a vár építését – mintegy robotkötelezettségként – mindenki számára elrendelte, és ez alól csak egyes esetekben adott felmentést. E városépítési kötelezettség értelmében a falusiakat messziről is behozták a fővárosba. Jól mutatja ezt az is, hogy Lazarević még halála előtt, 1427. január 20-án kelt oklevelében három falut minden kötelezettség alól felmentett, de a hadi szolgálatban és Nándorfehérvár építésében részt kellett venniük.²⁴⁴

Lazarević munkálatainak eredményéről fontos forrásunk a despota életrajzírója, a tanító és diplomata Konstantin Filozófus (Konstantin Kostenečki).²⁴⁵ A despota életéről írt művében ezzel kapcsolatban kihangsúlyozta Belgrád természetes fekvésének előnyeit (*Žitije despota Stefana Lazarevića*). A folyók, amikor ostrom alatt van a város, bármilyen nagyszámú is az ellenség, a védőket könnyen megsegíti és lehetőséget ad a hirtelen kihajózásra és támadásra.²⁴⁶ Bibliai hasonlatokkal dicsérte a védőtornyokat, amelyeket a despota építtetett. A város falainak védelme ezáltal olyan erős lett, mint Salamon falai, amelyek Jeruzsálemet körülövezték, vagy mint Babilón toronnyal megerősített kapuja volt. Ugyanakkor a despota jól megerősíttette a várost a kettős falon kívül, sok, jól elhelyezett árkokkal is. A filozófus Belgrádot egyenesen a bibliai Jeruzsálemhez hasonlította. Indokait pontokba sorolva ismerteti. Először is a város éppolyan nagy és gyönyörű, hogy úgy tűnik, hét dombon terül el, mint Jeruzsálem. Másodszor a folyó miatt emléktet erre, a város északi oldalán, ahol a kikötő helyezkedik el. Harmadjára Belgrád jól megerősített kikötője miatt, amely az uralkodó hajóinak biztonságát adja. Negyedszer a Nagy [Lakó] torony miatt, amelynek az építménye, várárka és elhelyezkedése Dávid házához hasonlatos. Ötödször, azért hasonló Jeruzsálem városához mert, ha a Nagy Lakótornyon átmegyünk

²⁴² Марко Поповић: Београдска Тврђава. Београд 1982, Marko Popović: Fortress of Belgrade. Belgrade 1991. munkája alapul vételével. A [http:// www.belgradexv.com](http://www.belgradexv.com) weboldalon a középkori Belgrád építészek által rekonstruált képe tanulmányozható.

²⁴³ Калић–Мијушковић 1967. 95–101; Калић 2001. 81–85; Гузина 2002. 15.

²⁴⁴ Калић–Мијушковић 1967. 95

²⁴⁵ Гузина 2002. 17.

²⁴⁶ Constantine of Kostenets: Life of Despot Stephen Lazarevic. In.: Kiril Petkov: The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450) Leiden 2008. 406, 12–14. A továbbiakban: Petkov 2008.

éppúgy a királyi kincstárt találjuk. Hatodszor, mert keletre nézve éppolyan oszlop választja el a két tornyot. Hetedszer nyugat felé található a második uralkodói épület.²⁴⁷

A bibliai párhuzamok szavai mögött azonban jól kivehető a korabeli Belgrád megerősítésére vonatkozó információ, elsősorban a Felsővárosra vonatkozóan. A Felsőváros – azaz a Vár – négy kapuja a négy égtáj felé néz, és egy ötödikkel kapcsolódik az Alsóvároshoz. A déli és a keleti kapuk hatalmasak, óriási tornyokkal, valamint a várárkon átívelő felvonóhíddal. A nyugati és az északi kapuk kisebb méretűek és híddal vannak összekötve az Alsóvárossal a folyón át. Annak a kapunak, amelyik a Fellegvárba vezet, szintén van felvonóhídja a várárkon át. A vár egyedül a déli oldalon megközelíthető, mert a folyók az északi, nyugati és keleti oldalán jól megerősítik. A város keleti felében a metropolita temploma található, amelyhez fogható gazdagságút – Konstantin Filozófus szerint – egész Szerbiában nem találni. A despota egy betegeknek szolgáló ispotályt és egy templomot is építtetett, amelyet a csodatévő Szent Miklósról nevezett el.²⁴⁸

Cseh Valentin szerint az 1404 és 1427 közötti építkezései során épült ki korszerű erőddé Nándorfehérvár vára.²⁴⁹ Ezt azért fontos a vár védelmével kapcsolatosan kiemelni, mert az ostromtűzéség megjelenése megkövetelte a falak átépítését és megerősítését. Európában a leggyakoribb módszerek a várfalak belső oldalának földdel való megvastagítása, a magasságuk csökkentése, az ágyúgolyók ütését elnyelő földtöltések, támpillérek alkalmazása, a várfalnál magasabb ún. toronybástyák helyett alacsonyabb, a falmagassághoz igazodó, vaskosabb bástyák építése és a kaputornyok alkalmazása voltak. Az átlagos falvastagság pedig 1,6 – 2,6 méter volt.²⁵⁰

Lazarević építkezése követte ezeket az európai hadászati–várepítészeti változásokat. Ehhez az anyagi forrásokat elsősorban az ország nemesfémbányaiban találta meg. A kereskedők is ösztönöztek a bányászközpontokba, főként a raguzaiak, akik az ércért finom kelméket és élelmet szállítottak. Konstantin filozófus szerint a despota úgy is ösztönözte a kereskedést, hogy egy aranybullával megerősített kiváltságban biztosította az idegen kereskedőknek – ha belgrádi polgárokká akartak lenni – az adó- és vámmentességet az egész országban! Emiatt a szomszédos uralkodók kereskedői Belgrádba települtek és rövid

²⁴⁷ Petkov 2008. 407.

²⁴⁸ Petkov 2008. 407–408.

²⁴⁹ Cseh 2007. 49.

²⁵⁰ Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593, Budapest, 1980. 28. (A továbbiakban: Szántó 1980) Gerő László: Jellemző építési korszakok és ezek történeti előzményei az európai várfejlődés keretében. In.: Várepítészetünk, főszerkesztő: Gerő László, Budapest 1975. 14, 25, 29, 35, 37.

idő alatt a város elnépesedett.²⁵¹ Valószínűleg a Raguzából Belgrádba áttelepülő Tallóci-testvérek is élvezték e kereskedelmi kiváltságot.

A kereskedelmi vámok is a despotát gyarapították. Lazarević fontosnak tartotta a városok, a bányászat fejlesztését.²⁵² Szerbia legnagyobb bányászati központja a novo brdo-i szerb bányaváros, amely Európa legfontosabb ezüstabánya volt a török hódításig. Itt szakképzett bányászok dolgoztak. Brocquière szerint Novobrdo (Nyeuberg) városában lévő arany és ezüstabányák kb. 200 000 arany hasznot hoztak, Konstantin pedig egyenesen ezüst- és aranyvárosnak nevezte.²⁵³ Hogy mennyire fontos volt e bányaváros birtoklása a törököknek is, azt jól mutatta, hogy az 1440-es nándorfehérvári ostrom után, 1441. június 21-én Szehabeddin²⁵⁴ ruméliai beglerbég foglalta el.²⁵⁵

Lazarević István 1404 és 1410 közötti első szakaszban bővítette ki a Fellegvárat és a Vízivárost. Majd 1410 táján tíz éven át a Felsőváros erősítéseinek megépítése folyt. 1420 körül, egészen Lazarević haláláig az Alsóváros került kiépítésre.²⁵⁶ A vár 15. századi állapotát Marco Popović–Cseh Valentin térképén mutatom be (1. melléklet).

Minden egykori vár mai falmaradványainak, falak hiányának tanulmányozásához nélkülözhetetlen a légi felvétel. A vár alaprajzát – mai állapotában és nyomaiban – műholdfelvételeken lehet nyomon követni (2. melléklet).

A *Felsővárosban* eredetileg 11 magas torony állt falakkal együtt, a déli kapu Konstantinápoly felé nézett.²⁵⁷ A várfalak nem pontosan észak-déli tájolásúak és megkettőzöttek.

Az *északnyugati fal* kettős falrendszerének maradványa ma is jól vizsgálható. A *kettős falrendszer* egyébként korszerű és ismert volt Európában.²⁵⁸ Már Konstantinápoly védelmi rendszerének külső fala 2 méter, a belső fala 4, 8 méter vastag volt.²⁵⁹ A nándorfehérvári kettős falat még egy *várárok*kal is kiegészítették, amely tulajdonképpen háromszoros védelmi vonalat alakított ki. Ezt *Brocquière* is leírta: „*A fekvésénél fogva rendkívül erős*

²⁵¹ Petkov 2008. 408, 15–22.

²⁵² Cvetkova 1988. 41.

²⁵³ Szamota 1891. 74.

²⁵⁴ Melléknevének jelentése: Kule Sahin=Barna Sólyom. Generál 1987. 55.

²⁵⁵ Историја српског народа II. Београд, 2000. 252. A továbbiakban: Историја 2000.

²⁵⁶ Cseh 2007. 49. követve Popović korszakolását.

²⁵⁷ Cseh 2007. 52.

²⁵⁸ A többszörös védelmi rendszer legjobb középkori mintája Konstantinápoly Kr. u. V. századi erősítése volt. II. Theodosius császár építtetése által a város fő vagy belső fala 96 nagy toronnyal tagolt, a külső szintén 96 kisebb toronnyal, előtte a 18 méter széles és 7 méter mély árokkal. Spiteri 1994. 4.

²⁵⁹ Csiky Gergely: Konstantinápoly városfalai és a 626. évi avar ostrom. In.: Középkortörtéti tanulmányok 7. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2012. 168–169. A továbbiakban: Csiky 2012.

várat árok és kettős fal veszi körül, mely pontosan követi a talaj vázlatát.”²⁶⁰ A helyszíni méréseim (2012. április 20) alapján az északnyugati belső fal vastagsága 1,6 méter, a külső falé pedig 3 méter volt. Ez összesen 4,6 métert tesz ki. A külső fal alacsonyabb és vastagabb, mint a belső. A két fal közötti részt pedig jól láthatóan földdel töltötték fel, amelynek szélessége kb. 3 méter, a falak között alig változik (3. melléklet). A két fal között a földet a külső fal szintjéig töltötték. Az így – a falak közötti földtöltéssel összesen 7,6 méter szélességű – megerősített fal jobban felfogta és elnyelte az ágyúk lövéseit, anélkül, hogy jelentősen leomlott volna. Méréseim egybecsengnek Cseh Valentin megállapításával, aki szerint a falak átlagosan 5 méteresek voltak. A többi 3 oldal, az *északkeleti*, a *délkeleti*, a *délnyugati fal* kettős falövben folytatódott, amelyet 1410 és 1420 között építettek.²⁶¹

A vár falainak 15. századi állapotát ma legjobban az *északkeleti falon* tudjuk megvizsgálni, mert ez maradt meg a legjobb állapotban a későbbi átépítések során. Lazarević építkezései idején a régi várfalakat itt megmagasították és a várfalat kívülről külső támfallal jelentősen megvastagították és megerősítették, hogy ellenálljon az ekkoriban megjelenő ostromágyúk tűzerejének (4. melléklet). Nem véletlenül, mert ezen az oldalon volt legjobban kitéve a vár a szárazföldi ostromnak.

Nándorfehérvár kiépítésében a 15. századi, egyes falszakaszokon a bizánci építészetre jellemző erődépítési módszert is felfedezhetünk, az ún. *vegyes vagy rekeszes falazás* nyomait, amely a 12. századi várban is megvolt. A vegyes falazás azt jelentette, hogy a várfal kövei közé kisebb–nagyobb vízszintes távolságban téglasorokat is beépítettek. Bár nem rétegenkénti szabályossággal, de az ekkoriban épült Despota kapujánál láttam téglákat is beépítve a kőfalba (5. melléklet). Ennek funkciója többek között az volt, hogy rugalmasságot adjon a falnak. Különösen a földrengések vagy az ostrom során a kitartó ágyúlövések esetén.²⁶²

A nándorfehérvári védőfalakat a várfal szintjéről kiugró *tornyokkal* tagolták. Ezek ún. külső tornyos rendszerűek, lehetőség volt a tornyokból az oldalazásra, a szomszédos tornyok kölcsönös megvédésére. A tornyok száma igen nagy lehetett. Ezek közül mára a helyszínen csak néhány tanulmányozható. A tornyok eredetileg négyszög vagy félkör alakúak lehettek. A legjobb példája ma az északkeleti és az északnyugati fal találkozásánál 1404 és 1427 között felépített *Despota kapujánál*, egy félkör alakú kiugró torony, a

²⁶⁰ Szamota 1891. 79.

²⁶¹ Cseh 2007. 52.

²⁶² Csiky 2012. 169.

Dizdar-torony (6. melléklet).²⁶³ A fal vastagsága itt 1, 5 méter. Ez a torony ugyanakkor érdekes, U-alaprajzú, amely – akár csak a sokszögletű tornyok – egyesíti magában a kör- és a négyszögletű-tornyok előnyös tulajdonságait.²⁶⁴ Azaz, hatásosan lecsökkenti a négyzet alakú tornyok be nem látható, „holt tereit.”

Sajnos a tornyok legtöbbjét csak későbbi leírásokból, metszetek ábrázolásaiból ismerjük. Így például a 16. századi Wolfgang Resch, a 17. századi J. G. Gump, Giacomo de Rossi, a 18. századi Johann Martwil, K. Veimosauch metszeteiről. A délkeleti falon volt a Vár főbejárata: a Déli kapu 2 toronnyal közrefogva, felvonóhíddal ellátva.²⁶⁵

Konstantin Filozófustól tudjuk, hogy Lazarević megerősítette a *Fellegvárat* is, az egykori bizánci erődöt, mert ide helyezte saját székhelyét, a királyi lakosztályt. A Fellegvár ekkor két részre tagolódott és mély árok választotta el a Felsővárostól. A Nagy Lakótorony neve lehetett a „*Ne bojsa*” (=Ne félj!) a királyi lakosztállyal, amelynek méretei nem ismertek, mert 1717 után, a törökellenes háború után lebontották és nem azonos a mai ilyen nevű toronnyal. Az udvaron át a Nagy Lakótorony mögött volt a Belsővár vagy „harmadik vár”, ahonnan –menekülés esetén– titkos ajtó vezetett a Dunára és a városba. A Fellegvár vízellátása a Dunából és az Alsóvárosból történhetett.²⁶⁶

A Fellegvárral együtt építette ki Lazarević István a *Vízivárost*. Ez tulajdonképpen a *Nyugati Alsóváros*, amely a Száva partjáig ér. Kikötőjét tornyokkal védték. Az egyik tornya a folyómederbe épült, alatta átfolyt a Száva és egy vízimalmot működtetett. A Malomtorony nevét innen kapta. *Brocquière* a kikötőben és a folyón gályákat is látott. „*A mintegy 15–20 gálya befogadására képes kis kikötőt két torony védi, az egyik toronytól a másikig húzódó lánczczal az egész könnyen elzárható. Ezt azonban csak hallomásból tudom...A Száván hat gályát és öt naszádot láttam.*”²⁶⁷ A *Vízivárost partmenti fal* és északi oldalról is fal védte. Az *északi fal* tornyokkal oltalmazta a Fellegvártól a Malomtoronyig terjedő szakaszt. A *déli fala* viszont kettős falrendszerű lett, amely a Fellegvárig és a Felsőváros délnyugati kettős faláig húzódott. Mára a *Víziváros* nem maradt fenn.²⁶⁸

Nándorfehérvár legnagyobb része az *Alsóváros*, maga a város, amely a Duna felőli parttól a Felsővárosig és a *Vízivárosig* terjedt. A Duna partján végig tervezték egy fal építését, de nem tudjuk, hogy ez Lazarević idején elkészült-e. Itt volt a város

²⁶³ A dizdar, dézdár szó törökül várparancsnokot jelent. A torony későbbi elnevezése lehet. Ilyen értelemben szerepel például Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem című munkájában (VII. ének 26. vers). Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem, Az török áfium ellen való orvosság. Budapest 2009. 117, 316. (Zrínyi 2009)

²⁶⁴ Spiteri 1994. 11.

²⁶⁵ Cseh 2007. 54–57.

²⁶⁶ Cseh 2007. 62.

²⁶⁷ Szamota 1891. 79–80.

²⁶⁸ Cseh 2007. 63–64.

leggyengébben megerősített része, mert maga a Duna is védte. Az Alsóváros főbejárata a *keleti kapu*, amely megsérülhetett az 1440. évi ostrom során a tűzfegyverektől, mivel később Hunyadi és Újlaki e kapu védelmére építtetett 2 félkör alapú külső tornyot (barbakán), amely 1456-ra már készen volt.

Az Alsóvárosban élt a lakosság, az iparosok és a kereskedők. Itt volt a piactér, a görögkeleti érseki palota és a nándorfehérvári püspöki székesegyház. Nándorfehérvár katolikus püspökei ez idő tájt főleg ferencesek voltak.²⁶⁹

A lakosság összetétele vegyes volt. Bár sok magyar telepedett itt le, a lakosság többségét szerbek és raguzai kereskedők alkották. Innen kerültek ki a Tallóci fivérek is.²⁷⁰ *Brocquière* először elcsodálkozott, hogy Tallóci Matkó akkori várkapitány 25 felfegyverzett németet hozatott a vár védelmére, nem pedig helybelieket vagy magyarokat. *„Erre a következő felvilágosítást kaptam: a szerbek a törökök alattvalói és adófizetői lévén, óvakodni kell tőlök, a magyarok pedig annyira remegnek tőlök, hogy ha a török megjelenék, nem mernék ellene védni bármily erős legyen is a vár. Ezért tehát idegeneket kellett hívni.*²⁷¹ A szerb szakirodalom szerint is bár a Felsővárosban volt a magyar hadsereg, ez elkülönítve állomásozott, mert a szerbeknek nem volt szabad ide bemenniük. Zsigmond király ugyan próbálkozott magyar lakosság betelepítésével, de az Alsóvárost többségében szerbek lakták.²⁷²

Lazarević halála után, a tatai szerződést követően, a Tallóciak folytatták a vár kiépítésének munkálatait, amelynek következő szakasza 1427-től az ő irányításukkal történt egészen az 1440. évi ostromig. A Tallóciak építkezéséről viszont alig van adatunk. Ennek tekintetében különösen érdekes lehet, hogy az ostrom előtt három évvel, 1437-ben raguzai mestereket fogadtak fel.²⁷³ Olyanokat, akik a tégláégető kemence üzemeltetéséhez értettek. Valamint a ciszternák és boltívek építéséhez értő kőművesmestert is. Mivel a falak építéséhez szükséges kő a bányászással nehézségekbe ütközött, a vár alapjait bonthatta volna meg, így azt égetett téglákkal pótolták. Ezt bizonyíthatják az előbb említett rekeszes vagy vegyes falazási technika maradványai a várfalakban.

²⁶⁹ 1419. május 30-tól Néksey Gergelyt, 1420. augusztus 30-tól Csapai Mátét, 1429. február 8-án János fia Balázst választotta a király és a pápa nándorfehérvári püspökké. Dr. Karácsonyi János: Szt Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. kötet, Budapest 1922. 56. (Karácsonyi 1922)

²⁷⁰ Cseh 2007. 66–67.

²⁷¹ Szamota 1891. 81.

²⁷² Бранко Вујовић: Београд у прошлости и садашњости. Београд, 2003. 29. (Вујовић 2003)

²⁷³ Mályusz 2003. 150; Cseh 2007. 50.

3. 3. Raguzai, Rodosz erődített városai a 14–15. században

Önmagában véve nem kielégítő azonban a fenti építési adatokat ismernünk. Nándorfehérvár 15. századi kiépített állapotában a korszerű, európai erődített városok sorába illeszthető. Akkor tudjuk valójában megítélni az értékét – és ezáltal alaposan megítélni az 1440. évi ostrom visszaverésének sikerét is – ha Nándorfehérvár erődjének erejét összehasonlítjuk a korabeli Európa néhány jelentős erődített városával, erődjével. A magyar szakirodalomban eddig – főleg 1456 kapcsán – a vár kiépítettségét önmagában vizsgálták. Ezért a továbbiakban tágítjuk a látókörünket olyan irányba is, amely – közvetlenül vagy közvetetten – kapcsolatba hozható Nándorfehérvár 1440-es ostromával.

A középkori Raguzai (a mai Dubrovnik) szilárd falaival jól megerősített város és vár is egyben, amely Európában szinte a legjobb állapotban maradt ránk. A város vizsgálódásunk tárgyát azért képezi, mert a Nándorfehérvárt védő Tallóci-testvérek kezdetben Raguzai-nak nevezték magukat az okleveleikben. Látniuk kellett a város erődítésének megoldásait, a falak megerősítését és e tapasztalatokat magukkal hozhatták, amikor Lazarević István Nándorfehérvár várát és városát kiépíttette és megerősíttette. Azért is indokolt a korabeli raguzai erőd, elsősorban a városfalak vizsgálata, mert véleményem szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni a lehetséges raguzai mintát Nándorfehérvár 15. századi kiépítésének vizsgálatakor és megítélésekor. Mindemellett az egyik legjobban dokumentált, korabeli összehasonítási alapként is megállja a helyét a Lazarević-féle építkezések értékelése során.

A várost 1358-tól a Velenceiektől I. (Nagy) Lajos magyar király vette uralma alá akkor, amikor Dalmáciát is meghódította. Raguzai városa egészen a török hódításig a magyar királyok fennhatósága alatt állott.²⁷⁴ Ugyanis 1358-ban a velencei–magyar háború lezárásaképp megkötött zárai béke értelmében Dalmácia, vele Raguzai is, magyar uralom alá került. Azonban nem volt ilyen egyszerű a helyzet. 1358. május 27-én külön államközi szerződést is kötöttek, amely szerint Raguzai városa tulajdonképpen önállóan intézhette a bel- és külügyeket. A város első emberét saját maga választhatta meg, ebben a magyar királynak jóváhagyási joga volt. A város évenkénti adót fizetett a magyar királynak. A raguzaiak továbbá szabadon kereskedhettek Szerbiával is, a magyar–szerb háborús helyzettől függetlenül.²⁷⁵ Ezt jól példázza, hogy a Tallóciak kereskedelmi összeköttetése

²⁷⁴ Vujičić D. Stojan–Szabóky Zsolt: Dubrovnik. Budapest 1978. 6. A továbbiakban: Stojan–Szabóky 1978.

²⁷⁵ Juhász Ágnes: A raguzai (dubrovnikai) diplomácia a XIV. század közepén (1343–1367). In.: Középkortörténeti tanulmányok 6. Szerk.: G. Tóth Péter–Szabó Pál, Szeged 2010. 95–96. (Juhász 2010)

megmaradt Raguzával azután is, hogy kereskedelmi kapcsolatot létesítettek a szerb despotával.

A város közössége (*Communitas Ragusiana*) azonban belső ügyeit és kereskedelmét önállóan intézte. A szervezete élén a rektor (knez) állt, aki a hatalmát megosztotta a Nagy és Kis Tanáccsal, valamint a Szenátussal. Tengeri kereskedelmének kibontakozását Velence sokáig beárnyékolta, így a szárazföldi kereskedelem lett a város fő profilja. A raguzai kereskedők a Balkán-félszigeten, elsősorban Szerbiával és Boszniával kereskedtek gazdag bányavárosaik miatt. Állandó kereskedőkolóniáik voltak Belgrádban (Nándorfehérváron), Szkopjében, Szófiában és Konstantinápolyban.²⁷⁶ Tudnunk kell, hogy a Balkán-félsziget másik, Raguzától délebbre lévő, szárazföldi kereskedelmi útja – az ókori római Via Egnatia útvonalán – Dürrakhiont (Durazzo) kötötte össze Thesszalonikin át Konstantinápolyval.²⁷⁷

Luksa Beritić vizsgálatai szerint a Ragusa városát védő fal helyenként a 25 métert is eléri. A falak átlagos vastagsága a szárazföld felől 4 – 6 méter, a tenger felől 1, 5 – 3 méter.²⁷⁸ A városfal 12–13. századi eredetű, mai alakja és nagysága 1453 – 1660 között alakult ki. A városnak négy kapuja van, kettő a tenger felől, kettő a szárazföld felől.

Nándorfehérvár kiépítésének összehasonlítása szempontjából a 15. században elvégzett munkálatok relevánsak. A kezdeti városfalak még a 12–13. században épültek kőből, fából és földből, mészhasználata nélkül. 1296-ra készültek el kő és mészhasználásával épített új, egyszeres városfalak, amelyek teljesen körülfogták a város területét. Ragusa – időben jóval megelőzve Nándorfehérvárt – erődített város lett²⁷⁹ (7. melléklet).

A város és a falak kiépítése tulajdonképpen még két évszázadon át folyamatosan történt, az 1667-es nagy földrengés idejéig.²⁸⁰ A 14. században kiépített új falszakasz 1, 25 – 1, 50 méter széles, de elég sérülékeny volt. A 14. században a kezdetleges városfalakhoz 15 négyszögletű tornyot is építettek. Egyesek ma is állnak, másokat megerősítettek vagy teljesen átépítettek. Továbbá ekkor kezdték az előfalat, védőfalat felépíteni és a várarkot kiásni.

Ugyanakkor 1358-ban, I. Lajos fennhatósága kezdetekor, amikor a város felszabadult az 1205-től tartó velencei védnökség alól, még intenzívebb építkezés kezdődött. 1453-ban Konstantinápoly oszmán–török elfoglalása és a Balkánon megjelenő török veszély csak

²⁷⁶ Stojan–Szabóky 1978. 7–8.

²⁷⁷ A Lefkosz Pürgosz Múzeum kiállítási anyaga alapján (Thesszaloniki).

²⁷⁸ Luksa Beritić: *The city walls of Dubrovnik*. Dubrovnik 1989. 5. A továbbiakban: Beritić 1989; Stojan–Szabóky 1978. 10.

²⁷⁹ Stojan–Szabóky 1978. 6.

²⁸⁰ Stojan–Szabóky 1978. 10.

sürgette Ragusa erőrendszerének további kiépítését. 4 méter széles falszakaszokat kezdtek ekkor építeni.²⁸¹ Nézzük meg alaposabban a város falait és tornyait!

A Pile-kapu sokáig a város egyetlen nyugati bejárata volt a szárazföld felől, amelyet egy nagy, négyszögletű toronybástya (Pile-torony) védett már a 10. században (972). A várárkon köhíd és fa felvonóhíd vezet át a kapuhoz. 1461-ben a Pile-kapuhoz vezető falat itt megerősítették még egy 1 méter széles fallal is.²⁸² A ferences monostorhoz közel lévő Szent Ferenc nevű, négyszögletű tornyot a 14. században építették fel.²⁸³

A Minčeta-torony az északi és a nyugati városfalak találkozási pontján egy nagy, kör alakú, masszív várbástya, amely egyben a raguzai erőrendszer legmagasabb pontja is.²⁸⁴ Eredetileg négyszögletű torony volt, amely mai kör alakját 1455-ben nyerte el, amikor is jelentősen megerősítették e stratégiai ponton lévő tornyot, majd 1461-ben ezt tovább folytatták.²⁸⁵

A Pile-kaputól a Minčeta-toronyig húzódó szárazföldi falszakasz 5, 5 méter széles. Kettős falból áll, a régi 1, 5 méter széles városfalból és a külső, 4 méter széles falból, amelyet 1455–1465 között építettek fel.²⁸⁶ A Minčeta-toronytól keletre – az északi falon – az első négyszögletű torony a Szent Barbara-torony, amely 14. századi, de 1415-ben megmagasították, a belsejét pedig földdel, kővel hordták tele, hogy megerősítsék. A következő keleti irányban a Szent Lucia-torony szintén 14. századi, és a belsejét 1411-ben ugyanúgy földdel és kővel töltötték fel. A Szent Katalin-tornyot, amely nevét a vele szemben álló Szent Katalin templomról kapta, akárcsak az összes négyszögletű tornyot, a 14. században építették. A 15. században a só elhelyezésére közraktárként használták egészen 1464-ig. A Drezvenik-bástya is 14. századi, négyszögletű volt, de az 1667-es nagy földrengés alkalmával összedőlt. A Minčeta-torony és a Drezvenik-torony közötti falszakasz a 12–13. századi városfalból állt, amelyet kívülről 1453–1455 között egy másik fallal megkettőzték. A tornyok közé új, 2, 5 méter széles falat építettek, míg a régi 1, 5 méter széles városfalat vagy helyreállították vagy újjáépítették.²⁸⁷ A Szent Jakab-torony szintén négyszögletű volt, amely 12–13. században a város erőrendszerének északkeleti sarokpontját képezte. A Drezvenik- és Szent Jakab-torony közötti régi falszakasz

²⁸¹ Beritić 1989. 9–10.

²⁸² Beritić 1989. 11.

²⁸³ A torony fogalma alatt a várfal horizontális szintjénél magasabb, kiugró építményt értjük, míg a várfal magasságának szintjéhez igazodó építmény a bástya. A 15. században a bástya már nem toronyszerű építmény.

²⁸⁴ Stojan–Szabóky 1978. 11.

²⁸⁵ Beritić 1989. 12–13.

²⁸⁶ Beritić 1989. 14.

²⁸⁷ Beritić 1989. 16–17.

vastagsága 1, 5 méter volt, majd a 15. századi átépítés során 4 méteressé lett. Keleten a Ploče-kapu bejárata felől egy háromszögletű toronybástya emelkedik, az Asimon-torony, amely 14. századi és lezárja az északi városfalat. 1381-ben még Saroktoronynak nevezték, 1438-ban Ploče-toronynak, később az „arx inter moenia” (=„bástya a falak között”) kifejezésből rövidült az Asimon megnevezése. 1453-ban a régi városfalat – a Szent Jakab-toronytól idáig – belülről egy 2, 5 méter széles újabb fallal erősítették meg, az így létrehozott kétszeres fal 4 méter széles lett.²⁸⁸

A város északkeleti pontján a Ploče-kapu a keleti, szárazföldi bejárat, amelyet Szent Lucia-kapunak is neveznek a források a közeli kápolna nevére. Kettős kapu, a belső kapu 2 méter széles, a külső, nagyobb kaput pedig 1450-ben Simeon de la Cava építette. A rombusz alakú Szent Lukács-torony a legrégebbi a város bástyái közül, a 12. században épült, sokáig a kikötő védelmezésének legfontosabb eleme volt a Szent János erőddel. A Ploče-kaputól a Szent Lukács-toronyig húzódó fal 13. századi, amelyet 1381–1387 között megmagasítottak. Majd 1462-ben belülről egy alacsonyabb, de vastagabb 4 méter szélességű második falat építettek, amely kifelé lövés esetén az ágyúknak kiváló talapzatként szolgált a magas külső fal mögött.²⁸⁹ A Ploče-kapuvál szemben a város keleti partján egy árokkal elválasztott, de híddal összekötött erődöt találunk, a Revelin-t. Szabálytalan négyszög alakú, északkeleti szöglete hegyesen kinyúlik. 1463-ban kezdték el építeni. A fő feladata a keleti városkapu védelme volt.²⁹⁰

A város keleti oldalán a kikötőtől a tengerparti falak, kapuk és bástyák következnek. A Szent Domonkos-torony négyszögletű és 1381–1387 között épült. Akárcsak a tenger felőli bejárat a Halpiac-kapu, amely akkoriban a város legnagyobb kapuja volt (Velika Vrata). A Mészárszék-kapu szintén 1381–1387 között épült. A kikötő felőli oldalon 1, 5 méter vastag. Egy új városi falszakaszt is építettek a régihez, amely a Domonkosok kolostorát is bekerítette. A kis Arzenál hajójavító műhelyként és raktárként üzemelt.²⁹¹ A Nagy Arzenálban épültek a hajók, a gályák és ugyanitt javították, raktározták azokat. Az épület 8. századi, de a 14. században megerősítették a jobb védhetőség érdekében. A délkeleti sarkán van a Fenyítő-torony (Kaznena), amely 14. századi. Alacsonyabb volt a többi toronynál, ezért 1420–1424 között megmagasították. A Rektori Palota részét képezte a Rektor-torony, amely kezdetben még a városfalon kívül állt, hogy védje a közeli városkaput. A torony földszintjén tárolták az akkor újnak számító, kisebb tűzfegyvereket.

²⁸⁸ Beritić 1989. 18–19.

²⁸⁹ Beritić 1989. 20–22.

²⁹⁰ Beritić 1989. 38–39; Stojan–Szabóky 1978. 11.

²⁹¹ Beritić 1989. 23–25.

Már itt felhívjuk a figyelmet arra, hogy a tűzfegyverek 14–15. századi közép-európai és balkáni elterjesztésében Ragusa központi szerepet játszott. A 15. században a Rektor-torony felső emeletein a lőport és a lőszeret tárolták.²⁹²

A Kikötői-kaputól védőfal húzódik a Szent János-erődig. A régi városfal itt vékonyabb (kb. 1 méter széles) és magasabb volt, 1475–1477 között építettek egy vastagabb (2, 5 méter) de alacsonyabb falat (8, 5 méter) a jobb védhetőség érdekében. A város legkeletibb kiszögellésénél, a kikötő végén lévő Szent János-erőd több szakaszban épült. Eredetileg 1346-ban építettek ide egy bástyát, hogy a Szent Lukács-toronnyal egy lánccal összekötve, lezárja a kikötőt, amennyiben szükség volt rá. A munkálatok 1557-ig tartottak, ekkorra alakult ki a Szent János-erőd.²⁹³ A kikötői bejáratnál 1485-ben építettek egy hosszú hullámtörő gátat is, amely a várost a tenger felől védelmezte a hullámoktól, de az ellenséges hajóktól is.²⁹⁴

A várost délről, a tenger felőli szirteken szintén falak és tornyok védték. Ez a déli falszakasz is tornyokkal tagolt, mint például a Margit-torony. Nevét a közeli templomról kapta, amely a magyarországi Árpád-házi Szent Margit nevét viselte. A déli fal eredetileg alacsonyabb volt a tenger felől. 1418–1427 között megerősítették és részben újjáépítették. A déli falat még a 16–17. században is új tornyokkal tagolták, amelyek egy részét az 1667-es nagy földrengés lerombolt. Például a négyszögletű Csillag-toronyot.²⁹⁵

A déli falszakaszon nyugat felé haladva az egyik kőszirten van a Szent Mária-torony, amelynek első említése 1426-ból való. 1431-ben megmagasították a városi falak szintjére. Mivel a déli falakat itt függőlegesen építették a sziklákra, így azok a tengerszinttől kb. 20 méter magasságba is elérnek! A 14. századi Kalarinja-torony görög eredetű nevét a közelben egykor lévő kikötőről kapta (szép kikötő), kis négyszögletű bástya, amely 1461-től kezdve, az alatta lévő szirten lévő Bokar-erőd felépítésével jelentőségét elvesztette. A fő feladata a Pile-kapu védelme lett. A nyugati oldalon a szárazföld felőli falszakaszt 1462-ben megkettőzték kívülről egy új, 4, 5 méter széles fal felépítésével.²⁹⁶ 1305-től kezdtek építeni egy újabb bástyát, a Puncjela-tornyot, amely a legnagyobb négyszögletű torony a városban. 1463-ban megerősítették egy külső fal építésével.²⁹⁷ A város délnyugati sarkán, egy 37 méter magas, meredek sziklán épült a Szent Lőrinc-erőd (Lovrijenac), amely – akárcsak a Revelin a keleti oldalon – el van választva a várostól. Alaprajza háromszöget

²⁹² Beritić 1989. 27.

²⁹³ Beritić 1989. 28–29.

²⁹⁴ Stojan–Szabóky 1978. 12.

²⁹⁵ Beritić 1989. 31–33.

²⁹⁶ Beritić 1989. 36.

²⁹⁷ Beritić 1989. 36–37.

formál, és a városban a legnagyobb és legerősebb erőd. A bejáratnál Ragusa híres jelmondatát találjuk („*Nem jó a köznek, ha a szabadságot aranyért eladják.*”) Az erőd falainak vastagsága a tájolás szerint változó: 4 – 12 méter széles, a tengerre néző 1, 5 méter, a város felőli oldalon pedig csak 60 centiméter. A szikla, amelyen épült uralja a várost, először csak várfalakkal erősítették meg, amelyen belül volt az egykori Szent Lőrinc-templom, amelyről a nevét kapta.²⁹⁸ Többszöri átépítése során 1464-ben nyugat és észak felől itt is megkettőzték a falat. Az új fal kb. 10 méter széles lett, a nyugati szögletében pedig 12 méteres! A város védőfalainak átépítései később is folytatódtak, amelyek már időhatárunkon kívül esnek.²⁹⁹

Ragusa erődrendszerének kiépítése az egyik legjobban dokumentált, így alkalmas arra, hogy a korabeli Nándorfehérvár tervezett kiépítésének főbb lépéseit is rekonstruálja. A kiépítés során több tanulságot vonhatunk le. A legszembevetőbb a természeti adottságok – magaslatok, tengerparti szirtek – maximális kihasználása az építkezések során. Nándorfehérvár kiépítésével hasonlóságot mutat az, hogy a város falszakaszait – az északi és nyugati falakat – a szárazföld felőli oldalon megkettőzték. A legtöbbször úgy, hogy a régi fal elé egy újat emeltek fel. A tornyok építésében a gótikus stílusú, magas, négyszögletű bástyatoronyok helyett alacsonyabb, kör vagy félkör alakú bástyákat építettek fel. Ennek kiváltó oka elsősorban a várostromló tűzéség rohamos fejlődése volt.

Európa keleti felén is érdemes tanulmányozni az erődépítészet korabeli állapotát. Ugyanis már a 12–13. században a keresztes államokban kiépített erődöknek a szeldzsuk–török ostromokkal kellett folyamatosan szembe nézniük. A várépítészetben a frank vártornyok különböző típusai mellett megtaláljuk a római-bizánci négyszögletes alaprajzú, sarok- és közbülső tornyokkal egyaránt tagolt castrum-típusokat (például Belvoir, Coliath, Giblet, Akkon várai) vagy a konstantinápolyi mintájú, körkörös alaprajzú erősített városokat is – mint például a híres Crac des Chevaliers vára– vagy akár a háromszög alaprajzú erősített várost, mint Margat városát.³⁰⁰

Mi a Mediterráneumban Rodosz erődjét és a johanniták általi kiépítését vizsgáljuk (8. melléklet). Egyrészt azért, mert a korabeli európai erődök, erősített városok sorában Nándorfehérvár kiépítettségét és stratégiai fontosságát tekintve méltó párja lehetett Rodosz erősített városának, különösen Konstantinápoly eleste után, akárcsak Ragusa vagy az igen korán elfoglalt Thesszaloniki. A másik ok talán kissé távoli, de kézenfekvő. A

²⁹⁸ Beritić 1989. 43; Stojan–Szabóky 1978. 13.

²⁹⁹ Beritić 1989. 45.

³⁰⁰ Spiteri 1994. 10, 41–50.

Nándorfehérvárt 1440-ben védő Tallóci-testvér, Jován egyúttal a vránai johannita perjelséget is viselte. Ezt még Habsburg Albert magyar királytól nyerte a királyi főkegyúri jog alapján, 1439-ben, pápai kinevezés nélkül. Jovánt ez nem hagyta nyugodni, mert 1444-ben a pápától kérte utólagos kinevezését. Ennek feltétele a rodoszi johannita konventbe való felvétele és fogadalomtétele volt. 1444. február 21-én hivatalosan is vránai perjel lett.³⁰¹ A magyarországi perjelség központja, Vrána Dalmáciában, Zara mellett található. A vránai perjel a Magyar Királyságban egyenrangú volt a püspökökkel és állandó helye volt a királyi tanácsban. Saját serege élén a királyi sereget kellett támogatnia. Bár a perjelség a Johannita Rend részeként alakult, de a gyakorlatban igen nagy önállósággal bírt. A perjel választását a király nevezése alapján a nagymester erősítette meg. A vránai perjel a 15. században már nem a rend tagjai közül választották, hanem a magyarországi világi nemesek köréből. A nagymester a magyar perjelség ügyeibe nem nagyon avatkozott be, 1380 után pedig a rodoszi központnak járó adó fizetéséről sincs tudomásunk.³⁰²

A Johannita Rend központja 1309-től Rodosz szigete, amely egykor a Bizánci Birodalom Kibürrhaiótón tengeri themájához tartozott, annak ellenére, hogy hivatalosan nem itt volt a thema központja. Jelentős szerepet töltött be a keresztes hadjáratok során, amikor 1097–1099 között a sziget hajói szállították az utánpótlást Antiokhiába.³⁰³

1309-ben, amikor a johanniták elfoglalták a szigetet a bizánciaktól, megelégedtek a bizánci erődök felújításával. Mivel a 14. század második felére a város dél és kelet felé túlnőtt az egykori bizánci városfalakon, a johanniták korai erődítésükkel az egész várost hosszú fallal védték. Körkörös alaprajzú, kettős falrendszert építettek ki. A belső és magasabb fal 2 méter széles volt, a külső alacsonyabb. A falakat négyszögletű tornyok tagolták. A két fal közötti távolság a belső fal egynegyede volt. A külső fal előtt pedig árok védte a várost. A Jean Fernandez de Heredia nagymester idején (1377–1395) épített tornyok négyszögletűek voltak, amelyek a város északi, tengerparti oldalán épültek fel a Szent Péter és Pál torony közötti falszakaszon.³⁰⁴ A kör alakú tornyok viszonylag későn, a 15. század első felében, a puskaorral működő tűzfegyverek alkalmazásával egy időben jelentek meg. Különösen a várfaltól elkülönített, ún. albarra-típusú faltornyok.

³⁰¹ Mályusz 2003. 161.

³⁰² Pál, Engel: The estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages. In.: The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of the Medieval Latin Christianity. Edited by Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest 2001. 291. (Engel 2001)

³⁰³ A thema megszervezésére lásd még: Szabó Pál: Árukidobás a tengeren? – A bizánci nomosz rhodiön nautikosz római jogi párhuzamairól. Középkortörténeti tanulmányok 6. Szerk.: G. Tóth Péter–Szabó Pál, Szeged 2010. 217. (Szabó 2010b)

³⁰⁴ Spiteri 1994. 70.

A késő 14. században a puskaporral működő ágyúk alapvető technikai átalakulást hoztak a rodoszi várépítészetben is. A magas falak, amelyek egykor az ostromlétráknak ellenálltak, most védtelen célpontokká váltak. Ezeket vagy megvastagították vagy belső támfalakkal erősítették meg, hogy ellen tudjanak állni a lövések erejének. A védelem szempontjából pedig az ágyúk felszerelése és a várban való használata kívánt meg átalakításokat. A rodoszi erődben a legkorábbi nyoma az ágyúk védelemben való használatának Antonio Fluviano nagymester idejében (1421–1437) mutatható ki (a Szent György toronyban). Ez csak angliai viszonylatban késői időpont – mert ott már az 1380-as évektől megjelent –, a nándorfehérvári Lazarević-féle építkezésekkel összevetve viszont korszerű alkalmazást jelentett. Az 1454–1467 közötti időszakban – Jacques de Milly nagymester vezetése alatt – a johanniták egyre több nagy és sokszög alakú tornyot építettek a külső városfalakhoz. Ezek valójában már olyan – a fal szintjéhez illeszkedő – bástyák voltak, amelyek kizárólag ágyúk alkalmazására szolgáltak és az első lépést jelentették a későbbi olaszbástyákhoz a 16. században.³⁰⁵

Spiteri szerint az első szakasz a várépítésben 1309–1377 között, Foulques Villaret és Robert de Juilly nagymesterek korában volt, amikor is a johanniták elsősorban a meglévő, nagyméretű bizánci falak felújítását, karbantartását végezték el.³⁰⁶ A második nagyobb építési szakasz Jean Fernandez de Heredia nagymester és Jean De Lastic idejében különíthető el (1371–1454). Heredia megerősítette a kikötő és város falait és tornyait. A falak vastagsága körülbelül 2 – 4 méteres lett. Akárcsak Raguzában, a kikötőt tornyok védték a mólók végénél, a bejáratnál. Azonban a rodoszi kikötő két részre volt elkülönítve, a hadikikötőre és a kereskedelmi kikötőre. A hadikikötő bejáratát 1361-ben felépített Szent Miklós-torony védte. Új tornyokat is építettek. Így a kereskedelmi kikötő nyugati bejáratánál a Naillac-tornyt, a keletinél a Szent Angyal-tornyt 1436-ban.³⁰⁷ A városfalak megerősítésében a Konstantinápolyban meglévő, bizánci módszert alkalmazták. A magas és erős városfal előtt egy alacsonyabb másodikat húztak fel, amelybe – egyenlő távolságban – négyszögletű tornyokat építettek. A második falat kívül még egy mély és széles árok védte. A falaktól elkülönített *albarra* tornyok is épültek. A kikötőben, a rakodópart végében 1440–1454 között építették fel a Malomtornyt is a szélmalomok védelmére. A védelem esetén a torony lánccal volt összekötve a szemben lévő Naillac-toronnyal. Rodosz szárazföldi mameluk ostrománál (1444) sikeresen helytálltak ezek a

³⁰⁵ Spiteri 1994. 72.

³⁰⁶ Spiteri 1994. 77.

³⁰⁷ J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann: *The Medieval Fortress. Castles, forts and walled cities of the Middle Ages*. London 2001. 171. A továbbiakban: J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001.

megerősítések. Konstantinápoly eleste után viszont az oszmán–török várostromra alkalmas nehézüzérségének fenyegetése sürgette a további építkezéseket.³⁰⁸

A 1454–1461-től meginduló újabb rodoszi várépítkezéseket az jellemezte, hogy a négyszögletű tornyok elé sokszög alakú bástyákat vagy rondellákat, félrondellákat emeltek, akár csak Raguzában. Ezeket földdel töltötték fel, és a bennük kiépített kazamatákban ágyúkat helyeztek el. Az építkezések különösen Pierre D' Aubusson nagymester időszakában (1476–1503) gyorsultak fel. A környékbeli fákat kivágták, a városfalon kívüli templomokat és házakat elbontották. A II. Mehmed szultán által vezetett 1480-as oszmán–török ostrom során például az erődde kiépített Szent Miklós-torony óriási szerepet játszott a sikeres védekezésben.³⁰⁹ Az ostrom után a sérülékeny magas városfalakat megvastagították és széles támfalakat építettek hozzá, amely a védők számára járhatóvá vált és a tüzérséget is el lehetett rajta helyezni. Négyet a fő tornyok közül megerősítettek és a falaktól elválasztottak sokszög alakú bástyák kiépítésével. A Naillac-torony fala például 3, 7 méter széles lett. Továbbá egy második külső árkot is ekkor ástak ki.³¹⁰

Az 1480-as rodoszi oszmán–török ostrom tüzérségi szempontból is fordulópontot jelentett. Mert ekkorra már a törökök is birtokában voltak az erőd- és várostromló nehézüzérségnek, bár a monstrum-ágyúikat nem tudták a tengeren átszállítani. Rodosz korszerű erődrendszerét az 1522-es oszmán–török ostromban az aknák alkalmazása tudta csak meggyengíteni.³¹¹

3. 4. Thesszaloniki és Szendrő várfalai a 15. században

Nándorfehérvár falait és 15. századi kiépítettségét mindenekelőtt érdemes összehasonlítanunk olyan más korabeli várakkal, erődökkel, amelyet II. Murád szultán személyesen megostromolt, és amelyek ebből az időből jobb állapotban maradtak ránk. Mivel Nándorfehérvár a Lazarević-féle építkezések révén várból megerősített város lett,

³⁰⁸ Spiteri 1994. 81–82.

³⁰⁹ Rodosz elé a török sereg 1480 májusának végén érkezett. A védősereg körülbelül 4 000 fő volt, amelyből 600 volt a johannita lovag, 1 500 kereskedő, a többi katona. Az oszmán–török sereget Misac pasa vezette, segítségére volt György tüzérmester is, aki Konstantinápoly ostromakor még a keresztényeket szolgált. A három ostromágyút a város északi részén állították fel, hogy a Szent Miklós-tornyot lerombolva megnyíljon a kikötő bejárata. Ezt a tornyot tíz napos lövés után rohamozták meg, sikertelenül. Miután több falszakasz elleni támadás is kudarcba fulladt, az ostromot végül augusztusban függesztették fel. A török veszteség 9 000 ember volt, és a 70 000 fős török sereg fele megsérült. J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001. 173.

³¹⁰ Spiteri 1994. 85–87.

³¹¹ J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001. 173.

Thesszaloniki erődtített városa igazán méltó párja, amelyet a helyszínen is megvizsgáltam. Azt hozzátehetjük, hogy mivel Thesszaloniki falai és vára, miután 1430-ban másodjára is oszmán–török kézre került nem volt újabb ostromoknak kitéve, így jobb állapotban megmaradt, mint Nándorfehérvár.

A város igen korán az oszmán–törökök figyelmébe került. Amikor I. Murád (1362–1389) szultán meghódította Philippopoliszt, a törökök délnyugaton az ókori római Via Egnatia útján Thesszaloniki felé hódítottak.³¹² A város falai előtt már 1372-ben megjelentek az akindzsi alakulatok. A következő években Evrenosz oszmán–török határvidéki vezér kezdte meg a város meghódítását. 1383–1387 között ostromolták először a várost.³¹³ 1383-ban az oszmán Khayreddin Chandarli pasa által vezetett „ostrom” vagy blokád több mint 3 éven át tartott. A város csak a negyedik évben, 1387 áprilisában nyitotta csak meg kapuit.³¹⁴

Thesszaloniki ekkori helyzetét legutóbb Nevra Necipoğlu professzor vizsgálta. Ugyanis a török „ostromok” során a várost teljesen elvágták a szárazföld felől, a környező vidéken ellehetetlenítve a földművelést. A kereskedelmi kapcsolatok megszüntetése a város a hátszágtól való elszigeteléséhez vezetett. Az egyedüli kapcsolat a külvilággal a tenger felől volt lehetséges. Mindez oda vezetett, hogy ez a városi nagybirtokos arisztokráciát megfosztotta birtokaiktól, a kereskedőket megakadályozta a kereskedelmi tevékenységükben, az alsóbb rétegeket pedig a szegénység és a nyomor eltűrésére kényszerítette.³¹⁵

Az idegen uralom azonban nem volt folyamatos. Úgy tűnt, hogy a város az első oszmán–török uralom alatt, rövid időre, többször lerázta az igát. Emiatt I. Bayezid szultánnak (ekkor még emír) vissza kellett volna állítani a fennhatóságát. Ezek néhány kutató szerint 1391-ben vagy 1394-ben történhettek. G. T. Dennis szerint az 1394. április 21-i „visszafoglalás” Nešri oszmán–török krónikás adatán alapul, az 1391-i pedig a krónika ezen évszámának téves 16. századi latin fordítása nyomán (Leunclavius, 1591) keletkezett. A bizánci források sem adnak erre pontos kronológiai felvilágosítást.³¹⁶

Bizánc – a szultán fogságát és az oszmán trónharcok belső válságát kihasználva – I. Bayezid legidősebb fiával, a trónkövetelő és az európai részeket kormányzó Szulejmánnal

³¹² Generál 1987. 31.

³¹³ Charalambos Bakirtzis: *The Urban Continuity and Size of Late Byzantine Thessalonike*. *Dumbarton Oaks Papers*, (Vol. 57), Symposium on Late Byzantine Thessalonike 2003. 38. A továbbiakban: Bakirtzis 2003.

³¹⁴ Imber 2002. 12; Ostrogorsky 2003. 453.

³¹⁵ Nevra Necipoğlu: *Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*. Cambridge 2009. 55–56. A továbbiakban: Necipoğlu 2009.

³¹⁶ G. T. Dennis: *The second Turkish capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1430?* *Byzantinische Zeitschrift* (57) 1964/ 1. 53, 59. A továbbiakban: Dennis 1964.

1403-ban, Gallipoliban szerződést kötött, amelyben megszüntette a vazallusi kötelezettséget és visszakapta Thesszalonikit, az Athósz-heggyel együtt.³¹⁷ A város ismertebb, második oszmán–török ostromáról 1430-ban, amelyet II. Murád szultán vezetett, már szoltunk és a későbbiekben is visszatérünk rá.³¹⁸

A városfalak a 3. századi felépítésük óta nem sokat változtak és bizonyították erejüket. A 7. század első felében történt felújítás során meghagyták a római falakat, ahol pedig kijavították vagy felújították, követték a nyomvonalát. A város területe (a későbbi Alsóváros) is ugyanazt fedte le, mint az ókori vagy kora keresztény időszakban és nem zsugorodott össze középkori kasztronná, mint például a bizánci Belgrád (9. melléklet). Konstantinápoly után a Birodalom „második városaként” említették. Az 5. századi városfalak nagy részét újjáépítették, a tornyokat helyreállították vagy újakat emeltek, kapukat építettek, a védelmi képességet jelentősen megnövelték. 1395/1396-ban ráadásul nagy földrengés rázta meg a várost, így jelentős helyreállításokra volt szükség. Jóannész Anagnosztész írja, hogy a keleti falak az ostrom előestéjén szétmorzsolódtak.³¹⁹

Később egy nagy területű városrész kapcsolódott a város északi oldalához. Ez az északi, háromszög alakú rész, a várostól fallal elválasztott Felsőváros nem ókori eredetű, hanem jellegzetesen bizánci, és a szaracén ostrom után (Kr. u. 904), valószínűleg a 10. században építették (10. melléklet). Felsővárost két kapu kötötte össze az Alsóvárossal. Itt is voltak templomok, víztárolók, házak, de a város első török birtoklása során (1387–1403) ezeket elbontották a törökök. Feltehetőleg azért, hogy ide helyezték el a várost ellenőrző katonákat.

A Felsőváros északi sarkában áll a Fellegvár vagy Heptapürgion, a Héttorony (Yedi Kule). Ezt a város második elfoglalása (1430) után, a város első török kormányzója, Sungur Csausz bég felújította és itt rendezte be rezidenciáját is.³²⁰ Sokáig azt hitték, hogy a mai Heptapürgion bizánci munka, amelyhez Csausz bég csak a neve feliratát tette hozzá a bejárat kapunál. A legutóbbi vizsgálatok eredménye szerint (Striker, Kuniholm) azonban az egész vár 1431–1432-ből való, az oszmán katonai építészet kiemelkedő alkotása.³²¹ Így a mai falak vizsgálata az eredeti bizánci erőd adataira nézve nem ad számunkra felvilágosítást az 1430-as ostrommal kapcsolatban. Azt is tudjuk, hogy már 1389–1402

³¹⁷ Imber 2002. 17.

³¹⁸ Lásd a 2. 4. és a 10. 4 – 10. 6. fejezeteket.

³¹⁹ Bakirtzis 2003. 41–42.

³²⁰ Bakirtzis 2003. 44–45. A város második oszmán–török elfoglalását lásd a 2. 4. fejezetben.

³²¹ Machiel Kiel: The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353–1453. In.: The Cambridge History of Turkey. 1071–1453. Volume I. Byzantium to Turkey. Edited by: Kate Fleet. Cambridge 2009. 176–177. (Kiel 2009)

között I. Bayezid is építtetett egy tornyot a város legmagasabb pontján, feltehetően a Heptapürgionban, ezt azonban 1414–1415 fordulóján II. Manuél császár lebontatta.³²²

A tengerparton, a város délnyugati sarkán épült a kikötő, amely fallal és tornyokkal volt megerősítve.³²³ A déli, tengerparti fal ma már nincs meg, csak digitális modellen érzékeltethető (11. melléklet).

A helyszíni terepbejárás alkalmával (2013. szeptember 24) főleg a keleti városfalat vizsgáltam a tengerparttól a Felsővárosig és az északkeleti falig. A parton lévő „Fehér Torony” (Lefkosz Pürgosz) az egykori bizánci torony helyén épült, a déli, tengerparti fal és a keleti fal találkozásánál a 15. század végén, a város második oszmán–török elfoglalása után. Jól tanulmányozható rajta a vegyes falazásos technika, amely Nándorfehérvár 15. századi falszakaszán is szembetűnő volt (12. melléklet). A fal vastagsága a méréseim szerint kb. 2, 4 – 2, 7 m.

A *keleti falszakasz* egészen a Felsővárosig jó állapotban ma is áll. Ami első látásra szembetűnő, az a vegyes falazás kitűnő állapota, a szabályos egyenes vonalban a falakba beépített téglasor rétegek. A 7. század első felében történt felújítás látható nyomai. Az Alsóvárosban a maradványokban meglévő falcsonkok vastagsága kb. 1, 5 – 1, 68 m. Ezek lehettek a régi falak, amelyek kisebb méretűek.

A keleti fal a Szent Demeter téren 2, 7 – 2, 8 m. A Felsővárosba átlépve a keleti fal folytatása igen jó állapotú, kb. 3, 10 – 3, 25 m-es. Érdekes, hogy nem kettős falrendszert találunk. A négyszögletű bástyák falaiban 8 – 9 vízszintes téglasor réteg van szabályosan beépítve. A bástyákat összekötő falak pedig 4 – 5 téglasor réteget tartalmaznak (13. melléklet).

A Felsőváros és a Fellegvár környéke is fallal van elválasztva, ez az *északi fal*, amelynek vastagsága kb. 3 – 3,6 m. Ez jól mutatja a Fellegvár jobban megerősített védelmét (14. melléklet). A keleti fal és az északi fal találkozásánál épült Trigónion-torony falvastagsága kb. 1, 9 – 2, 95 m. Azonban ez az elnevezés csak 20. századi, forrása Jóannész Anagnosztész, aki az 1430-as ostrom szemtanújaként e falszakasznak adta – háromszögű alakja – után ezt a nevet. A mai körtorony – nagyjából a Fehér Toronnyal egy időben – rögtön a város elfoglalása, 1430 után épült, hogy megerősítse az északkeleti sarkot és figyelembe vegye az ekkoriban elterjedő tűzfegyverek elleni új védekezési szempontokat is (15. melléklet). A város velencei kézbe kerülése alatt (1423–1430) is történtek javítások a városfalakon, de eltérő minőségben. Az északkeleti sarok falain

³²² Bakirtzis 2003. 45. Erről Konstantin Filozófus írt Lazarević István életéről szóló munkájában.

³²³ Bakirtzis 2003. 43.

látszott meg legjobban a részleges javítás nyoma, itt volt a város leggyengébb falszakasza, amelyet az 1430-as ostrom során a törökök át is tudtak törni, ahogyan erről Anagnósztész is beszámolt (munkája 13. fejezetében).³²⁴

Hasonlóan tanulságos helyszíni méréseket végezni a II. Murád által 1439-ben megostromolt 15. századi erődön, Szendrő várán is. Szendrő várát Branković György szerb despota építtette 1428–1430 között, azzal a céllal, hogy új székvárosa legyen. A Nándorfehérvártól kb. 35 km-re délre, a Duna és a Jezava-folyó torkolatánál felépített vár Európa egyik legnagyobb erődje. Abban hasonló Nándorfehérvárhoz vagy Thesszalonikihez, hogy ez sem csupán erőd, hanem magában foglalja a kisebb települést is. Itt sem találunk kettős falrendszert. Az erőd alaprajza háromszöget formál. Maga a despota kisebb háromszög alakú Fellegvára – a Duna és Jezava felőli sarkában – vízesárokka van elválasztva. Az erődben összesen 25 négyszögletű, a falaknál magasabb torony van a falakba beépítve. Ebből a Fellegvárban 6 torony található. Ezek a faltornyok hátulról a várudvar felől viszont nyitottak (16. melléklet).

Terepbejárásom alkalmával (2012. április 22) jól látszott az, hogy a falak legnagyobb részben faragott kőből épültek, néhol vegyítve beépített téglákkal, hasonlóan Nándorfehérvár északkeleti falához. A despota rezidenciájának megerősítése jelentősen eltért a településétől. A belső Fellegvár egyszeres falvastagsága kb. 5 m (17. melléklet). Míg a külső városfal, amely a települést védte kb. 3, 6 m. A falakba beépített bástyákon a téglák a kő rétegekkel váltakoznak (18. melléklet). Azt mondhatjuk, hogy Szendrő erődje Nándorfehérvárral és Thesszalonikivel vagy akár a rodoszi erőddel összehasonlítva – falvastagságaira nézve – a legerősebb várak közé sorolható, amely eredményesen ellent tudott volna állni egy tartós ostromnak. Hogy 1439-ben mégsem ez történt, az nem a falaknak, hanem a védőknek volt köszönhető.

A vegyes falazású várak, városfalak mellé összehasonlításunkban figyelmet érdemel még Bács téglalapítású vára (19. melléklet). A délvidéki vár már az Árpád-kortól magyar királyi és püspöki székhely volt, a bács–kalocsai érsekséghez tartozott. 1338-ban az Anjou I. Károly magyar király birtokba vette, majd négy éven át bővítette és megerősítette, gótikus stílusban. Mindezt azzal indokolta a pápának, hogy a magyar királyság déli határait kívánja megvédeni a szakadár szerb királytól, Dusántól. 1342-ben a pápa kérésére visszaadta a bács–kalocsai érsekségnek. A vár tipikus példáját nyújtja a téglaváraknak, amelyet a 1490–1526 között, egy tűzvész után, a török elleni védelem során jelentősen

³²⁴ Ιωάννης 'Αναγνώστης Διήγησις περί της τελευταίας 'Αλώσεως της Θεσσαλονίκης. Αθήνα. 1993. 78. A továbbiakban: Αναγνώστης 1993.

átépítették, megerősítették az újnak számító tűzfegyverek elleni hathatósabb védekezés miatt.³²⁵ A vár maga a Mostonga-folyó egykori medrében lévő szigeten épült fel, Bács városától elkülönítve. A falakba építve négy torony (3 kör és egy négyszögletű) és belül egy négyszögletű udvari vártorony található. A terepbejárás alkalmával (2013. október 19) a tornyok falvastagsága kb. 2, 3 – 2, 42 m, a tornyok közti fal vastagsága kb. 1, 85 – 2, 4 m. A várakon végzett méréseinket az alábbi táblázatban összesítjük, Ragusa és Rodosz szakirodalomban közölt adataival kiegészítve.

	Ragusa	Rodosz	Nándorfehérvár
városfal vastagsága (m)	1, 5 (régi); 2, 5 (új) 4 (kettős fal)	kb. 2 4 (kettős fal)	1, 6 (régi); 3 (új) 4, 6 (kettős fal)
torony fal (m)	4 (Minčeta)	3, 7 (Naillac)	1, 5 (Dizdar)

	Thesszaloniki	Szendrő	Bács
vár(os)fal vastagsága (m)	1, 5 – 1, 6 (régi) 2, 4 – 3, 6 (egyszeres)	3, 6 – 5 (egyszeres)	1, 85 – 2, 4 (egyszeres)
torony fal (m)	1, 9 – 2, 95 (Trigónion)	1, 6	2, 3 – 2, 42

A táblázatból kitűnik, hogy a 15. századi Nándorfehérvár falainak vastagságát tekintve beilleszthető a korabeli európai erődített városok sorába. A kétszeres fallal megerősített városok között korszerűnek és erősnek minősül. A tornyokkal való összehasonlítást akadályozza, hogy kevés maradt fenn vizsgálható állapotban. A vár gyengébb pontjai a falak közötti tornyok, kapuk lehettek, amelyeknek falai vékonyabbak a kortársaiénál. Itt nyílott lehetőség a falak áttörésére, a várba való bejutásra, amelyről forrásaink említést tettek.

³²⁵ Paškal Cvekan: Franjevci u Baču. Virovitica 1985. 19. A továbbiakban: Cvekan 1985.

„Király udvarába deszpót jött vala,
mert török császártól igen fél vala,
hívással magát ajánlotta vala...”
(Tinódi Lantos Sebestyén)

4. Belgrádból Nándorfehérvár

4. 1. A tatái szerződés és Nándorfehérvár átadása (1426–1427)

1426-ban fontos, közjogi-stratégiai jelentőségű szerződés megkötésére került sor Tatán,³²⁶ Zsigmond kedvenc pihenőhelyén, mégpedig Lazarević utódlása kapcsán, mert félő volt, hogy a despota fiú utód nélkül hal meg. A szerződés szerint a megmaradt szerbiai és a magyarországi birtokokat Lazarević unokaöccse,³²⁷ Branković György szerb despota öröklí. Két fontos vár azonban magyar kézen marad: Nándorfehérvár és Galambóc. Erről Thuróczy János is beszámol krónikájában, bár ő tévesen nem Lazarevićet említi szerződő félként, hanem már Brankovićot (215. fejezet).³²⁸ A despota mintegy „*hűségének zálogaként*” („*fidelitatis pro obside eidem cessit*”) átadta ezeket a várakat Zsigmond királynak, aki ennek fejében neki és leszármazottainak Magyarország területén nagy kiterjedésű birtokokat adományozott.³²⁹

A tatái szerződésről szóló fontos jogtörténeti dokumentum egy későbbi oklevélátiratban maradt ránk. Ez sokkal szélesebb, közjogi szabályozási tárgykörrel tanúskodik. Először is a felek rögzítették Szerbia és a Magyar Királyság közjogi viszonyát.³³⁰ Másfelől tárgyaltak az oszmán–török fenyegetésről is. Branković György pedig a magyar bárók sorába emelkedett.

A szerb trónutódlás rendjét is „felülszabályozza” az a cikkely, amely szerint a magyar király Szerbiában Lazarević István férfi örökös nélküli halála esetén (magszakadás) csak a rokonát, Branković Györgyöt és az ő férfiágon való törvényes utódait iktatja be. A szerződés további pontjai a birtoklás kérdéseit rendezték Lazarević férfiörökös nélküli

³²⁶Thallóczy Lajos–Áldásy Antal: Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. 1907. (A 135. sz. okl) A szerződés szövegét fordításban közli: *Bevezetés XXV–XXVIII. p.* A továbbiakban: Thallóczy–Áldásy 1907.

³²⁷Vuk Branković ugyanis Lázár István fejedelem lányát, Lazarević testvérét, Marát vette feleségül. Ebből a házasságból született Branković György.

³²⁸Thuróczy 2001. 259. „*De his, qui regis Sigismundi frequentaverunt curiam, et quomodo despotus castrum Nandoralbense eidem cessit.*” Johannes de Thurocz: *Chronika Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest 1985. 228, 10. A továbbiakban: Thuróczy Textus 1985.

A város elnevezéséről pedig még megjegyzi: „*amelyet az ókorban Taurinumnak, a mi öregjeink pedig állítólag Bolgárfehérvárnak neveztek*”. Thuróczy 2001. 259. Lásd a 13. 1. fejezetet.

³²⁹A déli vármegyékben (Szerém, Krassó, Torontál), az északeleti vármegyékben (Szabolcs, Bihar, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár). Ezzel az egyik legnagyobb vagyonú magyar bárók közé emelte az uralkodó. C. Tóth 2009. 84–85.

³³⁰Thallóczy–Áldásy 1907. XXV.

halála esetén. Ebben az esetben ugyanis több felsorolt területet és birtokot, köztük Macsót és Nándorfehérvárt minden tartozékaival, valamint Galambócot minden tartozékával „*koronánk és az említett Magyarország részére mindenkorra fenntartjuk.*” Bár Lazarević ezeket örökös birtokul megkapta, de a család kihalása esetén mindez visszaáramlik a koronára. Továbbá, Branković Györgynek, mint magyarországi bárónak engedelmeskednie kell az uralkodónak, a tanácskozásokban köteles részt venni, beleértve a hadi segítség nyújtásának kötelezettségét is.³³¹

A szerződés nemsokára hatályba lépett. 1427-ben egy vadászaton Lazarević rosszul lett, a lováról lefordult és június 19-én meghalt.³³² A halála után az utódlásban Branković György követte.³³³ Ez azonnal elindította a törékeny együttműködés és az addigi *status quo* egyensúlyának megbomlását. Nándorfehérvár birtoklása ismét stratégiai célpont lett. Ez lett az oszmán és a magyar hatalom ütközőpontja.

Zsigmond király sietett a város átvételével. Branković megkapta Lazarević magyarországi birtokait is. Zsigmond, a tatai szerződés értelmében, ünnepélyes szertartással beiktatta Szerbia és Albánia despotájának, megadva neki a korona, országalma és kard viselésének jogát.³³⁴ Mindezek mellett azonban meg kell jegyeznünk, hogy a *deszpotész* címe – éppúgy ahogyan Lazarević István esetében is – valójában a bizánci császártól eredt. A bizánci források közül Dukasz szerint (XXX. 3) Brankovićot VIII. (Palaiologosz) János (1425–1448) bizánci császár a megbízottja által iktatta be. „*János császár pedig elküldte Geórgios Philanthrópinost a jelvényekkel, s megtette őt Szerbia despotájává.*” (Baán István fordítása).³³⁵ Azt is tudjuk, hogy a szerb despota második felesége az előkelő bizánci Eiréné Kantakuzéné volt.³³⁶

Branković azonban kénytelen volt megváltoztatni politikáját, a két hatalom között igyekezett saját érdekét érvényesíteni. A székhelyét Szendrőre (*Smederevo*) helyezte át,³³⁷ bár a Magyar Királyságban hatalmas birtokokkal rendelkezett, és Zsigmond király udvarának tagja is maradt. Branković – mintegy folytatván Lazarević főváros építési példáját – Szendrőt az egyik legnagyobb európai vízi, Duna-parti, erődítménnyé építtette ki. A vár pedig csak évekkel később – 1439-re – készült el. A lengyel krónikás, Długos 25 toronyról tudott. Ezt igazolja a helyszíni terepbejárásunk is (2012. április 22).

³³¹ Thallóczy–Áldásy 1907. XXVI–XXX. p.

³³² Калић 2001. 139–140; Калић–Мијушковић 1967. 101.

³³³ Thallóczy–Áldásy 1907. XXXIV.

³³⁴ Thallóczy–Áldásy 1907. XXXV.

³³⁵ Grecu 1958. 259, 24–25. Baán István: A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai. Budapest 2013. 344. A továbbiakban: Baán 2013.

³³⁶ ODB 1104. *Kantakuzénosz* címszó.

³³⁷ Pálosfalvi 2010b. 7.

Ekkor történt – a magyar szakirodalomban szinte közhelyszerűen ismertek szerint –, hogy Galambóc várát átadták a szultánnak. Két oklevél (1437. szeptember 27; 1438. február 24.) szerint a vár szerb kapitánya, a „rác” *Jeremiás* adta át a várat.³³⁸ Természetesen nem ok nélkül. Mert egy kifizetetlen tartozását a magyar király nem ismerte el.³³⁹ Azaz nem fizették ki neki azt az összeget, amellyel neki a despota tartozott.³⁴⁰

Ezáltal viszont közvetlen szomszédságba kerültünk az Oszmán Birodalommal. A vár földrajzi elhelyezkedésénél fogva jó kiindulópontja lett a későbbi török támadásoknak, a török hajók felvonulásának. A törökök katonai tevékenysége érezhetően megnövekedett Szerbiában. Megpróbálkoznak a híres és gazdag Novo Brdo bányaváros ostromával, de szerbek, szászok és a raguzaiak ezúttal még visszaverték. Viszont Niš megszerzése után elfoglalták Krusevacot, a korábbi szerb fővárost is, Lázár fejedelem és Lazarević István korábbi székhelyét.³⁴¹

Azt mindenképpen hozzá kell tennünk, hogy Branković György Szerbiában a török szorításában uralkodott, és nemcsak a szerződés miatt. 1432 óta oszmán vazallus.³⁴² Két lánya közül az egyiket, Marát (Mária) kiengesztelésképpen II. Murád szultán (1421–1451) háremébe volt kénytelen küldeni. Marának 1435 szeptemberében kellett elindulnia a szultánhoz. Erről még a szultán tetteit összefoglaló oszmán–török annales, a *Murád Évkönyve* is megemlékezett, a hidzsra 838. évének eseményei között (1434. augusztus 7 – 1435. július 26).³⁴³

Arany János balladáihoz méltó történet, amint Mara tudta és megértette, hogy apja és Szerbia megmaradásának ő az ára, a despota pedig „*országát és hazáját megmaradása érdekében, szorultságból*” áldozta fel a lányát. A másik lánya, Katarina (Katalin) pedig a nagyhatalmú Cillei Ulrik felesége lett.³⁴⁴ Két fiútestvére, Gergely (Grgur) és István (Stefan) kísérte el Marát az oszmán fővárosba, Drinápolyba. Mara továbbra is hű maradt a kereszténységhez.³⁴⁵ A hazatérő testvéreket később Szendrő ostromakor, Murád szultán,

³³⁸ Thallóczy–Áldásy 1907. 112 (184. sz), „*ex tradimento illius perfidissimi et sceleratissimi Jeremie*”, 123. (185. sz) „*ex tradimento cuiusdam perfidi Jeremie Rasciani*”

³³⁹ Калић–Мијушковић 1967. 105.

³⁴⁰ Tringli 2003. 24.

³⁴¹ ODB. 348. Krusevac címszó, S. M. Stern.

³⁴² Generál 1987. 54.

³⁴³ V. L. Ménage: The 'Annals of Murād II' Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. Vol. 39, No. 3. (1976) 576. A továbbiakban: Ménage 1976.

³⁴⁴ Историја 2000. 241.

³⁴⁵ Majd II. Mehmed küldte vissza apjához. Brankovics két fiának, Gergelynek és Istvánnak a sorsa szintén megrendítő. Murád később megvakíttatta és udvarában túszként tartotta őket. Историја 2000. 241–242, 289.

hogy uralkodásra alkalmatlanná tegye, bizánci gyakorlat szerint megvakíttatta.³⁴⁶ Az idős Brankovićot e családi tragédia életre szólóan megviselte. A török mégsem mozdította el őt tisztségéből. *Brocquière* szerint, mert a despota még évi 50 000 arany adót fizetett a szultánnak, aki állítólag úgy nyilatkozott: „Több hasznom van belőle, mintha az enyém volna, mivel helytartóimtól semmit sem kapnék.”³⁴⁷

A tatai szerződés végrehajtása a törökök szempontjából mindenképpen veszélyes volt szerbiai politikájukra nézve. A magyar déli védelem súlypontja eddig a temesi ispán tisztségén alapult, amelyet ekkor Rozgonyi István viselt. A *tatai szerződés* értelmében viszont Temesvár jelentősége csökkent, a védelem kulcsa az ismét magyar kézbe kerülő Nándorfehérvár lett. A déli védelmi övezet legfontosabb részévé vált, mert ez a vár akadályozta meg a Duna mentén, észak felé, az oszmán terjeszkedést.³⁴⁸ Azt a megállapítást is megkockáztatjuk, hogy ekkorra Nándorfehérvár vára a Balkánon, a szorongatott bizánci főváros, Konstantinápoly mellett, méltó északi ellenponttá és egyik felvonulási úttá vált a török európai terjeszkedésével szemben. Sőt a későbbiek ismeretében azt is mondhatjuk, hogy a szultánok I. Bayezidtól kezdve II. Mehmedig addig nem ostromolhatták biztonságosan a bizánci fővárost, míg Nándorfehérvár idegen kézen volt, amíg az innen kiinduló transz-balkáni úton vagy akár a Duna vízi útján át felmentő sereg, utánpótlás küldésének a lehetősége fennállott. Jól láthatjuk ezt az 1453. évi ostrom bizánci forrásaiból, hiszen a bizánci szerzők (főleg Szphrantész) leírása szerint Konstantinápoly oszmán-török ostromakor a védők még várták Hunyadi János segítségét, és a szultáni táborba érkező magyar követeket a törökök az ostrom kimeneteléig visszatartották.³⁴⁹

Nándorfehérvár birtoklásának jelentőségét Zsigmond király is felismerte és a déli védelmi rendszert egy kézben egyesítette. Tudjuk, hogy korábban már közvetlenül királyi kézbe vette az al-dunai várakat, azokat megerősítette, de újakat is épített. Ezek Pét, a másik Pét vára, Szinice, Drankó, Librasd, Szentlászlóvár és Pozsegsin várai voltak. Már 1419-ben megszerezte Szörény várát is, amelyhez hozzácsatolta az 1329-ben elfoglalt Győrén várát

³⁴⁶ Szabó Pál: „*kitolta Vazul szemeit*” – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlata a XI–XIII. századi Magyarországon, valamint a szláv és az oszmán-török jogi régiókban. *Bácsország* 2011/2 (57). 84. (Szabó 2011c) Ld. bővebben: Szabó Pál: „*effodit oculos*” – A megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlatáról a XI–XIII. századi Magyarországon. *Jogelméleti Szemle* 2011/2 (június 15) <http://jesz.ajk.elte.hu>

³⁴⁷ Szamota 1891. 77.

³⁴⁸ Matuz 1990. 47.

³⁴⁹ Kapitánffy István: *Propugnacula Christianitatis. Magyar–bizánci kapcsolatok a birodalom bukásának idején.* In: *Hungaro–Byzantina.* Budapest 2003. 102. (Kapitánffy 2003)

és Miháld, valamint Orsova, Sebes és Halmás várait és várkerületeit. 1427-ben pedig ezekből újjáalakította a Szörényi Bánságot.³⁵⁰

Az ún. *első végvári vonal* Szörényvártól az Adriáig húzódott. Erdélyben ugyanis nem alakult ki ennyire egységes végvárrendszer. A szász városok például erős fallal körülvéve védekeztek a betörések ellen.³⁵¹ Zsigmond a magyarországi déli vármegyék egy részét pedig a temesi ispán irányítása alá vonta Temesi Bánság néven.³⁵² A végvárrendszerben voltak azonban nagyobb királyi várak, amelyek a környékbeli, kisebb várak tevékenységét is irányították. Ezek közül Szörény mellett Nándorfehérvár volt a legfontosabb, amely eredetileg a Macsói Bánsághoz tartozott. A Macsói Bánság pedig az I. Károly király által meghódított észak szerb területekből és a rajta levő királyi várakból állt (Macsó, Bitva).³⁵³ Nyugaton pedig a végvonalat a Horvát–Szlavón Bánság várai folytatták. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy a törökök három úton juthattak el az országba. Egyrészt délen Szerbiából a Morava-folyó völgyén át a kevei átkelőhelyig, másrészt Nándorfehérváron át, harmadrészt a Vaskapu mellett, Szörény váránál.³⁵⁴

Itt röviden előrebocsátjuk, hogy Zsigmond kezdetben a déli határ védelmét a *Német Lovagrend*del végeztette el (1429–1432) Szörény és Haram közötti végvárak esetében. A lovagrend csapatát azonban 1432-ben a törökök megsemmisítették.³⁵⁵ A vereség után Zsigmond a külföldi származású Tallóciakat helyezte ezek élére és ehhez hatalmas gazdasági potenciált alakított ki. E döntése Nándorfehérvár sikeres megvédésében helyesnek bizonyult.

³⁵⁰ Engel 1996. 32.

³⁵¹ Szakály Ferenc–Fodor Pál: A kenyérmezei csata (1479. október 13). *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/2. 315. A továbbiakban: Szakály–Fodor 1998.

³⁵² Cseh 2007. 23.

³⁵³ Engel 1996. 27.

³⁵⁴ Milleker Bódog: A törököknek első betörései Dél-Magyarországon Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszűnése 1393–1439. Temesvár 1914. 6. A továbbiakban: Milleker 1914.

³⁵⁵ Lásd a 6. 1. fejezetet.

„*Ozori Pipó, nádorispán vala,
magzat nélkül világból kimúlt vala,
Matkó bán néki atyjafia vala,
Franko, Prejko, Zováno nagy úr vala...*”
(Tinódi Lantos Sebestyén)

5. A Tallóciak: a déli végektől Nándorfehérvár kapitányságáig

5. 1. Részvétel Galambóc 1428. évi ostromában

1440-ben a Tallóci-család legifjabb tagja, Jován látta el a vár (fő)kapitányságát. A Tallóciak és Nándorfehérvár kapcsolata azonban már korábban kezdődött. A vár védelmében és korszerű tűzfegyverekkel való felszerelésében betöltött meghatározó szerepük miatt érdemes részletesebben megismerni őket.

A Tallóci család történetének jelentős részét Mályusz Elemér kutatásai alapján ismerjük.³⁵⁶ Ehhez azóta Pálosfalvi Tamás tanulmánya szolgált kiegészítésül.³⁵⁷ A négy Tallóci testvér: Matkó (Máté), Frank, (Ferenc, Franko), Petko (Péter) és a legifjabb: Jován (Zowanus, Giovanni, János) voltak.³⁵⁸

Legkorábban a legidősebb testvér, Matkó hagyta el szülőföldjét, Curzolát és Raguzába ment, amely ekkor élte virágkorát.³⁵⁹ Valószínűleg Matkót követték Raguzába testvérei, Frank és Petkó is. Matkó önálló vállalkozó lett, Nándorfehérvárba települt, ahol tekintélyes raguzai kolónia élt. Itt saját képviselőjük, „consuljuk” is volt, aki széles hatáskörrel és 2 bírótárral ítélkezett a raguzaiak ügyében.³⁶⁰ Matkóról tudjuk, hogy „consulként” többször is eljárta (1424-ben) és tekintélyes raguzai kereskedő-vállalkozóként élt. Ami számunkra fontos az az, hogy kapcsolatba került Lazarević István udvarával: áruhitelei, vám- és

³⁵⁶ A forrásokban nem *Tallóciként*, hanem *Ragusaiaként* szerepelnek, bár nem raguzai születésűek, hanem Curzola szigetéről (a mai Korčula) származtak. Apjuk, akinek négy fia született, helyi patrícius lehetett.

³⁵⁷ Pálosfalvi Tamás: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448) Századok 2000/1. 45-98. A továbbiakban: Pálosfalvi 2000. Lásd: Pálosfalvi 2010a.

³⁵⁸ Mályusz 2003. 132-133.

³⁵⁹ Ragusa a Velencétől független közvetítő kereskedelem központja volt a Balkán, Itália és Nyugat-Európa között. Befolyása magyar földre is elért, volt képviselőjük a szerémségi Újlakon, kolóniájuk Nagybánán. A Balkán felé a luxuscikket (selyem, bársony, ötvösművek, ékszerek, üveg) raguzaiak szállították. Nem bankházaik voltak, hanem társas gazdasági vállalkozás (entega, collegantia) keretei közt kereskedtek. Mályusz 2003. 134-135. Legutóbb a középkori Raguzával Juhász Ágnes foglalkozott több tanulmányában. Pl.: A raguzai mindennapok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők a XIII. század végén – XIV. század elején. *Belvedere* 2009/XXI. 1-2. 64-72. Uő.: A raguzai tisztségviselők a XIV. század közepén. In.: Középkor történeti tanulmányok 5. Szerk. Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szeged 2007. 41-53. Uő.: A raguzai (dubrovnikai) diplomácia a XIV. század közepén (1343–1367) In.: Középkor történeti tanulmányok 6. Szerk. G. Tóth Péter–Szabó Pál. Szeged 2010. 95-108.

³⁶⁰ Mályusz 2003. 136.

bányabérletei révén.³⁶¹ Mályusz szerint így kapott részt a despota magyarországi uradalmainak kormányzásából is.

Ezen a ponton nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lehetséges raguzai várépítési tapasztalatokat, mintákat a Lazarević István-féle építkezések során. Elég visszautalnunk korábbi fejezetünkre, hogy felidézzük, Raguza középkori városfala, erődje is magában foglalta a város települését.³⁶² A 14–15. században a meredek felszíni szakaszokon felépített falakban kör és négyszög alakú tornyokat is építettek.³⁶³ Ezeket a Tallóciak is láthatták, ismerhették. A helyi mesteremberek szakértelmében bízva ezért is fogadtak fel raguzai tégláégető mestereket a nándorfehérvári építkezések folytatásához.

Tallóci Matkó azonban a katonai szolgálatokban is kiemelkedett. Zsigmond király a saját szolgálatába fogadta és a törököknek átadott Galambóc várának visszafoglalására sereggel őt vezényelte ki. Matkó 1428 júniusában Galambóc magyar ostrománál már 200 főnyi fegyveressel és saját vármegyei familiárisaival jelent meg.³⁶⁴

Galambóc ostromáról legutóbb Veszprémy László³⁶⁵ értekezett, illetve Petrovics István írt szócikket.³⁶⁶ Az ostrom előkészületeként a várral szemközti Duna parton már korábban, mint – a szakirodalomban szereplő – 1427/1428 telén megépítették Szentlászló várát.³⁶⁷ A magyar csapatok mellett ott voltak Czarny Zawisa³⁶⁸ lengyel és Dan, havasalföldi vajda csapatai is. Veszprémy idézi Mályusz Elemér azon véleményét, amely szerint valószínű, hogy a Tallóci vezette sereg létszámában benne volt a Branković György által küldött segélycsapat is, ezt a tényt azonban a neki, 1437-ben kiállított oklevél elhallgatta.³⁶⁹

Azonban Tallócinak a vár ostrománál tanúsított cselekedeteit az 1437. szeptember 27-én kiállított adományozó oklevél (DL 44 167) bőségesen részletezi, amelyre már Mályusz Elemér is felhívta a figyelmet. Számunkra azért is érdekes, mert a vár ostrománál Tallóci Matkó tüzérségi szakértelmét és az akkor újdonságnak számító bombavető mozsarak használatát is megemlíti. Ez azért is fontos, mert Brocquière szerint Galambóc *„igen erős vár, jóllehet tüzérséggel könnyen körül lehet zárolni és minden segítségtől elvágható”*.

³⁶¹ Mályusz 2003. 136.

³⁶² Lásd a 3. 3. fejezetet.

³⁶³ Beritić 1989. 5.

³⁶⁴ Mályusz 2003. 137.

³⁶⁵ Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban. Hadtörténelmi Közlemények 2008. június (2. szám). A továbbiakban: Veszprémy 2008c.

³⁶⁶ Petrovics István: Galambóc ostroma. In.: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. Rác Árpád, Budapest 2000. 64. A továbbiakban: Petrovics 2000.

³⁶⁷ Petrovics István a vár építésének kezdetét már Zsigmond 1419-es al-dunai hadjáratához kötötte. Petrovics 2000. 64.

³⁶⁸ A hősi halált halt lengyel lovag emlékét ma emléktábla őrzi a galambóci várban.

³⁶⁹ Veszprémy 2008c. 289.

(Szamota István fordítása) ³⁷⁰ E taktikának megfeleltethetően, az oklevél szerint Tallóci Matkó „elszánt és serény férfi, nyugtalanító gondot okozva, ennek a (t. i. várnak) némely falaiban és tornyaiban a kőlövedékek sokaságával, a bombavető mozsarakkal – lövés lövést követve – bátran ostromolt. E férfiú buzgó gondoskodásának és leleményes előrelátásának eredményeképpen az előbb említett vár tornyainak és falainak nevezetes részeit ugyanezen köveknek, avagy kőgolyóknak és bombavetőknak erős lövései áttörték.”³⁷¹

A magyar csapatokat Rozgonyi vezette. Azonban hadvezéri tehetségéről Mályusz és Veszprémy kételyeiknek adtak hangot.³⁷² Ezzel annyiban értek egyet, hogy feltételezhetően a vár ostrománál, a fenti oklevél alapján inkább Tallóci lehetett a tüzérség tényleges vezetője és irányítója is. Rozgonyi István, temesi ispán az oklevelek szerint (DL 59 120, 1428. december 28; 1436. április 10.) az ostromra rendelt ágyúk egyikét igazgatta és a vár egyik tornyának nagy részét rommá lőtte. Rozgonyi felesége, Szentgyörgyi–Bazini Gróf Péter leánya, Cecília (Cicelle) is részt vállalt a vár lövetésében. Bár ez utóbbi esemény adott évben való történésében kételyek merültek fel, ez a leírás azonban egy eddig fel nem ismert és nagyon is praktikus vízi ostromtaktikát fed fel, amely megtörténtét a leírás igazolja. Ugyanis „oda merészelt jönni és egy fegyveres gályánkra, melyet többek közt éppen ott a Duna folyamán tartottunk, nemcsak leküzdvé az asszonyi és női nemmel járó gyenge, remegő, megijedő lelki állapotot, de sőt, lelkesedéssel és katonai bátorsággal vakmerően felszállott és azzal a mondott Duna folyamán serényen most ide, majd oda evezett, a harci támadás megkezdése után pedig abba belevegyülve több győzelmes rohamot intézett, továbbá ugyanarról a gályáról az ostromágyúkból vagy bombardákból, kődobogépekből és más e célra szolgáló hadi szerszámokból ... többször sőt ismételten lövetni nem félt.”³⁷³

Veszprémy László megállapítása szerint a vár lövetése a szemközti Szentlászló várából (kb. 1–1,5 km távolságból) lehetséges lehetett, de célzott lövés aligha. A török források pedig szárazföldi és nem vízi előrenyomulásról írnak. A hadtörténész itt nem említ faltörő

³⁷⁰ Szamota 1891. 80.

³⁷¹ Thallóczy–Áldásy 1907. 112. (184. sz). „*vir strenuus et agilis curam ferens sollicitam, ipsum in certis eius meniis et turribus per crebras lapidum, bombardarum emissiones ictus ictibus continuans fortiter fecit impugnari ex cuius diligenti sollicitudine et solerti procuracione notabilis turrium et murorum castris pretacti partes per ipsorum lapidum seu globulorum, bombardarum violentos impulsus dirute extiterunt.*”

³⁷² Veszprémy 2008c. 289.

³⁷³ Az oklevelet latinul és magyarul közzétette még: A magyar nemzet története. VI. kötet (1440–1526) Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1895². 203. A továbbiakban: Szilágyi 1895². A magyar fordítást innen idézi: Cseh 2007. 29. (9. lábjegyzet); Veszprémy 2008c. 289.

mozsarak használat sem.³⁷⁴ Azzal egyetértünk, hogy ilyen távolságból, alacsony szögtartományban, ágyúkkal Galambóc meredek falai nem löhetőek. Azonban a fent ismertetett Tallóci oklevél, de a Rozgonyi Cecília számára kiállított oklevél is *bombardákat* említett. A lövedékeket „*ex pixidibus seu bombardis balistis et aliis*” lövette ki.³⁷⁵ Ahogy legutóbb Fedeles Tamás is megállapította a *bombarda* kifejezést egyrészt általánosan az ágyúkra használták, másrészt viszont azoknak egy fajtáját is jelölték vele.³⁷⁶ Itt e bombardákat mi nem *faltörő* mozsaraknak, hanem inkább *bombavető* mozsaraknak fordítjuk, amelyeknek lövedékei a falat nem törik át, hanem mintegy felülről „megkerülve” hullnak a védőkre. Galambóc meredeken álló, magas falai ellen ilyen tűzfegyverek használhatók (20. melléklet). Ilyen mozsarak létezését – éppen Nándorfehérváron – egy olasz nyelvű, Mátyás-korabeli, 1479-es hadianyag-összeírás is megerősíti, amely a bombardák több fajtáját megnevezi. Így a „*falbontó bombardák*” mellett volt még „*magasra vető nagy bombardá, amelyet köznyelven mortari-nak neveznek*” (Óváry Lipót fordítása).³⁷⁷ Milleker Bódog is hasonló értelemben fordította a fenti oklevél részletet: „*Szentgyörgyi Czeccilia, ki egy gályát vezényelt és evvel ide-oda evezett és abból mozsaraival és követő gépeivel a török hajókat rongálta...*”³⁷⁸ Rázsó Gyula is hasonló értelemben jegyezte meg, hogy „*ágyúsnaszádokról is bombáztak.*”³⁷⁹

Az ostrom során a túlpárt tényleg túl messze lehetett, így nem innen, hanem a Dunáról lövették a várat – mintegy úszó ütegeként –, a gályával serényen ide-oda evezve, haladva és hátrálva „*in dicto Danubio hinc inde strenue modo currens, modoque discurrens*”.³⁸⁰ Azaz, beállították a mozsárnak is megfelelő lőtávolságot, ahová a védők fegyverei sem értek el, miközben onnan biztonságosan lehetett bombákat „ráejteni” a meredeken épül várra! Véleményem szerint ez az első említése az úszó ütegek magyar várostromban való alkalmazásának. Azt is tudnunk kell, hogy a Duna akkori vízszintje a maiénál jóval alacsonyabb volt, mert a 20. századi folyóduzzasztás folytán a vár alsó részeit a víz teljesen elárasztotta (21. melléklet). Hasonló ostromtechnikát fedezhetünk fel Szabács várának

³⁷⁴ Veszprémy 2008c. 288-289.

³⁷⁵ Szilágyi 1895². 203.

³⁷⁶ Fedeles Tamás: Fegyverek, felszerelés, logisztika a késő középkori Magyarországon. In.: Középkortörténeti tanulmányok 7. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2012. 506. A továbbiakban: Fedeles 2012.

³⁷⁷ Óváry Lipót: Jelentés olaszországi kutatásaimból. Századok (18) 1884. 510. (Óváry 1884)

³⁷⁸ Milleker 1914. 27.

³⁷⁹ Rázsó 1973. 439.

³⁸⁰ Szilágyi 1895². 203.

ostromakor (1475–76). Hunyadi Mátyás a Száva-folyón hajókra rakatta a nehézágyúk egy részét és onnan lövette a vár gyenge pontjait.³⁸¹

A török kontrollforrások közül a történetíró *Nesri* is említi Galambóc (*Gögerdsinlik*) magyar ágyúzását. Murád szultán Szinán ruméliai beglerbéget küldte a várhoz, hogy védje meg, ahol „*az ágyúk dörgése miatt lovaink széttépik kötőfékeiket*”. De ami a lovaiknak ismeretlen, az török fülnek már ismerős lehetett: „*de a mi füleink hozzá vannak szokva az ágyúdörgéshez*”(Thúry József fordítása).³⁸²

A másik megjegyzésünk a Rozgonyi Cecília adománylevelében lévő „*ex pixidibus*” fordításához kapcsolódik. Az egyébként görög eredetű, latin *pixida* jelentései között a középkori latinságban nemcsak az ágyút, hanem a puskát, kézipuskát is megtaláljuk (*pixida manualis*).³⁸³ Véleményem szerint e kifejezés puskáknak is fordítható, csupán össze kell hasonlítani más korabeli hadászati forrással, ahol szintén szerepel. Itt a későbbiekben tárgyalandó 1437. évi Marcali-féle hadijelentésre kell utalnom, ahol a fenti szókapcsolat „*pixidibus bombardisque*” alakban fordul elő.³⁸⁴

Visszatérve még a Rozgonyi oklevélben lévő „*bombardis balistis et aliis*” kifejezésekre. Ha e szintagmában leválasztjuk a *balistis*-t és önállóan értelmezzük, az ugyanezen 1437-es hadijelentésben *balistis/balistris* alakokban is megtalálható, de *számszerij* jelentésben. Így fordíthatnánk mi is, mert nem valószínű, hogy a Galambócnál, a Dunán hajózó gályákra nehéz, nagy kőhajítógépeket is felszereltek volna a bombavető mozsarak mellett.

A magyar szakirodalom lehetségesnek tartotta, hogy Galambóc felmentésére szultáni sereg érkezett, II. Murád szultán vezetésével. Generál Tibor azonban Szinán ruméliai beglerbég mellett szolt, bár megemlítette, hogy a magyar források írnak a szultáni vezetésről.³⁸⁵ Mégis az 1428. augusztus 28-i, Szentlászlói András fia Márk részére kiállított királyi oklevélben Szinán béget („*Zynanbeg Turcus*”) találjuk.³⁸⁶

Legutóbb Veszprémy László amellett foglalt állást, hogy mivel további török források (*Âşik Paşazade*, *Murád Évkönyve*) sem tesznek említést a szultánról, a vezér valószínűleg a Nesri által említett Szinán lehetett.³⁸⁷ Azonban a *Murád Évkönyve* Ménage-féle kiadásában

³⁸¹ Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Budapest 1990. 185. A továbbiakban: Rázsó 1990.

³⁸² Török történetírók I. Ford. Thúry József, Budapest 1893. 53. A továbbiakban: Török történetírók I. 1893.

³⁸³ Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Condidit Antonius Bartal. Lipsiae 1901. 494. A továbbiakban: Bartal 1901. A kérdésre lásd még: Fedeles 2012. 507–508.

³⁸⁴ Lásd: az 5. 4. fejezetet.

³⁸⁵ Generál 1987. 53.

³⁸⁶ DL 30 431. Lásd még a 6. 2. fejezetet.

³⁸⁷ Veszprémy 2008c. 290. Idézi Fodor Pál kutatásait.

a 831. évnél (1427. október 22 – 1428. október 10) azt találjuk, hogy a szultán ment a Láz népéhez (t. i. a szerbekhez) és Gügercinligi-t legyőzte.³⁸⁸

A legtöbb oszmán–török forrás nem szultáni vezetésről ír. *Szeád–Eddin* ezt megerősíti, mert szerinte is Murád szultán Szinán béget, a ruméliai beglerbéget küldte Galambóchoz.³⁸⁹ Tallóci Matkó tehát itt nem találkozhatott még szultáni haderővel.

Az 1486. évi *Névtelen* szerző Murád hódításai között csak általánosságban sorolja fel Galambócot is. „*Aztán Murád khán Dsám-adaszit és Göderdsinliket, meg Láz-ihit* (t. i. Szerbiát, Lázár országát) *váraival együtt elfoglalta. A hidsre 831. évében történt.*” (1427. október 22 – 1428. október 10).³⁹⁰ Egyébként Colin Imber rámutatott arra, hogy mivel II. Murád szultán 1424-től Anatóliába vezetett hadjáratot 1428-ig, Galambócnál nem lehetett jelen személyesen. Ugyanis 1425-re meghódította Menthesét, három év múlva befejezte ázsiai hódításait, 1428-ban pedig Germiyant szerezte meg.³⁹¹ Ehhez azt teszem hozzá, hogy figyelembe kell venni azt is, hogy Galambóc ostroma idején már folyt Thesszaloniki évekkel korábban megkezdett oszmán–török blokádja is, amely jelentős oszmán erők átcsoportosítását követelte meg a szultántól. Szaloniki védői még magyar segítségben is reménykedtek. Ez sem valószínűsíti, hogy Murád ott lett volna Galambócnál.³⁹²

Az előbbieken már idézett 1437. évi Tallóci-oklevél szerint Zsigmond feladta Galambóc ostromát: „*Mi végül ezen város ostromától elálltunk, miután megbízható fegyverszünetet kötöttünk és erősítettük meg: közöttünk és a török uralkodó, valamint a törökök között és ezen fegyverszünet értelmében bármiféle erőszak alkalmazása nélkül akartunk a Dunán átkelni.*”³⁹³ A megkötött fegyverszünetről a király értesítette 1428. június 3-án kelt oklevelében nándorfehérvári várnagyát (*castellanus Nandoralbensi*), Bátmonostori Töttös Jánost is és kérte, hogy néhányadmagával jelenjen meg a királynál.³⁹⁴

A visszavonulás során, amikor a sereg nagyobbik része már átkelt és csak kis védősereg maradt a királlyal, a törökök rátámadtak a Dunán átkelőkre. Mivel az összes hajót elfoglalták, a sereg hátra maradt részére nem maradt más hajó, sőt nem volt hajó, amellyel

³⁸⁸ Ménage 1976. 574.

³⁸⁹ Török történetírók I. 1893. 125–126.

³⁹⁰ Török történetírók I. 1893. 17.

³⁹¹ Imber 2002. 23.

³⁹² Lásd a 2. 4. fejezetet.

³⁹³ Thallóczy–Áldásy 1907. 112. (184. sz). „*Nobisque tandem ab ipsius castris obsidione factis et firmatis inter nos et dominum Turcorum atque Turcos certis treugis descendibus, Danubiumque absque aliquali fortitudine sub huiusmodi treugis pacis transfretare volentibus.*”

³⁹⁴ DL 80 167. A Zichy és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. VIII. Szerk. Kammerer Ernő, Budapest, 1895. 354. (240. sz. okl.) „*inter nostram maiestatem et dominum Turcorum treuga sive concordia facta est et conclusa*” A továbbiakban: Zichy 1895.

magát Zsigmond királyt is átvihették volna.³⁹⁵ Matkó hősie helytállását – e válságos pillanatban – folytatja az előbbi oklevél: „ugyanennek a Matkó bánnak és más híveinknek tanácsából és gondoskodásából találtunk egy hajót, amelyre felszállva megkezdjük az átkelést. Magát Matkó bánt más báróinkkal együtt az örökös és a seregeink védelmére a hátramaradottak részéből, azalatt, amíg az ottmaradt sereg átkelhet... (t. i. kirendeltük). Ekkor Matkó bán közben aggodalmas fáradságot viselve, egész éjjel, a hajnal eljöttéig a törökökkel vitézül harcolva övéivel velük szemben hathatósan ellenállt... maga Matkó bán a törökökkel keményen harcolva alig menekült meg a hirtelen halál vészétől abban a révben”.³⁹⁶ Zsigmondot is alig tudták megmenteni. Ebben a harcban Rozgonyi István is részt vett, aki a hajóra szállva megvédte a királyt attól, hogy fogságba ejtsék, miközben Rozgonyi maga majdnem a vízbe fulladt.³⁹⁷ Brocquière szerint mivel Zsigmond nem ismerte a török haditaktikát, így fordult elő, hogy bár 25–30 000 magyar katonája volt, 200 lombardiai és genovai íjásza fenntartotta a török támadásokat az átkelő sereg ellen, és 6000 oláh vesztette életét, mégis kénytelen volt visszavonulni.³⁹⁸

Az uralkodó Tallóci Matkó Galambóc ostromakor tanúsított vitézségéről nem feledkezett meg. Nándorfehérvár királyi kapitányának 1428. január 25-én először egy helybeli birtokost, Bátmonostori Töttös Jánost, annak halála után testvérét, Töttös Lászlót, majd 1429 szeptemberében Tallóci Matkót nevezte ki, aki szeptember 3-án átvette Bátmonostori Töttös Lászlótól a vár felszereléseit.³⁹⁹ „Raguzai” Matkó e várkapitányságán túl együttesen Keve, Csanád, Krassó ispánja is volt. Matkó, helyetteséül, maga mellé vette öccsét, Frankot.⁴⁰⁰ Ezt Brocquière lovag is megerősítette: „A vár főkapitánya, vagyis parancsnoka, raguzai Máté (Mathico de Aragouse), helyettese pedig egyik fivére volt.” (Szamota István fordítása)⁴⁰¹ Meg kell jegyezni a nándorfehérvári várkapitány (capitanenus) mellett volt várnagy (castellanus) is. Míg a várkapitány a helyőrség, a katonaság irányítását, a várnagy a várhoz tartozó gazdasági jellegű teendőket látta el.

³⁹⁵ Wertner 1911. 438.

³⁹⁶ Thallóczy–Áldásy 1907. 113. (184. sz). „...tandem ex consilio et procuracione ipsius Mathkonis bani et aliorum certorum fidelium nostrorum quadam inventa navi eandem conscendens transfretare cepissemus, ipsumque Mathkonem banum cum aliis certis baronibus nostris pro custodia et defensione gentium nostrarum ex illa parte remanentium interim donec ipse gentes residue possent transfretari...Tunc ipse Mathko banus in hiis curam gerens sollicitam, per totam illam noctem usque auroram contra ipsos Turcos viriliter cum suis dimicando, eisdem potenter restitit...et ipse Mathko banus contra ipsos Turcos acriter pugnando vix dire mortis pernicem portu in eodem evasit...”

³⁹⁷ Wertner 1911. 436.

³⁹⁸ Szamota 1891. 87.

³⁹⁹ Mályusz 2003. 137. Milleker 1914.

⁴⁰⁰ Mályusz 2003. 138.

⁴⁰¹ Szamota 1891. 80

Marko Popović szerint e várkapitány és a várnagy egymáshoz való viszonyát nehéz megállapítani, de sokszor a két tisztséget ugyanazon személy viselte.⁴⁰²

Frank kevei ispánként és nándorfehérvári kapitányként többször is intézkedett, amelyet oklevelek tanúsítanak.⁴⁰³ Főleg akkor, amikor Matkó Zsigmondot kísérte el évekig tartó európai útjára. Keve vármegyének is voltak raguzai kapcsolatai, mert a szerbiai karavánutak elértek ide is.

Tallóci-testvérek a végvonalba kerültek saját gazdasági vállalkozásukkal. Gyakorlatilag a vagyonukat fektették be a feladatba. Növekvő súlyukat mutatta, hogy Matkó már a legnépesebb kísérettel vett részt Zsigmond római császárkoronázásán.⁴⁰⁴

A Tallóci-testvérek összehangolt tevékenységet folytattak. egyfajta „munkamegosztásban” látták el tisztségeiket is. A működtetéshez szükséges gazdasági potenciál kialakítása érdekében a király a kapitánysághoz kapcsolta még más tisztségek jövedelmeit is. Ebben már volt előzmény, az ország déli határszakaszának védelmét egy ideig ellátó Német Lovagrend esetében.

Tallóci Frank az üresedésben lévő kalocsai érsekség jövedelmeit kapta meg, amikor 1433-ban számára kiutalták kormányzóságba az érsekség birtokállományát.⁴⁰⁵ 1434. július 14-én Zsigmond király elrendelte, hogy a nagyváradi püspökség kormányzójának, Tallóci Matkónak a bázeli szent zsinat határozata alapján a hívek jövedelmük huszad részét („*semidecima, id est vigesima pars decimarum*”) fizessék ki a husziták elleni hadjárat költségeire.⁴⁰⁶ Az egyházi tized felét, azaz egyhuszad részét. E tisztségekhez továbbá mi hozzávennénk még a királyi sókamarák kezelését is. Nándorfehérvárott 1434. március 24-én Tallóci Matkó, mint kevei és bizonyos királyi sókamarák ispánja („*Kowyniensis et certarum camerarum salium regalium comes*”) bocsátott ki rendelkezést.⁴⁰⁷ Zsigmond király 1435. december 9-én kelt oklevelében Tallóci Matkót, mint a szegedi királyi sókamara ispánját („*comes camararum salium nostrarum Zegediensium*”) említi.⁴⁰⁸

⁴⁰² Popović 2011. 34.

⁴⁰³ Például 1435. augusztus 19-én kelt oklevélben Frank, mint kevei ispán és nándorfehérvári kapitány szerepel („*comes Kovynensis ac capitaneus Nandoralbensis*”). Zichy 1895. (385. sz. okl)

⁴⁰⁴ Mályusz 2003. 140.

⁴⁰⁵ Mályusz 2003. 141-142.

⁴⁰⁶ Zichy 1895. 537-538. (365. sz. okl)

⁴⁰⁷ Zichy 1895. 534-535. (362. sz. okl) Bátmonostori Töttös László birtokháborítási ügyében.

⁴⁰⁸ DL 80 543. Zichy 1895. 565. (390. sz. okl). A király Bátmonostori Töttös László házassági költségeire 500 arany értékben sőt utalt ki, amelynek átadását Tallóci Matkó szlavón bánra bízta.

5. 2. Nemesség és pecséthasználat: a Tallóci címer nyomában

A Tallóciak életútját tanulmányozva felvetődött bennem az a kérdés, hogy a Tallóciak tagjai lehettek-e a Zsigmond által megalapított Sárkányos Rendnek is? Az 1408. december 12-én keltezett „alapítólevélben” – amelyben akkor még csak 22 előkelő báró szerepelt – biztosítva volt az előmenetel is: „*megadjuk a nekik megadható tiszteletet és tiszt(es)séget, őket és minden egyesüket magasabbra felemeljük...*” (Baranyai Béla fordítása).⁴⁰⁹ Azt lehet mondani, hogy valamennyi királyi méltóságviselő egyúttal a rend tagja is volt.⁴¹⁰ A rend jelképét is meghatározták, azaz a „*körré görbült sárkány jelét vagyis képét, amint farkát nyaka köré tekeri...*” (Baranyai Béla fordítása).⁴¹¹ Ezek megjelentek a kor nemesi címereiben is, mivel a lovagrend tagjai a rend jelvényét címerükbe vagy a címerpajzs köré felvették. Perdöntő lenne, ha az 1420-as években a budai várban készített palotakályhák díszes csempéin, amelyeknek fennmaradt töredékein a rend tagjainak címerképe látható, az eddig azonosítatlan címerek között, megtalálnánk a Tallóciak címerét. A rend jelvényét a Tallóciak pecsétjeinek vizsgálata során a címerábrázolásukban sem találtam. Annyit tudunk, hogy polgári származásúak voltak, nem tudunk nemességükről, sem magyarországi címeradományukról. A Cillei Krónika írta Tallóci Matkóról: „*nem volt nemesi születésű, hanem Zsigmond császár emelte fel és tette bánná.*”⁴¹²

Azonban felettébb érdekes, hogy Matkó még a római útja előtt, amikor 1431-ben a királytól a Verőce megyei Tallócot kapta birtokként, az addig használt „Raguzai” (polgár) nevét a nemesien hangzó „Tallóci”-ra változtatta („*de Thallouz alias de Ragusio*”).⁴¹³ E névváltoztatás véleményem szerint jogi státuszváltozást mutat. A névváltoztatás a címerhasználatnál is biztosabb jele a nemességnek. Matkó egy raguzai városi polgárból magyarországi nemessé vált. Míg „Raguzai”-ként az országban többen hívhatták magukat, de „Tallóci”-ként csak ő és testvérei. Az adományul kapott birtoknak sem akárki volt a tulajdonosa! Zsigmond királynak a nikápolyi csata után fogságba esett nádorának, Ilsvai Lestáknak a birtoka volt, amelyről – miután a váltságdíj összegyűjtése eredménytelennek bizonyult – 1400. január 20-án, Metelin szigetén úgy végrendelkezett: „*...Tallóc birtokot minden tartozékával Miklós fiára, Gergelyre hagyja, mivel ez a fogságból való*

⁴⁰⁹ Baranyai Béla: Zsigmond király ún. Sárkány-rendje (1. közlemény) Századok 1926. 576. A továbbiakban: Baranyai 1926.

⁴¹⁰ Fügedi Erik: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Budapest 1974. 166. A továbbiakban: Fügedi 1974.

⁴¹¹ Baranyai 1926. 575.

⁴¹² Idézi: Pálosfalvi 2000. 48. (14. lábjegyzet)

⁴¹³ Mályusz 2003. 141.

kiszabadítása érdekében nagyon sokat fáradt...” (C. Tóth Norbert fordítása).⁴¹⁴ Jól gondolta ezt Mályusz Elemér is, aki szerint ennek a birtoknak *„mintha az értékét nem a jobbágytelkeinek száma adta volna meg, hanem a neve, azzal a rendeltetéssel, hogy felvételével az addig csak »a Ragusai«-nak nevezett család elfelejthesse jöttment voltát.*”⁴¹⁵ Sajnos e birtokról szóló adománylevél nem maradt ránk. Érdekes tehát a Tallóciak nemességének kérdését újra vizsgálat alá venni.

Amennyiben a királytól későbbiekben kapott birtokaikat is vesszük figyelembe – a birtokadományozás ténye alapján – a nemesség megléte feltételezhető. Werbőczy szerint (I. 4.) *„...midőn fejedelmünk bármely sorsban élő embert jeles tettei és szolgálatai fejében várral, várossal, faluval vagy más ingatlan jószággal megajándékoz: az a fejedelemnek adománya által (ha törvényszerű beigtatása is megtörtént) azonnal valóságos nemessé tétetik...”* (Csiky Kálmán fordítása).⁴¹⁶ Ne feledjük, hogy a négy Tallóci testvér Zsigmond királytól 1437. szeptember 27-én a vaskó vármegyei birtokokat, 1438. március 31-én pedig Albert királytól a temes vármegyei és kevei birtokadományokat nekik és az ő örököseiknek és azok leszármazottjainak örökjogon és visszavonhatatlanul adományozták.⁴¹⁷

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy Zsigmond uralkodása alatt a felemelkedésre a familiárisok mellett nagy lehetősége volt a hivatalviselőknek is. Azt Fügedi Erik is elismerte, hogy a polgári származású családok közül *„a Tallóciaknak sikerült a bárók közé jutnia.”*⁴¹⁸ Azaz közülük csak Matkó emelkedett az országos tisztséget viselő bárók sorába.⁴¹⁹ Ezzel jól egybecseng Thuróczy–krónika a királyról és a Tallóciakról tett megjegyzése (214. fejezet) *„Ez a király nemcsak alacsony származású nemeseket, hanem igen sok közrendű embert is magas méltóságokra emelt, és hatalmassá tett országában...Matkó bán és fivére: Frankó, Petkó és Zován –akiknek utódai most nem nagy részt birtokolnak az atyai vagyonból – raguzaiak voltak. Bár ők városi polgárok voltak, mégis élvezték e király nagy jóindulatát, bőségesen volt aranyuk és földjük, s míg éltek hatalmasak voltak az országban.”*(Bellus Ibolya fordítása)⁴²⁰ Ez még e fejezet élén

⁴¹⁴ Idézi: C. Tóth 2009. 35.

⁴¹⁵ Mályusz 2003. 141.

⁴¹⁶ Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest 1990. 67. A továbbiakban: Werbőczy 1990.

⁴¹⁷ Tallóczy–Áldásy 1907. 123, 126. (184. és 187. sz. okl)

⁴¹⁸ Fügedi 1974. 187.

⁴¹⁹ Fügedi 1974. 170.

⁴²⁰ Thuróczy 2001. 258, 21–23, 27–32.

mottóul választott Tinódi Lantos Sebestyén versszakban is megőrződött, igaz téves genealógiával.⁴²¹

De gondolnunk kell Matkó mellett a legkisebb testvérré, Tallóci Jovánra, aki a nándorfehérvári kapitányságot a vránai perjel tisztségével együtt viselte. A perjeleket pedig ekkor a világi nemesek közül választották. Tallóci Jován 1438-tól haláláig viselte e címet, a johannita rend magyarországi tartományának főnökeként.⁴²²

Az 1431. vagy az 1437. évi birtokadománya után, ha a Sárkányos Rend tagságára Tallóci Matkónak nem is lehetett volna komoly esélye, a renddel való szoros családi kapcsolatát egyáltalán nem zárhatjuk ki. Mégpedig az egyik alapító rendtag, Lévai Cseh Péter erdélyi vajda révén, aki a Garai-családdal alakított ki rokonságot. Sörös Pongrác a Századokban írt tanulmányában áttekintette Lévai életútját.⁴²³ Leányát az idős Garai Miklós nádor fiához, az ifjabb Garai Miklóshoz adta feleségül, Zsigmond tiltakozása ellenére. Egy leányuk született. Azonban a férj korai halála után, 1439-ben Lévai Cseh Margit már Tallóci Matkó felesége lett.⁴²⁴ Albert 1439. szeptember 5-én kelt királyi oklevele Garai Miklós macsói bánnak tett adomány során megemlíti a Matkóval való rokonságát is. Mert felesége, Lévai Cseh Margit úrnő, a macsói bán testvérének, ifjabb Miklósnak özvegye volt, akinek tőle Katalin nevű leánya van.⁴²⁵

1439-ben Lévai Cseh Péter – felesége, Katalin asszony után – Margit testvérére, Lászlóra is hagyományozott birtokokat.⁴²⁶ Lévai Cseh Péter hamarosan meg is halt, mert egy 1440. július 1-i, Ulászló által kibocsátott oklevél már néhai Péter vajda fiát, Lászlót említette.⁴²⁷

Lévai Cseh Margit második házassága esetén felmerülhet a nemes és nem nemes (birtoktalan) házasságának magánjogi vetülete is. Ez azt a kérdést veti fel, hogy a nemesi származású feleség közvetíthetett-e nemességet nem nemesi származású férjének, amennyiben nem lett volna már eleve az? Tallóci Matkó házassága kapcsán nem tudunk arról, hogy ő ilyen „felesége utáni nemes” lett volna feltehetően azért, mert nem volt rá szükség. Ezen *argumentum ex silentio* alapján is gyaníthatjuk Matkó nemességét. A nem

⁴²¹ Tinódi Lantos Sebestyén: Zsigmond király és császárnak históriája. In.: Tinódi Lantos Sebestyén összes művei. Régi Magyar Költők Tára III. kötet. Budapest 1881. 349. A továbbiakban: Tinódi 1881.

⁴²² Mályusz 1984. 130.

⁴²³ Apja Sárói László temesifőispán, Szlavónia bánja, aki feltehetően a nikápolyi csatában halhatott meg. Fia, a fent említett Lévai Cseh Péter egyébként Lévai Péter, Sárói László fia Péter néven is szerepel az oklevelekben. Zsigmond feltétlen híveként, a Sárkány – rend alapító tagja, főlovászmester és macsói bán. Sörös Pongrác: Lévai Cseh Péter. Századok 37 (1903) 825–827. A továbbiakban Sörös 1903.

⁴²⁴ Sörös 1903.837; Fügedi 1974. 172.

⁴²⁵ DL 13 436

⁴²⁶ DL 59 257

⁴²⁷ DL 59 262

nemes férj nemes feleséggel való házasodásának egyéb magánjogi kérdése egyébként éppen ezekben az években a törvényi szintű szabályozási szintjére emelkedett. Zsigmond király – egykorú – 1435. évi Decretum Maius-a például a leánynegyed birtokban vagy pénzben való kiadása kapcsán szabályozza a nem nemes férj és a nemes feleség házasságának esetét (19 – 20 §).

Matkó testvérei szintén bárói családokból vettek feleséget. Tallóci Péter (Petkó) Garai nádor öccsének, Garai Jánosnak Hedvig nevű leányát, Tallóci Frank pedig Kusalyi Jakcs Ilonát.⁴²⁸ Frank házassági kapcsolata a báró Kusalyi Jakcs-családdal (Jakch de Kussal) számára is előrelépést hozott. Felesége apja, Kusalyi Jakcs László erdélyi vajda (1440–1441) lett. Nagybátyjai közül, Kusalyi Jakcs János (1427–1431) és Mihály (1427–1438) együtt töltötték be a székely ispáni tiszteket, Kusalyi Jakcs Dénes pedig váradi püspök volt.⁴²⁹ I. Ulászló király 1440 nyarán Kusalyi Jakcs Mihály volt székelyispánt utóbb erdélyi vajdává nevezte ki, Lászlóval együtt, mivel az előző vajda, Losonci Dezső (1438–1441) Erzsébet királyné híveként ellenállást tanúsított, így őt hűtlenség vétké elkövetése miatt leváltotta.⁴³⁰ A székelyispáni méltóság intézménytörténetét kutató Kordé Zoltán szerint a Kusalyi Jakcs unokatestvérek székelyispánságának újabb eleme az erdélyi sókamarákkal való kapcsolatuk.⁴³¹ A Tallóciakkal való házassági kapcsolat alapján ez nem meglepő, hiszen a két család – a magyarországi és erdélyi – sókamara ispánságai révén is közel kerülhetett egymáshoz. Kusalyi Jakcs Mihály – János halála után – is megtartotta sókamara ispáni tiszteket.⁴³²

A Tallóciak Sárkány rendhez fűződő kapcsolata indított el a címerük vizsgálatához. Bár Werbőczy Hármaskönyve szerint a „*czímer nem szükséges kelléke, hanem csak javára szolgál a nemességnek. Magában véve ugyanis a czímer adományozása nem nemesít valakit...*” (I. 6. 1., Csiky Kálmán fordítása)⁴³³ azaz a nemesség igazolásához a címer nem bizonyító erejű, azonban érdemes szfragisztikai–heraldikai elemzés alá venni a Tallóciak fennmaradt okleveleinek pecsétjeit is. A Matkó által később kiadott oklevelek némelyikén ugyanis megmaradt a pecsét, amely valamilyen címerábrázolást sejtet. Az MNL adatbázisában végzett kutatásom során a legjobb állapotú pecsétlenyomatot Matkó 1437.

⁴²⁸ Mályusz 1984. 130. Mályusz 2003. 152. Tallóci Frank felesége, Ilona (Elena) szerepel egy 1447. június 21-i (DL 29 778), egy 1453. november 30-i oklevélben (DL 14 755), valamint 1461. június 11-i oklevélben (DL 15 535).

⁴²⁹ Engel 1996. 193–194. Kusalyi Jakcs Dénesről lásd: DL 11 744. (1431. február 2)

⁴³⁰ DL 27 303. (1441. március 2) Lásd még: Kordé Zoltán: A székelyispáni méltóság a Zsigmond korban. Történelmi Szemle 2004/3–4. 220. A továbbiakban: Kordé 2004.

⁴³¹ Kordé 2004. 211.

⁴³² Kordé 2004. 213. DF 253 327 (1436. április 25)

⁴³³ Werbőczy 1990. 69.

január 29-én, dalmát bánként – Frangepán János és özvegye, Katalin a király elleni, hűtlenségi ügyében – kiadott oklevelén találtam.⁴³⁴ Azonban a bán a körpecsétjét fordítva nyomta bele a sárgás-barna viaszágyba öntött zöld viaszba, és mivel nem a család kihalásáról van szó, a kerekaltalpu címerpajzs képét 180 fokkal meg kell fordítani, azaz a talpára kell állítani (22. melléklet). Így az MNL adatbázisában megtalálható címerleírás ezért nem fogadható el, amely szerint ezen egy hosszában kettéosztott pajzs *jobb* (sic!) oldalán egy stilizált virág, *bal*oldalán (sic!) egy álló alak lenne látható.

E vizsgálat kontrolljaként segíthetne még az I. Ulászló magyar király által 1440. június 15-én kibocsátott oklevél is, amelyet számos báró mellett, Tallóci Matkó is megerősített. Ezen is jó állapotú a pecsét, azonban a figurák nem felismerhetők.⁴³⁵

Visszatérve az előbb említett 1437. január 29-i oklevél pecsétjére, ez alapján újra rekonstruálhatjuk a Tallóciak címerképét. Ezt először 1910-ben a Frangepán-oklevéltárban Thallóczy Lajos, Barabás Samu tette meg.⁴³⁶ Az oklevél átírása során egy pecsétleírást is közltek: „*Kerekaltalpu hasított paizs alján korona. A jobb mezőben jobbra fordult ágaskodó, koronás, két farkú, ragadozásra kész oroszlán; a bal mezőben a hasítás vonalából kinövő koronás, kétfejű, kiterjesztett szárnyú fűsas.*”⁴³⁷ Az megállapítható, hogy az MNL adatbázisának címerleírása hibás. Szükséges a pecsét fényképét is alaposabban szemügyre vennünk.

Ugyanis Tallóci Matkó DF-DL 88 112 számú oklevelének pecsétlenyomatán a kerekaltalpu pajzs közepén hasított. A pajzsmező mázai (fémek, színek) nem jelöltek, vonalazás, pontozás nélküliek. Azzal egyetérthetünk, hogy a címerpajzs jobb szélén a hátsó lábain ágaskodó, egymásba szimmetrikusan fonódó kettős, bojtos farokkal ábrázolt oroszlán alakját véljük felfedezni, amely háromágú koronát visel. A pajzs bal szélén kiterjesztett szárnyú, hosszú nyakú, fejével hátra forduló, kinyitott csőrű madár alakja körvonalazódik. Talán sas is lehet, ahogy ezt az előbb idézett címerleírás megállapította. Talán daru, amely a heraldikában a hűséget, valamint az éberséget jelképező madár, amely a várvédelemre és a határvédelmre is utalhat. De új elemet is véltünk felfedezni. Tallóci Matkó pecsétjén a pajzsmezőt közepén egy hosszú, egyenes, vércsatornával rendelkező pallos hasítja két egyenlő részre, amely a méltóságával járó pallosjogra utalhat. Mert Tallóci Frank pecsétjein nem látunk pallost, sem cölöpöt, hanem címertanilag csak karót

⁴³⁴ DF-DL 88 112

⁴³⁵ DF-DL 13 554.

⁴³⁶ A Frangepán család oklevéltára. (In.: Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály, okmánytárak, harmincötödik kötet) Kiadják: Dr. Thallóczy Lajos, Barabás Samu. Első kötet 1133–1453. Budapest 1910. 276. (285. sz. okl). A továbbiakban: Thallóczy–Barabás 1910.

⁴³⁷ Thallóczy–Barabás 1910. 276.

vagy szált a Matkóéval egyébként megegyező címeren. Hasonló ábrázolással Matkó 1440. október 1-én, a Körös megyei Grubosincon horvát–szlavón–dalmát bánként kiadott oklevelén, papírral fedett gyűrűspecsét lenyomatán jól látszik az oroszlán hátának körvonala.⁴³⁸ (23. melléklet)

A címerállatokat tekintve az oroszlán, a sas a leggyakoribb. Azonban Áldásy Lajos szerint a kettős farkú oroszlánt csak a 15. századtól ábrázoltak.⁴³⁹ Feltűnik a kettősfarkú oroszlán a magyarországi nemesi családok címereiben is, mint például a felső-szelestei Szelestey-, harinnai Farkas-, vingárti Geréb-család címereiben is.⁴⁴⁰ A kialakulása onnan eredt, hogy az oroszlánfarok díszítésekor a göndör fürtjeit ábrázolták úgy, mintha két fark volna. Legtipikusabb példája a cseh királyi oroszlán.⁴⁴¹ Az is feltűnő, hogy a Tallóci-címerben koronás oroszlánt látunk, amely nem a polgári származásra utal, hanem valószínűleg a királyhoz kapcsolódó nemesítésre, esetleg tisztségre vagy birtokadományra.

Érdemes elgondolkodnunk a Tallóci-címer raguzai eredetének lehetőségén is, mert a későbbi, 16. századi tekintélyes raguzai nemesi családok címerében is találhatunk oroszlánt és a félsast, azonban darut nem. A Binciola, a Croce-családi címerben oroszlánt, a Bassegli-családéban félsast. Az is megállapítható, hogy mindegyik címerpajzs tetején ötágú koronát találunk.⁴⁴²

Az is gyanítható, hogy ez az – akár Raguzából eredő, akár Zsigmond király által adományozott – Tallóci-címer családi címer lehet, mert a másik testvér, Tallóci Frank nándorfehérvári kapitányként és volt szőrényi bánként 1440. május 20-án, a Körös megyei Zalatnokon és július 7-én, Szegeden, illetve kiadott oklevelén is hasonló körvonallú, papírral fedett gyűrűs pecsétlenyomatot látunk (24. melléklet).⁴⁴³ Az egyedüli különbség a címert kettéhasító pallos hiánya. Tallóci Frank szőrényi bánként kiadott 1439. március 16-i oklevél papírral fedett gyűrűs pecsétjén viszont szépen látszanak a címer körvonalai (DF-DL 253 329). Tallóci Frank 1432. augusztus 5-én, csanádi ispánként DF-DL 54 798 számú oklevelén elmosódott a pecsét, akárcsak az 1432. február 6-án, kevei ispánként és nándorfehérvári kapitányként kibocsátottn (DL 54 782).

A DF-DL 80 468 számú 1434. augusztus 13-i oklevelén, amelyet Tallóci Frank kevei ispánként bocsátott ki, ugyanez a címer látható jobbra döntve, a címerpajzs bal sarkára helyezett gótikus, tollbokrétával díszített csőrsisakkal kiegészítve, amely hasonlít a

⁴³⁸ DF-DL 44 302

⁴³⁹ Áldásy Antal: Címertan. Máriabesnyő–Gödöllő 2008². 34. A továbbiakban: Áldásy 2008².

⁴⁴⁰ Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Budapest 1897. 12. A továbbiakban: Bárczay 1897.

⁴⁴¹ Bárczay 1897. 132.

⁴⁴² Köszönöm Juhász Ágnesnek, aki rendelkezésemre bocsátotta címeres fényképeit.

⁴⁴³ DF-DL 55 204, DF-DL 55 215

címerben lévő madár tolldíszéhez (25. melléklet). Habár a címer alakja elmosódik, az oroszlán kettős farkának körvonala jól azonosítható. Csakhogy a pecsét köriratán nem Frank, hanem Matkó neve olvasható, azaz Tallóci Frank Tallóci Matkó pecsétjét használhatta. A Zichy oklevéltár közlésében téves, hogy a pecsét Tallóci Franké lenne.

A Zichy oklevéltár VIII. kötete ezt az oklevelet 1435-re keltezi, amelyben egyébként Tallóci Frank mint kevei ispán, nándorfehérvári kapitány a thovankúti jobbágynak és népeinek vitáját Bátmonostori Töttös László szentgyörgyi jobbágyaival és népeivel válaszott bírák elé utalja.⁴⁴⁴ A Zichy oklevéltár kötetében azonban a keltezés dátuma – az évszám eltérése túl – feloldva augusztus 19.⁴⁴⁵ Ez is téves, mert 1434-ben az ünnep (augusztus 15) előtti legközelebbi feria sexta 13-án volt. 1435-ben pedig augusztus 12-én, nem 19-én.⁴⁴⁶ Az MNL adatbázisában lévő fénykép vizsgálata alapján pedig megállapítható, hogy ugyanarról az oklevélről van szó. Az is látható, hogy az évszám: 1434.⁴⁴⁷

Tallóci Matkó szlavón bánként 1435. november 12-én,⁴⁴⁸ illetve az 1436. július 15-én kiadott oklevelein töredékes pecsétet találunk.⁴⁴⁹ Az előbbin a pecsét nem értelmezhető felső töredéke maradt csak fenn, az utóbbin viszont elég jól kivehető a jobbra döntött címerpajzs bal sarkára helyezett gótikus csöbör sisak, illetve a pajzs bal szélén az ágaskodó oroszlán feje és mellső lábai. Albert király és Erzsébet királyné 1439. szeptember 17-én, Titelnél (Tüdörév) kiadott oklevelén – a fennmaradt 15 pecsét között – megtaláljuk Matkó pecsétjét is, de a körirat épsége ellenére a címerpajzs talpa és a jobb sarka teljesen hiányzik, a bal szélén kivehető a madárszárny felső íve (26. melléklet).⁴⁵⁰ A pecsétek között figyelmet érdemel Branković György despota vörös viaszba nyomott pecsétje is, amelynek fényképét megfelelően elforgatva felismerhető a szarvval ellátott csöbör sisak (27. melléklet).⁴⁵¹

A Tallóci-címer új vizsgálata azért fontos adalék, mert Zsigmond király idejében indult meg a címeradományozások sorozata.⁴⁵² Különösen a konstanzi zsinat kezdetével, amikor

⁴⁴⁴ Zichy 1895. 561–562. (385. sz. okl)

⁴⁴⁵ „feria sexta proxime ante festum assumptionis Marie, anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo quinto” Zichy 1895. 562.

⁴⁴⁶ Lásd: Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Budapest 1985. 145, 185. A továbbiakban: Szentpétery 1985.

⁴⁴⁷ Dr. Sebők Ferenc megállapítása nyomán.

⁴⁴⁸ DF-DL 35 952

⁴⁴⁹ DF-DL 35 953

⁴⁵⁰ DL 39 290

⁴⁵¹ A despota címerképét egyébként az adatbázis meghatározhatatlannak jelezte.

⁴⁵² Áldásy 2008². 69.

a király kíséretében számos magyar főúr vett részt.⁴⁵³ Áldásy Lajos áttekintő munkájában azonban nem tett említést a Tallóciaknak címeréről, mint ahogyan Bárczay Oszkár sem. A jelen adataink birtokában nem dönthető el, hogy a Tallóci-címer Raguzából eredeztethető vagy Magyarországon adományozta nekik Zsigmond király.

5. 3. Küzdelem a horvát–szlavón–dalmát bánság megtartásáért

A Tallóciak „*viharos gyorsaságú felemelkedése*” a királyi hatalom másik tartóoszlopa, a Cillei-család hatalmának ellensúlyozására szolgált. Ugyanis Zsigmond apósa, Cillei Hermann halálával (1435. október) a zágrábi püspökség, a vránai johannita perjelség birtokkormányzása mellett Tallóci Matkót nevezte ki szlavón bánná. 1436-ban pedig átvette a horvát–dalmát bánságot is. Ezzel az egyre növekvő délvidéki Cillei érdekszférát veszélyeztette. Horvátországban, 1436-ban Matkó a király nevében hadjáratot indított és lefoglalta Ivan Nelipčić hagyatékát, amelyre a Frangepán-fivérek is igényt tartottak.⁴⁵⁴

A már említett 1437. évi szeptember 27-i adományozó oklevél (DL 44 167) további részéből tudjuk meg a körülményeket, hogy 1436-ban Frangepán János és testvére, István, fellázadt Zsigmond ellen és ők is maguknak követelték a horvát–dalmát báni címet, sőt még II. Murád szultán („*perfidissimum Omorat Turcorum dominum*”) „*saját barátságára és kegyére*” („*in suam amicitiam et favorem*”) megnyert más dalmát és bosnyák főurakat is. A királyi sereg élén Tallóci Matkó és testvére, Petko vonult be Dalmáciába, Szlavóniába és Horvátországba. Először a Frangepán kezén lévő várakat foglalta vissza. Zŷn⁴⁵⁵ (Sinj) váránál azonban kemény ellenállásba ütközött. Az oklevél ismét megemlíti, hogy Tallóci Matkó az ostrom során újra együttesen alkalmazta a hagyományos rohamozás mellett a korszerű tüzérséget. „*Matkó bán megérkezve maradék seregével és ezen vár megostromlásához szükséges különféle ostromgépekkel*⁴⁵⁶ és bombavetőkkal („*diversis ingeniis et bombardis*”), *ugyanazt a várat keményen mindezen ostromgépekkel, mind pedig kézitusával sok napon át... megostromolta.*”⁴⁵⁷ Azonban a szorongató élelmiszerhiány miatt testvérével együtt kénytelen volt elvonulni a vár alól, a harcok tovább folytak és a két

⁴⁵³ Áldásy 2008². 80.

⁴⁵⁴ Mályusz 2003. 142; Pálosfalvi 2000. 47.

⁴⁵⁵ A dalmát Szinj vára Wertner értelmezése szerint. Wertner 1911. 545.

⁴⁵⁶ Az ingenia (=találmány) általános jelentésén túlmenően ebben a szövegrészletben ostromgépet is rejthet. Lásd: Fedeles 2012. 511.

⁴⁵⁷ Thallóczy–Áldásy 1907. 118. (184. sz. okl) „...*superveniente ipso Mathkone bano cum reliquo suo exercitu, necnon cum diversis ingeniis et bombardis ad expugnationem ipsius castris necessariis, idem castrum fortiter tam per ipsa ingenia, quam manulem pugnam per multos dies ... expugnare*”

Tallóci fényes győzelmével végződtek.⁴⁵⁸ Társául pedig Frangepán János halálával (1436. május 11.), majd testvére, István leváltásával (1437. november) Tallóci Matkó maga mellé másik bánnak öccsét, Petkót vette.⁴⁵⁹ Az 1437. január 25-én Matkó dalmát, horvát, szlavón bánként kiadott oklevelében a részletekről is értesülünk. Frangepán János fiúörökös nélkül halt meg, birtokai hűtlenség címén a királyra háramlottak. Az összes várat pedig János özvegye, Katalin átadta, akinek a bán megkegyelmezett.⁴⁶⁰ Január 29-én Matkó bán részletezi Frangepán János bűneit, nevezetesen, hogy ő a nála lévő elzálogosított királyi várakat, illetve elődje, a korábbi horvát bán magtalan halála után a királyra háramlott várakat is önkényesen, élete végéig, magánál tartotta, ezért a hűtlenség bűnébe esett. Azonban özvegye, Katalin ezeket a birodalmi és királyi várakat saját hűsége jeléül mind visszaadta, különösen pedig az elzálogosított Knin (Tinnin) várát, ezért a bán – a király nevében – mentesítette őt a hűtlenség vétke, valamint a fej- és jószágvesztés büntetése alól. Addig, amíg az özvegyet az urának testvérei az atyai vagyonból ki nem fizetik, a király nevében neki adományozza Tersan várát és Modrus városát. Felszólította egyúttal a nádort, az országbírókat és a bírói hatóságokat, hogy Katalin és urának testvérei ügyében addig ne ítéelkezzenek, míg ő a király megbízásából nem intézkedik.⁴⁶¹ Ezt követte még egy, január 29-én kibocsátott oklevél, amely szerint bár Katalin maga is hűtlenek közé számított, de mivel ellenállás nélkül, önként átadta Knin (Jinnin) várát, mentesült a bűn alól és megkapta Tersan-t és néhány más várát.⁴⁶²

Azonban a Cilleiekkel és szövetségeseikkel folytatott versengés másik ütközőterülete Bosznia volt. Bár a Zsigmonddal 1425-ben szövetségre lépett II. Stefan Tvrtko (1421–1444) bosnyák király elismerte a magyar király fennhatóságát, de Cillei Hermann megállapodott még I. Tvrtko bosnyák királlyal abban, hogy törvényes utód nélküli halála esetén Cillei Hermannra vagy fiú utódaira ruházza a bosnyák királyi címet.⁴⁶³ 1434 végén Tallóci Matkó viszont visszahelyezte II. Tvrtkót, de egyúttal saját kezében tartott több boszniai várát.⁴⁶⁴ Így Boszniában is folytattak a Tallóciak háborút. Habsburg Albert király 1438. március 31-i oklevele felsorolja a Tallóciak addigi érdemeit, ezek közt megemlíti a

⁴⁵⁸ Wertner 1911. 544-545.

⁴⁵⁹ Mályusz 2003. 148. Ez a kölcsönös munkamegosztás a későbbiekben is megmaradt. Például Tallóci Péter 1444. július 27-én, Kninben keltezett ítéletlevelében azt látjuk, hogy a döntése ellen fellebezték testvéréhez Tallóci Matkóhoz, aki azonban elfoglaltsága miatt megint testvére, Péterre bízta a döntést (DF-DL 38 574).

⁴⁶⁰ DF-DL 88 111

⁴⁶¹ DF-DL 38 523

⁴⁶² DF-DL 88 112. Ezen az oklevélen található az egyik legépebb állapotú Tallóci-pecsét.

⁴⁶³ Szakály 1986. 27; C. Tóth 2009. 86.

⁴⁶⁴ Pálosfalvi 2000. 47.

boszniai harcokat is, amelynek során elfoglalják Jajca, Komothyn (*Komotin*) és Bachacz (*Bočac*) várakat. Hadidded⁴⁶⁵ (*Hodidjed*) ostromakor pedig nagy veszteséget szenvedtek.⁴⁶⁶

Az mindenképpen kiemelendő, hogy eszerint Tallóci Matkó 1435-ben Jajca várát magyar uralom alá visszahelyezte és a törökök nem mertek beavatkozni.⁴⁶⁷ 1436-ban II. Tvrtko visszakerült Boszniába, de a törököknek adót kellett fizetnie.⁴⁶⁸ Viszont kisebb támadások lehettek, mert egy 1437. július 4-én keltezett oklevelében Matkó azért halasztotta el minden körös vármegyei perét Szent Mihály nyolcadára (október 6), mert éppen Jajca várának védelmében vett részt.⁴⁶⁹

1437-től Matkó és Petkó közösen viselte a horvát–dalmát báni tisztelet. Matkó a szlavón báni tisztelet továbbra is megtartotta. A harmadik testvér, Tallóci Frank a déli határvédelem keleti részéért volt felelős, szörényi bán volt 1436-tól 1439-ig, azaz a két Hunyadi János kinevezéséig. A szörényi banként Tallóci Frank pedig Orsova, Szörény, Győrén (Görény), Miháld várainak védelmét látta el.⁴⁷⁰

5. 4. Zsigmond 1437. évi törökellenes hadjárata

Az 1437. szeptember 27-i oklevél még megemlíti a Tallóciak szerbiai és törökellenes harcait is („*in regno Rascie*”).⁴⁷¹ Ennek előzményéhez hozzátartozott, hogy Galambóc sikertelen magyar ostroma miatt, amelyre még segélycsapatot küldött, Branković György a magyarokkal való addigi szövetség felbontására kényszerült (1428) és át kellett adnia *Krusevac* várát is a törököknek. Branković – akinek számára egyedül Szendrő maradt még meg – a magyarországi birtokaira távozott.⁴⁷²

Az oklevél szerint a minap („*nuper*”) Zsigmond király egy hatalmas sereg élére Tallóci Frankot és guti Ország Jánost, Marczali vajdafi János udvarmestert állította. A hadjárat célja az volt, hogy visszafoglalják *Krusevac* várát (*Crusowcz*), valamint az, hogy a Morava-folyón („*in fluvio Morwa*”) lefelé haladva lángba borítsák és megsemmisítsék a törökök gályáit és hajóit („*galeas seu naves*”), amellyel már évek óta az alsó részeket („*in partibus*

⁴⁶⁵Wertner szerint a mai Sztarigrad Szarajevótól délkeletre. Wertner 1911. 545. Az azonosításukhoz segítséget ad továbbá a térképvázlaton: C. Tóth 2009. 86.

⁴⁶⁶Thallóczy–Áldásy 1907. 125. (187. sz. okl)

⁴⁶⁷Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 157.

⁴⁶⁸Szakály 1986. 28.

⁴⁶⁹DF-DL 74 492

⁴⁷⁰Mályusz 1984. 131.

⁴⁷¹DL 44 167. Mályusz 2003. 166.

⁴⁷²Pálosfalvi 2010. 7.

inferioribus”) fosztogatják.⁴⁷³ Az átutazó Brocquière is leírta, hogy a Nisava és a Morava-folyók torkolatánál a törökök általában 80-100 gályát, tutajt tartanak, hogy a lovasságot és a sereget átszállítsák háború idején.⁴⁷⁴ Sőt 1432-ben, leírása szerint, Galambócnál „A törököknek itt száz naszádjok van Magyarország megtámadására. E hely parancsnoka a fent említett Cenaym bey (Szinán bég)”.⁴⁷⁵

Az említett hadmozdulatok előkészítését megerősítve az 1437. évi perhalasztási okiratok is nagyarányú nemesi hadba szállásról tanúskodnak Tolna, Csanád, Bodrog, Baranya megyékben.⁴⁷⁶ Sőt a seregben cseh zsoldosok is részt vettek, mert március 26-én kelt oklevelében a király Sopron városát bízta meg, hogy 12 hajót szerezzen a Pozsonyból Nándorfehérvárba való elszállításukra.⁴⁷⁷

Az 1437. évi Tallóci-oklevél szerint a sereg először Galambóc alá érve a vár környékét, falvait és tartozékait felgyújtva megsemmisítette, majd a Morava partján haladva mélyen benyomult Szerbiába, elpusztította a törökök hajóit, Krusevác várát és visszafordult. A törökök csak a már visszavonuló és a Dunán még át nem kelt seregére tudtak rátámadni. Tallóci Frank serege megvédte magát, a törököket megfutamította és több török zászlót („*certa vexilla seu banderia*”), néhány fogollyal a Csehországban tartózkodó Zsigmondhoz küldött.⁴⁷⁸

Zsigmond király halála után azonban a török már ekkor megpróbálta ostrom alá venni Szendrő erődjét is.⁴⁷⁹ Azonban Branković György fia, Gergely magyar és cseh seregével vissza tudta verni a támadókat.⁴⁸⁰ Az eredményhez az is hozzátartozik, hogy egyúttal sikerült felmenteni Szendrő várát, Branković székhelyét is a török ostrom alól.⁴⁸¹

Erről a hadjátról szerencsére fennmaradt *Marczali János*nak a királynak megírt hadijelentése is, amely alapján pontosíthatjuk az 1437-es hadjárat időpontját és tartamát, továbbá számunkra fontos tűzérési adatokkal találkozunk Tallóci Frankkal kapcsolatban.⁴⁸² A sereg június 18-án (kedden) érkezett a Pozsezsín („*Kwzeg prope Posesyn*”) közelében lévő Kőszegre, ahol Tallóci Frank szörényi bán teljes készülettel,

⁴⁷³ Wertner 1911. 547.

⁴⁷⁴ Brocquière 1848. 358. Már az 5. század közepén Attila hasonlóképpen biztosította katonái átkelését az Al-Duna szinte azonos helyén Priskos rhétor elbeszélése szerint. Priscos 1982. 248–250.

⁴⁷⁵ Szamota 1891. 80–81.

⁴⁷⁶ Wertner 1911. 546–547.

⁴⁷⁷ Wertner 1911. 547.

⁴⁷⁸ Thallóczy–Áldásy 1907. 120–121. (184. sz. okl); Wertner 1911. 548.

⁴⁷⁹ Ezt tekinthetjük Szendrő első oszmán–török ostromának.

⁴⁸⁰ Generál 1987. 54.

⁴⁸¹ C. Tóth 2009. 89.

⁴⁸² Karácsonyi János: Az első magyar hadijelentés (1437). Hadtörténelmi Közlemények 1910. 15–22. A továbbiakban: Karácsonyi 1910.

hajókkal, gályákkal, kompokkal várakozott („*cum pleno apparato navium videlicet et galearum portuque*”).⁴⁸³ Haditanács tartása után, június 19-én átkeltek a Dunán, ahol Tallóci hátra maradt a dunai rév védelmére.⁴⁸⁴ Majd a Morava-folyón a török gályák felé haladtak tovább. Június 22-én (szombaton) érkeztek meg a török hajók gyűlő-helyére, ahol tüzérségi támadással megsemmisítették azokat. Marczali hadijelentése felsorolja a felhasznált hadiszereket is, amelyek között a hagyományos fegyvereken túl helyt kaptak a korszerű tüzérségi eszközök is. „*nyársakkal, lándzsákkal, paizsokkal, íjakkal, nyilakkal, számszeríjakkal, puskákkal, ágyúkkal és sok puskaporral* („*pixidibus, bombardisque et pulverum copia*”)...”⁴⁸⁵ Látható, hogy forrásunk már a bombardák mellett, puskák használatáról is tudósít a Tallóciak környezetében. „*és az említett ágyúkat, puskákat, számszeríjkat elrendezvén azokat hirtelen kisütöttük és kilőttük nagy tüzet okozván...a hajókat az említett Morava-folyón a Dunára s onnan a tengerre*”⁴⁸⁶ *eresztettük el...*”⁴⁸⁷ Június 23-án (vasárnap) érték el Krusevác várát („*Crusolz*”), ahol felégették a környező vidéket. Ezt folytatva – fontos néprajzi adalékként, némi humorral – Marczali beszámol arról is, hogy este – folytatva a tűzgyújtást – megtartották Szent Iván előestéjét ünneplő népszokást is. A vár tartozékaiból, épületfaiból hatalmas tüzet raktak.⁴⁸⁸ Másnap, június 24-én átkelve a Morava-folyón Branković György despota területére érkeztek, a király kifejezett tiltása ellenére. Innen a Morava és Szendrő vára közötti Kövi⁴⁸⁹ felé vonult vissza a sereg, ahol időközben Tallóci Frank várakozott.⁴⁹⁰ Június 27-én, Szent László ünnepén az átkelést viszont már a törökök is megpróbálták megakadályozni. Mert „*a kegyetlen és gonosz Ali bég*” („*ille sevissimus et nequam Allebeg*”) vidini seregével megérkezett és üldözni kezdte a támadókat azért, hogy a szendrői átkelésnél megzavarja őket. Azonban a királyi sereg szembefordult a törökökkel és megfutamtították Ali bég seregét. A vezért is majdnem foglyul ejtették, aki tartalékban tartott lován el tudott szökni: „*a roppant gonosz Ali béget is majdnem felséged színe elé küldtük, de sebesen, második e végből készen tartott lovára kapott...*” (Karácsonyi János fordításai). A zsákmányokból Ali

⁴⁸³ Karácsonyi 1910. 16.

⁴⁸⁴ Karácsonyi 1910. 17.

⁴⁸⁵ Karácsonyi 1910. 18. „(*cum*) *cuspidibus, lanceis, clipeis, arcubus, sagittis, balistris, pixidibus, bombardisque et pulverum copia...*”

⁴⁸⁶ Azaz a Fekete-tengerre.

⁴⁸⁷ Karácsonyi 1910. 18. „*predictis bombardis, balist(r)is et pixidibus dispositis, scilicet protinus...et multo ignis incendio combusi et consumi fecimus pulverem, ipsas (naves) per dictum fluvium Morua ad Danubium, deinde ad mare transmisimus...*”

⁴⁸⁸ Karácsonyi 1910. 19.

⁴⁸⁹ Temeskubin

⁴⁹⁰ Karácsonyi 1910. 20. „...*versus Kowinien inter fluvium Morva et Zendrem existentem...*”

bég három zászlóját („*tria banderia ipsius Allebeg*”) elküldték Zsigmond királynak.⁴⁹¹ Véleményem szerint erősen feltételezhető, hogy ez az Ali bég a török forrásokban szereplő Evrenosz fia Ali-val azonos.

A Marczali-féle hadijelentés jól kiegészíti az 1437. szeptember 27-i Tallóci-oklevelünket, amelynek vonatkozó részletéből viszont megtudjuk Tallóci Frank e hadjáratban betöltött szerepét, cselekedeteit. Míg kezdetben a királyi sereg elindulásakor „*maga saját seregével ugyanezen dunai átkelő megőrzésére és kezelésére hátramaradt...*”⁴⁹² Azonban a nyári napforduló idején, június 24-én Galambóc felé indított hadjáratot, hogy a törökök figyelmét elterelje a Krusevác és a hajók elleni akcióról. „*Az év közepén*⁴⁹³ *pedig, amikor tudniillik a másik seregünk már visszafordult, Frank bán ugyanezen saját maga felállított seregével az előbb említett Galambóc vára felé nyomult előre, ennek egész területét és összes falvait és tartozékait ...tűzzel elemészte, és a kiirtás más módján előre elpusztította és felégette, a mi felségünknek és Magyar Királyságunk Szent Koronájának kedvére, sőt igenis hasznára, annak engedelmeskedve...*”⁴⁹⁴

„*A Három testvér bán*” Zsigmond uralkodása végére az országnagyok közé tartozott.⁴⁹⁵ A király halálakor pedig a Cilleiekkel folytatott versengésben is óriási helyzeti előnyt élveztek, hiszen nemcsak szlavón, dalmát–horvát és szörényi bánok voltak, hanem a kalocsai érsekség, a zágrábi és csanádi püspökség, a vránai perjelség birtokait is kormányozhatták.⁴⁹⁶ A Valkó és Pozsega megyében lévő déli birtokaik közvetlenül érdekeltté tették a Tallóciakat az ország védelmében. Mindezek példaként szolgálhattak az ifjú Hunyadi János és testvére, az ifjabb János számára is. Valóságos Tallóci gazdasági „birodalom” nőtt ki, és egymásnak tudtak segíteni a gazdasági tartalékaikkal: birtokaik, raguzai kereskedelmi kapcsolataik, jobbágyaik bevonásával. Ezt 1440-ben a hosszú török ostromkor tudták megmutatni.

⁴⁹¹ Karácsonyi 1910. 21.

⁴⁹² Thallóczy–Áldásy 1907. 118. (184. sz. okl) 120. „*ipso solo propria scilicet sua in persona cum reliquis suis gentibus pro conservatione et gubernatione portus ipsius Danubii remanente...*”

⁴⁹³ A Marczali-féle hadijelentést alapul véve az „év közepét” mi a nyári napfordulónak értelmeztük.

⁴⁹⁴ Thallóczy–Áldásy 1907. 118. (184. sz. okl) 120. „*medio autem tempore infra scilicet eorundem aliorum fidelium nostrorum habitam reversionem, ipse Franko banus cum eisdem gentibus suis secum constitutis versus castrum Galambocz supratactum precedens, totum territorium ac universas villas et pertinentias eiusdem castrum...modo per ignis voraginem, modo vero per alia desolationum genera prorsus devastari et anichilari fecisset maiestati nostre et sacre regni nostri Hungarie corone grata et admodum proficua in eo obsequia exhibendo.*”

⁴⁹⁵ Mályusz 2003. 149.

⁴⁹⁶ Pálosfalvi 2000. 48.

Arról már korábban szoltunk, hogy Tallóci Matkó és Frank is részt vettek Nándorfehérvár kiépítésében.⁴⁹⁷ A fejlesztés az akkoriban újnak számító tüzérségre is kiterjedt, amit az 1432-ben Brocquière lovag is tanúsított. A várat 5 erődre, erősségre különítette el. „Öt erősségből áll, közülük három az említett magaslaton, kettő pedig a víz mellett emelkedik. ... Mind az öt erőd jól föl van szerelve tüzérséggel” (Szamota István fordítása).⁴⁹⁸

A későbbi várvédő, a legfiatalabb testvér, János (*Johannes, Jován, Zowanus*) működéséről kevés adat maradt fenn.⁴⁹⁹ A vránai perjelségéről már szoltunk. Frank mellett kitanulhatta a katonai mesterséget. *Habsburg Albert* magyar király (1438–1439) őt nevezhette ki nándorfehérvári kapitánynak, hiszen a korábban említett 1438. évi március 31-i oklevélben már a legfiatalabb Tallócit találjuk e tisztségben.⁵⁰⁰ Ennek indoka talán az lehetett, hogy a Tallóciak őt támogatták, és 1437 decemberében éppen Tallóci Matkó tartóztatta le az Albert ellen szervezkedő Borbála királynét. Ennek eredménye az lett, hogy Matkó és Frank örökjogon megkapta a Kőrös megyei Szentgyörgy várát, továbbá a zágrábi püspök a Tallóciak rokona, Curzolari vagy, ahogy nálunk nevezték, Korcsulai Ábel, Matkó unokaöccse lett.⁵⁰¹ Vélhetően ide sorolhatjuk be János várkapitányi kinevezését is.

⁴⁹⁷ Lásd a 3. 2. fejezetet.

⁴⁹⁸ Szamota 1891. 79.

⁴⁹⁹ Mályusz 2003. 151.

⁵⁰⁰ DL 44 241. Thallóczy–Áldásy 1907. 125. (187. sz. okl), Mályusz 2003. 152.

⁵⁰¹ Pálosfalvi 2000. 49.

6. Az 1440. évi török támadás katonai előzményei

6. 1. 1429–1432: A Német Lovagrend a Szörénységben

Zsigmond király uralkodása kezdetétől katonai–gazdasági–pénzügyi kapcsolatokat tartott a Német Lovagrenddel is.⁵⁰² Már a nikápolyi csatavesztés után, 1397. október 21-i levelében ajánlatot tett a Lovagrendnek, amelyben megígérte, hogy visszaadná a Barcaságot számukra, ahonnan még II. András üzte ki őket 1225-ben. Természetesen a törökök elleni határvédelem fejében. Azonban ekkor még a Lovagrend az orosz területek felé tájékozódott.⁵⁰³ A galambóci kudarc után Zsigmond újra elővette korábbi tervét és 1428. október 9-i levelében több várat is felajánlott a déli határvidéken. 1429 májusában érkeztek meg a Német Lovagrend lovagjai Nicolaus von Redewitz vezetésével. A lovagok a Szörényi Bánság és az al-dunai új várak védelmét kapták meg, Temestől Szörényvárig.⁵⁰⁴ Míg a Tallóciak ekkor már a Krassó, Keve vármegyei határszakasz védelmét látták el. A lovagok Krassó megyében még Illyéd, Krassófő, Borzafő várakat is kezelésbe kapták.⁵⁰⁵

Zsigmond biztosította a védelem nyugodt kiépítését azzal is, hogy 1429 februárjában 3 éves fegyverszünetet kötött II. Muráddal.⁵⁰⁶ Szultáni támadástól egyenlőre nem kellett tartani. Azonban a határ túloldalán voltak kisebb török csapatmozgások, amelyek főleg Nándorfehérvár környékét érintették.

A Német Lovagrend viszont korszerű fegyverkezésből ígéretes példát sejtetett. Erről számszerű adataink is vannak. Redewitz a szörényi végeken 1370 fős várőrséget, 550 lovast tervezett. Továbbá a folyami erőt is fontosnak tarthatta, mert 1400 dunai matróról is említést tett védelmi tervezetében. De már az ekkor újnak számító tüzérséget is felhasználta, mert 328 tüzért állított volna a végekre. Az éves zsold pedig összesen évi 314 822 aranyforintba kerülne a királynak. Zsigmond ezt meg is próbálta biztosítani. Ez az összeg olyan magas volt, hogy a nemesség ellenkezését is kiváltotta. Pósán László szerint a *„négy déli sókamara éves 100 000 forint jövedelmét engedte át a lovagoknak, továbbá Brassó és Nagyszeben pénzverdéinek jövedelmét, az erdélyi ökor- és juhötvenedet, a kalocsai érsekség bortizedeit, a dunai halászat bevételeit, valamint Magyarországon belül*

⁵⁰² Pósán László: Zsigmond és a Német Lovagrend. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1998. 3. 630–656. Továbbiakban: Pósán 1998. 630.

⁵⁰³ Pósán 1998. 637.

⁵⁰⁴ Pósán 1998. 653.

⁵⁰⁵ Engel 1996. 32.

⁵⁰⁶ Pósán 1998. 654.

a jász-kun területek, a szegedi és szolnoki gabona szállítási és értékesítési jogát. A lovagok vezetőjét kinevezte a nagyszebeni pénzverésért felelős kamaragrófnak.”⁵⁰⁷

A török–magyar fegyverszünet végére a szörényi erősítési munkálatok nem fejeződhetek még be. Mert az 1432-ben megújuló török támadások ezeket lerombolták. A helyzet olyan súlyos volt, hogy Redewitz a Lovagrend nagymesteréhez írt 1432. március 7-i levelében már arról számolt be, hogy nem tudják tartani a végeket.⁵⁰⁸ Ezek főleg határmenti fogolyszerző, fosztogató betörések voltak, amelyek közül való lehetett a török források által említett Evrenosz fia, Ali támadása is, amelyet végül a király győzött le. Horváth Mihály úgy tudja, hogy a törökök egy Erdélybe való betörés alkalmával támadták meg Szörény várát, majd azután Barcaságot, Brassó vidékét és a székelyek földjét fosztogatták.⁵⁰⁹

A Német Lovagrend végül lemondott a magyar határszakasz védelmezéséről és a lovagokat visszahívták a Szörénységből, egyedül Redewitz maradt még szörényi bánként a király szolgálatában, de ez már csak az elszámolást és átadást szolgálta.⁵¹⁰ Engel Pál adatai szerint az 1435–1436 között üresedés volt a báni tisztségben.⁵¹¹ Ez 1436-ig is eltarthatott, mert 1436 májusában a király már Tallóci Frankot nevezte ki szörényi bánnak.⁵¹² Ezáltal majdnem a teljes déli határszakasz – a Temesi Bánság és a Macsói Bánság kivételével – védelme és fenntartása Szörénytől Nándorfehérvárig és a Horvát–Szlavón Bánságig a Tallóci–testvérek kezében egyesült!

Mindenesetre Zsigmond 1433. évi *honvédelmi szabályzata* ismét a törökkel való fegyverszünetre utalt (35. fejezet). „*de magával a törökkel is tárgyalások folynak az esetleg megkötetendő fegyverszünetre, ami ha létre jön; úgy a török ellen szánt hadsereg igen alkalmasan fordítható más ellenséges népek megtámadására...*”(Köszeghy Sándor fordítása)⁵¹³

Bár a Lovagrend katonai szereplése csupán rövid időszakot jelentett a Zsigmond–kori határvédelemben, de gazdasági–kereskedelmi szempontból mégis jelentős. A Német Lovagrend városai már a 13. századtól a kereskedelemben Hansa-jogokat élveztek (Marienwerder, Elbling, Königsberg, Memel, Marienburg) és a külkereskedelemben a Hansa-joggal rendelkező városok nagy hasznot húztak. A lovagrendi állam önmagában

⁵⁰⁷ Pósan 1998. 654.

⁵⁰⁸ Pósan 1998. 654.

⁵⁰⁹ Horváth 1871. 494.

⁵¹⁰ Pósan 1998. 654.

⁵¹¹ Engel 1996. 32.

⁵¹² Mályusz 1984. 130.

⁵¹³ Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. 607. (Zsigmond szabályzat 1892)

szinte egy „kereskedőtársaságot” is alkotott, amelynek Marienburg és Königsberg voltak a kereskedelmi központjai. Innen vízi vagy szárazföldi úton jutottak tovább az árucikkei.⁵¹⁴ Zsigmond király pedig a lovagrend által kereskedelmi kapcsolatot tudott felvenni a Hansa-városokkal is. Ez a kereskedelmi irány a Velence és Raguza által uralt déli kereskedelemmel szemben létesült. Ezen a kereskedelmi úton is érkezhettek korszerű tűzfegyverek a végvárakba, hiszen a védelem ellátásában – láttuk – Redewitz jelentős tűzérsséggel is számolt. A Német Lovagrend fővárosában, Marienburgban ágyúöntöde volt, ahol készültek mozsarak (például 1409-ben a Faule Grete). Már a 14. század második felében sokféle öntöttek ágyúkat német földön (Aachen, Augsburg, Passau, Regensburg, Speier).⁵¹⁵ Azt is hozzátesszük, hogy a Német Lovagrenddel való kapcsolat eredményesebbnek ígérkezett, mint Tallóci Jován perjel lehetősége a távoli és a mamelukok elleni harccal elfoglalt rodoszi johannitákkal a Mediterráneumban.

6. 2. Okleveles adatok az 1429–1437 közötti török betörésekről

Bár szultáni támadás az előbb említett 1429-es hároméves fegyverszünet alatt nem volt, az ostrom közvetlen előzményeihez a határ menti török betörések hozzátartoznak, amelyeket 1438–1440 között váltották fel a szultáni, reguláris haderők hódító, szisztematikus támadásai.

Véleményem szerint már a korai török–magyar háborúk újabb alszakaszát vezette be a fentiekben ismertetett Galambóc magyar ostroma, amelyet tekintélyes volta miatt, ha nem is II. Murád szultán, de a ruméliai sereg mentett fel. Ez az alszakasz – szerintem – az 1440. évi ostromig, Murád Magyarország elleni támadásainak végéig tartott. Ezt az időszakot az ún. *Tallóci-szakasznak* tekintem, mert a határvédelmet egyre inkább a Tallóci testvérek irányították tisztségeikben.

Már 1427 nyarán és őszén, amikor a magyar király hadjáratot vezetett a törökök ellen Havasalföldre, onnan Szerbiába kellett sietnie, mert II. Murád azt megtámadta. Ennek során megjelentek Nándorfehérvár alatt is török seregek, bár a város elleni támadásra nincs közvetlen adatunk, csupán a környéken rabolhattak.⁵¹⁶ Erről tesz említést Zsigmond király Szentlászlói András fia, Márk részére kiállított 1428. augusztus 27-i oklevele, amely – a Galambóc melletti harcok mellett – Nándorfehérvár védelmezését is megemlíti: „*miután*

⁵¹⁴ Font 1997. 59–60.

⁵¹⁵ Iványi Béla: A tűzérsség története Magyarországon 1711-ig. Hadtörténelmi Közlemények (27) 1926. 6. A továbbiakban: Iványi 1926. Lásd még a 10. 6. fejezetet.

⁵¹⁶ Калић–Мијушковић 1967. 106.

havasalföldi részeinket elhagyván rácz országunk felé vonultunk, amelyet a vad Omorath (II. Murád), a törökök ura, egész hadserege élén, személyes vezetése alatt megtámadott, nevezett Márk, Újlaki István házi tisztje, urának zászlaja alatt harcolt, mire még Nándorfehérvár védelmezésében is részt vett.”(Wertner Mór fordítása)⁵¹⁷

A várban lévőknek folyamatos készültségben kellett lenniük, mert többször hírek jöttek török betörésekről. Engel Pál szerint ebben az időszakban egy helyi nagybirtokos, Bátmonostori Töttös László királyi várkapitányságáról tudunk, aki az Alsóváros és Felsőváros kapitányságát vagy várnagyságát is ellátta. (*castellanus interioris castris*, *castellanus superioris castris*).⁵¹⁸ E két tisztség egymáshoz való viszonya nehezen állapítható meg.⁵¹⁹

Bár az oklevelekből csak mozaikok állíthatók helyre, de a perjogi okiratok – közhitelességük okán – hasznosnak bizonyulnak számunkra. 1429-ben januárról májusra azért kerül sor perhalasztásra, mert egy február 15-i királyi értesítés szerint Töttös László Nándorfehérvár védelmével van elfoglalva.⁵²⁰ Sajnos többet erről nem tudunk. Ugyanez az esemény a következő évben megismétlődik, Nándorfehérvár védelme miatt Töttös László perét 1430 januárjáról májusra halasztották.⁵²¹ Sőt 1430. április 18-án a király Töttös László tisztjeit még a husziták és táboríták elleni hadjárat alól is mentesítette.⁵²² Ezek viszont nem feltétlenül jelentenek tényleges török támadások elleni védekezéseket, hiszen fegyverszünet volt érvényben, hanem magukban foglalhatnak egyéb, a vár felszerelésével, megerősítésével kapcsolatos munkálatokat is.

Raguzai⁵²³ Matkó nándorfehérvári kapitányként (*capitaneus Nandoralbensis*) 1430. november 29-én, Bedefalván kiadott oklevelében utasítja a temesvári kamarást, hogy familiárisainak Remetei Himfi Imrének, Lászlónak és Franknak fejenként 100 aranyat sóban fizessen ki.⁵²⁴

Meghatározott katonai intézkedésről van szó viszont egy 1430. december 10-én, Panczalon keltezett mozgósítási parancsban, amelyet Raguzai Matkó, mint nándorfehérvári kapitány (*capitaneus Nandoralbensis*) intézett Remetei Himfi Imre familiárisához, hogy

⁵¹⁷ DL 30 431. Wertner 1911. 432-433; Thallóczy-Áldásy 1907. 78.

⁵¹⁸ Engel 1996. 374. A család székhelye Bátmonostor, amelyet az oklevelek 1409-től említenek. Engel 1996. 274. Lásd a 13. 3. fejezetet.

⁵¹⁹ Lásd az 5. 1. fejezetet is.

⁵²⁰ Wertner 1911. 440.

⁵²¹ Wertner 1911. 442.

⁵²² DL 80 265. Wertner 1911. 441.

⁵²³ Az 1431. évi birtokadománya előtt Raguzai néven nevezi magát. Lásd az 5. 2. fejezetet.

⁵²⁴ DF-DL 54 730

húsz jó lovassal és jó lóval, felszereléssel (ruhák, páncélok) siessen a familiárisaival a Duna mellékére, Tornistyére.⁵²⁵

Különösen veszélyes volt a téli időszak, amikor a folyók befagytak és a törökök átkelhettek rajta. 1430/31 telén Raguzai (Tallóci) Matkó kapitány gyalogos és lovas erősítést kért a Duna befagyása miatt. A következő évben ugyanez megismétlődött.⁵²⁶ 1431. január 17-én, Nándorfehérvárból kelt az a parancs, amelyet Matkó testvére, Raguzai Frank, mint kapitány (*capitaneus Nandoralbensis*) intézett a kevei alispánoknak, hogy egész Keve vármegye közönségét – a szolgabírák kihirdetése útján – szólítsa hadba, mert „három napja a Duna teljesen befagyott és a törökök a saját hadinégeikkel készenlétben állnak, hogy Magyarországra vonuljanak.”⁵²⁷

Minden bizonnyal az év hátralévő részében visszatért az élet a békés menetébe. 1431. augusztus 5-én Matkót krassói, kevei és csanádi ispánkként Mezősomlyón találjuk, amikor is Remetei Himfi László ügyében perbeli bizonyító eskü letételét rendelte el.⁵²⁸

1432 telén viszont ismét tartottak oszmán–török támadástól és reális esélye volt egy Nándorfehérvár elleni ostromnak. Itt már nyomon követhetjük az önellátás módszerét. 1432. január 29-én kiadott oklevelében Tallóci Frank nándorfehérvári kapitány (*capitaneus Nandoralbensis*) és kevei ispán beszámolt arról, újabb híreket kapott a szerb despotától, mind pedig a méltóságoktól, prelátusoktól és familiárisaiktól, hogy Szinán bég (*Zynambeg wayuoda*) teljes török seregével az Alsóbb Részekbe szándékozik betörni. Ez a Szinán azonos Szinán ruméliai beglerbéggel, akit – Nesri török történetíró beszámolója szerint – a szultán már Galambóc alá is kiküldött. Brocquière szerint görög származású és „az Oláhországtól Szlavóniáig terjedő óriási vidék” parancsnoka volt.⁵²⁹ Értesülései szerint Dysem (Dsem) bég a Fekete-tengertől Oláhországig, Ysaac (Izsák) bég Boszniától Szlavóniáig (Morava-folyón túli) terjedő török határtartományokat kormányozta.⁵³⁰ Tallóci az újabb hírek alapján tehát Keve lakosait hadba hívta – amennyiben még nincsenek úton –, hogy a lehető leggyorsabban és legsürgősebben siessenek a dunai révéhez és gázlójához, Keve felé, fegyverrel, felszereléssel a lehetőségeik szerint. Remetei Péter fia István fia Imre alispán vezetése alatt, akinek szintén parancslevélben rendelte el ugyanezt.⁵³¹

⁵²⁵ DF-DL 54 731, Thallóczy–Áldásy 1907. 87-88. (január 10-i dátummal)

⁵²⁶ Калић–Мијушковић 1967. 107.

⁵²⁷ DF-DL 54 734, Thallóczy–Áldásy 1907. 88; „*Danubium usque tres dies erit plenarie congelatum, et Turci cum ipsorum gentibus sunt promti venire in Hungariam.*” Wertner 1911. 443.

⁵²⁸ DF-DL 54 673

⁵²⁹ Török történetírók I. 1893. 52-53; Szamota 1891. 73, 81.

⁵³⁰ Szamota 1891. 76.

⁵³¹ DF-DL 54 781, Thallóczy–Áldásy 1907. 90; Wertner 1911. 446.

Februárban azonban Kevéről nem jött még a segítség, így Tallóci Frank február 6-án kelt újabb parancslevelében már arról írt, hogy *Izsák vajda*, helyettes fővezér nagy erővel Nándorfehérvár felé vonul. A forrásban említett Izsák (Īsa), az Evrenosz-család tagja, később Hunyadi János ellenfele. Testvére, Evrenosoglu Ali, aki szintén fontos szereplője lesz a határmenti oszmán–török betöréseknek.⁵³² Tallóci Frank (*capitaneus Nandoralbensis*) a február 6-i levelében egyetemes és egyenkénti megjelenést követel mind a gyalogság, mind a lovasság teljes részvételével, elrendelve azt is, hogy a kihirdetéstől számított nyolcadik napon, aki nem jelenik meg, azt fej- és jószágvesztésre ítéli.⁵³³ Egy, február 18-án kelt oklevél pedig huszárokról („*huzerones*”) tett már említést a mozgósítás során, amely – Hunyadi Mátyás 1459. január 5-i szegedi dekrétuma előtt – az egyik fontos említése a huszárságnak.⁵³⁴ A török veszélyről szóló hír igaznak bizonyult. II. Murád átlépte a Dunát, de távolabb: a Havasalföldre támadt.⁵³⁵

A török forrásaink közül az *1486. évi Névtelen* szerző is beszámol egy újabb török betörésről, amelyet kronológiailag ide sorolunk. „*ebben az évben... napfogyatkozás volt s olyan sötét lett, mint éjjel. Egyszersmind ez évben üstökös csillag is látszott. Evrenosz fia, Ali bég rablóportyázás céljából becsapott Magyarországra, de vereséget szenvedett. A hidsre 836. évében történt* (1432. augusztus 28 – 1433. augusztus 17. Thúry József fordítása).⁵³⁶ Ugyanerről a török történetíró, *Szeád-Eddin* ír, de kronológiájában korábbra helyezte, a hidsre szerinti 833. évben (1429. szeptember 30.–1430. szeptember 18.) *Ali, Evrenosz bég fia*, aki a ruméliai (európai) török sereg szípeszalárja⁵³⁷ (hadvezére, főparancsnoka) volt, a Dunán átkelve betört az országba. Azonban a zsákmányszerzés, foglyok szedése közben, amikor „*mindegyikük egy egy tündér arcút rabolván, kéjelgésbe merültek és a czukor édességű ajkakat nyalogatván, legyek módjára ellepték vágyaik*

⁵³² Az 1432. februári Nándorfehérvár elleni támadási kísérletet az Evrenoszról írt szócikkében megemlíti I. Mélikoff is. *Evrenos Oghullari*. In.: *The Encyclopaedia of Islam*. New edition, volume II. C – G Edited by: B Lewis; J. Schacht; Ch. Pellart Leiden–Boston 1965. 721. (Mélikoff 1965) Pesty Frigyes szerint 1432 februárjában Izsák Nándorfehérvár megvívására indult. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. III. kötet 1882. 244. (Pesty 1882)

⁵³³ DF-DL 54 782, Thallóczy–Áldásy 1907. 91-92; Wertner 1911. 446.

⁵³⁴ DF-DL 54 788, Thallóczy–Áldásy 1907. 92; Wertner 1911. 446; legutóbb: Veszprémy László: „*Latrunculi, cursatores, hussarones*” Megjegyzések Kézai latinságához. In.: „*Magyaroknak eleiről*” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, 2000. 677–678. (Veszprémy 2000)

⁵³⁵ Калић–Мијушковић 1967. 108.

⁵³⁶ Török történetírók I. 1893. 17.

⁵³⁷ Gustav Bayerle: *Pashas, begs and effendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*. Istanbul 1997. 146. (sipeh-sālār=commander-in-chief) (Bayerle 1997); Török hadak Magyarországon. 1526–1566. Kortárs török történetírók naplórészletei. Thúry József fordítását válogatta, jegyzeteit bővítette Kiss Gábor. Budapest 1984. 235. (Török hadak 1984)

mézét” (Thúry József fordítása) a király viszont kétszeres sereggel megverte a törököket és Ali bég vereséget szenvedett.⁵³⁸

Az oszmán–török annales-ek közül jól felhasználható forrás a *Murád Évkönyve*, amely 836. évben (1432. augusztus 28 – 1433. augusztus 17) szintén megemlíti egy napfogyatkozást és az azt követő félelmet. „*a világ sötétségben vala, csillag látszott*” (Czeplédi Katalin fordítása) továbbá ugyanebben az évben Evrenosz-oglu Ali Bég támadását is.⁵³⁹

Az idézett török forrásaink időpontbeli bizonytalanságai ellenére, ennek a török betörésnek az idejét – természettudományi eszközökkel – pontosítani tudjuk, mert a *Névtelen* szerző, valamint a *Murád Évkönyve* is megemlíti egy abban az évben történt napfogyatkozást is. Az amerikai *Nemzeti Légügyi és Űrügynökség* (NASA) erre vonatkozó katalógusának⁵⁴⁰ közzétett adatait megvizsgálva (*Catalog of Solar Eclipses 1401 to 1500*) az e területről, ezen időszakban látható napfogyatkozások közül csak az 1433. június 17-i napfogyatkozás jöhet számításba.⁵⁴¹ E jelenség láthatósági sávja magában foglalta a német, magyar területeket, a Balkánt és Kis-Ázsiát is (ld. térképvázlat, melléklet). Az 1433. év a *Névtelen* szerző és a *Murád Évkönyve* adatát igazolja Ali, Evrenosz fiának betöréséről és vereségéről.

Egyelőre nem volt újabb török támadás, csak a betörések folytatódtak. Viszont ez idő tájt érdekes színfoltja Zsigmond török ellenes politikájának az, hogy a növekvő Oszmán Birodalom ellenségeivel is fel kívánta venni a kapcsolatokat. Egy 1428. február 16-i oklevél említi meg a 16 évi török fogságban lévő, Gereci Szerecsen Miklós lovagot (Nicolaus Sarachenus filius Philippi de Gorcz), akit a Kara-juluk fejedelemhez küldte követségbe. Miklós Timur Lenk (Demerling) fiával, Sacheomerze fejedelemmel is jó kapcsolatokat hozott létre. 1435 júniusában a Kara-juluk követe meg is érkezett Nagyszombatba.⁵⁴²

Zsigmond nemcsak az oszmánok távoli ellenségeit kereste, hanem a szultán családjából hozzá menekülő családtagokat is szívesen látott. 1373-ban I. Murád szultán (1360–1389)

⁵³⁸ Török történetírók I. 1893. 125.

⁵³⁹ Ménage 1976. 576.

⁵⁴⁰ <http://eclipse.gsfc.nasa.gov> (A belépés ideje: 2012. 03. 13)

⁵⁴¹ Napfogyatkozások voltak még 1430. február 22-én, augusztus 19-én, 1431. augusztus 8-án, 1433. december 11-én, 1434. november 30-án, 1437. június 7-én, de ezek a NASA nyilvántartása szerint Európából nem voltak láthatóak. Egyedül 1431. február 12-én volt még olyan napfogyatkozás, amely Magyarországról, esetleg Belgrádról látható lehetett, de ez a téli időszakra esett és nem egyeztethető össze Szeád-Eddin adatával.

⁵⁴² Wertner 1911. 433. Idézi: Fejér X. 6, 917-918; X. 8, 647. Továbbá: Tardy Lajos: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1971. 17-18. A továbbiakban: Tardy 1971.

már adófizetővé tudta kényszeríteni a Bizánci Birodalmat, amikor Palaiologosz V. Joannész császár (1341–1391) ellen legidősebb fia, IV. (Palaiologosz) Andronikosz fellázadt és szövetkezett Murád legidősebb fiával, a Ruméliát kormányzó Szaudzsi béggel (Σαουζής), de legyőzték őket. Laonikosz Khalkokondülész bizánci történetíró szerint I. Murád nemcsak saját fiát vakított meg, hanem követet küldött a bizánci császárhoz, hogy ő is hasonlóképpen cselekedjék.⁵⁴³ Szaudzsi, akit apja megvakított és a trónra lépő I. Bayezid bátyja volt, Magyarországra menekült és Zsigmond befogadta, fiaival együtt. A magyarországi oklevelek csak „*vak török császár*”-ként említik és személyét 1893-as tanulmányában Thúry József azonosította.⁵⁴⁴ Továbbá 1904-ben Wertner Mór is megemlékezett róla.⁵⁴⁵ 1440 vagy 1446 körül halt meg. A „császár” fiai, Daud Cselebi (az oklevelekben Chalapia David) és Orkhán az országban birtokokat is kaptak. Cselebi birtokai Csanád megyében voltak.⁵⁴⁶ 1439. október 9-én kelt oklevelében Daud Cselebi „*török császárnak*” még Albert király is juttatott 1000 aranyforint fizetséget – Bátmonostori Töttös László kincstartó megbízásával – a kunok és besenyők adóiból, november 4-én pedig Erzsébet özvegy királyné tette ugyanezt.⁵⁴⁷ Azonban nem fizettek neki, mert november 5-én Cselebi válaszolt, a Szeged melletti Röszkéről (Rezke).⁵⁴⁸ Daud Cselebi 1448-ban II. Murád ellen harcolt a második rigómezei csatában, majd – Dlugos beszámolója szerint – II. Murád halála után, 1451-ben Lengyelországon át az Oszmán Birodalomba ment, hogy megszerezze a trónt, de vállalkozása kudarcba fulladt és visszatért Magyarországra. V. László király 1456. május 4-i oklevele már néhai Csalapia Dávidnak mondja.⁵⁴⁹ Szaudzsinak egy lánya is volt, aki megkeresztelkedve a Katalin nevet kapta és a nép „Császár Katalinnak” nevezte.⁵⁵⁰

⁵⁴³ Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes. Ad fidem codicum recensuit, emendavit annotatibusque criticis instruxit Eugenius Darkó. Tomus I. Praefationem, codicum catalogum et libros I–IV. continens. Budapestini 1922. 39, 10–42, 4. (Darkó 1922) Lásd: Szabó Pál: „*kitolta Vazul szemeit*” – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlata a XI–XIII. századi Magyarországon, valamint a szláv és az oszmán-török jogi régiókban. *Bácsország* 2011/2 (57). 84

⁵⁴⁴ Thúry József: Ki volt „a vak török császár”? Századok 1893. 839–849. A továbbiakban: Thúry 1893. Az azonosítást megnehezíti, hogy a források eltérő néven említették, sokszor tévesen. Dlugos Musztafának, a bizánci Dukasz Gunduz-nak, Szphrantész Musza Cselebinek. Thúry 1893. 845.

⁵⁴⁵ Dr. Wertner Mór: „Baxat imperator turcorum” Családtörténeti adalékok 1904. 31–33. A továbbiakban: Wertner 1904.

⁵⁴⁶ Thúry 1893. 840.

⁵⁴⁷ Zichy 1895. 670–671 (466. és 468. sz. okl)

⁵⁴⁸ Zichy 1895. 671–672. (469. sz. okl)

⁵⁴⁹ Thúry 1893. 841; Wertner 1904. 31. A bátyja, Orkhán viszont 1488-ban még élt.

⁵⁵⁰ Milleker 1914. 31. Az 1571. évi Szendrői Névtelen műve, a Szilágyi–Hajmási széphistória róla és szerelméről szól. Sokáig hajadon volt, a fent említett 1456. május 4-i adománylevél férjeként Hunyadi János tisztviselőjét, Salgói Török Pált említi. Megözvegyült és 1459. augusztus 8-i oklevél szerint már Liptói és Gesztelyi Nagy János felesége. 1488. november 19-e után halt meg, gyermektelenül. Thúry 1893. 841; Wertner 1904.

Az 1432-es év további Tallóci-oklevelei között nem találunk török támadásra vonatkozókat. Egy május 5-én, Nándorfehérváron kiadott oklevélből megismerjük Tallóci Frank kevei alispánjait, Remetei Himfi Lászlót, Miklóst és Frankot, akiket a megyei közgyűlésre magához hívatott.⁵⁵¹ Június 1-én pedig utasította őket egy károkozásban való elégtételre.⁵⁵² Június 9-én, Pünkösöd második napján pedig meghagyja nekik, hogy a megyei nemességgel jöjjenek el a megyei közgyűlésre.⁵⁵³ A familiárisai néha túllépték a hatalmukat, mert egy 1452. április 4-i oklevél szerint Remetei Himfi Imre, László, Miklós és Frank kevei alispánok Zsigmond idejében Ittebei Györgytől például 100 aranyforintot és egy 40 aranyforint értékű lovat erőszakkal elvittek.⁵⁵⁴

1432. augusztus 5-én Tallóci Frank csanádi, kevei, krassói ispánként adott ki oklevelet a keve megyei Szentlászlóvárán.⁵⁵⁵

1434. április 4-én, Nándorfehérváron Matkó kevei, krassói ispánként és a kunok bírójaként – immár Tallóci néven – jobbágy abductio ügyében intézkedett.⁵⁵⁶

A következő évben, 1435. szeptember 14-én, a krassó megyei Haram határvárában kelt oklevelében Tallóci Frank értesíti Remetei Himfi Frankot, hogy katonai szolgálattételre nem a várnál, hanem a hadseregnél kell jelentkeznie.⁵⁵⁷ Ez mindenképpen valamilyen hadmozdulatról tesz tanúbizonyságot. Az 1435. év perhalasztási adatai pedig érdekes nándorfehérvári munkálatokról tanúskodnak. Töttös László perhalasztást kapott bőjt középről 1435 augusztusára, mert akkor királyi szolgálattal volt elfoglalva („*in servitiis regalibus foret occupatus*”).⁵⁵⁸ A részleteket csak abból az oklevélből tudjuk meg, amelyben 1435 októberéről 1436 januárjára kapott ismét perhalasztást Töttös, mert Nándorfehérvárba hadigépeket hajókon küldtek.⁵⁵⁹ Azaz, „*a királyi Felségnek ágyúiból és más ostromgépeiből, hadieszközeiből hajókon az Alsóbb Részek felé, Nándorfehérvárba indult.*” 1435. november 19-én Báthori István országbíró ugyanerről a perről szóló oklevelében szintén ugyanezen okot jelöli meg a perhalasztásra, 1436 januárjára.⁵⁶⁰ „*ugyanő királyi szolgálatban a királyi Felség hajóinak Nándorfehérvárra való vezetésével*

⁵⁵¹ DF-DL 43 914

⁵⁵² DF-DL 43 916

⁵⁵³ DF-DL 43 918

⁵⁵⁴ DL 55 511

⁵⁵⁵ DF-DL 54 798

⁵⁵⁶ DF-DL 43 992

⁵⁵⁷ DF-DL 54 977

⁵⁵⁸ Zichy 1895. 461.

⁵⁵⁹ Zichy 1895. 461. (323. sz. okl. lábjegyzete) „*cum navibus bombardarum Regie Maiesatis et aliorum ingeniorum ac instrumentum bellicalium versus partes inferiores ad Nandoralban est destinatus.*” Wertner 1911. 542.

⁵⁶⁰ Zichy 1895. 388. „*quod idem in servitiis regalibus in adducentis navibus eiusdem regie maiestatis versus Albamandor fuerit occupatus*”

volt elfoglalva...” Láthatjuk, hogy a várba a fegyverszállításokat nem szárazföldi, hanem a biztonságosabb dunai vízi úton végezték, valamint a szállítások egész év végéig is elhúzódtak, tehát több alkalommal kerülhetett rájuk sor. Egyébként a Pozsony–Buda–Nándorfehérvár vízi út a korban később is használatos volt hadiszerek szállítására.⁵⁶¹ A 1435. évi forrásunk nemcsak a hagyományos, hanem a haditechnikai újdonságokról, találmányokról is megemlékezik.

Ez az eljárás nem volt újdonság, mert már Zsigmond 1413. május 26-i oklevelében is találunk hasonlót. Amikor azt írta, hogy a magyarok által ostromolt Dévénynél már nem kell ostromtornyokat emelni, mert a nagy ágyúja Budán van és azt ágyúmasterével bármikor a vár alá tudja küldetni.⁵⁶² A király tehát nagy ostromágyúit Budán készenlétben tartotta és az egyes hadjáratokra vagy várostromokra onnan szállította a célállomásra, főleg vízi úton.⁵⁶³ De a királyi ágyúkat szárazföldi úton is szállították. 1411. évi oklevél arról tudósított, hogy Budáról Kassára kilenc szekéren küldtek ágyúkat.⁵⁶⁴ Ezek, minden bizonnyal, kisebb súlyú és méretű ágyúk lehettek.

A következő évben is szó lehetett mozgósításról, mert 1436. március 5-én, Kevén kelt oklevelében Tallóci Frank Remetei Himfi Frank fia Tamás megbüntetését kérte, mert az bár a hadba vonulás ígéretével felvette a zsoldját, de annak nem tett eleget.⁵⁶⁵ A másik Tallóci testvér, Matkó május 11-én szlavón bánként, Körösön intézkedett egy nemes özvegynek járó hitbér és jegyajándék pénzben való kifizetése okán.⁵⁶⁶

Az 1437. február 25-i oklevél egy újabb Töttös-per perhalasztása kapcsán már egy általános nemesi hadfelkelést („*presentem generalem exercitualement expeditionem*”) említ a törökök ellen, akik az alsó részeket támadták Baranyában.⁵⁶⁷ 1437 első hónapjaiban tehát a török csapatok a déli területeket fosztogatták, erre a már fent ismertetett Tallóci Frank által vezetett szerbiai ellentámadás volt a válasz, amelynek során magyar, cseh, lengyel sereg kelt át a Dunán, a Moravánál a török hajókat megsemmisítették. Tudjuk, hogy ebben a műveletben Nándorfehérvár serege is részt vett.⁵⁶⁸

Erről és Krusevác magyar ostromáról a török források is beszámoltak. *Szeád–Eddin* szerint, amíg a szultán a karamánok ellen háborúzott, addig a király „*Alad-a-Hiszár várát*

⁵⁶¹ Iványi 1926. 135.

⁵⁶² Veszprémy László: Haditechnikai újítások és kéziratok Zsigmond környezetében. In.: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest 2008. 198. A továbbiakban: Veszprémy 2008b.

⁵⁶³ Pálosfalvi 2005. 62.

⁵⁶⁴ Veszprémy 2008b 200.

⁵⁶⁵ DF-DL 55 014

⁵⁶⁶ DF-DL 65 880

⁵⁶⁷ Zichy 1895. 595-596. (411. sz. okl)

⁵⁶⁸ Калић–Мијушковић 1967. 108-109. Lásd még az 5. 4. fejezetet.

*nem foglalta el s rablással és pusztítással meglegedve visszatért.*⁵⁶⁹ A török történetíró szerint ez a magyar akció volt a kiváltó oka annak, hogy Ali, Evrenosz fiát seregével magyar földre küldte ki.

Azt megemlíti még, hogy az oklevelek tanúsága aszerint 1437-től (1439-ig) Tallóci Frank már mint szőrényi bán intézkedett. 1439. november 11-én például a krassó megyei szentlászlói várnagy panaszában, december 16-án pedig Remetei Himfi Imre özvegyének ügyeiben.⁵⁷⁰

6. 3. II. Murád 1438. évi erdélyi hadjárata

Zsigmond király halála után Habsburg Albert rövid uralkodását is beárnyékolta a török fenyegetés, amelyet jól mutatnak az 1438. évi perhalasztó oklevelek is.⁵⁷¹ 1438 augusztusában ugyanis az oszmánok ezúttal Erdély déli részébe törtek be. Mályusz Elemér Albert király uralkodásáról szóló tanulmánya szerint augusztus 5-én lépték át a határt a törökök.⁵⁷² *„Az első alkalom, hogy immár nem a határvidék, hanem az ország belsejében száguldhattak zsákmányoló csapatok.”*⁵⁷³ Azonban II. Murád szultán, megtévesztés céljából, sokáig bizonytalanságban tartotta Losonci Dezső erdélyi vajda seregeit abban a tekintetben, hogy melyik lesz a fő támadási irány, mert úgy mutatta, hogy a török sereg a Havasalföld ellen fog vonulni. Várak, városok ostromára nem gondoltak, inkább a zsákmány- és fogolyszerzés volt a céljuk.⁵⁷⁴

Szeptember 14-én kelt oklevelében Pelsőczy Bebek Imre székely ispán (1438–1441)⁵⁷⁵ a töröcsvári út védelmezésére szólította fel a brassói és a barcasági szászokat, mert a törökök ezen az úton akartak előrenyomulni.⁵⁷⁶ Az oszmán időzítés ismét remekül sikerült, mert Albert ekkor cseh trónjának megtartásáért a huszitákkal és a lengyelekkel háborúzott, távol

⁵⁶⁹ Török történetírók I. 1893. 127.

⁵⁷⁰ DF-DL 55 106, DF-DL 44 182

⁵⁷¹ Wertner 1911. 550-551.

⁵⁷² Mályusz Elemér: Az első Habsburg a magyar trónon. Aetas 1994/1. 134. A továbbiakban: Mályusz 1994.

⁵⁷³ Uo.

⁵⁷⁴ Uo.

⁵⁷⁵ Engel 1996. 194. Egyébként Bebek Imre ebben az oklevélben szerepel először székely ispánként. Kordé 2004. 217. A székely ispáni tisztségről lásd még: Uő: A székely ispáni méltóság a Zsigmond halála utáni években. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica, Tomus CXVI. Szeged, 2002. 49-58 (Kordé 2002). Uő: Megjegyzések a székely ispánok 1467 előtti katonai szerepéhez. Hadtörténelmi Közlemények 2005/3. 721-732. (Kordé 2005)

⁵⁷⁶ Wertner 1911. 550; Székely Oklevéltár. Szerkesztette: Szabó Károly. III. kötet (1270–1571) Kolozsvár 1890. 54–55. (A 445. sz. okl.) A továbbiakban: SZOkI.1890.

„...nunc perfidissimi Turci fidei christiane persecutores hostes et inimici nostri nuper sub Castro Terch viam et publicam stratam unde prefati huc ad oprimentum et deuastandum hoc Regnum venire possent laboraverunt. mandamus...prefatam viam ob respectum amoris domini nostri Regis necnon huius Regni secundum quod vobis fideles nostri Castellani deeelebunt cum fortitudine maiori et forciori potueritis, cum tali fortitudine prefatam viam laborare non prolongetis.”

kellett maradnia az országtól. Ugyanis időközben megválasztották német királlyá, azaz Zsigmond örökösének elismerték. Mint korábban láttuk, a katolikus cseh rendek Prágában cseh királynak elfogadták. Azonban a husziták (kelyhesek) májusban vele szemben az ifjú, 13 éves Jagelló Kázmér lengyel herceget, III. (Jagelló) Ulászló lengyel király testvérét, választották meg cseh királynak. Albertnek háborút kellett viselnie mind a husziták, mind Kázmér lengyel serege ellen, az Erdélyt fenyegető szultáni hadjárat árnyékában. Így kétfrontos, rosszabb esetben háromfrontos háborúban találta magát. Először a husziták ellen tudott fellépni. Albert sietett is Csehországba és június 29-én, Prágában, megkoronáztatta magát. Augusztusra a huszitákat Tábor városába szorította vissza, végül Kázmér csapatait verte vissza. Ebben őt az is támogatta, hogy Rozgonyi István vezetésével egy nagy magyar sereg a Szepességből támadott a lengyelekre.⁵⁷⁷ De Albert nem jött Magyarországra.

Az erdélyi török támadásról *Magyarországi György* domonkos barát (*Georgius De Hungaria*), –a korábbi szakirodalomban a *Szászsebesi Névtelen*– is beszámolt, aki maga is erdélyi születésű. 1438 augusztusában, Szászsebes török ostroma alkalmával török fogságba esett.⁵⁷⁸ Húsz éves török fogságában írta *Tractatus*-át (*Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról*).⁵⁷⁹ Számunkra azért bír fontos forrásértékkel beszámolója, mert ebből kiderül, hogy II. Murád szultán már 1437-ben, a Zsigmond halálát követő trónviszályt felhasználva, elhatározott egy nagyarányú hadjáratot az ország ellen és személyesen vezette a hadsereget. „Nagy egyenetlenség támadt a magyarok és németek közt a királyválasztás vonatkozásában, abból következően, hogy az uralkodó nem hagyott hátra törvényes (fiú)utódot, Murád bég –az ez idő szerint uralkodó Mehmed bégnek atyja– seregének óriási tömegével belépett amaz országrészekbe. Arról beszéltek, hogy 300 000 lovasa volt, s azzal a szándékkal jött, hogy az egész Magyarországot elpusztítsa. Ezt meg is tette volna, ha Isten rendelkezéséből egy folyó kiáradása ebben meg nem akadályozza. Miután pedig fenti szándéka így megghiúsult, seregét a hegyen túli tartomány felé fordította, melyet Hétvárnak neveznek, s mindazt, ami csak eléje került, kegyetlenül végigpusztította s lerombolta; itt már senki sem állta útját.”⁵⁸⁰ Magyarországi György diák 15–16 évesen ekkor Szászsebesen (Mühlbach) tanult „Amikor a török ehhez a városhoz érkezett, s letáborozva előtte, hozzáfogott ostromlásához.” A török sereggel volt a havasalföldi

⁵⁷⁷ Szalay 1863. 7; Horváth 1871. 528.

⁵⁷⁸ Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról. Közreadja: Tardy Lajos. Budapest 1977. A továbbiakban: Tardy 1977.

⁵⁷⁹ „Incipit prohemium in tractatum de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum” Tardy 1977. 49.

⁵⁸⁰ Tardy 1977. 51–52.

fejedelem, II. Vlad (Drakul) is, akinek viszont a vár békés átadását kellett javasolnia. Azonban a várnagy az egyik toronyba húzódott és ellenállt. *„Kijelentette: százszor inkább vállalja a halált, semhogy magát, feleségét s fiait a törökök kezére adja; erre sok más személyt is rábeszél...Velük együtt mentem tehát én is.”*⁵⁸¹ A törökök az adott fegyverszüneti idő lejártával a kivonuló polgárokat a város kapujánál összeírták és elhurcolták őket a vagyonukkal együtt. Viszont a zsákmány reményében az ellenálló vártornyot viszont szabályosan megostromolták, ehhez ostromgépeket is használhattak. Ami tanulságos számunkra, hogy a szultáni seregben ezek (tűz)ereje –akár kőhajítógépről, akár már kögolyót kilövő ágyúról lehetett szó–, a várfalak lerombolására még itt sem volt alkalmas. *„Olyan nyíl- és kőzapor zúdult ránk, hogy az esőnél, avagy a jégesőnél is sűrűbbnek tűnt...és mivel a torony nagyon mélyen feküdt, közvetlenül a tetejét verették nyilaikkal és köveikkel. Ám a falak erőssége miatt semmiképpen sem tudtak úrrá lenni rajta.”* Végül más módot alkalmaztak: *„A farakást azután csaknem olyan magasra építették fel, amekkora a torony volt. Miután tűzbe borították a farakást, úgy sütöttek meg bennünket, ahogyan a kemencében sülnék a kenyerek. És amikor már csaknem mindenki meghalt, s látták, hogy a toronyban többé nem mozog senki, szétverték a tüzet, berontottak a kapun át, s ha rátaláltak egy-egy félholt emberre, azt mihelyt magához tért, kihurcolták. Engem is ugyanezen a módon hurcoltak ki s adtak át a kalmároknak eladás céljából. Ezek aztán láncra vertek, s a többi fogollyal együtt –a Dunán átkelve– elvittek egészen Drinápolyig, a Nagy Török (t. i. Murád) székvárosáig.”*(Kenéz Győző fordításai)⁵⁸²

Ez az 1438. évi szultáni hadjárat a lengyelek számára is fontos könnyítő tényező lehetett, mert a hátszágában fenyegette Albert királyt, akinek ekkor Kázmér ellen Csehországban kellett háborút viselnie. A török támadásról, a latin nyelvű lengyel forrásaink közül, röviden Dlugos is beszámolt (Tizenkettedik könyv, *A török szultán megtámadta Magyarországot*). *„Ugyanennek az évnek nyarán a törökök szultánja erős és hatalmas hadsereggel, miután összegyűjtötte és miután kedvező lehetőség adatott, megtámadta a Magyar Királyságot. Az erdélyi részeket pusztította és fosztotta ki és sok embert elfogván mindkét nemből, őket örökös szolgaság alá vetette...”*⁵⁸³

⁵⁸¹ Tardy 1977. 52.

⁵⁸² Tardy 1977. 53–54.

⁵⁸³ Dlugos: *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus*. Varsaviae, 2001. 190. *„Turcorum caesar Hungariam invadit. In media estate anni eiusdem Turcorum cesar valido et potenti exercitu collecto oportunitate nacta Regnum Hungarie ingreditur et partes Transsilvanias vastat et spoliatur multisque hominibus utriusque sexus comprehensis, illos in perpetuam servitutem abducit.”* A továbbiakban: Dlugos 2001.

Eberhard Windecke Zsigmond király tetteiről szóló emlékiratában az 1438-as év eseményei között beszámol egy török betörésről, bár azt némiképp összemosta az 1439-es szultáni hadjáratral. Azonban tudósításából az világosan kitűnik, hogy a pusztítás bár hatalmas lehetett, de a várakkal a törökök nem boldogultak. „...*azok pedig elfoglalták Nagy-Havasalföldet és a kicsit, a Barcaságot, Erdélyt egészen Temesvárig, és az egész tartományt elpusztították és feldúlták, kivéve Brassót, Nagyszebent és néhány várat.*” (Skorka Renáta fordítása)⁵⁸⁴

Az erdélyi betörésről azonban részletesen bizánci forrásaink közül Dukasz számol be, amelyből a sereg útvonala is megállapítható (XXIX. 10, XXX. 1–2). A támadás Havasalföld felől érkezett és Erdély déli területeit érintette. A szultáni sereget a havasalföldi fejedelem, Vlad vezette át országán, mert már korábban „*Leborulva meghódolt neki és felajánlotta, hogy valahányszor csak Murád Magyarországra megy, ő átkelést biztosít számára, előkészíti neki az utat Alamannia és Oroszföld határáig*” (Baán István fordítása).⁵⁸⁵ „*Amikor elközeledett az idő, Murád már nyáron hadjáratot indít Magyarországra, és Nikápolyon keresztül a Dunán átkelve találkozott vele Dragulios, igen nagy örömmel megölelték egymást, és seregével együtt folytatja útját Muráddal*” (Baán István fordítása).⁵⁸⁶ A további leírásból úgy tűnik, hogy a törökök csak kiürített területeket találtak. Losonci Dezső erdélyi vajda (1438–1441) hiába hívta hadba az erdélyi sereget, kevesen gyűltek össze, így inkább a nomád harcmódból az ókor óta ismert „felperzselt föld” haditaktikáját tudta alkalmazni.⁵⁸⁷ A déli részekről eltelepítette a lakosokat.⁵⁸⁸ „*És amikor már négy napja meneteltek, kietlenül találták a területet, ugyanis a magyarok Murád jöveteléről értesülve áttelepítették a falvakat és a kisvárosokat. A törökök pedig teljesen pusztá földön haladtak, és semmiféle hasznuk sem volt belőle, kivéve egy kicsinyke erődöt, s az is csak várakozáson felül történt.*” (Baán István fordítása).⁵⁸⁹ Majd Szeben városához vonultak. „*Amikor pedig Szebenhez értek – ez Magyarország egyik igen híres városa –, nem merték megközelíteni. A lakosok vad pillantást vetettek a törökökre, szemtől szembe felvették velük a harcot: nem zárták be a kapukat – azok ugyanis tárva-nyitva*

⁵⁸⁴ Windecke 2008. 340.

⁵⁸⁵ Grecu 1958. 255, 23–26; Baán 2013. 341.

⁵⁸⁶ Grecu 1958. 259, 1–3; Baán 2013. 343–344.

⁵⁸⁷ Lásd: Szabó Pál: Megjegyzések a középkori nomád harcmódor ókori előzményeihez. *Belvedere Meridionale* (XXI. évf.) 2009. (február–március) 79–86. (Szabó 2009)

⁵⁸⁸ Horváth 1871. 529.

⁵⁸⁹ Grecu 1958. 259, 4–7; Baán 2013. 343.

voltak –, sok törököt megölve hátba támadták a mindig előörsként szolgáló Dragulioszt, attól félt ugyanis Murád, nehogy Dragulios cselt vessen ellene.” (Baán István fordítása).⁵⁹⁰

Az 1438. évi hadjáratról a török források is beszámolnak, bár ezekből kevésbé rekonstruálható a lehetséges útvonala.⁵⁹¹ Miután Szebent is sikertelenül ostromolták, Medgyes, és Brassó külvárosait dúlták fel.⁵⁹² Az 1486. évi *Névtelen* rövid leírása erre a hadjáratra vonatkoztatható. Thúry József fordítása szerint II. Murád „*hadjáratot indítván Magyarországra, átkelt a Dunán, s miután Magyarországnak hat várát elfoglalta, visszatért Edrenébe. A hidsre 841. évében történt* (1437. július 5 – 1438. június 23.)⁵⁹³ A *Névtelen* ezután már a Nándorfehérvár elleni ostromot ismerteti. A *Murád Évkönyve* is a 841. évnél írja le, hogy a szultán Ungurus-ba ment, 6 várát ostromolt és 45 napig járt az országban.⁵⁹⁴

Nesri történetíró korábbra teszi ezt a török hadjáratot, de megemlíti egy ezt megelőző felderítő támadást Evrenosz fia, Ali vezetésével. A törökök Demesfar (Temesvár) mellett vonultak el és „*mikor bementek Üngürüsbe, egy hónapig ellenséget sem láttak. Csoda sok zsákmányt ejtettek*”⁵⁹⁵ Ezután Murád szultán „*nagy sereggel Viddin felé ment, Láz-oglu*⁵⁹⁶ *kalauzolása mellett átkeltek Viddinnél, az összes akindsik is átkeltek, Magyarországnak több várát elfoglalván...45 napig gázolván, tipratván Magyarországot, mindenféle zsákmánnyal megrakodtak.*” A szultáni sereg akadálytalanul pusztíthatott és a visszavonulásukkor az Al-Dunánál Gyurgyevó várát építették fel. „*Egyetlen gyaurlu sem szegült ellene az uralkodónak, hanem mind meghódolt, ő pedig győztes és diadalmas lett. Azután Jerkői várát*⁵⁹⁷ *fömlépítette, őrséget helyezett bele és visszatért Edrenébe. E csata a hidsre 839. évében történt* (1435. július 27 – 1436. július 15; Thúry József fordításai)⁵⁹⁸ Nesri bár korábbra helyezte ezt a szultáni hadjáratot, de hasonlóképpen Nándorfehérvár 1440. évi ostromát is (a hidsre 841. éve = 1437. július 5 – 1438. június 23.). Így a relatív kronológiája megállhatja a helyét, mert a két esemény közötti két évet megtartotta. Azt is

⁵⁹⁰ Grecu 1958. 259. 10–16; Baán 2013. 344.

⁵⁹¹ Dávid Géza és Tardy Lajos lábjegyzete: Szörény várát ágyúkkal ostromolta, majd a Vaskapu felé haladva Orsova, Mehadia, Szászsebes volt az útja. Ezután Nagyszeben alá volt 15 napi ostrom után Brassó felé vette útját. Tardy 1977. 143.

⁵⁹² Horváth 1871. 529.

⁵⁹³ Török történetírók. I. 1893. 17.

⁵⁹⁴ Ménage 1976. 576.

⁵⁹⁵ Török történetírók. I. 1893. 53.

⁵⁹⁶ Valószínűleg tévedés. Dukasz szerint sem Lázár fia, Lazarevics, hanem Vlad kalauzolta a török sereget.

⁵⁹⁷ Gyurgyevó (Giurgevo). Ld.: Joseph von Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches. (magyarul) Pest 1830. 579. (Hammer 1830)

⁵⁹⁸ Török történetírók. I. 1893. 54.

meg kell említenünk, hogy a török források egy része szerint nem a szultán vezette a hadműveletet.

Szeád–Eddin leírása szerint ezt Murád parancsára Ali, Evrenosz fia hajtotta végre. *„Ali bég tehát a szultáni parancs értelmében a rumilii harcosokkal átkelt a Duna vizén és Demesfar mellett vonult el s innen minden irányban portyázó csapatokat küldött ki. Negyven napig folyamatosan tiporta a győzelmes sereg Magyarországot s igen sok zsákmánnyal, élő és élettelen ragadmánnyal rakodott meg.”*⁵⁹⁹ Ali visszatérve pedig *„Magyarország szépségének elbeszélésével feltűzelte a padisaht Magyarország meghódítására.”* Akinek *„ez ország ellen indítandó hadjárat gondolata szüntelenül csiklandozta elméjét.”*⁶⁰⁰ Szeád–Eddin ezután már Nándorfehérvár ostromát tárgyalja (A hidzsra 843. éve = 1439. június 14– 1440. június 1.), és csak ezután kerül sorra Szendrő várának elfoglalása. Ellenkező történetírói véleményt nem fogad el, sőt hangot is ad kronológiai kételyeinek. *„néhány történeti munkában úgy van előadva, hogy Belgrád ostroma és Novaberdo elfoglalása Szemendre meghódítása után történt, így a többi közt Mevlána Nesri Szemendre bevételét 842-re teszi.”*⁶⁰¹ (Thúry József fordítása)

Az erdélyi török hadjáratra is vonatkozó dokumentumot fedezett fel és ismertetett Halil İnalcık 1955-ben, a X. Nemzetközi Bizantinológiai Kongresszuson, Isztambulban (szept. 15–21) (Topkapi Szeráj Levéltára, Ar. 6374. jelzet). A keltezetlen, 15. századi oszmánli nyelven írt hivatalos jelentés egyrészt I. Bayezid Magyarország és Havasalföld elleni hadjáratáról, másrészt II. Murád szultán Erdély elleni támadását ismerteti.⁶⁰² Ez utóbbit İnalcık nem, hanem Aurel Decei tette közzé 1974-ben, majd a 1978-ban.⁶⁰³

A beszámoló leírja a szultáni betörés útját. A törökök egy Kamen nevű átkelőhelyen átkeltek a Dunán, Szőrény váráig vonultak, ahol az ágyút is elsütötték, de az nem okozott örömet. Ezután a Vaskapu-szoroson át Orsova várát, a Cserna-folyót érintve Mehádia várát⁶⁰⁴ támadták meg, majd Sebes erődjét, de ezekkel a várakkal nem volt nagy sikerük. Így nem ostromolták tovább, hanem a Maros-folyó folyásának közepéig, Szeben váráig

⁵⁹⁹ Török történetírók. I. 1893. 128.

⁶⁰⁰ Török történetírók. I. 1893. 129.

⁶⁰¹ Török történetírók. I. 1893. 132.

⁶⁰² H. İnalcık: An Ottoman document on Bayezid I. S Expedition into Hungary and Wallachia. In.: X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri–Actes d’ X. Congres International D’Etudes Byzantines. İstanbul 1957. 220. A továbbiakban: İnalcık 1957.

⁶⁰³ Aurel Decei: Două documente Turcești privitoare la expedițiile sultanilor Baiazid I. și Murad al II-lea în țările române. In.: Relații Româno–orientale. București, 1978. 209–222. A továbbiakban: Decei 1978.

⁶⁰⁴ Mehádia vidéke az Orsovától északra induló fontos út és a Belareka-folyó mellett található. Legismertebb erődje Miháld vára. Szabó Tibor: Mehádia várak. Várak, kastélyok, templomok. 2011 (február) 7. Mehádia várának első említését 1614-től tartják számon, e korábbi beszámoló módosítja azt. (Szabó 2011a)

törttek előre. Ott 5–10 napig maradtak, könnyűszerrel sok zsákmányt szereztek. Majd Brassó felé támadtak, átkeltek a Kárpátokon, majd kivonultak Erdélyből Havasalföldre és Gyugyevónál átkeltek a Dunán. A zsákmánnyal épségben a Boldogság Trónjához visszatértek.⁶⁰⁵ A forrásból – a pontos vonulási útvonalon túl – megtudjuk, hogy a várak ostromával ekkor még nem bírt az oszmán sereg, és bár ágyút is használtak, de az nem lehetett alkalmas a várostromokra.

Az 1438-as betörés ezen túl mindenképpen megmutatta, hogy nem az eddigi szokványos határmenti betörésről, hanem egy reguláris hadsereg támadásáról volt szó, amelynek célja Temesvár, esetleg talán – távolabbi célként – Buda is lehetett.⁶⁰⁶ Ha a szultán nem az erdélyi, hanem a másik útvonalat választja, el kell foglalni a Duna-vonalán lévő végvárakat, hogy szabaddá váljon az út az ország belseje felé.

6. 4. Szendrő 1439. évi ostroma

Az oszmán külpolitika európai katonai aktivitásával kapcsolatosan meg kell említeni, hogy II. Murád ekkoriban váltotta le egyik vezérét, Mehmed agát, helyébe pedig Hekīm Fazlullāh-ot nevezte ki, aki a háborút szorgalmazta.⁶⁰⁷ A bizánci történétíró, Dukasz őt Φαδουλάχ néven említi. Tőle tudjuk, hogy ő kezdetben a kormányzat bevételeinek főszámvevője volt, aki felettébb ellenségesen viszonyult a keresztényekhez, Murád ezért tette meg vezérei egyikévé. Dukasz szerint a Szerbia elleni támadást is ő sürgette.⁶⁰⁸

Ez az epizód mindenesetre jelezte, hogy egy olyan kisebb katonai csoport alakul ki Murád környezetében, amely ellenezte a nagyvezír politikáját. Így került ismét előtérbe a háború. Imber szerint valószínűleg már 1438-ban az ő sugalmazására használta ki Murád Magyarország átmeneti gyengeségét. Murád úgy tekintett Szerbia meghódítására, mint az első alapvető lépés a Magyar Királyság elleni támadásra.⁶⁰⁹

Az oszmán nagypolitika folyamatosságát ugyanakkor egy régi oszmán nagybirtokos családból való nagyvezír alakja jelezte immár 1429 óta: Halil Chandarli pasa, aki inkább a konzervatív irányvonalat, a béke és megegyezés politikáját képviselte. Mivel ő egyaránt tartott a keleti fenyegetettségtől és a nyugatról érkező kereszties háborútól, fontos politikai

⁶⁰⁵ Czeglédi Katalin és Papp Sándor fordítása nyomán, akiknek ezúton köszönöm segítségüket.

⁶⁰⁶ Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: Makkai László, Mócsy András. Budapest 1986. 357. (Erdély 1986)

⁶⁰⁷ Imber 1990. 116.

⁶⁰⁸ Grecu 1958. 261; Baán 2013. 345–346.

⁶⁰⁹ Imber 1990. 117.

eredménye volt Szerbia államiságának helyreállítása 1444-ben és a Bizánccal való fenntartható béke, így alapvetően ellenezte Konstantinápoly elfoglalását is.⁶¹⁰

II. Murád közvetlen célpontja Szerbia volt, mégpedig az újonnan felépített fővárosa, Szendrő erődje. A 25 tornyú, háromszög alaprajzú erődöt Branković György építtette 1428–1430 között a szultán engedélyével.⁶¹¹ Albert királynak most már, 1439-ben életében először – és utoljára – hadba kellett ellenük vonulnia, mert a törökök Szendrőt ostromolták, II. Murád személyes vezetésével.

A lengyel *Dlugos* nemcsak beszámolt Szendrő ostromáról (*A törökök megtámadják Szerbiát, Albert meghal*), hanem megemlíttette a csehországi háború végét és a lengyelekkel való megbékélést. Így először azt, hogy Albertnek Lengyelországba kellett volna mennie – az ifjú lengyel királlyal, III. Jagelló Ulászlóval (1434–1444) való személyes találkozóra és megegyezésre, de a török támadás hírére, ezt nem tehette meg. *„Elérkezett Szűz Mária születésének ünnepe (t.i. szeptember 8), bár Ulászló a megállapodás szerint személyesen jött Biecz-be, hogy személyes találkozót tartson a béke megkötéséről Alberttel, a római, magyar és cseh királlyal, Albert maga azonban sehogyan sem tudott odajönni. Ugyanis a törökök szultánja nagy és erős hadsereggel megérkezve, elfoglalta és a maga uralma alá helyezte az egész maradék Szerbiát. Szendrő várát, amelyet a despota újonnan a Duna fölött, nagy költséggel felépített és 25 toronnyal megerősített, megostromolta. Így hogy visszaverje a szultánt az ostromtól, Albert király a szerb despota, István⁶¹² kérései által feltűzelve és könnyei által meggyőzve, miután Magyarországról és saját Ausztriájából összegyűjtötte a hadsereget a törökök ellen, segítséget nem várva, előrenyomult, hogy a törököket visszaverje az említett vár ostromától. Sok napon át a táborban időzött, látva a magyarok aggódó lelkét és az összegyülekezésre való gyengeségét, és látva azt is, hogy saját serege kisebb a barbárokénál, elhalasztotta a támadást. Időközben a török (t. i. a szultán) megegyezést kötött Szendrő vezetőivel, őket nagy ajándékokkal megvesztegetve, miután a mondott várat katonákkal és legerősebb fegyverekkel birtokába vette, és azután, hogy megvakította a despota fiát és annak nővérét feleségül vette, hazatért...”*⁶¹³

⁶¹⁰ Halil İnalcık: Ottoman methods of conquest. In.: *Studia Islamica*. no. 2. (1954) 106. A továbbiakban: İnalcık 1954. 1453-ban a Konstantinápoly kérdésében való ellentéte miatt a trónra lépő II. Mehmed szultán kivégeztette. Matuz 1990. 52–53. Lásd még a 2. 4. fejezetet.

⁶¹¹ Szakály 1986. 28.

⁶¹² Itt *Dlugos* téved, mert a segítséget Brankovics György kérte, aki Istvánt Szendrőben hagyta a vár védelmére.

⁶¹³ *Dlugos* 2001. 209. *„Festo Nativitatis Sancte Marie adveniente, quamvis Wladislaus Polonie rex iuxta conventa venisset personaliter in Biecz, ad tenendam conventionem personalem cum Alberto Romanorum, Hungarie et Bohemie rege pro pace concludenda, ipse tamen Albertus nullatenus venire potuit. Turcorum enim cesar cum magno et forti exercitu veniens, occupata et in dicionem tota redacta Rascia, castrum Smideroph, quod despotus noviter supra Danubium magnis sumptibus edificaverat et*

Thuróczy János krónikájában Szendrő elfoglalásáról röviden szólt, ám beszámolója szerint Murád célja már ekkor (is) Magyarország megtámadása volt, csak „amikor megtudta, hogy a király az ország védelmére elegendő katonával és fegyveres erővel rendelkezik, ostrommal bevette Szendrő várát, csaknem az egész Rácország földjét hatalma alá vetette...” (Horváth János fordítása).⁶¹⁴ Ezután említi – kronológiailag tévesen – II. Murád Thesszaloniki elleni ostromát.

Antonio Bonfini szerint „a király segédcsoportok nélkül megindította táborát Murád török király ellen, és a Tisza meg a Duna között állapodott meg. Mialatt a sürgetett segítséget várta, a törökök bekerítették Szendrőt, éjjel–nappal hevesen támadták, és annál erősebben rohamoztak, minél közelebb tudták a segítségül érkező ellenfelet, nem kímélték az ostromgépeket...mielőtt Albert a táborral odaért volna, bevették a várat.” „A város elfoglalása után szokásuk szerint kegyetlenkednek, elfogják Istvánt, a despota fiát, szemét kinyomják...Hasonlóképpen megvakítják⁶¹⁵ István öccsét, Gergelyt...a török várakozáson felül kiterjesztette birodalmát, közvetlenül Magyarország határaitra érkezett...”(3.4. 90 – 95, Kulcsár Péter fordítása).⁶¹⁶

A bizánci történetíró, Laonikosz Khalkokondülész beszámolója számunkra azért érdekes, mert megemlíti Murád itt használt, várostromra még nem alkalmas tüzérségét is. „A deszpotész (Branković) hátrahagyta fiát, Gergelyt (Gurgurosz), hogy az a vár ügyeit irányítsa és a falakat megvédje, ha az ellenség odaérkezik. Ő maga a paiónokhoz (magyarokhoz) ment el, hogy segítséget kérjen. Mivel rendelkezésére állt paión (magyar) területen nem csekély értékű, számos és szép város, amelyeket még Lazarević (Eleazarosz) cserélt el a magyarok császárával, Zsigmonddal (Szigiszmondosz) Belgrád városáért, amelyet átadott a császárnak, hogy ezáltal az átkelőhelyen biztonságosan birtokolja a vidéket. Tehát a fiát (Gergelyt) hátrahagyta a vár ügyeinek irányítására, és ő felkészült egy esetleges ostromra. Murád (Amouratész) odavonulva lerohanta a vidéket és a várat

viginti quinque turribus muniverat, obsedit. Ad repellendum itaque illum ab obsidione Albertus rex precibus despoti Rascie Stephani sollicitatus et victus lacrimis, collecto ex Hungaris et eius Australibus exercitu contra Turcos non expectatis auxiliis processit ad repellendum illos a prefati castris obsidione. Multis itaque diebus in campo comoratus, videns animos Hungarorum timidos et pusillanimes ad congregiendum, videns etiam exercitum suum barbarico inferiorem, conflagrare distulit. Turcus vero interim facta paccione cum castris Smiderow rectoribus, multis largicionibus illos corrupens, castris predicto situ et munitione fortissimo potitus est, excecatoque despoti filio, cuius sororem in matrimonium habuerat, domum abiit.”

⁶¹⁴Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította Horváth János Budapest 1978. 367. A továbbiakban: Thuróczy 1978.

⁶¹⁵ Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter, Budapest. 1995. 572. Bonfini a despota két fia kapcsán a megvakítás egy enyhébb módját ismerteti (3. 4. 95). „A törökök által kitalált módszert alkalmazták, tüzes vasat húztak el a szemük előtt, így az irgalmatlan hőségtől kiszikkadt szem elveszítette a tisztaságát, és olyan benyomást keltett, mintha vak lenne” (Kulcsár Péter fordítása)

⁶¹⁶ Bonfini 1995. 572.

ostromolta. Mindenféle ostromszerkezetet (mékhanasz pantoiasz) a falhoz odavontatva megkísérelte elfoglalni a várat. Azt azonban mégsem tudta elérni. Hatalmas ágyúkkal (téleboloisz megisztoisz) – már amelyek abban az időben voltak – rémisztette a várat, de a falak a lövésektől nem gyengülnek. Ekkor a deszpotész fia, Gergely attól félvén, hogy a vár az ágyúk által (hüpo tón télebolón) elesik, elfogadta a (török) császártól az ajánlatot a megegyezésre és megkötötte a szerződést, amely értelmében át kellett adni a várat a császárnak ...⁶¹⁷ ez tehát átadta a várat, bemenvén a táborba, a szultánnál tartózkodott testvérével, Istvánnal (Sztefanosz). Nem sokkal később, amint a szultán megtudta, hogy az apjuk ellene készül, és hogy a fiak megkapván apjuktól a tervet, titokban követet küldtek az elpártolást szorgalmazva, elfogván mindkét fiút, mindkettőnek mindkét szemét kivájatta. Így hódította meg Szendrőt (Szpenderovót), a triballoszok (azaz a szerbek) fővárosát; a várban elegendő őrséget hagyott hátra és rögtön sereggel vonult a paiónok (azaz magyarok) városa, Belgrád ellen.”⁶¹⁸ Ez utóbbi eseményeket a történetíró egybefoglalta, bár ezek később történtek. A szultán Gergelyt és Istvánt az apjukkal való titkos levelezésük miatt Kis-Ázsiába vitette és csak 1441. május 8-án vakítottatta meg.⁶¹⁹

Igazolja idézett bizánci forrásunk leírását a helyszíni megfigyelésünk is. Szendrő várának falvastagsága méréseink (2012. április 21.) alapján 5 métert tett ki. Ha összehasonlítjuk a Nándorfehérváron mért falszakasz adataival, akkor bátran megállapíthatjuk, hogy Szendrő is eredményesen állhatott volna ellent a korabeli oszmán-

⁶¹⁷ Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes. Tomus II. Pars prior (libros V-VII. continens) Ed.: Eugenius Darkó. Budapestini 1923. 23. 21; 24. 1–19. A továbbiakban: Darkó 1923.

⁶¹⁸ Darkó 1923. 24, 20–21; 25, 1–8. E forrásrészlet további magyar fordításai: Szabó 2012d 20–21; Baán 2013. 219–220.

„ὁ μέντοι ἡγεμενὼν καταλιπὼν τὸν παῖδα αὐτοῦ Γούργουρον ἐπιτροπεύειν τε τὴν πόλιν καὶ φυλάττειν τὰ τεῖχη, ἢ ἐπίωσιν οἱ πολέμιοι, αὐτὸς ἐπὶ Παιονίας ἀπῆι ἐπικουρίας δεησόμενος· ὑπὴν γὰρ αὐτῷ καὶ ἐν τῇ Παιονίᾳ χώρα τε οὐ φύλη καὶ πόλεις πολλαὶ καὶ ἀγαθαί, ἃς ἠλλάξατο Εὐεάζαρος πρὸς τὸν Παιόνων βασιλέα Σιγισμοῦνδον ἀντὶ τῆς Μπελογράδης πόλεως, ἥς ἐδεδώκει τῷ βασιλεῖ ὥστε τῷ πορθμῷ καλῶς ἔχοντος τοῦ χωρίου. ὁ μὲν οὖν παῖς αὐτοῦ καταλέλειπτο ἐπιτροπεύων τὴν πόλιν, καὶ παρασκευάζετο ὡς πολιορκησόμενος. ὡς δὲ ἐπιὼν Αμουράτης ἐπέδραμε τε τὴν χώραν καὶ ἐπολιόρκει τὴν πόλιν, ἐπειρᾶτο μηχανὰς παντοίας προσάγων τῷ τείχει ἐλεῖν τὴν πόλιν. ὡς δ' οὐδὲν αὐτῷ ἠνύετο, ἐδεδίττετο τὴν πόλιν τηλεβόλοις μεγίστοις διὰ τοῖς εἰς ἐκεῖνοι τὸν χρόνον γενομένοις, καὶ τὰ γε τεῖχη τύπτων οὐκ ἀνίει. ἐνταῦθα ὁ τοῦ ἡγεμόνος παῖς Γούργουρος, δεδιὼς μὴ ἄλῳ ἢ πόλις ὑπὸ τῶν τηλεβόλων, ἐδέχετο λόγους παρὰ βασιλέως περὶ συνηκῶν, καὶ ἐσπένδετο, ἐφ' ᾧ παραδιδόναι τε τὴν πόλιν τῷ βασιλεῖ...οὗτος μὲν οὖν τὴν πόλιν παρέδωκε, καὶ ἐς τὸ στρατόπεδον ἐξελθὼν διέτριβε παρὰ βασιλέα σὺν τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Στεφάνῳ. μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον, ὡς ἐπύθετο τὸν πατέρα αὐτῶν ἐπαγόμενον ἐπὶ Αμουράτην καὶ τοὺς γε παῖδας παρὰ τοῦ πατρὸς λόγους τε δεχομένους καὶ κρύφα διακρηρυκευομένους περὶ ἀποστάσεως, λαβὼν ἄμφω τῷ πατρὶ ἐξώρυξε τῷ ὀφθαλμῷ ἑκατέρων. ὡς μὲν οὖν Σπενδέρουρον τὰ Τριβαλλῶν βασιλεία παρυστήσατο, καὶ φρουρὰν ἐγκατέλιπε τῇ πόλει ἱκανήν, αὐτίκα ἐπιὼν ἡλάνυνεν ἐπὶ Μπελογράδην τὴν Παιόνων πόλιν.”

⁶¹⁹ Константин Лиречек: Историја Срба. Београд 1952. 365. A továbbiakban: Лиречек 1952.

török tüzéségnek.⁶²⁰ Azaz, Laonikosz Khalkokondülész tudósítása alapján a későbbiek szempontjából fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a szultán a túlerejével, várostromra még nem alkalmas tüzéség híján, valamint a régi ostromgépekkel (kőhajítógépek) hasztalanul ostromolta volna a várat, amelyet csak átadás révén tudott megszerezni. Miközben a segítségül hívott magyar sereg még messze, Titelnél várakozott.⁶²¹ Gergelyt és testvérét, Istvánt megvakították, azaz – bizánci gyakorlat szerint – uralkodásra alkalmatlanná tették. Ezzel Szerbia elfoglalását Murád teljesítette. Ráadásul időközben a magyar táborban kitört járváynak köszönhetően októberben Albert király is meghalt.⁶²² Soha vissza nem térő alkalom adódott a déli végek elleni támadásra. A török ekkorra időzítette Nándorfehérvár megtámadását.

Más bizánci források nem így számolnak be ostromról. *Dukas* szerint Murád kiéheztetéssel szerezte meg a várat (XXX. 4). „*Először tehát Szendrőbe megy aratás idején, a vár csütre ugyanis üres volt, meg a többi éléstár is. S kikémlelve, hogy itt az alkalom, körülzárta a városkát, s három hónapig táborozott mellette, míg aztán az élelemhiány miatt fel nem adták, ő pedig esküvel kezeskedett arról, hogy senkin sem áll bosszút. Kinyitották tehát a kapukat és kijöttek, hogy hódoljanak neki. Bent volt a despota első fia⁶²³ és anyai nagybátyja, Thomas Kantakuzenos.⁶²⁴ Elegendő törököt hagyott tehát a vár őrzésére...*” (Baán István fordítása).⁶²⁵

Egy 17. századi újgörög nyelvű forrás, a *Codex Barberinus Graecus III*-ben fennmaradt *Névtelen bizánci krónika* (Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων) szintén beszámol Szendrő (Sziderovia) ostromáról és Albert hadba vonulásáról (40^r). E leírás leginkább Bonfini beszámolójával mutat hasonlóságot.

„*Amikor Zsigmond (Szigiszmontosz) meghalt, királyi tisztségébe Albert (Albertosz) lépett Hungáriában; akkor az ő összes seregét összegyűjtötte és anélkül, hogy másoktól segítséget kért volna, Murád (Muratész) ellen vonult. Letáborozott egy Tibiszkosznak (Tibiscus=Tisza) nevezett helynél, a Duna – (Dunavisz) folyóhoz közel és várakozott arra, hogy segélycsapatok érkezzenek. Murád viszont nem várakozott, hanem megostromolta Szendrőt nappal és éjjel és mielőtt megérkezett volna Albert segítsége Hungáriából, a szultán bevette Szendrőt; a legtöbbjüket (a védőket) levágta és sokakat szolgává tett. Elfogta a deszpotesz fiát, István (Sztephanoszt) és kiszúratta a szemét. Megvakította egy*

⁶²⁰ Lásd a 3. 2. és a 3. 4. fejezetet.

⁶²¹ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 199.

⁶²² Pálosfalvi 2009. 11.

⁶²³ Brankovics Gergely

⁶²⁴ Brankovics György feleségének testvére.

⁶²⁵ Grecu 1958. 261, 27–33; Baán 2013. 346–347.

testvérét is, amikor később elfogta őt. Azt mondják, hogy Szendrő (bevétele) gyorsabb volt Szalonikéénél.⁶²⁶ Akkor, amikor Murád szultán bevette Szendrőt, kiterjesztette és megnövelte országát egészen Hungáriáig...⁶²⁷

A *Névtelen Krónika* ezután már Nándorfehérvár ostromának előzményeit kezdi el és Szendrő ostromának egy másik változatát ismerteti, amely inkább a fegyveres harc nélküli átadás Dukasz-féle leírásához kapcsolható, de a kiéheztetés említése nélkül. „*Mások azt mondják, hogy a két testvér, lévén Lázár deszpotész fiai, István (Sztephanosz) és Gergely (Gregoriosz) átadták Szendrőt a szultánnak az ő akarata szerint. De ha nem akarták volna átadni, (a szultán) nem tudta volna elfoglalni, mivel a vár erős (dünato kastro) volt. A harmadik testvér, atyja tanácsa szerint Hungáriába ment azért, hogy segítséget kérjen.*”⁶²⁸

Természetesen a török források is beszámolnak a Szendrő elleni ostromról. A korai oszmán történetíró és kortárs Âşîk Paşazade (1400–1484 k.) Az *Oszmán-ház története* című munkájában⁶²⁹ kronológiailag azonban felcserélve, hamarabb tárgyalta Nándorfehérvár – 1440. évi – ostromát (Bölüm 111.) Szendrőénél (Bölüm 112.). A beszámolója néhány ponton azonban ellentmond a fenti forrásainknak is. Az ostrom előtt a szultán – a vazallusi engedelmesség alapján – Drinápolyba rendelte Dirakolát (II. Vlad Dracul) és Vilkoğlu-t (Branković Vuk fia, György) és mindkettő fiait elfogatta. Vlad fiait Gallipoliba (Gelibolu), Branković fiait Tokat várába záratta a szultán.⁶³⁰ Amikor nyár lett,

⁶²⁶ Tudniillik Thesszaloniki 1430. évi oszmán ostrománál.

⁶²⁷ Georgiosz Theodoru Zórasz: Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων. Αθῆναι 1958. 63, 16–28. (A továbbiakban: Zórasz 1958) E forrásrészlet további fordítása: Baán 2013. 533–534. „Τότε, ὡς ἂν ἀπόθανε ὁ Σιγισμόντος, ἐκάθησε εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ ὁ ’Αλμπέρτος εἰς τὴν Οὐγγαρία. Τότε ἐμάζωξε καὶ αὐτὸς τὰ φουσσᾶτα τοῦ ὅλα, χωρὶς νὰ κράξῃ βοήθειαν ἀπὸ ἄλλους, καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Μουράτη. Καὶ ἐτέντωσε εἰσὲ ἕναν τόπον τὸν λέγουσι Τιμπίσκο, κοντὰ εἰς τὸν Ντούναβι ποταμό, καὶ ἀκατέρειε νὰ τοῦ ἐλθῇ καὶ ἄλλην βοήθειαν. Καὶ ὁ Μουράτης δὲν ἔστεκε, μόνε ἐπολέμα τὴν Σιδερόβια ἡμέρα καὶ νύκτα. Καὶ, πρὶν νὰ ἐλθῇ βοήθειαν τοῦ Αλμπέρτου ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία, ἐπῆρε ὁ σουλτάν Μουράτης τὴν Σιδερόβια καὶ ἐκοψε τὶς περισσότερους καὶ πολλὴν σκλαβίαν ἔκαμε. Καὶ ἐπίασε καὶ τὸν υἱὸν τοῦ δεσπότη, ὀνόματι Στέφανο, καὶ ἐβγάλε τὰ ὀμμάτια τοῦ. ’Ετύφλωσε καὶ ἕνα τοῦ ἀδελφόν, ὅπου τὸν εἶχε πιάσει καὶ αὐτὸν. Καὶ λέγουσι ὅτι ἡ Σιδερόβια ἐπάρθη γληγορύτερα ἀπὸ τὴν Σαλονίκη. Τότε, ὡς ἂν ἐπῆρε ὁ σουλτάν Μουράτης τὴν Σιδερόβια, ἀπλώσε καὶ ἐμεγάλωνε τὴν βασιλείαν τοῦ εἰς τὴν Οὐγγαρία.”

⁶²⁸ Zórasz 1958. 63. 30–35. E forrásrészlet további fordítása: Baán 2013. 534. „Καὶ ἄλλοι λέγουσι ὅτι οἱ δύο ἀδελφοί, ὅπου ἦταν υἱοὶ τοῦ Λαζάρου δεσπότη, ὁ Στέφανος καὶ ὁ Γρηγόριος, ἐπαραδώσανε τὴν Σιδερόβιαν τοῦ σουλτάν Μουράτη μὲ τὸ θέλημά τους. ’Αμμή, ἃ δὲν τὴν ἠθέλανε δώσει, δὲν τὴν ἐπαίρνε, διατὶ ἦτονε δυνατὸ κάστρο. Καὶ ὁ τρίτος ἀδελφὸς ἐδιάβη μὲ τὸν πατέρα τοῦ εἰς τὴν Οὐγγαρία διὰ νὰ τοὺς δώσωνε βοήθειαν.”

⁶²⁹ Lásd Papp 1997. 166. A mű kiadása: Âşîk Paşazade Osmanogulları'nim Tarihi. Hazırlayanlar Kemal Yavuz–M. A. Saraç İstanbul, 2007. A továbbiakban: Yavuz–Saraç 2007. A mű német fordítása: Osmanische Geschichtsschreiber. Herausgegeben von Dr. Richard F. Kreutel. Band 3. Vom Hirtenzeit zur Hohen Pforte. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel. Graz-Wien-Köln. 1959. (A továbbiakban: Kreutel 1959)

⁶³⁰ Yavuz–Saraç 2007. 170–171, illetve 399; Kreutel 1959. 173. (Itt 113. fejezetként szerepel Szendrő ostroma)

a szultán megostromolta Szendrőt (Semendire). Ezalatt Izsák bég zarándokútra ment Mekkába. A szerző az ostromról nem ír. Murád a szerb területeket pusztította és a lakosságból foglyokat szedett. Olyan nagy zsákmánnyal tértek vissza, hogy egy négyéves gyereket 20 ezüstpénzért adtak el. Mire Izsák visszatért a zarándoklatáról a várat még nem foglalták el. A portyázásokban Âşik Paşazade személyesen is részt vett, amelyekben inkább a foglyok szedése (és eladása) volt a cél.⁶³¹

Nesri szerint Szendrőt (Szemendre) két hónapos ostrom után a törökök elfoglalták, Vulk-oglu (Branković Vuk fia, György) két fiát *Tokatban* vakították meg. Szeád-Eddin ír ágyúk, puskák használatáról, amelyek inkább füstöltek, mintsem eredményesek voltak. *„A győzedelmes sereg az ágyúk és puskák füstjével a hitetlenek szeme előtt a világot sötétté téve, két hónapig szüntelenül harczolt s éjjel-nappal öldökölte a tévelygő csapatot. Végre a vár népe erőtlenség, kimerültség, levertség és végső nyomor következtében kegyelmet kérvén, félelmében átadta a vár kulcsát.”*⁶³² (Thúry József fordítása)

Tudjuk, hogy Albert király Szegednél szállt táborba, 1439. július végén, augusztus elején, nem kelt át a Tiszán, hanem a jobb parton, Titelre vonult és másfél hónapig itt táborozott.⁶³³ Erről a Névtelen bizánci krónika is beszámolt. Azonban Mályusz Elemér mutatott rá arra, hogy ezt nem feltétlenül kell egy helyben „toporgás”-nak értékelnünk. Mert II. Murád szultán sem döntötte el a fő támadási irányt és reális volt a Temesköz elleni támadás veszélye is, miként egy évvel korábban. Így egyetértünk Mályusz értékelésével is. *„A Titel környéki táborozás megmentette Magyarországot a múlt évi erdélyi pusztuláshoz hasonló veszteségtől, így ezért nem mondható kárbaveszettnek, az azonban a ráfordított erőfeszítéssel nem állt arányban.”*⁶³⁴

Megfigyelhetjük, hogy az oszmán–török haditaktika fontos része volt ugyanis a déli, hosszú frontvonal támadása esetén a pontos támadási cél bizonytalanságban tartása vagy több célpont egyidejű támadása vagy párhuzamos hadoszlopban való felvonulás a valódi főerő eltitkolásával, amely eleve lehetetlenné teszi a koncentrált védekezést, amint erre az 1442-es, az erdélyi Vaskapunál történt hirtelen betörés is jó példát szolgáltatott.⁶³⁵

Albert király törökellenes politikáját sem szabad túlzottan lebecsülnünk, mert a tervébe bepillantást enged egy, a Titelnél, pontosabban a bács megyei Tüdörévnél 1439. szeptember 17-én kiállított dekrétuma, amelyben ünnepélyesen ígéretet tett arra, hogy a

⁶³¹ Yavuz–Saraç 2007. 171–172, illetve 399–400; Kreutel 1959. 176–177.

⁶³² Török történetírók I. 1893. 56, 130.

⁶³³ Mályusz 1994. 139.

⁶³⁴ Mályusz 1994. 140.

⁶³⁵ Pálosfalvi 2001. 53.

következő nyáron személyesen, az elérhető legnagyobb sereggel fog a törökök ellen vonulni.⁶³⁶ Albert király és Erzsébet királyné az ünnepélyesen kiállított oklevélben azon túl, hogy Szendrő várának körülvételét és Szerbia elfoglalását konstatálják, az általános nemesi hadfelkelés összehívását, késlekedését és eredménytelenségét is kénytelenek voltak megállapítani. „...mert bizonyos késlekedés miatt a sereg egy része hazafelé széledt...” Ezzel a maradék sereggel nem merték megtámadni a Szendrőt ostromló szultáni sereget, így a vár elesett. A török ellen a következő év tavaszán nagy sereget kívántak indítani, amely 1440-re esett volna! Viszont ennek a hadseregnek az alapját nem az általános nemesi hadfelkelő sereg alkotta volna, hanem nagyrészt zsoldosokból (*multitudinem stipendiatorum armigerorum*) állna. Ennek fedezésére pedig – a királyi és királynői jövedelmeken túl – az egész országra kiterjedő általános hadiadót vetnek ki.⁶³⁷ A terv szinte a későbbi Mátyás-féle koncepció előlegezésének tekinthető. Mindamellett a király megígéri, hogy külföldről is katonai segítséget fog szerezni és személyesen áll majd a hadsereg élére. A hadiadó – nem népszerű – behajtását az ország főurai és nemesei segíteni fogják, nemcsak saját birtokaikon, hanem másoknál is. Az ellenszegülőkkel szemben a királlyal és a királynéval egyetemben fognak eljárni egészen a fej- és jószágvesztésig. Az ígéretek teljesítését aláírásukkal illetőleg pecsétjükkel a bárók és országnagyok közül többen megígérték.

Az oklevél méltóságnévsora különös figyelmet érdemel, mert az aláírók és jelenlévők között találjuk a Tallóci testvérek közül, a dalmát–horvát–szlavón bán Matkót és a szörényi bán Frankot.⁶³⁸ Bátmonostori Töttös László kincstartót. De már ott szerepelt – igaz ekkor még cím nélkül – az egyik Hunyadi János is (Johannes de Hwnyad). A két székelyispán, Csáki Ferenc és Pelsőczy Bebek Imre neve szintén.⁶³⁹ Figyelemre méltó, hogy az aláírók között találjuk Branković György szerb despotát is, aki minden bizonnyal reményt láthatott ennek a hadseregnek a következő évi összehívásában és felállításában.

A külföldi segítséggel kapcsolatban John Jefferson feltételezi, hogy Albert király valójában egy keresztes háborút tervezett volna. Ezt, 1439-ben, IV. Jenő pápa sürgette volna a következő év nyarára, azonban Albert halála megakadályozta.⁶⁴⁰

⁶³⁶ DL 39 290. Közzétette: Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. Tizedik kötet. Pest, 1853. 70–73. A továbbiakban: Teleki 1853.

⁶³⁷ Ezt a hadiadót minden házzal rendelkező jobbágy, minden conditionarius nemes és jobbágy nélküli nemes is fizetné. A hadiadó házanként 100 dénár. (150 dénár ért 1 aranyforintot)

⁶³⁸ Teleki 1853. 72.

⁶³⁹ Kordé 2004. 218.

⁶⁴⁰ Jefferson 2012.57.

Azt nem tudjuk, hogy II. Murád Albert király szándékáról tudomást szerezhett-e, és a Magyar Királyság elleni következő évi hadjáratát ez sürgette-e, de a kül- és belpolitikai események egyértelműen a javára fordultak.

Véleményem szerint Szendrő eleste több fontos tanulsággal szolgált – Nándorfehérvár szempontjából is – mert előre vetítette egy újabb szultáni várostrom esetleges sikerét, de lehetséges kudarcát is.

Először is megnehezíti a központilag szervezendő védekezést, ha a király nem tartózkodik az országban. Ez perszonálunió megléte esetén elkerülhetetlen és Albert királlyal szemben is felmerülő problémává vált. Itt vissza kell utalnunk már az 1438. évi erdélyi szultáni betörés idejére is. Albertnek már 1438 tavaszán külföldre kellett mennie, mert a csehországi háborúval kellett foglalkoznia. Így 1438 folyamán végig távol maradt Magyarországtól. 1439 januárjában, Boroszlóban a IV. Jenő pápa által kezdeményezett béketárgyalásokon kellett részt vennie, de időközben eltörte a lábát és csak 1439 márciusában, az újabb szultáni támadás hírére tudott visszajönni.⁶⁴¹

Másodsorban érdemes a hadászatra ekkoriban hatályos törvényi szabályozást is megvizsgálunk. Mert ez sem kedvezett egy esetleges török támadás elleni gyors és hathatós fellépésnek. A király az 1439 májusára összehívott budai országgyűlésen megerősödött rendi mozgalommal találta magát szemben, amelynek engedni volt kénytelen.⁶⁴² Az 1439. évi dekrétum (május 29) több szakaszában visszalépést jelentett a Zsigmond által „*behozott káros újítások*”-hoz képest (4. cikkely).⁶⁴³ A rendek nem törődve a perszonálunió okozta problémákkal a 22. cikkelyben azt is előírták, hogy a királynak a székhelyét az országban kell tartania és állandóan itt kell tartózkodnia.⁶⁴⁴ A 3. cikkelyben elfogadták, hogy az ország védelmében és a végvidékeken a király által alkalmazott katonák zsoldját a király fizesse, hogy azok ne raboljanak. A 3. cikkely a haderő mozgósításának fokozatát is felállította. Elsősorban a zsoldoskatonák feladata az ország védelme, így a várakban is, egészen addig, amíg az ellenségnek ellent tudnak állni. Ezek arra voltak elegendők, hogy a végeken a kisebb-nagyobb betörésekkel megvédjék a várakat, de egy szultáni haderővel nem vehették fel a harcot. Az 1438-as szultáni hadjárat tanulsága az is, hogy ha pedig a végvonalon gyors támadással rést ütöttek vagy kikerülték,

⁶⁴¹ Szalay 1863. 9; Horváth 1871. 527–529.

⁶⁴² Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 198.

⁶⁴³ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvéncikkek. Budapest, 1899. 281. A továbbiakban: CJH. Decreta Regni Hungariae. Gesetze und verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Franciscus Döry, Vera Bácskai. Budapest 1976. 288. A továbbiakban: Decreta 1976.

⁶⁴⁴ CJH. 289; Decreta 1976. 292.

akkor nemesi hadfelkelés összehívása és összegyűlése előtt a zsákmánnyal kivonulhattak az országból. A cikkely következő szakasza szerint csak, ha már nem képesek az ország védelmére, lehet összehívni az általános nemesi hadfelkelést (*exercitus generalis*, 4. §.). A nemesuraknak segítséget nyújtani a végeken tehát elviekben nem kötelessége, így egy vár felmentése sem, csak a szabályosan a király által kihirdetett nemesi felkelés keretében. Ez egy esetleges „felmentő sereg” összeállítását és elindulását is korlátozhatja. Ráadásul a törvény további szakasza a régi általános nemesi hadfelkelés vonatkozásában visszatért az 1222. évi Aranybullában szabályozott rendhez (1222. évi 7. cikkely), amely megkülönböztette az ország határain belüli és azon kívüli hadviselést. A nemesi hadfelkelő sereget az ország határain és szélein túl (*ultra metas et confinia regni*) nem viheti a király (3. §.).⁶⁴⁵ Pontosabban viheti, ha önkéntesen követik és fizet érte az uralkodó. Ehhez hozzátehetjük azt, hogy már Zsigmond is kísérletezett az Aranybullában lévő „ország határai” fogalmának kiterjesztő jogértelmezésével azért, hogy igénybe vehesse a hadfelkelő sereget többször is. 1433. évi *honvédelmi szabályzat*ából legalább is ez a kérdés tűnik elő (26. fejezet). „*mivel tudják jól sokan, hogy Szerbia vagy Rácország, Bolgária vagy Nagy-Oláhország és különösen a szörényi részek a magyar király és magyar korona alá tartoznak: Vajjon azoknak tekintik-e és akarják-e azoknak tartani eme –az országba bekebelezett– tartományokat? És azoknak határai értetnek-e magyar határok alatt? Mert ez így volt és így kell lennie: és akkor azt kéri ő felsége, hogy neveztessenek meg és állapíttassanak meg az ország határoknak tekintendő végpontok, amelyekig, az elfoglalt területekért, az ország derékhada táborba szállni köteles, hogy ő felsége tisztában legyen azzal, vajjon az ország védelmére, vagy az elfoglalt területek visszafoglalására meddig menjenek?*” (Köszeghy Sándor fordítása)⁶⁴⁶

Csak megjegyezzük, hogy az általános nemesi hadfelkelés esetén érvényesülhetett még az ún. osztozatlan testvérek korlátozott hadba vonulásának szokásjogi szabálya („*consuetudo regni ab antiquo*”) is. Ez azt jelentette, hogy az osztályra bocsátás (*divisio*) előtt álló testvérek (*fratres indivisi*) közül – akik még „*egy kenyéren élnek*” –, ha egy testvér már hadra kelt, akkor a többi már nem köteles hadba szállni. Ez az élethelyzet Losonci János szabolcsi ispán 1440. augusztus 8-án, Budán kelt oklevelében meg is jelent.⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ CJH. 281. Decreta 1976. 287.

⁶⁴⁶ Zsigmond szabályzat 1892. 601.

⁶⁴⁷ DL 62 284

Harmadsorban a bizánci források többségének – Khalkokondülész, Névtelen bizánci krónika és hallgatólagosan Dukasz is – tanúsága szerint Szendrő erős vár volt és azt a szultán csupán a „tüzérségével” nem tudta elfoglalni. Egy erős falrendszerrel megépített vár – ostromra alkalmas nehéztüzérség hiányában – képes ellenállni a szultáni haderőnek.

Az első szempontra visszatérve a szultán az 1438-as erdélyi betörése alkalmával kihasználhatta a király távollétét, amelyet idézett török forrásaink kiemeltek: az akadálytalan pusztítást. Szendrő ostromakor azonban már nem, mert a király – az utolsó pillanatban, de – mégis az országban tartózkodott.

A második szempontunkból viszont a török már hasznót tudott húzni. A kétfokozatú mozgósítási rendszer rendkívül lassúnak bizonyult. A zsoldoskatonák arra elegendők voltak, hogy a végeken a kisebb-nagyobb betörésekkel szemben megvédjék a várakat, de egy szultáni haderővel nem vehették fel a harcot. Így amikor Murád hadseregével megjelent Szendrőnél, a király az általános nemesi hadfelkelést hirdette ki, és táborhelyként a Tisza alsó vidékét jelölte ki. A sereg még Szendrő eleste előtt összegyűlt, de létszámukat kevesellte az uralkodó és kénytelen volt kivárni a többieket egész augusztusban, még Szegeden is időzött. Szeptember elején érkezett a titeli táborba, ahol fegyelmetlenséget talált és seregét naponta hagyták el, amelyről forrásaink is említést tettek (Thuróczy 27. Bonfini 3. 4. 414., 1439. évi szeptember 17-i dekrétum). Azonban a seregből néhányan részt vettek a Szendrő körüli harcokban. Így hallunk a két Hunyadi Jánosról is, akik *„kiváló tetteket hajtottak végre.”*⁶⁴⁸ Végül az élelmezés hiánya és a vérhas járvány hatására szeptember 17-én kénytelen volt felosztatni a megmaradt hadsereget, a szerencse az volt, hogy időközben II. Murád szultán Bosznia felé vonult.⁶⁴⁹

Egyedül a harmadik szempontunk az, amely az első kettőt kiiktathatta volna, mert Szendrő elfoglalásának egyedüli nehézségét várfalainak erőssége adta. Ez a tény ugyanakkor előrevetítette – Nándorfehérvár vonatkozásában – azt is, hogy egy túlerőben lévő szultáni támadás hasonló várral „blokkolható.” Egy jól kiépített erődnek ez is a fő feladata. Carl von Clausewitz (1780–1831) porosz tábornok alapvető megállapítása szerint, *„Az olyan vár, mely az ellenséget ostromlásra kényszeríti s amely az ostromlást ki is állja, mindenesetre többet nyom a háború mérlegében, mint az olyan, amely ellenséges erőket le nem köt s nem emészt fel.”*⁶⁵⁰ Továbbá *„a támadónak a vár körülzárolására...kétannyi*

⁶⁴⁸ Teke 1980. 96.

⁶⁴⁹ Horváth 1871. 533–534.

⁶⁵⁰ A háborúról. Clausewitz Károly tábornok hátrahagyott műve. Magyarra fordította és magyarázatokkal ellátta Báró Hazai Samu. (Második kiadás, Budapest 1917) Reprint: Veszprém 1999. 340. A továbbiakban: Clausewitz 1999.

emberre van szüksége, mint a várőrség létszáma.” (Hazai Samu fordításai)⁶⁵¹ Úgy is mondhatjuk, hogy a vár védelmének akkor van értelme, ha nagyobb erőt tud lekötni, mint védők ereje vagy remény van a felmentésére.

Végezetül Szendrő elestének fontos diplomáciai következményei is voltak, amelyekről csupán lengyel krónikásaink írtak, és amelyekre Dariusz Kołodziejczyk, a varsói egyetem professzora is felhívta a figyelmet.⁶⁵² Dlugostól tudjuk azt is, hogy a török hírszerzés jól értesült és hogy 1439-ben a török szultán – egyúttal a lengyeleknek Alberttel való csehországi konfliktusát kihasználva – követséget menesztett a lengyel királyhoz, Ulászlóhoz Krakkóba egy magyarellenes szövetség létrehozására. Azt is mondhatjuk, hogy II. Murád megpróbálta diplomáciailag is előkészíteni Magyarország elleni támadását, elszigetelni az országot lehetséges szövetségesétől. *„Murád, a törökök szultánja Ulászló lengyel királyhoz nemes követet küldött a leggazdagabb ajándékokkal. Először is a barátságát, békéjét és szövetségét óhajtotta elnyerni, azután felajánlotta minden jóindulatát, végül, mivel tudomására jutott, hogy ő Albert római és magyar királlyal háborút visel, kilátásba helyezte és megígérte, hogy őt pénzzel is 100 000 katonával is támogatja. Ulászló király miután a követ nagyvonalúan szólott, elrendelte, hogy őt nála tartsák (vissza) addig, amíg meglátja, hogy Albert halálát követően hogyan érnek véget a Magyar Királysággal folyó tárgyalások.*”⁶⁵³

Az itáliai származású lengyelországi humanista, *Callimachus Experiens*nél is szerepel ez a rendkívül fontos feladattal megbízott török követség. Callimachus leírása szerint felgyorsultak az események, mert előbb a magyar követség adta elő királyválasztó kérését.

Egyfajta diplomáciai „versenyfutás” indult meg a lengyel király szövetségéért. *„Míg ezeket előadták és kérték a magyarok, török követek keresték fel (t. i. a királyt) – e már korábban elküldött követeket már útközben érte Albert halála, amely valóban ismeretlen volt számukra vagy színlelték azt – és előadták a rájuk bízottakat. Murád, a törökök császára katonát és pénzt ígért Ulászlónak az Albert elleni, a Csehországban vívott háborúhoz, amely ország Zsigmond halála után két részre szakadt. Az egyik része Kázmér-ra, Ulászló testvérére bízta a királyságot, a másik rész a felesége öröksége révén, Albertet követte. (A szultán) szilárd szövetség kötését kérte, hogy az egész Csehország*

⁶⁵¹ Clausewitz 1999. 363.

⁶⁵² Kołodziejczyk 2000. 100.

⁶⁵³ Dlugos 2001. 210. *„Turcorum cesar Amurathbek ad Wladislaum Polonie regem notabilem nuncium cum amplissimis donis transmittit, primumque suam amicitiam expetit et ligam atque fedus, deinde sua omnia ad beneplacitum suum offert; postremo quia audierat illum cum Alberto Romanorum et Hungarie rege bellum gerere, subvenire illi et pecuniis et centum millibus hominum exhibet et promittit. Wladislaus autem rex nuncio benigne appellato, illum retinere apud se constituit, donec videret, quem finem essent negocia Regni Hungarie, morte Alberti secuta, habitura.”*

Kázmér hatalmában legyen, és hogy Ulászló tartózkodjon a magyarokkal való barátságtól és szövetségtől. Így, mivel Albert halála után a dolog még nem dőlt el, a követeket különféle ürügyekkel Krakkóban visszatartották arra várakozva, hogy a magyar események a király halála után merre fognak fordulni.”⁶⁵⁴

A hamarosan kialakuló belpolitikai állapotokat figyelembe véve, ha Nándorfehérvár már 1440-ben elesett volna, erre a pártokra szakadt Magyarországnak is nagy esélye lett volna.⁶⁵⁵ A fiatal III. (Jagelló) Ulászló döntésén Magyarország sorsa múltott. Vagy elfogadja a törökkel való békekötést és kiszolgáltatja az országot a jövőbeli szultáni támadásnak vagy ellenáll. Óriási szerencsénkre ez utóbbit választotta. Nem lépett szövetségre a törökkel, Muráddal nem kötött békét, hanem – Dlugos szerint – ekkor értesülve a magyar rendek azon kéréséről, hogy őt megválasztanák magyar királynak, várakozó álláspontra helyezkedett.

⁶⁵⁴ Philippus Callimachus: *Historia de rege Vladislao*. Edidit: Irmína Lichonska. *Commentariis historicis illustravit: Thadeus Kowalewski*. In linguam Polonam traduxit: Anna Komornicka. Varsoviae 1961. 28. 6–15. „*Dum haec agerentur peterunturque ab Hungaris, aderant et Turci oratores, quos iam pridem missos deprehenderat in uia mors Alberti, qua seu uere incomperta seu ad tentandum dissimulata peregerant mandata. Offerebat per eam legationem Amorus Turcorum imperator militem ac pecuniam Vladislao ad gerendum bellum contra Albertum in Boemia, quae mortuo Sigismundo in duas factiones abierat et una quidem Casimiro Vladislai fratri regnum deferebat, altera propter uxorem successionem Albertum sequebatur. Ceterum foedus in id sanciri petebat, quod redacta uniuersa Boemia in potestatem Casimiri Vladislaus ab amicitia et foedere Hungarorum abstineret. Itaque cum defuncto Alberto res integra non esset, oratores per uarias simulationes Cracouiae retinebantur in expectationem, quo res Hungarica post regis mortem inclinaret.*” (A továbbiakban: Callimachus 1961)

⁶⁵⁵ Sakcinski 1886. 97.

*„Írnak vala akkor ezernégyszáz és az negyven jó esztendőben,
ifjú Albert király mikor regnál vala Magyarország földében,
az király meghala, felesége kedig megmaradna teröhbén...”*
(Nagybáncsai Mátyás, 1560)

7. Az 1440-es ostrom belpolitikai háttere: a magyarországi belháború

7. 1. A megérkezéstől a koronázásig: I. Ulászló

Habsburg Albert király halála (1439. október 27.) ismételt nem várt politikai helyzetet teremtett.⁶⁵⁶ 1440 tavaszára az ország a királyválasztás kérdésében Albert halála után két „pártra” szakadt, újabb alkalmat adva II. Murád szultánnak hódító hadjárata megismétléséhez (28. melléklet). A magyar nemesség a királynői uralmat nem fogadta el, inkább igyekeztek lehetséges és számukra is elfogadható férjet keresni az özvegy királyné számára.⁶⁵⁷

Branković György despota Erzsébetet támogatta, sőt dinasztikus tervei is voltak, mert Erzsébettel akarta összeházasítani nála maradt fiát, Branković Lázárt. Erzsébet azonban, katolikusként, elutasította, hogy pravoszlávval kössön házasságot.⁶⁵⁸ Erzsébet udvarhölgyének, *Kottanner Jánosné Wolfram Ilona* emlékiratai kortárs forrásként szolgálnak számunkra.⁶⁵⁹ Kottannerné szerint ezeket mondta: *„Kedves urak, ne pogányt adjatok hozzám, inkább egy keresztény parasztot.”*⁶⁶⁰ Felmerült azonban a fiatal Ulászlóval való házasság is. *„Ekkor László bán úr,⁶⁶¹ az ő atyjafia azt kívánta, hogy a lengyel királyt válassza. Erre a magyar nemesurak mind felálltak, hogy ezt tegye, ő azonban ellenkezett, azt válaszolván, megvárja, mit ad neki az Isten, ahhoz igazodik majd, mert összes orvosai azt mondták neki, hogy fiút hordoz méhében...”*(Mollay Károly fordítása).⁶⁶² A lengyel király mellett fontos érv szólt – akár a legitimitás elvével szembe fordulva is –, a fenyegető oszmán–török veszéllyel való küzdelemre való alkalmassága (ideoneitas).

⁶⁵⁶ Engel 1990. 349.

⁶⁵⁷ Pálosfalvi Tamás: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). Századok 2003/4. 902. A továbbiakban: Pálosfalvi 2003.

⁶⁵⁸ Историја 2000. 250; Török történetírók I. Budapest 1893. 56, 130.

⁶⁵⁹ A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/1440. Fordította és közléteszi Mollay Károly. Budapest 1978. A továbbiakban: Mollay 1978.

⁶⁶⁰ Mollay 1978. 13.

⁶⁶¹ Garai László macsói bán

⁶⁶² Mollay 1978. 13.

Az előkészületek erre meg is történtek, amelyet III. Ulászló március 8-án, Krakkóban kelt kiváltságlevele tanúsít.⁶⁶³ A magyar küldöttség már január 18-án útnak indult.⁶⁶⁴ Tagjai között találjuk Tallóci Matkó dalmát, horvát és szlavón bánt, Perényi János királyi tárnokmestert, Pálóci László királyi udvarmestert és Marcali Imre királyi étekfogó mestert, somogyi ispánt.⁶⁶⁵ Ehhez csatlakozott márciusban még Rozgonyi Simon egri püspök is, akinek nagy szerepe volt a döntésével habozó Ulászló megnyerésében.⁶⁶⁶ A küldöttségben több horvátot is találunk. A zrednai Vitéz Jánoson és Tallóci Matkón túl, Ivan Gospodnetić knini püspököt, pápai legátust és a vitrovicai Marko Marcali-t.⁶⁶⁷

Ők Magyarország összes főpapjai, főurai és nemeseinek nevében királlyá választották Ulászlót, aki ezt el is fogadta. Az oklevél szerint a választásnak komoly feltételei voltak. Ulászlónak még a megkoronázása előtt feleségül kell vennie Erzsébet királynét, a házasság megkötését azonban elhalasztják a néhai Albert király halála utáni gyászév leteltéig (október 27-ig). Továbbá biztosítják Albert a felesége részére – a megélhetése érdekében – tett intézkedéseinek megtartását.⁶⁶⁸ Ulászló a nemrég megszületett „Utószülött” Lászlót apai örökségében minden eszközzel megvédi. Sőt, mint „választott király”, ha fiú utód nélkül halna meg, „Utószülött” László számára a trónöröklés jogát köteles érintetlenül hagyni.⁶⁶⁹

Az oklevelet végül a jelenlévő lengyel egyháziak és előkelők ellátták pecsétjeikkel. A pecsétek fényképeit megvizsgálva az MNL adatbázisában számomra érdekes volt, hogy a fennmaradt tizenhat függőpecsét tulajdonosai között találtam azt a lengyel előkelő Lukácsot, Wgorka fiát, aki – Callimachus leírása szerint – később az ostromot folytató török szultánhoz küldött követek egyike lett (3. pecsét képe).⁶⁷⁰ Egy másik pecsétnek (6. pecsét képe) az MNL által közölt „*Fancisci*” körirata és az ötszirmú virágot ábrázoló címerképe pedig igen valószínű, hogy annak a Piotr *Łęczycki*-nek a pecsétje lehet, akit Długos Petrus *Lanciczki* de Lankoschino-nak, a Névtelen lengyel levélíró pedig Petrus *Lancziczsky*-nek említ, és aki közlésük szerint szintén Ulászló szultáni követe volt 1440-

⁶⁶³ DF-DL 39 291

⁶⁶⁴ Pálosfalvi 2003. 904.

⁶⁶⁵ E névsort Długos krónikája is megerősíti. Długos 2001. 212, 400.

⁶⁶⁶ Pálosfalvi 2003. 904.

⁶⁶⁷ Ivan Kukuljević Sakcinski: Priorat vranski. Vitezi Templari i Hospitalici St. Ivana u Hrvatskoj. Zagreb 1886. 96. A továbbiakban: Sakcinski 1886.

⁶⁶⁸ Ezek a királyné számára adott birtokadományok jövedelmeit jelentették (a zólyomi vár, a zólyom megyei Végles, Lipcse, Sós-kő, Dobronya és más várak birtoklása, továbbá Diósgyőr, Komárom, Óbuda, Kőrmöcbánya és a pénzverő kamarák jövedelmei, egész Szlavónia nyestbőradója)

⁶⁶⁹ „*salvum succedendi jus remanere debet*”

⁶⁷⁰ Lásd a 8. 2. fejezetet.

ben.⁶⁷¹ Mindezek azt mutatják, hogy már Krakkóban ott voltak azok a lengyel királyi tisztviselők, akik Ulászlóval az országba érkezve, fontos diplomáciai feladatokat láttak el.

A magyar rendek közötti pillanatnyi egység nem érte meg a király gyászévének leteltét, előbb felbomlott. Az országba való érkezése előtt a lengyel királyhoz indított követségnek Matkó volt az egyik vezetője, bár tagja volt Vitéz János is.⁶⁷² Miközben a visszaúton megpróbált megegyezést közvetíteni a királyné felé, Erzsébet a követségben lévő Matkót és bárótársát, Marcali Imrét váratlanul letartóztatta. Az ötlet pedig valószínűleg Cillei Ulriké, Hermann unokájáé lehetett. Egyúttal a királyné Cillei Frigyes, Hermann fiát nevezte ki szlavón bánná.⁶⁷³ Az eseményekről további fontos részleteket tudhatunk meg *Kottanner Jánosné Wolfram Ilona*, az özvegy királyné bizalmasának emlékirataiból. „Miután mindez megvolt, és a nemes királyné megtudta, hogy Vajdafi Imre úr és Matkó bán úr visszajöttek a lengyel királytól, akkor őnagysága derűsnek és nyíltan tette magát, persze csak annyira, amennyire özvegyhez illik. Ezt azért tette, hogy azt higgyék, hozzámegy a lengyel királyhoz, bár ez nem volt szándékában, csak azért, hogy megtudja tőlük, milyen álláspontot foglalnak el természetes urukkal szemben. Amikor aztán az urak összejöttek, és tárgyalni akartak, akkor nagyságos úrnőm nem bocsátotta be őket a palotás házba, hanem kiment hozzájuk, és a ház előtt beszélgetett velük. Miután ezt befejezte, őnagysága megint bement. Ekkor figyelmeztették, ne menjen ki többet a házból, hogy hatalmaskodás áldozatául ne essen. Ezt meg is tette, bebocsátotta az urakat, de előbb vitézeket engedett be, és a tárgyalást a házban tartották. Miután mindegyik előadta a maga dolgát, és nagyságos úrnőm tudni akarta, mi az álláspontjuk természetes urukkal, László királlyal szemben, akkor kettejük közül az egyik, Matkó bán vagy Vajdafi Imre, így szólt: » Nagyságos úrnőm, ha tízéves volna is a fia, akkor sem ismernénk el urunknak, mert nem állhatna élünkre a törökök ellen.« Az volt a véleményük, hogy menjen feleségül a lengyel királyhoz. Ez nagyon elkésértette a nemes királynét, mégsem mutatta, hanem tanácsot kért atyjafiától, Cillei Ulrik gróftól és más hűséges tanácsadóitól, hogyan viselkedjék. Ekkor azt tanácsolták neki, fogassa el a két nemesurat, mármint Matkó bánt és Vajdafi Imrét.” (Mollay Károly fordítása.)⁶⁷⁴

⁶⁷¹ A feltételezésemet az is támogatja, hogy Piotr Łęczyczki-ről tudjuk, hogy címere egy virág, a Rola volt. Krzyżaniakowa 1979. 142. Lásd: „qui insigni Rola utebatur” Długos 2001. 410 (186. lábjegyzet). A botanikai irodalomban találtam olyan növényt, amely latin nevében őrizheti e nevet. A Körtikék nemzetségét. A Kereklevelű körtike (*Pyrola rotundifolia*) és a Kis körtike (*Pyrola minor*) egyaránt szóba jöhet címernövényként. Mindkettőnek öt tagú virága van, hasonlóan a pecsét lévő, pajzson ábrázolt, ötszirmú virághoz.

⁶⁷² Pálosfalvi 2000. 53.

⁶⁷³ Pálosfalvi 2000. 49-50.

⁶⁷⁴ Mollay 1978. 40-41.

Kottannerné emlékirataiból tudjuk azt is, hogy Tallóci Matkót és Marczali Imrét először Komáromban tartották fogva, majd a királyné később Matkót Sopronba küldette át, ahol Seres Tamás, magyar nótárius házában őrizték. Sopron városa biztonságosabbnak tűnt, mert ekkor Cillei Ulrik grófé volt.⁶⁷⁵

A letartóztatás tényét Rozgonyi István pozsonyi ispán április 4-én, a pozsonyiakhoz írott leveléből is megtudhatjuk.⁶⁷⁶ „*A mi királynőnk megparancsolta, hogy azokat a bárókat, akik... követségben visszatértek, mindenüktől fosszák meg, és őket éppen most letartóztatta, a letartóztatottakat egészen mostanáig a legsúlyosabb bilincsekben tartja.*” A hír gyorsan eljutott Erdélybe is. Hadadi Jakcs László április 10-én pedig levélben értesíti a dési sókamaraispánt is, hogy a királyné elfogatta Tallóci Matkót, így a sókamarák is veszélyben vannak, a sót át kell menteni a folyón Udvarhelybe.⁶⁷⁷

Amilyen rövid volt Frigyes szlavón bántása, olyan rövid volt Matkó fogsága, mert Garai László macsói bán által Siklóson, május 3-án keltezett oklevél arról számol be Bátmonostori Töttös Lászlónak, hogy Tallóci Matkó bán már kiszabadult fogságából.⁶⁷⁸ A körülményekről többet nem írt, Matkót nem ő szabadította ki. A borbélyja és a foglára segítségével szökhett meg.⁶⁷⁹ Nem derül ki Garainak az ügyben való érdekeltsége sem, pedig – mint láttuk – Matkó feleségéhez, Lévai Cseh Margit úrnőhöz – meghalt testvére, ifjabb Garai Miklós révén – még rokoni szálak is fűzték. Matkó tehát, amikor a török már ostrom alatt tartotta Nándorfehérvárt, Erzsébet királyné fogságában volt. Marcali Imre szabadon engedése érdekében viszont a macsói bán a királynéhoz küldöttséget indított. Garai azt is megjegyzi, hogy „*Azt is tessék tudomásul venni, hogy Mathkó bán és Kórógyi János a rajtuk elkövetett számos igazságtalanság megtorlása céljából nagy zavart készülnék előidézni az országnak*” (Wertner Mór fordítása).⁶⁸⁰

Ám – miközben a lengyelországi követség többsége még Krakkóban tartózkodott és a déli határon Nándorfehérvár körülfárása és ostroma már megkezdődött – az özvegy királyné, és hívei pünkösdi napján, május 15-én, a 12 hetes csecsemő Utószülött Lászlót, V. László néven (1440–1457) megkoronázták. A koronázás szabályszerű volt, bár a Szent

⁶⁷⁵ Mollay 1978. 42, 46, 95.

⁶⁷⁶ Idézi: Pálosfalvi 2000. 50. (a 22. lbj-ben, DF. 23 9755) „*domina nostra regina barones illos, qui ... in legationibus sunt reversi, omnino iussit spoliari demumque fecit detinere, quos et detentos pro presenti gravissimis suis tenet in vinculis.*”

⁶⁷⁷ DL 55 202

⁶⁷⁸ A Zichy és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. IX. kötet, szerk. Kammerer Ernő. Budapest 1899. 9-10. (9. sz. okl.). (A továbbiakban: Zichy 1899) DF 80 718

⁶⁷⁹ Sakcinski 1886. 96. (Cronica der grafen von Cilli)

⁶⁸⁰ Wertner 1911. 553.

Koronát Erzsébet Kottanner Jánosné Wolfram Ilonával ellopatta, aki ezt meg is örököltette emlékiratában.

Május 15-e, a gyermek V. László megkoronázása után Garai május 24-én írt levelében már arról tudósít, hogy ők a két király közötti megegyezésen munkálkodnak. Semmi nem tartja vissza attól, hogy „*május 30-án a lengyel királyhoz utazzunk, hogy közte és a királyné között az ország békéje érdekében barátságos megállapodást hozzunk létre és őt rábírjuk, hogy Magyarország nyugalma ne veszélyeztesse*” (Wertner Mór fordítása).⁶⁸¹ Ebből a megfogalmazásból azonban inkább Ulászló lebeszélése sejlik fel.

A szultáni török sereg már feltételezhetően 3 hónapja Nándorfehérvárnál volt, de a rendek által a trónra időközben meghívott Jagelló Ulászló még nem volt az országban. Április 25-én még Krakkóban adott ki oklevelet Lubló városi kiváltságainak kibővítéséről.⁶⁸² Április 27-én már a szepes megyei Késmárkon.⁶⁸³ Azonban Budát kellett most már elfoglalnia.

E hónapok sűrű eseményeiről igen részletesen számol be egy 1440 júniusában, Budáról küldött, magánlevél, amelynek nándorfehérvári vonatkozására John Jefferson hívta fel a figyelmet.⁶⁸⁴ Ő a szerzőjét ismeretlennek tudja. Meg kell azonban említenünk, hogy 1891-ben a levelet kiadó Lewicki csak feltételezte, az 2001-es Dlugos kiadás kommentárja pedig az ismert történetíró, Dlugos levelének tartja, amelyet Budáról küldött.⁶⁸⁵ Ebben állást nem foglalva a továbbiakban névtelen lengyel levélíróként említem a szerzőt. Levelében nemcsak az ekkor ostromlott Nándorfehérvárról ír, hanem az oklevelek tárgyias stílusán túl, közvetlen személyes élményként mutatja be a király Magyarországra érkezését, a kezdődő polgárháborút, annak dilemmáit, a török elleni küzdelem emiatti nehézségeit is. A nándorfehérvári ostrom belpolitikai hátterének alakulását szinte magunk előtt láthatjuk és mindenhez saját megjegyzést fűz. Ezért e levelet részletesebben ismertetem.

A levél írója Ulászló királlyal érkezett a magyar földre, írásának stílusából érezhető, hogy művelt személy lehetett. Kiemelte Rozgonyi Simon egri püspök megérkezését, aki „*sokak remegő lelkét megerősítette.*”⁶⁸⁶ A király kíséretéből megemlítette a krakkói érseket, Sbigneus-t és (Sandivogius) Ostrorog poznani palatinus-t. A király és serege Késmárkból Eperjesre („*Aperiasch opidum*”) vonult, azonban Kassa („*Coschicze*”) városa

⁶⁸¹ Wertner 1911. 554. DF 80 719

⁶⁸² DF-DL 5107

⁶⁸³ DF-DL 13 539

⁶⁸⁴ Jefferson 2012. 240. (20. lábjegyzet); Monumenta Medii Aevi Historica Res gestas Poloniae Illustrantia. Tomus XII. Codex Epistolaris saeculi decimi quinti. 1382–1445. Tomus II. Collectus opera Dr. Anatolii Lewicki. Krakowie 1891. 416–421. (275 sz. levél) A továbbiakban: Lewicki 1891.

⁶⁸⁵ Dlugos 2001. 410. (186. lábjegyzet)

⁶⁸⁶ Lewicki 1891. 417, 21–22.

a kapukat bezárta előttük, így más utat keresve május 15-én, pünkösdvasárnapra („*ad festum pentecostes*”) értek Egerbe („*in Agriam*”).⁶⁸⁷

Mihelyt Rozgonyi Simon kapott 500 lovast a lengyelekből, és ugyanennyit a magyarok közül, nyomban Budára vonult, minden kaput és falat örökkel megerősített. „*Ha ő gyorsan nem ment volna, sohasem jutott volna a mi kezünkbe (a város). Mert a királyné, amint meghallotta, hogy a királyunk nagy erővel vonul, nagy sereget küldött Budára a város elfoglalására... ezer katonával Budáról, nagy félelemmel visszavonult. Közülünk sokan üldözték őket és azokból némelyeket, mégis csak keveset fogtak el...*”⁶⁸⁸ A levélíró további szavait érdemes összevetni Rozgonyiak tevékenységéről szóló, 1440-ből való, királyi oklevelekkel is. Ulászló 1440. október 28-án, Budán kelt oklevele szerint Rozgonyi – mint Ulászló főkancellárja – nagyszámú kíséretével a király elé ment egészen a Szepességig, és több más báróval a királyt Budáig kísérte. A példájával Ulászló oldalára sok más országnagyot is átállított. Jutalmul a királytól a királyné oldalára állt és a hűtlenség vétkébe esett Branković György despota budai köházát, az Olaszok utcájában, adományul kapta meg.⁶⁸⁹

„...*Amíg mi Egerben időztünk, érkezett hozzánk a hír, hogy Erzsébetnek, Magyarország királynéjának a fiát, a két vagy három hónapos csecsemőt az esztergomi érsek,*⁶⁹⁰ *egyetértésben a veszprémi*⁶⁹¹ *és győri püspökökkel,*⁶⁹² *és Magyarország nem kevés, más bárójával egyetemben Székesfehérváron megkoronázta.*”⁶⁹³ Ez olyan megdöbbenést okozott, hogy a levélíró szerint először nem akarták elhinni, gyanakodtak. „*még meg is szidtuk az esztergomi érseket, hogy mivel ő a dekrétumok doktora, ilyen szokatlan dolgot a nép és a bárók egyetértése nélkül nem köteles tenni.*”⁶⁹⁴ Végül „...*mint egy második Ílion-ba, megérkeztünk Buda városába és várába...*”⁶⁹⁵

⁶⁸⁷ Lewicki 1891. 417, 22–31. 1440-ben a pünkösdvasárnap május 15-ére esett. Szentpétery 1985. 142.

⁶⁸⁸ Lewicki 1891. 417, 34–39. „...*nisi celeriter venisset, nunquam ad manus nostras devenisset. Regina autem Hungarie audito, quia rex noster cum magna potencia vadit, magnum exercitum in Budam miserat ad occupandum civitatem...uno miliari a Buda cum magno timore reversi sunt: plures nostri eos insecuti sunt et aliquos ex eis, paucos tamen, captivaverunt.*”

⁶⁸⁹ DL 13 588

⁶⁹⁰ Szécsi Dénes

⁶⁹¹ Gathalóczi Mátyás, aki a királyné kancellárja is.

⁶⁹² Benedek győri püspök

⁶⁹³ Lewicki 1891. 417, 40–418, 1. „*Nos dum infra dies festos pentecostes in Agria moraremur, novitas nobis allata est, quod regina Hungarie Elizabeth filium suum, infantem etatis duorum aut trium mensium, per archiepiscopum Strigoniensem, consencientibus Wesperimensi et Lauriensi episcopis et nonnullis aliis baronibus Hungarie, paucis tamen, in Alba regali coronaverit.*”

⁶⁹⁴ Lewicki 1891. 418, 5–7. „...*arguebamur quoque archiepiscopum Strigoniensem, cum sit decretorum doctor, absque plebis et baronum consensu non debere facere talem novitatem.*”

⁶⁹⁵ Lewicki 1891. 418, 11–12. „...*civitatem Budam, deinde castrum, alterum Ilion, intravimus.*”

Az 1440. november 4-i oklevél sokkal bővebben egészíti ki a névtelen levélíró fenti beszámolóját. Simon püspök, Ulászlót Eger várában hagyta, ő maga pedig előrement Budára, hogy előkészítse a király útját és biztossá tegye Buda várát és városát, nehogy a város szomszédságában tartózkodó Erzsébet-féle német csapatok azt elfoglalják. Miután a várat és a várost teljesen biztosította, visszatért Egerbe, ahonnan a királyt békében vezette be Budára.⁶⁹⁶ Hédervári Lőrinc nádor habozott a város kapuit megnyitni előttük és a német csapatok is veszélyt jelentettek Ulászló számára. Kottannerné is megemlíti, hogy „amikor a király Buda fővároshoz érkezett, a városbéliek nem akarták beereszteni. Akkor a nádor a váron át eresztette be.” (Mollay Károly fordítása)⁶⁹⁷

Mindezt jól mutatta, hogy Ulászló már május 19.-én Pesten volt, de Budára csak 22-én tudott bevonulni. Ebben – Pálosfalvi szerint – nagy szerepe lehetett a nádor rokonának, Rozgonyi Simon egri püspöknek is.⁶⁹⁸ Ide érkeztek azok a bárók és főurak, akik Ulászló mellé álltak. Dlugos szerint elsőként Tallóci Matkó bán, aki „nemrég szabadult ki Erzsébet királyné bilincseiből és fogságából, Sopron városából”.⁶⁹⁹

A királyné, miután Komáromot is elfoglalták, a fiával együtt Győrbe menekült és követeket küldött a királyhoz azt kérve, hogy „őt és fiát Magyarország kormányzásában ne akadályozza”.⁷⁰⁰ Ulászló a város ostromára sereget gyűjtött. A névtelen levélíró értesülése szerint lengyel sereget Johannes Czapek és Derslaus Wlotowsky vezette, a magyar sereg kapitánya pedig pedig az egri püspök lett. Győr városát ugyan bekerítették, de amikor a királyné meghallotta a sereg érkezését, Pozsonyba menekült és „egészen mostanáig ott van.”⁷⁰¹

Erzsébet királynénak – még Győrben – arra is volt figyelme, hogy bosszút álljon, ha Tallóci Matkón már nem, akkor legalább a segítőjén! Mert május 27-én, itt kiadott oklevelében Seres János fia Tamás soproni polgárt hűtlenség vétkében elmarasztalta és összes vagyonát és házát Cillei Ulrik kancellárjának adományozta. Ugyanis Tallóci Matkót megszöktette a királyné fogságából.⁷⁰² Seres Tamás sokáig volt még üldöztetésben, mert

⁶⁹⁶ DL 13 589.

⁶⁹⁷ Mollay 1978. 56.

⁶⁹⁸ Pálosfalvi 2003. 906.

⁶⁹⁹ „...in primis Mathko de Thaloncz Sclavonie banus, qui recenter ex vinculis et captivitate regine Elizabeth ex opido Soffronio, in quo tenebatur vinctus, subsidio unius barbitonsoris sui effugerat.” Dlugos 2001. 231, 27–232, 2.

⁷⁰⁰ Lewicki 1891. 418, 18–19. „...ne eam et filium eius in regimine regni Hungarie impediret.”

⁷⁰¹ Lewicki 1891. 418, 37–41. „...ibi hactenus inmoratur.” 1440. június közepe körül.

⁷⁰² Sopron szabad királyi város története. I. rész, 3. kötet. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig. Közli vitéz Házi Jenő dr. Sopron 1924. 197, 8–198, 1. (237. sz. okl) DL 1061. „...propter notam infidelitatis, quam idem Thomas nuper in educcionem Mathkonis de Talloucz notorii nostri infideli de maiestatis nostre captivitate per ipsum studiose facta, incurrisse dinoscitur...” (A továbbiakban Házi 1924)

Hunyadi János kormányzósága alatt, 1451. augusztus 3-án egy jóakarója levélben kéri a soproni polgárok sorába való visszafogadását és bűnének megbocsátását.⁷⁰³

A győri várban a királyné távozása után Cillei Ulrik maradt igen sok német és cseh katonával. Cillei maga a Dunán át titokban elmenekült a várból és a sűrű erdőn át Pozsony felé ment, de elfogták őt és övéit.⁷⁰⁴ „Azon nyomban, királyi felség hatalmánál fogva Matkó urat küldték el, hogy őt ebbe a városba kétezer katonával beszorítsa.”⁷⁰⁵ Dlugos is hasonlóan írt Cillei menekülési kísérletéről: „A várból alattomban eltávozott kevés emberével és a Rába-folyón át, amely a várhoz közel van, átkelt Pozsony felé Erzsébet királynéhoz...”⁷⁰⁶

Ulászló június második hetében támadást indított Győr városa ellen, mert az Erzsébet királynénak májusban menedéket adott. Ulászló a város ostromára sereget gyűjtött. Ebbéli szándékában a korona visszaszerzése is benne lehetett.⁷⁰⁷ Horváth Richárd szerint a királyi seregeket Rozgonyi Sebestyén és Nánai Kompolt Pál vezették.⁷⁰⁸ A várost nem foglalták el, de június 19-én⁷⁰⁹ Erzsébet hívét, Cillei Ulrikot a király emberei fogságba ejtették, amint erről Dlugos is beszámolt.⁷¹⁰ De a névtelen levélíró is tanúskodik, bár pontos dátum nélkül.

A királyi sereg a vár ostromától elállt és megállapodást kötöttek. Itt érkezünk el a levél megírásának idejére, mert „...ide a mai napon magával hozta Cillei ispánt sok más nemes és híres katonával.”⁷¹¹ Tallóci Matkónak az egykori letartóztatását sugalmazó Cillei Ulrik Budára hozatala nagy öröme szolgáltathatott. Az 1440. november 4-i oklevél elfogóként nem Tallócit, hanem Rozgonyi Simont említi meg. Győr alatt foglyul ejtette a német és cseh hadak kapitányát, Cillei Ulrikot, akit mint foglyot a király kezeibe adott át.⁷¹² A

⁷⁰³ Házi 1924. 327–328. (385. sz. okl) DL 1213. Suseki Zrinyi Hengnig levele Sopron város közönségéhez (részlet). „Elért hozzám (a hír), hogy az én odaadó hívem, Seres Tamást rosszindulat és kegyvesztés érte Matkó bán miatt...nyomatékosan kérem Önt, mint különösen kedves barátom és jóakaróm, hogy Ön neki bocsássa meg bűnét és legyen kegyes hozzá és fogadja be maguk közé mint szolgáját és polgártársát és barátját, ahogyan ő azelőtt is Önök között volt.” (dr. Bugner István fordítása) Lásd még: Mollay 1978. 95–96. Marcali Imrét tovább őrizték Fraknó várában.

⁷⁰⁴ Lewicki 1891. 418, 42–419, 5. „per aquam Danubii clam abscessit de castro et per condensa nemora ibat versus Presburg...”

⁷⁰⁵ Lewicki 1891. 419, 6–7. „...missus extimplo fuit per regiam maiestatem ad conducendum eum in hanc urbem dominus Mathko cum duobus milibus hominum...”

⁷⁰⁶ „...clam de castro cum paucis recedit et per fluvium Raba, qui castro vicinus est, transgressus, versus Possonium ad Elizabeth reginam...” Dlugos 2001. 233, 10–12.

⁷⁰⁷ Pálosfalvi 2003. 908.

⁷⁰⁸ Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei 1328–1525. Győr 2005. 21. (Horváth 2005)

⁷⁰⁹ „...ferie secunda in die sanctorum Gervasii et Prothasii...” Dlugos 2001. 233, 27–28; 409. (156. lábjegyzet)

⁷¹⁰ Dlugos 2001. 233; Jefferson 2012. 177.

⁷¹¹ Lewicki 1891. 419, 9–10. „...in locum huc die hodierna ipsum comitem Cilie cum pluribus aliis militibus notabilibus secum captis adduxit...”

⁷¹² DL 13 589.

névtelen levélíró ezt annyiban megerősíti, hogy szerinte is Cilleit az egri püspök vett őrizetbe.⁷¹³

Az 1440. november 19-i királyi oklevélből megtudjuk Simon testvérének, Rozgonyi István pozsonyi ispán szerepét is. Mindvégig testvére mellett harcolt és felmentette Pozsony várát, amelyet a németek és csehek ostromoltak. Már az élelem fogytán volt. István comes áttörte Erzsébet királyné seregének ostromgyűrűjét, bejutott a várba és azt ellátta élelemmel – a várban maradt feleségét és gyermekeit is – és megerősítette újabb hadi néppel s így az ellenséggel szemben megvédelmezte.⁷¹⁴ Erzsébet királyné ezt látva néhány napi fegyverszünetet hozott létre, mialatt egymást kölcsönös jóindulatukról biztosították és ígéretekkkel látták el.⁷¹⁵

Az is kiderül a névtelen író leveléből, hogy még Ulászló megkoronázása előtt vagyunk, mert *„Jó reménnyel vagyunk aziránt, hogy a korona, amely a királyné kezében volt, majd a miénk lesz és az a sok vár is, amelyeket Magyarországon ugyanez az ispán birtokol.”*⁷¹⁶

Eközben Budán a koronázás előtt országgyűlést hívtak össze. *„A főpapoknak és báróknak nagy sokasága néhány napon belül ide összegyűlik. Az esztergomi érsek, aki azt a gyermeket megkoronázta, már megérkezett, a kalocsai érsek és ... mások is, akiknek a címeit nem tudom, és minden báró, kivéve László bánt, aki a legközelebbi feria quintá-n (csütörtökön⁷¹⁷) biztosan meg fog jönni. Amiatt az aggodalma miatt, hogy a koronát elvesztette,⁷¹⁸ abban az időben nem is mert eljönni.”*⁷¹⁹ Dlugostól is tudjuk, hogy Garaira sokan haragudtak, mert miatta nem tudtak a Szent Koronával koronázni. *„Keserűség és lelki gyötrődés sokakat kerített a hatalmába, egyesek józan szavakkal, mások pedig méltatlanokkal, megint mások pedig dühvel illették Garai László bánt amiatt, hogy Visegrád várából, ahol a koronát őrizték... azt mintegy az ő tudtával és rábeszélésére vitték*

⁷¹³ Lewicki 1891. 419, 14–15. *„Episcopus Agriensis...dicti comitis habet custodiam.”*

⁷¹⁴ DL 13 588

⁷¹⁵ DL 13 594

⁷¹⁶ Lewicki 1891. 419, 11–13. *„Spem bonam habemus, quod et coronam, que erat in regine manibus, habebimus et multa castra, que in regno Hungarie idem comes obtinebat.”*

⁷¹⁷ Ha június 19-ét vesszük alapul, akkor ez a nap június 23.-a lenne. Szentpétery 1985. 143.

⁷¹⁸ Mert Dlugos szerint Visegrád várát, ahol a Szent Koronát őrizték – amikor a királyné azt ellopatta – Garai László bán őrizte. *„Castrum autem Visschegrod, quod tunc per Ladislaum banum tenebatur...”* Dlugos 2001. 225, 11–12.

⁷¹⁹ Lewicki 1891. 419, 18–23. *„Magna multitudo prelatorum et baronum infra paucos dies huc confluit; iam enim advenit hic Strigoniensis archiepiscopus, qui illum infantem coronaverat, archiepiscopus Colocensis...et plures alii, quorum titulo ignoro, episcopi, barones fere omnes, Ladislao bano excepto, qui feria quinta de certo venturus est; is propter metum, quem habuit de corone ammissione, tanto tempore venire non audebat.”*

el.”⁷²⁰ Amikor pedig megérkezett Budára: „Mindenki egyetértésével és határozatával Garai Lászlót elfogták, akinek őrzésével Rozgonyi Simont, Lőrinc nádort és Nikolaus Fristaczki-t bízták meg.”⁷²¹ A macsói bánt július második hetében engedték csak ki a fogságából.⁷²²

A leendő király egy hónapos haladékot adott a báróknak, hogy csatlakoznak-e hozzá. Ulászló június 15-én már Budáról írt az országnagyokkal, többek között Tallóci Matkó dalmát-horvát-szlavón bánnal és Tallóci Frank volt szörényi bánnal együtt. Az oklevél királyi menlevélben biztosított teljes sértetlenséget személyükre és vagyonukra nézve az összes főnemesnek, nemesnek és kíséretének 30 napig, amennyiben Ulászló választott királlyal tárgyalni szeretnének.⁷²³

A rendek Budán – Dlugos szerint – június 29-én, Péter és Pál apostolok napján⁷²⁴ megerősítették Ulászló királlyá választását és érvénytelenítették V. Lászlóét.⁷²⁵ Országgyűlést tartottak (június 29 – július 14.).⁷²⁶ Dlugos krónikájában közli az országgyűlés főbb rendelkezéseit is.⁷²⁷

A névtelen levélíró az összehívott országgyűléstől a belső problémák megoldását várja. Jól érezhető, hogy él benne a remény, hogy a lengyel uralkodót a magyar nép elfogadja és a török elleni harcában – akár élete árán is – segíti. Egy fontos gondolata figyelmet érdemel. Felismerte a belpolitikai megosztottság külpolitikai veszélyét, azaz, a Magyar Királyság saját szerencsétlenségei, a polgárháborús eseményei nehogy segítsék a törököket az ország elleni támadásukban.

„Reméljük, hogy az ilyen gyűlés (t. i. országgyűlés) után minden a legjobbra fordul majd. Hiszen a mi királyunk a közösségnek olyannyira becses, hogy valamennyien előbb meghalnának, mintsem őt dolgavégezetlenül engednék innen visszatérni. Ugyanis olyan ez a nép, hogy – ha a jó lelkülete vele van és bűneink nem akadályozzák – elég erősnek vélhető a törökökkel szembeni ellenállásra. Ám mivel ebben az országban nagy gonosztetteket és mindenféle szörnyű zsarnokságban gyökerező dolgokat látok, maguk a barbárok – hogy Szent Jeromos szavaival éljek – a mi hibáink miatt erősek és a mi bűneink

⁷²⁰ „Multos amaritudo et animi passio occupat, alii modestis verbis, alii indignacione, alii furore contra Ladislaum banum de Gara, castri Wisschegrad, in quo corona servabatur...quasi eo conscio et suasiore corona ablata sit...” Dlugos 2001. 238, 15–18.

⁷²¹ „Omnium consensu et decreto Ladislaus de Gara capitur, cuius custodia Simoni Agriensi episcopo, Laurencio palatino et Nicolao Fristaczki mandatur.” Dlugos 2001. 238, 23–24.

⁷²² „Secunda mensis Iulii bano Ladislao de captivitate relaxato...” Dlugos 2001. 239, 20.

⁷²³ DF-DL 15 554

⁷²⁴ „...feria quarta in die sanctorum Petri et Pauli apostolorum...” Dlugos 2001. 235, 1.

⁷²⁵ Pálosfalvi 2003. 908.

⁷²⁶ Mollay 1978. 100. (49. lábjegyzet)

⁷²⁷ Dlugos 2001, 244–248.

*miatt kényszerül harcra a római, helyesebben szólva a magyar hadsereg. Mégsem tudom, hogy a mi Istenünk mely kegyessége és kimondhatatlan rendelkezése által történt az, hogy amikor ezekben a napokban a törökök hatalmas serege a Magyar Királyság legerősebb várát, Ná[n]dorvárt, másnéven Fehérvárt ostromolta és minden emberi találmányt, annak ostromához felhasznált...*⁷²⁸

A levélíró ennek során tér át Nándorfehérvár ekkori oszmán–török ostromára, amely számára jelen idejű „ezekben a napokban” történik. A forrás emiatt páratlan, belső látószögből tudósít bennünket. A törökök nagy sereggel fogtak hozzá az ostromhoz, de az esemény ténye az ország fölötti Isteni gondviselésben kissé elbizonytalanította, mert nem látta a kimenetelét.⁷²⁹

A névtelen levélírónak azonban lehetett oka a bizakodásra is, mert Ulászló június 17-én Nándorfehérvár ostromának megsegítése érdekében a Szepes megyei Szomolnokbánya polgáraihoz – a szabad királyi városokhoz hasonlóan – fordult pénzbeli segítségért.⁷³⁰ Több királyi oklevélről Nándorfehérvár védelmével kapcsolatosan nincs tudomásunk. Ulászló július 15-én kelt okleveléből értesülünk a budai várban lévő kincsekről, amelyeket Albert egykori királyi kincstartója a volt nándorfehérvári kapitány, Bátmonostori Töttös László adott át számára.⁷³¹

Július 17-én, Szent Alexiosz napján,⁷³² Székesfehérváron a lengyel III. (Jagelló) Ulászlót Szécsi Dénes kardinális, esztergomi érsek koronázta meg magyar királlyá I. Ulászló néven (1440–1444) a Szent Korona nélkül. A koronázásról beszámoló Dlugos szerint abban a Szent Péter és Pál templomban, ahol állítólag Géza fejedelem és felesége volt eltemetve.⁷³³

⁷²⁸ Lewicki 1891. 419, 23–34. „*Speramus, quod ex huiusmodi congregatione finis omnium rerum optimus sequetur; in tantum enim rex noster communitati carus est, ut omnes desiderent prius mori, antequam eum dehinc vacuum permitterent redire. Tantus enim est hic populus, ut ad resistendum Turcis, si bona mens adesset et nostra scelera non impedirent, sufficere eum arbitrarer; verum cum in regno hoc magna video facinora et omnia posita in quadam seivissima tyrannide, barbari ipsi, ut verbo beatissimi Ieronimi utar, viis nostris fortes sunt et sceleribus nostris ipsis Romanus aut verius Hungarorum impugnatur exercitus. Nescio tamen, qua dei nostri clemencia et ineffabili dispositione actum est, ut cum hiis diebus magnus Turcorum exercitus castrum fortissimum regni Hungarie Naderwara alias Album Castrum obsedisset et omnia humana ingenia ad illud expugnandum adhibuisset...*”

⁷²⁹ Az ostrom epizódjáról szóló leírást a források között tárgyalom.

⁷³⁰ DF-DL 13 555

⁷³¹ Zichy 1899. 15. (16. sz. okl)

⁷³² „*Die Dominico sancti Alexii...*” Dlugos 2001. 241, 12.

⁷³³ Dlugos 2001. 242, 15–16. A kérdés legújabb, átfogó vizsgálatát lásd: Szöcs Tibor: Nagyfejedelmekink temetkezési helyei az írott források tükrében. *Belvedere Meridionale* 2009/ 1–2. 26. (Szöcs 2009b)

Az 1440. évi október 28-i oklevél szerint a koronázás is elsősorban Rozgonyi Simon püspök fáradozásának volt az eredménye, amely után a püspök továbbra is a király szolgálatában maradt.⁷³⁴

Ezen a koronázáson részt vettek Bosznia követei is. II. Tvrtko boszniai király megújította török ellenes szövetségét a magyar királlyal, és Ulászló mellé állt.⁷³⁵ A megkoronázott király július 20-án, Székesfehérváron adott ki privilégium levelet.⁷³⁶

Ugyanakkor szeptember 10-én Ragusa városa is üdvözölte Ulászló királyt megkoronázása alkalmából és biztosította további hűségét az ország Szent Koronája iránt.⁷³⁷ A Raguzával való kapcsolatot minden bizonnyal Ulászló idejében is a Tallóciak intézhették. 1439. június 6-án Albert király is Tallóci Matkó bánt utasította, hogy a várost védje meg a boszniai István vajda (Stefan Vukčić) támadásaitól.⁷³⁸ A gyakorlat régebbi hagyományt követ. Amint azt Juhász Ágnes tanulmányában kimutatta, a raguzai ügyeket már I. Lajos király a dalmát bán közvetítésével intézte.⁷³⁹ Így 1439-ben Tallóci Matkó mint dalmát bán járt el hasonlóképpen.

I. Ulászló király Brankovićot pártütőnek nyilvánította, mivel az a kis V. Lászlót támogatta és elvette magyarországi birtokainak egy részét, s azokat saját híveinek adományozta. Antonio Bonfini szerint ekkor a despota „*minden vagyonával együtt Raguzába húzódott... Azt beszélik, hogy ötször százezer aranyat helyezett el a raguzai kincstárba, hogy ott biztonságban őrizze.*” (Kulcsár Péter fordítása)⁷⁴⁰

A szerb szakirodalomban azt találjuk, hogy ekkor Branković a feleségével és száz lovassal 1440 májusának végén Cillei birtokáról elhagyta az országot. Raguzába ment, ahol 1426 óta nem járt. Négy hónapot maradt itt, a következő évben Szerbiába, Zétába távozott. A zétai főnemesek azonban ellenségei maradtak, sőt a boszniai Stefan Vukčić kihasználta Branković ingatag helyzetét, valamint Tallóci Matkó bán távollétét és elfoglalta Omist, valamint poljicai területeket. A törökök elleni harcra tehát Branković sem vállalkozott.⁷⁴¹

⁷³⁴ DL 13 588

⁷³⁵ Angyal Dávid: Bosznia követei és a budai országgyűlés 1440 júniusában. *Századok* (1911) 1. 50. (Angyal 1911)

⁷³⁶ DF-DL 13 894

⁷³⁷ Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Összeállította: Gelcich József, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Budapest 1887. 430–431. (260. sz. okl) A továbbiakban: Raguzai oklevéltár 1887.

⁷³⁸ Raguzai oklevéltár 1887. 428. (258. sz. okl)

⁷³⁹ Juhász Ágnes: A magyar diplomácia a raguzai–cattarói háborúban (1361–1362). In.: Középkortörténeti tanulmányok 7. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2012. 479. (Juhász 2012)

⁷⁴⁰ Bonfini 1995. 596, 11–12, 14–15.

⁷⁴¹ Историја 2000. 251; Јиречек 1952. 363–364.

Sőt, a török vazallitás szorító tudatában erre nem is vállalkozhatott. Erre több oka is lehetett. Egyrészt nemrég vesztette el újonnan épített székvárosát, Szendrőt, másrészt neki nem volt e vazallusságban olyan együttműködő kapcsolata II. Muráddal, mint egykor Lazarevićnek I. Bayeziddel,⁷⁴² inkább kivárta az események és az erőviszonyok alakulását. Nem fordult el teljesen a magyaroktól, csupán az „egyik” magyar királyt, V. Lászlót és körét támogatta. Ezt jelezte, hogy 1439-ben V. László apjával, Albert királlyal egyetemben még vállalkozott volna egy török ellenes hadjáratra, ahogyan aláírta és megpecsételte a szeptember 17-én, Tüdőrévnél kibocsátott oklevelet. Azonban Albert halála után, a két király közötti erőviszonyokban már egyértelműen az özvegy Erzsébet királyné és Cillei rokonsága oldalára állt, akkor is, ha ennek akár Nándorfehérvár elvesztése is az ára.

Legutóbb, Momčilo Spremić 2006-os Branković-monográfiájában, bár kissé módosította az adatokat, de részletesen tárgyalja a szerb despota útjának állomásait. Megemlíti, hogy Branković akkor hagyta el az országot, amikor a szultán megkezdte Nándorfehérvár ostromát, azaz 1440 áprilisában. Először a lányához, Katalinhoz – Cillei Ulrik feleségéhez – ment Zágrábba, de valódi úti célja Zéta volt. Onnan próbálta volna az államát fenntartani. Tulajdonképpen vele együtt elindult az egész szerb udvar is. Nemcsak a felesége és a fia, hanem az államférfiak, egyházi méltóságok, nemesek és 1500 fős lovas katonasága is.⁷⁴³ Zágrábból május végén Zenggen át hajózott Kjodju-ba. A Velencei Köztársaságban tartózkodott, a katonaságát Furlani-ban helyezték el. A despota hajókat akart kérni útjának folytatásához Zétába. Egy hónap múlva, 1440. július 9-én két velencei gályával és több kisebb hajóval július 21.-én vagy 22.-én megérkezett Raguzába. A raguzaiak ünnepélyesen fogadták a száműzetésben lévő szerb udvart, de korlátozták a katonai kíséretének belépését. A despota itt körülbelül egy hétig maradt.⁷⁴⁴ Bonfinitől azt is tudjuk, hogy II. Murád szultán állítólag kérte a despota kiadatását, a kincsei nélkül. Ennek fejében örök szövetséget és békét kötött volna a raguzaiakkal. A szenátus azonban egyhangúan utasította el az ajánlatot, a válaszukban a vendégjog sérthetetlenségére hivatkoztak.⁷⁴⁵

A despota Zétába megérkezve a tengerparti Bár városában és Budvában tartózkodott. Megpróbálta megszervezni az összeköttetést a gazdag Novo Brdo bányavárossal, amelynek török megszállása már 1440 tavaszán várható volt. Branković féltette a szerb kincstár nála

⁷⁴² Erről lásd bővebben a 13. 3. fejezetet.

⁷⁴³ Momčilo Spremić: Пурађ Бранковић 1427–1456. Београд 2006. 91–92. A továbbiakban: Spremić 2006.

⁷⁴⁴ Spremić 2006. 93.

⁷⁴⁵ Bonfini 1995. 596.

lévő értékeit, végül azok egy részét 1440 szeptemberében, a másikat 1441 júliusában Raguzában letétbe helyeztette.⁷⁴⁶

*„Várok és várasok, kik királné asszony pártján akkor valának,
néppel és éléssel királné asszontól oly igen takartatnak...”*
(Nagybáncsai Mátyás, 1560)

7. 2. Nándorfehérvár felmentésének lehetősége és lehetetlensége

A Nándorfehérvárt kezükben tartó Tallóciak külső segítségre nem számíthattak. Külföldre még kevésbé, hiszen egy török elleni keresztes hadjárat szervezése – Albert halála után – ekkor még kilátásban sem volt, mert a Pápaság a firenzei zsinaton előbb a keleti és nyugati keresztény egyházak unióját erőltette, a Habsburg és a Jagelló dinasztikus ellentétet lecsendesíteni nem tudta, az Oszmán Birodalom valódi fenyegető erejét pedig alábecsülte. Pedig láttuk, hogy – az iszlám elleni keresztény összefogás hatására – az Oszmán és a Mameluk állam egymást támogatta. Így Tallóci Jován vránai johannita perjelként a rodoszi lovagoktól – a mameluk támadások miatt – sem kaphatott volna segítséget.

Belföldön pedig hiába állt rendelkezésre a vár felmentésére a bárók számára megfelelő hadsereg, amellyel megrövidíthették volna az ostromot, azt inkább egymás ellen fordították. Láthattuk, hogy Ulászlónak a seregeit a trónért folyó küzdelemben – Erzsébet királyné elleni harcában – Komárom, Győr ostromára, körülzárására vagy a Pozsony körüli ostromzár áttörésére kellett indítania, nem a török ellen.

Cillei Frigyes pedig még Ulászló koronázása előtt két sereget szervezett, amelyről Erzsébet királyné 1440. július 9-i oklevele tesz említést. Branković György szerb despota – akinek Cillei Ulrik a veje volt – és aki Albert királlyal 1439. szeptember 17-én még a törökellenes hadjáratban való részvételét fogadta meg, most Zétába ment, onnan készült sereggel betörni az országba. Horvátországban az elégedetlen Frangepán Bertalan mozgósította az Erzsébethez hű híveket. Cilleihez csatlakozott Garai László és a Tallóciak helyi ellenfele, Bátmonostori Töttös László is. Bosznia Ulászlót támogatta. Egyedül Szlavóniát nem érintette a déli végeken a polgárháború.⁷⁴⁷ Albert halálával egyúttal a Tallóci–Cillei vetélkedésben most a Cilleiek jutottak lépéselőnyhöz. Ugyanis ők Erzsébet királyné mellé álltak, míg a Tallóciak Ulászló pártjához csatlakoztak.

⁷⁴⁶ Спремин 2006. 96–97. Ez utóbbi letétbe helyező oklevelet lásd: Monumenta Serbica. 1858. 406–409. (338. sz. okl)

⁷⁴⁷ Pálosfalvi 2000. 53.

Sőt a királyné, a Garai–Cillei–Branković liga számára még jókor is jött a szultáni támadás, mert ők inkább várhatták a Tallóciak nándorfehérvári esetleges kudarcát, amely révén gyorsabban kikerülhettek volna az ország vezetéséből. Ebben a helyzetben nemcsak a Tallóciak, hanem Nándorfehérvár is végérvényesen magára maradt, ilyen belpolitikai küzdelemben nem számíthatott királyi katonai segítségre, felmentő seregre kívülről, mint később, 1456-ban.

Az 1439. évi dekrétum 3. cikkelye szerint a várak felmentésére a bárók, a nemesek egyébként sem voltak kötelesek, csak a király által meghirdetett általános nemesi felkelés keretében és csak a várban elhelyezett királyi zsoldos csapat haderejének elégtelensége után.⁷⁴⁸ Igaz, hogy Nándorfehérvár éppen az ország határán volt és nem azon kívül, tehát a nemesi felkelés –törvény szerint– meghirdethető lett volna. De rögtön adódik az újabb kérdés: *melyik király* általi nemesi hadfelkelés? Az egymás elleni küzdelemben ezt egyik sem hirdette meg a török ellen. Nándorfehérvár megvédésének feladata a szultáni sereggel szemben helyi, várkapitányi hatáskörben maradt.

Pálosfalvi Tamás szerint az oklevelek adatai alapján Tallóci Matkót július 15-én, Ulászló koronázásán, Budán találjuk és szeptember előtt nem is ment vissza Szlavóniába, sem Nándorfehérvárra. A történész feltételezése szerint a király oldalán lehetett öccsével, Tallóci Frankkal, aki az ostromlott vár segítségére siethetett.⁷⁴⁹ Azonban a fenti adatok némileg pontosításra szorulnak. Egy július 7-i oklevél tudósítása szerint Tallóci Frank még Szegeden tartózkodott, onnan intézett parancsot a perleki, csáktői, asszonyfalvi, csőregi, újfalui és endrődi jobbágyokhoz.⁷⁵⁰ Több oklevél pedig tőle nem maradt fenn. Ami Tallóci Matkót illeti július 31-én már otthon tartózkodhatott, mert a király őt bízta meg a Knin megyében lévő – hűtlenség címén a királyra háramlott – birtokok Nánai Kompolt Jánosnak való átadásával.⁷⁵¹

Az uralkodók is messze voltak Nándorfehérvártól. Elég, ha megvizsgáljuk a királyné és a király *itineráriumát*.⁷⁵² Erzsébet januárban Budán, Esztergomban és Visegrádon, februártól május közepéig Komáromban, május hátralévő részében Tatán és Székesfehérváron, júniusban Győrben, júliustól novemberig – kis megszakításokkal (Hainburg, Kismarton) – Pozsonyban tartózkodott. Mindeközben Ulászló januárban még

⁷⁴⁸ Decreta 1976. 292.

⁷⁴⁹ Pálosfalvi 2000. 51–52.

⁷⁵⁰ DF-DL 55 215

⁷⁵¹ DF-DL 39 125

⁷⁵² I. Ulászlóról ld. bővebben: Sroka, Stanisław A.: I. Ulászló itineráriuma (1440–1444). In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica XLVIII. Történeti tanulmányok IV. (szerk.: L. Nagy Zsuzsa és Veress Géza) Debrecen, 1996. 21–48. (Sroka 1996)

Krakkóban, áprilistól már Késmárkon, Szandecen, májustól kezdve pedig már egy Igló–Eperjes–Szikszó–Emőd–Eger–Hatvan útvonal követhető, a július 15.-i budai megérkezéséig. Az év hátralévő részét pedig Budán töltötte.⁷⁵³

A két politikai csoport még a veszély pillanatában sem hagyta abba az egymás elleni háborút, amelyből a Tallóciak sem maradhattak ki.⁷⁵⁴ Ez volt az egyik körülmény, amelyben más volt ez az ostrom az 1456. évinél. Jól mutatja ezt a tényt, hogy az okleveles forrásokban alig találunk utalásokat Nándorfehérvár ostromára, és azt is csak Ulászló és Tallóciak kibocsátott oklevelei között, amelyeket alább ismertetünk.

Az egykor Lazarević által elkezdett építkezések most vizsgáztak *először* az oszmán szultáni haderővel szemben. A vár korszerű felszereltsége, kiépítése, a tűzfegyverei, a védőserег fegyelmezettsége meghatározó volt, bár a pontos létszámukat nem ismerjük.

Legalább ennyire meghatározó volt a mozgósítható gazdasági források rendelkezésre állása. Amikor már folyt az ostrom, Tallóci János várkapitány számíthatott testvérére. Míg Matkó a lengyel király magyarországi háborújával lehetett elfoglalva, addig 1440. május 20-án kelt oklevelében⁷⁵⁵ Tallóci Frank szörényi bán megadóztatta saját jobbágyságait Krassószentmiklóson. Egy aranyforintot (*unum florenum auri*) kért telkenként (*unum fundum integrum seu curiam singulum*), külön kiemelve Nándorfehérvár védelmének fedezését (*signanter in tuitione castris Nandoralbensis*).⁷⁵⁶ A Tallóciak tehát mintegy „megelőlegezték” a védelem költségeit. A hadvezetést vállalkozási jellegű tevékenységként intézték, megvédték birtokaikat és ehhez saját jobbágyságok erejét is igénybe vették.⁷⁵⁷

A király, I. Ulászló is hozzájárult a költségekhez, utólagosan, amikor a török ostrom már tartott. Nándorfehérvár védelmére a legmodernebb bányatechnikát alkalmazó Szepes megyei Szomolnok (Smolník, Schmöllnitz) bányavárosához (*Zmolnokbanya*) írt parancslevelében 400 aranyforint kifizetését kérte.⁷⁵⁸ Ebben az 1440. június 17-én kelt oklevélben⁷⁵⁹ Nándorfehérvár körül felvonuló török haderőnemeket is pontosabban fellelhetjük. „Nándorfehérvár várunkat mind hajókkal mind szárazföldi haderővel

⁷⁵³ Wertner 1911. 556.

⁷⁵⁴ Mályusz 2003. 157–158.

⁷⁵⁵ DF-DL 55 204

⁷⁵⁶ Thallóczy–Áldásy 1907. 135, 3, 14–16. (197. sz. okl.).

⁷⁵⁷ Mályusz 2003. 160.

⁷⁵⁸ Mályusz 2003. 159.

⁷⁵⁹ DL 13 555

*ellenségesen megostromolták és körülzárták.*⁷⁶⁰ Az ostrom mellett más várakat is veszélyeztettek a törökök. Több, környékbeli vár ostromát elképzelhetőnek tartották és a fosztogató portyáktól is félték. Ugyanis a törökök *„legközelebb az előbb mondott királyságunknak más végvárait hasonló módon körülzárták és más alsó részekre betörni... kifosztani és teljesen elpusztítani készülnek.”*⁷⁶¹ De a déli végvárak közül Nándorfehérvár a legfontosabb. Szimbólum értékűek azok sorok, melyek szerint *„úgy tűnik, egyedül Nándorfehérvár, ahol Magyar Királyságunk épsége ered.”*⁷⁶²

A magyarországi adatbázisban a további időszakban I. Ulászló király határjáró (június 29),⁷⁶³ hatalmaskodást tiltó (július 1),⁷⁶⁴ birtokátadó (július 13),⁷⁶⁵ adományozó vagy várépítési engedélyt adó (július 25, 26, 31, augusztus 1),⁷⁶⁶ a pálos rendre vonatkozó intézkedéseket (július 30)⁷⁶⁷ tartalmazó okleveleit találjuk.

7. 3. Az ostrom időszaka a Tallóci-oklevelezésben

Az 1440. évi oszmán–török támadás előzményei kapcsán már vizsgáltam a fellelhető Tallóci-oklevelezést, és megállapítható, hogy abban igen jól tükröződnek a határ menti mozgósítások. Ugyanezen megfontolásból érdemes tovább folytatni a vizsgálatot.

Az ostromot megelőző években Tallóci Matkó dalmát-horvát-szlavón bánként adott ki okleveleket, Nándorfehérvártól távol. A további oklevelei is ebben a tisztségében születtek és a Tallóci testvérek közül a legnagyobb számúak. 1438. március 31-én Matkó horvát-dalmát bán, Frank szörényi bán, Péter horvát bán és János nándorfehérvári kapitányok temesi és kevei birtokokat szerb uraktól vásároltak, amelyet Albert király jóváhagyott.⁷⁶⁸ Április 23-án a körös megyei császári káptalan előtt Tallóci Matkó és Péter körös és varasd megyei birtokokat vásároltak 2 000 aranyforintért.⁷⁶⁹

⁷⁶⁰ Thallóczy–Áldásy 1907. 136, 8–10. (198. sz. okl) *„qualiter ipsi castrum nostrum Nandoralbense tam per navalem, quam per etiam per terrestrem potentiam et exercitum hostiliter obsedissent et circumvallassent”*

⁷⁶¹ *„in proximoque alia confiniorum pretacti regni nostri castra, modo simili circumvallare, aliasque partes inferiores...invadere, spoliare et omnino devastare intenderent.”* Thallóczy–Áldásy 1907. 136, 10–13.

⁷⁶² *„signanter Nandoralbensis, in quo salus regni nostri Hungariae existere videtur”* Thallóczy–Áldásy 1907. 136, 33–34.

⁷⁶³ DF-DL 44 295

⁷⁶⁴ DF-DL 59 262

⁷⁶⁵ DF-DL 65 537

⁷⁶⁶ DF-DL 68 988, DF-DL 13 558, DF-DL 88 161, DF-DL 13 567, DF-DL 13 566, DF-DL 13 567

⁷⁶⁷ DF-DL 13 562, DF-DL 13 563

⁷⁶⁸ DL 44 241

⁷⁶⁹ DL 100 723

Matkó 1438. október 4-én, 1439. január 24-én, március 11-én például egy helyi, emberöléssel végződő, hatalmaskodási ügyben intézkedett.⁷⁷⁰ Január 8-án pedig Albert király Tallóci Matkóhoz utasítást intézett, mint a királyi kamarák ispánjához, a sókamarák comes-éhez, hogy a Buda melletti, Szent Lőrinc pálos kolostornak adjon alazsminaképpen annyi sót, amennyit eddig is évente kaptak.⁷⁷¹ Március 9-én Matkó Körösön tartott nemesi ülést, ahol tőle a báni pecsétőrök és protonotariusok nemesek általi választásának eddigi kiváltságát kérték visszaállítani, amelyet március 11-én kiadott oklevelében meg is tett.⁷⁷² Március 24-én Matkó, mint dalmát-horvát-szlavón bán és Frank szörényi bán, egyúttal a királyi sókamarák ispánjai azért tiltakoztak, mert a király sóját szállító szekereket feltartóztatták és a sót elvették, Losonci Dezső erdélyi vajda tiltása ellenére. Az elmúlt évi erdélyi török hadjárat után, augusztus 15. körül az alvinci sóraktárból loptak el sót.⁷⁷³ Tallóci Matkó április 6-án, egy pálos kolostor falujához tartozó villa visszaadásában döntött.⁷⁷⁴ Április 9-én ismét egy hatalmaskodási ügyben kezdeményez vizsgálatot Velikén.⁷⁷⁵ Április 14-én és május 8-án a vicebánnal, Gerebeni Hermannhoz intézett utasítást egy újabb hatalmaskodási ügyben azonnali elégtétel szolgáltatás tárgyában.⁷⁷⁶

Különös érdeklődésre tarthatnak számot Tallóci Matkó a nándorfehérvári ostrom évében, 1440-ben kiadott oklevelei. Március 7-án a körös megyei Prodavicen a vicebánt értesíti a néhai zágrábi püspök arany- és ezüstneműinek átadásáról.⁷⁷⁷ Március 9-én már Matkót az Ulászlóhoz indított küldöttség tagjaként János zenggi püspökkel, Jánossal, a szentgotthárdi apátság kormányzójával, Perényi János tárnokmesterrel, Pálóci László udvarmesterrel, Marcali Imre asztalnokmesterrel és pozsonyi ispánnal adott ki oklevelet.⁷⁷⁸

Március 16-án az észak-magyarországi Sáros megyei Szebenből mint sókamaraispán utalványozott a szegedi kamarásnak hatvan aranyforint értékű só kifizetéséről familiárisának Dacz-i (Dóci) Mihálynak.⁷⁷⁹ A közbeeső időben Matkó Erzsébet királyné fogságában volt, amint erről korábban szoltunk. Május 16-án a Nógrád megyei Verőcén, már ismét bánként vicebánja, Gerebeni Hermann birtokainak hamis becsüje tárgyában ad ki megintő oklevelet az elkövetőnek.⁷⁸⁰

⁷⁷⁰ DF-DL 106 830, DF-DL 35 556, DF-DL 35 558

⁷⁷¹ DL 13 288

⁷⁷² DF-DL 13 326

⁷⁷³ DL 36 390

⁷⁷⁴ DF-DL 35 559

⁷⁷⁵ DF-DL 103 589

⁷⁷⁶ DF-DL 35 560, DF-DL 35 562

⁷⁷⁷ DF-DL 44 284

⁷⁷⁸ DF-DL 289 004

⁷⁷⁹ DF-DL 55 199

⁷⁸⁰ DF-DL 106 972

Június 2-án már a Körös megyei Bélán találjuk, ahol feleségével, Lévai Cseh Margittal kötelezték magukat arra, hogy az atyinaai várban lévő részüket és tornyot, amelyet egykor szállásul kaptak, visszaadják felesége rokonának, Garai László macsói bánnak.⁷⁸¹ Június 19-én Losonci Dezső erdélyi vajda kereste meg levélben, Firenzei Papi sókamarást ajánlotta neki. A vajda említést tesz az ez évi folyóáradásról, amely lehetetlenné tette a só szállítást, valamint pestisjárványról is tudósít.⁷⁸² Tallóci Matkó június 21-én Budán volt, ahonnan a szegedi sókamarásához intézett utasítást Dóci Mihály kifizetése ügyében.⁷⁸³ Azonban ezután hazatérhetett, így nem adatolt az, hogy Nándorfehérváron lett volna. Ide kapcsolhatjuk a már említett július 31-i oklevelet, amelyet Ulászló intézett hozzá a Knin megyében lévő birtokok átadására.⁷⁸⁴

Augusztus 1-én felesége családi ügyeiben tesznek róla említést a Lévai Cseh Péter özvegye, Katalin és testvére, Borbála, valamint Lévai Cseh Péter fia, László közötti birtokhasználati ügyben.⁷⁸⁵

Szeptember 21-én ismét bánként a bélai várnagyhoz intézett oklevelet a bélavári jobbágyok jogainak és kiváltságának megsértése tárgyában.⁷⁸⁶ Október 1-én pedig arról értesülünk, hogy a bélai várat átadta minden haszonvételeivel Miklós bélai apátnak.⁷⁸⁷

December 14-én dalmát-horvát-szlavón bánként és a zágrábi püspökség kormányzójaként felszólítja a püspökség tizedszedőit, hogy a garigi pálosokat ne zavarják e kolostorukhoz tartozó területeiken lévő szőlők utáni tized beszedésében.⁷⁸⁸ Meg kellene még említeni Matkó testvérét, Petkót, aki az oklevelei szerint 1437 októberétől dalmát bánként intézkedett, de az 1440-es évből nem maradt ránk oklevele.⁷⁸⁹

Matkó fenti okleveleit áttekintve tehát nem találunk az ostromra vonatkozót. Az a következtetés vonható le, hogy Matkó az ostrom időszaka alatt – nagy valószínűséggel – a bánság ügyeit vezette. Nincs adatunk arra, hogy segítséget vitt vagy vitetett volna a törökök által körülrzárt várba. Ezt megerősítik a latin nyelvű krónikás források is, amelyek szintén nem tudnak a vár védőinek felmentéséről vagy ellátás bejuttatásáról.

Tallóci Frank 1440-ben már mint egykori szörényi bán adott ki okleveleket. Május 20-án, a Körös megyei Szalatnokon adta ki már idézett oklevelét, amelyben különösen

⁷⁸¹ DF-DL 88 160

⁷⁸² DL 55 213

⁷⁸³ DF-DL 44 292

⁷⁸⁴ DF-DL 39 125

⁷⁸⁵ DL 13 565

⁷⁸⁶ DF-DL 104 705

⁷⁸⁷ DF-DL 44 302

⁷⁸⁸ DF-DL 35 568

⁷⁸⁹ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa szerint.

Nándorfehérvár védelmére a Krassó megyei Szentmiklós népeire és jobbágysáira subsidiumként 1 aranyforint adót (unum florenum auri) vet ki kúriánként és telkenként. A hadisegély behajtását pedig Dóci Mihályra bízta.⁷⁹⁰ A behajtás május végére minden bizonnyal már előrehaladt, mert Frank május 29-én, Váralján írt oklevelében Dóci Mihálynak⁷⁹¹ azt parancsolja meg, hogy a beszedett pénzből utaljon ki Baróti János famulusának költségeire 10 aranyforintot.⁷⁹² Július 7-én, Szegeden kelt okleveléből pedig azt tudatja a perleki, asszonyfalvi, csáktői csőregi, újfalvi, szentkirályi, endrődi jobbágysákkal, hogy a király neki és Matkónak adományozta a torontál megyei Becső várát, ők pedig várnagynak és officiálisnak Dóci Mihályt és Horváth Istvánt tették meg.⁷⁹³ Ezek alapján az a feltételezés, hogy Frank Nándorfehérváron lett volna, okleveles forrásokkal szintén nem támasztható alá. Az MNL Adatbázisában további Tallóci Franktól származó oklevélről, 1440-ből, nem tudunk.

Sajnos a várvédő Tallóci Jovántól (János) egyáltalán nem ismerünk saját kibocsátású oklevelet. Csupán a testvéreivel együtt szerepel Zsigmond és Albert királyok által kibocsátott – a nemességük kapcsán már említett – 1437. szeptember 27-i adományozó, illetve az 1438. március 31-i birtokvásárlási oklevelekben. A hallgatás tényét értékelhetjük úgy is, ami a vár teljes körülzárását bizonyítja. Ugyanakkor megnehezíti a vár 1440. évi ostromára vonatkozó okleveles forrásainak kutatását és továbbra is a krónikás források felé irányítja a kutatót.

⁷⁹⁰ DF-DL 55 204

⁷⁹¹ Dóci (Dolczi) Mihályról később is tudjuk, hogy dikátor és kamara haszna behajtó volt. Például Hunyadi Jánosnak, mint erdélyi vajdának 1443. január 21-én, Szegeden kiadott oklevele alapján (DL 55 245). 1443. április 25-i és június 7-i okleveleiben pedig Hunyadi officiális és tolna megyei dikátora, adóbehajtója és adóellenőre is (DL 55 256, DL 55 260).

⁷⁹² DF-DL 55 206

⁷⁹³ DF-DL 55 215

„Azonközben török Amurátes császár hogy ez dolgot meghallá,
jó Magyarországbán ilyen visszavonás az urak között volna,
minden erejével Nándorfehérvárat Amurátes megszállá,
hét egész holnapig éjjel-nappal császár lőteté, ostromlatá.”
(Nagybáncsai Mátyás, 1560)

8. Nándorfehérvár 1440. évi ostroma a forrásokban

8. 1. A latin nyelvű magyar források

„Sajnos erről alig tudunk valamit...”⁷⁹⁴ – Kubinyi András történész megállapítása 2006-ban megjelent tanulmányában akár elrettentő mottó is lehetett volna számomra, amikor 2010-ben először próbáltam szisztematikusan összegyűjteni az 1440. évi ostromra vonatkozó forrásokat.⁷⁹⁵ A forrásadottságról Pálosfalvi Tamás hasonlóan nyilatkozott. A kutatásaim során azonban jelentősen bővítettem az ostromra vonatkozó források körét.

Az eseményre a legnagyobb terjedelemben latin nyelvű forrásokat találunk. Az *első latin forráscsoportot* Nándorfehérvár 1440. évi török ostromáról a latinul írt „magyar” források képezik, amelyek vélhetően a legismertebbek, és könnyen elérhetőek.

Thuróczy János 1488-ban megjelentetett *Magyarok Krónikájában*⁷⁹⁶ (*Chronica Hungarorum*), illetve az Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedeiben*⁷⁹⁷ (*Rerum Ungaricarum Decades*) talált leírásokat egy forráscsoportba sorolhatjuk, hiszen hasonlóan írják le a szultáni ostromot. Érdemes összehasonlítani ezeket egymással, bár Bonfini információit – például 1456-tal kapcsolatban – sokan ma is kétesnek tartják.⁷⁹⁸

Thuróczy egy önálló fejezetet szentel Nándorfehérvár ostromának (230. *De obsidione castri Nandoralbensis*). Murád szultán (*cesar Thurcorum Amrates*) személyesen vonult hadba és a szultáni sereggel indult Nándorfehérvár ellen. A szerző megemlíti az előző évi szerbiai sikereit is. A szultán a hadjáratának időpontját kifejezetten a belháborúhoz igazította. A törököknek jól működő hírszerző szolgálatuk volt, ezt tanúsítják már II. Murád és II. Mehmed szultánok pontos értesülései a balkáni államokról, valamint a

⁷⁹⁴ Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. Kérdések és következtetések. Hadtörténelmi Közlemények 2006/4. 924. (Kubinyi 2006)

⁷⁹⁵ Szabó 2010. 68–73.

⁷⁹⁶ Thuróczy 1978. 380–381. Latin szövegkiadása: Thuróczy Textus 1985. 241–243. A továbbiakban: Thuróczy Textus 1985.

⁷⁹⁷ Bonfini 1995. 590–592. Latin szövegkiadása: Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Ediderunt: I. Fögel–B. Iványi–L. Juhász. Tomus III. Lipsiae 1936. 101–103. A továbbiakban: Rerum 1936.

⁷⁹⁸ Mint például legutóbb Farkas Péter recenziójában. Farkas Péter: Cseh Valentin Nándorfehérvár ostroma 1456. Hadtörténelmi Közlemények 2009/2. 557.

magyarországi és lengyelországi állapotokról.⁷⁹⁹ Ugyanis „meghallotta”, hogy a nemesség „belső háborúskodásban marcangolja egymást, azt gondolta, hogy a meghasonlott nép nem képes saját védelmére”. (Horváth János fordítása)⁸⁰⁰ A török hírszerzők valószínűleg ezúttal is jelentették az országban uralkodó közállapotokat, ekkor meg is indította seregét.

Teljes mozgósítás történhetett: „*Fegyverbe szólította az uralma alá tartozó fegyveres erőket, mozgósította minden hadifelszerelését*”(cunctisque bellicis apparatus).⁸⁰¹ II. Murád tehát sereget gyűjtött ázsiai és európai területeiről a szokásos módon és hosszú hadjáratra készült.⁸⁰² Sőt „*hadi- és ostromgépeket*” is vitt magával (*machinis et tormentis eductis*). Thuróczy sajnos nem említi a török hadsereg létszámát, csupán annak „óriási tömegét”(hostilium copiarum ingens esset multitudo). A vár kapitánya ekkor Raguzai Zován (János), azaz Tallóci János, akit raguzai nemzetiségűnek mond (Zowanus Ragusiana de natione ortus) és aki Matkó dalmát, horvát és szlavón bán testvére (frater Mathkonis). „*Serény és rettenthetetlen*”(vir strenuus et animo impavidus).⁸⁰³ A nyílt összecsapást nem vállalhatta a felvonuló túlerővel szemben, hanem a leírás szerint az ellenség elé vonult és „*csatázva vonult vissza a várba*” (nec sine certamine in castrum reversus est). Valószínűsítjük, hogy ez a török sereg elővédje, az akindzsi alakulatokkal való csatázást jelentette. Thuróczy kiemeli, hogy a vár felkészülten várta a török ostromot.⁸⁰⁴

Thuróczy nem említi a török sereg létszámát, amely nagy lehetett és rémületet keltett a keresztényekben. Éppen ezért is nehéz a számukat megbecsülni, hiszen könnyen túlzó lehet, kiemelve a helytállás nagyságát. A szerb történész, Kalić például 20 000 főre becsülte.⁸⁰⁵

A török haderő a vár alá megérkezvén először teljesen körülfárta Nándorfehérvárt. Vagyis teljes blokádnak alá vette a várat, elvágva mindennemű külső segítségtől. Valószínűleg a szultánnak nem lehetett értesülése a falak gyenge pontjáról, a kiépített falrendszerről. Ezért nem egy helyen összpontosította erőit, hanem „*körös-körül szétszította csapatait*,

⁷⁹⁹ Perjés 1979. 21.

⁸⁰⁰ A továbbiakban ezt a fordítást használjuk az alább idézett részletekben. „*Hic cum audivit omnem regnicolarum regni Hungarie cetum se intestinis guerrarum rodere morsibus, divisam plebem in sui deffensionem arbitratus est valere nihil.*” Thuróczy Textus 1985. 241, 31–33.

⁸⁰¹ „*Commoto igitur omni sui principatus armorum robore cunctisque bellicis apparatus, machinis et tormentis eductis veniens castrum predictum expugnandi gratia aggressus est.*” Thuróczy Textus 1985. 242, 1–3.

⁸⁰² Калић–Мијушковић 1967. 110.

⁸⁰³ Thuróczy Textus 1985. 242, 3–6.

⁸⁰⁴ Thuróczy Textus 1985. 242, 7.

⁸⁰⁵ Калић–Мијушковић 1967. 111. Lásd a 10. 3. fejezetet.

*mindenfelől őrségeket állított fel.*⁸⁰⁶ Ostromzárral vette körül a várat és felállította az ostromgépeket és egyéb eszközöket (*machinis et ceteris tormentorum generibus*),⁸⁰⁷ amelyek a falak lerombolására szolgáltak. A kőhajítógépek a helyszínen kivágott fákból készülhettek vagy más városokból húzták ide, ehhez pedig igavonó állatok (ló, ökör) kellettek. A nagy távolság és a rossz utak miatt a törökök sok ostromgépet inkább a helyszínen készítettek el, kézműves mesterekkel.⁸⁰⁸

Az ostrom kezdeteként a szultán megkezdte a falak töretését az ostromgépekkel. Az eredményességéről szólva Thuróczy általánosan fogalmaz, „*rommá lövette (dissipabat) és a föld színével tette egyenlővé a tornyokat és falakat*”. De Zován „*nem rémült meg a sok ellenség látványától és a kemény ostromtól (ex... dura expugnatione)*.”⁸⁰⁹ A védők a nappal „*fáradtságosan lerontatott*” várfalakat éjszaka megerősítették (*muniebant*), sőt kitámadva zavarták az ellenséget. Elképzelhető, hogy Thuróczynak ez a megjegyzése inkább a külső, alacsonyabb falra vagy a tornyokra vonatkozik. Nem derül ki, hogy a török faltöretés meddig tarthatott, de nem járt sikerrel. A leírásból azt nem tudhatjuk meg, hogy melyik falnál és milyen irányból történhettek ezek. A falak újra felépítése talán a kettős falrendszerű Felsővárosra vonatkozhat.

Az biztos, hogy a támadás fő iránya a szárazföld felőli várfalak voltak, azért, hogy a falakon át jussanak be a várba. A nagy kőgolyók károkat okoztak a falakban, de a védők éjszaka betömték a réseket. Sáncokat emeltek az ellenség elé, hogy megakadályozzák a gyalogság rohamát.⁸¹⁰

Az ostrom következő szakaszában a szultán (császár) más ostromtechnikát választott. Cselt (*aliud genus insidiarum*) eszelt ki: Ha falakon át nem tud bejutni, a falak alatt próbálkozik. Ez az, amitől az 1440-es török ostrom különlegessé vált: aknászokat (azaz bányászokat) vetett be. A várhoz közeli kis domb (*colliculus*) mögött, hogy ne lehessen látni a védőknek, hatalmas „*föld alatti alagutat*” (*fossam subterraneam*) ásatott, amely széles és hosszú (*longam latamque*) „*egészen a vár belsejéig*” elér.⁸¹¹ A hatalmas földmunkát sok ezer ember végezte. A földet emberek, tevék, lovak, szamarak hordták ki. Mindezt nagyon óvatosan, titokban. Thuróczy nem mondja meg, hogy ez a török alagút a vár melyik részén volt.

⁸⁰⁶ „*circumquaque agminibus districtibus ac excubiis undique ordinatis castro eidem gravi obsidione adherebat*” Thuróczy Textus 1985. 242, 10–11.

⁸⁰⁷ Thuróczy Textus 1985. 242, 12.

⁸⁰⁸ Калић–Мијушковић 1967. 111.

⁸⁰⁹ „*altis turrium munitiones et menia precipitem dissipabat ... Zowanus vero ... ex tanti hostis visione tamque dura expugnatione minime stupefacti*” Thuróczy Textus 1985. 242, 12–13.

⁸¹⁰ Калић–Мијушковић 1967. 113.

⁸¹¹ Thuróczy Textus 1985. 242, 23–24.

Thuróczy a szóbeli hagyományt alapul véve közli, hogy a védőket értesítették egy – a várba belőtt – nyíllal az alagút helyéről.⁸¹² Ez valószínűleg a török táborban lévő valamelyik keresztény cselekedete lehetett. Nem feltétlenül magyaré. A török táborban raguzaiak is voltak, akik a kereskedelmi tevékenységük folytatása fejében kedvezményeket kaptak, hogy nem fogják akadályozni a török kereskedelmet Szerbiában. Ezek valószínűleg magánszemélyek lehettek, hiszen a raguzai vezetés elhatárolódott ettől.⁸¹³ De ugyanígy lehettek szerbek, bolgárok, albánok, görögök is, mert Brocquière lovag szerint a törökök „sok keresztényt kényszerítenek hadiszolgálatra... mindezek gyűlölik a törököket... sok bajt okozhatnának elnyomóiknak.” (Szamota István fordítása)⁸¹⁴

Zován ekkor elrendelte a török alagúttal szemben egy hasonló ellen alagút építését (*fossam consimiliter subterraneam*).⁸¹⁵ A munka célja az volt, hogy a törökök aknáját idő előtt robbantsák be, mielőtt az a várfalak közelébe elérne. Thuróczy a berobbantásának módját is ismerteti. Megtölték salétrommal (*saletro*), a bombardákhoz használt puskaporral (*bombardarumque pulveribus*) és egyéb égő anyagokkal, a várban lévő bejáratát ügyesen lezárták és csak a begyűjtásra hagytak kis rést. Zován őrköt állított a török munka figyelésére. Amikor a török alagút a vár falain belül jutott és elérte a belső alagutat, Zován hirtelen meggyújtatta az alagutat. Az alagútban lévő emberek és állatok bennégtek. A szultán, kudarcát látva, visszatért hazájába.⁸¹⁶

Az ostrom túlságosan is elhúzódott, idejét Thuróczy 7 hónapban⁸¹⁷ (*septem mensibus obsidione*) határozza meg. Thuróczy a török veszteséget óriásira, 17 000 főre teszi (*decem et septem sue gentis millibus*) a szóbeli forrásai szerint. Sajnálatosan viszont nem tesz említést a folyón felhajózó török flottáról.

Antonio Bonfini az előbbi értesítéseket bővíti ki ékeesebb latin nyelven (3. 4. 345–385.). Néhány helyen viszont módosítani, pontosítani próbál Thuróczy leírásán. „Körülbelül abban az évben, amelyben Albert király eltávozott az életből”⁸¹⁸ Murád „király” (*Amrates rex Turcorum*) ostrom alá vette Görögfejérvárt (*Albam Grecam*), korábbi nevén *Taurun(i)umot*.⁸¹⁹ Bonfini is kiemeli, hogy hadjáratát megkönnyítette az ország belső

⁸¹² Thuróczy Textus 1985. 242, 30–32.

⁸¹³ Калић–Мијушковић 1967. 111.

⁸¹⁴ Szamota 1891. 87.

⁸¹⁵ Thuróczy Textus 1985. 242, 34.

⁸¹⁶ Thuróczy Textus 1985. 243, 9–12.

⁸¹⁷ Thuróczy Textus 1985. 243, 11. Thuróczy 1978. 381. A Horváth János féle fordításban itt két hónap áll. A kérdést lásd a 10. 2. fejezetben.

⁸¹⁸ „Eodem fere anno, quo rex Albertus vita decessit ... Albam Grecam Taurunium ... obsedit” Rerum 1936. 101, 7, 15–16.

⁸¹⁹ Thuróczy is ezt az elnevezést említi a tatai szerződésről szóló fejezetében. Lásd a 13. 1. fejezetet.

állapota (*interregnum*): „hiszen a magyar államnak nem volt királya, és megtörte a két frakció meg a belháború”.⁸²⁰

Bonfini szintén raguzai patríciusnak tudja Tallócit. Továbbá, hasonlóképpen Thuróczyhoz, leírja, hogy János (*Ioannes*) az ellenség elé kirohant és csatába bocsátkozott, majd visszavonult és „bámulatos körütekintéssel megerősítette a várost” (*miraque diligentia munivit urbem*). Murád közel vonult a falakhoz és a hadigépekkel (*tormenta propius bellica admove*) a „lehető legkeményebb (*quam gravissima potest*) ostrom alá fogta.”⁸²¹ Eközben a várból folytatódta a védők kitörései (*eruptio*) és az ellenségnek nagy kárt okoztak. Murád erre nemcsak ostromgépekkel (*machinas*) törette a falakat és bástyákat (*propugnacula*), hanem váltogatta az ostromot a falakra indított rohamokkal. Bonfini leírása szerint csak néhány torony (*turres*) dőlt le. A falak részben tönkrementek, éjszaka kellett helyreállítani. A védők az „összehordott földből, szemétből, állati ürülékből fával borított sáncot (*circumunitum*) emeltek.”⁸²² A törökök már létrákon (*scala*) támadtak a falakra. A védők a nyakukba szurkot, ként (*picem ac sulphur*) zúdítottak, méhrajt eresztettek rájuk. A szultán egyik harcmóddal sem tudott eredményesen szembeszállni, de folytatta tovább a város ostromát. János, úgy tűnik, nem bízhatott eléggé a „külső falban”, mert odabent egy árkot és magasabb töltést húzatott (*exteriore muro...fossam et aggerem altiore obducit*).⁸²³ Erről sem tudunk többet, talán a Fellegvár körüli árkot újította meg, és töltéssel megerősítette.

Bonfini a szultán új tervét Thuróczyhoz hasonlóan ismerteti, bár néhol kibővítve. „Rejtett föld alatti aknák” (*adactis clam cuniculis*) segítségével tervezte bevenni a várost. Egy-két mérföldnyire lévő dombocska (*monticulus*) mögött kezdték el éjjel-nappal a munkálatokat, miközben cselből tovább folytatták az ostromot. Bonfini szerint 20 000 embert állítottak munkába.⁸²⁴

A barlangformájú aknából vájt földet a közeli folyóba öntötték. Bonfini sajnos nem közli, hogy az a Duna vagy a Száva lehetett-e. Olyan széles volt, hogy már lovasok is négyes sorban bemehettek rajta. A falig jutott el, ekkor a szóbeszéd szerint vagy egy keresztény katona figyelmeztette a védőket, vagy egy nyílveszőre tűzött cédula. Bonfini az ellenaknák alkalmazását bevett gyakorlatként ismerteti. A várkapitány „ahogy hasonló

⁸²⁰ „nam rebus Ungaricis ad interregnum redactis, deinde duplici factione” Rerum 1936. 101, 9–10.

⁸²¹ Rerum 1936. 101. 23, 25–26.

⁸²² „fractos noctu muros resarciunt, egesta terra, fimo et pecorum excrementis aggerem lignis circumunitum ducunt” Rerum 1936. 101. 35–37. Ennek tűzérési vonatkozásairól lásd a 10. 5. fejezetet.

⁸²³ Rerum 1936. 102, 1–2.

⁸²⁴ Rerum 1936. 102, 10–14. Bonfini 1995. 591. A létszámot túlzónak tartja Калић–Мижушковић 1967. 113.

esetben szokás” (*veluti in re tali fieri solet*) ezzel szemben egy másik alagutat fúratott és megtöltötte lőporral, kénnel, (*nitro, sulphure*) rőzsével, majd egy kis rés kivételével, befalazta. Amikor a törökök alagútjával ez összeért, begyújtatta. Az állatokon kívül 17 000 ember pusztult el az aknában.⁸²⁵

Bonfini nemcsak a vár ostromáról beszél, hanem város körüli harcokat is sejtet. Hiszen Murád ezen kívül a „város”(sic!) ostromában 8000 embert vesztett.⁸²⁶ Ez valószínűleg az Alsóvárosban lévő harcokat és zsákmányszerzést jelenti. Bonfini az ostromot ismételten hosszúnak, 7 hónaposnak (*septem mensibus*) mondja. Murád rengeteg pénzt és embert veszítve visszavonult, hogy bosszút állhasson. A török flotta felvonulásáról, esetleges harcairól itt sincs említés.

Bonfini kortársa, Petrus Ransanus (1428–1492), aki stílusában átmenetet teremtett a középkori ihletésű Thuróczy és a humanista Bonfini műve között, *A magyarok történetének rövid foglalata*⁸²⁷ (*Epithoma Rerum Hungaricarum*⁸²⁸) című munkájában csak általánosságban tért ki az 1440-es évek közállapotaira. Csupán a körülményeket pontosan ismerő olvasó sejtheti az ebben rejlő szultáni ostromot (23. fejezet). „Egyrésről ugyanis a magyarok harcoltak egymás ellen, másrésről a csehek és lengyelek zaklatták Magyarországot, megint másrésről pedig Murád török uralkodó az ilyenféle viszálykodásból adódó lehetőséget kihasználva elhatározta, hogy megtámadja Magyarországot.” (Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet fordítása).⁸²⁹ A két szultáni ostrom „hírértékének” különbözősége a világtörténelmet író Ransanusnál jól lemérhető abban is, hogy míg 1440-ről a fenti, sejtelmes tömörségű mondatban, addig 1456-ról két fejezetben emlékezett meg (26–27. fejezetek).

Szintén közvetetten, az oszmán támadás alatt, jelen időben említi meg ezt az ostromot I. Ulászló július 17-i, ún. koronázási dekrétumának Dlugos lengyel történétíró által közölt szövegrészlete. „...segíteni vágyván és akarván a magunk és az ország nehéz helyzetén,

⁸²⁵ Rerum 1936. 102, 30, 33–34, 103. 1–2. Bonfini 1995. 591–592.

⁸²⁶ „Preter hec in urbis oppugnatione octo circiter hominum milia desiderata sunt.” Rerum 1936. 103, 5–6. Bonfini 1995. 592.

⁸²⁷ Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Fordította: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Budapest 1999. A továbbiakban: Ransanus 1999.

⁸²⁸ Petrus Ransanus: Epithoma Rerum Hungaricarum. Id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Budapest 1977. A továbbiakban: Epithoma 1977.

⁸²⁹ Ransanus 1999. 115–116; „Hinc enim arma inter se conferebant Hungari, indeque Bohemus, hac Polonus infestabat Hungariam, alia ex parte Amoractus Turcarum tyrannus eiusmodi discordiarum nactus occasiones Hungariam ipsam invadere cogitabat” (Index XXIII). Epithoma 1977. 142.

amelynek határait most is a betörő ellenségek, pogányok és mások fájdalmas harapásai marcangolják...” (Pálosfalvi Tamás közlése)⁸³⁰

8. 2. A latin nyelvű lengyel források

A *latin nyelvű forráscsoporton* belül egy második „alcsoportha” a latinul írt lengyelországi munkákat soroltam. Itt tárgyalom a 2012-ben, John Jefferson által a kutatásba bevont új dokumentumot, amelyből korábban már idéztem. Jefferson szerint ez egy Budáról írt, névtelen – valószínűleg lengyel – szerzőtől származó és ismeretlen, *„tiszteletreméltó férfi”*-nek (*honorabilis vir*) írt levél, amely részletesen beszámol a friss hírekről I. Ulászló udvarában. Számunkra azért lényeges, mert ebben szó esik Nándorfehérvár szárazon és vízen történő körülzárásáról, a tüzéség által elsüllyesztett török hajóról, valamint egy elfogott török gályáról is. A nándorfehérvári ostrom során részletesen bemutat egy általános török rohamot és annak kudarcát.⁸³¹ A vonatkozó részt közlöm:

*„...ezekben a napokban a törökök nagy serege a Magyar Királyság legerősebb várát, Ná[n]dorvárt, azaz Fehérvárt ostromolta és minden emberi fortélyt, ravaszságot annak ostromához felhasznált. Ugyanis az a vár bejárat a Magyar Királyságba, olyannyira, hogy annak megszerzése után, amit Isten hosszú ideig késleltessen, valamennyi más várat, melyek Magyarországon vannak, (t. i. a törökök) könnyen képesek – amit csak akarnak – megtámadni. Végül egy napon, amikor rohamot intéztek a vár ellen, nemcsak szárazon, hanem gályákon a víz felől is, mivel ott folyik a Hyster, amelyet mi Dunának hívunk. A mi hadinépeink pedig látva nemcsak a saját, hanem az egész haza veszedelmét, olyannyira ellenálltak, hogy azokból, akik a szárazföldön előrenyomultak, többeket megöltek, sokakat megsebesítettek, a többieket pedig megfutamították. Továbbá azokból, akik a vízen ellenük harcoltak, egy gályát a teljes legénységével, akik a hajón voltak, erős kézzel elfogták, és Isten ellenségeit fogolyként a várba vitték. Aztán egy másik gályát, bombavető mozsár lövésétől eltalálva, az emberekkel, akik azon voltak, a halál vizének ivására kényszerítették. Így azok barbárok, miután szemmel láthatóan vereséget szenvedtek, az ostromtól és a Királyságból visszavonultak.”*⁸³²

⁸³⁰ Pálosfalvi 2009. 15. Dlugos 2001. 245, 24–25. „*volentes et consilcius cupientes necessitati nostre et regni huius, cuius pronunc confinia per insultancium inimicorum, paganorum scilicet et aliorum morsus asperos continue lacerantur...*”

⁸³¹ Jefferson 2012. 240. (20. lábjegyzet); Lewicki 1891. 416–421. (275 sz. levél)

⁸³² „...hiis diebus magnus Turcorum exercitus castrum fortissimum regni Hungarie Naderwara alias Album Castrum obsedisset et omnia humana ingenia ad illud expugnandum adhibuisset – est enim castrum illud quasi introitus in regnum Hungarie, ita ut eo, quod deus in longum protrahat, acquisito, omnia alia, que

Az ostrom előtt és alatt párhuzamosan folyt a király diplomáciai próbálkozása, amelyről a következő mondatok számolnak be. Így értesülünk a követküldésről és a szultánnal való tárgyalási kísérletről is. A névtelen lengyel levélíró még nem tud a tárgyalások végkifejletéről, reménykedik annak eredményességében, amely számunkra éppen azt jelzi, hogy ostrom még tart, a követeket nem küldte vissza a szultán. Fontos adalékot ad azáltal is, hogy megnevezi a király által megbízott lengyel követeket. Mindezeket az információkat csak a latin nyelvű, lengyel forrásaink erősítik meg.

„Mindazonáltal a mi király urunk megbízható kémei által értesült, hogyan készített fel a törökök császára nagy sereget azzal a szándékkal, hogy megtámadja ezt a királyságot és ellenséges haderővel legyőzze. A mi király urunk tehát a mondott császárhoz küldte Petrus Lancziczsky-t,⁸³³ kérve tőle azt, hogy a (király) földjét és országát ne támadja meg, hanem vele mintegy fogadott fiával⁸³⁴ és az ő királyságával békében éljen. A követek között, akiket a mi király urunk a császárhoz küldött a fáradságos tárgyalásokra, volt még tudniillik Odrowansch palatinus⁸³⁵ és Laurentius Zaramba Siradiens várnagya,⁸³⁶ akik készen álltak az útra. Ami ezután ebben a dologban következik, az Isten kezében van. A törökök fölötti győzelem dolgában mi mégis nagyon reménykedünk a Mi Megváltónkban, aki kegyeskedett nekünk adományozni az előbb mondott győzelmet. Mert én úgy ítélem meg, hogy mindezen tárgyalás, amelyről ezidáig beszéltünk, nem emberi, hanem isteni (akarat). Mivel a legkevéssbé volt hihető, hogy mi emberi segítséggel elérjük azt, amit megszerezni kívántunk...”⁸³⁷

in Hungaria sunt, facile possent quecumque vellent invadere – tandem una die fecerunt sturm contra castrum nedum per terram sed et in galeis per aquam, quoniam Hyster, quem nos Danubium vocamus, illic fluit; nostre autem gentes, videntes nedum suum sed tocius patrie periculum, resistebant adeo, ut eos, qui impetum in terra faciebant, occiderunt plures, multos wlneraverunt, reliquos in fugam converterunt; illis autem, qui per aquam contra eos pugnabant, unam galeam cum omnibus gentibus, que erant in ea, potenti manu receperunt et sic dei hostes captivos in castrum duxerunt; aliam autem galeam, ictu bombarde percussam, cum hominibus, qui erant in ea, aquam mortis coegerunt bibere. Sic barbari illi tam notabili strage recepta ab obsidione et de regno recesserunt.” Lewicki 1891. 419, 32–420, 1.

⁸³³ Piotr Łęczycki vagy más néven Piotr Łąkoszyna Łęczyca földjéről. Łęczyca-i várúr, királyi írnok, királyi követ. Magyarországon Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt többször teljesített követséget. 1440-ben III. Ulászló követe volt a szultánnál, amelyet a lengyel történetíró és diplomata, Długos is megerősít. Krzyżaniakowa 1979. 142; Długos 2001. 410 (186. lábjegyzet). Lásd még a 2. 2. fejezetet.

⁸³⁴ Utalás a király fiatalabb voltára.

⁸³⁵ Ioannes Odrowąż de Sprowa (Odrowansch) királyi jegyző, Leopolis (mai Lviv) prépostja, majd püspöke, az Odrowąż-család tagja. Długos 2001. 388. (40. lábjegyzet) A család későbbi birtokáról, a radomi Szydłowiec-ről vette fel a nevét, amelynek kiemelkedő –szintén– diplomata tagja volt, Krysztof Szydłowiecki lengyel kancellár (1467–1532). Életéről lásd: Zombori István: Jagelló–Habsburg rendezési kísérlet 1523-ban Krysztof Szydłowiecki naplója alapján. In.: Krysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Sajtó alá rendezte: Zombori István. Budapest 2004. 219–335. (Zombori 2004)

⁸³⁶ Laurentius Zaremba de Kalinowa lengyel főúr, a királyi udvar, majd a királyság marsalcus-a. Długos 2001. 343. (114. lábjegyzet)

⁸³⁷ Lewicki 1891. 420, 2–15. „*Informatur tamen dominus noster rex per suos fidos exploratores, qualiter imperator Turcorum magnum parat exercitum, volens regnum hoc invadere et hostili manu debellare:*

Ehhez igen hasonló részleteiben mutatja be és egészíti ki az 1440-es ostromot a latin nyelvű forráscsoportban a lengyel történetíró, krakkói kanonok Jan Dlugos (Brzeźnica, 1415. december 1. – Krakkó, 1480. május 19.) *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae* című, korábban már idézett munkája. A hasonlóság, amennyiben a névtelen lengyel levélíróval való személyi azonosság fennáll, természetesen adódik. A szerző a 12. könyvében egy önálló fejezetet szentelt az ostromnak (*Turcorum caesar castrum Albam Regalem frustra obsidet*), megemlítve a királyi diplomáciát, és az ostrom újabb elemeit írja le. Mivel ez a forrás is a hazai szakirodalomban jóval kevésbé ismert, részletesen szölok róla.

A koronázás után „*Wladislaus király Szent Mária Magdaléna napjának (július 22.) hatodik napján (Székes) Fehérvárból kivonult és szombaton Budára érkezett... egész nyáron és ősszel Budán is maradt, mindig gondot fordítva Magyar Királyságának ügyeire és vezetésére.*”⁸³⁸ Ekkor már folyt az ostrom: „*a törökök császára Fehérvár várát, avagy Nándor Fehérvárt, amely Magyarország és Szerbia határain helyezkedik el, és úgyszólván kikötő és első bejárat Magyarországra, ostrom(zárral) körülkerítette és az ostromot már három hónapja tovább folytatta úgy gondolván, hogy Szendrő várának (Smiderow) katonáihoz hasonlóan, ellátás és élelem híján meg tudja szerezni.*”⁸³⁹

E szöveghelyünk lehetővé teszi a török ostrom kezdetének pontosabb meghatározását, és megmutatja, hogy II. Murád – Szendrő ostromának mintájára – a blokád alá vételt akarta és tartós, hosszú ostromra rendezkedhetett be, amelynek részét képezte a kiéheztetés is.

I. Ulászló azonban megkoronázása után első lépésben a diplomáciai utat választotta, amelynek célja egyúttal a magyar királyként való elismertetése, beiktatásának bejelentése is volt. De Dlugos utal az Ulászlóhoz 1439-ben küldött török követségre is, amely értelmében kívánt puhatolózni a szultánnál. A krónikás az oszmán szultán baráti szövetségének betartására vélhetően ezért hivatkozik.

misit igitur dominus noster rex ad dictum imperatorem Petrum Lancziczsky, rogans eum, ne terram et regnum suum invaderet, sed secum tamquam cum adoptivo filio regnisque et dominiis suis in pace viveret; nunciorum quoque, quos ad eum dominus noster rex misit in arduis negociis, dominorum videlicet palatini Odrowansch et Laurencii Zaramba castellani Siradiensis, prestolabatur adventum. Quid in hac re sequetur, in manu dei est; nos tamen magnam spem in salvatore nostro concepimus de triumpho in Turcis obtinendo, qui in hiis nostris primiciis nobis hanc quam premisimus victoriam largiri dignatus est. Negocia enim omnia hec, que pertractavimus hactenus, non humane ego sed divina quasi iudicio; quoniam humano auxilio plurimum incredibile fuit nos eam rem pro qua venimus accquirere...”

⁸³⁸ „*Feria sexta in die sancte Marie Magdalene Wladislaus rex ex Alba Regalis egressus, sabato Budam pervenit ... mansit Bude totam estatem et autumnum, negociis et dispositionibus Regni sui Hungarie semper intendens...*” Dlugos 2001. 248, 12–13, 14–15.

⁸³⁹ „*cesar Turcorum castrum Albam Regalem seu Nander Albam in confinibus Hungarie et Rascie situm, quod est quidam portus et primus in Hungariam introitus, obsidione vallaverat obsidionemque ipsam tribus iam mensibus continuaverat, extimans illud in similitudinem castrum Smiderow viribus, largicione vel victualium defectu posse conquirere*” Dlugos 2001. 248, 16–20.

*Wladislaus király egy lengyel katonát, Petrus Lanciczki de Lankoschino-t*⁸⁴⁰ küldte hozzá, jelezte neki (t. i. a szultánnak), Magyar Királyságának megszerzését és kérte, hogy várának ostrom(zár)át oldja fel, álljon el Magyar Királyságának megtámadásától és a baráti szövetséget, amelyet szavakkal előre megígért, tettek végrehajtásával bizonyítsa.”⁸⁴¹ A védők jól felkészültségét e krónika is kiemeli, illetve magyarázni próbálja a király békés szándékának fenntartását. „*Wladislaus király továbbá nem azért akarta küldeni ezt a követséget, hogy szerfölött óvja és féltse saját hatalmát, hiszen természetesen tudta, hogy az előbb említett, valamint sokféle és bátor népekkel megerősített várat Ioannes vránai perjel, Mathko bán édestestvére, tapasztalt és serény férfi lévén, azon a helyen, kapitányként megvédi, hanem inkább azért, hogy megtudakolja azt, hogy milyen a törökök császárának a szándéka irányában.*”⁸⁴² Ulászló a tapasztalt, több udvart is megjárta diplomatát azért küldte, hogy kifürkéssze a szultán szándékát. A szultán azonban válaszra sem méltatta. Hozzátehetjük, hogy nyilván azért sem, mert Ulászló – még lengyel királyként – sem fogadta el Murád 1439-es békekötési és szövetségi ajánlatát és akkori követjárását. Újabb három hónap telt el, sőt ez alatt: „*Maga a török császár három hónapig késlekedett a válasszal, a királyi követet az akkor már saját hatalma alatt álló Szendrő várába küldte, hogy ott maradjon* (t. i. őrizetben).”⁸⁴³

Murád a szárazföldi ostrom megkezdéséhez nagy erővel fogott hozzá, amely vélhetően az északkeleti, a délkeleti, a délnyugati kettős várfalat és a várarkot érinthette: „*Minden katonát, cseleket, ígéretek, és találékonyságot a vár felderítésére használt..., hogy könnyebben véghezvigye akaratát, a falak nagy részét bombavetőkkal (bombardis) ledöntötte, a vár minden árkát (fossata castris) fahasábokkal (ligna) telehordatta.*”⁸⁴⁴ Mindezt azért, hogy a gyalogroham bejuthasson a várba.

⁸⁴⁰ Ugyanaz a Piotr Łęczycki lengyel királyi követ, akit a névtelen levélíró is megemlített. Krzyżaniakowa 1979. 142–143; Długos 2001. 410. (186. lábjegyzet)

⁸⁴¹ „*mittit Wladislaus rex militem Polonum Petrum Lanciczki de Lankoschino ad illum, significans sibi, qualiter Regnum Hungarie adeptus est, et requirens, ut castris sui obsidionem solvat et Regnum suum Hungarie armis impetere desinat amicitiamque, quam pretendebat verbis, operis effectu demonstrat.*” Długos 2001. 248, 20–22.

⁸⁴² „*Eam autem legacionem Wladislaus rex Turcorum cesari ideo facere voluit, non quod magnopere curaret aut extimesceret suam potenciam, quippe qui castrum predictum pluribus et animosis gentibus fulcitatum, et Ioannem prepositum de Wrano, germanum Mathkonis bani, virum prudentem et industrium, in eo capitanei loco presidere sciebat, sed ut animum cesaris Turcorum, qualis erga se esset, experiretur.*” Długos 2001. 248, 24–26; 249. 1–3.

⁸⁴³ „*Cesar ipse responsionem mensibus tribus dare distulit, nuncium regium ad castrum tunc sue dicionis Smiderow illic moraturum transmittit.*” Długos 2001. 249, 5–7.

⁸⁴⁴ „*Omnibus viribus, dolis, promissis et ingeniis pro conquisicione castris utitur... Ut autem facilius pociatur votis, magnam partem murorum bombardis demolitur, omnia fossata castris lignis complet.*” Długos 2001. 249, 7–8, 9–10.

Dlugos beszámolójának újdonsága az, hogy a török hajók zárlatáról is tájékoztat. A szultán a várat a víz felől is teljesen körülzárta a nyugati Alsóvárostól a kikötőig. „...*A Dunán, amely a várat egyik oldalról körülfolylja, sok, fegyveresekkel megrakott hajót helyezett el, hogy következő napon a várat szárazon és vízen megtámadja.*”⁸⁴⁵ A lengyel forrásunk is megemlíti a nyíllal végrehajtott üzenetváltásokat a szultán és a védők között. „*A szultán látta, hogy ígéretekkkel és a legdúsabb ajándékok felajánlásával – amelyeket »bolgár nyelven« írt levelekben nyíllal belőttek a várba és amelyeket Wladislaus királynak nyomban Budára jelentettek – nem képes a vár védőinek lelkeit sem megtörni sem megpuhítani.*”⁸⁴⁶ Ezután megindította a szárazföldi ostromot.

A falak ellen indított rohamokat a védők leleményes módon visszaverték, mégpedig a várban lévő bombavető mozsarak puszkaporának felhasználásával. Ami azért is érdekes, mert Dlugos nem említi a föld alatti aknák alkalmazását, azonban a tüzéséget igen. „*A várkapitány, Ioannes vránai perjel... a rákövetkező éjjel a bombavető puszkaporával (bombardarum pulveribus) a fahasábokat, amelyeket a törökök az árkokba dobáltak, összekeverte és ezeket a fahasábokat elrejtve a puszkaporral bőségesen befedte. Másnap azután a törökök serege, sáskaként, szárazon és vízen a vár ellen támadott és reménykedett, hogy a túlerővel győzni fog. A várárkokon, amelyeket az előző napon fahasábokkal megtöltöttek, megszámlálhatatlan csapatokkal és hangos kiáltozással keltek át. Amíg a vár védői a tervnek megfelelően, úgy tettek, mintha vissza akarnák verni a rohamokat, azok (t. i. a törököké) száma megkétszereződött, miközben valamennyien odafutottak és a várbelieknek nem színlelt félelmet okoztak, amíg néhányan a törökök közül létrákkal akartak a várfalakra felmászni, az alkalmasabbnak tűnő időben a várbeliek a falról égő fáklyákat, fadarabokat, izzó szénparazsat dobáltak le. A sok és itt-ott hirtelen felgyulladt puszkaporban a törökök a lángtól és váratlan bűztől megfulladtak és a már izzó fahasábok által, amelyeken maguk előbb átkeltek, elégték. Bizony a többiek megijedtek ettől az eseménytől, nem merték a falakat megközelíteni.*”⁸⁴⁷

⁸⁴⁵ „*plures naves in Danubio, qui castrum ab una parte circumfluit, hominibus armatis onustas locat, subsequenti die castrum per terram et mare impetiturus.*” Dlugos 2001. 249, 11–12.

⁸⁴⁶ „*Videbat enim promissionibus et largicionum amplissimarum oblacionibus, quas iacebat sagittis Bulgarica lingua et literis conscriptas in castrum et que ad Wladislaum regem originaliter in Budam deferebantur, animos gubernatorum castri nec frangi nec emolliri posse.*” Dlugos 2001. 249, 12–15.

⁸⁴⁷ „*Capitaneus autem castri Ioannes prepositus de Wrano omnia... nocte subsequenti bombardarum pulveribus ligna in fossata per Turcos proiecta commiscet et largo pulvere ligna ipsa in locis abditis consternit. Dum igitur altera die Turcorum exercitus, quasi locuste, impetum per terram et aquam contra castrum facerent et multitudine vincere sperarent, fossata murorum, que pridie lignis impleverant, supergrediuntur cum immensis cohortibus et clamore. Et dum castri defensores ex proposito dissimularent eos repellere, duplicatur eorum numerus, et omnibus accurrentibus pavoremque castellanorum, non dissimulationem pretendentibus, dum aliqui ex illis scalis muros castri conscendere*

A bolgár szakirodalomban, bár Thuróczyra hivatkozik, Cvetkova is ehhez hasonló változatot ismertet. A bolgár történész szerint a védők a várárkokat töltötték meg fával, robbanóanyaggal és erre szórták a lőport. Másnap hajnalban, amikor az oszmán seregek a várárkokon való átkelést megkísérelték, a védők égő fáklyákat hajítottak az árkokra.⁸⁴⁸ A legutóbbi többkötetes, szerb történeti összefoglaló munkában a történészek mind a két ostromváltozatot ismertetik.⁸⁴⁹

A szárazföldi ostrommal egyidejűleg a vízi küzdelem is eredménytelen volt, mert a török hajókra a védők bombavetőkkel eredményesen lőttek. *„Azok, akik a víz felől, a hajókon harcoltak, sem jártak nagyobb szerencsével. Ugyanis sok hajó a várból kilőtt bombavető találatától a vízben elsüllyedt. Egyeseket, akiket a szelek rohamra a várfalhoz sodort, amely mint ismeretes a Száva és a Duna medréig előrenyúlik, a várbeliek elfogták. Ez a harc és küzdelem a nap első órájától estéig tartott, és a törököknek a vár birtoklásának reményétől feltüzelt lelkét a támadásuk során megrémítette és megtörte.”*⁸⁵⁰

Dlugos szerint mindezek után Murád már nem folytatta tovább az ostromot. *„A törökök császára miután a nagy veszteséget belátta, hat hónapot a vár ostromával hiába töltött, amint táborát bontott, rendezetlenül saját földjére távozott. Mégis sok embert mindkét nemből az ostrom ideje alatt Erdély földjén elfogva siralmas szolgaságba vetett.”*⁸⁵¹ Mindebből az derül ki, hogy az ostrommal egyidejűleg Erdélybe is portyázó török csapatok törtek be. Erről a török forrásaink tudósítanak bővebben.⁸⁵²

A szultán végül *„Nem korábban, mint amikor az ostromot befejezte, Petrus Lancziczki-t Wladislaus királyhoz visszaküldte, megüzenve általa, hogy amennyiben békét akar, Nándor Fehérvár váráról, ahonnan elűzték, mondjon le neki (resignaret) és engedje (vissza)*

niterentur, oportuniori viso tempore castrenses emittunt faces, ticiones et carbones ardentes de muro. Et subito in multis et variis locis accensis pulveribus Turci flamma et fetore repentino suffocantur et per igna iam ardentia, que ipsimet congesserant, consumuntur. Ceteri successu tali perterri nec murum contingere ausi sunt.” Dlugos 2001. 249, 15–16, 17–28.

⁸⁴⁸ Cvetkova 1988. 44.

⁸⁴⁹ „1440 áprilisában megkezdődött az ostrom. A védőknek az erős tornyok és a mély árkokkal szegélyezett kettős falak jelentették a legnagyobb segítséget ... II. Murád titokban föld alatti alagutat kezdett ásni ... ők is (t. i. a védők) elkezdtek ásni az ellenséggel szemben ... Katonái (t. i. Murádé) betörték a vár körüli árkot, s létrákon másztak a falakra, ahol nyílzáporral és fáklyaesővel várták őket, s a faanyagokkal együtt ők is meggyulladtak. Súlyos harcok után a törököknek mégis vissza kellett vonulniuk, s Belgrád hat teljes hónapig tartó ostrom után felszabadult” (Kacziba Ágnes fordítása). Историја 2000. 250.

⁸⁵⁰ „Hi vero, qui ex aqua in navibus pugnabant, non blandiorem fortunam experti sunt. Plures enim naves fulmine bombardarum a castro percussae ab aquis absorptae sunt, alie impetu ventorum ad murum castris, qui notabiliter in alveos Szawe et Danubii protensus est, appulse, per castrenses capte. Conflictus autem et certamen huiusmodi ad hora prima diei duravit usque in vespere et animos Turcorum spe potiundi castris alacres successu suo perterriti et confregit.” Dlugos 2001. 249, 28–29, 250. 1–4.

⁸⁵¹ „Cesar Turcorum magna clade taliter accepta, sex mensibus in castris obsidione incassum exactis, motis castris in terras suas confusus abiit. Multos tamen utriusque sexus homines sub tempore obsidionis in terra Septemcastrensi comprehensos in servitutem miserabilem abduxit.” Dlugos 2001. 250, 4–7.

⁸⁵² Nesri és Ásikpasaze is hasonló portyázásokról tudósít. Lásd: a 8. 5. fejezetet.

Szerbia területeihez.”⁸⁵³ Ez jól mutatta, hogy a szultán bár az ostrom eredménytelenségét belátta, de a háborút egyáltalán nem érezte eldöntöttnek, sőt ezzel a feltétellel Ulászló királytól tulajdonképpen a tatai szerződés érvénytelenné nyilvánítását kérte. Az általa uralt Szerbiához való visszacsatolás az oszmán uralmat is biztosította volna.

A latin nyelvű lengyel források közé soroljuk az olasz származású Filippo Buonaccorsi, humanista nevén Callimachus Experiens (1437–1496) *Ulászló király életéről* (*Historia de rege Vladislao*) szóló munkájának vonatkozó részeit, amelyek bőségesen és ékes latinsággal megírva kiegészítik eddigi ismereteinket.⁸⁵⁴ A humanista egyébként IV. Kázmér lengyel király (1446–1492) legkisebb fia, Zsigmond lengyel herceg nevelője volt.⁸⁵⁵ Callimachusszal kapcsolatban állt még a lengyel humanista, *Gregorius Sanoceus* (Grzegorz z Sanoka, Szánoki Gergely) is, aki Ulászlóval érkezett Magyarországra, később váradi kanonok lett és akiről Callimachus Experiens humanista életrajzot is írt (*Vita et mores Gregorii Sanocei*). Kristóf Ilona véleménye szerint Callimachusszal kapcsolatban erős kritikát is kell gyakorolnunk, mert más műveiben is sok a ténybeli tévedés, nem ellenőrizte alaposan állításait.⁸⁵⁶

Callimachus is a belháború törökök számára kedvező alkalmát említi, amelyről a szultán a kémei útján értesülhetett. „*Eközben a török szultán úgy gondolván, hogy a belháború kedvező alkalmával Magyarországot könnyen elfoglalhatja, hozzáfogott Belgrád ostromához, és amikor egyik és másik oldalról indított támadással kevés eredményt ért el, ostromzárral akarta azt hatalmába keríteni.*”⁸⁵⁷

Az ostrom alkalmazott módját természetesen meghatározta a vár földrajzi fekvése. Callimachus – humanista történetíró módjára – mielőtt a történelmi esemény elmondásához hozzá kezdene, a város földrajzi fekvését tárgyalja, de megemlíti a falak erős voltát, sőt a várárkokat is. „*Ez a város (oppidum) ahol a Duna és a Száva összefolyik, a hegyoldalon van úgy, hogy ennek Alsó Részét (Alsóváros) mindkét folyó körülveszi.*

⁸⁵³ „*nec prius, nisi soluta obsidione, Petrum Lanciczki ad Wladislaum regem remisit, denuncians per illum, ut si pacem vellet, castrum Alba Nander, a quo repulsus erat, sibi resignaret et terris Rascie cederet.*” Długos 2001. 250, 7–9.

⁸⁵⁴ A mű első, augsburgi kiadása: De rege Vladislao (1515. május 30.). Modern, általunk használt latin-lengyel kétnyelvű kiadása: Callimachus 1961. A szerzőről ld.: Szörényi László: Az epikureus premachiavellista és Mátyás király udvara. Callimachus Experiens. In: *Philologica Hungarolatina* Bp., 2002. 38–50. (Szörényi 2002)

⁸⁵⁵ Zombori 2004. 219.

⁸⁵⁶ Kristóf Ilona: Egy lengyel humanista Magyarországon, az elfeledett Szánoki Gergely. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Historiae* XXXIII. Szerk.: Gebei Sándor. Eger 2006. 21–32. (Kristóf 2006)

⁸⁵⁷ „*Interea Turcus per occasionem intestini belli Hungariam facile ab se occupari posse ratus Belgradum oppugnare adoritur et cum parum uno atque altero impetu profecisset, obsidendo in potestatem redigere volebat*” Callimachus 1961. 72, 8–10.

*Ugyanis délkeletre a folyó felé helyezkedik el, szélesen és lejtősen a Duna folyónál ér véget, délen pedig a Száva éri el. A város többi részét pedig kiterjedt fal és várarak választja el a szárazföldről.*⁸⁵⁸

Callimachus is kihangsúlyozta az oszmán–török blokádot. A szultán hajókkal és táborával teljesen körülvette a várat, elvágva a külső segítségtől a védőket. *„A törökök tehát hajókat építettek, amelyekkel mindkét folyón az odahelyezett védelmet, mind az őrcsapatokat, mind pedig a ki-be közlekedést elkerítették és akadályozták. A török szultán így különböző irányból a várat úgy körbevette, hogy az ostromlottakból egyáltalán senki se juthasson ki vagy mehessen be.”*⁸⁵⁹ A török szultán *„ezután nem hagyott fel azzal, hogy feltöltse a várárkokat, sem, hogy ostromgépekkel töresse a falakat, miután szemben fa-ostromtornyokat építtetett elővédként, hogy a védőket a falaktól távol tartsa.”*⁸⁶⁰ Fa-ostromtornyok használatát egyedül Callimachus említi.

Ugyanakkor, a forrás szerint, a törökök élelemkészlete is fogyatkozóban lehetett, miközben a védők ellenálló képességét a török lebecsülte, a folyamatos, hosszú ostrom fenntartása volt a cél. *„Eközben a sajátjai is szenvedtek az élelmezés hiányosságaitól és nem tűnt úgy, hogy hosszú ostromot végig tud vinni, minthogy a seregben mindenütt hallatszottak az éhségtől sorvadók panaszai és egyedül az tartotta vissza, hogy már akkor ne szakadjon félbe az ostrom, mert már elveszett a remény a védők megsegítésében – a belháború miatt, amellyel a királyság el volt foglalva – és egyáltalán nem volt valószínű, hogy a várbeliek hosszú ideig meg tudják magukat majd védeni.”*⁸⁶¹

A védők élén azonban vitéz katona állott. *„A parancsnok ott már régóta bátor őrsereggel Vránai János, egy bátor és a háború dolgában jártas férfi volt, firenzei”*⁸⁶²

⁸⁵⁸ Callimachus 1961. 72, 11–15. *„Id oppidum inter Danubium Sauumque, ubi commiscuntur, sic est situm in cliuo, ut ab utroque amne inferiora eius abluantur: si quidem, qua Eurum spectat, in ripam usque late proneque deuexum desinit in Danubium, qua Austrum excipit, Sauus allabitur. Reliqua ipsius per cliuum extensa muro et fossa ueluti diuiduntur a continenti.”*

⁸⁵⁹ Callimachus 1961. 72, 15–18. *„Itaque fabricatis nauibus, quibus in utroque flumine adhibita custodia tam subsidia quam commeatus arcerentur interciperenturque, Turcus castra sic ex diuerso metatus est, ut nemo omnino ab obsessis emitti induciue posset...”*

⁸⁶⁰ Callimachus 1961. 72, 18–20. *„Nec subinde destitit aut oplere fossas aut machinis quassare muros coaedificatis etiam ligneis turribus e regione propugnaculum arcis ad defensores e muro exturbandos.”*

⁸⁶¹ Callimachus 1961. 72, 21–25. *„Cum interim sui quoque inopia commeatuum afficerentur neque appareret diuturnam moram obsidionis toleraturos, quandoquidem passim in exercitu exaudirentur querelae fame extabescentium solumque id, ne iam tum oppugnatio intermitteretur, retinebat, quod desperato suorum auxilio propter intrinseca certamina, quibus regnum agitabatur, minime credibile erat oppidanos dudum se defensuros.”*

⁸⁶² Itt Callimachus téved, mert valójában curzolari, a kortárs források szerint viszont Raguzai eredetű családról van szó. Ők magukat is kezdetben Raguzai-aknak nevezték. Lásd az 5. 2. fejezetet.

származású lévén, az etruszk találékonyságot ötvözte a magyar bátorsággal és a város védelmében derekasan helytállt minden tekintetben.”⁸⁶³

Ekkorra már híre mehetett a végvár körülzárásának, amely lépéskényszerbe hozta Ulászlót is. Megpróbált időt nyerni azzal, hogy követeket küld a szultánhoz. „Ulászló – mivel úgy gondolta, hogy a török szultán vállalkozását vissza kell tartani, amíg sereget gyűjt és felállít –... mindenképp azt gondolta, hogy az ostrom(zár) feloldása céljából követeket küld.”⁸⁶⁴ Callimachus azonban a névtelen lengyel levélírótól és Długosztól eltérően más személyekről tud. „Dobrogostius Ostrorogeus”⁸⁶⁵ és Lucas Gorcensis⁸⁶⁶ lettek elküldve...”⁸⁶⁷

A követek fogadtatása hasonló volt, a már Długosnál megismertekhez. Murád nem akart (már) egyezkedni Ulászló követeivel. A szultán a követeket mindenképp Szendrőbe vitette kivizsgálni és próbára tenni „*mintsem hogy nekik válaszoljon.*”⁸⁶⁸ A védőket akarta ajándékokkal a megadásra rábírn. „*Tehát (a szultán) előbb a megadásba vetve reményét, miután elfogták a várnagy üzeneteit, végül megvesztegetéssel elpártolásra kezdett buzdítani. A (t. i. a török) katonák a megadás bőséges díját tartalmazó leveleket, nyilvánvalóan hozzáerősítve, a falak fölött, hol itt, hol ott a várba röpítették. Amikor pedig valóban semmi válasz sem érkezett, (a szultán) a katonák gyűlését hívta össze.*”⁸⁶⁹ Az ostrom leírása csak ezután kezdődik. „*Mihelyt kivilágosodott (a törökök) ágakat és rőzsenyalábokat hoztak, hogy a várarkokon át az utat kiegyenlítsék – mert már azelőtt azokat feltöltve, fahasábokat és gyeptéglákat dobtak bele nagy sietséggel – továbbá létrákat és más, várostromokhoz szükséges eszközöket (oppugnandarum urbium apparatusum) vittek és előrenyomultak.*”⁸⁷⁰

⁸⁶³ Callimachus 1961. 72, 25–28. „*Praefectus iam pridem cum valido illic praesidio erat Ioannes Vranus, uir audax et rei bellicae peritus, quippe quod Florentia ortus atque oriundus Tusco ingenio Hungaricam ferociam adiunxerat et constabat strenue oppidum defendi undique.*”

⁸⁶⁴ Callimachus 1961. 72, 29–32. „*Vladislaus, cum censuisset Turci conatus retundendos, dum copias colligeret instrueretque...ante omnia per legatos de dissoluenda obsidione agendum putauit.*”

⁸⁶⁵ Dobrogostius de Ostroróg palatinus, kamenyeci várúr (1443–1467), majd gniezno-i (1468–1478), 1479-ben halt meg. Długos 2001. 404. (66. lábjegyzet)

⁸⁶⁶ Lucas de Górká. Királyi udvari tisztviselő. Poznań-i palatinus, Nagy Lengyelország capitaneus generalis-a 1475-ben bekövetkezett haláláig. Długos 2001. 404. (60. lábjegyzet) Ulászló követe volt Murádnál és részt vett a várnai csatában is. Callimachus 1961. 74. Lásd még 7. 1. fejezetet.

⁸⁶⁷ Callimachus 1961. 74, 1. „*Missi igitur Dobrogostius Ostrorogeus et Lucas Gorcensis...*”

⁸⁶⁸ Callimachus 1961. 74, 13–15. „*in Smiderouum perduci commisit certus secum omnia prius experiri et tentare, quam illis responderet.*”

⁸⁶⁹ Callimachus 1961. 74, 15–18. „*Itaque deditionis spem prius aggrediens captatis colloquiis maiori quam aliquando ambitu ad defectionem sollicitare coepit, sed et litterae ingentia defectionis praemia continentines sagittis illigatae a militibus passim supra murum in oppidum excutiebantur. Verum ubi nihil pacati ab aliquo respondebatur, ad uocata contione.*”

⁸⁷⁰ Callimachus 1961. 80, 11–14. „*Vbi illuxit, ad murum producti malleolos cratesque aequando itineri per fossas ligno ac cespite coniecto iam pridem tumultuarie oppletas nec minus scalas et uectes ceterumque oppugnandarum urbium apparatusum ferentes procedebant*”

„Míg eközben azok, akik a fából készült ostromtornyokból harcoltak semmi esetre sem engedték, hogy a védők a falon szilárdan ottmaradjanak, sűrű nyilazással támadva az ellenséget az odavezető utat sajátjaiknak majdnem gondtalanná tették. Amit a várbeliek (oppidani) alig-alig épségben nagyon nehezen viseltek el. Immár kétségtelenné vált, hogy a török szultán erőszakkal próbálkozik, ha a megadás reménye nem válik valóra.”⁸⁷¹

A védők is berendezkedtek az ellenállásra. „Mialatt (a szultán) a megadásra csábított, ők maguk (védők) a városnak a folyóig nyúló részeit a vízi támadás ellen katonákkal és védfalakkal és kőgolyókat és tüzet kilövő ágyúkkal (machinis ignem aut lapides excutientibus) csendben megerősítették. A másik oldalon (a szárazföldi) pedig amennyit a faltörőgépek ereje (muri tormentorum vis) megnyitott, (a falakat) épülettörmelékkel és földdel a megfelelő magasságig serényen felépítették. Az éjszakai csendben pedig azokat a fahasábokat, amelyeket a (törökök) várárokba dobáltak, szurokkal, olajjal, kénnel és puskaporral (incendiarioque pulvere), amennyi készletük csak volt, leöntötték.”⁸⁷²

Mint az örök kárhozat tüze tárul elénk az a várárokban meggyújtott puskapor általi gyors tűzhalál, amely a törököket ekkor érte, és amely tűz a török táborra is áterjedt. Callimachus szerint ez a veszteség a szárazföldi haderő számára megsemmisítőnek bizonyult, mert az ostromgépeket is elpusztította. Érdekes megemlíteni, hogy eddigi forrásainkkal ellentétben, de – Dlugoszhoz hasonlóan – a szerző szintén nem említett aknákat, hanem várárokot.

„Így amikor a törökök óvatlanabbul, mint szabad, rohamozva a várfalat, szilárdan tartották helyüket a rőzsenyalábokon, amelyekkel az utat feltöltötték, hirtelen a védők a várfalról fáklyákat és más, sokféleleképpen előkészített tűzcsóvákat röptettek (a törökökre), előbb rendkívül nagy félelmet, majd pedig nem kis veszedelmet idéztek elő. Miután a tűz sok helyen fellobbant, szinte egy pillanat alatt minden anyagra, amelyre a (támadók) ráléptek annyira áterjedt, hogy ugyanabban a pillanatban veszélytelenül sem előrenyomulni, sem visszavonulni nem volt lehetőségük. Ott iszonyú nagy riadalom és küzdelem volt, mert az ostromtornyok lángra lobbantak, (tűz) futott végig a (török) táboron, ahol a levegő összekeverte a füstöt és a lángot, amit a folyóvizek csak a reggeli

⁸⁷¹ Callimachus 1961. 80, 14–18. „qui ex turribus ligneis pugnabant, haudquaquam defensores in muro consistere permittent et crebris sagittis hostem impetendo prope otiosum accessum suis exhiberent. Quod haud sane omnino aegre ferebant oppidani. Certi enim fore, ut Turcus uim experiretur, si deditiois spes non succederet. ”

⁸⁷² Callimachus 1961. 80, 18–24. dum ille ad defectionem allicit, ipsi partes oppidi ad flumina porrectas contra naualem impetum hominibus propugnaculisque et machinis, ignem aut lapides excutientibus tacite firmauerant; ex parte uero altera quantum muri tormentorum uis aperuerat, rudere simul et gleba strenue prope ad iustam altitudinem coaedificauerant et per noctis silentium pice, oleo, sulfure incendiarioque puluere, quantum copia fuit, ligna imbuerant...”

órákra oltottak el. Ez a körülmény pedig magát a várat a tűztől sértetlenül megőrizte. Tehát, amikor a zűrzavar kitört a hadrendekben, ki–ki a saját életének megmentésén buzgólkodva mindenfelé tekintgetett, eldobta fegyvereit és amerre a menekülése ekkora vészben szabadabban megnyílt, arra elfutott. De a tűz mind saját magától, mind pedig a levegő áramlásától, gomolyogva, esetlegesen terjedve végig az előkészített anyagon át, egyrészt a menekülőket, akik a futásban leltek éltető erőt, visszatartotta, másrészt a kivezető utat, amelyen át menekülni igyekeztek, mintegy őket megelőzve tőlük elorozta. Egyeseknek a füst a menekülési út látványát, másoknak a zűrzavar a (józan) esztét ragadta el... Néhányan az utolsó sorokból és a megégettek és legyengültek a táborba menekültek vissza. A többiek nagy számban a tűzvész elemésztette a hátrahagyott összes ostromgéppel együtt.”⁸⁷³ Callimachus leírásából az következik, hogy valószínűleg a szél nem a védők, hanem a török tábor felé fújt, felgyújtva azt, ez akadályozta meg az ostromlókat a menekülésben.

A vízi ostrom is kudarcba fulladt. „Valójában a hajókról vívott harc sem volt szerencsésebb, ezek közül nem keveset a kőhajítógép ereje (*vis lapidum tormentis*) semmisített meg, nem keveset pedig a tűz járta át. A többi hajót az evezősök és a kormányosok ijedtsége vagy pedig a veszélyben forgott hajókról a még épen maradt hajókra menekülőket befogadók szándéka igen messze űzte a várostól.”⁸⁷⁴ A vízi harc során a bombavető lövedékei által okozott tűz vagy a görögtűz használata is felmerülhet.

Ebben a helyzetben II. Murád szultán feladta az ostromot, szakrális büntetést látott a kudarcában. „Ettől a csapástól megrendítve a török szultán, mivel nem emberi erő vagy okosság folytán, hanem valamilyen isten ereje által érte a csapás és miközben éhínség dúlt

⁸⁷³ Callimachus 1961. 80, 27–40; 82. 1–6. „Itaque cum eo incautibus quo licentius Turci ad murum properantes constitissent in cratibus, quibus iter subtrauerant, cohorti repente a muro oppidani faculas aliumque multipliciter paratum missilem ignem contorquendo, terrorem ingenem prius, mox haud minorem stragem intulere, excitato pluribus in locis incendio et uno ueluti momento per omnem, quam calcabant, materiam sic propagato, ut neque in eodem uestigio impune perseuerare neque progredi neque regredi facultas esset. Tetra ibi luctatio formidoque, nam turres etiam ignem conceperant trepidabaturque in castris, in quae fumum flamamque conuoluebat aura, quam matutinis temporibus flumina exhalant; quae res ab incendio oppidum immune seruauit. Ruptis igitur conturbatisque ordinibus quisque salutis suae expediendae intentus circumspectare undique, arma abiicere et qua propius liberiusque effugium in tanto malo apparebat, excursare. Sed ignis tam suo quam aurae impetu temere per materiam incendio praeparatam uolitans aut fugientes perstrictis in cursu neruis retinebat aut exitum, per quem effugere properabant, praeueniendo occupabat. Sed et quibusdam fumus prospectum ad fugam, quibusdam conturbatio etiam mentem abstulerat...pauci ex ultimis ordinibus et iidem ambusti debilitatique in castra refugere; ceteros ingenti numero consumpsit incendio cum reliquo” totius oppugnationis apparatus.”

⁸⁷⁴ Callimachus 1961. 82, 7–10. „Neque uero nauibus felicius pugnatum; quarum nonnullas uis lapidum tormentis efflata dissipauit, nonnullas ignis implicuit. Reliquas fere aut remigum gubernatorumque consternatio aut conatus recipientium se a periclitantibus ad integras naves quam longissime ab oppido naufragas exegit.”

„hogy azon felül a hadsereg lázadás és felkelés nélkül élje túl –amire volt esély – elhatározta az ostromzár feloldását.”⁸⁷⁵ Azonban más események híre is erre készítette. A forrásaink közül Callimachus tudja a legtöbbet I. Ulászló király tevékenységéről, és a szultán békefeltételeiről.

„De híre jött annak, hogy a királytól erős, összegyűjtött hadsereg a napokban Szegedre sietett...”⁸⁷⁶ Murád ezek szerint igyekezett leplezni kudarcát és elhívatta a Szendrőbe küldött lengyel követeket és előadta nekik túlzó békefeltételeit, amelyekben lényegében a tatai szerződés érvénytelenségére és a „*nemo plus iuris...*”-jogelvére hivatkozik. Ezeket a részleteket egyedül Callimachustól tudjuk. „...ha Ulászló lemond Szerbia azon részeiről, amelyet birtokában tart és az ostromlott Belgrádot, mintegy a szövetségekötés zálogaként kiürítve átadja, akkor majd maga el fog vonulni az ostromtól azért, hogy Ulászlónak haladékot adjon a tárgyalásra. Javasolja, hogy ezekkel a feltételekkel inkább barátságot fogadjanak, mintsem e csekélység megtagadásával, amelyet követelnek, mindkét királysága vita tárgya legyen. Követeli mindazokat (a területeket), amelyek őt a háború jogán megilletik. Mindenekelőtt Ulászló legyen Magyarországra hívva. Nem lehetséges⁸⁷⁷ az, hogy a magyarok, amit ők maguk sem birtokolnak, más jogába átruházzák.”⁸⁷⁸

Ulászló egyáltalán nem tétlenkedett. Válaszlépése mindenekelőtt a segítség kérése volt Lengyel Királyságából, amelyről –forrásaink közül– egyedül Callimachus számol be. „Mikor ezeket megüzenték, akkor, mivel, úgy tűnt, hogy az ország nyugalma a királynő által semmi esetre sem áll helyre, Ulászló királyt rászorították arra, hogy Lengyelországba hírt küldjön a magyarországi állapotokról, és hogy milyen török haderő fenyegeti. Azt is kérte, hogy küldjenek katonákat és pénzt zsold céljára. Elhatározták, hogy erre a

⁸⁷⁵ Callimachus 1961. 82, 11–13. „*Ea clade percussus Turcus quasi non ope aut consilio humano, sed a numine aliquo suis inflicta esset grassanteque etiam fame supra quam ut sine tumultu et seditione in exercitu ferri iam spes esset, obsidionem dissolvere constituit.*”

⁸⁷⁶ Callimachus 1961. 82, 13–15. „*Sed et fame erat exercitum satis ualidum congregatum iam a rege Segedinum accursurumque propediam...*”

⁸⁷⁷ Véleményem szerint ez a mondat lényegében a római jog „*nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.*” (D. 50. 17. 54) Ulpianus megfogalmazásában ránk maradt alapelvét fogalmazza meg. Brósz Róbert–Pólay Elemér: Római jog. Budapest 1989. 230. (Brósz–Pólay 1989), Földi András–Hamza Gábor: A római jog története és institúciói. Budapest 1996. 318. (Földi–Hamza 1996), Molnár Imre–Jakab Éva: Római jog. Szeged 2003. 199. (Molnár–Jakab 2003) Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Szeged 2011. 150. (Nótári 2011) Az érdekes az, hogy ezt az eredendően magánjogi tulajdonszerzési jogelvet a közjogban alkalmazták.

⁸⁷⁸ Callimachus 1961. 82, 17– 23. „*si Vladislaus cessisset ea particula Rasciae, quam tenebat, et Belgradum sibi uelut obsidem pignusque foederis uacuum tradidisset. Abscessurum se tum quidem ab obsidione, ut consultandi spatium Vladislao exhiberet; suadere, ut mallet ea conditione in amicitiam recipi quam negando pauca, quae postulabantur, de summa utriusque regni disceptare; petere se ea, quae iure belli sibi deberentur, priusquam Vladislaus foret in Hungariam accitus; non potuisse Hungaros id, quod ipsi non habebant, ius in alium transfundere...*”

követségre Sanoceus⁸⁷⁹ küldik, akinek ékesszólása nem kevesebb, mint amit a helyzet súlyossága megkövetel, ő könnyen el tudta érni, hogy e kívánságokat teljesítsék. A lengyel főurak ugyanennek a megérkezéséig összegyűltek Corcinum⁸⁸⁰-ba...⁸⁸¹

Callimachus írásában a Korczynban megtartott lengyel (ország)gyűlésen Sanoceus egy hosszú beszédet ad elő, amely eredményesnek bizonyult, mert „mindenki kellő határozottsággal megszavazta ugyan a nyújtandó segítséget, de hogy milyen számban adjanak katonát és pénzt, ezek vita tárgyai maradtak. Voltak ugyanis, akik a Lengyel Királyság minden segítségét megszavazták a hadjáratra és Magyarország békéjének megeremtésére azonnal a török elleni előrenyomulást javasolták, ameddig a török megzavart és fel nem szerelt hadsereggel megakadt Belgrádnál, mintha rendkívüli vihar hajótörése húzná vissza. A többiek, visszautasítva azt, hogy országukat védtelenül hátrahagyják a tatárok szomszédságában és a háborgó Litvánia mellett, meghatározták a katonák és pénz számát, ezekből azonban a legkevesebbet. Mert akik a legtöbbet, azok 12 000-t, akik a legkevesebbet, azok 2 000-t mondtak. Végül határozat született azokról, akik önként akarnak útra kelni a királyhoz magánemberként, önzetlenül és hogy az állam részéről 5 000 katonát küldenek éves zsolddal együtt. Ez a szám elegendő a királynak Magyarország lecsendesítésére és könnyen lesz növelhető, ha a szükség rákényszeríti...”⁸⁸²

Itt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a katonai segítségküldés mértékében és a lengyel külpolitika fő irányultságában 1440-ben megmutatkozó nézetkülönbségek nem pusztán a nemesi csoportok közötti ellentétből, hanem a földrajzilag nem egységes Lengyelország területileg más részét képviselő nemesi csoportok nézeteinek különbségéből adódtak. Zombori István szerint ez a 16. században is markánsan megmutatkozott, főleg a török kérdésben. Nagy-Lengyelország főnemesei, főpapjai a Német Lovagrend és a keleti szomszédok elleni erélyesebb fellépést tartották elsődlegesnek, míg a magyar földdel

⁸⁷⁹ Gregorius Sanoceus az ismert lengyel humanista. Lásd: Kristóf 2006.

⁸⁸⁰ A mai Korczyn városa.

⁸⁸¹ Callimachus 1961. 82, 26–32. „Ea denuntiatione tum etiam quia domi haudquaquam otium a regina fore apparebat, rex adactus est mittere in Poliniam nuntiatum, quo in statu res Hungarica esset et quae belli moles a Turco immineret petitumque, ut miles et pecunia in stipendium mitteretur. Decretus est ad eam legationem Sanoceus, cuius eloquentia non minus quam rei necessitas persuadebat facile posse postulata impetrari. Polonorum primores sub aduentum ipsius conuenerant ad Corcinum...”

⁸⁸² Callimachus 1961. 88, 37; 90, 1–11. „omnes quidem pari asseueratione censuerunt, sed quo numero aut pecunia aut miles mitteretur, ea fuit disceptatio. Erant enim qui uniuersas regni in expeditionem decernerent et pacata Hungaria statim contra Turcum prodeundum dicerent, dum trepidus adhuc imparatusque haesitaret exercitu a Belgrado uelut e naufragio ingentis tempestatis reducto. Ceteri negantes oportere regnum uacuum propter Tartaros et tumultuantem Litifaniam milites et pecuniam definiabant, sed numero minime eodem; nam qui plurimum duodecim, qui minimum duo milia submittenda dicebant. Decretum tandem, ut his, qui sponte uellent, sine fraude esset ad regem priuatim proficisci et ut publicitus quinque milia militum cum annuo stipendio mitterentur; eum numerum satis tunc regi ad pacandam Hungariam facile augeri posse...”

szomszédos, Krakkó központú, Kis-Lengyelország nemessége fő ellenségnek az oszmán-törököket tekintette. E prioritásbeli különbség a lengyel külpolitikában egy évszázaddal később is markánsan jelentkezett. A török elleni elsődleges fellépés akkori vezéralakja, Krysztof Szydłowiecki kancellár tevékenységében.⁸⁸³

8. 3. A bizánci, klasszicizáló görög nyelvű források

A görög nyelvű *forráscsoportot* két alcsoportra osztottam. Az első alcsoportot az ostromra vonatkozó, klasszicizáló görög nyelvű *bizánci források* alkotják.

A négy késő-bizánci, az ún. „*hanyatlás történetírói*” közül, Georgiosz Szphrantész⁸⁸⁴ (1401–1478) *Khronikon* című munkájában a Palaiologosz bizánci császárok uralmát tekinti át 1258-tól 1476-ig. Ebben a műben, ahol várnánk, nem írt az ostromról (I. könyv, 31. fejezet).⁸⁸⁵ Mikhaél Kritobulosz,⁸⁸⁶ aki a *Hisztoriai* című történeti monográfiában az 1451–1467 közötti időszaknak, II. Mehmed szultán uralkodásának a történetét írta meg, nem szól Nándorfehérvár 1440-es ostromáról, azonban a korszak tűzéséről írt megjegyzései figyelemre méltóak. Viszont a másik két bizánci történetíró megemlékezik az ostromról.

Laonikosz Khalkokondülész⁸⁸⁷ bizánci történetíró nagyszabású munkájában (*Apodeixisz Hisztoriôn*), melyet 1480 körül az Oszmán dinasztia felemelkedéséről írt, követve a herodotoszi-thuküdidészi ún. klasszicizáló stílust, egy rövid szakaszban említést tesz

⁸⁸³ Zombori 2004. 221.

⁸⁸⁴ Történetíró, diplomata. 1401-ben született Konstantinápolyban előkelő családban. Fiatal korában bizánci császárok (II. Manuel, VIII. Palaiologosz Joannész) szolgálatában állt a Peloponnészoszon, a misztrai udvarban. Több törökökhöz indított követség tagja volt. 1468-ban szerzetes lesz. 1478 táján halt meg. Munkája az 1413–1477 közötti időszakot tárgyalja. ODB. 1937. (Alice–Mary Talbot szócikke) Moravcsik 1934. 230, Baán 2013. 416–417.

⁸⁸⁵ Georgiosz Sphrantzes, *Memorii 1401–1477*. Ediție critică de Vasile Grecu. București 1966. (Grecu 1966)

⁸⁸⁶ Mikhaél Kritobulosz (meghalt 1470 körül) történetíró. Imrosz szigetén született előkelő családban. Egyes feljegyzések szerint II. Mehmed szultán titkára lett volna, de ez nem bizonyítható. Felismerve az Oszmán Birodalom erejét, az együttműködést kereste, 1456-tól Imbrosz szigetének kormányzója 1466-ig. Történeti művét a szultánnak ajánlotta. Stílusában és nyelvezetében a klasszicizáló irányzatot követi. ODB. 1159. (Alice–Mary Talbot szócikke) Szövegkiadása: *Critobuli Imbriotae Historiae*. Recensuit Diether Roderich Reinsch. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. XXII). Walter de Gruyter, Berolini et Novi Eboracii MCMLXXXIII. (A továbbiakban: Critobulos 1983) Moravcsik 1934. 233; Baán 2013. 371.

⁸⁸⁷ Laonikosz Khalkokondülész Athénban született 1432–1450 körül, előkelő családban. Onnan a Peloponnészoszra, Misztrába menekült. A török hódítás után Konstantinápolyban élt. 1480-as években írt történeti művében ismertette az Oszmán Birodalom felemelkedését, Bizánc hanyatlását, az 1298–1463 közötti eseményeket. Közvetlen hozzáférése volt az oszmán dokumentumokhoz. Testvére, Demetriosz kiváló görög grammatikus, aki görög nyelvtant írt *Erotemata* címmel. Testvérével Itáliába telepedtek le. 1510-ben halt meg. Steven Runciman: Konstantinápoly eleste 1453. Budapest 2000². 192–193. (A továbbiakban: Runciman 2000) ODB 407. (Alice–Mary Talbot szócikke); Moravcsik 1934. 223; Baán 2013. 200–202.

„Belogradész” (Nándorfehérvár) ostromáról (V. könyv).⁸⁸⁸ Először a város földrajzi fekvését ismerteti: „*Ezt a várost kétfelől 2 folyó fogja körül, egyik oldalról az Isztrosz (Duna), a másik oldalról pedig a Szava (Száva), amely a város mellett torkollik az Isztroszba.*”⁸⁸⁹ Az előzmények kapcsán megemlíti, hogy miután Murád szultán (*Amouratész*) Brankovics György két fiát magánál tartotta és megvakíttatta, „*Rögtön sereggel elvonult a paiónok (t. i. a magyarok) városához, Belogradészhoz.*”⁸⁹⁰ Ezután következik az ostrom ismertetése a faltörétsről és az ostromlók és a védők által használt tűzfegyverekről: „*Mehmed fia, Murád (Mekhmetész fia, Amouratész) megostromolta a várost. A vár falát ágyúkkal (téleboloisz)*⁸⁹¹ *törette és korántsem kis részét lerombolta. Serege pedig a város felől elháríthatatlanul szenvedett a védők ágyúinak és puskáinak (télebolón kai téleboliszkón)*⁸⁹² *bőséges csapásától, amely rázúdult a szultán táborára, a katonákra, és mintegy ezernyi nyíl eltalálta a tábor.*”⁸⁹³ Khalkokondülész név szerint megemlíti az első roham vezetőjét, Alit, Evrenosz fiát, aki eredményesen harcolt seregével, és aki már korábban – mint láttuk – egy határ menti török támadást végrehajtott. A bizánci forrás sem tud föld alatti akna készítéséről, csupán a falak lerombolása után indított rohamról számol be. Ami inkább az aknaépítésnek a másik módozatát, a fal aláaknázását sejteti. „*Ott (t. i. a táborban) Ali (Aliész),*⁸⁹⁴ *Vrenedzésznek a fia, aki a táborban bátorságáról volt híres, elsőként kezdett harcot a falnál az övéivel, és miután árkot (taphron)*⁸⁹⁵ *ásott, a városhoz a lehető legközelebb táborozott le saját csapatával. Ahogyan a falat lerombolták, az újonnan érkezettek bejutottak a várba és a vár nagy részét*

⁸⁸⁸ Darkó 1923. 25–26.

⁸⁸⁹ Darkó 1923. 25, 8–11; „ἔστι δ' αὕτη ἡ πόλις ἀμφὸν τοῖν ποταμοῖν περιρρυτος γινομένη, ἀφ' ἐνὸς μὲν μέρους τοῦ Ἰστροῦ ῥέοντος, ἀφ' ἐτέρου δὲ τοῦ Σάβα, ὅς ἐς τὸν Ἰστρον αὐτοῦ παρὰ τῇ πόλει ταύτῃ ἐκδιδοῖ.” Magyar fordítás: Szabó 2010. 72; Szabó 2012d 123–124; Baán 2013. 220–221.

⁸⁹⁰ Darkó 1923. 25, 7–8. „αὐτίκα ἐπιὼν ἤλαυνεν ἐπὶ Μπελογράδην τὴν Παιόνων πόλιν.”

⁸⁹¹ Vesd össze: Szabó 2010. 72. A télebolosz szót itt „messzire lövő fegyver” jelentésű ágyúnak fordítom, mert a szerző már Murád 1422. évi Konstantinápoly elleni ostromának leírásakor, egyértelműen azonosíthatóan a korai ágyúkról beszélt. Lásd: még a 10. 4. fejezetet (Darkó 1923. 10–11)

⁸⁹² Ugyanennek a szónak a dēminutíváját, a kicsinyítő képzős változatát pedig puskának fordítottam. Lásd a 9. 2. fejezetet.

⁸⁹³ Darkó 1923. 25, 12–17. „ἐπολιόρκει τὴν πόλιν ὁ Ἀμουράτης ὁ Μεχμέτεω, ἔτυπτε μὲν τὸ τεῖχος τηλεβόλοις καὶ κατέβαλε μέρος οὐκ ὀλίγον, ἐπεπόνθει δὲ τὰ στρατεύματα πρὸς τῆς πόλεως ἀνήκεστα ὑπὸ τε τηλεβόλων καὶ τηλεβολίσκων παμπόλων ἐς τὸ βασιλέως στρατόπεδον ἀφιεμένων ἐπὶ τοὺς ἀνδρας καὶ μυρία ὅσα βέλη ἀφικνουμένων ἐπὶ τὸ στρατόπεδον.”

⁸⁹⁴ A bizánci görög névalakban leírt *Aliész ho tou Vrenedzeó* a már korábban megismert *Ali, Evrenosz bég fia*. Cvetkova 1988. 55. Khalkokondülész előbb mondott munkájában többször megemlíti. Továbbá ő az, aki az 1486. évi névtelen krónikájában is szerepel a mohamedán időszámítás szerinti 834. évben „Evrenos Beg Oghlu Ali beg” In.: *Die altosmanischen anonymen Chroniken*. Text und Übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Giese. Teil II. Leipzig 1925. 88. (A továbbiakban: Giese 1925) Melikoff 1965. 721.

⁸⁹⁵ A görög *taphrosz* szó jelentése kettős: egyrészt sáncot, másrészt pedig árkot is jelent. Mi ez utóbbi esetben a fal leomlását ezzel hozzuk kapcsolatba. Ali aláásta, vagyis aláaknázta a várfalat. Györkösy Alajos–Kapitánffy István–Tegye Imre: *Ógörög magyar nagyszótár*. Budapest 1993. 1056. A továbbiakban: ÓGM. A földszanc kifejezésre a *khóma* szót használja például Dukasz is (l. uo. 1219).

hatalmukba kerítették. Miután a városban egybegyűltek odaérkeztek, közelharcba bocsátkoztak az újonnan betörőkkel és kiszorítva visszaverték őket a faltól. Mivel a hadsereget kiveték és a város elfoglalása neki (t. i. Murádnak) nem sikerült, elvezette a sereget és hazatért”.⁸⁹⁶

A másik, általunk idézett, 15. századi bizánci történetíró, Dukasz,⁸⁹⁷ aki *Bizánc története* című munkájában⁸⁹⁸ Nándorfehérvár ostromáról (XXX. 6–7.) és az előzményekről részletesebben beszámol. Dukasz leírásában jól érzékelhető, hogy a szultán az egykor magyar királynak vazallus államokat hogyan „semlegesítette” a hadjárata előtt. Murád (Mourat) elfoglalta Szendrőt (Szmedrovon). Ebben – a török Âşik Paşazade tudósításához hasonlóan – nála is szerepel Geórgiosz (Branković György) szerb despota két fiának megbilincselése és megvakíttatása.⁸⁹⁹ Megemlíti Drakulioszt (II. Vlad Dracul) is, aki Vlakhiából (Havasalföld) járult Murád elé, hogy behódoljon. De a szultán megbilincselte és Kalliupoliszban (Gallipoli) őrizetben tartotta egy bástyatoronyban, mivel attól tartott, hogy átáll a magyarokhoz. Túszként tőle is fiait követelte, akiket – miután megkapta – Ázsiában őriztetett, a hűségeskü letétele után pedig elbocsátotta Drakulioszt.⁹⁰⁰

Dukasz nemcsak a város földrajzi helyzetét, hanem – a vár birtoklására vonatkozó – a magyar királlyal kötött (tatai) szerződés indokait is ismerteti.⁹⁰¹ „*Belgrád szerbiai város volt, jól megépített és nehezen elfoglalható, két folyó a Duna (Danuviosz) és a Száva (Szava) torkolatánál. A magyar király kevés idővel korábban ezt a várost kérte, és Geórgiosz deszpotész nekiadta, attól félve, hogy ezt a törökök elfoglalják és a túlsó partra átkelnek, és majd elfoglalják a magyarok és a deszpotész városait is. Ugyanis a Szerbnek (t. i. a deszpotésznek) a túlsó parton még jelentős városai voltak. Azért, hogy a magyarok*

⁸⁹⁶ Darkó 1923. 25, 17–22, 26, 1–5. „ἐνταῦθα ὁ Ἀλῆης ὁ τοῦ Βρενέζω ἡκουσεν ἄριστα ἐν τῷ στρατοπέδῳ, ἀνὴρ τε γενόμενος τὰ ἐς τειχομαχίαν σὺν τοῖς ἑαυτοῦ πρώτοις, καὶ τάφρον ὀρύξας ὡς ἐγγυτάτῳ τῆς πόλεως ἐσκήνου σὺν τῷ στρατεύματι αὐτοῦ. ὡς μὲν οὖν τὸ τεῖχος κατεβέβλητο, εἰσερχόντο δὲ εἰς τὴν πόλιν οἱ νεήλυδες, καὶ τῆς μὲν πόλεως πολὺ μέρος κατεκράτησαν. μετὰ δὲ ταῦτα τῶν ἐν τῇ πόλει ἀθροισμένων, ἐς χεῖρά τε τοῖς νεήλυσιν ἀφίκοντο, καὶ ὡσάμενοι ἐξεώσαντο καταβαλόντες ἀπὸ τοῦ τεῖχους. καὶ ὡς ἐξεκρούσθη τὰ στρατεύματα καὶ οὐ προεχώρει αὐτῷ ἡ τῆς πόλεως αἰρεσις, ἀπήγαγε τὸν στρατὸν καὶ ἀπήλαυνεν ἐπ’ οἶκου.”

⁸⁹⁷ Dukasz történetíró. (1400 körül, meghalt 1462-ben vagy később) A nevén kívül személyéről keveset tudunk, keresztnéve talán Mihály. Nagyapja Mikhaél Dukasz, VI Joannész császár támogatója volt. Genovai szolgálatban, Giovanni Adorno, genovai podesta titkáráként dolgozott. Művét világtörténeti összefoglalóval kezdi és az 1341–1462 közötti éveket öleli fel. Törökül és olaszul is beszélt, sok esemény szemtanúja volt. Kritbulosszal ellentétben nem osztozott II. Mehmed dicséretében, megemlítette a szultán kegyetlenségét is. ODB. 656–657. (Alice–Mary Talbot szócikke) Runciman 2000. 192; Moravcsik 1934. 227–229; Baán 2013. 329–330.

⁸⁹⁸ Kritikai kiadását lásd: Grecu 1958. 263–265.

⁸⁹⁹ Szabó 2011.

⁹⁰⁰ Grecu 1958. 263.

⁹⁰¹ Magyar fordítások: Szabó 2010. 72–73, 77; Szabó 2012d 125; Baán 2013. 348–349.

*erősebbek és harciasabbak legyenek, a deszpotész átadta nekik Belgrádot, hogy ezután ők őrizték azt. A deszpotész tehát átkelt az Isztroszon, amikor Murád (Murat) Szendrőt (Szmedrovó) magának követelte, ő (deszpotész) a saját városaiban tartózkodott, az őt védelmező magyarokkal véve körül magát. Ekkoriban a törökök is ellenségesen viseltettek iránta (t.i. a deszpotész iránt).*⁹⁰²

Murád ezután tavasszal vonult Belgrád (Belogradó) ellen. *„Miután a tavasz beköszöntött, nagy és erős sereggel elindult Ázsiából és Thrákiából és Belgrád (Pelogradó) városa ellen indított hadjáratot.*⁹⁰³ *„Miután (Murád) Belgrádhoz érkezett, a sátrakat körben felállította, számos kőhajítógépet, mind a kicsiket, mind a nagyokat felszereltette, sáncokat emeltetett és előkészítette, hogy a folyón át több mint száz triéresz hajózzon...*⁹⁰⁴

Dukas elég pontosan ismerteti az oszmánok régimódi, szokásos „hideg” tűzértségét, de fontos említést tesz a felvonuló török flottáról is, amelyről más források, is szólnak (I. Ulászló Szomolnokbányához írt parancsa, Dlugos, Callimachus krónikája, a névtelen lengyel levélíró). Az ostrom azonban elhúzódott. *„Teljes hat hónapon át körbezárta (t. i. a várat), ám nem boldogult sem szárazon sem vízen, sőt sokakat elvesztett az ő legjobb szolgálói közül a dögvész betegsége miatt és a várból, a hadiszerkezetekből kilőtt lövedékek miatt.*⁹⁰⁵ Ezek az ólomlövedékek pontoszi „mogyoró” nagyságúak voltak.⁹⁰⁶ Megtették a hatásukat, az ostrom végső szakaszát eldöntötték. II. Murád kénytelen volt veszteségeit felmérni a hosszú, 6 hónapos ostrom során. Dukasz szerint a seregben pestis is pusztított. Így a szultán hazavonult. A történetíró ezek után a bizánci egyházzal való unió létrehozásának történetével folytatja krónikáját.

⁹⁰² Grecu 1958. 263, 18–28. „Ἦν δὲ τὸ Πελογράφω πόλις Σερβίας ὀχυρὰ καὶ δυσάλωτος, ἔχον τοὺς θεμελίους ἀναμέσον ποταμῶν δύο, Δανούβεως τε καὶ Σάβα. Πρὸ ὀλίγου δὲ αἰτήσας αὐτὴν τὴν πόλιν ὁ κρᾶλης Οὐγγρίας, δέδωκε πρὸς αὐτὸν ὁ δεσπότης Γεώργιος φοβούμενος, μήπως οἱ Τοῦρκοι παραλαβόντες αὐτήν, τὴν περαιᾶν διαβάντες ἔλωσι τὰς πόλεις Οὐγγρων τε καὶ δεσπότου. Ἔχει γὰρ ὁ Σέρβος ἐν τῇ περαιᾷ πόλεις ἱκανάς. Ὡς δυνατωτέρους τοίνυν καὶ μαχιμωτέρους, ἔδωκεν αὐτὴν πρὸς τοὺς Οὐγγρους, ἵνα φυλάττωσιν. Καὶ γὰρ ὁ δεσπότης εἶχε περάσας τὸν Ἰστρον, ὅτε ὁ Μουράτ ἐζήτει τὸ Σμεδέροβον, καὶ ἦν αὐλιζόμενος ἐν ταῖς αὐτοῦ πόλεσιν, ἔχων φυλλάσσοντας αὐτὸν τοὺς Οὐγγρους. Ἐν τούτῳ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐχθροδῶς διετέθησαν εἰς αὐτόν.”

⁹⁰³ Grecu 1958. 263, 17–18. „Εἶρος δὲ ἀρξαμένου στρατὸν ἐγείρει μέγα καὶ πολὺ ἐκ τε Ἀσίας καὶ Θράκης καὶ κατὰ τοῦ Πελογράφω ἐστράτευσεν.”

⁹⁰⁴ Grecu 1958. 263, 28–30. „Ελθὼν δὲ ἐν τῷ Πελογράφῳ καὶ τὰς σκηνὰς πῆξας γύροθεν καὶ πετροβολισμοὺς πολλοὺς κατασκευάσας, μικροὺς τε καὶ μεγάλους, καὶ χῶματα ἀνεγείρας καὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ τρίηρεις ἐπέκεινα τῶν ἑκατὸν πλείειν ἐτοιμάσας...”

⁹⁰⁵ Grecu 1958. 263, 30–33. „ἐν ὅλοις ἐξ μηνὸν παρακαθίσας καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ, οὐδὲν ὤνησεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπεβάλετο καὶ πολλοὺς τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν δούλων αὐτοῦ διὰ τε τῆς λοιμώδους νόσου καὶ διὰ τῶν μηχανῶν τῶν πεμπομενῶν ἐκ τοῦ κάστρου.

⁹⁰⁶ Lásd a 10. 6. fejezetet.

8. 4. A bizánci–újjörög nyelvű források

Az antik görög történetírói tradíció megtartása mellett szükség volt olyan történeti munkákra is, amelyek az átlagos műveltségű és korabeli görögöt beszélők nyelvén íródtak. Sőt, a bizánci „hanyatlás történetíróinak” (Dukasz, Khalkokondülész, Kritobulosz, Szphrantzész) az atticizmus nyelvén és szellemében írt munkájuk is igényelte a *beszélt görög*re való lefordítást. Ez az új „nyelviség” már korábban is megmutatkozott és egy nagy történeti munkában is kimutatható. Ennek az új(görög) irodalomnak az (egyik) első példája a 14. századi *Moreai Krónika*, amelynek görög verses szövege már a 13–14. századi *beszélt görög* nyelven íródott.⁹⁰⁷

A 16–17. században már két poszt-bizánci történetírói irányzatot, „iskolát” különíthetünk el. Az egyik, a régi hagyományokat követő, amely még az oszmán–török hódítás alatt is ott maradt a fővárosban, immár Isztambulban, erős egyházi befolyás alatt (pl.: Manuél Malaxosz vagy Gennadiosz Szkholáriosz). A másik, főleg az itáliai görög közösségekben virágzott, vagy azokon a görög területeken, ahol az itáliai befolyás még megmaradt. Marios Philippides szerint ez utóbbi történetírói „iskola” terméke lehet a korai 17. századi *Codex Barberinus Graecus 111.* is.⁹⁰⁸ Jól mutatja ezt az, hogy az utóbbi mű nem egyházi témát érintett és világi forrásokra támaszkodott. Sőt, nyugat-európai, latin nyelvű forrásokra! Ez korábban a bizánci történetírásban elképzelhetetlen lett volna.

Philippides szerint ez a „nyugati görög”, poszt-bizánci történetírói „iskola” az itáliai *humanizmusban* és a „*Palaiologosz-reneszánszban*” gyökerezett, míg a keleti, Isztambulban működő bizánci történetírók visszatértek a klasszikus bizánci történetírók módszereihez, viszont jóval több oszmán–török forrást használtak fel műveikben.⁹⁰⁹

Az atticizmust követő bizánci szerzőink, Khalkokondülész és Dukasz mellett azonban legalább akkora figyelmet kell szentelnünk az újjörög nyelvű, nyugati görög történeti forrásainkra is. Egyebek mellett azért, mert *Codex Barberinus Graecus 111.* nyelv- és fogalomhasználatában az akkori időszak jelentős haditechnikai, tüzérségi fejlődésének nyomát őrizte meg, amelynek különösen az 1440. évi nándorfehérvári ostrom leírásában és források általi rekonstruálásában van kiemelkedő jelentősége.

⁹⁰⁷ The Chronicle of Morea. Edited by John Schmitt. London 1904. XXIII. A továbbiakban: Schmitt 1904.

⁹⁰⁸ Byzantium, Europe and the early ottoman sultans 1373–1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barberinus Graecus 111) Translated and annotated by Marios Philippides. (Late Byzantine and Ottoman Studies, 4) New Rochelle, New York 1990. 11. A továbbiakban: Philippides 1990.

⁹⁰⁹ Philippides 1990. 12.

Nándorfehérvár 1440. évi ostromát egyebek mellett – a vonatkozó poszt-bizánci, nyugati görög történeti munkák közül – a *Codex Barberinus Graecus 111*-ben megőrzött krónika egy fejezete tárgyalja.⁹¹⁰ A magyar vonatkozású részekre 1930-ban, Αγνωστον Ελληνικὸν Χρονικὸν περὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων című tanulmányában Moravcsik Gyula hívta fel a figyelmet.⁹¹¹ Sőt célul tűzte ki a kézirat szövegének kiadását is. Ezt azonban nem ő, hanem Georgiosz T. Zórasz végezte el 1958-ban Χρονικὸν περὶ τῶν τούρκων σουλτάνων címmel megjelentetett munkájában.⁹¹² Zórasz kiadása az egyetlen fennmaradt vatikáni kéziratról készült, nem teljes, hiányzik az eleje és a vége, valamint éppen a II. Murád szultán uralkodásának utolsó éveiről szóló részletek. Ezek közül újabb töredékeket P. Canard fedezett fel, amelyek már III. Mehmed (1595–1603) szultán életéről is beszámolnak. Úgy tűnik, hogy ez egyúttal eldöntötte a Névtelen Krónika keletkezési idejének kérdését is: minden bizonnyal 1603–1671 közt írták. A krónika újabb részeit szintén Zórasz publikálta 1966-ban,⁹¹³ s azóta több nyelvre lefordítva is napvilágot látott.⁹¹⁴ A hazai szakirodalom azonban adós maradt az értékeléssel, így – 1440 vonatkozásában – ezt pótoljuk.

A krónika a szultánok uralkodásának időrendjében tárgyalja az Oszmán Birodalom eseményeit I. Murád uralkodásától (1373, 1326–1389) egészen II. Bayezid szultánig (1481–1512), az újabb töredékekkel együtt III. Mehmed uralkodásáig.

⁹¹⁰Sajnos a szerzőjének kiléte ismeretlen, így a szakirodalomban a Névtelen Krónika elnevezés is használatos, azonban továbbiakban mi a mű 20. századi kiadójáról Anonymous Zoras-ként említjük. A kéziratot 1907-ben Seymour de Ricci fedezte fel a vatikáni könyvtárban, Antonio Barberini (1607–1671) kardinális könyvtára részeként és a *Historia Imperatorum Turcorum* címet adta neki. Annak első vizsgálatát Spyridon Paulou Lampros végezte el 1908-ban. “Περὶ τινῶν Βαρβερινῶν Κωδίκων.” *Νέος Ελληνομνημίων* 5 (1908) 454–455.

⁹¹¹Gyula Moravcsik, Αγνωστον Ἑλληνικὸν Χρονικὸν περὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων. *Πρακτικὰ τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν* 5 (1930) 447–449. Moravcsik, miután a kéziratot megvizsgálta, a hazai kutatóközönség számára 1934-ben *A magyar történet bizánci forrásai* című munkájában részletesen ismertette a magyar vonatkozású részek tartalmát, így beszámolt az ebben a kódexben szereplő 1440. évi ostrom leírásáról is (40^v–41^r, Moravcsik 1934. 239). Majd a *Byzantinoturcica* I. kötetébe is felvette e kódexet, sőt célul tűzte ki a kézirat szövegének kiadását is. (Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica* I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942. 160–162) (Moravcsik 1942)

⁹¹²Moravcsik ezután is nyomon követte a mű sorsát, mert Zórasz szövegkiadásának hazai, elérhető példánya éppen a magyar bizantinológus könyvtárából való. A kötetben lévő bélyegzés legalábbis erről tanúskodik (Moravcsik Gyula könyvtára 1973). A néhány ceruzával írt bejegyzés is valószínűleg Moravcsiktól származhat. Ezt a könyvet Moravcsik Gyula könyvtárának többi kötetével 1973-ban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára vette fel a nyilvántartásába (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 4470/1973).

⁹¹³Γεωργίου Θ. Ζωρά: Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων. Κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111. Αθῆναι 1958. Philippides 1990. 14.

⁹¹⁴Leben und Taten der türkischen Kaiser. Die Anonyme vulgargriechische Chronik Cod. Barb. 111 (Anonymous Zoras). Übersetzt, eingeleitet und erläutert Richard F. Kreutel. Graz 1971. A továbbiakban: Kreutel 1971; Şerif Baştav, 16. asırda yazılmış Grekçe anonim Osmanlı tarihi: giriş ve metin (1373–1512). Ankara 1973. A továbbiakban: Baştav 1973; Philippides 1990.

A II. Murád uralkodását tárgyaló 9. fejezetben a krónika beszámol a szultán által vezetett katonai akciók között Nándorfehérvár ostromáról is. Először az erre vonatkozó szövegrészletet ismertetem.

„Amint elfoglalta Szendrőt, Murád szultán egészen Hungáriáig kiterjesztette és megnövelte uralmát. Azért történt ez, mert Albert, Hungária királya meghalt és nagy zűrzavar támadt Hungáriában...”⁹¹⁵

„Amikor ezekről Murád tudomást szerzett, seregét összegyűjtötte, hogy Hungária ellen vezesse, miután kitudakolta, hogy a magyarok között nagy viszály dúl a királyság miatt. Ekkor Murád szultán megtalálta a megfelelő időt és elindította seregét, elérkezett Belgrádhhoz, amely a Duna és a Száva-folyó összefolyásánál, középen van. Belgrád kapitánya, Vránai Jóannész igen vitéz férfiú volt, amint a többiek is. Ezután a törökök éjjel-nappal ostromoltak, a keresztények pedig belülről ellenálltak és harcoltak. A törökök kívülről hangos bombardákkal lőttek és egész nap rombolták a falakat. A keresztények pedig éjjel újjáépítették azokat. Ekkor Murád üzent a vránainak, hogy ha átadja a várat, őt kitünteti és neki nagy vagyont ad majd. Ő azonban ezt elutasította. Amint Murád látta, hogy nem fogadja el (ajánlatát), mestereket hívatott, hogy kívülről aknákat ássanak a föld alatt azért, hogy bejussanak. És lövetett és ásatott. Ez sikerült is volna, ha egy keresztény nem üzent volna egy nyílveszővel eljuttatott levélben. Amint ezt megtudta a vránai parancsok, belülről egy ellenaknát ásatott és ásás közben megtalálta a törökök aknáját és tüzet dobott a puskaporra (sic! „a füre”). Azt mondják, hogy ebben az aknában benn égett több mint 17 000 török. A harcban pedig életét vesztesse 8 000 és az ostrom (körülzárás) 7 hónapig tartott. Murád szultán látva, hogy bizonytalan lett az ostrom kimenetele, lemondott erről és visszafordult Adrianopoliszba, a székhelyére azért, hogy kipihentesse seregét a háború fáradalmától.”⁹¹⁶

⁹¹⁵ Zórasz 1958. 63, 27–30. „Τότε, ὡς ἄν ἐπῆρε ὁ σουλτάν Μουράτης τὴν Σιδερόβια, ἄπλωσε καὶ ἐμεγάλωνε τὴν βασιλείαν τοῦ εἰς τὴν Οὐγγαρία. Καὶ τοῦτο, διὰ τὸ ἀπόθανε ὁ Ἀλμπέρτος ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἦτονε πολλὴ σύχυσι εἰς τὴν Οὐγγαρία.” Magyar fordítása: Szabó 2012d 126, Baán 2013. 534.

⁹¹⁶ Zórasz 1958. 63, 35–64, 20. „Καὶ, ὡς ἔμαθε αὐτὰ ὁ Μουράτης, ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτα τοῦ νὰ πάγη καταπάνω τῆς Οὐγγαρίας, ἡξέροντας πὺς ἔχουνε μεγάλα σκάνταλα ἀνάμεσόν τοὺς οἱ Οὐγγaroι διὰ τὴν βασιλείαν. Τότε ὁ σουλτάν Μουράτης ἤρε καιρὸ καὶ ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτα τοῦ καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ Μπελιγράδι, ὅπου στέκει εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ντούναβη καὶ τοῦ ποταμοῦ Σάβα ἀνάμεσα. Καὶ ἦτονε φυλάκτορες ἀπάνω εἰς τὸ Μπελιγράδι ὁ καπετάνιος ὁ Ἰωάννης ὁ Βρανᾶς, πολλὰ ἀνδρειωμένος, ὁμοίως καὶ οἱ ἐπίλοιποι. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐπολεμοῦσαν οἱ Τοῦρκοι μέρα καὶ νύκτα, καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ μέσα τῶν ἀντιστέκαν καὶ ἐπολεμοῦσαν. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπ’ ὅξω ἐρρίχνασι δυνατὲς λουμπαρδες καὶ ἐχαλοῦσαν τὰ τεῖχη ὅλη μέρα, καὶ οἱ χριστιανοὶ τὰ ἐκτίζανε ὅλη νύκτα. Τότε ἔστειλε ὁ Μουράτης τοῦ Βρανᾶ, ὅτι νὰ παραδώσῃ τὸ κάστρο καὶ νὰ τόνε τιμήσῃ καὶ νὰ τοῦ δώσῃ πολλὴ τιμή. Ἀμμή αὐτὸς δὲν ἤθελε. Καὶ, ὡς ἔειδε ὅτι οὐ στέργει, ἐκραξε ὁ Μουράτης μαστόρους, ὅτι νὰ κάμῃ ἀπ’ ὅξω μίνες, νὰ σκάψουνε κάτω τὴ γῆ,

Láthatjuk, hogy ebben a krónikában – akár a latin nyelvű forrásainkban – megtaláljuk a nándorfehérvári ostrom előzményeit, valamint azt is, hogy a szultánnak jó értesülései voltak a magyarországi belháború készülő kitöréséről. A várvédők kapitányának, a vránai Jóannésznek – azaz a Tallóci-testvérek közül Jovánnak – kiemeli kiváló katonai képességeit. Fontos információkat kapunk a seregek tüzérségi felszereltségéről is. A klasszicizáló görög nyelvet használó szerzők közül Khalkokondülészhez hasonlóan ez a krónika is megemlíti a törökök által használt „*hangos ágyúkat*” (δυνατὲς λουμπαρδῆς). A magyarországi latin nyelvű forrásainkra (Thuróczy, Bonfini) emlékeztetve a névtelen szerző is leírja, hogy a törökök aknát ástak, de a latin nyelvű lengyel krónikákban (Dlugos, Callimachus) szereplő, várárokba hordott puska por felgyújtásáról nem szól. A magyarországi latin kútfőkhöz hasonlóan említést tesz a várvédő vránai Jóannész által sikeresen alkalmazott ellenakna alkalmazásáról is, valamint a hosszú, hét hónapos ostrom megghiúsulásáról, a szultáni sereg elvonulásáról. Abban is hasonló, hogy a törökök veszteségéről számszerű adatot közöl, de a védők veszteségeiről szintén nem számol be.

Az 1440-es szultáni ostromra vonatkozó másik forrást 1975-ben Peter Schreiner publikálta a *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* sorozat részeként megjelent *Bizánci kiskrónikák* (*Chronica byzantina breviora*) első kötetében, amelyben találunk egy egyetlen mondatos említést az 1440. évi ostromról.⁹¹⁷

A *72a Krónika* egy szokatlanul kisméretű kódexben (40x60 mm) maradt ránk 1624-ből, a kézirat pedig egy bizonyos Mihálytól származik. A kézirat Bestand der Guilford később Philips-Sammlung tulajdona volt, majd 1957-ben került a Yale Egyetem birtokába. A szöveg a *Szerbiai török hódítások krónikája* címet kapta. Bár Schreiner szerint a krónika számos téves adatot közöl, ez Szendrő és Nándorfehérvár ostromával kapcsolatban – véleményem szerint – nem mondható el.

νὰ τρυπήσουνε, νὰ ἐμποῦνε μέσα. Καὶ ἔβαλε καὶ ἐσκάβανε. Καὶ οὕτως τὸ ἐπαίρασιν, ἐὰν δὲν ἤθελε στείλει λόγο μὲ μία γραφή εἰς τὴν σαῖττα ἑνὸς χριστιανός. Καὶ τότε, ὡς τὸ ἔμαθε ὁ ἀφέντης ὁ Βρανᾶς, ἔκαμε ἀπὸ μέσα κοντραμίνα καὶ σκάβοντας ἤϊρε τὴν μίνα τῶν Τουρκῶν καὶ ἔβαλε φωτιά εἰς τὸ βοτάνι. Καὶ λέγουσι ὅτι ἐκάησαν μέσα εἰς τὴν αὐτὴν μίνα πλεοναπάρ δέκαφτά χιλιάδες Τοῦρκοι. Καὶ ἐσκοτώθησαν καὶ εἰς τὸν πόλεμον ὁκτὼ χιλιάδες, ὅπου τὸ εἶχανε ἀποκλεισμένο ἑπτὰ μῆνες. Καὶ, ἰδόντας ὁ σουλτάν Μουράτης ὅτι δὲν ἠπόρειε νὰ τὸ πάρη, ἄφησέ το καὶ ἐγύρισε εἰς τὴν Ἀδριανόπολι, εἰς τὸ σκαμνὶ του, νὰ ἀναπάψῃ τὰ φουσσᾶτα του ἀπὸ τὸν κόπο τοῦ πολέμου.” Magyar fordítások: Szabó 2012d 126–127; Baán 2013. 534–535.

⁹¹⁷ Peter Schreiner: *Die Byzantinischen kleinchroniken I.* (=Corpus Fontium Historiae Byzantinae XII /1 textus) Wien 1975. 564. (26) A továbbiakban: Schreiner 1975.

„A 6947. évben (=1439) Murád szultán bevette Szendrőt, és Szendrő deszpotesze elmenekült. Elindult és Magyarországra vonult. Murád a (deszpotesz) fiait, Gergelyt és Istvánt elfogatta és Húsvétkor megvakíttatta.” (26.)⁹¹⁸

A szerző Szendrő esetében, bár nem említett ostromot, de időben év szerint (1439-ben) elkülönítette ezt az eseményt a nándorfehérvári ostromtól, eltérően más bizánci forrásainktól. Nándorfehérvár ostromára pedig pontos időpontot ad: évmegjelölése a bizánci világév szerinti 6948–6949. év 3–4. indictio, azaz 1440. év áprilisától októberéig terjedő időszak.

„Az 6949. évben maga Murád szultán a magyarországi Belgrád ellen vonult, nem tudta elérni, hogy azt bevegye és visszafordult.”⁹¹⁹

Szembeötlő, hogy a kiskrónika szóhasználata mennyire hasonlít a *Codex Barberinus Graecus* 111 kódexének az ostromra vonatkozó utolsó mondatához.⁹²⁰

Ehhez kapcsolódva egy szemantikai megjegyzés kívánczik. Ki kell térnünk a korábban már említett, a kiskrónikában is szereplő γυρίζω igére. Figyelmet érdemel, hogy ennek a gyakoribb „visszatér, újra jön, visszafordul” jelentései mellett van „járkál, kószál, barangol” jelentése is.⁹²¹ A *Névtelen Krónika* vonatkozó részletének fordításában az ígét követő vonzat miatt (t. i. „visszatér valahová”) ezt nem használhatjuk, de az olyan forrásokban, ahol az ige vonzat nélkül áll, már igen és ez jelentősen módosítja a szöveg hadászati értelmét. Így az ἐγύρισεν-t nem „visszafordult”, hanem – igei vonzat nélkül – a „barangolt” vagy katonailag pontosabb megfelelőjével a „portyázott” szóval is fordíthatjuk. Azaz „Az 6949. évben maga Murád szultán a magyarországi Belgrád ellen vonult, nem tudta elérni, hogy azt bevegye és portyázott.” Ez utóbbi egyezik a forrásokkal, hiszen az oszmán–török történetírók megemlítik ezt és beszámolnak a törökök által ejtett hadifoglyok és zsákmány nagy számáról (Főleg Âşik Paşazade, Nesri és Szeád–Eddin).⁹²²

⁹¹⁸ Schreiner 1975. 564 „ἔτους ,ζαμζ´ ἐπῆρεν ὁ σουλτάν Μουράτης τὸ Σμενδεύροβο καὶ ἔφυγεν ὁ Σμενδευρόβος δεσπότης. ὑπῆγεν καὶ ἐσέβην εἰς τὴν Οὐγκαριαν. καὶ ὁ σουλτάν Μουράτης ἐπίασε τοὺς υἱοὺς του, Γούργουρον καὶ τὸν Στέφανον, καὶ τοὺς ἐτύφλωσεν μέσσαν τὴν Λαμπράν.” Magyar fordítások Szabó 2012d 127; Baán 2013. 617.

⁹¹⁹ Schreiner 1975. 564. (27) ἔτους ,ζαμη´ ἐπῆγεν αὐτός ὁ σουλτάν Μουράτης εἰς τὸ Πελιγράτι τῆς Οὐγκαρίας καὶ δὲν ἠπορεσεν νὰ τὸν πάρῃ, καὶ ἐγύρισεν.” Magyar fordításai: Szabó 2012d 127; Baán 2013. 617.

⁹²⁰ Zórasz 1958. 64, 18–19. „καὶ, ἰδόντας ὁ σουλτάν Μουράτης ὅτι δὲν ἠπόρειε νὰ τὸ πάρῃ, ἄφησε το καὶ ἐγύρισε εἰς τὴν Αἰδριανόπολι...”

⁹²¹ Mohay András: Újgörög–magyar szótár. Budapest 1988. 169. (Mohay 1988)

⁹²² Szabó 2012d. 128–129.

Mivel a két ismertetett bizánci forrásrészletünk közel egy időben keletkezett, nem lehet eldönteni, hogy melyik szóhasználata a korábbi: az igei vonzat nélküli vagy a vonzatot használó.

Annyit azonban megkockáztatunk, valószínűbb, hogy a *72a Krónika* rövid bejegyzését használhatta a *Névtelen Krónika* szerzője. Mert e két mondat szinte szó szerint megegyezik egymással, de a γυρίζω igét kiegészítette egyik vonzatával, az általa használt latin nyelvű források, köztük Bonfini művének alapul vételével.

8. 5. Fejezetek a török nyelvű forrásokból

Várakozásaink ellenére, az eddigiekhez képest, a *török nyelvű forráscsoport* kevesebb leírással szolgál és a kudarcba fulladt török ostrom más eseményeit rögzíti. Főleg a város körüli eredményes rabló-portyázó harcokat, az ország déli részeinek feldúlását, a mérhetetlen hadizsákmányt és a keresztény foglyok árfolyamát.

A kortárs korai török források között elsőként Âşik Paşazade (1400–1484 k.) Az *Oszmán-ház története* című művével kezdjük (Bölüm 111).⁹²³ A szerző kortárs és személyesen vett részt a hadjáratban. A szultán nagyon is tisztában volt Nándorfehérvár, azaz Belgrád fontos védelmi szerepével. Felismerte, hogy Belgrád a Magyarország (Maçar) földjére vezető kapu és most már rászánta magát, hogy azt a kaput feltörje. Mozgósította az Iszlám hadseregét, Belgrád ellen vonult és megállt előtte.⁹²⁴

„Murad tisztában volt azzal, hogy Belgrád (Biligrad) nagy vára kapuja a magyar földnek (bildi kim Üngürüz vilâyetiniüñ kapusıdur). Szerette volna ezt a kaput elfoglalni. Összegyűjtötte az Iszlám seregét, hogy Magyarország támadására induljon. Szándékában volt elfoglalni a várat. Átkeltek a Száván és a magyar földön Biline-ben pusztítanak. A gházik bőségesen kirabolták magukat, 1 csizmáért adtak egy rabnőt. Én magam 100 aszpráért vettem egy fiatal legényt. Azt beszélték akkoriban, hogy az iszlám Portának nem voltak ilyen sikerei, és ez így is van. Én magam is részt vettem ebben a hadjáratban. Egy nap a szultánhoz megyek, felajánlott nekem rabokat. Én azt mondtam neki: „Szultán, felséges uram! Ahhoz, hogy ezeket a foglyokat elvigyem, kellene ló meg pénz az úthoz.” A szultán adott nekem 500 aszprát és két lovat. 9 fogollyal és 4 arab lóval tértem vissza Edirnébe. Eladtam őket, darabját 300 aszpráért, némelyeket 200-ért.”⁹²⁵

⁹²³ Yavuz–Saraç 2007. 170, 398. Német fordítása: Kreutel. 1959. 174–175.

⁹²⁴ Yavuz–Saraç 2007. 170, 398; Kreutel 1959. 174.

⁹²⁵ Idézi szerb fordításban: Калић 2001. 162. A fordítást Vanyúr Katalinnak köszönöm.

A fenti beszámolóból kiderül, hogy nemcsak a vár ellen készültek, hanem „*úgy tettek, mintha a várat ostromolnák*”, a sereg egy része a Száva folyón átkelt, Biline ellen vonult. Valószínű, hogy Âşik Paşazade ebben a portyázó seregben volt ott, nem a várat ostromlóban, mert ezután a szerző a személyes tapasztalatait írta le, az ostrom további eseményeiről nem szólt. A katonák olyan gazdag zsákmánnyal tértek haza, hogy a rabszolgapiacon egy csizma volt csak az ára egy szolganőnek.

Figyelemre méltó megjegyzése pedig a török hadsereg – forrásaink által nem említett – létszámára vonatkozóan az, hogy: „*odáig alakult a helyzet, hogy a visszaúton a foglyoknak a száma nagyobb volt a hadseregénél.*” Ez a krónikás szerint példátlan volt az eddigi hitharcok során. Âşik Paşazade a szultántól még 500 ezüstpénzt és 2 lovat kapott a hazaútra, a hadjáratról pedig összesen 9 szolgálával és 4 lóval tért vissza. A szolgálakat pedig Drinápolyban jó áron 200–300 ezüstért tudta eladni, így szép summával gazdagodott, amiért is áldotta a szultánt.⁹²⁶ A szerző, az időrendet megfordítva, ezután tárgyalja Szendrő ostromát (Bölüm 112.).

Oruç Beğ II. Bayezid szultán idejében (1481–1512) alkotott. Tarihi-ja (*Osmanlı Tarihi* 1288–1502)⁹²⁷ összefoglalja a 843. évben (1439. június 14 – 1440. június 6.) történeteket. Itt egy rövid megjegyzés erejéig említi az ostromot. „*És aztán Murád Szultán Hân a katonákkal együtt megérkezett Belgrádba, végül nagyon sokat csatázva és háborúzva nem hódította meg, elismerésben sem volt része. Láttá, hogy harccal az nem elfoglalható...*” (Tóth Hajnalka fordítása).⁹²⁸ Ide sorol a krónikaíró még egy támadást, Evrenos oğlu Ali bég vezetésével, aki 30 – 40 ezer akindzsi élén Magyarországra tört be, ahol Mehádia várát támadta meg. Hâdim Şehâbeddîn Paşa pedig Novo Brdo-t foglalta el.⁹²⁹

II. Murád szultán tetteiről több oszmán–török forrás maradt ránk. Bisztra Cvetkova a várnai csatáról szóló – magyarul is megjelent – művében *Murád szultán harcai* címmel más, későbbi, török események kapcsán többször hivatkozott egy oszmán munkára.⁹³⁰ Ebben a *Murád szultán szent harcai* című forrásmunkában nem találtunk az ostromra vonatkozó utalást.⁹³¹

⁹²⁶ Yavuz–Saraç 2007. 170, 398; Kreutel 1959. 174–175.

⁹²⁷ Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288–1502) Hazırlayan Prof. Dr. Necdet Öztürk. Istanbul 2007. A továbbiakban: Oruç 2007.

⁹²⁸ Oruç 2007. 61, 15–18.

⁹²⁹ Oruç 2007. 61–62. Szabó Tibor: Mehádia várai. Várak, kastélyok, templomok. 2011 (február) 7. Mehádia várának első említését 1614-től tartják számon, e korábbi beszámoló módosítja azt. Lásd még a 6. 3. fejezetet.

⁹³⁰ Cvetkova 1988. 160–163, 165–166, 170, 177, 179, 180, 182–183, 185.

⁹³¹ Halil İnalcık–Mevlûd Oğuz: Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehmed Hân. İzladı ve Varna Savaşları (1443–1444). Üzerinde Anonim Gazavâtname. Ankara 1989. A „Mehmed kân fia Murád szultán hadjárata” egy 1949-ben talált anonim krónika, amely a várnai csatára kitűnő forrás. Megemlítjük, hogy

A szultán hadjáratait megörökítő becses forrás a Ménage által 1976-ban kiadott *Murád Évkönyve*.⁹³² Ebben a munkában a műfajnak megfelelően, szűkszavúan, de rögzítik – II. Murád dicső cselekedetei között – Nándorfehérvár sikertelen ostromát és Novo Brdo elfoglalását. A 843. évnél (1439. június 16 – 1440. június 1) csak annyit közöl, hogy a szultán Belgrádban volt, de győzelem nélkül, onnan visszajöve Novo Brdo erődjét vette be. A szultáni sereg vezére pedig Sehabeddin pasa volt.⁹³³ A beszámoló nagyon hasonló az ún. *1486-i Névtelen* munkájának leírására.

Az *1486-i Névtelen* által írt munka egyben az első ránk maradt török történeti munka, melynek címe: *Az Oszmán-ház története*.⁹³⁴ A Névtelen is megemlíti Murád szultán korábbi hadműveletét, amikor elfoglalta Szemendrét (Szendrő) a hidsra 842. évében (1438. június 24 – 1439. jún. 13.). Ezután tér rá szűkszavúan, de annál tárgyilagosabban „Belgrád” ostromára. „*Murád szultán ezután Belgrádot támadta meg, de nem tudta elfoglalni. Visszatért tehát és útközben Novaberde várát (Novo Brdo) s néhány tartományt hódított meg. A hidsre 843. évében történt (1439. június 14 – 1440. június 1.)*.” (Thúry József fordítása)⁹³⁵ Ez is csupán évkönyvszerű bejegyzés, de az évmegjelölése a Giese-féle kiadásban 1 évvel korábbi: 842.⁹³⁶ Láttuk azt is, hogy több krónikás a belgrádi ostromot összeköti Novo Brdo elfoglalásával. Ez már egy évvel későbbi esemény volt. Tudjuk, hogy Sehabeddin ruméliai beglerbég foglalta el 1441. június 21-én.

Nesri, aki I. Szelim szultán korában (1512–1520) alkotott *Az Oszmán-ház története* című munkájában az ostrommal kapcsolatban – Ásikpasazádéhez hasonlóan, szinte öt követve – egészen más, de a törökök számára lényeges mozzanatról számol be: az ostrom során elrabolt óriási zsákmányról. (IX. 183.). „*Mondják, hogy Murád szultán, mikor Magyarországot meglátogatta, úgy gondolkozott, hogy Magyarországnak kapuja Belgrád vára: elhatározta tehát, hogy ezt a kaput megnyitja. Murád szultán... összegyűjtván az iszlám seregét, elindult, Belgrádra támadt, s míg ezt megszállva tartotta, portyázókat küldött át a Száván. A harcosok annyi zsákmányhoz jutottak, hogy egy szép leányt egy csizmaért adtak el. A foglyok száma nagyobb volt a seregénél. Azt mondják, hogy az iszlám keletkezése óta a hit harcosai még nem szereztek ily töménytelen zsákmányt.*”⁹³⁷ (Thúry

az 1440-es ostrom kapcsán Cvetkova e forrására nem hivatkozik, csupán Thuróczy Krónikájára, amely megerősítette azt a feltételezésünket, hogy releváns tudósítást nem találhatott benne.

⁹³² Ménage 1976.

⁹³³ Ménage 1976. 577.

⁹³⁴ Ennek teljes és az ostrom előzményeit is tartalmazó kiadása: Giese 1925. 88–89.

⁹³⁵ Török történetírók. I. 1893. 18.

⁹³⁶ Giese 1925. 89. „*Nach der Einnahme zog Sultan Murad wieder im Jahre 842 nach Belgrad.*”

⁹³⁷ Török történetírók. I. 1893. 55.

József fordítása) Az a benyomásunk, mintha az ostrom végső kimenetelét elkendőzné e megszépítő beszámoló. Az évszám itt is korábbi, 841. évre teszi az eseményt.

A perzsa származású, híresen művelt történetíró *Szeád-Eddin: A történetek koronája* című munkájában hasonló beszámolót kapunk, de ékeesebb perzsa stílusban. Mivel a vár „bevétele sok időt kívánt egy nagy harcos csapat küldetett át a Száva vizén, hogy Magyarországot dúlja és rabolja... sok tündéarcút hálójokba ejtettek, megszámlálhatatlan mennyiségű pénzzel és sokféle árukkal rakodtak meg.” A foglyok számáról ő is Nesrihez hasonlóan ír: „annyi volt a fogoly, hogy egy igéző szépségű leány egy pár cipőért, egy cziprustermetű ifjú pedig 150 piaszterért adatott el.”⁹³⁸ A török beszámolók tehát az ostrommal egyidejűleg 1440 nyarán, őszén a déli területekre való betörést, pusztítást örökítették meg.

Az ostrom sikertelenségéről szólva meg kell jegyezni, hogy a török történetírók többségében kiemelik a vár központi helyzetét és jó felépítését.

Szeád-Eddin megállapította: „az ország kapuja és kapujának kulcsa Belgrád vára lévén... a vár szilárdságában és hozzáférhetetlenségében hegyhez hasonlított.”⁹³⁹ Sőt nem maradtak el a költői hasonlatok sem, főleg a vár végzetes 1521. évi török ostroma kapcsán.

Így az albán származású *Lutfi pasa*, nagyvezír (1539–1541) így írt: „Mihelyt Szulejmán szultán meglátta Belgrádot, azt mondta, hogy ilyen erős várat még nem látott.” „ez a magasba nyúló vár, a magasan röpködő sas nem szállhat át fölötte, árka a föld gyomráig lenyúlik, bástyái a Fiastyúk csillagzatig érnek. Kemény kövön erős bástyája már kétezer éve áll.”⁹⁴⁰ Valamint *Ferdi: A törvényhozó Szulejmán szultán története* című munkájában hasonló költői képekkel ír Belgrád váráról: „mely Magyarországnak nagyon megerősített és híres, rendkívül szilárd, erős és jelentékeny vára s árkainak mélysége a föld középpontjáig ér le, tornyainak csúcsaiba pedig az égi oroszlán vágta körmeit.” (Thúry József fordításai)⁹⁴¹

Sokkal részletesebben számol be egy későbbi „török” forrás, a *Tarihi Üngürüs*⁹⁴² az 1440. évi török ostromról. A szerzője, *Mahmud Terdzsüman* a magyar királyok történetét ültette át az iszlám világ számára.⁹⁴³ Ez nagyon hasonlít az előbbi keresztény, latin nyelvű,

⁹³⁸ Török történetírók. I. 1893. 129.

⁹³⁹ Török történetírók. I. 1893. 129.

⁹⁴⁰ Török történetírók. II. kötet (1521–1566) Fordította: Thúry József. Budapest 1896. 8. A továbbiakban: Török történetírók. II. 1896.

⁹⁴¹ Török történetírók. II. 1896. 51.

⁹⁴² A magyarok története. (Tarih-i Üngürüs; Madzsar Tarihi) Fordította Blaskovics József Budapest. 1982. 348–350. A továbbiakban: Blaskovics 1982.

⁹⁴³ 1543-as török hadjáratban, Székesfehérvár elfoglalásakor kapott lehetőséget munkája megírására. A helybeli levéltárban ugyanis egy latin nyelvű krónika került a kezébe, Magyarország régi időktől való

– de különösen a lengyel leírásokra –, ugyanis ezeket használhatta, de az iszlám érdekek szerint, máshová helyezve a súlypontjait.

A Tarihi Üngürüş is röviden megemlíti a király háborúságát népével, amikor is Murád elindult „*Belgirád vára ellen*”, amelynek Johanisz volt a főparancsnoka. Johanisz előretört és az iszlám sereg előcsapataival vette fel a harcot. Az iszlám padisahja pedig a vár erődítményeit körülzárta. Johanisz viszont éjszakai kirohanásokkal az iszlám katonaságnak rendkívüli kárt okozott. Murád ekkor hatalmas földsánc(ok) (*havale*) emelését rendelte el. Olyan magasra, hogy a várfalak magasságáig érjen, erre vontatták fel az ágyúkat, innen minden oldalról kezdték lövetni a várat.

A föld alatti aknák használatának ismertetése során a szerző viszont több forrásból dolgozhatott, mert mintegy „összedolgozta” a Thuróczy, Bonfini-féle akna leírást a lengyel Dlugos vagy Callimachus tudósítása szerinti várak feltöltésével és felgyújtásával. A vár védői a veszélyt érezve kezdtek „*föld alatti folyosót*” ásni, amelyet löporral töltöttek meg, ezzel akarták a levegőbe (sic!) röpíteni az iszlám népet. A törökök, amikor ezen „*föld alatti folyosók*” fölé (sic!) érkeztek, a védők berobbantották a folyosókat és sok muszlim vértanúhalálát okozták. Murád megtartotta a legfelső dívánt, lemondott a vár bevételéről. Visszafordult és Iszakh (*Izsák*) pasát hagyva hátra. A támadók a Tarihi Üngürüş szerint is 7 hónapig ostromolták a várat.

Kemálpasazade vagy İbn Kemal (1486–1534) az Oszmán–uralkodóház történetét a kezdetektől 1527-ig írta meg, amelyben egy-egy kötetet szentelt minden uralkodónak. A krónikás tíz kötetből álló munkájából a VII. defter érinti II. Murád uralkodását, főleg II. Mehmed uralkodásával foglalkozik.⁹⁴⁴ Ebben II. Mehmed 1456. évi nándorfehérvári ostroma kapcsán nincs említés korábbi oszmán–török ostromról.⁹⁴⁵

Hadīdī 16. századi oszmán költő az Oszmán–dinasztiáról szóló 7 000, hazadzs formában írt sorpárokból álló verses krónikáját 1523–24 között fejezte be. Az Előszóban azt állítja, hogy krónikája Âşik Paşazade prózai munkájának verses parafrázisa.⁹⁴⁶ Erre jó példa Nándorfehérvár 1440-es ostroma is, mert erről a költő megemlékezett (90. fejezet, 2817–2829. sorpár).⁹⁴⁷ Az Iszlám Sahjának hadserege gyülekezett, összegyűltek a bégfi bégek és tengerméretű hadsereg gyűlt össze. Belgrád ellen vonultak a lovascsapatok

történeteivel. A könyvet lefordította törökre és Szulejmán szultánnak ajánlotta. Valószínűleg több könyvből dolgozott, válogathatott a könyvek és kéziratok között.

⁹⁴⁴ İbn Kemal: *Tevârih-i Âl-i Osman*. VII. Defter. Ankara, 1957. A továbbiakban: İbn Kemal 1957.

⁹⁴⁵ İbn Kemal 1957. 119–125.

⁹⁴⁶ V. L. Ménage: *Hadīdī*. In.: *The Encyclopaedia of Islam*. Volume III. H–IRAM, Edited by: B Lewis, V. L. Ménage, Ch. Pellert, J. Schlacht. Leiden–London 1971. 22–23. (Ménage 1971)

⁹⁴⁷ *Hadīdī: Tevârih-i Âl-i Osman (1299–1523)* Hazırlayan Dr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991. 198–199.

(szpáhik). Majd a hitharcosok egy nap a vár ellen támadtak. A roham közben az akindzsik átkeltek a folyón, Magyar Országra (Üngürûs-ili) betörték és portyáztak. A király székhelyéhez egészen közel jutottak, égettek, pusztítottak, zsákmányt szereztek és foglyokat ejtettek. A foglyok sora nagyobb volt, mint a katonáké. A költő ezután a foglyok szépségét dicséri. Mindez a Prófétától számítva a 841. évben történt.⁹⁴⁸ Az ostromról szóló versrészlet valóban főleg Âşik Paşazade anyagán alapul, de az országba indított portyázás olyan mélységét, hogy az Budához közel is elért volna, csak a költő említette.

Ide kívánczik még, hogy támadó portyákról, amely az ostromot követte – a latin nyelvű források közül – Bonfini is említést tett (3. 4. 385). *„Murád pedig, aki a fejevári ostrom alkalmával rengeteg pénzt és embert veszített... ahol csak lehetett, támadta az országot, hol a Tiszánál pusztított a Duna túlsó oldaláig, felgyújtotta a falvakat, elhajtotta az embereket és az állatokat, hol meg azt dúlta, rabolta, ami a Dráva és a Száva között fekszik.”* (Kulcsár Péter fordítása)⁹⁴⁹

Természetesen szükséges a források további bővítése. (például a Ruhi Tarih-i) Ebben segítséget nyújt Selim Aslantaş professzor 2011-ben megjelent tanulmánya, amely Belgrád oszmán–török ostromait vizsgálta, elsősorban a török források segítségével.⁹⁵⁰

A korai török történeti művek magyar vonatkozású beszámolóinak felkutatása, összegyűjtése, fordítása az oszmanisztika feladata. A „fejezetek” alcím jelezni kívánta, hogy a korai török–magyar kapcsolatok területén egy ilyen munkának Thúry József 1893-as kötete óta érezhető a hiánya.⁹⁵¹ A magunk részéről ezt csak jelezni tudjuk a jövőbeli magyar oszmanisztikai kutatásoknak.

⁹⁴⁸ AZM-İ SEFER-KERDEN-İ SULTAN MURÂD BE-KASD-I KAL’A-İ BELGIRAD. Köszönöm Papp Sándor segítségét.

⁹⁴⁹ Bonfini 1995. 592, 29–33.

⁹⁵⁰ Az 1440. évi ostromra lásd: Aslantaş 2011. 18–20. Eszerint például Ruhi Tarihi-ja az ostromot három hónaposnak mondja. Ruhi Tarihi. H. E. Cengiz-Y. Yücel (Haz), Belgeler, 1992. 440; Említi: Aslantaş 2011. 20.

⁹⁵¹ A korai oszmán történetírás hazai megjelenése még ritkább, lásd: Fodor Pál: Ahmedi elbeszélése, mint a korai oszmán történelem forrása. Világtörténet 1983/2. 3-18. (Fodor 1983) Feridun M. Emecen: Egy régi imágó újbóli felfedezésére: Oguz hagyomány és Közép Ázsia ismerete. (Fordította: Papp Sándor) Aetas 1999/4. 19-26. (Emecen 1999) Az oguz múlt felé fordulás éppen II. Murád szultán idejében jelentős. Fodor Pál: Török és oszmán: Az oszmán rabszolga elit azonosságtudatáról. Történelmi Szemle 1995/4. 367-383. (Fodor 1995)

9. Néhány filológiai tanulság

9. 1. Párhuzamos „ostromrajzok”

Az 1440-es ostromra vonatkozó latin nyelvű forrásainknál figyelembe kell venni a forrásszövegek filológiai elemzését is. A források szövegeinek kutatása, fordítása során nem vettem el azt a lehetőséget sem, hogy a későbbi humanista történetíróink merít(h)ettek az antik szerzőktől is – főleg Liviustól –, amely Nándorfehérvár ostromának leírásakor mintául szolgálhatott.⁹⁵² Először Thuróczy leírásának vizsgálata során kerestem az egyik fő humanista eszménykép, Titus Livius (Kr. e 59 – Kr. u. 17) római történetíró *A római nép története* című munkájában olyan ostromleírást, amely aknák használatáról tudósít. Ezt bővítettem ki Livius forrásának, a görög történetíró Polübiosz (Kr. e. 200. k.–118) munkájának megfelelő szöveghelyével. Ezeket pedig párba állítottam Thuróczy és Bonfini szövegeivel. Így szövegpárhuzamokat találtam Polübiosz és Livius munkáiban, amely Thuróczy és az őt használó Bonfini leírásával jó néhány ponton egyezést mutatott. A keresett szövegrészlet Kr. e. 189-ben az épeiroszi *Ambrakia* erődjének ostromáról szól, amelyről Livius előtt, Polübiosz is részletes leírást hagyott ránk (XXI. 27–28.). Ez a leírás Livius fő forrásaként és mintájaként szolgált. E szövegekhez a 10. 4. fejezetben még visszatérek, itt a filológiai összefüggésekre utalok.

Ha a két antik szerző és a két humanista történetíró párba illeszthető, párhuzamos „ostromrajzait” összevetjük, nemcsak taktikai hasonlóságokat mutatnak. Az események hasonló epizódjai a fontosabb „rádspontokban” egymásra illeszthetők. Ahogyan Livius átvette Polübiosz tudósítását Ambrakia ostromáról, úgy Nándorfehérvár ostromáról – a Livius felhasználó – Bonfini is Thuróczy beszámolóját. Pontokba szedve a főbb epizódokat, összehasonlító táblázatban ábrázoljuk.

Mindez jelentheti azt, hogy Thuróczy mintaként használhatta Livius leírását és erre illesztette az ostrom epizódjainak menetét. De az egyedi eltéréseket, új technikai eszközöket is megörököltette. Az ambrakiai aknában egykor használt „harci gáz” – azaz a hordóba préselt madártoll meggyújtásakor keletkező füst – helyett, például Nándorfehérvár ostrománál már a lőporral való robbantást rögzítette.

⁹⁵² Például Bonfini Livius munkáját különösen a Hunyadiak római eredetének bizonyítása során használta. Kulcsár Péter: Bonfini Magyar Történetének forrásai és keletkezése. Budapest 1973. 111–112. (Kulcsár 1973) Az más kérdés, hogy a „római” név alatt az esetleges bizánci rokonságot is lehetne vizsgálni.

A hasonlóságból a filológiai párhuzamon túl jól látható a várostromok menetének az ókortól meglévő „hagyományos” taktikai sorrendje. Az, hogy a hagyományos faltörés és rohamok indítása után ugyanúgy alkalmaztak alagutat, aknát a középkori várostromokban.

	Polübiosz ⁹⁵³ (XXI. 27–28)	Livius ⁹⁵⁴ (XXXVIII. 5–7)	Thuróczy ⁹⁵⁵ (230.)	Bonfini ⁹⁵⁶ (3. 4. 345–385)
1.	Ostromgépekkel, faltörő kosokkal „a támadás mindenfelől, hatalmas erővel egyszerre indult” ⁹⁵⁷	„A consul befejezte a város bekerítésére épült sáncok és falak megközelítésére szolgáló ostromművek elkészítését.” „A falakat faltörő kosokkal döngették.” ⁹⁵⁸	„szoros ostromgyűrűbe fogta a várat. Felállította az ostromgépeket és egyéb ágyúfajtaikat.” ⁹⁵⁹	„Az ellenség ... odavontatta a hadigépeket, körülzárta a várost.” ⁹⁶⁰
2.	„a védők gyakori kitöréseik alkalmával vitézül harcoltak... egyszer éjjel... máskor fényes nappal” ⁹⁶¹	„váratlan kitörést intéztek az ostromművek ellen” ⁹⁶²	A védők „gyakran kirajzottak a várból, mint a darazsak, s nagy zavart keltettek.” ⁹⁶³	„a városbeliek... váratlanul ki-ki törtek a táborra” „gyakori kirohanások” ⁹⁶⁴

⁹⁵³ Polübiosz történeti könyvei. II. kötet Máriabesnyő-Gödöllő 2002. 254–256. A szövegrészletet Kató Péter fordította. A továbbiakban: Polübiosz 2002.

⁹⁵⁴ Livius: A római nép története a város alapításától. III. kötet. Budapest 1982. 712–716. A szövegrészletet Muraközy Gyula fordította. A továbbiakban: Livius III. 1982.

⁹⁵⁵ Thuróczy 2001. 276–277. A szövegrészlet Bellus Ibolya fordítása.

⁹⁵⁶ Bonfini 1995. 590–592.

⁹⁵⁷ Polübiosz 2002. 254, 34–35. Polybius: The Histories. Volume VI. The Loeb Classical Library. Edited by: G. P. Goold. With an English translation by W. R. Paton. Cambridge, Massachusetts, London 1995. 294, 28–29. (A továbbiakban: Polybius 1995) „γινόμενης δὲ τῆς προσαγωγῆς ἐνεργου κατὰ πάντας ἅμα τοὺς τόπους”

⁹⁵⁸ Livius III. 1982. 712, 8–9, 14–15. Livy with an English translation in fourteen volumes. XI. Books XXXVIII–XXXIX. Edited by: G. P. Goold. Translated by Evan T. Sage. Cambridge, Massachusetts, London 1983. 14, 18–20, 24. (A továbbiakban: Livius text 1983) „Consul iam munimentis quibus saepiunda urbs erat, iam operibus, quae admove muris parabat...Arietibus muros quatibet”

⁹⁵⁹ Thuróczy 2001. 276, 24–25. Thuróczy textus 1985. 242, 10–12. „Cesar vero Thurcorum ...castro eidem gravi obsidione adherebat. Nihilominusque machinis et ceteris tormentorum generibus adaptatis...”

⁹⁶⁰ Bonfini 1995. 590, 24–25. Rerum 1936. 101, 24–25. „tormenta proprius bellicadmove, obcludere civitatem...”

⁹⁶¹ Polübiosz 2002. 255, 2–4; Polybius text 1995. 296, 8–11. „τὸ δὲ πλεῖον ἐπεξιόντες ἐμάχοντο γενναίως, ποτὲ μὲν ἐπιτιθέμενοι νύκτωρ...ποτὲ δὲ...μεθ ἡμέραν”

⁹⁶² Livius III. 1982. 713, 10. Livius text 1983. 16, 7–9. „ad hoc eruptionibus et nocturnis in custodias operum et diurnis in stationes...”

⁹⁶³ Thuróczy 2001. 276, 30–31. Thuróczy textus 1985. 242, 17–18. „sepiusque de castro adinstar vespium erumpentes magnum in hoste tumultum faciebant.”

⁹⁶⁴ Bonfini 1995. 590, 26–27, 29. Rerum 1936. 101, 26–28, 29. „oppidani...ex improvise in castra erumpere...crebris suos eruptionibus”

3.	„A rómaiaknak...mindig sikerült lerombolniuk egy-egy részt a falakból, de mégsem tudtak benyomulni a városba, mert a bentiek eredményesen építették újra a falakat.” ⁹⁶⁵	„mégsem tudtak behatolni a nagyrészt védtelenné vált városba, mert a védők a lerontott fal helyett, a lehető leggyorsabban újat építettek” ⁹⁶⁶	„a vár falait, amelyeket a császár nappal fáradtságosan lerontatott, éjszaka megerősítették” ⁹⁶⁷	Murád „makacsul törette a falakat és bástyákat” A védők az „éjszaka a ledőlt falakat állították helyre” ⁹⁶⁸
4.	„Ézért tanácstalanságukban arra jutottak, hogy a föld alatt kezdenek valamit és aknát ásni” ⁹⁶⁹	A consul „mivel közvetlen támadással igen kevés eredményt ért el ... rejtett akna ásását kezdte meg” ⁹⁷⁰	„azt észlelte a császár, hogy Zován a vár védelmében hevesen ellenáll, egy másfajta cselt eszelt ki ... egy föld alatti alagutat ását” ⁹⁷¹	„a török látta, hogy sem az egyik, sem a másik harcmóddal nem ér el semmit” „azt tervezi, hogy rejtett föld alatti aknák segítségével” próbálkozik. ⁹⁷²
5.	Ezt „folytatták is szünet nélkül, éjjel és nappal váltva egymást” ⁹⁷³	„a rómaiak éjjel-nappal dolgoztak” ⁹⁷⁴	„állandóan folyt tehát a munka” ⁹⁷⁵	A „barlang formájú vájatot éjjel-nappal ássák” ⁹⁷⁶

⁹⁶⁵ Polübiosz 2002. 255, 12–15; Polybios text 1995. 296, 25–29. „Οι δὲ Ῥωμαῖοι συνεχῶς ἐνεργοῦντες τοῖς κριοῖς αἰεὶ τι παρέλκον τῶν τεῖχων· οὐ μὴν εἰς γὰρ τὴν πόλιν ἐδύναντο βιάσασθαι διὰ τῶν πτωμάτων τῷ καὶ τὴν ἀντοικοδομίᾳ ὑπὸ τῶν ἐνδον ἐνεργὸν εἶναι καὶ μάχεσθαι γενναίως”

⁹⁶⁶ Livius III. 1982. 715, 1–3. Livius text 1983. 20, 22–25. „*nec tamen penetrare in urbem poterant; nam et pari celeritate novus pro diruto murus obiciebatur, et armati ruinis superstantes instar munimenti erant.*”

⁹⁶⁷ Thuróczy 2001. 277, 29–30. Thuróczy textus 1985. 242, 16–17. „*et diurnis cesaris fatigationibus parietes castris prostratos nocturno labore muniebant.*”

⁹⁶⁸ Bonfini 1995. 590, 31–32, 34–35. Rerum 1936. 101, 31–32, 35. „*menia et propugnacula pertinacissime quatit... fractos noctu muros resarciunt.*”

⁹⁶⁹ Polübiosz 2002. 255, 16–17; Polybios text 1995. 296, 29–31. „διόπερ ἀπορούμενοι κατήντησαν ἐπὶ τὸ μεταλλεῦν καὶ χρῆσθαι τοῖς ὀρύγμασιν ὑπὸ γῆς.”

⁹⁷⁰ Livius III. 1982. 715, 5–7. Livius text 1983. 20, 25–22, 2. „*Itaque cum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum vineis ante contacto loco agere instituit.*”

⁹⁷¹ Thuróczy 2001. 276, 33–277, 5. Thuróczy textus 1985. 242, 18–19, 23–24. „*cesar ipse Zowanum in castris eiusdem tutela fortiter sibi obstare animadvertit, aliud genus insidiarum... excogitavit... cesar ipse fossam subterraneam... egerere statuit.*”

⁹⁷² Bonfini 1995. 590, 43–591, 1, 11–12. Rerum 1936. 101, 44, 102, 9–10. „*Cum uno atque altero prelio se nihil proficere Turcus intelligit... eam (urbem) adactis clam cuniculis occupare cogitat.*”

⁹⁷³ Polübiosz 2002. 255, 20; Polybios text 1995. 298, 4–6. „καὶ λαβόντες ἀρχὴν ἐκ ταύτης ὥρυττον ἀδιαπαύστως καὶ τὴν νύκτα καὶ τὴν ἡμέραν ἐκ διαδοχῆς.”

⁹⁷⁴ Livius III. 1982. 715, 7–8. Livius text 1983. 22, 3. „*dies noctesque in opere essent*”

⁹⁷⁵ Thuróczy 2001. 277, 6–7. Thuróczy textus 1985. 242, 25. „*Adhibitus est igitur labor continuus*”

⁹⁷⁶ Bonfini 1995. 591, 16. Rerum 1936. 102, 14–15. „*fossam in antri speciem exordiuntur, die noctuque suffodiunt.*”

6.	„az ostromlottak vezetői... „alagutat ástak a fal alatt ..., hogy pontosan szembetalálkozzanak az ellenséggel” ⁹⁷⁷	A védők „félelmükben... elhatározták, hogy árkot ásnak” ⁹⁷⁸	„Zován ezért elrendelte, hogy...készítsenek egy...föld alatti alagutat császár alagútjával szemben” ⁹⁷⁹	„Már a falakig vitték az alagutat...” amikor a kapitány „egy másik alagutat fűrat amazzal szemben” ⁹⁸⁰
7.	„pontosan szembetalálkoztak... harcoltak a föld alatt” ⁹⁸¹	„az ostromművek találkoztak” „láthatatlan viadalt kezdtek a föld alatt” ⁹⁸²	„amikor a várfalakon belül az ellenség alagútja elérte a várbeliek ásta alagutát ... (Zován) meggyújtatta.” ⁹⁸³	„az ellenséges akna a falak alatt összeért az övével...azonnal lángot dobott...” ⁹⁸⁴
8.	„helyezzenek maguk elé egy hordót...töltsék meg finom tollakkal, és a hordó szájához helyezzenek néhány égő szenet...csípős...csípős füst keletkezett...A rómaiak a füstöt az aknában sem elviselni, sem elhárítani nem voltak képesek.” ⁹⁸⁵	„A hordót tollpíhével töltötték meg...az égő toll nemcsak sűrű füsttel, de olyan szörnyű bűzzel töltötte meg az egész aknát, hogy alig lett volna képes valaki bent maradni.” ⁹⁸⁶	„a tűz... elpusztított minden élőlényt” ⁹⁸⁷ Az akna berobbantása.	„Az embereket és a barmokat megölte a tűz és a füst.” ⁹⁸⁸ Az akna berobbantása.

⁹⁷⁷ Polübiosz 2002. 255, 28–29; Polybios text 1995. 298, 10–11, 20–23. „οἱ προεστῶτες τῶν πολιορκουμένων... ὠρυττον ἑσωθεν ἐπικαρσίαν πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν ἄλλην κατὰ γῆς τάφρον ὑπὸ τὸ τεῖχος, στοχαζόμενοι τοῦ συμπεσεῖν ἐναντίοι τοῖς πολεμίοις...”

⁹⁷⁸ Livius III. 1982. 715, 10, 12. Livius text 1983. 22, 6, 7–8. „...pavidique...fossam intra murum... ducere instituunt.”

⁹⁷⁹ Thuróczy 2001. 277, 15–17. Thuróczy textus 1985. 242, 32–34. „Unde Zovanus... instructus aliam...progredientem fossam consimiliter subterraneam fosse cesaris obviam...”

⁹⁸⁰ Bonfini 1995. 591, 19, 28–29. Rerum 1936. 102, 20–21, 30–31. „Iam illi ad menia cuniculos continuato... (Prefectus) extemplo alteram contra molitur.”

⁹⁸¹ Polübiosz 2002. 255, 31–32. Polybios text 1995. 298, 27–28. „...συνέπεσον ἀλλήλοις. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐμάχοντο...ὑπὸ γῆν”

⁹⁸² Livius III. 1982. 715, 20, 23–24. Livius text 1983. 22, 16, 19. „ibi commissis operibus...occultam sub terra ediderunt pugnam”

⁹⁸³ Thuróczy 2001. 277, 22–24. Thuróczy textus 1985. 243, 5–7. „Cumque hostilis fossa intra menia ad fossam per castrenses egestam deducta est...mox ignis adhibitus...succendit.”

⁹⁸⁴ Bonfini 1995. 591, 35–36. Rerum 1936. 102, 38–40. „ubi hostilem fossam cum sua intra menia congruisse...intellexit, ignem repente...immittit.”

⁹⁸⁵ Polübiosz 2002. 255, 35– 256, 9. Polybios text 1995. 298, 31; 300, 2–4, 22–24. „ὑπέθετό τις τοῖς πολιορκουμένοις...πλῆσαι τὸν πίθον ὅλον πτίλων λεπτῶν καὶ πυρὸς παντελῶς μικρὸν ἐμβαλεῖν...τὸ τε πλῆθος τοῦ καπνοῦ συνέβαινε πολὺ γίνεσθαι...δυσχρηστεῖσθαι τοὺς Ῥωμαίους, οὔτε κωλύειν οὐθ' ὑπομένειν δυναμένους ἐν τοῖς ὀρύγματι τὸν καπνόν.

⁹⁸⁶ Livius III. 1982. 715, 31–32; 716, 2–4. Livius text 1983. 24, 3–4, 7–9, 11–12. „Hoc tenui pluma completum dolium...scintillam levem ignis inditam plumae folle fabrilis ad caput fistulae imposito flando accenderunt...Vix durare quisquam intus poterat.”

⁹⁸⁷ Thuróczy 2001. 277, 25–26. Thuróczy textus 1985. 243, 8–9. „flamma...omne vivens...subita morte necavit.”

⁹⁸⁸ Bonfini 1995. 591, 37–38. Rerum 1936. 102, 41–42. „homines cum iumentis partim igni, partim fumo absumpti.”

Filológiai vizsgálatom második tárgya a bizánci *Névtelen Krónika* (Anonymous Zoras), ahol az előbbihez hasonló szövegpárhuzamokat találtam. Legkézenfekvőbbnek tűnne a bizánci „klasszicizáló” szerzők felhasználása. Az kétségtelen, hogy a *Névtelen Krónika* az oszmánok eredetét és felemelkedését tárgyalja, hasonlóan Khalkokondülész munkájához, amelyből szintén merített. Azonban Khalkokondülész és Dukasz az ostrom más és más epizódjait emelte ki. Khalkokondülész inkább a törökök „oldaláról” mond több információt. Így említette meg Evrenosz fia Ali betörését és bejutási kísérletének megghiúsulását. Dukasz pedig a *Névtelen Krónika*-nál is rövidebb beszámolót ad, és inkább a védők által használt, új tüzérségi lőfegyver leírásával foglalkozik. Ezért más források felé kell tájékozódnunk.

Az újjörög nyelvű forrásokra tett megjegyzésekre visszautalva elmondható, hogy a bizánci történetírók nyugati forrásokat is látókörukbe vonhattak (Lásd: 8. 4. fejezet). A *Névtelen Krónika* (Anonymous Zoras) kiadója és fordítói egyaránt megemlékeznek arról, hogy az ismeretlen szerző felhasznált nyugati, latin nyelvű forrásokat is.

Marios Philippides ezt – 2011-ben publikált művében is – főleg a Konstantinápoly 1453. évi ostromának feldolgozásával illusztrálta. Megállapítása szerint e résznél a görög szerző a latin forrásoknak görög vagy olasz nyelvű fordítását használta.⁹⁸⁹ Így például a khioszi Leonardo levelét.⁹⁹⁰

A görög és latin nyelvű munkákon túlmenően, léteztek olasz nyelvű művek is a török birodalomról. Például Andrea Gambinié (*Commentario della origine de Turci et imperio della casa ottomana*, kb. 1528–1538, Firenze). Paolo Giovio munkáját (1552) Zórasz megállapítása szerint a *Névtelen Krónika* szerzője már biztosan használta. A legnépszerűbb olasz nyelvű mű azonban Francesco Sansovinoé, amelynek első kiadása 1561-ben, Velencében látott napvilágot, de 1564-ben olasz nyelvre fordított forrásokkal – benne például a Khioszi Leonardo és Khalkokondülész szövegrészleteivel – együtt újra megjelent. Ennek második kiadása 1573-ban jelent meg. E. Zachariadou szerint a *Névtelen Krónika* szerzője ezt is ismerhette.⁹⁹¹ Philippides Konstantinápoly 1453. évi oszmán–török ostromának vizsgálata során bevonta a *Névtelen Krónika* lehetséges

⁹⁸⁹ Az ostrom legújabb feldolgozása: Marios Philippides–Walter K. Hanak: *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453*. Farnham–Burlington, 2011. A továbbiakban: Philippides–Hanak 2011.

⁹⁹⁰ Philippides 1990. 13.

⁹⁹¹ Philippides 1990. 14.

forrásainak körébe a velencei Giacomo Languschi: *Excidio e presa di Constantinopoli nell'anno 1453* című művét is.⁹⁹²

A kutatás azonban korántsem fejeződött be, a krónikában leírt egyes eseményekre vonatkozó más forrásokkal összehasonlítva újabbak kerülhetnek látókörünkbe. Különösen érdekes filológiai eredményre vezet ez az 1440. évi ostrom vonatkozásában.

Azt láttuk, hogy a bizánci Khalkokondülész vagy Dukasz munkájával kevés a hasonlóság. A latin nyelvű források közül a lengyel forrásokkal sem mutat hasonlóságot. A krónika továbbá nem tud az ostromot megelőző lengyel követküldésről, a lengyel krónikákban leírt vízi ostromzárról és vízi harcokról sem. Elkülöníti az is e forráscsoporttól, hogy az ostromban az aknák, alagutak alkalmazását ismeri, a puskaporral megtöltött és meggyújtott várárokét nem. Az ostrom miatt megszavazott lengyel segítségről sem tud.

Már a fentiekben tett néhány tartalmi megállapításunkból kitűnhetett, hogy a magyarországi latin nyelvű forrásokkal ellenben közelebbi a rokonság. Ha filológiailag is megvizsgáljuk a Névtelen Krónika beszámolóját az 1440. évi ostromról, a beszámoló feltűnő hasonlóságot mutat a magyarországi latin nyelvű forrásokkal. Érdekes a krónika leírását, mintegy mondataira bontva, összevetni ezekkel. Ezt az alábbi összegző táblázatban teszem meg.

	Névtelen Krónika ⁹⁹³ (40 ^v –41 ^f)	Thuróczy ⁹⁹⁴ (230.)	Bonfini ⁹⁹⁵ (3. 4. 343–385)
1.	„Amikor ezekről Murád tudomást szerzett, seregét összegyűjtötte, hogy Hungária ellen vezesse, miután kitudakolta, hogy a magyarok között nagy viszály dúl a királyság miatt.” ⁹⁹⁶	„Amikor meghallotta, hogy Magyarország nemességének egész testülete belső háborúságban marja egymást...” ⁹⁹⁷ „A vezérsege alá tartozó összes fegyveres erőt mozgósítva, minden hadfelszerelést” ⁹⁹⁸	„Magyarország megtámadására határozta el magát, amire az ország belső meghasonlása felbátorította...legelőször ostrom alá vette Görögfejevárt...” ⁹⁹⁹

⁹⁹² Marios Philippides: The fall of Constantinople 1453: Bishop Leonardo Giustiniani and his Italian Followers. *Viator* 29 (1998) 189–227. (Philippides 1998)

⁹⁹³ A szövegrészlet további magyar fordítása: Baán 2013. 533–535.

⁹⁹⁴ Latin szövegkiadás: Thuróczy textus 1985. 241–243. Magyar nyelvű fordításai: Thuróczy 1978. 380–381; Thuróczy 2001. 276–277.

⁹⁹⁵ Latin szövegkiadás: Rerum 1936. 101–103; magyarul: Bonfini 1995. 590–592.

⁹⁹⁶ Zórasz 1958. 63, 35–37. „Καὶ, ὡς ἔμαθε ἀπὸ τὸ Μουράτης, ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτα τοῦ νὰ πάγη καταπάνω τῆς Οὐγγαρίας, ἡξέροντας πὼς ἔχουνε μεγάλα σκάνταλα ἀνάμεσόν τους οἱ Οὐγγaroι διὰ τὴν βασιλεία.”

⁹⁹⁷ Thuróczy 2001. 276, 8–9. Thuróczy textus 1985. 241, 30–31. „Hic cum audivit omnem regnicolarum regni Hungarie cetum se intestinis guerrarum rodere morsibus...”

⁹⁹⁸ Thuróczy 2001. 276, 12–13. Thuróczy textus 1985. 242, 1–2. „Commoto igitur omni sui principatus armorum robore cunctisque bellicis apparatus...”

⁹⁹⁹ Bonfini 1995. 13–14. Rerum 1936. 101, 13–16. „ad invadendam Ungariam animum appulit, quod ex intestinis, regni discordiis audere facile potuit, imprimisque Albam Grecam...obsedit.”

2.	„Belgrád kapitánya, Vránai Jóannész igen vitéz férfit volt, amint a többiek is.” ¹⁰⁰⁰	„Egy nagyszerű ember volt a kapitány ekkor ebben a várban, János vránai perjel...egy tetterős és rettenthetetlen férfit.” ¹⁰⁰¹	„A várat János, Vrána katonás főpapja, buzgó és nagy hírvű férfit tartotta őrséggel.” ¹⁰⁰²
3.	„A törökök kívülről hangos bombardákkal lőttek és egész nap rombolták a falakat.” ¹⁰⁰³	„Felállította az ostromgépeket és egyéb ágyufajtákat, omladozó rommá lövette és a föld színével tette egyenlővé a magas torony-erődítményeket és falakat.” ¹⁰⁰⁴	„Az ellenség pedig olyan közel húzódott a falakhoz, amennyire lehetett...odavontatta a hadigépeket és a lehető legkeményebb ostrom alá fogta...makacsul törette a falakat és bástyákat, néhány tornyot ledöntött.” ¹⁰⁰⁵
4.	„A keresztények pedig éjjel újjáépítették azokat.” ¹⁰⁰⁶	„a várfalakat, amelyeket a császár nappal fáradtságosan lerontatott, éjszaka megerősítették...” ¹⁰⁰⁷	„A nap mint nap döngött falak részben tönkrementek... hiszen miközben nappal a várost védelmezték, éjszaka a ledőlt falakat állították helyre...” ¹⁰⁰⁸
5.	„Ekkor Murád üzent a vránainak, hogy ha átadja a várat, őt kitünteti és neki nagy vagyont ad majd. Ő azonban ezt elutasította.” ¹⁰⁰⁹	NINCS ADAT.	„a városkapitányt ajándékokkal, ígérekkel titokban gyakran megkörnyékezte... (ő pedig) üres ígéreteket tesz” (János) ¹⁰¹⁰
6.	„...mestereket hívatott, hogy kívülről aknákat ássanak a föld alatt azért, hogy bejussanak.” ¹⁰¹¹	„A császár elhatározta tehát, hogy ennek a dombocskának az oltalmát kihasználva egy föld alatti alagutat ásat egészen a vár belsejéig, olyan hosszú és	„hozzáfog egy alagúthoz...elkezdenek készíteni egy barlang formájú vajat” ¹⁰¹³

¹⁰⁰⁰ Zórasz 1958. 64, 3–4. „Καὶ ἦτονε φυλάκτορες ἀπάνω εἰς τὸ Μπελιγράδι ὁ καπετάνιος ὁ Ἰωάννης ὁ Βρανᾶς, πολλὰ ἀνδρειωμένος, ὁμοίως καὶ οἱ ἐπίλοιποι.”

¹⁰⁰¹ Thuróczy 2001. 276, 15–16, 17–18. Thuróczy textus 1985. 242. 3–4, 6. „Erat tunc castro in eodem capitaneus vir magnificus Johannes prior Aurane...vir strenuus et animo impavidus.”

¹⁰⁰² Bonfini 1995. 590, 16–17. Rerum 1936. 101, 16–17. „Arcem cum presidio Ioannes Aurane militaris antistes vir bello impiger et clarus tenebat...”

¹⁰⁰³ Zórasz 1958. 64, 6–7. „Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπ' ὅξω ἐπρίχνασι δυνατὲς λουμπαρδες καὶ ἐχαλούσανε τὰ τεῖχη ὅλη μέρα...”

¹⁰⁰⁴ Thuróczy 2001. 276, 24–27. Thuróczy textus 1985. 242. 12–13. „machinis et ceteris tormentorum generibus adaptatis altis turrium munitiones et menia precipitem dissipabat per ruinam, humilique terre adequabat.”

¹⁰⁰⁵ Bonfini 1995. 590, 23–25, 31–32. Rerum 1936. 101, 23–26, 31–32. „menibus appropinquare...tormenta proprius bellica admovere, obcludere civitatem et quam gravissima potest, obsidione coercere...menia et propugnacula pertinacissime quatit, turres nonnullas proterit...”

¹⁰⁰⁶ Zórasz 1958. 64, 7–8. „καὶ οἱ χριστιανοὶ τὰ ἐκτίζανε ὅλη νύκτα.”

¹⁰⁰⁷ Thuróczy 2001. 276, 30–31. Thuróczy textus 1985. 242. 16–17. „diurnis cesaris fatigationibus parietes castris prostratos nocturno labore muniebant...”

¹⁰⁰⁸ Bonfini 1995. 590, 33–35. Rerum 1936. 101, 33–36. „Quassa in dies menia aliqua ex parte labascunt...qui interdiu urbem protegunt, fractos noctu muros resarciunt...”

¹⁰⁰⁹ Zórasz 1958. 64, 8–10. „Τότε ἔστειλε ὁ Μουράτης τοῦ Βρανᾶ, ὅτι νὰ παραδώσῃ τὸ κάστρο καὶ νὰ τὸνε τιμήσῃ καὶ νὰ τοῦ δώσῃ πολλὴ τιμή. Ἀμμὴ αὐτὸς δὲν ἤθελε.”

¹⁰¹⁰ Bonfini 1995. 591, 2–4. Rerum 1936. 101, 47–48. „clam sepe muneribus et promissis oppidanum tentat. Obaudit ille, acceptis quandoque muneribus et promissa irrita prestat”

¹⁰¹¹ Zórasz 1958. 64, 10–12. „ἐκραξε ὁ Μουράτης μαστόρους, οἱ νὰ κάμῃ ἀπ' ὅξω μίνες, νὰ σκάψουνε κάτω τὴ γῆ, νὰ τρυπήσουνε, νὰ ἐμποῦνε μέσα.”

			<i>széleset, hogy csapatok is átvonulhassanak rajta.</i> ¹⁰¹²	
7.	<i>„Ez sikerült is volna, ha egy keresztény nem üzent volna egy nyilvesszővel eljuttatott levélben.</i> ¹⁰¹⁴		<i>„mint némelyek mondják, hogy a várba egy nem tudni, ki által kilőtt nyílröpiült be, amelyre rátekerve egy írást találtak, és arról árulkodott, hogy az említett helyen alagutat ásnak... ¹⁰¹⁵</i>	<i>„némelyek úgy említik, hogy egy keresztény katona figyelmeztette az egyik városlakót; mások úgy mondják, hogy egy cédula árulta el, amelyet nyilvesszőre tűzve belőttek a fal fölött” ¹⁰¹⁶</i>
8.	<i>„Amint ezt megtudta a vránai parancsok, belülről egy ellenaknát ásott ¹⁰¹⁷</i>		<i>„Zován ezért elrendelte, hogy...készítsenek egy, a vár belsejéből kiinduló föld alatti alagutat a császár alagútjával szemben... ¹⁰¹⁸</i>	<i>„Fejérvár kapitánya...tüstént egy másik alagutat fúrat amazzal szemben...a törökök alagútja felé” ¹⁰¹⁹</i>
9.	<i>„...és ásás közben megtalálta a törökök aknáját és tüzet dobott a puskaporra (fűre!) ¹⁰²⁰</i>		<i>„Amikor a várfalakon belül az ellenség alagútja elérte a várbeliek ásta alagutat...meggyújtatta az említett összehordott anyagokat... ¹⁰²¹</i>	<i>„amikor...megtudta, hogy az ellenséges akna a falak alatt összeért az övével...azonnal lángot dobott” ¹⁰²²</i>

¹⁰¹³ Bonfini 1995. 591, 15–16. Rerum 1936. 102, 13–15. „*cunicolorum opus inchoat...fossam in antri speciem exordiuntur...*”

¹⁰¹² Thuróczy 2001. 277, 3–6. Thuróczy textus 1985. 242, 22–25. „*Huius igitur colliculi sub umbra cesar ipse fossam subterraneam castris eiusdem usque ad interiora penetrantem longam latamque, per quam agmina post sese progredi possent, egerere statuit.*”

¹⁰¹⁴ Zórasz 1958. 64, 12–13. „Καὶ οὕτως τὸ ἐπαίρασιν, ἔαν δὲν ἤθελε στείλει λόγο με μία γραφή εἰς τὴν σαῖττα ἑνὸς χριστιανός.”

¹⁰¹⁵ Thuróczy 2001. 277, 12–14. Thuróczy textus 1985. 242, 29–32. „*ut quibusdam dicere placuit, quod sagitta, nescitur per quem emissa, in castrum devolasset, cui carta quedam circumvoluta reperta extitisset, que fossam in loco memorato egeri castroque propinquam esse manifestasset.*”

¹⁰¹⁶ Bonfini 1995. 591, 26–28. Rerum 1936. 102, 27–30. „*aliqui a Christiano milite oppidanum quendam admonitum fuisse memorant; brevem epistolam sagitte alligatam immissamque menibus rem patefecisse alii prodidere.*”

¹⁰¹⁷ Zórasz 1958. 64, 13–14. „Καὶ τότε, ὡς τὸ ἔμαθε ὁ ἀφέντης ὁ Βρανᾶς, ἔκαμε ἀπὸ μεῖσα κοντραμίνα”

¹⁰¹⁸ Thuróczy 2001. 277, 15–17. Thuróczy textus 1985. 242, 32–35. „*Zowanus...instructus aliam de ipsius castris corpore progredientem fossam consimiliter subterraneam fosse cesaris obviam celeri cum labore effici...*”

¹⁰¹⁹ Bonfini 1995. 591, 29–30. Rerum 1936. 102, 30–31. „*Prefectus Albane arcis admonitus...extemplo alteram contra molitur...*”

¹⁰²⁰ Zórasz 1958. 64, 14–15. „καὶ σκάβοντας ἤρρε τὴν μίνα τῶν Τουρκῶν καὶ ἔβαλε φωτιά εἰς τὸ βοτάνι.”

¹⁰²¹ Thuróczy 2001. 277, 22–25. Thuróczy textus 1985. 243, 5–7. „*Cumque hostilis fossa intra menia castris ad fossam per castrenses egestam deducta est...mox ignis adhibitus omnes predictas res compositas succendit...*”

¹⁰²² Bonfini 1995. 591, 36–37. Rerum 1936. 102, 38–40. „*ubi hostilem fossam cum sua intra menia congruisse per exploratores intellexit, ignem repente per foramen immittit...*”

10.	„Azt mondják, hogy ebben az aknában benn égett több mint 17 000 török.” ¹⁰²³	„népéből – mint mondják – tizenhétezer embert elvesztve...” ¹⁰²⁴	„az állatokon kívül 17 000 ember pusztult el az aknában” ¹⁰²⁵
11.	„A harcban pedig életét vesztette 8 000” ¹⁰²⁶	NINCS ADAT.	„a város ostromában körülbelül 8000 embere veszett oda” ¹⁰²⁷
12.	„az ostrom (körülzárás) 7 hónapig tartott.” ¹⁰²⁸	„hét hónapot az ostrommal eltöltve...” ¹⁰²⁹	„hét hónap alatt semmit sem tudott elérni” ¹⁰³⁰
13.	„Murád szultán látva, hogy bizonytalan lett az ostrom kimenetele, lemondott erről és visszafordult Adrianopoliszba,” ¹⁰³¹	„...a császár, miután látta, hogy ez az út sem segít neki a vár megszerzésében...zaklatottan tért vissza hazájába...” ¹⁰³²	„meggondolta...feloldotta az ostromot...telelőre vonult vissza...hogy helyreállítsa és feltöltse a sereget” ¹⁰³³

Beláthatjuk, hogy a Névtelen Krónika nemcsak tartalmilag, az események sorrendjében követi a Thuróczy és a Bonfini által előadottakat, hanem egyes részeiben szövegszerűen is. Ez a hasonlóság megerősíti a szövegek közötti filológiai kapcsolatot is. A fenti táblázatban sorszámokkal láttam el a párhuzamba állítható szövegrészeket. A Thuróczy Krónikával 11, Bonfini művével viszont 13 szövegpárhuzamot találtam. Ezek alapján megállapítható, hogy a Névtelen Szerző az 1440. évi ostromra vonatkozóan használta Bonfini munkáját vagy olyan munkát, amely azt tartalmazta. A Thuróczy Krónikától pedig szöveghasználatában két „differentia specifica” választja el.

Az is megállapítható, hogy a Névtelen Krónika az ostromra vonatkozó „klasszicizáló” bizánci forrásokkal (Dukas, Khalkokondülész) viszont nem tart sem formai, sem tartalmi rokonságot. Véleményem szerint ez gyengíti azt a feltételezést is, hogy a szerző

¹⁰²³ Zórasz 1958. 64, 15–17. „Καὶ λέγουσι ὅτι ἐκάησαν μέσα εἰς τὴν αὐτὴν μίνα πλεό παρὰ δεκαφτὰ χιλιάδες Τοῦρκοι.”

¹⁰²⁴ Thuróczy 2001. 277, 29. Thuróczy textus 1985. 243, 10–11. „ut fertur, decem et septem sue gentis millibus...”

¹⁰²⁵ Bonfini 1995. 592, 2. Rerum 1936. 103, 1–2. „preter iumenta septemdecim hominum milia in cuniculis interiere...”

¹⁰²⁶ Zórasz 1958. 64, 17. „Καὶ ἐσκοτώθησαν καὶ εἰς τὸν πόλεμον ὀκτὼ χιλιάδες”

¹⁰²⁷ Bonfini 1995. 592, 5–6. Rerum 1936. 103, 5–6. „Preter hec in urbis oppugnatione octo circiter hominum milia desiderata sunt.”

¹⁰²⁸ Zórasz 1958. 64, 17–18. „ὅπου τὸ εἶχανε ἀποκλεισμένο ἑπτὰ μῆνες.”

¹⁰²⁹ Thuróczy 2001. 277, 30. Thuróczy textus 1985. 243, 11. „et septem mensibus obsidione in eadem exactis...”

¹⁰³⁰ Bonfini 1995. 592, 6–7. Rerum 1936. 103, 6–7. „Postquam se nihil septem mensibus proficere potuisse cognovit”

¹⁰³¹ Zórasz 1958. 64, 18–19. „Καὶ, ἰδόντας ὁ σουλτάν Μουράτης ὅτι δὲν ἠπόρειε νὰ τὸ πάρῃ, ἀφησέ το καὶ ἐγύρισε εἰς τὴν Ἀδριανόπολι...”

¹⁰³² Thuróczy 2001. 277, 28–30. Thuróczy textus 1985. 243, 9–12. „Quapropter cesar ipse cum nec hanc viam sibi in obtentione castri eiusdem iuvamine esse vidit, amissis...confusus repatriavit.”

¹⁰³³ Bonfini 1995. 592, 6–9. Rerum 1936. 103, 7–10. „obsidionem illico solvit...relicta Mysia, ad instaurandum exercitum et comparanda supplementa in Macedoniam et Thraciam hibernatum se recepit.”

Khalkokondülészt vagy Dukaszt teljes körűen használta volna, mert –legalábbis itt– mégsem tette.¹⁰³⁴

Ezek után adódik a kérdés, közvetlen kapcsolatba hozhatók-e az említett krónikák egymással? Ehhez a kiadások történetét kell röviden áttekintenünk. Thuróczy Krónikájának kézírata nem maradt ránk, de 1488-ban két kiadásban is megjelent. 1488. március 20-án a morvaországi Brünnben, Stahel Konrád nyomdájában; illetve június 3-án Augsburgban az átnézett és javított változat Fegher Theobald költségén.¹⁰³⁵

Bonfini 1488 májusában még csak a megbízását kapta meg a mű megírására Hunyadi Mátyás magyar királytól (1458-1490), amelyet II. (Jagelló) Ulászló király (1490-1516) meghosszabbított. Bonfini hatalmas művéből 1494–1496 között a királyi könyvtár számára először egyes *decas*okat másoltak le (I–IV. *decas*).¹⁰³⁶ Ebben már benne volt az 1440. évi ostromot tartalmazó 3. *decas* is. A mű népszerűsége megnőtt, a királyi udvarban mintegy 20 másolata volt ismert. Azonban 1510–1515 között a másolatok lassan eltűntek. Nyomtatásban végül az első három *decas* 1543-ban Baselben jelent meg. 1545-ben adták ki német fordításban, majd 1572-ben egyes részleteket franciául is. Bonfini újabb nyomdai kiadása a polihisztor tudós, Zsámboki János (Johannes Sambucus) nevéhez fűződik, aki 1581-ben Frankfurtban újra megjelentette. Ennek újabb kiadása 1606-ban, 1690-ben, 1744-ben és utoljára 1771-ben történt.¹⁰³⁷ Ha elfogadjuk a poszt-bizánci Névtelen Krónika 1603–1671 közötti keletkezését, akkor bizony feltételezhető, hogy a névtelen szerző rendelkezésére állhatott az Európában ekkorra már jól ismert Bonfini munkája vagy annak az 1440. évi ostromot is tartalmazó része.

9. 2. A tűzfegyverek, aknák megnevezése az ostrom bizánci forrásaiban

A bizánci *Névtelen Krónika* (Anonymous Zoras) szerzője – akarattalanul –, a *nyelvezetében* és *szóhasználatában* is „újat” hozott abban a tekintetben, hogy antik szerzőkre való hivatkozás teljes hiánya jellemzi munkáját. A mindennapok

¹⁰³⁴ Azt megjegyezzük, hogy hasonló a tapasztalatunk az 1439-es Szendrő ostromáról szóló tudósítással is.

¹⁰³⁵ Thuróczy 1978. 465.

¹⁰³⁶ Bonfini 1995. 1014.

¹⁰³⁷ Bonfini 1995. 1016.

nyelvhasználatát őrizte meg, a 16–17. századi *beszélt* nyelven, valahol a ión szigetek vidékének dialektusában.¹⁰³⁸

A népi nyelvhasználat azért fontos, mert a köznapi, beszélt nyelvet egészen a 20. századig, a dimotiki bevezetéséig, nem használták történeti, irodalmi és tudományos munkákra, inkább az idegen szavaktól megtisztított és ógörög nyelvet őrző katharevuszt.¹⁰³⁹ Így szerzőnk a többszörösen összetett, alá- és fölérendelt tagmondatok (a thuküdidész-i „tengeri kígyók”) helyett a népi nyelvben használt egyszerű mellérendelt mondatokat szerkesztett. Ráadásul szerzőnk vagy a másoló nem volt túl képzett sem, mert a kézirat sok nyelvtani hibát, elírást tartalmaz.¹⁰⁴⁰

Legalább ennyire kimutatható a változás *a szóhasználatában*. A beszélt nyelv szókincséből átvette, használta a még a 14. századi Moreában honos szavakat is. Az utóbbira a legjobb példa a γυρίζω ige felbukkanása az ostrom leírásának végén. Ez az ige nem található meg a klasszikus görög nyelvben, de a népi nyelven írt *Moreai Krónikában* többször előfordul.¹⁰⁴¹

Itt az 1440. évi ostrom leírásában előforduló néhány szó használatára kívánom felhívni a figyelmet. Tudjuk, hogy a szerző jól ismerte az olasz és a török szavakat, kifejezéseket is. Sőt, a klasszikus görög fordulatok helyett a hadászati eszközökre inkább az „idegen”, olasz terminusokat használta. Ezek közül a legfontosabbak – mivel egy ostrom leírásáról van szó – a tűzérségre vonatkozó szakkifejezések, amelyek még a klasszikus nyelven író bizánci történetíróknak is sok nehézséget okoztak. Bizánci forrásainkban ugyanis rendkívül nehéz a tűzfegyverek korai használatát kimutatni, mert a szerzőknek, hogy le tudják írni, új szavakat, fogalmakat kellett alkotniuk. Mariosz Philippidész hívja fel a figyelmet arra, hogy a nyelvük évezredes hagyományait féltő bizánci szerzők tartózkodtak az idegen kifejezések közvetlen átvételétől, inkább igyekeztek archaikus, általános jelentésű szavakat találni.¹⁰⁴² A túl általános megnevezések viszont tűzfegyverek használatát is rejthetik, és bennünket arra késztetnek, hogy – akár új, akár már korábban lefordított szöveghelyekről is van szó – ezeket ebből a szempontból filológiaiilag is újra meg kell vizsgálni és értelmezni. Érdemes szemügyre venni az 1440-ről szóló bizánci forrásainkat.

¹⁰³⁸ Ez a klasszikus görög nyelvtől markánsan különbözik. Többek között a casusok számának csökkenésével és ebből adódóan a praepositio-k használatának megváltozásával.

¹⁰³⁹ A XIX. században használt ún. a katharevusza is megőrizte az ógörög nyelvi elemeket, valamint 1976-ban történt hivatalos bevezetéséig, a dimotiki sem foglalta magába a népnyelvet, inkább egymásra hatottak. Mohay 1988. 5–6.

¹⁰⁴⁰ Philippides 1990. 14–15.

¹⁰⁴¹ P szövegváltozat 652., 844. és az 1048. soraiban. Schmidt 1904. 45, 58, 71.

¹⁰⁴² Philippides–Hanak 2011. 415.

Erre Khalkokondülész munkájában az ágyúra használt *télebolosz* szó a legjobb példám. E „*messzire ható/lövő fegyver*” jelentésű szót már Sztrabón használta egy közbevetett megjegyzésében, megkülönböztetésül a közelharc fegyvereitől: „*A harci szokásokat és fegyverkezést illetőleg ma sincs mindenütt azonos szokás, és azelőtt sem volt; egyesek messzeható fegyvereket használtak, amilyenek az íjászok, parittyások és dárdavető, mások azonban a közelharcra alkalmas fegyvernemeket, amilyeneket a karddal és a kinyújtott dárdával harcolók*” (10. 1. 12. , Földy József fordítása.)¹⁰⁴³ Sztrabón kifejezését már az ágyúra használta Khalkokondülész például Konstantinápoly 1422-es és Szendrő 1439-es török ostrománál.

Jóannész Anagnosztész Thesszaloniki 1430-as oszmán–török ostromakor *szkeuéról* írt. „*Mi mindenekelőtt az úgynevezett ágyút (szkeué) használtunk, amelynek csak a hangját hallottuk, viszont nem láttuk sosem az eredményét...*”¹⁰⁴⁴ Azonban a következő szövegrészlet inkább az ágyúnál kisebb tűzfegyverre vonatkozhat, kis ágyúra, azaz valamilyen puskára, amelyet az ostromlók használtak. „*Az ostromló tömeg nemcsak nyilakat használt, hanem úgynevezett kis ágyút. (szkeué mikra)*”¹⁰⁴⁵ „*Látjuk, hogy parancsra az egész tömeg a várfalhoz közeledik. Látunk egyrészt ostromlétrákat, másrészt deszkákat vivőket, másokat pedig vesszőkből font pajzsokkal, egyszóval ostromeszközökkel (helepoleisz)...*”¹⁰⁴⁶

Így találkozunk tehát a nyelvüket megőriző „klasszicizáló” bizánci szerzőknél az új találmányú tűzfegyverekre a *télebolosz*, *szkeué*, *helepolisz*, *aphetérion* megnevezésekkel, míg a latinból vagy olaszból (*bombarda*)¹⁰⁴⁷ közvetlenül átvett *boumpardosz*, *boumparda*, *loumparda* kifejezések ritkák. Kritobulosz bizánci történetíró szerint a legfőbb nyelvi probléma az volt, hogy: „*...semmilyen régi elnevezés nem található erre a szerkezetre (mékhané), hacsak nem mondhatná valaki helepolisznak*”¹⁰⁴⁸ (=városzívó, várospusztító)

¹⁰⁴³ Strabón: Geógraphika. Fordította: Dr. Földy József. Budapest 1977. 477. (Sztrabón 1977)

¹⁰⁴⁴ Αναγνώστης 1993. 58, 15–17. (9. fejezet) „Πλέον δε τῶν ἄλλων ἐχρώμεθα τῇ καλουμένη σκευῇ, ἥς ἦχον μὲν ἠκούομεν μόνον...”

¹⁰⁴⁵ Αναγνώστης 1993. 72, 3–4. (12. fejezet) „Ὅν βέλεσι δὲ μόνον ἐχρῶντο τὸ πλῆθος, ἀλλὰ καὶ τῇ καλουμένη σκευῇ μικρᾷ...”

¹⁰⁴⁶ Αναγνώστης 1993. 64, 22–66, 4. (11. fejezet) „...ὁρῶμεν κατὰ τὴν ἀγγελίαν καὶ τὸ πλῆθος ἄπαν προσχωροῦντας τῷ τεῖχει, τοὺς μὲν κλίμακας ἐπιφερομένους, τοὺς δὲ σανίδας ἐκ πτόρθων, πάντας ἀπλῶς κομίζοντας ἐλεπόλεις...”

¹⁰⁴⁷ Herczeg Gyula: Olasz–magyar szótár. I–II. Budapest 1952. 228. A továbbiakban: Herczeg 1952.

¹⁰⁴⁸ Az ókori hadvezér Démétriosz Poliorkétész hatalmas, kilencemeletes ostromtornyát nevezték így, amelyet Kr. e. 305/304-ben Rodosz ostromakor vetett be.

vagy *aphetérionnak* (=pattantyú), a *mostaniak* azonban mind közös elnevezéssel ezt csak *szkeuénak* (=felszerelés, szerszám, eszköz) nevezik.”(I. 30. 8.)¹⁰⁴⁹

Az 1440. évi ostromra vonatkozó forrásaink közül viszont a népi görög nyelven írt *Codex Barberinus Graecus III.* kódex névtelen krónikásánál a *λουμπάρδες* szó fordul elő II. Murád 1422-es konstantinápolyi (37^v)¹⁰⁵⁰ és 1440-es nándorfehérvári várostromainak leírásában (40^v–41^r).¹⁰⁵¹ A nyugat-európai nyelvből való közvetlen átvétel korábban, ebben az ún. bizánci „nyelvújításban” elképzelhetetlen lett volna.

Hasonlóképpen a török táborból a várba belőtt nyílvevesszőre a Névtelen Krónika a latin *sagitta* kifejezést használta: *σαῖτα* (40^v)¹⁰⁵² a *τόξον* vagy az általánosabb *βέλος* helyett.

Másik észrevételem az ostromban alkalmazott aknák megnevezésére vonatkozik. Khalkokondülész az 1440. évi ostromnál nem említi ugyan az alagutak használatát, ám amikor II. Murádnak az 1430-as Thesszaloniki elleni ostromát beszéli el, a klasszikus görög *τὸ ὄρυγμα*, *-ατος* kifejezéssel él (*kifelé vezető aknák/alagutak* *ὄρυγματα ἐκτὸς φέροντα*).¹⁰⁵³ Ez a szó klasszikus használatú, már Polübiosznál is felbukkan Ambrakia ostromának (Kr. e. 189) leírásában (XXI. 27–28).¹⁰⁵⁴ A Névtelen Szerző mégsem ezt, hanem az olasz eredetű *μίνα* (*mina*) szót és ennek megfelelően az ellenakna *κοντραμίνα* (41^r) kifejezést alkalmazza.¹⁰⁵⁵

Találtam azonban más eseteket is névtelen krónikásunk szóhasználatában, ahol nem követi „klasszicizáló” görög elődöket. Khalkokondülész az újnak számító találmány, az ágyú működésének leírásakor a fekete vagy „füstös” lőporra a *konisz* (= por) szót használta.¹⁰⁵⁶ A Névtelen Krónika nem pornak, hanem „fünek” mondja a fekete lőport, ezen a ponton nem követve latin forrásainak megnevezését (*pulver*) sem. „...*a vránai*

¹⁰⁴⁹ „ἀλλ’ οὐδὲ ὄνομα παλαιὸν εὐρίσκεται ταύτῃ τῇ μηχανῇ, εἰ μὴ πού τις τὴν ἐλέπολιν εἶποι ἢ ἀφετήριον, κοινῶ δὲ ὄνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντες σκευήν.” Critobuli Imbriotae Historiae. Recensuit Diether Roderich Reinsch. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. XXII). Walter de Gruyter, Berolini et Novi Eboracii 1983. 46, 16–19. (A továbbiakban: Critobulos 1983) Korábbi fordítása: Kritobúlosz: II. Mehemet élete. Fordította Szabó Károly. Budapest 1875. 57, 6–10. (A továbbiakban: Kritobúlosz 1875) Idézi: Philippides–Hanak 2011. 415.

¹⁰⁵⁰ Zórasz 1958. 60, 3, 8.

¹⁰⁵¹ Zórasz 1958. 64, 7.

¹⁰⁵² Zórasz 1958. 64, 13.

¹⁰⁵³ Darkó 1923. 14, 6.

¹⁰⁵⁴ Polybios text 1995. 296, 298; Polübiosz 2002. 254–256; Szabó 2010. 75.

¹⁰⁵⁵ Zórasz 1958. 64, 11; Zórasz 1958. 64, 14. Herczeg 1952. 793.

¹⁰⁵⁶ Lásd: 10. 4. fejezetet. Illetve: Marc C. Bartusis: The late Byzantine army: arms and society, 1204–1453. Philadelphia 1997. 336. A továbbiakban: Bartusis 1997.

parancsok, belülről egy ellenaknát ásatott és ásás közben megtalálta a törökök aknáját és tüzet dobott a puska porra (sic! t. i. a fűre).”¹⁰⁵⁷

Ennek a kérdésnek egyúttal fontos technikatörténeti jelentősége van, amelyet részletesen a technikatörténeti fejezetben tárgyalok (10. 5. fejezet). Felfigyeltem arra, hogy Kritobulosz, Anagnósztész és Dukasz is a *botané* (= fű, takarmány) megnevezéssel élt.

A névtelen krónikás a puskák elnevezésében sem követi „klasszicizáló” bizánci elődeinek szóhasználatát. A magyarországi latin forrásokon túl, a bizánci Khalkokondülész passzusának újraértelmezéséből megtudjuk, hogy a védők akkoriban újnak számító puskákat is használtak. *„A szultán hadserege a város felől elháríthatatlanul szenvedett a védők ágyúinak és puskáinak (télebolón kai téleboliszkón)”¹⁰⁵⁸ bőséges csapásától...*”¹⁰⁵⁹ Előbb mondtuk, hogy az ágyúra Khalkokondülész a legjobban elterjedt *télebolosz* szót alkalmazta.¹⁰⁶⁰ De van egy másik kifejezése is. Mi lehet a védők által használt *téleboliszkosz*? Nyelvtanilag az előbbi kifejezés dēminutívája: *téleboliszkosz*, amelyet így „kis ágyú”-nak, azaz *puskának* fordítottam.

Dukasz is ismertetett egy ilyen puskát, amelyet az archaikus *mékhané* (=szerkezet, gép, eszköz) szóval nevezett meg. Nándorfehérvár ostrománál azonban elég körülményesen, a megfelelő szavakat keresve, de egyedülálló részletességgel leírja azt a védők által használt, bronzból készített *mékhanét*, amelynek maga is elismeréssel adózik.¹⁰⁶¹

A *Codex Barberinus Graecus III* Névtelen krónikása Konstantinápolynak II. Murád 1422-es szultáni ostromáról szólva megjegyezte, hogy (37^v) „...ekkoriban még nem volt sok *bombarda* (λουμπάρδες, azaz ágyú) és *puska* (τουφέκια).¹⁰⁶² Szerzőnk a puskára a τουφέκια szót használta, amely viszont nem található az 1440. évi nándorfehérvári ostrom leírásában. Véleményem szerint ezt a kifejezést az oszmán–török szóhasználat is átvette, amikor a puskásokat tüfekçi-knek nevezték.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁷ Zórasz 1958. 64, 14–15. „...ὁ ἀφέντης ὁ Βρανῶς, ἔκαμε ἀπὸ μέσα κοντραμίνα καὶ σκάβοντας ἤνρε τὴν μίνα τῶν Τουρκῶν καὶ ἔβαλε φωτιά εἰς τὸ βοτάνι.”

¹⁰⁵⁸ Lásd: Darkó 1923. 10; Szabó 2012. 124. Lásd a 8. 3. fejezetet.

¹⁰⁵⁹ „ἐπεπόνθει δὲ τὰ στρατεύματα πρὸς τῆς πόλεως ἀνήκεστα ὑπὸ τε τηλεβόλων καὶ τηλεβολίσκων παμπόλων ἐς τὸ βασιλέως στρατόπεδον ἀφιεμένων” Darkó 1923. 25, 14–16.

¹⁰⁶⁰ Philippides–Hanak 2011. 415.

¹⁰⁶¹ Grecu 1958. 265, 1–7.

¹⁰⁶² Zórasz 1958. 60, 3. „ Αμμή ἀκόμη λουμπάρδες, τουφέκια δὲν ἦτανε πολλά.”

¹⁰⁶³ Csáki Éva: Török–magyar szótár. Budapest 2001.² 344. (tüfekçi) (Csáki 2001²); Bayerle 1997. 160 (tüfekçi, tüfeng-endāz=musketeur).

*„Jó vitéz Szováti János bán tisztiben akkoron Fejérvárban
az vitézek között forgódik mindönött, vagyon nagy biztatásban,
szíve bátorságban, bölcs hadakozásban, jeles minden dolgában,
vitézekkel térszen Szováti János bán nagy kárt császár hadában.”*
(Nagybáncsai Mátyás, 1560)

10. Elemzések és következtetések

10. 1. Az ostrom rekonstrukciója

Korántsem lenne teljes az ostromot megelőző körülmények vizsgálata, ha az oszmán–törökök szempontjait nem vennénk figyelembe néhány megállapítás erejéig. Az oszmánoknak jól fel kellett készülniük erre az ostromra, amely a megelőző évek szisztematikus szultáni támadásainak végpontjaként érkezett el számukra.

Előrebocsátva mondanivalómat egyetértek azzal a feltételezéssel, hogy az 1390-es években is elérte egy szultáni török támadás Nándorfehérvárt.¹⁰⁶⁴ A törökök azonban – esetleges elfoglalása esetén – nem tudták volna akkor tartósan megtartani, mert az ország határáig az Oszmán Birodalom még nem ért el, bár a szerbiai területek nagy részét vazallusi függésben tartotta. Egy ilyen vár ellen mozgósítani kellett a birodalom teljes haderejét, amelyet csak szultáni parancssal lehetett végrehajtani és összehangolni. A 15. századi Nándorfehérvár elleni ostromokat végigkövetve látjuk, hogy ezek mindig a szultánok személyes vezetése alatt álltak.

A megtámadott ország belső meggyengülésére – mint a megfelelő pillanatra – várni kellett, amely egészen Albert király haláláig kitolódott. A kettős királyválasztás miatti polgárháború kitörése erre ismét lehetőséget adott, amelynek befejezése egyhamar nem volt várható. Egy hosszan tartó körülzárással, a falak megvívására alkalmas nehéztüzérséggel, hadifelszereléssel, megfelelő létszámmal végrehajtott ostromra csak ekkorra, 1440 tavaszára értek meg a feltételek, amelyet idézett forrásaink ki is emeltek.

Az 1440. évi szultáni támadó hadjárat iránya is eldőlt. A szultáni had főerege immár nem Erdély felől támadta meg az országot, mint 1438-ban. Ebben az is szerepet játszott, hogy Erdélyben ebben az évben a vízrajzi viszonyok nem lehettek alkalmasak egy nagy hadsereg felvonulására, folyón való átkelésére. Losonci Dezső erdélyi vajda Tallóci Matkónak, 1440. június 19-én keltezett oklevelében arról írt, hogy a folyók annyira megáradtak, hogy egyben lehetetlenné tették a só szállítását is.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁴ Lásd: a 13. 3. fejezetet.

¹⁰⁶⁵ DL 55 213

Az ostrom menetének rekonstruálását a rendelkezésre álló források összevetésével kísérlem meg. A latin nyelvű forrásaink az ostromra történő felfejlődést aránylag jól ismertetik. A polgárháborúval elfoglalt ország figyelmét lekötötte az egymás elleni harc, amelyről viszont a törököknek jó ismereteik voltak, ez indokolta a támadás időpontját (Thuróczy, Bonfini, Callimachus). Erről a latin forrásokat felhasználó Névtelen Krónikás, azaz Anonymous Zoras is tudott. Bár az Oszmán Birodalomban teljes mozgósítást sejthetünk, egyik forrásunk sem említi a vár alá felvonuló ostromlók létszámát. A török oldalon, a Dunán felhajózó flottáról egyedül a bizánci forrásaink tesznek említést. Dukasz több mint száz hajóról tudott. Az oszmán-török Âşık Paşazade pedig arról írt, hogy a törökök által szerzett foglyok száma végül nagyobb lett az ostromlókénál.

Az ostrom első szakaszában a várhoz megérkező török sereg teljesen körülfárta a várat, azaz blokád alá vette (Thuróczy, Bonfini, Callimachus). A törökök hosszú ostromra rendezkedtek be, amely megakadályozta a külső segítség bejuttatását és lehetőséget adott a vár védőinek kiéheztetésére is. Ezt Dlugos meg is fogalmazta.

A latin nyelvű lengyel forrásaink említik egyedül I. Ulászló lengyel–magyar király követküldését II. Murád szultánhoz, amelynek célja az időnyerés és a törökök szándékának kiderítése volt. Azonban a szultán a követeket – jogsértő módon – visszatartotta és letartóztatta. A követek száma és személye a névtelen lengyel levélírónál, Dlugosnál, valamint Callimachusnál eltérő. Bár a névtelen lengyel levélíró és Dlugos leírása Piotr Łęczyci személyében megegyezik (Petrus Lancziczsky, Petrus Lanciczki de Lankoschino).

Azt is tudjuk, hogy az ostromló sereg jól fel volt szerelve a vár megvívásához használt, szokásos ostromgépekkel. Thuróczy és Bonfini ezek mibenlétéről még általánosságban fogalmazott. Dlugos tudott az ostromlóknál lévő falbontó bombardákról és a védők által használt bombardákról, amellyel a török hajókat eredményesen lőtték. A török hajók elleni sikeres küzdelmet – egy gálya legénységgel együtt való elfogását, egy másik elsüllyesztését – a névtelen lengyel levélíró beszámolója is megerősítette. Callimachus a törökök által használt faltörő gépeket és fából készített ostromtornyokat is megemlített. A bizánci források – szövegértelmezésem szerint – az akkor újak és korszerűnek számító tűzfegyverek használatáról szintén tudtak. Khalkokondülész szerint az ostromlók ágyúkkal törették a falakat, a védők pedig erre ágyúkkal és puskákkal válaszoltak. Amíg Dukasz a támadóknál lévő kőhajító gépekről írt, addig a védőknél puskák használatáról tudott. A Névtelen Krónikás (Anonymous Zoras) leírásában pedig a törökök által használt

bombardákat találjuk meg. Az általunk használt oszmán-török források ostromgépekről nem tettek említést.

Az ostromgépek, ágyúk eredményességéről szólva meg kell jegyeznünk, hogy a vár falainak rombolásáról ellentmondásosak a források információi. Míg a források egy része (Thuróczy) a falak teljes rommá lövéséről szól, addig mások csak részleges pusztításról tudnak (Bonfini, Dlugos). Khalkokondülész pedig Evrenosz fia Ali támadása során tudósított a várfal egy részének lerombolásáról. A falak pusztítása valószínűleg nem lehetett teljes, hiszen a Thuróczy és Bonfini, valamint Anonymous Zoras szerint a védők a nappal lerombolt falakat éjszaka meg tudták erősíteni vagy fel tudták építeni. Figyelembe kell venni, hogy vár több oldalát már kettős falrendszer védte. Az alacsonyabb magasságú, külső falszakaszok károsodása esetén azokat gyorsabban felemelhették, a két fal közötti helyeket pedig a törmelék, föld behordásával megerősíthették.

Amíg a Nándorfehérvárt védő kapitányt, Tallóci Jovánt forrásaink megnevezik (Thuróczy, Bonfini, Dlugos, Callimachus, Anonymous Zoras), az ostromló sereg vezéreiről, a szultánon kívül, alig van információnk. Érdekes módon erről az oszmán-török források sem számolnak be. Talán ebben a vereség ténye is közrejátszhatott. A bizánci források közül egyedül Khalkokondülész nevezi meg az előbb említett és az ostromban vitézkedő Evrenosz fia Ali-t, aki a török forrásokban jól azonosítható korábbi magyarországi, majd albániai portyázásai kapcsán.¹⁰⁶⁶ A szultán megérkezésekor először hagyományos módon, a falak ellen – szárazon és vizen – indított általános rohamokkal kezdte az ostromot. Véleményem szerint a névtelen lengyel levélíró az egyik ilyen utolsó rohamról tudósított.

A szultán, miután a hagyományos módon, a falak töretésével és a falakra vezetett rohamokkal célt nem ért, más technikát választott: földalatti aknákkal próbált bejutni. Az ostrom második szakaszát innen számítom. Az aknák létéről azonban a forrásaink megoszlanak.

A magyarországi latin nyelvű forrásaink, Thuróczy és annak nyomán Bonfini írják le a földalatti aknák alkalmazását, a bizánci források közül pedig az őket feltehetően felhasználó Anonymous Zoras. Az oszmán-török forráscsoportból, a Tarihi Üngürüszből ismert, a védők által alkalmazott „*föld alatti folyosókat*” is ide soroljuk. Ezek egységesek abban is, hogy a védők is ellenaknával, annak berobbantásával hátrították el sikeresen e támadást.

¹⁰⁶⁶ Melikoff 1965. 721. Lásd az 5. 4. és a 6. 2. fejezeteket.

A forrásaink másik része is hivatkozik robbantásra, de nem a föld alatt, hanem a várárok sáncában. A latin nyelven író lengyel krónikásaink, Dlugos és Callimachus szerint a védők a törökök által a várárokba előzőleg behordott fahasábokra puskaport szórtak. Majd ezt akkor gyújtották meg, amikor a falakra irányuló roham megindult. A bizánci szerzők, valamint az oszmán-török források nem tesznek említést aknák vagy várárok felrobbantásáról.

A szakirodalomban egyedül Jefferson reflektált erre az ellentmondásra. Véleménye szerint Dlugos leírása a megbízhatóbb.¹⁰⁶⁷ Csak hogy Belgrádban az aknák létének régészeti bizonyítékai vannak, melyeket később tárgyalok.¹⁰⁶⁸ A kérdés megoldásához közelebb visz bennünket az, ha tudjuk, hogy mindkét ostrommódszernek lehetett valóságalapja. A várárok feltöltése még az ostrom első szakaszához tartozhatott, amennyiben ezáltal nemcsak a létrákat, hanem az ostromtornyokat is így lehetett a falakhoz közel vinni és onnan eredményes rohamot indítani.

A hosszan elhúzódó ostrom során folyamatos kísérlet történt a védők megadásra kényszerítésére. Míg Thuróczynál és Bonfininél, valamint Anonymous Zorasnál a török táborból a nyílveszőn belőtt üzenet a védőket csupán a török akna helyéről informálta, addig Dlugos és Callimachus szerint a várba belőtt nyílveszők a vár megadásáért kilátásba helyezett jutalmakat is tartalmazták. II. Murád szultán ugyanezt tette már 1430-ban, Thesszaloniki ostromakor is. Jóannész Anagnosztész szerint „*a legtöbb levelet nyílveszőkkel küldte be (a várba).*”¹⁰⁶⁹

A forrásokból az a következtetés vonható le, hogy a szultánt végül a veszteségei kényszerítették a hosszú ostrom második szakaszának abbahagyására és a visszavonulásra. Konkrét adatokról azonban alig van tudomásunk. A védők soraiban lévő veszteségekről egyik forrás sem hagyott ránk információt. A török veszteséget a berobbantott aknában Thuróczy és Bonfini 17 000 főre teszi. Ennek nagyságát Bonfini jobban érzékelteti azzal az adatával, hogy 20 000 ember dolgozott az ásás során. Bonfini szerint a város ostromában ezenkívül még 8 000 ember esett el. Dlugos és Callimachus sem írt számszerűsített veszteségekről, a bizánci forrásaink közül egyedül Anonymous Zoras vette át Bonfini adatait. A bizánci Dukasz erről nem tesz említést, de írt a török táborban pusztító dögvészről és a védők puszkái által okozott pusztításokról. Az oszmán-török források pedig a törökök által szerzett zsákmány óriási voltát hangsúlyozzák.

¹⁰⁶⁷ Jefferson 2012. 243.

¹⁰⁶⁸ Lásd a 10. 4. fejezetet.

¹⁰⁶⁹ „καὶ γράμματα τοῖς βέλεσι πεπομφῶς ἐντὸς πλεῖστα...” : Αναγνώστης 1993. 54, 19–20. (9. fejezet)

Az ostromló török flotta harcáról és veszteségeiről egyedül a névtelen lengyel levélíró, Dlugos és Callimachus emlékezett meg. Pedig az ostromban fontos szerepe volt, mert a folyók felőli vízi utat – egy felmentő sereg érkezésének fontos útját – zárták el. Tudjuk, hogy a törökök az 1430-as évekre felismerték az Al-Duna fontosságát a Magyar Királyságba való betörésekhez, illetve a nagyobb ágyúik szállításához.¹⁰⁷⁰ A török flotta egyre növekvő fenyegetéséről és funkciójáról már az átutazó *Bertrandon de la Brocquière* beszámolójából tudjuk, hogy a Nisava és a Morava-folyóknál 80-100 gályát, tutajt tartanak a törökök azért, hogy seregüket át tudják szállítani a háború idején.¹⁰⁷¹ Galambócnál pedig „A törököknek itt száz naszádjok van Magyarországra megtámadására.”¹⁰⁷² Az 1437. évi hadjárat egyik célja pedig ezek megtámadása és megsemmisítése volt. 1456-ban 200 hajóval, köztük 64 gályával vonult fel Nándorfehérvár ostromára a török sereg. A Dunán a 16. században Galambócon és Szendrőn és Krusevacon már török hajóépítő telepek voltak.¹⁰⁷³

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Nándorfehérvár ostromával egyidejűleg portyázó-fosztogató török seregek is betörték az országba. Dlugos szerint Erdélyben a török sereg sok foglyot szedett és rabszolgává tett. A kortárs török történetíró, Âşik Paşazade például a Száván átkelő seregben lehetett. Nesri és Szeád-Eddin munkájában szintén megemlékezik a Száván túli portyázásról. Ez azt jelentette, hogy a vár ostromában nem a teljes haderő vett részt, hanem az ostromra nem alkalmas, főleg lovas alakulatokat portyázni küldték.

A latin nyelvű lengyel forrásaink szerint Murád szultán a lengyel követeket csak az ostrom befejeztével engedte el. A névtelen lengyel levélíró még a tárgyalásokban reménykedett, annak végkimenetelét nem ismerte. Dlugosnál bővebben erről Callimachustól tudunk meg részleteket. Ulászló király nem fogadta el Murád túlzó békefeltételeit és katonai segítséget kért és kapott Lengyelországból.

A szultáni sereg 1440. évi visszavonulását követően, a vár környezetében megmaradt az oszmán–török katonai aktivitás. Az ostrom következményeképpen a várhoz közel egy erődöt építettek – vagy ha korábban épült – azt megerősítették. Ez Zsarnó vára (Žrnov), amelyet a szakirodalom többsége szerint 1441-ben Szeád-ed-Din (Sehabeddin) ruméliai beglerbég építtette fel.¹⁰⁷⁴ Ez oszmán ellenerődként nyugtalaníthatta a védőket, és mivel

¹⁰⁷⁰ Gábor Ágoston: *Guns for the Sultan. Military Power and Weapons Industry in the Ottoman Empire.* Cambridge 2005. 18. A továbbiakban: Ágoston 2005.

¹⁰⁷¹ Brocquière. 1848. 358.

¹⁰⁷² Szamota 1891.81. Lásd még az 5. 4. fejezetet.

¹⁰⁷³ Ágoston 2005. 49–50.

¹⁰⁷⁴ Szakály 1986. 33.

magas és meredek hegyen, 511 méteren volt, innen beláthattak Nándorfehérvárba.¹⁰⁷⁵ Colin Imber is – bár néven nem nevezi – egy ellenerőd építését emeli ki az 1440-es ostromban.¹⁰⁷⁶ Az oszmán források ezt a várat Havále néven nevezik. Ez megőrződött a mai Avala-hegy nevében, ahol a vár helyén ma az Ismeretlen katona emlékműve áll. A vár építését a 17. századi világutazó Evlia Cselebi, bár I. Bayezid idejébe helyezte, de Sehabeddin pasát említi meg építőjeként, kifejezetten „*Belgrád vára hitetleneinek meggyengítése végett.*”¹⁰⁷⁷

Bonfini tudott az ostromot követő portyákról is, amelyek a Tisza, Dráva és a Száva környékét érintették.¹⁰⁷⁸ Valószínűnek tartjuk, hogy amikor Hunyadi János 1441 júniusában átvette Nándorfehérvár parancsnokságát és Izsák (Īsa) szendrői béget Nándorfehérvár közelében legyőzte,¹⁰⁷⁹ ebben Havale ellenerődje is szerepet kapott. Erről a győzelemről szintén Bonfinitól tudunk meg részleteket, ám az ellenerőd említése nélkül. Izsák szándéka az volt, hogy „*végre elfoglalhassa a végszükségre jutott Fehérvárt, amelyet a császár nem bírt bevenni*” (Kulcsár Péter fordítása).¹⁰⁸⁰

Zsarnó vára a második nándorfehérvári szultáni ostrom (1456) alkalmával ismételten fontos szerephez jutott. Sőt, véleményem szerint a bizánci Khalkokondülész is erről a Belgrádhoz közeli ellenerőről (ἐπιτειχισμός) írta, hogy egykor Sehabeddin (Szabatinész) építette és, hogy Hunyadi Mátyás – 1463. évi török ellenes harcai során – megostromolta (II. 283.).¹⁰⁸¹

Az 1440-es ostrom következménye a déli vármegyék népesedésében is megmutatkozott. A szerb lakosok egy része, főleg Kevéről, a töröktől való félelemben a Csepel-szigetre költözött és 1440. október 10-én I. Ulászló engedélyezte számukra Kis-Keve (a mai Ráckeve) megalapítását. Keve és Krassó vármegyék törvényhatóságai megszűntek. Az utolsó főispán Kevében és Krassóban éppen Tallóci Frank volt.¹⁰⁸² A helyzet megnövelte a Szörényi Bánság katonai feladatát. A volt szörényi bánt, Tallóci Frankot (1436–1438) – az

¹⁰⁷⁵ Cseh 2007. 7, 14.

¹⁰⁷⁶ Imber 2002. 279–280. „*In 1440 Murad II. opened his unsuccessful siege of Belgrade with the construction of a blockading fort to the south of the city.*”

¹⁰⁷⁷ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította és jegyzetekkel ellátta Dr. Karácson Imre. In.: Török–magyarkori Történelmi emlékek. Török történetírók III. Budapest, 1904. 157. (A továbbiakban: Karácson 1904) A kérdéshez bővebben lásd a 13. 3. fejezetet.

¹⁰⁷⁸ Lásd a 8. 5. fejezetet.

¹⁰⁷⁹ Teke 1980. 106; Pálosfalvi 2005. 68.

¹⁰⁸⁰ Bonfini 1995. 593, 8–9.

¹⁰⁸¹ Baán 2013. 328. Lásd a 13. 4. fejezetet.

¹⁰⁸² Milleker 1914. 39.

ifjabb (Hunyadi) János nevű testvérével – Hunyadi János követte a tisztségben (1438–1446).¹⁰⁸³

10. 2. Az ostrom kezdete, vége és a szultáni hadsereg akciórádusza

Az 1440. évi nándorfehérvári ostrom kevés konkrét adata közül a legfontosabb a források által említett hosszú ostromidő. Ezt Thuróczy, Bonfini, Anonymous Zoras és a Tarihi Üngürüş hét hónapban, Dlugos és Dukasz hat hónapban határozta meg. Ezt azért fontos kiemelni, mert Thuróczy szerint a törökök is számon tartották és az 1456. évi ostrom alkalmával erre emlékeztették II. Mehmed szultánt (1444–1446, 1451–1481).

Sajnos a rendelkezésre álló források a vár 1440. évi ostromának pontos kezdetét és befejezését nem, csupán az időtartamát határozzák meg. Így következtetnünk kell a valószínű időpontokra. A csillagászati módszer sem segít, a forrásokban nincs szó nap- vagy holdfogyatkozásról. 1440. február 3-án Európából jól látható lett volna egy napfogyatkozás, azonban ez még az ostrom előtti időben történt. Július 29-én volt ugyan egy gyűrűs napfogyatkozás, de az csak Ausztráliából és a Déli Sarkról volt látható, így Nándorfehérvár ostromának időpontjában sem nyújthatnak segítséget.¹⁰⁸⁴ Míg 1456. június 3. körül a Halley-üstökös feltűnését nagy visszhang kísérte, addig 1440-ben nem tűnt fel üstökös.¹⁰⁸⁵

A török sereg legkorábban – a később évszázadon át is követett szokásos időben – az oszmán katonai hagyomány szerint, az első fű kisarjadásakor, a török nyári félév kezdetén, Hizir Iljász napjától, április 23-ától (a keresztény Szent György-nap közelében) indulhatott útnak.¹⁰⁸⁶ Ez a lovasság szempontjából volt meghatározó. A hadműveletek befejezésének hagyományos ideje pedig október 26. Kászim-napja, török téli félév kezdete volt (a keresztény Szent Demeter-nap közelében).¹⁰⁸⁷

Mivel a szultáni hadseregek a 15. században – sőt később I. Szülejmán szultáni seregei sem – még nem tudtak az országban áttelelni, a szultáni fővárosból elinduló és visszatérő

¹⁰⁸³ Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története. Első kötet. Budapest 1877. 42 (Pesty 1877); Mályusz 1984. 131.

¹⁰⁸⁴ <http://eclipse.gsfc.nasa.gov> (A belépés ideje: 2012. 03. 13)

¹⁰⁸⁵ Az 1456-os Halley-üstökös feltűnésére lásd: Seláf Levente: Belgrád felett az ég. In.: Miscellanea, tanulmányok a régi magyar irodalomról. Szerkesztette: Szentpéteri Márton. Budapest 2001. 179. A továbbiakban: Seláf 2001.

¹⁰⁸⁶ A kérdés áttekintése: A kérdés áttekintése: Tóth Sándor László: A Kászim-nap és a tizenöt éves háború. Hadtörténelmi Közlemények 1995/2. 25–33. (A továbbiakban: Tóth 1995) Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 90. (A továbbiakban: Tóth 2000)

¹⁰⁸⁷ Tóth 2000. 89.

sereg hatékonysága kapcsán nem feledkezhettünk meg az akciórádiusz, a hadsereg működési hatósugarának figyelembe vételéről sem.

Első megközelítésben komoly különbséget találunk, mivel ez a hatósugár Nándorfehérvár 1440. évi ostroma esetében más feltételekkel alkalmazható. Ebben is lényegesen különbözik Nándorfehérvár második, 1456. évi szultáni ostromától, amikor már a törökök a bizánci fővárost elfoglalták. 1440-ben az Oszmán Birodalom központja közelebb, az európai Drinápolyban volt. Ahogyan Perjés Géza is megállapította az „*oszmán állam helyzete igen kedvező, mivel a hadműveleti vonala rövidebb, azonfelül belső vonalon volt.*”¹⁰⁸⁸ Elvileg az akciórádiuszban Nándorfehérvár így könnyebben volt elérhető, mint 1453-ban, Konstantinápoly oszmán-török elfoglalása után.

A Magyar Királyságot egyrészt délről Drinápolyból (Edirne) a Havasalföld felől gyorsabban lehetett elérni. Ezt a reális lehetőséget már Zsigmond király is felismerte. Pásztói János volt országbíróhoz írott 1399. március 23-án írt oklevele (DL 42 705) szerint: „*Bajazid, a törökök ura óriási hadseregével személyesen a Tengeren innen, Adrianopolis városában van, ahonnan 5 nap alatt (sic!) könnyen el tud érkezni a Dunához...*”¹⁰⁸⁹ Az egyedüli nehézséget viszont a Dunán való átkelőhely keresése jelentette, amelyen csak Gyurgyevó (Jerköki) megépítése segített. Ezt az útvonalat használták a törökök már az első támadó portyáik során, de szultáni fősereg is választotta: II. Murád 1438-ban, Erdély elleni támadásakor. Havasalföld oszmán függésével pedig ezen útvonal akadálytalanul rendelkezésre állott és az a királyi jóslat is, amelyet még Zsigmond tett a fenti oklevélben szintén beteljesült. „*...a vlahok látják, hogy segítségünktől meg vannak fosztva, nem maradnak meg hűségünkhöz, hanem rövidesen alávetik magukat a török igának...*” (Rázsó Gyula fordítása).¹⁰⁹⁰

A másik útvonal Szerbia felől kínálkozott. Perjés Géza szerint a Drinápoly–Nándorfehérvár közötti rövidebb távolság körülbelül 50 – 70 nap alatt volt teljesíthető.¹⁰⁹¹ Az indulás kezdő időpontjaira nézve későbbi analógiát keresve megtudjuk, hogy 1526-ban például Konstantinápolyból április 23-án indult a szultáni sereg és június 30-án ért Nándorfehérvárba. Ez kb. 900 – 1000 km, 67 nap alatt. Még így is legalább négy hónapos

¹⁰⁸⁸ Perjés Géza: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356–1699) *Hadtörténelmi Közlemények* 1966. 866. (Perjés 1966)

¹⁰⁸⁹ Idézi: Rázsó 1973. 424. „*Bayzat turchorum dominus cum maximo exercitu in civitate Adrianopolis sit personaliter citra mare, unde facilliter posset in diebus quinque usque ad Danubium pervenire...*” (Zsigmond okl. I. 5769)

¹⁰⁹⁰ Rázsó 1973. 424.

¹⁰⁹¹ Perjés 1979. 64.

hadműveleti időt tett lehetővé.¹⁰⁹² Perjés Géza szerint 1526-ban a szultáni sereg és a zsoldosok május 3-án érkeztek meg Drinápolyba, ahol várakoztak és csak 8-án indultak tovább.¹⁰⁹³ Vagyis 53 nap alatt tették meg ezt az utat Nándorfehérvárig.

Azonban tudnunk kell, hogy a magyar területek ellen vezetett hadjáratokban a szultán vezette sereg Drinápolyban gyülekezett, még Konstantinápoly 1453-es elfoglalása után is. Itt csatlakozott a Dardanelláknál átkelt anatóliai sereg, a Balkán török egységei pedig Szófia közelében. Szabó Tibor szerint a Drinápoly–Szófia–Nis útvonalon körülbelül 25 nap alatt ért a sereg Nándorfehérvárra.¹⁰⁹⁴

Ehhez képest Szántó Imre a szülejmán-i hadjáratok naplói alapján 1526-ban 71, 1529-ben 68, 1532-ben 60 napot említ Isztambulból Nándorfehérvárra és 2 vagy 2,5 – 3 hónapos hadműveleti idővel számolt. De 3 hónapnál (július–augusztus–szeptember) az élelemszállítás és a szállítás nehézségei miatt nem többet.¹⁰⁹⁵

Rázsó Gyula szerint a 14–17. században a szultáni sereg legkorábban áprilisban gyűlt össze, Konstantinápolyban, május elején Magyarország felé indult, július derekára érte el Belgrádot és 3, 3,5 hónap hadműveleti idő állt rendelkezésükre. Rázsó is bár figyelembe vette Drinápolyt, de hozzátette: „*a török hadak 1453 előtt Bizánc helyett Drinápolyban gyülekeztek, éppúgy július (sic!) derekán érték el Belgrádot, mint utódaik.*”¹⁰⁹⁶ Ebben éppen 1440-es ostromra hivatkozik, amikor szerinte „*1440. június végén vagy július elején kezdődhetett Belgrád ostroma*” Ehhez a megállapításához viszont nem vette figyelembe a tizenhat évvel korábbi ostromra vonatkozó források nagyjából egybehangzó adatait, és az 1456. évi ostromot vette párhuzamnak. Mégpedig azt Thuróczy leírásából, amikor is az ostrom kezdetén „*Phoebus szekere pedig az Ikrek mezején haladt, midőn a törökök császára rettenetes ostrommal szállotta meg Nándorfehérvárat...*”¹⁰⁹⁷

Azonban számunkra úgy tűnik, hogy mind Perjés, mind Rázsó megállapításait módosítanunk kell. Mert ismertetett forrásaink következetesen 6–7 hónapos hosszú ostromról szólnak és a hadtörténetészeknek így – látszólag – ellentmondanak.

A fenti adatokkal számolva a török sereg 1440 áprilisától csak június vagy július közepére ért volna oda, amelyet forrásaink nem támasztanak alá. Tehát mindenképpen a korábbi odaérkezés a lehetséges. A cseh történész Jireček szerint a török sereg

¹⁰⁹² Perjés 1979. 54.

¹⁰⁹³ Perjés 1979. 337.

¹⁰⁹⁴ Szabó Tibor: Fetislam – egy török erősség a Vaskapunál. Várak, kastélyok, templomok 2011 (december) 22. (Szabó 2011b)

¹⁰⁹⁵ Szántó 1980. 117. (64. számú lábjegyzet)

¹⁰⁹⁶ Rázsó 1973. 410.

¹⁰⁹⁷ Rázsó 1973. 410. (25. lábjegyzet)

valószínűleg már áprilisban érhetett Nándorfehérvár alá, de május második felében a vár már mindenképpen ostrom alatt lehetett.¹⁰⁹⁸ Ezt alá is támasztják az ostrom előzményeinél tárgyalt, május 20-i és a június 17-i oklevelek, amelyekben Tallóci Frank már pénzbeli segítséget kért, illetve a király hadisegély fizetését parancsolta meg Szomolnoknak. Sőt pontosítani tudjuk az ostrom kezdetét is. Dlugos krónikája szerint Ulászló székesfehérvári megkoronázása után, Budára érkezésekor a török ostrom már három hónapja folyt. Akkor tehát már április második felében ténylegesen meg kellett kezdődnie.

A kérdés megoldásához azt kell tekintetbe kell vennünk, hogy *milyen* oszmán–török sereg érkezett meg Nándorfehérvár falai alá? Tudjuk, hogy később sem az egész szultáni sereg gyülekezett Drinápolynál, hanem általában csak a ruméliai (európai) hadsereg, amelyhez a felvonulási területen vagy a határvidéken csatlakoztak az irreguláris alakulatok, a könnyűlovas akindzsik és a könnyűfegyverzetű azábok. Ez meggyorsította a menetidőt, megnövelte a szultáni sereg akciórádiusát. Ha mindkét hadsereg részt vett az európai háborúban, akkor ruméliai sereg rendszerint Szófiánál gyülekezett, az anatóliaiak pedig Gallipolinál átkelve Drinápolynál csatlakoztak a szultánhoz.

De nemcsak a központi haderőt kell számításba vennünk, hanem a tartományi alakulatokat is. Ezek közül a határvidéki akindzsi-katonaság legalább ilyen fontos szerepet töltött be és valamelyik felvonulási területen lévő végvárnál gyülekezett.¹⁰⁹⁹ Az akindzsik a hadsereg portyázói és elővédjei voltak.¹¹⁰⁰ Ezen a ponton azzal számolunk, hogy az áprilisi ostrom megkezdését még nem az úton lévő szultáni fősereg(ek), hanem a határhoz legközelebb lévő végek őrsége, a közeli szandzsákok alakulatai és az akindzsik kezdhették meg. Szántó Imre szerint az ostromokat még a 16. században is „*A török végek őrségei, valamint egyes közeli szandzsákok csapatai már március–április hónapokban megkezdték...*”¹¹⁰¹

Véleményem szerint Nándorfehérvár 1440. évi ostrománál is ehhez hasonló történt. A latin nyelvű forrásokban nem szerepel korábban érkező török sereg, sőt a török sereg vezéreit sem tudjuk meg. Annyit tudunk csupán, hogy a védők kezdetben az ostromló sereg elővédjei elé vonultak harcolni és Thuróczy szerint is a védősereg „*amikor a közeledő ellenséget látta, eléje vonult, és csatázva tért vissza a várba*”¹¹⁰²

¹⁰⁹⁸ Жиречек 1952. 363.

¹⁰⁹⁹ Perjés 1979. 63.

¹¹⁰⁰ Generál 1987. 178.

¹¹⁰¹ Szántó 1980. 18.

¹¹⁰² Thuróczy 2001. 276, 18–19.

Hogyan történhetett mindez? Nem a teljes szultáni sereg vonul ekkor még fel a vár falai alá, amellyel még a kisebb védősereg is fel tudta venni a harcot. A bizánci források leírását is ennek megfelelően kell értelmeznünk. Így a Khalkokondülész által megemlített Aliész, azaz Evrenosz fia Ali az elsők között harcolt. Már korábban idéztem, hogy „...*Ali, Vrenedzésnek a fia, aki a táborban bátorságáról volt híres, elsőként kezdett harcot a falnál az övéivel, és miután árkot ásott, a városhoz a lehető legközelebb táborozott le saját csapatával.*”¹¹⁰³

Aliról azt tudjuk, hogy a híres Evrenosz-família tagjaként az akindzsik vezetője volt. Már Thesszaloniki 1430. évi ostrománál kitüntette magát és felderítő hadjáratot is vezetett a Magyar Királyságba. Sőt, – némi túlzással – Melikoff az *Iszlám Enciklopédia* szócikkében tett megjegyzése szerint még a Nándorfehérvár elleni ostromot az akindzsikkal is ő vezette. Testvére Īsa bég (Izsák) is az akindzsik vezére volt, aki szendrői bégeként harcolt Hunyadi János ellen és II. Mehmed vezéréként részt vett a szerbiai hódításokban.¹¹⁰⁴

1440 áprilisában – véleményem szerint – először az Ali vezette sereg érkezett meg Nándorfehérvár falai alá, és kezdte meg a harcot, ahogyan erről Khalkokondülész beszámolt. A II. Murád vezette összegyűjtött szultáni főszereg pedig a szokott „menetrend” szerint később érkezhett a várhoz. Dlugos adatával számolva, júliusban, I. Ulászló koronázása után, amikor az új király követet küldött a szultánhoz, II. Murád már valóban a helyszínen volt.

Ezt a legalább kétfázisú mozgósítási gyakorlatot II. Murád szultán korábbi, legalább ilyen nagyszabású hadjáratával is alátámaszthatjuk, amelyet 1422-ben Konstantinápoly ellen vezetett. A poszt-bizánci Névtelen Krónika (Anonymous Zoras) beszámolójából erről is értesülünk (Codex Barberinus Graecus 111. 37^v). Murád szultán „*a ruméliai sereggel előreküldte Mikháloglu-t, aki megszállta a Város területeit, felpredálta és sokakat rabszolgává tett a Város és a rómaiak területéről. Elérte és a falakhoz közel elkezdte az ostromot. Akkor még bombardákból és puskákból nem sok volt. Néhány nap múlva érkezett meg Murád szultán a maradék sereggel, a janicsárokkal és az anatóliai seregekkel. Megközelítette, majd a falakhoz közel letáborozott. A sátrai a Város egyik oldalától egészen a másikig tartottak és elkezdte a falakat a bombardákkal ostromolni...*”¹¹⁰⁵

¹¹⁰³ Darkó 1923. 25, 18–21.

¹¹⁰⁴ Melikoff 1965, 721. „*he laid siege to Belgrade, but the akindzis were defeated by the Hungarians.*”

¹¹⁰⁵ Zórasz 1958. 59, 36 – 60, 8. „Καὶ ἔστειλε ομπρὸς τὸν Μικχάλογλη μὲ φουσσᾶτα τῆς Ροῦμελης καὶ ἐδιάβη τὸ μέρος τῆς Πόλης καὶ ἐδιαγοῦμιζε καὶ σκλαβίαν πολλὴ ἔκαμνε ἔς τὰ χωρία τῆς Πόλης, τῶν Ρωμαίων. Καὶ ἐδιάβη καὶ κοντὰ εἰς τὰ τειχία τῆς Πόλης καὶ ἐπολέμα. Αμμή ἀκόμη

Murád kétfázisú mozgósítása e forrás által jól érzékeltethető. A ruméliai sereg vonult elsőként a falakhoz, majd ezután érkezett a szultáni főszereg. Csak a Drinápoly és Konstantinápoly közötti – Nándorfehérvárnál rövidebb – távolságon múlt, hogy a szultáni sereg megérkezése csupán néhány napot vett igénybe, míg ugyanez 1440-ben három hónapot. Az is feltűnő, hogy Konstantinápolyt is a szárazföld felől teljesen körülvette seregével, ahogyan később Nándorfehérvárt is, elzárva egy leendő felmentő sereg útját. Hogy 1440-ben nem Mikháloglu volt ott, annak az is oka, hogy ő nem sokkal Konstantinápoly ostroma után meghalt.¹¹⁰⁶

1440-ben az akciórádiusz másik fontos összetevője, a hadműveleti idő is legalább két hónappal meghosszabbodott, az Ali által megkezdett, majd a szultán vezette ostrom összességében 6 hónapig is eltarthatott. Ezt mind az ismertett latin nyelvű lengyel, mind a görög nyelvű bizánci forrásaink alátámasztják. Így, véleményem szerint az ostrom október második feléig is eltarthatott. Sőt, a Thuróczy, Bonfini, Anonymous Zoras és a Tarihi Üngürüş által említett 7 hónappal számolva még novemberig is kitolódhatott. Ehhez hozzávesszük azt a tényt is, hogy a hadműveletek záró időpontja Nándorfehérvár első ostromakor még nem alakulhatott ki kötelezően. Mert a 16. századi történétírónk, Istvánffy Miklós az 1551-es török hadjárat leírásakor közbevetően megemlítette, hogy éppen II. Murád szultán az 1444-es várnai győzelmét követően adományozta azt a jogot hadseregének, hogy Szent Demeter napja elmúltával már nem kényszeríthetők a további táborban maradásra. Bár Istvánffy – tévesen – I. Murádot írt, a szövegből egyértelmű II. Murád személye. „*I. Murád szultán, amikor Ulászlót, Magyarország és Lengyelország királyát a várnai csatában legyőzve és megölve nagy győzelmet aratott, megadta azt a jogot, hogy Szent Demeter napja után –ezt a napot ők Kassonginnak nevezik–, nem kényszeríthetők arra, hogy táborban legyenek.*” (Juhász László fordítása).¹¹⁰⁷

Vélhetően éppen az ilyen elhúzódó ostromok – mint az 1440. évi is – és hadjáratok vezettek a rendelkezés megalkotásához. Sőt hat évvel később, 1450-ben az albániai Kruja ostromakor Murád egészen télig elhúzhatta az ostromot, akkor azonban abba kellett hagynia. Khalkokondülész alábbi szöveghelye legalábbis ezt bizonyítja: „...*mivel nem*

λουμπάρδες, τουφέκια δὲν ἦτανε πολλά. Καὶ εἰς ἐὼς ὀλίγες ἡμέρες ἦρθε καὶ ὁ σουλτὰν Μουράτης μὲ τὰ ἐπίλοιπα φουσσᾶτα καὶ μὲ τοὺς γιανιτζάρους καὶ εἶχε καὶ τὰ φουσσᾶτα τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐσίμωσε καὶ αὐτὸς εἰς τὰ τειχία καὶ ἐτέντωσε. Καὶ ἐκρατούσανε οἱ τέντες τοῦ ἀπὸ τὴν μίαν μερῆς τῆς Πόλης ἕως εἰς τὴν ἄλλην. Καὶ ἐπολέμα τὰ τειχία μὲ λουμπάρδες.”

¹¹⁰⁶ Imber 1990. 95.

¹¹⁰⁷ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. (ford.: Juhász László) Budapest 1962. 205. (Istvánffy 1962) Idézi: Tóth 1995. 31.

tudta elfoglalni, elvezette a katonákat. Mert látta, hogy a tél és az év végének közeledte már gyötri a sereget.”¹¹⁰⁸

1440 kapcsán a lengyel humanista, Callimachus is említi a szultán félelmét a seregben kitörő elégedetlenségtől az elhúzódó eredménytelen ostrom miatt. Ezután a török katonaság szükség esetén kényszeríthette is a vezérét a téli szállásra való hazatérésre.¹¹⁰⁹

Figyelembe vehetjük azt is, hogy október közepe után a Duna és a Száva meg szokott áradni, megindul az északkeleti szél, a „Kossava”, amely olyan hullámverést okoz, hogy a nagyobb hajók közlekedését is lehetetlenné teszi. Ez még a 1915-ben, Belgrád akkori elfoglalásakor (október 6–10) a Mackensen-hadsereg számára is komoly tényező volt, bizonyára az oszmán-flotta hajózását is megnehezítette.¹¹¹⁰

Ki kell térni a rövidebb ostromidő kérdésére is. Itt először is visszaülünk a névtelen lengyel levélíró 1440-es keltezés nélküli, Budáról küldött levelére. John Jefferson ugyanis ennek egyetlen mondatára alapozva rövid ostromidővel számol. Érvelése szerint legfeljebb 2 – 3 hónapos (szultáni) ostrom lehetett.¹¹¹¹ Mert az oszmánok a rövidebb ostromokat részesítették előnyben. Következtetésének alapja a levél egy mondata, amely – véleménye szerint – az ostrom abbahagyásáról ír: *„Így a barbárok, miután szemmel láthatóan vereséget szenvedtek, az ostromtól és a királyságból visszavonultak.*”¹¹¹²

A levél keltezési dátuma nem ismert, viszont egyéb budai udvari hírekről beszámol, így Cillei Ulrik fogságáról, a magyar bárók és nemesi küldöttek Ulászló előtti országgyűléséről, amelyre várták Garai Lászlót is. Jefferson ezek alapján a keletkezési dátumot június 19 – 26 közöttire valószínűsítette. Jefferson ismeri I. Ulászló segélykérő oklevelét, de azt tévesen június 20.-ra datálja, holott az június 17.-i keltezésű.¹¹¹³ A kis időkülönbség az érvelésében mégis fontossá válik, mert ebből arra a megállapításra jut, hogy ez az utóbbi oklevél a későbbi és a törökök veresége „június 20.-ra” még nem jutott el a budai udvarba. A rövid ostrom melletti érvként hozza fel azt a tényt is, hogy Tallóci Matkó a fogságból való kiszabadulása után nem segített az ostromlottaknak.¹¹¹⁴

¹¹⁰⁸ Darkó 1923. 121, 7–9. „καὶ ὥς οὐκ ἡδυνήθη εἰλεῖν, ἀπήγαγε τὸν στρατὸν· ἡδὴ γὰρ ὅψε ἦν τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ χειμῶν ἐπιγενόμενος ἐπίεξε τὸν στρατὸν.”

¹¹⁰⁹ Tóth 2000. 89.

¹¹¹⁰ Nagy Vilmos: Belgrád 1915. évi ostroma. Hadtörténelmi Közlemények 1926. 313. (Nagy 1926)

¹¹¹¹ Jefferson 2012. 240. (20. lábjegyzet)

¹¹¹² „Sic barbari illi tam notabili strage recepta ab obsidione et de regno recesserunt.” Jefferson 2012. 240.

¹¹¹³ Thallóczy–Áldásy 1907. 137. „Datum Bude feria sexta proxima post festum beatorum Viti et Modesti martirum, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo.” 1440-ben az ünnep (június 15) utáni legközelebbi feria sexta június 17-én, nem 20-án volt. Szentpétery 1985. 143.

¹¹¹⁴ Jefferson 2012. 241.

Jeffersonnak az oklevélből levont következtetésével – a fentiekben elmondottak alapján – nem értek egyet. Egyrészt a krónikás forrásainkban egyaránt 6 – 7 hónapos ostrom van. Sőt, Thuróczy – az 1456-os szultáni ostrom eseményei előtt – még török oldalról is számon tartottnak ismeri a hét hónapos, korábbi ostromot. Másrészt a teljes szultáni haderő – amennyiben erről lenne szó – a korábban ismertetett vonulási idők miatt nem is érkezhett meg korábban Nándorfehérvárra. Így véleményem szerint a levél beszámolója „csak” az Ali vezette akindzsikre vonatkozhat, amelynek kudarcáról Khalkokondülész egyébként beszámol. Továbbá, a Thuróczy és Bonfini által említett kitámadás és mezei harc vállalása a szultáni főszereg ellen túl kockázatos és értelmetlen vállalkozás lett volna. Ez is egyik bizonyítéka a 6–7 hónapos hosszú ostromnak. A kétfázisú mozgósítás esetén, a szultáni főszereg vereségéről nem lehet szó. Már csak azért sem, mert a fenti levél nem említi meg szultánt, csak a barbárok kudarcáról és visszavonulásáról szól. Az ostrom kudarcai között nincs szó az alagutak berobbanásáról vagy a várak meggyújtásáról, amely a forrásaink szerint mindenképpen az ostrom második felének záró eseménye lehetett.

Ez a levél az ostrom első szakaszára vonatkozik, amikor a falak lövetése és a gyalogsági rohamok váltották egymást, amelyekről Thuróczy és Bonfini is beszámol. Jefferson ezek kudarcából vont le túl messzemenő következtetést, mivel ezután következett – a szultáni főszereg megérkezése után – az óriás akna ásása, amely értelemszerűen több hónapos munka kellett, hogy legyen. Miután ezt a várvédők berobbanították az ostromlóknak óriási emberveszteséget okozva – állítólag 17 000 halott – a szultán csak ezt követően adta fel az ostromot és vonult vissza.

Ami Jefferson Matkóra vonatkozó véleményét illeti, az oklevelek alapján valóban ismerjük Tallóci Matkó szlavóniai tevékenységét. Azt viszont korábban láttuk, hogy a Tallóci-testvérek „munkamegosztásban” látták el a déli védelmi vonal felügyeletét tisztségeikben. Matkó a testvérével, Petkóval a szlavón, illetve a horvát–dalmát bán tisztét látta el haláláig. Míg Tallóci Frank „munkaköre” – kevei, krassói ispánként, volt szörényi bánként – öccsével, Jovánnal a nándorfehérvári kapitányságra korlátozódott.¹¹¹⁵ Eszerint Matkónak nem volt szükséges segítenie öccseinek. Tallóci Frank 1440-es tevékenységéről július 7-e után nem tudunk. Ez jelentheti azt is, hogy ő sem segített öccsének, de azt is, hogy a körülzárt városban volt, a források azért nem szólnak róla.

Jeffersontól függetlenül, a korábbi magyar szakirodalomban régóta elterjedt a rövid ostromidő 1440-es ostrommal kapcsolatban. Ennek forrása Thuróczy krónikája. Itt hívjuk

¹¹¹⁵ Mályusz 1984. 130, 131.

fel a figyelmet, hogy az 1978. évi, közkeletű, Horváth János-féle magyar fordításban tévesen csupán 2 hónap szerepel a 7 helyett, amely pedig sajnos átkerült az ostromot említő szakirodalomba is. Így Thuróczy valós adatának tartotta a két hónapot legutóbb Cseh Valentin is.¹¹¹⁶

A hiba nyilvánvalóan nem Horváth János hibája, hanem a kiadás során a „hét” és „két” hallásban is összetéveszthető hasonlóságából keletkezhetett. De – véleményem szerint – ez a hiba is rányomta bélyegét az 1440. évi ostrom későbbi szakirodalmi mellőzésére is, amelyet munkánk elején ismertettünk. Annak ellenére, hogy Thuróczy újabb, 2001-ben megjelent magyar fordítása már helyesen hét hónapot közöl. *„A szultán ugyanis népéből – mint mondják– tizenhétezer embert elvesztve és hét hónapot az ostrommal eltöltve, zaklatottan tért vissza hazájába.”* (Bellus Ibolya fordítása)¹¹¹⁷

Horváth János szövegének nyomdahibáját igazolja egy másik Thuróczy-szöveghely, ahol nála is – helyesen – hét hónapot olvashatunk. A hét hónap török szempontból is túl hosszú volt és éppen ezért számon tartották. Ezt bizonyítja Thuróczy leírása – az 1456. évi, Nándorfehérvár második szultáni ostroma alkalmával – hogy II. Mehmed éppen ezért rövidítette volna le azt. Ugyanis *„Hallotta a törökök császára (II. Mehmed szultán), hogy Amurát, az apja, életében hét hónapot (septem mensium) töltött ugyanezen Nándorfehérvár várának ostromával, és mégsem tudta hatalmába keríteni, győzelem nélkül és gyalázattal vonult el alóla. Ezért a török császár az apját serege vezéreinek jelenlétében nem kis gyalázkodással illette, és azt mondta, hogy ő ugyanezt a várat tizenöt nap alatt beveszi.”* (Horváth János fordítása)¹¹¹⁸ Ezt az információt Bonfini is átvette Thuróczytól, de Kulcsár Péter 1995-ös magyar fordításában ismét két hónapos időtartammal találkozunk: *„Atyai barátai elmesélték neki, hogy Murád hajdanán két (sic!) hónapot töltött Fejérvár ostromával, dolgavégezetlenül távozott, ezért atyja szellemét gyalázattal illette, és azzal kérkedett, hogy két héten belül megszerzi a várost”* (3. 8. 60, Kulcsár Péter fordítása)¹¹¹⁹ A latin szövegben pedig hét hónap, *„septem...menses”* áll. Valószínűleg Kulcsárt is befolyásolhatta Horváth 1978-as Thuróczy-kiadásának az 1440. évi ostromra vonatkozó része, annak ellenére, hogy Horváthnál 1456 kapcsán helyesen hét hónap

¹¹¹⁶ Cseh 2007. 36.

¹¹¹⁷ Thuróczy 2001. 277.

¹¹¹⁸ Thuróczy 1978. 422; Thuróczy Textus 1985. 269. *„Audierat ante hec cesar Thurcorum predictus, quod genitor suus Amrates, dum viveret, sub eodem castro Nandoralbensi septem mensium consumpsisset obsidionem, et eodem potiri valuisset minime, ac absque victoria cum dedecore desub illo recessisset. Quapropter idem cesar Thurcorum astantibus sibi sui exercitus ductoribus, ipsum genitorem suum vituperassime non modico affecit, seque idem castrum dies per quindecim expugnare posse dixit.”*

¹¹¹⁹ Bonfini 1995. 675.

szerepelt.¹¹²⁰ Azt csak megemlítjük, hogy Thuróczy 2001-es fordításában, e szöveghelyen is, helyesen hét hónapot találunk.¹¹²¹

Összegezve megállapítható, hogy a szultán 1440-ben a teljes hadműveleti időszakot Nándorfehérvár ostromára szánta, ebben is eltérve az 1456. évi ostromtól.

10. 3. A szemben álló seregek létszáma

Sajnos a szembenálló hadseregek létszámát forrásaink nem említik. Így a nándorfehérvári védősereg létszámát csupán valószínűsíthetjük. Szerencsénkre az ostrom előtt 7 évvel korábban rendelkezünk Zsigmond király 1433. évi hadügyi javaslatával, amelyben már számszerűsítve szerepelnek az egyes tisztségviselők és vármegyei zászlóaljok tervezett létszámai is.¹¹²² Bár ez a nemesi hadfelkelésre vonatkozik, de belőle összegyűjthetjük a mozgósítható seregeket. A horvát báné 500 lovas, a szlavón báné 500 lovas, a vránai perjelé 500 lovas, a szerb despotáé 8000 lovas, a macsói báné 400 lovas, Tallóci Matkóé 1000 lovas (Szrebernik miatt), a kalocsai érseké 500 lovas. A vármegyei dandárok közül: Keve 100 lovas, Krassó 100 lovas, Temes 200 lovas, Zaránd 300, Arad 100, Csanád 300, Csongrád 200, Torontál 100 lovas.¹¹²³ Az ekkori bandérium 500 főből állt. Ebből azonban hiányoznak még a főurak bandériumai, a jászok, kunok és a városok fegyveres csapatai.

Bár e javaslatból végül országgyűlési dekrétum nem lett, de a vármegyék megtárgyalták és a későbbiekben felhasználták. Számunkra irányszámokként jól használhatók. Tudjuk, hogy Branković nem vett részt a vár védelmében, bandériumával nem számolhatunk. Újlaki Miklós macsói bán bandériumával sem. A Tallóciak ekkor viselt tisztségei alapján szóba jöhet a horvát–szlavón báni 500–500 fő, Tallóci Matkó 1000 fő, vránai perjeség 500 fő, a kalocsai érsekség jövedelmeiből 500 lovas, valamint a megyei bandériumok közül Keve, Krassó 100–100 fős csapatai. A megelőző török határbetörések alkalmával láttuk, hogy Tallóci Frank kevei ispánként a vármegye bandériumát többször is összehívta. Ezeket

¹¹²⁰ „Cum paterni sibi amici retullissent Amorem olim septem (sic!) in Albana obsidione menses trivisse ac irritum tandem conatu abiisse, multis paternis manes probis affecit et ante quintum decimum se diem urbe potiturum gloriatus est.” Antonius de Bonfinis *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt: I. Fogel et B. Iványi és L. Juhász. Tomus III. Decas III. Lipsiae, 1936. 185.

¹¹²¹ „A törökök már említett császára hallotta, hogy az apja, Amurat, életében hét hónapot töltött ugyanennek a Nándorfehérvárnak az ostromával, mégsem tudta hatalmába keríteni, győzelem nélkül, gyalázattal vonult el alóla. Ezért a török császár –serege vezéreinek jelenlétében– nem kis szidalommal illette apját, és azt mondta, hogy ő ugyanezt a várost tizenöt nap alatt képes bevenni” (Bellus Ibolya fordítása). Thuróczy 2001. 308-309.

¹¹²² Idézi: Horváth 1871. 498–502.

¹¹²³ Horváth 1871. 498–500.

is összegezve a teljes mozgósítható létszám még mindig csak 3 200 fő, de a helybéli – nem reguláris – hadra fogható lakosok száma nélkül!

Némileg közelebb visz Bertrandon de la Brocquière azon megjegyzése, amely szerint Belgrád „*mintegy 5 – 6 000 lovat fogadhat be*” (Szamota István fordítása).¹¹²⁴ A lovas egységekkel számolnunk kell, mert a felvonuló akindzsik ellen kitörve, többször harcba bocsátkoztak velük, ahogy ez Thuróczy leírásából kikövetkeztethető. Mindezek alapján a védősereget 3–5 000 főnyire becsüljük. Ehhez kell a nem reguláris létszámot, a lakosság részvételét is hozzászámítani. Az 1456. évi ostrom adatait felhasználva Barta Gábor az akkori védősereget 6–7 000 főben állapította meg. De hozzá kell tennünk, hogy a vár befogadó képessége szerinte nem volt nagy.¹¹²⁵ 1450-ben az albániai Kruja erődjében 1500 főnyi védősereg sikeresen szembe tudott szállni II. Murád ostromló seregével.¹¹²⁶

Összehasonlításképpen említjük csak meg, hogy az 1498. évi országgyűlés dekrétumában viszont rögzítették a bandériumok számát, azonban a megyei bandériumok számának megállapítása nélkül. A kalocsai érsek 1 bandériumot, a vránai perjel 1 bandériumot (20. cikkely), a horvát bán, a temesi ispán 1 bandériumot volt köteles kiállítani (21. cikkely), a despota pedig 1000 lovast (22. cikkely).¹¹²⁷ A II. Ulászló-féle 1492. évi Decretum Maius szerint minden egyes bandériumban 400 katona, a félben 200 katona volt, akiknek egyik részét fegyveresek, másik részét könnyű fegyverzetűek, huszárok (*huszarones*) alkották (20. cikkely 1. §).¹¹²⁸

A védősereg összetételéről nem szólnak a források. A Német Lovagrend kivonulása után (1432) a német lovagok számára Nándorfehérvár is egy menekülési lehetőség volt, de más, johannita lovagokkal Brocquière is találkozott.¹¹²⁹ Ami a vránai perjel védte várban egyáltalán nem lenne meglepő. A magyarok a Felsővárosban lehettek. Az Alsóvárost, mint tudjuk, szerbek lakták. Brocquière szerint: „*E várban vagyis erődben igen sok rác van, azonban a többi négybe (t. i. várrészbe) nem szabad bemenniök.*”¹¹³⁰

Az ostromló török sereg létszámát sem adják meg forrásaink. Talán leginkább a veszteségek révén becsülhetjük meg az ostromlók számát. Láttuk, hogy Thuróczy és Bonfini a nagy akna berobbantásakor meghalt törökök számát igen sokra, 17 000-re tette.

¹¹²⁴ Szamota 1891.78.

¹¹²⁵ Barta 1985. 230.

¹¹²⁶ Lásd a 10. 6. fejezetet.

¹¹²⁷ CJH. 606–607.

¹¹²⁸ CJH. 492–493.

¹¹²⁹ Калић–Мијушковић 1967. 107.

¹¹³⁰ Szamota 1891. 78.

Bonfini emellett megemlítette, hogy 8 000 ember a város körüli harcok során halt meg.¹¹³¹ Ekkor legalább 25 000 fős török veszteséggel kell számolnunk.

Az 1456. évi ostromra vonatkozóan már számszerű adatokkal is dolgozhatunk. Legutóbb Cseh Valentin összegezte a létszámadatokat. Az oszmán hadsereg létszáma a 15. században kb. 70 000 fő lehetett, de ezt egyszerre fegyverbe hívni nem volt lehetséges.¹¹³² Ehhez képest a források kb. 160 000–100 000 főt említettek, amely mindenképpen túlzónak tekinthető. A kutatók (Held József, Fodor Pál) egy kb. 50 000–70 000 fős létszámot valószínűsítene.¹¹³³

Legutóbb John Jefferson már konkrét adatot közölt, az 1438–1444 évek közötti oszmán haderőt kb. 64 000 főben állapította meg, amelyben kb. 30 000 a tartományi lovas alakulat.¹¹³⁴ Az 1440. évi ostrom vonatkozásában ezt vesszük mi is figyelembe. További adatok nélkül csak feltételezzük, hogy ennél kevesebben, kb. 34 000 katona vett részt az ostromban, hiszen a lovas alakulatok az országban portyázást hajtottak végre. Kalić és Marko Popović szerint még ennél is kevesebb, kb. 20 000 fő.¹¹³⁵ Thuróczy szerint az ostromlók vesztesége a nagy akna berobbantásakor 17 000 fő, azaz a fenti létszámmal számolva az ostromló sereg fele: 17 000 ember. Ha a Bonfini által megadott 8 000 fős város körüli veszteséget hozzávesszük, akkor csupán 9 000. Mégha ez a szám túlzónak is tűnik, a szultáni sereg felének elvesztése, a portyázó csapatok ideiglenes nélkülözése, meggondolásra kellett, hogy készítse a szultánt. Az ostromlóknál szükséges minimális létszámnál pedig figyelembe kell vennünk az ostromtanban Carl von Clausewitz által már korábban idézett megállapítást, hogy a vár ostromához, körülzárásához „amennyiben a védősereg derekasan viselkedik, kétszeres túlerőre van szükség”.¹¹³⁶ A Brocquière által említett 5–6 000 fős várvédelem esetén a szultán ezt már alig érthette el.

Azt tudjuk, hogy az oszmán sereg nagyszámú foglyot tudott ejteni, amelyet török forrásaink kiemelnek. A nagyszámú foglyok őrzése és szállítása is megkövetelt egy bizonyos létszám-limitet, amellyel ez még biztonságosan végrehajtható. Âşık Paşazade és az őt felhasználó Hadīdī szerint a foglyok száma nagyobb lett az ostromból visszavonuló seregnél, amely a fenti clausewitz-i-formula szerint, bizonyára nehézséget is okozott.

Az oszmán sereg fenntartható létszámát pedig a hosszú, féléves időszakig tartó élelmiszer-ellátás is jelentősen korlátozhatta. Ugyanis a környező vidékekre vezetett

¹¹³¹ Szabó 2012d 113,114.

¹¹³² Cseh 2007. 92.

¹¹³³ Cseh 2007. 101.

¹¹³⁴ Jefferson 2012. 198.

¹¹³⁵ Калић–Мијушковић 1967. 110; Popović 2011. 36.

¹¹³⁶ Perjés Géza: Clausewitz. Budapest 1983. 170. (Perjés 1983) Lásd még a 6. 4. fejezetet.

portyázás, rablás sem bírt ellátni hosszú időn keresztül egy óriási ostromló haderőt. Ezt jelzi, hogy a források közül Callimachus arról ír, hogy a szultán éhség miatt lázadástól kezdett tartani.

10. 4. Az ostromban alkalmazott haditechnika: aknászat

Az 1440. évi várostromban, bármelyik leírást nézzük, meghatározó volt az aknász ostromtechnika (*undermining*) és a védők által újszerűen alkalmazott tűzfegyver.

Az aknaásás, a föld alatti folyosó (*cuniculus*) az ókorban is ismert és alkalmazott haditechnika volt és ehhez főleg bányászok kellettek. Legkorábbi alkalmazása az asszírokhöz köthető. A domborműveiken látható, hogy – a faltörő kos és ostromtornyok használata mellett – a falakat aláaknázták, az aknák támfáit meggyújtva beomlasztották az erődítményeket.¹¹³⁷ De keletebbre is ismert volt, például a kínai haditechnikában (Hadakozó Fejedelemségek Kora, Kr. e. 453–221).¹¹³⁸

Hérodotosz görög történetíró többször említi, hogy a perzsák is szívesen alkalmazták. A perzsa sereg például kilenc hónapon át sikertelenül ostromolta Barké városát. A perzsák föld alatti aknákat ástak, a védők azonban felfedezték és ellenaknákat ásva, az árokásó perzsákat megölték (IV. 200).¹¹³⁹ A perzsák elleni ión felkelés során a ciprusi Szoloi vára öt hónapig állta az ostromot. A perzsák csak úgy tudták elfoglalni, hogy alagutat ástak a várfal alá (V. 115).¹¹⁴⁰ Sőt Milétosz ostromakor (Kr. e. 494), minden hadieszközt bevetése mellett, aláásták a várfalat is (VI.18).¹¹⁴¹

A görög történetíró, Polübiosz (Kr. e. 200. k.–118) leírja, hogy V. Philipposz makedón király (Kr. e. 229–179), amikor Prinasszosz erődjét akarta bevenni, ilyen cselt alkalmazott (XVI. 11) I. Attalosz pergamoni király (Kr. e. 241–197) ellen. Ugyanis elhitette, hogy aláaknázták a városfalakat, és ha a védők nem adják fel a várat, akkor az aknákból a falakat alátámasztó gerendákat meggyújtja. A védők hittek neki és megadták magukat.¹¹⁴²

¹¹³⁷ Hahn István: A hadművészet ókori klasszikusai. (szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Hahn István) Budapest 1963. 24–25. (Hahn 1963)

¹¹³⁸ A Hadakozó Fejedelemségek időszaka a technikai újítások legtermékenyebb időszaka az egyre kegyetlenebbé váló háborúkkal. Jaques Gernet: A kínai civilizáció története. Budapest 2001. 71. (Gernet 2001)

¹¹³⁹ Hérodotosz: A görög–perzsa háború. Fordította: Muraközy Gyula. Budapest 2004. 337. A továbbiakban: Hérodotosz 2004)

¹¹⁴⁰ Hérodotosz 2004. 392.

¹¹⁴¹ Hérodotosz 2004. 402.

¹¹⁴² „Elrendelte, hogy emberei nappal a föld színe alatt csapjanak olyan zajt, mintha teljes erővel folytatnák az ásást, éjszaka aztán nagy mennyiségű sziklatörmelék hordatott a gödrök mellé, hogy a város lakói

Ez volt az az ostromtechnika, amely az évszázadok során alig változott és a középkori aknakészítés is ezt alkalmazta. A késő császárkori római hadászati író, Publius Flavius Vegetius Renatus (Kr. u. IV-V. sz.) *Epitoma rei militaris* című munkájának IV. könyve információt szolgáltat a technikáról.¹¹⁴³ A 15. fejezet szerint az aknakészítés megkezdésekor „lugasokat” (*vinea*) használtak, amelyek deszkákból és vesszőfonatokból álltak és a rázúdított kövektől, hajítófegyverektől védték meg az akna készítőit. Vagy pedig kerekeken mozgatható ostromfedeleket (*pluteus*) használtak, amelyek boltozat formájúra készített vesszőfonatból állottak.¹¹⁴⁴ Láthattuk, hogy 1440-ben az oszmánoknak nem volt ilyenre szükségük, mert a domb mögött rejtőzve tudtak hozzáfogni az akna készítéséhez.

A 24. fejezet ismerteti az aknakészítés fogalmát és két lehetséges módját. „*Ezt cuniculusnak hívják azokról a nyulakról, melyek a föld alatt üregeket fúrnak maguknak és ott rejtőzködnek. Nagy tömeg munkába állításával tehát a bányák mintájára ... nagy erőfeszítéssel leásnak a földbe és barlangot vájva alagúton törnek a város elestére. ... Vagy behatolnak ugyanis a városba és éjszaka, úgy, hogy a városbeliek semmit sem vesznek észre, az aknán keresztül kimásznak, a kapukat megnyitva csapataikat beengedik. ... Vagy pedig, amikor a falak alapzataig jutottak, nagy részét aláássák és száraz támfákkal hevenyészve feltartják a fal leomlását. Felülről rőzsét kötöznek és egyéb tüztápláló szereket, majd előkészítve a harcosokat, tüzet bocsátanak a szerkezetre. A faoszlopok és a deszkázat leégvén a fal hirtelen beomlik, s út nyílik a betörésre*” (Várady László fordítása).¹¹⁴⁵

A rómaiak által alkalmazott aknaásás hadtörténeti párhuzamaiból kettőt emelünk ki, melyek leírásukban emlékeztetnek az 1440. évi ostrom egyes mozzanataira. Titus Livius: *A római nép története* című nagyszabású munkájának V. könyvében (19–21. fejezet) írja, hogy a dúsgazdag *Veii* városának rómaiak általi ostroma túlságosan elhúzódott.¹¹⁴⁶ Amikor Kr. e. 396-ban *M. Furius Camillus* a rómaiak dictatorrá nevezték ki, ő azonnal „*katonáit ostromművek építésére fogta. Legtöbbet és legfáradságosabban egy földalatti folyosón (cuniculus) dolgoztak, amelyet az ellenséges vár irányában kezdetek ásni ... óránként*

azt higgyék a magas kőhalmokat látva, hogy nagyon jól halad a munka, és ettől félelem töltse el őket” (Muraközy Gyula fordítása). Polübiosz 2002. 167.

¹¹⁴³ Flavius Vegetius Renatus: A hadtudomány foglalatja négy könyvben. In.: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk.; bev. tanulmányt írta Hahn István. Budapest 1963. 753–865. A továbbiakban: Vegetius 1963.

¹¹⁴⁴ Vegetius 1963. 847.

¹¹⁴⁵ Vegetius 1963. 852.

¹¹⁴⁶ Livius: A római nép története a város alapításától. I. kötet. Budapest 1982. 410–414. (A továbbiakban: Livius I. 1982) A szövegrészlet latin szövegkiadása: Livy with an English translation in fourteen volumes. III. Books V, VI and VII. The Loeb Classical Library. Edited by: G. P. Goold. Translated by Evan T. Sage. Cambridge, Massachusetts, London 1967. 68. (Livy Text 1967)

váltották egymást, nem pihenve sem éjjel, sem nappal, míg a fellegrvárba vezető alagút el nem készült.”¹¹⁴⁷ Mindeközben „megrohanta a város minden pontját, hogy elterelje a figyelmet az alagút felől fenyegető veszélyről”.¹¹⁴⁸ A rómaiak az alagúton át előzőnlötték Veii fellegrvárát és az ostromlók előtt kinyitották a kapukat. A város, amely „tíz nyáron és tíz télen volt egyfolytában körülzárva” elesett.¹¹⁴⁹ Szembetűnő az 1440-es török ostrommal való hasonlatosság abban, hogy a rómaiak az erőd ellen indított rohamokat tovább folytatták, hogy az akna ásását elvégezhesék. E haditechnika későbbi ismeretében nem érthetők egyet a fordító Muraközy Gyula e részhez írt megjegyzésével, amely szerint „elégé valószínűtlen, hogy az ostromlók a merdek hegyen álló fellegrvárat egy alagúttal meg tudták volna közelíteni.”¹¹⁵⁰

Az ostrom során alkalmazott aknaásás részleteiről a történetíró Livius további adalékkal szolgál, amely érdekes párhuzamot mutat Nándorfehérvár török ostromának humanista leírásával. A szerző a XXXVIII. könyvben (5–9. fejezetek) a rómaiak III. Antiokhosz (Kr. e. 223–187) elleni háborúját tárgyalja, a Kr. e. 189–187 közötti eseményeket. Kr. e. 189-ben az épeiroszi *Ambrakia* erődjét, amely Pürrhosz egykori székhelye volt, a római consul, *Marcus Fulvius Nobilior* ostromolta. A 9. 1. fejezetben e szövegrészlet filológiai elemzését tárgyaltuk. Itt, kissé részletesebben, az ostrom menetét ismertetjük. A consul a várat sáncokkal és árkokkal körülvette. Három ostromgépet is használt. „A falakat faltörő kosokkal (*arietibus*) döngették, a faloromzatot vaskampókkal ellátott gerendákkal bontották meg.”¹¹⁵¹ A védők eredményesen védekeztek, így a rómaiak „mégsem tudtak behatolni a nagyrészt védtelenné vált városba, mert a védők a lerontott fal helyett, a lehető leggyorsabban, újat építettek.”¹¹⁵² A consul, látva a közvetlen rohamok és ostrom kudarcát, „egy ostromfedéllel előzőleg eltakart helyen rejtett akna (*cuniculum occultum*) ásását kezdte meg. Az ellenség, noha a rómaiak éjjel nappal dolgoztak, nemcsak ezt nem vették észre, de azt sem, hogy a földet kihordják.”¹¹⁵³ Ekkor a védők ellenakna ásását kezdték meg: „félelmükben, hogy az ellenség falaik alatt már utat is készített a városba, elhatározták, hogy árkot ásnak a falon belül (*fossam intra murum*) a védtetőkkal befedett hely irányában.” A védők a helyes irányt jól megtalálták, ugyanis „teljes csendben, fülüket

¹¹⁴⁷ Livius I. 1982. 410.

¹¹⁴⁸ Livius I. 1982. 412.

¹¹⁴⁹ Livius I. 1982. 414.

¹¹⁵⁰ Livius I. 1982. 695.

¹¹⁵¹ Livius III. 1982. 712, 14–16. A szövegrészlet latin kiadása: Livius text 1983. 20–24.

¹¹⁵² Livius III. 1982. 715, 1–3.

¹¹⁵³ Livius III. 1982. 715, 6–9.

*odaszorítva hallgatóztak, merről hallják az ásás zaját.*¹¹⁵⁴ Amikor a két akna összeért, láthatatlan viadal kezdődött a föld alatt, amelynek során egymást megpróbálták kiűzni az aknából. Erre egy tollal megtömött hordót használtak, amelynek aljára egy csövet erősítettek. *„A tollpihe közé parazsat tettek, s ezt a hordó végében elhelyezett csövön át, fújtatóval lángra lobbantották”* (Muraközy Gyula fordításai).¹¹⁵⁵ A keletkező sűrű füst és bűz „harci gázként” hatásosnak bizonyult. A consulhoz követek érkeztek, kérve tőle, hogy kímélje meg a várat. A háborút végül III. Antiokhossal Kr. e. 188-ban, az Apameiában megkötött béke zárta le.

A bizánci ostromtechnikának is részét képezte az aknászat. A témánk szerint ezek közül egyet feltétlenül meg kell említenünk, amelyről bizánci forrásaink szólnak, és amely egyúttal párhuzammal szolgálhat Nándorfehérvár 1440. évi ostromához is. Mégpedig a bizánci–magyar háborúk során a Nándorfehérvár melletti Zimony 1165-ös bizánci ostromát¹¹⁵⁶

Ebben az ostromban nem egymás után, hanem egyidejűleg alkalmazták a falak töretésével a várfal aláaknázását. Az ostromlónak először a várárkokat kellett betömni, hogy közelebb tudják az ostromgépeket vinni. Joannész Kinnamosz bizánci történetíró szerint *„Az árkokat, melyek a várost övezték, s meglehetősen mélyek és szélesek voltak, rőzse és vesszőnyalábok hiányában kövekkel töltötte meg, s így vitette át a hadigépeket.”* 1440-ben az oszmánok hasonló célból töltötték fel a nándorfehérvári várárkot, ahogyan erről a latin nyelvű lengyel krónikák beszámoltak. A harmadik roham alkalmával a bizánciak a falak aláaknázását alkalmazták. A bizánciak *„aláaknázták az alapépítményeket”* (Moravcsik Gyula fordításai).¹¹⁵⁷

Ugyanerről az ostromról szól Nikétasz Khóniatész történetíró is, akinek beszámolójából kiemeljük a számunkra fontos részleteket. *„Ez a vár (t. i. Zimony) dél felől megközelíthetetlen, mivel egy magaslat és a folyam sodra alkot egy falat...”* A császár *„az árkot (τὴν τάφρον) kövek hiányában hordalékkal töltve meg, körös-körül felállította a hajítógépeket (négy ilyen volt), és elrendelte, hogy törjék a falakat...a bástyák közti fal is, amelyre a kövek súlya irányult, ingadozni kezdett, s nem állt már egyenesen, annál is kevésbé, mert az aknaásók is aláemeltüzték.”*¹¹⁵⁸ (Moravcsik Gyula fordítása)¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁴ Livius III. 1982. 715, 10–13, 15–16.

¹¹⁵⁵ Livius III. 1982. 715, 34–716, 1–2.

¹¹⁵⁶ Az eseményekre lásd a 3. 1. fejezetet.

¹¹⁵⁷ ÁMTBF. 232. „...ὑπωρυsson τε καὶ κρητιδώματα...”

¹¹⁵⁸ „ὀρυκτῆρσιν”

¹¹⁵⁹ ÁMTBF. 278–279.

Az aknák használatára középkori haditechnikai párhuzamokat is találunk. A keresztes háborúkban a keresztes államok várainak, erődjének ostroma (Crac des Chevaliers, Margat, Kerak) során – a faltörő kosok, hajítógépek, ostromtornyok és létrák mellett – a leghatásosabb ostromtechnika a falak, tornyok aláaknázása volt. Például Baybars szultán, amikor 1271. március 3-án megkezdte Crac des Chevaliers ostromát, aknászait alkalmazta. Az erőd délnyugati tornya összedőlt, a védők április 8-án megadták magukat.¹¹⁶⁰

Főleg azt a módszert alkalmazták, amikor az alagutat csak a falig ásták. Az aknászok egy fedélszerkezet védelme alatt a falak támpillérei alatt járatokat ástak, amelynek végét kibővítve és gerendákkal aládúcolva gyúlékony anyagokkal megtöltötték, majd meggyújtották. Így a fal összedőlt, rés támadt az erődön.¹¹⁶¹ Szaladin krónikása, Imád ad-Dín Askalon elfoglalásáról költői stílusban összegzi az alkalmazott eljárásokat: „*Ostromgépeink nyilai fogpiszkálóikkal megérintették a várarom metszőfogait s kitörték őket, a hajítókövek nekivágódtak az építmény falainak és szétrombolták, összezúzták őket. Megzendült bennük az aknász csákánya... és a falak kövei visszatértek eredetükhöz, vagyis a porba.*”¹¹⁶²

Európa nyugati felén, a százéves háborúban (1339–1453) maga V. Henrik angol király (1387–1422) is aknát ásatott Caen ostrománál.¹¹⁶³ Zsigmond király 1396-ban, törökellenes hadjárata során, Nikápoly alá érve a várat ostromolta és két nagy aknát is ástak, de eredményt így sem sikerült elérni, mert szeptember 24-én megérkezett I. Bayezid szultán felmentő serege.¹¹⁶⁴

Az aknakészítés Zsigmond-kori Magyarországon is ismert volt, elsősorban az ekkoriban elterjedő német és itáliai haditechnikai traktátusokból. Konrad Kyeser (1366–1405) *Bellifortis* című munkájának második fejezete az aknakészítés eszközeivel foglalkozik.¹¹⁶⁵ A sienai hadmérnök, Mariano di Jacopo Taccola: *De ingeneis* című munkájában (1427–1433) – amelyet a szerző egyúttal Zsigmond királynak ajánlott –, a III–IV. könyv ismerteti az ellenséges városfal aknák és lőpor segítségével való megsemmisítését. Taccola az aknák alkalmazásának módszereiben pedig a híres építész, Brunelleschi tanácsait is figyelembe vette.¹¹⁶⁶ Ezek a munkák segítenek a forrásokban leírt eljárásokat tipizálni és azonosítani.

¹¹⁶⁰ Spiteri 1994. 40.

¹¹⁶¹ Walter Zöllner: A keresztes háborúk története. Budapest 1980. 211, 219. A továbbiakban: Zöllner 1980.

¹¹⁶² Zöllner 1980. 127.

¹¹⁶³ Jim Bradbury: The Routledge companion to medieval warfare. London–New York 2006. 303. (A továbbiakban: Bradbury 2006)

¹¹⁶⁴ Veszprémy László: Haditechnikai újítások és kéziratok Zsigmond környezetében. In.: Lovagvilág Magyarországon. Budapest 2008. 188. (A továbbiakban: Veszprémy 2008b)

¹¹⁶⁵ Veszprémy 2008b. 190.

¹¹⁶⁶ Veszprémy 2008b. 195–196; Veszprémy 2008a 210–211.

Vegetius műve a középkorban – számos szemléltetett kiadásával (1471, 1532, 1534) együtt – ismert volt¹¹⁶⁷ az aknakészítés két módszerével együtt. Az alagutat többnyire csak a várfalig ásták.¹¹⁶⁸

A várfalon túli akna ásásának módszere jól azonosítható Nándorfehérvár 1440. évi ostrománál, Thuróczy és a Bonfini leírásaiból.¹¹⁶⁹ Khalkokondülész nem említ föld alatti alagutakat, aknákat, hacsak az Ali-féle harcnál a falak leomlását nem tekintjük a fal aláaknázásának. Pedig II. Murád szultán már korábban is alkalmazta a föld alatti aknatechnikát.

Thesszaloniki (Thermé) városát a törökök még 1422 nyarán blokád alá vették, majd egy év múlva Andronikosz Palaiologosz deszpotész, mivel úgy vélte, hogy tovább nem tudja megvédeni a várost, felajánlotta a velenceieknek.¹¹⁷⁰ Végül 1430 márciusában maga II. Murád szultán indult a város és a velenceiek ellen.¹¹⁷¹ Khalkokondülész egyértelmű megfogalmazással beszámol föld alatti aknákról, alagutakról. *„Murád (Amouratész) pedig ezek után Thermé ellen vonult, és minden erejét mozgósítva megostromolta a várost és még ostromgépeket vitetett a városfalhoz. Ám a város elfoglalása neki egyáltalán nem sikeredett. Ekkor, ahogyan mondják, megalkudott a városban lévőkkal az árulásról. Azonban, ahogyan mondják, a házaik alól kifelé vezető alagutakat (orügmata ektosz feronta) ásó személyeket a velenceiek tetten érték. Az alagutakat ásók (aknászok, orüsszontes) a falakról leereszkedve, elmenekültek Murád táborába. Később, amint egy magaslati pontról megrohamozta (t. i. Murád), erővel elfoglalta és leigázta a várost.”*¹¹⁷²

Az aknák oszmán–török használatáról az ostrom szemtanúja, Jóannész Anagnosztész (Joannisz Anagnosztisz) is beszámolt (13–14. fejezet).¹¹⁷³ A végső roham alkalmával, 1430. március 29-én *„akiknek nem volt lehetséges (t. i. bejutás), azok az ostromlétrákon,*

¹¹⁶⁷ Zöllner 1980. 215.

¹¹⁶⁸ J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001. 60.

¹¹⁶⁹ Veszprémy 2008b. 217–218; Szabó 2012d 111–112, 114.

¹¹⁷⁰ Imber 1990. 97.

¹¹⁷¹ Bréhier 1997. 443, Imber 1990. 109–110.

¹¹⁷² Darkó 1923. 14, 1–10. „Αμουράτης μὲν δὴ ἐπὶ θέρμην μετὰ ταῦτα ἐστρατεύετο, καὶ ἐπολιόρκει τὴν πόλιν προσέχων ἐντεταμένως, καὶ προσῆγε τῷ τεῖχει μηχανάς, καὶ οὐδὲν προυχώρει αὐτῷ ἢ τῆς πόλεως αἵρεσιν ἐνταῦθα, ὥς λέγεται, συντίθεται τοῖς ἐν τῇ πόλει προδοσίαν· ὧ, λέγεται, ὑπορύσσοντες ἀπὸ τῶν οἰκιῶν ὀρύγματα ἐκτὸς φέροντα καὶ ἐάλωσαν ὑπὸ Οὐγενετῶν, ἢ λέγεται, καὶ οἱ ὀρύσσοντες ἀπέδρασαν ἐς τὸ τοῦ Ἀμουράτεω στρατόπεδον, καταβάντες ἀπὸ τοῦ τεῖχους, ὕστερον μέντοι ἀπὸ τῆς ἄκρας ὥς προσέβαλεν, εἰλέ τε κατὰ κράτος τὴν πόλιν καὶ ἠνδραποδύσατο.”

¹¹⁷³ E török ostrom összegyűjtött bizánci forrásairól lásd még: Thessalonique. Chroniques d'une ville prise, textes présentés et traduits du grec par Paolo Odorico. Toulouse 2005. (Odorico 2005)

*aknákon át, amelyekből sokat készítettek, a városba futva beözönlöttek.*¹¹⁷⁴ „*A létrákon és az alagutakon át – ahogyan elmondtuk –, a harcosok a városba jutottak. Egyesek a házakat és az embereket támadták meg, mások pedig a város kapuit azért, hogy kinyissák, és Murád az egész hadseregével a városba bejusson.*”¹¹⁷⁵

Azt is megállapíthatjuk, hogy Thesszaloniki ostromakor a szultáni sereg már gyarapodhatott átmenekült aknászokkal, de a török hadseregben is voltak aknászok, a *lagumdsik* (lağımçısı), akik a műszaki szolgálathoz tartoztak. Nevük a *lagum* akna szóból ered.¹¹⁷⁶ Egyik részük közvetlenül a szultáni sereghez tartozott, a másik pedig a tartományokban állomásozott. A nagy hadjáratok alkalmával a birodalom bányáiból toborozták a szakképzett bányászokat.¹¹⁷⁷ (Ezért is lett fontos az oszmánoknak Novo Brdo elfoglalása 1441-ben.) A mesterek a hozzájuk rendelt bányászokkal az aknák fúrását, ellenaknák készítését, betömését és robbantását végezték. Ilyen csapattestek a 16. században, Isztambulban már laktanyában voltak,¹¹⁷⁸ és a bányász és utász alakulatokat alkották. Számukat a nagyobb hadjáratok és ostromok előtt megnövelték. 1453-ban, Konstantinápoly ostromához aknászokat hozattak Novo Brdo-ból.¹¹⁷⁹ Az oszmán ostromtechnika kiemelten fontos része volt az bányászok és az utászok munkája. A tűzérsséggel ekvivalens fontosságú a földmunkák, lövészárkok, töltések építése és a falak aláaknázása. Ezekben az oszmánok kiválóak voltak¹¹⁸⁰

Az aknák ásása, alagutak és ellenaknák készítése nemcsak szakképzettséget, hanem bizony sokszor hosszú időt is igényelt. Ebben állt a kockázata is. Az alkalmazása – egyéb ostromeszközök eredménytelensége esetén – több hónapossá elnyújthatta az ostromidőt.

Az alagút ásási helyének észrevétele a védők különös éberségét kívánta meg. Ennek többféle módszere volt. A legegyszerűbb az, hogy vizes edényeket helyeztek a várfalra, figyelvén azoknak rezgését, fodrozódását.¹¹⁸¹ Egy dobra helyezett sörét- vagy borsószemek mozgása is hasonló elven „működött”. Szofisztikáltabb módja volt az, amelyet már Polübiosz leírt Ambrakia ostrománál. A védők párhuzamosan a várfallal belülről hosszú

¹¹⁷⁴ Αναγνώστης 1993. 80, 19 – 82, 3. (13. fejezet) „ Ὅσοι μὲν οὖν ἐδυνάμην, τὸνδε τὸν τρόπον ἀνέβαινον. Οἷς οὐκ ἦν ἐφικτὸν διὰ τῶν κλιμάκων, διὰ τῶν ὀρυγμάτων, ὧν εἰργάσαντο...”

¹¹⁷⁵ Αναγνώστης 1993. 84, 21– 86, 5. (14. fejezet) „Διὰ τῶν κλιμάκων οἷν καὶ ὀρυγμάτων, ὡς ἔφημεν, τῶν πολέμων τῆς πόλεως ἐντὸς γενομένων, οἱ μὲν ἐπὶ τὰς οἰκίας συνέτρεχον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ δὲ ἐπὶ τὰς πύλας τῆς πόλεως αὐτὰς ἀναπεταίνουσαι πρὸς τὸ τὴν πόλιν εἰσελθεῖν ἅμα παντὶ τῷ στρατεύματι τὸν Μουράτην.”

¹¹⁷⁶ Török történetírók I. kötet 1893. 413-414.

¹¹⁷⁷ Ágoston 2005. 40.

¹¹⁷⁸ Generál 1987. 157.

¹¹⁷⁹ Ágoston 2005. 40.

¹¹⁸⁰ Imber 2002. 279.

¹¹⁸¹ J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001. 60; Bradbury 2006. 198.

árkot ástak, amelynek falára, egymáshoz közel, vékony bronzlemezeket helyeztek el. A lemezek rezgése jelezte a falhoz közeledő akna helyét.¹¹⁸² A másik módja az, amikor a földfelszín felett kifeszített fémhuzalokra függesztették fel a fémlapocskákat. A Nándorfehérvár ostromáról szóló források nem említik a védőknél ilyen módszer alkalmazását, hanem a török táborból egy nyílveesszőn beröpített levél közölte az akna helyét.

Ami számunkra viszont máig nehéz kérdés az az, hogy Thuróczy és Bonfini Nándorfehérvár 1440. évi ostrománál sajnos nem közli az aknaásás lehetséges helyét. A Thuróczy-kommentár például a távolibb Avala hegyről valószínűsíti, ahol a középkori Zsarnó vára állt.¹¹⁸³ Thuróczy szerint ez a hely „a vártól egy fél magyar mérföldnyire vagy közelebb” helyezkedett el.¹¹⁸⁴ Az 1 magyar mérföld eltérő volt, attól függően, hogy régi vagy új mértékben számították. Bogdán István szerint ez eléggé eltérő, a régi 11, 3 km, az új 1, 74–8, 36 km is lehetett.¹¹⁸⁵ Ha csupán a régi mérték felét vesszük, akkor is ez 5, 6 km, amely túl távolinak tűnik. Bonfini is csupán annyit közöl, hogy „két mérföldnyire.”¹¹⁸⁶

Szeretném ezt pontosítani. A Reuters 2009. június 8-i számában Alexander Vasovic arról írt, hogy a belgrádi Underground (Andergraund) klub falaihoz közel van egy középkori tömegsír, amely egy berobbantott aknában őrzi a török holttesteket az 1440. évi ostromból. A török holttestek a kőtörmelék alatt maradtak, elzárták az egyik ilyen alagutat.¹¹⁸⁷ Ezt a cikket vette át a magyar internetes sajtó Kultúrpart hírportálja június 16-án.¹¹⁸⁸

Itt válik érdekessé a probléma. Nemcsak azért, mert igazolja Thuróczy hitelességét, hanem mert feltételezésem szerint a club helyének azonosításával meghatározható lenne az egykori akna berobbantásának helye is. Belgrádi terepbejárásom alkalmával ezt ellenőriztem (2012. április 20.).

A vár 1440. évi ostromának e fontos emlékében egy szórakozóhely üzemel. Ez a club ma *Soho Republic* néven működik a Pariska és a Karađorđeva ulica kereszteződésében – az

¹¹⁸² Polübiosz 2002. 255. (24. könyv 27. fejezet)

¹¹⁸³ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum II. Commentarii*. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. (composuit Elemér Mályusz adjuvante Julio Kristó) 1988. 319. (Ad. cap 230) (Thuróczy kommentár 1988)

¹¹⁸⁴ Thuróczy 2001. 277, 1. „*in medio miliari Hungarico vel citra distans*” Thuróczy textus 1985. 242, 21.

¹¹⁸⁵ Bogdán István: *Régi magyar mértékek*. Budapest 1987. 58. (Bogdán 1987)

¹¹⁸⁶ Bonfini 1995. 591, 12.

¹¹⁸⁷ „Only a few patrons enjoying drinks at Belgrade’s Underground club know that a Medieval mass grave lies just beyond the bar’s walls. To repel Turkish invaders in 1440, Christian defenders of the city used a giant gunpowder mine to blow up hundreds of attackers digging tunnels beneath the city, Turkish bodies remained in the rubble that sealed one of the tunnels, meters away from the club’s bar.”

¹¹⁸⁸ KultúrPart. 2009. június 16. „Tömegsírok Belgrád alatt!” (Tömegsírok 2009)

egykori Szabácshoz vezető út elágazásánál (Pariska 1, 11 000 Beograd), a Száva-felőli parthoz közel. Jól látható a bejárat széles íve és mélysége. A belső felméréshez, fényképezéshez a tulajdonos és a hatóságok engedélye szükséges. A külső felvételeink viszont a terepmagasságok helyszíni ellenőrzésére kitűnően alkalmasak. Ezek megerősítik Thuróczy és Bonfini azon beszámolóját, hogy ez olyan hely, ahonnan a védők a várból valóban nem láthatták az akna ásását (29. melléklet). De pontosítja Bonfini azon megjegyzését is, hogy a kijárat „*a folyóhoz közel*” van, ez pedig így a néhány méterre lévő Száva-folyó. Az is beigazolódik, hogy a bejárat a vártól messzebb, valóban körülbelül „*egy-két római mérőföldnyire*” van, de ez semmiképpen nem lehet az innen túl távoli Avala-hegyen.

Kiinduló hipotézisem az volt, hogy mivel más aknáról a források nem tesznek említést, azt kell feltételezni, hogy ez volt az egyetlen, amelyet az ostrom idején a törökök használtak. 2002-ben Zoran Lj. Nikolić és Dr. Vidoje D. Golubović szerzőpárostól hiánypótló munka jelent meg, amely Belgrád alagútjait veszi sorra és a fent említett alagutat kapcsolatba hozzák az 1440-es ostrommal.¹¹⁸⁹ Ebben röviden áttekintették az 1440-es ostromot is és az alagútkészítést is. Az akna alapterülete kb. 500 m² nagyságú, amelyet a hegybe vájtak ki. A magassága 1, 2 – 4, 2 m közötti, a szélessége pedig 1, 6 – 12 méter.¹¹⁹⁰ Ezt az aknát egyáltalán nem csak alagútszerű „folyosónak” kell elképzelni, hanem egy kiszélesedő barlanggá vájták, amelyek boltozatát támfalakkal és erős oszlopokkal erősítették meg. Ez igazolja Bonfini leírását, amely „*barlang formájú vájatot*” említett meg. A barlangból pedig további elágazó folyosók indulnak (30. melléklet). Feltételezhető, hogy a helyszín a későbbi török uralom alatt lőporraktárként vagy börtönként is szolgálhatott. Mögötte van egy másik barlang is, amely a club raktára mögött található. Két folyosója közül az egyik a mai Francia Nagykövetség irányába vezet, a másik a mai „Győztes” szobor felé, de mindkettő beomlott, feltárása viszont lehetséges.¹¹⁹¹

Mivel a club mellett közvetlenül létezik még egy barlang, amely azonban nincs feltárva és feltételezhetően ugyanebből az időszakból származik (Pariska 1a).¹¹⁹² Kb. 200 m² alapterületű, 1, 1 – 3, 8 méter magas és 7, 12 m széles.¹¹⁹³ A szerzők szerint valószínű, hogy a közelben rejtőzhet más eddig fel nem tárt török tömegsír is.¹¹⁹⁴

¹¹⁸⁹ Zoran Lj. Nikolić–Dr. Vidoje D. Golubović: Beograd ispod Beograda. Beograd 2002. A továbbiakban: Nikolić–Golubović 2002.

¹¹⁹⁰ Nikolić–Golubović 2002. 196.

¹¹⁹¹ Nikolić–Golubović 2002. 31.

¹¹⁹² Nikolić–Golubović 2002. 31.

¹¹⁹³ Nikolić–Golubović 2002. 196.

¹¹⁹⁴ Nikolić–Golubović 2002. 34.

Azt a helyszínen ellenőriztem, hogy ezt az alagutat nem a Duna felől, hanem a Száva felől kezdték ásni az aknászok. Az is látható volt, hogy a fent említett föld alatti tömegsír a vár délkeleti és délnyugati falától elég messze van. Az aknaásásról szóló két forrásunk közül, Thuróczy arról ír, hogy a törökök alagútja elérte a várfalat, mégpedig „*a vár falain belül*” (*intra menia*).¹¹⁹⁵ De egyáltalán nem biztos, hogy ez a törökök alagút-szakasza volt. Ezt erősíti meg másik forrásunk is. Bonfini szerint ugyanis a törökök csak „*a falakig vitték az alagutat...(ad menia)*”¹¹⁹⁶ A tömegsír mai helye alapján sokkal valószínűbb, hogy a berobbantás helye nem a várfalon belül, hanem azon jóval kívül lehetett. Ennek is megvan a maga ésszerű magyarázata, hiszen ha a védők igyekeztek minél gyorsabban megelőzni a törökök aknájának a falak közelébe jutását, annak berobbantása egyre kevésbé veszélyeztette a vár saját falainak stabilitását. Így inkább a védők alagútja haladhatott át a várfaluk alatt, mintsem a törököké. Ezzel az „előrefúrással” még idejében elérhették a félig elkészült ellenséges aknát és a vártól távol, annál nagyobb, biztonságos távolságban robbanthatták be, amelynek emléke lehet ez az előbb említett török tömegsír

Az aknák ásását alkalmazta később II. (Hódító) Mehmed szultán (1451–1481) is 1453-ban, Konstantinápoly erős falai ellen. Konstantinápoly török ostroma analógiákkal szolgálhat az előbbi, szűkös ismeretek kiegészítéséhez.¹¹⁹⁷ Amikor április 6-án Mehmed elrendelte a falak ágyúzását, ezzel egyidejűleg elrendelte az aknák ásását is. Mivel nem volt kellő szakértelmű aknásza, hivatásos bányászokat kellett hozatnia. Így szerbeket például a Novo Brdo-i ezüsbányából. A falaktól messze kezdték el a munkálatokat, hogy ne vegyék észre a védők. Ez a technika ott eredményes, ahol a talajviszonyok is lehetővé teszik, valamint, ahol egyszeres a védőfal. Ez a Blakhernai-falnál volt. Amikor a védők május 16-án felfedezték, Johannes Grant mérnök ellenaknát ásatott. Bejutottak a török aknába és felégették a fa tartóelemeket, a tető beomlott, maga alá temetve az aknászokat. A törökök május 21-én újabb aknát a Kaligari-kapunál kezdtek. Ezt vízzel árasztották el, vagy kifüstölték. Május 23-án a Blakhernai-falnál újra próbálkoztak aknák ásásával, de Grant ezt is megsemmisítette, s ezután a törökök felhagytak az akna építésével.¹¹⁹⁸ 1480-ban a szultán Rodosz erődjének sikertelen ostromakor aknák ásásával nem foglalkozott.

Aknák ásására 1456-ban nem került sor, ám Nándorfehérvár végső, 1521. évi török ostroma szintén jó párhuzamot kínál számunkra. A szultáni sereg – ekkorra birtokában

¹¹⁹⁵ „*hostilis fossa intra menia castris ad fossam per castrenses egestam deducta esset...*” Thuróczy textus 1985. 243, 5–6.

¹¹⁹⁶ „*illi ad menia cuniculos continuato labore prope subdlexerant*” Rerum 1936. 102, 20–21.

¹¹⁹⁷ Lásd még: Philippides–Hanak 2011.

¹¹⁹⁸ Runciman 2000. 123–124.

lévén a várostromra alkalmas nehéztüzérségnek – jól felszerelve látott hozzá az ostromhoz, de az aknászok szerepe szintén döntő jelentőségű volt a vár feladása szempontjából. Lutfi pasa leírása szerint, amikor a külső várat elfoglalták, a 28. napon aknával robbantották fel az éléskamrául szolgáló tornyot.¹¹⁹⁹ Ferdi is ezt erősíti meg, bár nem ír az 1440. évi ostromról, csak az 1456. esztendeiről. Az 1521. évben pedig kiemeli a megfelelő tüzérséget: „mennydörgő ágyúk és villámhatású puskák”, „sárkányhoz hasonló ágyúk”. Elfoglalták a külső várat, a védők a belső várba zárták be magukat, de ezt nem bírták ágyúkkal, vívó árkokkal bevenni. Ekkor „lagimdsiket hozattak a bányákból és aknák nyitására fogtak.” (Thúry József fordításai)¹²⁰⁰ Amikor ezzel a „Nebojsza” tornyot felrobbantották, a védők feladták a várat.

Amikor a török haderő 1522 júliusában Rodosz erődjét kezdte ostromolni, de a tüzérségi támadások az 1480-as ostrom után felújított korszerű erőd ellen eredménytelennek bizonyultak (főleg a Szent Miklós-erődnél), a szultán aknák ásásába kezdett. A törökök szeptemberre a városfalak felé több mint 50 alagutat ástak, de a védők ellenalagutakkal ezeknek útját állták. Szeptember 4-én az egyik akna berobbanásakor a városfal egy része beomlott, a további aknarobbanások kevésbé voltak eredményesek. A vár védői végül decemberben az ellátás és lőszer elfogytával kénytelenek voltak megadni magukat.¹²⁰¹

A korszerű tüzérség a szülejmáni hadjáratokban már beépült a török hadseregbe. Még a költői művekben is tisztelettel adóztak előtte. Például *Behári* (1492–1551): *Magyarország elfoglalásának története* című elbeszélő költeményében a tüzérség ábrázolása olyan hangsúlyos szerepet és olyan szemléletes költői képeket kapott, amelyeknél ma sem lehet írni jobbat. *Ilok* (Újlak) várának ostrománál a következőket olvassuk: „Zarbeneket állíts, s a harc égi labdáit, / követ hullas a fejükre a magasból” (140.); „Az ágyúk tüzet szóró sóhajta és löpora / fejükre szórta az égről a csillagokat” (150, Sudár Balázs fordítása).¹²⁰²

¹¹⁹⁹ Török történetírók II. 1896. 8.

¹²⁰⁰ Török történetírók II. 1896. 52–53.

¹²⁰¹ J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001. 173.

¹²⁰² Sudár Balázs: A végítélet könyve. Oszmán elbeszélő költemény a mohácsi csatáról. Történeti Szemle 2010/3. 407. (Sudár 2010)

10. 5. Lő „por”-e a lőpor? –a bizánci források tanulsága

A tűzfegyverek korai alkalmazása Európa keleti felén, a haditechnika iránt érdeklődő *bizánciak* számára is újnak számított, alkalmazásukról egy-egy esemény kapcsán történetíróik is pontosan beszámolnak. A már többször idézett Laonikosz Khalkokondülész munkája V. könyvében egy egyedülálló, hosszabb részt szentelt ennek az új találmánynak és működésének, amelyet II. Murád szultán Konstantinápoly elleni ostromában már használhatott. A vonatkozó szöveget érdemesnek tartom teljes terjedelmében közölni, amelyből jól lemérhető a 15. század kíváncsi-kutató emberének csodálkozása új, rejtett kémiai erők láttán.

Khalkokondülész először az eredetük kideríthetetlenségéről elmélkedik, majd német földről származtatja azt. *„Úgy látszik, hogy az ágyú (télebolosz) egyáltalán nem annyira régi (találmány), hogy úgy halljunk róla, mint ami a régieknek jutott volna eszébe. Azt, hogy honnan vette eredetét, és hogy az emberek közül kik jutottak el az ágyú ismeretéhez, én nem tudom biztosan megmondani. Mindenesetre úgy gondolják, hogy azok a németektől erednek. Nekik jutott eszükbe ez a szerkezet (mékhané). A pusák¹²⁰³ (téleboliszkoí) a németektől rövidesen eljutottak a lakott világ más népeihez. Az ágyúkról (téleboloi) azonban lehetetlenség biztosan tudni, hogy honnan vették eredetüket.”¹²⁰⁴*

Khalkokondülész az ún. *fekete lőpor* vagy „füstös” lőpor összetételét is ismertette, alkalmazásának hatékonyságát méltatja. A bizánci szerzőnél feltűnik a használatának elítélendő, „ördögi” volta, kémiai reakciójának démoni ereje. *„Azt tartják, hogy az az erő és a rendkívüli gyors mozgás, ahogyan a fenyegető kőlövedék, ahová csak eljut, az emberi testnek rendkívül nagy sérülést okoz és minderre a lőpor képes. A salétrompornak van ilyen ereje, antracittal (t. i. tiszta szénporral) és kénnel összekeverve. Így tehát jobban uralja a világot a (hagyományos) fegyverekkel szemben. Amiért is kevesebb vitézsége, ám démoni gyorsasága van.”¹²⁰⁵*

¹²⁰³ Lásd a 8. 3. és a 9. 2. fejezeteket, valamint az 1440-es eseményeket tárgyaló Khalkokondülész szöveg alapján általunk korábban meghatározott jelentést.

¹²⁰⁴ Darkó 1923. 10, 14–22. „δοκεῖ μὲν οὖν ὁ τηλεβόλος οὐ πᾶν παλαιὸς εἶναι, ὥστε συιέναι ἡμᾶς ἐπὶ νοῦν ἐληλυθέναι τοῖς παλαιοῖς τὸ τοιοῦτον. ὅθεν μέντοι ἀρχὴν ἐγένετο, καὶ τίνες ἀνθρώπων ἐς τὴν τοῦ τηλεβόλου ἀφίκοντο, οὐκ ἔχω διασημῆσαι ἀσφαλῶς· οἴονται μέντοι ἀπὸ Γερμανῶν γενέσθαι τε τούτους, καὶ τούτοις ἐπὶ νοῦν ἀφίχθαι ταύτην μηχανήν. ἀλλ’ οἱ μὲν τηλεβολίσκοι ἀπὸ Γερμανῶν καὶ ἐς τὴν ἄλλην κατὰ βραχὺ ἀφίκοντο οἰκουμένην· οἱ δὲ τηλεβόλοι, οὐκ ἂν εἰδείην σαφῶς ἰσχυρίζεσθαι, ὅθεν ἐγένοντο τὴν ἀρχήν.”

¹²⁰⁵ Darkó 1923. 10, 22–11, 1. „τὴν δὲ ἰσχὺν τε καὶ φορὰν τὴν ἀμήχανον, ἣ ἐπιφερόμενος ὁ λίθος, ὅποι ἂν γένοιτο, μεγίστην τοῖς σώμασιν ἐπιφέρειται βλάβην, ἣ τε κόνις παρέχεται τῷ παντί, καὶ ἀπὸ ταύτης ἐνήνεκται. τῆς δὲ κόνεως τὸ νίτρον ἔχει τὴν δύναμιν, ἀνθρακί τε καὶ θείῳ ἐπιμιγνυμένη.

A bizánci szerző megállapítása máig érvényes. Gorszt definíciója szerint: „*A füstös vagy fekete lőpor kálsalétrom, kén és szén mechanikus keveréke.*” A fekete lőporban a szén az éghető anyagot, a kén a kötőanyagot, a salétrom pedig a kén és a szén égéséhez szükséges oxigént biztosítja. A kén továbbá „*megkönnyíti a lőpor begyulladását, mivel a gyulladási hőmérséklete kisebb, mint a széné.*”¹²⁰⁶

A bizánci szerző helyesen észrevette, hogy ezek közül a legfőbb összetevő a salétrom, amely a kálsalétrom vagy kálium-nitrát (KNO₃). Egyébként jó minőségű salétrom lelőhelyek csak Indiában, Arábiában és Kínában voltak, ahol a természetes salétromképződés számára megfelelő az éghajlat (a magas hőmérséklet, páratartalom miatt). Európában csak kevés helyen, Spanyolországon, Lengyelországon és Magyarországon, de ezeket már tisztítani kellett.¹²⁰⁷ A fekete lőporban lévő kálium-nitrát miatt kisebb a lőpor nedvszívó képessége, nem higroszkópos vegyület, de érzékeny a levegőben lévő nedvességre, a későbbi korokban ezért grafitozzák.¹²⁰⁸ A kén mint kötőanyag csökkenti a lőpor higroszkóposságát.¹²⁰⁹

Khalkokondülész ezután a korai ágyúk anyagát és az ágyúöntés tökéletesítését ismerteti, a bronzot tartva a legjobbnak. Ami számára a legmegdöbbentőbb, az a hatalmas távolság, ahova az ágyú ellőhet. „*Úgy tűnik, hogy először vasból készítették, majd az úgynevezett öntés feltalálása után, ötvözve a rezet az ónnal, ezt jobbnak és erősebbnek találták kőlövedékek kilövésére. Részletesen leírni, hogy milyen is az alakja, bizony teljesen fölösleges, mindenki számára bárhol látható. Hosszúkás, viszont amennyivel hosszabb, annyival messzebbre lövi ki a kőgolyót, úgyhogy a »messzire lövő« (télebolosz), amint ezt hallottam, kilövi a kőgolyót 70 sztadionnyi távolságra,*¹²¹⁰ *körülötte körben, minden irányban reng a föld.*”¹²¹¹

οὕτω δὲ ὡς ἄμεινον ἔχει τὰ τῆς οἰκουμένης ἐς τὰ ὄπλα· διὸ καὶ ἀρετῆς ἑλαττον ἴσχει αὐτῇ δαιμονίαν ἐκεῖνην φορᾶν.

¹²⁰⁶ A. G. Gorszt: Lőporok és robbanóanyagok. Nehézipari Könyv- és Folyóirat-kiadó Vállalat. Szerk.: Tóth István. Budapest 1954. 177. A továbbiakban: Gorszt 1954.

¹²⁰⁷ Ágoston 2005. 96–97.

¹²⁰⁸ Béni Szabolcs–Szakács Zoltán–Ungváriné Nagy Zsuzsanna: Általános és szervetlen kémiai gyakorlatok. (Laboratóriumi előiratok és számítási feladatok) Budapest 2006. 185. (Béni–Szakács–Nagy 2006)

¹²⁰⁹ Bár a nátrium-nitrát oxigénben gazdagabb, mint a kálium-nitrát, de éppen a nagyobb nedvszívó képessége miatt nem alkalmas a lőpor alapanyagának. Gorszt 1954. 177.

¹²¹⁰ Ha 1 sztadion=177 m, akkor ez 12 390 m lenne. Habár ez a szám túlzónak tűnik, harmadára, negyedére az ágyú ellőhetett (3–4 km).

¹²¹¹ Darkó 1923. 11, 1–10. „δοκεῖ δὲ γενέσθαι σιδηρῆεις μὲν τὸ πρῶτον, μετὰ δὲ τὴν τοῦ χύματος καλουμένου ἐπιφράσασθαι πείραν, τοῦ χαλκοῦ δὲν τῷ κασσιτέρῳ μεμιγμένων, εὐδοκίμειν ἐς τὸ ἀφιέναι τὸν λίθον ἄμεινόν τε καὶ βιαίτερον. τὸ μέντου σχῆμα διεξίεναι οἷον ἐστι, περίεργον μέντ' ἂν εἴη πᾶσι καθορᾶσιν ἀπανταχῇ. ἐπίμηκες δ' ὄν, ὅσον δ' ἂν εἴη ἐπιμηκέστερον, τοσοῦτ' ἐπὶ μήκιστον ἀφίησι τὸν λίθον, ὥστ' ἂν γενέσθαι τηλεβόλον, ἢ ἐπιθόμεθα τὸν λίθον ἐπὶ ἑβδομήκοντα σταδίους, περίξ σειομένην τὴν γῆν κατ' ἄμφω τῷ διαστήματε.”

A bizánci tudós számára megmagyarázhatatlan ez az erő, amely a fekete lőporban keletkező robbanásban rejlik. Ennek okát keresve követi az ókori szerzők (Arisztotelész, Hérón) pneumatikai nézeteit a csőbe szorított levegő (lőporgáz) viselkedéséről.¹²¹² Ebben felfedezhetjük a világ alapelemeinek egymásba való átalakulását (itt: levegőből tűz), a levegő testként való kezelését (ami a lövedékre kölcsönhatást képes kifejteni), valamint az ún. *horror vacui* elv meglétét, amely szerint a természet nem tűri légüres tér, vákuum keletkezését. Mivel ez esetben, szerintük, a robbanáskor az égés elpusztítaná a teljes levegőt.¹²¹³ Azt viszont megsejtették, hogy a fekete lőpor a levegőtől elzárva is „ég”, csak azt nem tudták, hogy azért, mert egyik alkotóelemében (a kálsalétromban) már „beépítve” tartalmazza az égéshez szükséges oxigént. Sőt, szabad levegőn a fekete lőpor valójában rosszul ég. *„Úgy látszik, hogy a tűznek az ereje okozza a dörgést és a rendkívüli gyorsaságot, ahogyan a kőlövedék halad. Úgy látszik, hogy ez a hatalmas őselem (azaz a tűz) képes valamiféle démoni erő kifejtésre, ahogyan a tűzzé átalakult levegő (azaz lőporgáz) mennydörgést (azaz robbanást) okoz. Akár úgy –hogy ne jöjjön létre vákuum (kenosz) – dörgés és gyors mozgás keletkezik; akár pedig úgy, amikor a tüzet hozzáteszik ehhez az erőhöz, miután (t. i. a csőben) kényszerítve van, hatalmába keríti az anyagot (hülé) és ez a kényszerítő (erő) keletkezik, amely mindkét esetben ezekre képes! Úgy tűnik, hogy valamennyi ennek a tűznek az ereje, és hogy a lőpor (konisz) megnöveli a tűznek – a természetétől fogva már benne lévő – erejét, és a tűz által mozgatja és lövi ki rendkívül messzire (t. i. a lövedéket).”*¹²¹⁴

Khalkokondülész az újnak számító találmány, az ágyú működésének leírásakor a fekete vagy „füstös” lőporra a *konisz* (por) szót használta.¹²¹⁵ Külön figyelmet érdemel itt a puskapor megnevezése. Mert ebben a bizánci szerzők nem egységesek.

Kritobulosz értékes leírása II. Mehmed szultán életéről szóló munkájának I. könyvében (I. 30. 7.) így szólt a fekete lőporról, amelyet *botanénak* nevez, bár ez Szabó Károly

¹²¹² Kádár Zoltán–Szabó Árpád: Antik természettudomány. Budapest 1984. 169. A továbbiakban: Kádár–Szabó 1984.

¹²¹³ Kádár–Szabó 1984.173.

¹²¹⁴ Darkó 1923. 11, 10–20. „δοκεῖ δὲ ἡ τοῦ πυρὸς αὐτῇ δύνάμει τὸν τε ψόφον ἀπεργάζεσθαι καὶ τὴν φορὰν, ἥ ὁ λίθος φέρεται· βιαζόμενον γὰρ τὸ στοιχεῖον τοῦτο πάμμεγα καὶ δαιμόνιον τι δύνασθαι δοκεῖ, ἥ δὴ καὶ τὸν σκηπτρὸν ἀπεργάζεται τὸ πνεῦμα εἰς τὸ πῦρ μεταβάλλον. εἴτε μὲν οὖν τὸ μὴ κενὸν συγχωρεῖσθαι, τὸν τε ψόφον γίνεσθαι καὶ τὴν φορὰν, εἴτε ταῦτα τοῦ πυρὸς τιθεμένου τῇ δυνάμει, ἐπειδὴν προσβιαζόμενον ὕλης ἐπιλάβηται, ἀνάγκη ταῦτα ἀπεργαζόμενον, ἴσχειν ἄμφω ταῦτα. δοκεῖ δὲ τοῦ πυρὸς τὴν δύνάμιν εἶναι ταύτην ξύμπασαν, καὶ τὴν κόνιν αὖξιν πεφυκυῖαν τὴν τοῦ πυρὸς δύνάμιν διὰ τοῦ πυρὸς κινεῖν τε ἀμήχανον καὶ βάλλειν μακρότατα.”

¹²¹⁵ Lásd: 10. 4. fejezetet. Illetve: Bartusis 1997. 336.

fordításából nem derül ki.¹²¹⁶ „Ez a germánok és a kelták körülbelül százötven esztendő s vagy valamivel régiebb, igen okos és föltte elmés találmánya; s különösen elmés találmány a töltés (botané=lőpor) egybeállítása és elkészítése, mely a legmelegebb és legszárazabb féléből, salétromból, kénköből, szénből és száraz, meleg gőzt adó füvekből (botanón) van egybeállítva... (I. 139. Szabó Károly fordítása).¹²¹⁷

1430-ban thesszaloniki védőinél volt puska, amelyet az ostrom egyik szemtanúja, Jóannész Anagnosztész szintén *botanéként* említett meg. „... *lévén nálunk sok, elkészített puska*...”¹²¹⁸ De térjünk vissza az 1440-es ostrom során ismertett lőpor bizánci megnevezésére!

Dukasz az 1440. évi szultáni ostrom kapcsán leírja a védők által használt tűzfegyvereket. „*Hátulról pedig ez a nádhoz hasonló ércső meg van töltve salétromból, kénből és faszénből álló »fűvel«.*” A továbbiakban is „fűvet” említ a lövedékek kilövésekor, amelyet érdemes megtartani a fordításban is. „*A kilőtt lövedékek közül az, amelyik a »fűhöz« közel van, löki az előtte levőt, emez pedig megelőzőt.*”¹²¹⁹

Láttuk, hogy a *Névtelen Krónika* sem pornak, hanem „fűnek” mondta a fekete lőport: „...*a vránai parancsok, belülről egy ellenaknát ásatott és ásás közben megtalálta a törökök aknáját és tüzet dobott a puska porra* (t. i. a »fűre«).”¹²²⁰

A technikátörténeti „por” vagy „fű” kérdésének megoldásához közelebb vitt Dani Dániel Pál hadtörténész kezdeti észrevétele, amely szerint a szövegekben szereplő „salétrom” lehet ammónium-nitrát, (NH₄NO₃) amely a vizeletnek egyik alkotóeleme. Azonban ez rendkívül instabil és égő elegyet képez, amelyet át kell alakítani a stabilabb kálium-nitráttá (KNO₃), azaz kálisalétrommá, „salétrommá.” A problémával Szajkó István nemzetközi tekintélyű vegyészmérnökhöz és lőporszakértőhöz fordultunk.¹²²¹ Véleménye szerint ezt kálium-klorid, „könnyűsó” (KCl) hozzáadásával lehet előállítani. A könnyűsó a közönséges konyhasó (NaCl) mellett a természetben előforduló só, amely minden

¹²¹⁶ Critobulos 1983. 46, 7–12. „εὐρημα δὲ τοῦτο νέον ἐστὶ Γερμανῶν καὶ Κελτῶν, ἐτῶν που μάλιστα πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἢ καὶ ὀλίγω πλείονων, σοφώτατον πάνυ καὶ περινενοημένον, καὶ μάλιστα δὴ ἡ τῆς βοτάνης συμβολή τε καὶ κατασκευὴ ἐξ εἰδῶν συγκειμένη θερμότητων καὶ ξηροτάτων, νίτρου καὶ θείου καὶ καρβούνου καὶ βοτανῶν, ξηρὸν καὶ θερμὸν πνεῦμα ἀποτελούντων”

¹²¹⁷ Kritobulosz 1875. 56, 28–57, 1. Idézi még: Iványi 1926. 397.

¹²¹⁸ Αναγνώστης 1993. 58, 18–19. (9. fejezet) „...πολλῆς ἐν ἡμῖν οὔσης τῆς ἐσκευασμένης βοτάνης...”

¹²¹⁹ A forrásszövegekhez lásd a 10. 6. fejezetet.

¹²²⁰ Zórasz 1958. 64, 14–15. „...ὁ ἀφέντης ὁ Βρανᾶς, ἔκαμε ἀπὸ μέσα κοντραμίνα καὶ σκάβοντας ἤρρε τὴν μίνα τῶν Τουρκῶν καὶ εἰσέβαλε φωτιά εἰς τὸ βοτάνι.”

¹²²¹ A szerző a Polgári Kézilőfegyver- és Lőszervizsgáló Kft. vezető szakértője, 1972 óta a Magyar C. I. P. (Commission Internationale Permanente pour l’Epreuve des Armes a’ Feu Portatives) delegáció tagja. A brüsszeli szervezet a fekete lőporral működő fegyvereket is vizsgálja, egyébként 2014. július 15-én ünnepi megalakulásának centenáriumát.

természetes só egy részét alkotja. Ha a Na^+ ion Cl^- ionnal nem tud kémiai kötést létesíteni, akkor azt leginkább a K^+ ion teszi. A védők salétrom hiányában nem lehettek, mert ez az alapanyag, mivel a Tallóciak sókamara ispánságot is bírtak, valószínűleg egyéb használatra is a rendelkezésre állhatott.

Dani Dániel Pál szerint a fekete lőporhoz szükséges kálisalétrom úgy is előállítható, hogy állati vizeletet gyűjtünk össze, a hadseregnél például ló vizeletet, ehhez rövid szárú takarmányt például töreket, valamint „könnyűsót” (szikso) adunk. Ezt a keveréket dehidratáljuk, amikor is a takarmány szálakra kicsapódik az újonnan keletkezett káliumnitrát. Ehhez kell hozzáadni a többi összetevőket. A mai standard arány 75 % salétrom, 15 % faszén és 10 % kén.¹²²² Az összeállítás után megkapjuk a 14–15. századi fekete lőpor primitív változatát. Ennek állaga durva poros, darabos képződmény, amelyet fűnek, törek állagúnak is tekinthetünk. Ami azért érdekes, mert a 15. századi francia lőpor-manufaktúrák a durva, pasztaszerű állagot fejlesztették ki, amelyet óvatosan szárítani kellett és szemcsésre őrölni. Amelynek megvolt az az előnye, hogy nincs alkotóelemeire bontva, könnyebb szállítani és nem a helyszínen kell a nagyon robbanásveszélyes elkészítést elvégezni.¹²²³

Továbbgondolásra érdemes a *botané* szó másik jelentése is: takarmány.¹²²⁴ Ez is közel vihet a megoldáshoz. „*Ha nitrogén tartalmú szerves anyagok káliumvegyületekkel keverve rothadnak, kálium-nitrát képződik.*” Ezt már Roger Bacon angol filozófus, természettudós (1214 k.–1294) 1248-ban írt könyvében is leírta. Hullából, állati tetemekből bőven állt rendelkezésre egy ostrom során. Vagy mésszel kevert törekkel töltünk meg egy gödröt, amelybe bevezetjük az istállók állati vizeleteit. A salétrom kicsapódik, amelyet pár évenként ki lehetett „termelni.”¹²²⁵

Figyelemreméltó a Szajkó István által leírt egyik „salétromgyártási” módszer: „*Ha bomlásnak induló állati eredetű anyagokat mésszel és hamuval kevernek össze, salétromot nyernek. Nitrogéntartalmú anyagokat – bőrt, húst, vért, szőrt – fatörmelékkel rakásba halmoztak, és időnként trágyalével öntöztek, nedvesen tartották addig, amíg a rothadás befejeződött. A rakásokat és a képződő salétromot deszkafedéllel védték az esőtől. Ha a salétrom „megérett”, akkor a rakás felületén akár 10 cm vastag salétromsavas mész is*

¹²²² Gorszt 1954. 177; Norris 2003. 47. A 14. században többször módosították az arányokat. Például: 41 % salétrom, 30 % kén, 29 % szén. Az arány országoként is eltérő volt.

¹²²³ Norris 2003. 48.

¹²²⁴ ÓGM.1993. 192.

¹²²⁵ Szajkó István: A fekete (füstös) lőpor. (kézirat) Balatonfüzfő 2005. 6. A továbbiakban: Szajkó 2005.

keletkezett... *A salétromsavas meszet hamuzsírral alakították át kálisalétrommá.*”
Képletben összegezve: $\text{Ca}(\text{NO}_3)_2 + \text{K}_2\text{CO}_3 = 2 \text{KNO}_3 + \text{CaCO}_3$ ”¹²²⁶

Véleményem szerint ez utóbbi „eljárás” pedig – szinte szó szerint leírva! – felfedezhető Antonio Bonfini az ostromról szóló leírásában. Az olvasónak – első megközelítésben – csupán egy elég bizarrnak tűnő védekezés az ostromló törökök „távoltartására” az, hogy a védők „*az összehordott földből, szeméből, állati ürülékből fával borított sáncot emeltek.*” (Kulcsár Péter fordítása).¹²²⁷ Akkor miért fedték be deszkával, fával? A latin szövegben ez áll: „*egesta terra, fimo et pecorum excrementis aggerem lignis circummunitum ducunt...*”¹²²⁸ Ha a fenti szempontok szerint átértelmezzük e sort, úgy az alábbira módosítanám Kulcsár Péter fordítását: „*Az összehordott földből, trágyából és állatok vizeletéből fával borított sáncot emeltek.*” A deszkával való befedés megakadályozta, hogy az esővíz felhígítsa a képződő salétromot.

Ez az előállítási mód is lehetséges. Ezeket a megoldásokat használták abban az esetben, amikor nem állt a rendelkezésre nagyméretű füves, sziksós terület, ahol szintén lehet salétrom kristályokat gyűjteni. A fekete lőpor alkotóelemeit a természetben előforduló ásványokból, fából is előállíthatták. A kén egyébként a pirit ásvány izzításával is nyerhető.¹²²⁹ ($\text{FeS}_2 = \text{FeS} + \text{S}$) A pirit helyett „gyepvas” is használható, amely szinte mindenütt fellelhető. A faszenet oxigéntől elzárva, redukciós izzítással a száraz fából nyerik. Nándorfehérvár védőinek az alapanyagoknak – a hosszan tartó körülzárás miatt – a környékről való beszerzése eleve lehetetlen volt.

Az így készített fekete lőpor az átalakítás folyamán a szálastakarmány jellegét nem veszíti el. Mivel a kálium-nitrát képezi a legnagyobb részét a fekete lőpornak, a kén és faszén hozzáadása után sem változik az állaga. Az így előállított fekete „lőpor” pedig nem por, hanem inkább törek állagú lehetett, amely a „lőpor” legdurvább, legkezdetlegesebb változata volt. Az erről szóló bizánci megnevezések helytállóak. Ilyen lehetett a bizánci szövegekben a fekete lőporként szereplő „fű” és ilyenek lehettek a kritobulosz-i „*száraz, meleg gőzt adó füvek*” is. Egyúttal megerősítettük Iványi Béla korábbi sejtését.¹²³⁰

¹²²⁶ Szajkó 2005. 6.

¹²²⁷ Bonfini 1995. 590, 35–36.

¹²²⁸ Bonfini 1900, 101. 34–36.

¹²²⁹ Szajkó 2005. 7

¹²³⁰ Iványi 1926. 397. (295. lábjegyzet)

10. 6. Alkalmazott tűzfegyverek: ágyúk, puskák, mozsarak

Nándorfehérvár 1521. évi török ostrománál már az oszmán hadsereg birtokában volt a megfelelő modern tüzérségnek, amely 1440-ben még hiányzott. A 15. század volt ugyanis a tűzfegyverek megjelenésének a kora. Az új fegyverfajtát kezdetben a közelharcon alapuló, kifinomult lovagi harcmodor megszegyenítésének, sőt – mivel a hangjuk a mennydörgést utánozta – egyenesen Istenkáromlásnak tartották, amelyet Khalkokondülész démoniként említett és a török Ferdi az 1521. évi ostrom leírásában is visszaköszönt.¹²³¹ Ebben fontos szerepe volt az egyházi álláspontnak is, mert kifejezetten tiltotta a lőpor és a tűzfegyverek használatát, azt az okkult tudományok közé sorolta.¹²³²

A „messzire lövő” fegyverekkel szembeni ellenszenv nem középkori, feltűnt már az ókori görögöknél is az íj használatával kapcsolatban. Az Íliászból például, amikor Parisz íjjal messziről lőtt Diomédészre, aki így korholta a közelharcot kerülő ifjút:

*„Ejh, íjas-szájas, fonatos hiu, lányra-leső, te,
szemtől-szembe ha fegyveresen mersz állni elébem,
hasznát nem veszed íjadnak, nem sűrű nyiladnak:
most megkarcoltad talpam, s dicsekszel, de hiába.
Annyi, mikéntha egy asszony lő rám, vagy buta gyermek:
semmirekellő gyávának nyila sem sokat érhet.
Másként röppen az én éles geregyem, ha kevésbé
érint is valakit, tüstént elorozza a lelkét...” (XI. 384–392.)¹²³³*

Homérosz némileg helytelenítve említette a közelharc fegyvereit nélkülöző íjászokat:

*„míg hős Oiliadész mellett nem voltak a lokrok:
mert a közelharcot kedves szívük ki nem állta:
hisz nem volt lobogós, forgós, rézmívű sisakjuk,
szépkörű pajzsuk sem, nem volt kőris-kelevézük:
csak kezükben s jólsodrott gyapjuzsinegben
bízva követték Trója alá: hol a sűrű nyilakkal
lődözték meg a trósz csapatok hadirendjét.” (XIII. 712–718.)¹²³⁴*

A középkori Nyugat-Európában az ágyúknak a százéves háborúban főleg a várak ostromában és védelmében volt jelentősége, együtt alkalmazva még a mechanikus kőhajító gépekkel.¹²³⁵ Már a 14. században igen elterjedtek voltak. Ezek lehetnek nagy, nehéz ágyúk, amelyeket a falakon való rés ütésére használtak, a kisebb, hosszú csövű ágyúkat

¹²³¹ Veszprémy 2008b. 217.

¹²³² John Norris: Early gunpowder artillery. c. 1300–1600. 2003. 12. A továbbiakban: Norris 2003.

¹²³³ Homérosz: Íliász. Fordította Devecseri Gábor. Budapest 1957. 181–182. A továbbiakban: Homérosz 1957.

¹²³⁴ Homérosz 1957. 225.

¹²³⁵ Engel 1990. 252.

pedig a védők lövésére. Az anyaguk a 15. században még a költséges bronzból (réz és ón ötvözet) volt, az öntése nagy szakértelmet kívánt, elsősorban a harangöntőktől. A golyók nagysága is a kis söréttől a hatalmas kő- és vasgolyókig terjedt. Az ágyúkat felhevített vasrúddal sütötték el. Használatukat akadályozta, hogy a töltés, tüzelés, újratöltés hosszadalmas volt és minden lövés után ecetes vízzel ki kellett mosni.¹²³⁶

Amint az előző fejezetben láthattuk Európa keleti felén, a haditechnika iránt érdeklődő bizánciak számára is újnak számított, alkalmazásukról egy-egy esemény kapcsán történetíróik is pontosan beszámolnak. A bizánciaknak is volt saját tűzfegyver- és löporgyártásuk a 14. század utolsó évtizedeiben, de erről kevés ismeretünk van. Kelly DeVries szerint az ágyúik inkább közepes méretűek, 1 méteres csőhosszal és kb. 20 cm-es átmérővel. Ehhez társult néhány nagyobb bombarda. A tűzfegyvereket bár Konstantinápolyban is használták, de egyáltalán nem olyan nagymértékben, mint európai és oszmán szomszédjaik ellenük, a Város ostromai során. Ennek oka még kutatásra vár. A bizánci gazdaság gyengesége sem tette lehetővé azok költséges előállítását. Ágyúhoz inkább ajándékként vagy kölcsönként jutottak hozzá.¹²³⁷ Khalkokondülész és Dukasz szerint az erdélyi Orbán mestert sem alkalmazták a bizánci udvarban, aki ezután kereste meg a szultánt ajánlatával.¹²³⁸

Az oszmán sereg, bár használta, de még sokáig nélkülözte a várostromra alkalmas nehéztüzérséget. Bár a bizánci források szerint korábban is lehettek ágyúik, de ezek többszörös falak áttörésére elégtelennek bizonyultak. Erre a legjobb példánk az, amikor II. Murád 1422 júniusától augusztusig ostrom alá vette Konstantinápolyt, de a falak és a védők bátor helytállása kifogtak rajta.¹²³⁹ Óriási földhalmokat hordatott össze. A hagyományos ostromgépei (hajítógépek, ostromtornyok) között viszont már ott voltak a tűzfegyverek, talán az ágyúk, „*mozsárforma bombavető*” amelyek nagyobb robajt csaptak, mint amekkora kárt okoztak.¹²⁴⁰ Az előző fejezetben idézett ágyúleírás éppen ennek az ostromnak az ismertetését szakította meg. Khalkokondülész munkája is jól

¹²³⁶ John Gillingham: A Rózsák háborúja. Budapest 1985. 31–32. (Gillingham 1985)

¹²³⁷ Kelly DeVries: Gunpowder weapons at the siege of Constantinople. In.: War, Army and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–16th centuries. Edited by: Yaacov Lev. Leiden 1996. 350–351. (DeVries 1996)

¹²³⁸ Khalkokondülész beszámolója szerint „*korábban a hellénekkel tartózkodott, majd pedig otthagyta a helléneket, mert vagyonra volt szüksége, és a császári Portához ment. Jól megfizették tehát, és ágyúkat (τοὺς τηλεβόλους) készített.*” Baán István fordítása. Baán 2013. 279. Dukasz szerint: „*Már évekkor ezelőtt Konstantinápolyba jött, és jelentette, hogy mi a mestersége...A császár a tudásához nem illő bért határozott meg a számára, de még ezt az értéktelen, csekély összeget sem adták oda a mesternek.*” A szultán pedig „*...örömmel fogadta, élelemmel és ruhával becsülte meg, és akkora fizetséget adott neki, hogy ha a császár annak csak a negyedét adta volna meg, nem menekült volna el Konstantinápolyból.*” Baán István fordítása. Baán 2013. 359.

¹²³⁹ Runciman 2000. 54. Veszprémy 2008b 200.

¹²⁴⁰ Bréhier 1997. 439. Bréhier szerint ezek „*mozsárforma bombavető*” lehettek.

mutatja, hogy bár a szultán a régi és az új eszközöket egyaránt bevetette, mégsem érte el velük a célját.

„Amint Murád (Amouratész) felkerekedett és ostromgyűrűbe fogta a tengertől a tengerig (t. i. a Fekete-tengertől a Márvány-tengerig) Büzantiont. Ágyúkkal (téleboloisz) lövette a falat, bár próbálta, nem sikerült lerombolnia. A kőlövedékek 3 féltalanton¹²⁴¹ súlyt nyomtak, minthogy a falazat ellenállt, erős lévén még ezekkel az ágyúkkal szemben is és sehol nem lazult meg...¹²⁴² Akkor tehát Murád, Mehmed fia megpróbálta ágyúkkal és más ostromszerkezetekkel a falakat igen-igen sok napon át törni, a falakon mindenfelé, és megpróbálta elfoglalni. Azonban visszaverték őt és a görögök az ostromlétrákról letaszították a szultán újonnan érkezett harcosait, s közülük néhánynak levágva a fejét, (győzelmet) arattak. Murád, mivel semmit sem jutott előbbre a vár bevételeiben, bosszankodott és elcsüggedt, mégis vágyott a város elfoglalására. A görögök követeket küldtek az ott táborozóhoz (t. i. a szultánhoz), de ő nem akart egyezséget kötni. Néhány nap múlva hazatért és seregét elbocsátotta.”¹²⁴³

Ezt megerősíthetjük Anonymous Zoras (Codex Barberinus Graecus 111) beszámolójával is (37^v). „Murád, amikor rendbe szedte, megerősítette uralmát és megszilárdította azt, összegyűjtötte seregét és arra készült, hogy megtámadja Konstantinápolyt, azért hogy bosszút álljon...”¹²⁴⁴ A Névtelen Krónikás e szövegrészletét a kétfázisú, szultáni mozgósítással kapcsolatban már említettük, most az ágyúk használatát közlő passzusát idézem. „Akkor még bombardákból és puskákból nem sok volt. Néhány nap múlva érkezett meg Murád szultán a maradék sereggel, a janicsárokkal és az anatóliai seregekkel. Megközelítette, majd a falakhoz közel letáborozott. Sátrai a Város egyik

¹²⁴¹ Ha 1 talanton=20,4 kg, akkor ez 30 kg. A legnagyobb 6–16 tonna súlyú óriáságyúk 150–700 kg-os kőgolyót is ki tudtak löni. Ágoston 2005. 64.

¹²⁴² Darkó 1923. 10, 9–14. „Αμουράτης μὲν οὖν ὡς ἐπελασε καὶ ἐπολιόρκει Βυζάντιον ἀπὸ θαλάττης εἰς θαλατταν, τηλεβόλοις τε ἔτυπτε τὸ τεῖχος καὶ ἐπειράτο, οὐ μέντοι κατεβαλε γε. εἰλκον δὲ οἱ λίθοι τῶν τηλεβόλων σταθμὸν τρία ἡμιτάλαντα, ὥστε ἀντεῖχε τὸ τεῖχος ὄχυρόν τε ὄν πρὸς τε τούτους τοὺς τηλεβόλους, καὶ οὐδαμῇ ὑπεῖχον.”

¹²⁴³ Darkó 1923. 11, 21–12, 10. „Τότε μὲν οὖν Ὁ Αμουράτης ὁ Μεχμέτεω τηλεβόλοις καὶ ἄλλαις μηχαναῖς πειρασάμενος τοῦ τεῖχους περὶ ἡμέρας ἱκανὰς προσέβαλε τῷ τείχει ἀπανταχῇ καὶ ἐλεῖν ἐπειράτο. ἐξεκρούσαντο δὲ αὐτὸν ἀπὸ τε τῶν κλιμάκων καταβαλόντες οἱ Ἕλληνες τοὺς βασιλέως νεήλυδας, καὶ ἐνίων ἀποταμόμενοι τὰς κεφαλὰς ἀπηνέγκαντο. Ὁ Αμουράτης δ', ὡς οὐδὲν προεχώρει ἢ τοῦ ἄστεως αἵρεσις, ἡσχαλλε τε καὶ ἠθύμει, ᾤετο δὲ αἰρήσειν τὴν πόλιν. διατρίβοντι δὲ αὐτῷ ἐπεκηρυκεύοντό τε οἱ Ἕλληνες ἄλλ' οὐδ' ὡς ἤθελεν αὐτοῖς σπένδεσθαι. μετ' οὐ πολλὰς δὲ ἡμέρας ἀπεχώρει ἐπ' οἴκου, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῷ διῆκεν. οἱ μὲν οὖν Ἕλληνες πρέσβεις τε ἐπεμπον παρὰ Ὁ Αμουράτην καὶ ἐδέοντο· ὁ δὲ ἀπεπέμπετο καὶ οὐ προσίετο τὴν ἀξίωσιν.”

¹²⁴⁴ Zórasz 1958. 59, 34–36. „Καὶ ἀπὸ κεῖ, ὡσάν ἐσυμμάζωξε καὶ ἐβεβαίωσε ὁ Μουράτης τὴν βασιλείαν του καὶ τὴν ἐστερέωσε, ἐμάζωξε τὰ φουσάτα του καὶ ἐτοιμάστη νὰ πολεμήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολι, νὰ κάμῃ τὴν ἀντιμοιβή...”

oldalától egészen a másikig tartottak és elkezdte a falakat bombardákkal ostromolni, de a falak erősek voltak és nem omlottak le.”¹²⁴⁵

Láttuk, hogy hasonló történt az 1439-ben, Szendrő ostromakor használt ágyúk és ostromgépek esetében is, amíg a várat át nem adták a szultánnak.

A Nándorfehérvárral való párhuzamként említjük még az albán erődök közül a Kruja elleni oszmán–török ostromokat. Mert 1440 után tíz évvel II. Murád más hadszíntéren sem boldogult a nagy várak ostromával. A szultán 1450-ben személyesen indult el a hadseregével. A több mint öt hónapos – május 14-től október 26-áig tartó! – ostrom során a környéket elpusztították, de az 1500 fős védősereg sikeresen megvédte a várat. Ebben az is segített, hogy a vár teljes körülrzése nem sikerült, mert Szkander bég kívülről tudta támadni az ostromlókat.¹²⁴⁶ Khalkokondülészről tudjuk azt is, hogy Murád ágyúkat használt Kruja (Kroué) ostromakor. *„Amuratész előkészítette az ágyúkat (télebolousz) maga letáborozott, hogy a falakat töresse, és ott maradt a városba az újonnan érkezettekkel. Miután itt mindent előkészített, a falat ágyúkkal (téleboloisz) lövette és nagy részét lerombolta. Szkanderész pedig a hegyről tüzeket gyújtott, jelezvén a városban lévőeknek, hogy mihelyt szükség lesz rá, ő maga fog segíteni.*”¹²⁴⁷

Kruja erejét is jól mutatta, hogy II. Mehmed 1466-ban, 1467-ben ismét megostromolta, de csak harmadjára, 1478-ban tudta elfoglalni.¹²⁴⁸ Erről Kritobulosz is írt (V. 12. 1.). *„Vala ott az illüreknek egy teljességgel bevehetetlen, igen erős váruk, Krúesz nevezetű...Ezt a császár atyja azelőtt is megkísértette minden módon, fegyverrel, kőhajító gépekkel és hosszú megszállással: de még sem vehette be; olyan bevehetetlen vala.*” (Szabó Károly fordítása)¹²⁴⁹ Alagutak ásásáról nem tudunk, II. Mehmed ellenerőd (επιτειχισμός)

¹²⁴⁵ Zórasz 1958. 59, 34–60, 9. „ Αμμή ἀκόμη λουμπάρδες, τουφέκια δεν ἦτανε πολλά. Καὶ εἰς ἐὼς ὀλίγες ἡμέρες ἦρθε καὶ ὁ σουλτάν Μουράτης με τὰ ἐπίλοιπα φουσσᾶτα καὶ με τοὺς γιανιτζάρους καὶ εἶχε καὶ τὰ φουσσᾶτα τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐσίμωσε καὶ αὐτὸς εἰς τὰ τειχία καὶ ἐτέντωσε. Καὶ ἐκρατούσανε οἱ τέντες τοῦ ἀπὸ τὴν μίαν μερέας τῆς Πόλης ἕως εἰς τὴν ἄλλη. Καὶ ἐπολέμα τὰ τειχία με λουμπάρδες. Ἀμμή τὰ τειχία ἦτανε δυνατὰ καὶ δεν τὰ ἐβλάπτανε.” Lásd a 10. 2. fejezetet is.

¹²⁴⁶ Balla Lóránt: Az albánok harca a törökök ellen a 15. században. Világtörténet 1991. (tavasz–nyár) 52. A továbbiakban: Balla 1991.

¹²⁴⁷ Darkó 1923. 124, 4–10. „ Αμουράτης μὲν οὖν τοὺς τε τηλεβόλους παρεσκευάζετο καθεζόμενος ὡς τὸ τεῖχος καθαρῆσιν, καὶ παραμένων ἅμα σὺν τοῖς νεήλυσιν ἐς τὴν πόλιν· ἐπεὶ δὲ αὐτῷ τὰ πάντα παρεσκεύαστο, ἔτυπτε τὸ τεῖχος τηλεβόλοις καὶ κατέβαλε μέρος πολὺ. Σκευδέρης δὲ ἀπὸ τοῦ ὄρους πυρὰ τε ἔκαυεν, ἐπιδεικνύμενος τοῖς ἐν τῇ πόλει, καὶ ἐπειδὴν χρεῖα ἦ, παρεσόμενος καὶ αὐτὸς ἐπιβοηθήσων...”

¹²⁴⁸ Balla 1991. 54. Lásd a 2. 4. fejezetet.

¹²⁴⁹ Kritobúlosz 1875. 262 (V. 75. §); Critubulos 1983. 199. „ἦν δὲ τι καὶ φρούριον ἐκεῖσε τοῖς Ἰλλυριοῖς ἀπόμαχον πάντη καὶ ἰσχυρότατον, Κρούες ὀνομαζόμενον...τοῦτο πολυτρόπος πρῶν πειράσας ὁ τοῦ βασιλέως πατήρ καὶ ὄπλοις καὶ μηχαναῖς πετροβόλοις καὶ πολιορκίᾳ μακρᾷ οὐκ ἠδυνήθη δὲ οὖν ὁμως ἐλεῖν”

építésével próbálta meggyengíteni a várat, hogy „*mindig bezárva tarthassa és sanyargathassa az illüreket*” (Szabó Károly fordítása).¹²⁵⁰ Hasonló módon, mint II. Murád tette 1441 után Nándorfehérvár mellett Zsarnó várának fenntartásával és megerősítésével – Evlia Cselebi szavaival – „*Belgrád vára hitetleneinek meggyengítése végett*.” (Karácson Imre fordítása)¹²⁵¹

Bár a szakirodalomban vannak korai dátumok, az oszmán tüzérség gyors fejlődése II. Murád és II. Mehmed korában indult meg. İdris Bostan által tudunk arról, hogy egy II. Murád korabeli összesített timár defter említett egy települést, ahol egy Ömer nevű tüzér (topçus) élt I. Bayezid szultán idejében.¹²⁵²

II. Mehmed korában a törökök az ágyúöntéshez elsősorban külföldi mestereket alkalmaztak. Ezek magyarok, németek, később pedig olaszok voltak.¹²⁵³ Mert az új technológiát még nem tudták tökéletesen kezelni. Ehhez – ahogy erről Kritobulosz és Khalkondülész is beszámol – éppen az erdélyi magyar származású *Orbán mester* segítette hozzá a törököket. Miután Bizánc nem tudta őt szolgálatába fogadni, az addigi fővárosban, Drinápolyban a török ágyúöntő műhely vezetője lett, és a hatalmas méretű „Basilica” nevű ágyút is ő készítette el.¹²⁵⁴ II. Mehmed szultán 1453-ban már ennek birtokában foghatott Konstantinápoly ostromához.¹²⁵⁵ Nem túlzás azt állítanunk, hogy a várostromokhoz szükséges falromboló nehéztüzérség feltalálása Orbán mester nevéhez fűződik. Az ehhez szükséges technológiát tőle vették át. Ennek közismert példája az az óriáságyú, amelyet a török Munir Ali 1464-ben készített és ma a londoni Towerban látható.¹²⁵⁶

Ágoston Gábor az oszmán–török tüzérségről írt monográfiájában megerősítette a bizánci forrásaink információit azzal, hogy a törökök az 1422-es Konstantinápoly elleni ostromban, Thesszaloniki 1430. évi ostromában használtak ágyúkat. Az İnalcık által felfedezett dokumentum az 1438-es erdélyi betörés során is tud ágyú használatáról, amely még nem volt alkalmas várak ostromára.¹²⁵⁷ II. Murád szultán uralkodása alatt a janicsárokat már kézi tűzfegyverekkel látták el (tüfenk, tüfek). Ágoston továbbá azt is feltételezi, hogy a tüzérség, mint elkülönített és fizetett hadtest II. Murád időszakában

¹²⁵⁰ Kritobulosz 1875. 263.

¹²⁵¹ Karácson 1904. 157.

¹²⁵² Ágoston 2005. 20. Lásd korábban: İdris Bostan: A szultáni ágyúöntő műhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején. (Fordította: Papp Sándor) Aetas 2003/3. 6.

¹²⁵³ Ágoston 2005. 46.

¹²⁵⁴ Veszprémy 2008a. 201.

¹²⁵⁵ Runciman 2000. 86, 121.

¹²⁵⁶ A méretei: a hossza 5,18 m, súlya 18,6 tonna. Charles Efoulkes: Tha Dardanelles' Gun at the Tower. *Antiquarian Journal*. Vol. 10. (1930), 217-227. (Efoulkes 1930)

¹²⁵⁷ Lásd a 6. 3. fejezetet.

szerveződött meg.¹²⁵⁸ Fodor Pál hasonló véleményen van. Az oszmán–török tüzérség felállítása szerint is az 1440-es évekhez köthető. II. Murád korában már létezett egy fizetett, elkülönített tüzérség. A használt tűzfegyverek viszont sokkal inkább a mezei ütközetekben voltak hatékonyak, mintsem a várostromoknál.¹²⁵⁹ Colin Imber is – az oszmán tüzérségről szólva – az 1440-es éveket tekinti a döntő fordulatnak, éppen a magyar háborúknak köszönhetően. Az 1443/44-es hadjáratban a szultánnak nem volt mezei tüzérsége. A magyarok ezzel szemben sikerrel alkalmazták a huszita szekérvárat (wagenburg). A szekerek – egymással összekapcsolva – mobil falként lehetővé tették a védekezést, másrészt a szekereken az ágyút, a tűzfegyvereket lehetett szállítani. A várnai hadjáratban, 1444-ben a magyarok tüzérségi fölényrel bírtak. A második rigómezei (Kosovo) csatában 1448-ban, amikor az oszmánok is átvették ezt a szekérvár-technikát és a janicsárok fegyverekkel védekeztek benne, a magyar taktikai fölény elmúlt.¹²⁶⁰ Hozzáteesszük, hogy egy olyan komoly várostrom kudarca, mint Nándorfehérváré, mindenképpen sürgette az 1440-es években az oszmán tüzérség fejlesztését is a várostromló nehézüzérség megteremtése céljából.

Nemcsak a magyar várostromoknál 1439-ben és 1440-ben, hanem már 1422-ben és 1430-ban is II. Murád – Khalkokondülész szerint – használt ágyút, de nem bízhatott eléggé bennük, mert mellettük – Dukasz beszámolója alapján – közhajítógépekkel is törette a falakat. Ez a tüzérség nem volt hatásos a nagyobb várak ellen. A hosszú ostromok jelzik a hagyományos oszmán technikát, a blokádot, kiéheztetést.¹²⁶¹ A védők viszont már fel voltak szerelve tűzfegyverekkel is. Az ostromlók nem állták a falakról rájuk zúduló puskák lövedékeit. A védők tűzfegyvereiről nemcsak Khalkokondülész tanúskodik, hanem *Bertrandon de la Brocquière* lovag is, aki 1432-ben 3 nagy bronz ágyút említ, kögolyókkal.¹²⁶² Nándorfehérvár fegyverrel való felszerelésében fontos évnek tűnik az 1435. esztendő, amikor hajókon küldtek korszerű fegyvereket a várba.

A Magyar Királyságban a tüzérség Zsigmond király idején honosodott meg, megszorítva a hadászati szakmunkákat is.¹²⁶³ Nálunk elsősorban a déli, dalmáciai hatás

¹²⁵⁸ Ágoston 2005. 17, 23.

¹²⁵⁹ Fodor 2009. 209, 218.

¹²⁶⁰ Imber 2002. 268–269. A szekérvár tüzérségi alkalmazásáról lásd: Norris 2003. 93–95.

¹²⁶¹ Ágoston Gábor: Az oszmán és az európai tüzérség. Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15–17. században. *Történelmi Szemle* 1992. 180. A továbbiakban: Ágoston 1992.

¹²⁶² Szamota 1891.80; Cseh 2007. 67.

¹²⁶³ Iványi 1926. Illetve legutóbb: Veszprémy László: Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában. *Művészet Zsigmond király korában*. II. kötet. Budapest 1987. 212–225. (Veszprémy 1987) Uő.: Zsigmond a katonai reformer? A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 657–665. (Veszprémy 1998b)

érvényesült a balkáni hadjáratok miatt. Azt is meg kell jegyezni, hogy a tűzérés ekkor még nem fegyvernem, katonasággá csak eseti jelleggel válik. A királyok is gyakran a városoktól kölcsönöztek hadianyagot. A tűzfegyverek készítése is a városokban céhkeretek között működő mesterség. Például jellemző a korban az a városi harangöntőmester, aki ágyút is tud önteni.¹²⁶⁴

A Balkánon a *bombarda* szó először egy 1392. évi zágrábi oklevélben fordul elő. Sőt 1351-ben, a magyarok ellen a velenceiek Zarába puskásokat küldtek.¹²⁶⁵ 1351-ből, Raguzából való az első említés egy tűzfegyverről. November 22-én Nikola Nijemac (Teutonicus) vállalta, hogy egy „Spingarda”-t (kisebb kovácsoltvas ágyúféle) készít el.¹²⁶⁶ A mester azonban decemberben elment a városból.

Raguzának azonban fontos szerepe lett a tűzfegyverek kereskedelmében. 1378-ra a nemcsak a saját védelmükben vált általánossá (parti őrség), hanem a város hamarosan a tűzfegyvergyártás központjává nőtt, ahonnan más balkáni államok beszerezhatték tűzfegyvereiket.¹²⁶⁷ A török növekvő hatalmát és kereskedelmi igényét finoman jelezte, hogy II. Murád 1442 februárjában kiváltságokat adott a raguzaiaknak.¹²⁶⁸ Főleg azok után, hogy XI. Gergely pápa (1370–1378) 1373. május 15.-i bullájában megtiltotta a keresztényeknek az oszmánokkal való kereskedést, beleértve a hadianyagnak minősülő vasat is.¹²⁶⁹ Az oszmánok a 14–16. században is Raguzából, Genovából, Velencéből és Firenzéből vásárolták a löfegyvereket.¹²⁷⁰

Mivel a Tallóciaknak megmaradt a kapcsolatuk Raguzával, igen valószínű, hogy a Nándorfehérvár védelmében helytálló, korszerű tűzfegyvereket innen szerezhették be. Bár elsősorban az ostromra vonatkozó bizánci források nevezik meg a tűzfegyvereket, a latin nyelvű forrásainkban is szerepelhetnek.

A Thuróczy leírásában szereplő „*ceteris tormentorum generibus*” kifejezésbe a tűzfegyvereket is bele kell érteni. Ugyanis a *tormentum* fogalmába többféle fegyver beletartozott: nemcsak a hajítógép (*tormentum iaculamentarium*), hanem a puska, vállpuska (*tormentum humerale*) is.¹²⁷¹ Sőt véleményem szerint ide vehetjük az 1435. év

¹²⁶⁴ Iványi 1926. 15.

¹²⁶⁵ Veszprémy 2008b. 197–198.

¹²⁶⁶ Ágoston 2005. 17.

¹²⁶⁷ Ágoston 2005. 17.

¹²⁶⁸ Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosniae Ragusii. Edidit: Fr. Miklosich Viennae 1858. 409–411 (339. sz. okl.) A továbbiakban: Monumenta Serbica 1858.

¹²⁶⁹ Ágoston 1992. 178.

¹²⁷⁰ H. Ínalcık: „Osmanlılarda Ateşli Silahlar” TTK Belleten (83) 1957. 509.

¹²⁷¹ Bartal 1901. 668.

korábban említett perhalasztó iratában szereplő „*aliorum ingeniorum ac instrumentum bellicarium*” kifejezést is.¹²⁷²

Nándorfehérvár 1440-es ostromában használt tűzfegyverek számos technikai újítással rendelkeztek, amelyekről a bizánci forrásokból értesülünk.

Dukasz egyedülálló részletességgel leírja azt a védők által használt, bronzból készített *mékhanét*, valamint pontosan ismerteti a fekete lőpor három összetevőjét is. A szövegrészletet új fordításban közlöm.¹²⁷³ „*Mivel reájuk (t. i. a törökökre) pontoszi dió nagyságú ólomlövedékeket lőttek bronzból készített ágyúból, amelyben belül egyenes sorban 5 vagy 10 lövedék (bolida) van. Hátról pedig ez a nádhoz hasonló érccső meg van töltve salétromból, kénből és faszénből álló »fűvel« (t. i. lőporral). Ha a paráznak, azaz a tűz szikrájának a robbanékony erejét közelítik ehhez a keverékhez, nyomban meggyullad. Amikor a levegő összeszorul, a lövedékektől, az kényszerítő erővel kilövi a lövedékeket. A kilőtt lövedékek közül az, amelyik a »fűhöz« közel van, löki az előtte levőt, emez pedig megelőzőt.*”¹²⁷⁴

Megjegyzem, hogy e fontos tűzészeti szövegrészlet harmadik mondata a Dukasz-i szöveg hagyományban eltérő. Az előbb idézett Grecu-féle kiadásban „ὄρμην οὖν ἀσπίθης ἥγουν σπινθήρος πυρὸς..” Ebben az esetben az ἀσπίθη Du Cange által megadott jelentései közül a „parázs” illeszkedik legjobban a mondatba.¹²⁷⁵ A Grecu által közölt jelentés: σπινθήρ (=szikra), amely szerint csupán szinonímáról lenne szó.¹²⁷⁶ Az viszont figyelemre méltó, hogy a Grecu által közölt román fordításban „*kovakő*” szikrája szerepel, amely igen korai említését mutatná a kovaköves puskáknak.¹²⁷⁷

A mű 16. századi kéziratában (*Codex Parisinus 1310*), amelyet a Bekker-féle régi edíció is átvett „ὄρμην οὖν ἀσπίθος ἢ τοῦ σπινθήρος πυρὸς..” szerepel.¹²⁷⁸ Ebben a szövegvariációban az ὄρμη (=szag) szerepel, az ἀσπίθος jelentései közül a Du Cange által

¹²⁷² Lásd a 6. 2. fejezetet.

¹²⁷³ E szövegrészlet többen lefordították: Déri Balázs In.: Veszprémy 2008a. 218. (Veszprémy tanulmánya eredetileg 1988-ban jelent meg *Hadtörténelmi Közlemények* 1988. 1. 19) Szabó 2010.77; Szabó 2012d 65–66. Legutóbbi fordítása: Baán 2013. 349.

¹²⁷⁴ Grecu 1958. 265, 1–15. „Επεμπον γὰρ εἰς αὐτοὺς βολίδας μολυβδίνας, ὅσον καρύου Ποντικοῦ τὸ μέγεθος, ἀπὸ κατασκευῆς χαλκῆς ἐχούσης ἐντὸς τὰς βολίδας καθ' ὅρμαθον πέντε ἢ καὶ δέκα. Εἰσόπισθεν οὖν τῆς χαλκῆς καλόμενῃ **βοτάνης** σκευασία ἐκ νίτρου, τεάφης καὶ καρβούνου ἰτέας πλήρης, ὄρμην οὖν ἀσπίθης ἥγουν σπινθήρος πυρὸς εἰ πλησιάζειεν τῇ ἀναμιγῇ ταύτῃ, αἴφνης ἐξάπτει καὶ στενοχωρουμένου τοῦ πνεύματος ὑπὸ τῶν βολίδων ἐξ ἀνάγκης ὥθει τὰς βολίδας καὶ ὥθουμένων ἢ πρὸς τὴν **βοτάνην** ἐγγὺς ὥθει τὴν πρὸ αὐτῆς, ἥδ' αὐτὴ τὴν ἐμπροσθεν.”

¹²⁷⁵ *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis auctore Carolo du Fresne, Domino du Cange. Tomus primus. Parisiis et Lipsiae. 1905. 143. A továbbiakban: Du Cange 1905.*

¹²⁷⁶ Grecu 1958. 446.

¹²⁷⁷ Grecu 1958. 264. Valószínűbb, hogy inkább a tűz gyújtásához használt kovakőre utal.

¹²⁷⁸ Bekker 1834. 211, 14; Baán 2013. 349. (apparatus)

megadottakon kívül a „kátrány” jelentését vettem alapul, ezt használták az edíció mellékelt latin fordításban (*odorem bituminis*). Ezt követte fordításában a Bekker szövegkiadást használó Déri Balázs is. Ennek megfelelően: „*Kátrányszagot (t. i. áraszt), ha ehhez a keverékhez a tűz szikráját közelítik, nyomban meggyullad.*”¹²⁷⁹ Ez a szövegvariáns a bizánci szerző számára jobban leírja a lőpor robbanásakor keletkező szurok-szagot, amely a görögtűzre emlékeztethette, mivel annak viselkedése volt hasonló a lőporéhoz. Szajkó István szerint ugyanis a görögtűz „*gyújtóanyagának összetétele: kóc, szurok, kén, földi-szurok és földi-olaj, azaz petróleum volt. A cél akkor is a gyújtogatás és nem a robbantás vagy lövés volt. Az ismertetett keverék nem feketelőpor volt, mert azok annak nélkülözhetetlen alkotórészét, a salétromot (oxigént) nem tartalmazták.*”¹²⁸⁰ Ennek alapján itt a Bekker-féle szövegvariáns tekinthető – a gyakorlat szempontjából – hitelesebbnek.

Már Khalkokondülész is említett a védők között puskákat. Azonban iménti filológiai érveink után, Dukasz leírása alapján megkíséreljük rekonstruálni a fent leírt fegyvert, ami ilyen nagy hatékonyságú. Ez az ún. *szakállas- vagy sáncpuska* lehetett, amelynek e forrás alapján elkészített rekonstrukciós vázlatrajzát Dani Dániel Pál készítette el és az alábbiakban közöljük (31. melléklet). A szerb történész, Kalić is megemlíti, hogy: „*A védőknek puskaik is voltak, amelyektől sok török elesett.*”¹²⁸¹

A forrás leírása tartogat számunkra néhány haditechnikai újdonságot. A szakállas puska tulajdonképpen átmenetet képeznek az ágyúk és a későbbi puska között. A szakirodalomban „kézi ágyúként” is emlegetik (*hand-cannon*). Tulajdonképpen ki voltak támasztva, nem kézzel kellett megtartani, ami pontosabb célzást tett lehetővé. A várfalra is helyezhették és a kilövésakor keletkező visszarúgó erőt a lövész teste nem tudta megtartani, egyedül a „szakáll” fogta fel. Emiatt nagyobb löportöltetet használhattak és messzebbre lehetett lőni, mint a kisebb – szakáll nélküli – kézi puskákkal vagy az íjakkal, számszerijakkal. A nagyobb tüzerővel könnyedén át lehetett a páncélt is lőni, holott a korabeli kézfegyverek erre képtelenek voltak. A kézi tűzfegyverek még a 16. században is gyengék voltak a jó minőségű páncélok ellen. Talán ez okozhatta, hogy az 1440. évi ostrom során a törökök mindenképpen közel merészkedtek a falakhoz, bízva e fegyverek gyengeségében és a hagyományos hidegfegyverek elhárításában.

A szakállas puska ekkor újnak számítottak a korabeli hadászatban. Az anyaguk kezdetben bronz, később pedig vas volt. Az elnevezésüket a cső alatti „szakállról” (*haken*)

¹²⁷⁹ Szabó 2010. 77.

¹²⁸⁰ Szajkó 2005. 2.

¹²⁸¹ Калић–Мијушковић 1967. 112.

kapták. Korabeli német nevük: hakenbüsche. A francia harquebusche, az olasz archibugio, az arquebus is a német elnevezésből eredt.¹²⁸² Az első példányok a 14. század végén jelentek meg. Ilyen a svédországi *Mörkö* mellett előkerült lelet. Egy hatszögletű bronzból készült cső, alul jellegzetes „szakállal”, felül pedig egy Jézus-irányzék figurával. 1426-ból való a németországi Schleswig tartományból, a Vedelspang-kastélyból előkerült ötszögletű, vasból készített cső. Továbbá fennmaradtak a 14–15. század fordulójából eredeti fa ágygal és hosszú tussal készített példányai is, amelyekre maga a cső vaspántokkal volt felerősítve.¹²⁸³ E viszonylatban – véleményem szerint – Dukasz fenti leírása 1440-ből a szakállas puska közép-európai várostromban való alkalmazásának első említése. A szakállas puskákat később az oszmánok is használták, sőt a magyar megnevezést átvették a nyelvükbe (şakaloz).¹²⁸⁴ Említettük már, hogy Windecke szerint az 1424-ben, Budán járt, oszmán–török követ Zsigmondnak már török puskákat vitt ajándéku.¹²⁸⁵ A szakállasok kiváló kutatója, Kelenik József szerint az átlagos kézi fegyvereknél jóval messzebbre hordtak, rendkívüli tüzerővel rendelkeztek. Tömeges tüzelésük a gyalogsági rohamokat verte vissza, az ostrommunkálatokat akadályozta, a tüzéreket megzavarta.¹²⁸⁶

A nyelvük anyaga alapján vasnyelű és fanyelű szakállasok voltak, ez utóbbit a 16. században magyar nyelvterületen nyélbetűtős, botos szakállasnak is nevezték. Egy vasnyelű szakállas, működőképes replika példányt a 32. melléklet mutat. Ennek löképesességének bemutatása a Vásárhelyi Történelmi Kör V. Történettudományi Találkozóján megtörtént. A nyél helyett a tusás ágyazatú szakállasok a másik nagy csoportot alkották.¹²⁸⁷

A dukaszi leírás a lövedékek szempontjából is újszerű. A bizánci szerző megemlíti, hogy 5 vagy 10, „*pontoszi dió nagyságú ólomlövedékeket*” lőtt ki. A lövedék nagyságának meghatározásához tisztázásra vár: Mi az a „*pontoszi dió*”? Az idősebb Plinius: Természettan című munkájának XV. könyvében a dió több fajtájáról értekezik. Megemlíti, hogy a dióbél négy részre osztott a diók többségénél, míg másoknál egységes egész. Vagyis a rendszertanában a diók fajtáihoz sorolta a mogyorót is. A keresett faj a Pliniusnál szereplő *abellai dió*, amely valójában *mogyoró*, amelyet korábbi hazájáról mondanak csak

¹²⁸² Kelenik József: Szakállas puskák a XVI. századi inventáriumokban (A terminológia problémái). Hadtörténeli Közlemények 1988/3. 486. A továbbiakban: Kelenik 1988.

¹²⁸³ William Reid: The lore of arms. Gothenburg. 1976. 58–59. A továbbiakban: Reid 1976.

¹²⁸⁴ Ágoston 2005. 87.

¹²⁸⁵ Lásd a 2. 4. fejezetet.

¹²⁸⁶ Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. Hadtörténelmi Közlemények 1991/4. (december) 23. A továbbiakban: Kelenik 1991.

¹²⁸⁷ Kelenik 1988. 503–504.

pontuszinak. Puha szakáll borítja, de a héj és a mag egy egészet alkot (15. 24. 88.).¹²⁸⁸ Az abellai mogyoróról már *M. P. Cato* is megemlékezett (X. 8. 2.; 18. 9).¹²⁸⁹

A bizánci szöveg szerint ezeket a mogyorónyi lövedékeket egymás után egyenes sorban tölthették be a csőbe. A lőpor robbanóereje miatt a lőpor melletti golyó után a többi golyók egymást „lőkték ki”, mégpedig a mögötte levő az előzőt. E módszer a nem célzott lövésnél, főleg a várfalnál nagy tömeg ellen vívott közelharc visszaverésére kiválóan alkalmas lehetett. Hasonlatosan az ágyúk kartácstüzéhez. A lövés „nagy terítése” miatt ez a használat a mai értelemben vett „sörét” elődjének tekinthető.¹²⁹⁰ Dukasz kifejezetten említi az ilyen lövedékek okozta pusztítást az ostromlók között.

A lőszernek egyes fajtáinak korabeli magyarországi elterjedésében a városi számadáskönyvek nagy segítséget nyújtanak. Monografikus hadtörténeti munkájában *Iványi Béla* is elismerte, hogy a 15. század második felében a kő mellett már vas- és ólomgolyók is voltak. Az 1430-as, 1440-es években főleg a kőgolyók faragási díjait rögzítették, de az eperjesi számadáskönyv például Pozsonyban 1439–1440-ben ólomgolyókat említ, Dukasszal egybehangzóan.¹²⁹¹ De 1440-ben Pozsonyban kőből készített öntőformában ólomgolyók öntéséről is tudunk. 1442-ben az eperjesiek „*lőfegyverekhez való sörétet*” („*ad pixides wlgo schrote*”) vásároltak.¹²⁹² 1443-ban pedig Szomolnokbányától szerezték be a lőporgyártáshoz szükséges salétromot és ként.¹²⁹³ Ugyanehhez a bányavároshoz intézte parancsát Ulászló is 1440. június 17.-én.¹²⁹⁴

Dukasz a gömbölyű alak mellett viszont leírja, hogy a lövedék lehetett hosszúkás alakúra kovácsolva, amely félelmetes röppályát és átütőerőt biztosított. Ezzel a páncélt is át tudták lőni. Ez pedig magyarországi viszonylatban, véleményem szerint, közép-európai várostromban, az első említése a kúpos, hegyes lövedéknek.¹²⁹⁵ „*Így jut el az erő a*

¹²⁸⁸ C. Plinius Secundus: *Naturalis historia*. (Természetrész XIV–XVIII) Fordította: Hoffmann Zsuzsanna, Szeged. 2009. 56. Itt köszönöm meg Dr. Hoffmann Zsuzsanna egyetemi docens segítségét. Az avellai/abellai mogoró (*Corylus avellana*) valójában nem pontoszi eredetű, a jégkorszaktól kezdve egész Európában elterjedt vadmogoró fajta volt. (Plinius 2009)

¹²⁸⁹ M. Portius Cato: *A földművelésről*. Fordította: Kun József, Budapest 1966. 107. (Cato 1966)

¹²⁹⁰ Ez a korai elv mindenképpen figyelemre méltó, mert ma is használatos például a 00-as vadász sörétben, ahol 3x3 golyó van egymásra rétegezve.

¹²⁹¹ Iványi 1926. 274, 277.

¹²⁹² Iványi Béla: Adatok az eperjesi ágyúöntőház és puskapormalom középkori történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. 318. A továbbiakban: Iványi 1914.

¹²⁹³ Iványi Béla: Eperjes középkori ágyúöntő háza és puskapormalma. *Hadtörténelmi Közlemények* 1913. 120. Ugyanehhez a bányavároshoz szólt I. Ulászló segélykérő parancsa. Lásd a 7. 2. fejezetet.

¹²⁹⁴ Lásd a 7. 2. fejezetet.

¹²⁹⁵ Grecu 1958. 265, 7–15. E szövegrészlet fordításai: Veszprémy 2008a 218; Szabó 2010. 78; Szabó 2012d 65–66; Baán 2013. 349. „Καὶ οὕτως ἡ δύναμις μέχρι τὴν εἰς τὸ στόμιον προκειμένην βολίδα πέμπεται καὶ ἀποπέμπει ταυτην ἄχρι μιλίου ὁδόν, καὶ τὸν τυχόντα εἴτε ἄνθρωπον εἴτε ζῶον, εἴ καὶ σιδηροφοροῦσιν· ἀλλ’ ἡ δύναμις τῆς βοτάνου τόσον ὑπερῖσχει, ὥσῳ καὶ περονήσασα ἡ βολὴς τὸν ἕνα οὐ χαννοῦται πρὸς τὸν ἕτερον· καὶ οὐδὲ ἐν τοῖς δυοῖν σώμασιν ἀτνεῖται ἡ

csőnyílásban levő lövedékig, és kilövi azt egészen egy mérföldnyi távolságra az ott lévő emberig vagy állatig, mégha páncélt viselnek is. Ám e »fű« ereje olyannyira nagy, hogy mégha a lövedék áthatol is valakin, nem gyengül el a másikig érve. Sőt, nemcsak két testben nem merül ki az ereje – noha azok fegyvert viselnek és páncélozottak – hanem, amikor a golyó vasból vagy valamilyen más tömörített anyagból van, a kalapács pedig hosszúkás alakúra alakítja – mint egy hálószeg – áthatol az, mint egy tűz-folyó a testek legmélyéig is.»¹²⁹⁶

A célzott lövéseik leadását pedig a tusás ágyazat tette lehetővé. Ehhez a korábbi, ún. nyélbeütős szakállasok alkalmatlanok voltak.¹²⁹⁷ A vázlatrajz is ilyen formában ábrázolja a dukaszi szövegben szereplő fegyvert. A szakállas puska e funkciójában pedig a mesterlövész puskák elődjének is tekinthető. Nagy távolságból irányzott, nagy tűzerejű lövés leadására is alkalmas lehetett. A várostrom során mind a terítő, mind az irányzott lövésre való alkalmassága miatt egyaránt hasznosnak nyilvánulhatott a védők számára. Kelenik megállapítása szerint a szakállasok a mai elefántölő puskák torkolati energiájával rendelkeztek, a kilőtt vas és ólomgolyóik pajzsot, páncélt, csontot szétzúztak, egyszerre 2–3 embert is leterítették.¹²⁹⁸ A Dukasz-féle fegyverleírás tehát mindenképpen figyelemre méltó magyar hadtörténeti vonatkozásban.

Dukasz figyelemre méltó megnevezését a lőpor állagára a 10. 5. fejezetben már tárgyaltam. Nándorfehérvár 1440-ben, az ostrom idején a lőporral való ellátottságban is jól állhatott. A végvárok tűzérségi anyaggal, lőporral való ellátása elvileg a király feladata volt. Lőporhiány esetén gyakran a várak egymástól kölcsönöztek vagy erőszakkal vettek el. Iványi megállapítása szerint ugyanakkor a középkori Magyarországon a lőporkészlet csak kevés várban volt a löfegyverállománnyal megfelelő arányban.¹²⁹⁹ Mi ide soroljuk Nándorfehérvárt is. Lőporhiányról nem írnak forrásaink, sőt a latin nyelvű lengyel forrásainkban (Dlugos, Callimachus) láthattuk, hogy a védők a puskaport szórták a törökök által a várárokbába dobott fahasábokra, hogy azokat meggyűjtsák. Az aknakészítést említő forrásaink pedig megemlékeznek arról, hogy a török akna berobbantását szintén

δύναμις, εἰ καὶ σιδηροφόροι καὶ ἔνοπλοι, ἀλλ' ὅταν ἡ βολὴς τύχῃ σιδήρου ἢ ἄλλης τινὸς ὕλης ὀπλοποιείων, στενοχωρουμένης, τὸ σφυρῶδες εἰς γραμμὴν μετασχηματίζεται καὶ ὥσπερ ἦλος ὁ βόλος γίνεται καὶ διερχεται τοῖς τῶν ἔγκαιων ἐντέροις καθὰ ποταμὸς πύρινος.”

¹²⁹⁶ A szerző szóhasználatát utalhat az Alvilágban folyó Phlegethón-folyóra.

¹²⁹⁷ Kelenik 1991. 23, 29. A tusás szakállasok a 16. század utolsó harmadára teljesen kiszorították a nyélbeütős szakállasokat.

¹²⁹⁸ Kelenik 1991. 45.

¹²⁹⁹ Iványi 1926. 273.

puskaporral végezték el. A salétrom előállítását pedig – Bonfini leírása szerint – egy sajátos módszerrel is biztosították. Ez mindenképpen a várvédő Tallóciaknak köszönhető.

Ezzel még korántsem fejezhetjük be a Tallóciak magyarországi haditechnikai érdemeit. Szeretném kiemelni egy másik újnak számító tűzfegyver korai alkalmazását: a bombavető mozsarakét, amelynek rajzát Dani Dániel Pál készítette el és az alábbiakban közöljük (33. melléklet).

A mozsár – ellentétben a tarackkal és az ágyúval – meredek röppályán (magas szögcsoporthoz) rövid és nagy kaliberű csövön át robbanólövedék (bomba) kilövésére is alkalmas. Ebben van a hatékonysága is, ugyanis itt a rombolást nem a lövedék átütőereje, hanem a kilőtt bomba robbanása okozta. Közelről, magas várfalakra mintegy „ráejtve” fejtette ki hatását. A pontos célzáshoz a megfelelő csőbeállítást általában szögmérővel végezték el, befűgőzték. Mivel a cső a faágyra szorosan rá volt illesztve, a faágyat is alá kellett dúcolni. A mozsár kezelése viszont nagy szakértelmet és gyakorlottságot követelt meg, hiszen kettős időzítéstől függött. Meg kellett gyújtani először a csőbe behelyezett lövedék kanócat. E bombákba a robbanóanyagot többnyire ólomdugóval zárták és a belőle kivezetett gyújtószinórt a kellő időben kellett meggyújtani, a lövés távolságától és magasságától függően. Az ilyen bomba akkor fejtette ki legnagyobb pusztítást, ha nem a felszínre érve, hanem még közvetlenül előtte robbant fel. Végül a mozsár hátsó részét, a löporkamrát kellett begyújtani. A mozsarak kezelésénél csak az elkészítése volt nehezebb, amely alapvetően a hordóépítés technikáját követte.¹³⁰⁰

Az 1437. szeptember 27-i adományozó oklevél szerint már Galambóc 1428. évi magyar ostromakor bombavető mozsarakat használtak a Tallóciak.¹³⁰¹ Galambóc földrajzi elhelyezkedését látva érthető, hogy a meredek várfalak ellen a nagy átütőerejű, de alacsonyabb és hosszabb röppályájú (alacsony szögcsoporthoz) lövésre képes ágyúk vagy a fából készült kőhajítógépek nem megfelelőek. Azt is megállapíthatjuk – Dukasz a nándorfehérvári, valamint Khalkokondülész az 1422-es konstantinápolyi és az 1439-es szendrői ostromról szóló beszámolóiból következtetve –, hogy Murád szultán hasonló problémával küszködhetett Nándorfehérvár 1440. évi ostroma során is. Az oszmánok bombavető mozsarakat először csak Konstantinápoly 1453-es ostromában használtak.¹³⁰²

¹³⁰⁰ Az öntöttvas löporkamrára kovácsoltvas dongákat kovácshegesztés útján rögzítettek. Ezt követően a felmelegített kovácsoltvas abroncsokkal szorosan egymás mellé illesztve felgyűrűzték a csövet a löporkamrával együtt (Dani Dániel Pál szóbeli közlése). Az ilyen „hoop and stave” típusú cső készítésére lásd még: Norris 2003. 36–37.

¹³⁰¹ Lásd: az 5. 1. fejezetet.

¹³⁰² Ágoston 2005. 68.

1428-ban Tallóci Matkó „a kövek lövedékeinek sokaságával, a bombavető mozsarakkal lövést lövésekkel folytatva hevesen végezte az ostromot.” Azt is tudjuk róla, hogy 1436-ban a dalmáciai Szinj várának ostromakor szintén így volt eredményes.¹³⁰³

A bombavető mozsarak közép-európai alkalmazásában ez az időpont az elsők között szerepel. Tudunk híres ausztriai mozsárról az 1425 körüli időkből, amely 34,6 hüvelyk (88 cm) kaliberű, 1,44 m hosszú és súlya 9,8 tonna, amellyel 690 kg súlyú kőgolyót lőhettek ki (Der Grosse Pumbard von Steyr).¹³⁰⁴ 1409-ben, Marienburgban a Német Lovagrend ágyúöntődjében készített mozsár (Faule Grete) csőhossza 150 cm, súlya 4,6 tonna.¹³⁰⁵ A francia Musée de l'Armée őriz 1450-ből egy 82 cm-es mozsarat.

Mi pedig vegyük ezekhez hozzá *Bertrandon de la Brocquière* lovag tudósítását a Nándorfehérváron látott három bronzágyú közül különösen az egyikről: „...melyek egyike oly óriási volt, minőt még soha sem láttam, csövének belseje ugyanis 42 hüvelyk széles volt, azonban a vastagságához képest rövidnek találtam. (Szamota István fordítása)”.¹³⁰⁶ A hüvelyk fajtájától függően ez 84–130 cm-es csőátmérőt jelentett.¹³⁰⁷ Hogy ez mennyire korszerű technikát jelentett, azt jól mutatja, hogy még a sokat látott burgundiai lovag számára is hihetetlennek és újnak számított. Megállapításunk szerint ez egy bombavető mozsár volt, amelyet Nándorfehérváron tartottak. Ha felidézzük a perhalasztó oklevelek rövid tudósításait a Nándorfehérvárba irányuló 1435. évi fegyverszállításról, feltűnő a vízi út használata. Ezek a mozsarak is ugyanis olyan óriási súlyúak voltak, hogy szárazföldön nemigen lehetett szállítani. Erre a legalkalmasabb a Dunán a Pozsony–Buda–Nándorfehérvár hajóút használata, amelyet Hunyadi János 1448-ban is használt.¹³⁰⁸

Brocquière megjegyzi, hogy a Nándorfehérváron látott 3 bronzágyú közül kettő két darabból állt.¹³⁰⁹ Az ágyúk is általában két – esetenként összeszerelhető – részből álltak, a csőből és a lőporkamrából. Még az óriás ostromágyúk is szétszerelhetők voltak, ez Orbán mester technológiai újítása, amelyet Kritobulosz leírása is megerősít (I. 30. 1.).¹³¹⁰ Ha a

¹³⁰³ Lásd az 5. 3. fejezetet.

¹³⁰⁴ Reid 1976. 113,

¹³⁰⁵ Ágoston adata ettől eltér: 1411-ből való, a súlya 8, 2 tonna, a cső hossza 290 cm, a csőátmérő 76 cm, a kilőtt golyó súlya 409 kg. Ágoston 2005. 65.

¹³⁰⁶ Szamota 1891. 80; hibásan idézi Rázsó Gyula 32 hüvelyk szélességet említve (Rázsó Gyula: A lovagkor csatái. Budapest 1987. 185–186); Cseh 2007. 67.

¹³⁰⁷ 1 hüvelyk=2,0-3,1 cm. 1 királyi hüvelyk 2,6 cm. Általában 2,54 cm. Megjegyzendő, hogy éppen Zsigmond király volt az, aki az 1405. évi városi dekrétumában (1. capitulum) egységesítette a mértékrendszereket, a budait téve meg országosnak. Bogdán 1987. 55.

¹³⁰⁸ Iványi 1926. 135.

¹³⁰⁹ Idézi: Cseh 2007. 67. Viszont ez a részlet Szamota kiadásában nem található. Szamota 1891. 80.

¹³¹⁰ Idézi: Philippides–Hanak 2011. 414.

Cseh Valentin által idézett Brocquière-szövegrészletnek hitelt adhatunk, Nándorfehérváron léteztek leszerelhető lőporkamrás nehézágyúk.

Az ágyú elsősorban, mint várívó fegyver, támadófegyverként vált be, de a védelem is alkalmazhatta az ostromműveletek állandó megzavarására.¹³¹¹ 1440-ben mind a támadó, ostromló, mind a védő tüzérség egyaránt alkalmazta. Azt is megemlíthetjük, hogy az a forrásainkban gyakran szereplő epizód, amikor a védők kirohanásokat intéztek a támadók ellen, az ostromló tüzérség ellen is irányulhatott, akár a tüzérszemélyzet megölésére, akár az ostromgépek és ágyúk tönkretételére, ahogyan az később, 1456-ban, a második szultáni ostrom alkalmával történt.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy mind 1428-ban Galambóc magyar, mind az 1440-ben Nándorfehérvár török ostromakor a Tallóciak korszerű tűzfegyvereket használtak. Mivel a Tallóci-család raguzai kapcsolatai révén nemzetközi déli kereskedelem fontos szereplője volt a térségben, a Magyar Királyságba importálhatták ezeket a fegyvereket is. Mindkét ostromban tanúsított magatartásuk egyúttal megmutatta a tüzérségben és az ostromtechnikában való jártasságukat, szakértelmüket is.

¹³¹¹ Iványi 1926. 408.

*„Néktök emléközöm – ha meghallgatjátok – jó Hunyadi Jánosról,
nagy jámborságárúl, hív szolgálatjáról, erős viadaljáról,
az ő idejében két László királyról, Amurátes császárról,
Nándorfejérvárrúl, Jankula vajdának utólszor haláláról.”*
(Nagybáncsai Mátyás, 1560)

11. Vég nélkül... a végeken: a Tallóciak és a Hunyadiak

Az 1456. évi nándorfehérvári diadallal összehasonlítva szembetűnő, hogy az 1440. évi ostrom során a védőknek sokkal hosszabb ideig – hat-hét hónapig! – kellett szembenézni a szultáni sereg túlerejével és külső katonai segítséget sem várhattak. A védők és a Tallóciak helytállásának e tekintetben az őket megillető helyre kellene kerülniük a hazai történetírásunkban.

Az eseményekből az is látszik, hogy maguk a kortársak sem fordítottak kellő figyelmet a déli végvár sikeres megvédésére, a polgárháborús események kötötték le erejüket. Nemzetközi visszhangot, elsősorban a Pápaság figyelmét sem keltette fel, hiszen nem is szerveztek keresztes sereget, a két egyház uniója lett a fontosabb probléma.

A tények alapján továbbá azt gondolhatnánk, hogy Nándorfehérvár sikeres megvédéséért hálátlan volt az uralkodó. 1441-ben ugyanis Tallóci Jovánt leváltották és *Hunyadi Jánost* nevezték ki erdélyi vajdává, temesi ispánná és nándorfehérvári kapitánnyá. A vár kapitányságát Hunyadi 1441 júniusában vette át.¹³¹² Mintegy generáció-váltásként Hunyadi ekkoriban emelkedett fel az országos politika szintjére. Hunyadi már korábról ismerte a Tallóciakat és Nándorfehérvárt. Legutóbb, *Engel Pál* is rekonstruálta a „pályakezds éveit.” Hunyadi Csáki György székely ispán familiárisa, 1426-ban Lazarević Istvánhoz került apródként.¹³¹³ Ekkor ismerhette meg igazán Nándorfehérvárt. A despota halála után a Tallóciakkal való kapcsolata is megkezdődött. Az akkori szörényi bán, Tallóci Frank szolgálatába állhatott.

Habsburg Albert király 1439-ben a két Hunyadit nevezte ki szörényi bánná Tallóci Frank helyére. Önmagától adódik a történelmi regényírók által is felvetett izgalmas kérdés: részt vett-e valamelyik Hunyadi az 1440-es nándorfehérvári ostromban? A Hunyadiak – mert Hunyadi János testvérét, az ifjabb Jánost is meg kell említenünk– 1439. és 1440. évi

¹³¹² Mályusz 2003. 160; Pálosfalvi 2005. 68.

¹³¹³ Teke 1980. 85.

tevékenységére vonatkozóan három oklevél ad választ. Az egyébként ismert okleveleknek ebben a kontextusban különösen megnő a hírértékük.

Albert király 1439. május 9-én, Pozsonyban – Hédervári Lőrinc nádor által – kelt királyi oklevele, amelyből azt tudjuk meg, hogy ekkoriban Hunyadi az ifjabb Jánossal a Nándorfehérvártól keletebbre lévő végvonaltól várainak – Szörény, Győrén, Orsova és Miháld (*Zewrin, Gewryn, Orswa, et Myhald*) – korszerűsítésével, megőrzésével (*conservatio*) voltak elfoglalva. A feladatukból adódó költségek fedezésére pedig „*mindkét Hunyadi Oláh Jánosnak*” (*utriusque Johannis Olah de Hunyad*) a király zálogba adta Szabadka, Madaras, Tavankút, Halas mezővárosokat és a Bodrog vármegyében lévő Csószapa birtokának felét „*ugyanezen váraink megvédésére*” (*pro eorundem Castrorum nostrorum conservatione*).¹³¹⁴

Albert király szeptember 27-én, Futakon kiadott okleveléből pedig megtudjuk, hogy mindkét Hunyadi János szörényi bánok magukra vállalták Szörény, Győrén, Orsova, Miháld és Pecs¹³¹⁵ határmenti, a Dunán inneni királyi várak védelmét, amelyek eddig is az ő kezükön voltak, de a király nevében most további 3 hónapra megőrzik és gondozzák. Továbbá, az ellenséggel szemben 200 lovas katonát tartanak fegyverben „*in campis*.” E feladatok biztosítására a király lekötötte számukra zálogképpen az egész temes megyei Ikws kerületet Morsina városával és minden a kerülethez tartozó faluval és jövedelemmel együtt.¹³¹⁶ Ez az adat azt bizonyítja, hogy a Hunyadi-testvérek az 1439. év végéig is távol voltak Nándorfehérvártól, más várakat kellett védelmezniük.

I. Ulászló pedig 1440. augusztus 9-én, Pozsonyban királyi birtokadománnyal megjutalmazta „*mindkét Hunyadi Jánost, Wajk fiait*” (*utriusque Joannis filiorum Wayk de Hunyad*), szörényi bánokat az addigiakban a török ellen tanúsított hadi érdemeikért. Azonban a király ezek közül a Csáki László erdélyi vajdával együtt a „*Hegyeiken túli részek*” (*in partibus Transalpinis contra et aduersus perfidissimos Turcos*) folytatott törökök elleni harcokat emeli ki. Továbbá azért, mert „*mindkét János a Dunán inneni várainkat, amelyek a mi Alsó Részeink végvonalaiban vannak, különösen Orsovát, Szörényt, Miháldot és Győrét és más ezekkel szomszédos erődöket megtartják és*

¹³¹⁴ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. II. rész. Szabadka, 1892. 4-5. (2. sz. oklevél).
(Iványi 1892) Itt köszönöm meg Szabó Józsefnek (Bajmok, Vajdaság) a segítségét.

¹³¹⁵ Zewren, Gewren, Orswa, Myhald, Peech

¹³¹⁶ DL 13 439.

kormányozzák”.¹³¹⁷ A király pedig új adomány jogcímén nekik adományozza az addig Erdélyhez tartozó Solymos, Berekszó, Nyavalyás¹³¹⁸ és Burján településeket.¹³¹⁹

Így nem valószínű, hogy feladatukból adódóan Nándorfehérvár 1440. évi ostromakor ők is jelen lettek volna. A forrásaink nem tesznek erről említést. Egyedüli lehetőségként az marad számunkra meg, hogy a portyázó török seregrészek talán érinthették a felügyeletük alá tartozó várak körzetét is. Hiszen Dlugos szerint Erdélyből is számtalan rabszolgát szedtek.

Az idős Tallóccival mégis igazi barátságba került az ifjú Hunyadi. Bonfini említést tesz egy bizonyos *Csanádi Ferencről*, akiről Engel Pál derítette ki, hogy nem más volt, mint Tallóci Frank. Bonfini leírja, hogy Tallóci („*Csanádi*”) annyira megkedvelte, hogy őt fiaként tartotta, Hunyadi (*Corvinus János*) nála kezdte az újonc éveit. Sőt Hunyadi később, már kormányzóként, továbbra is tisztelte Tallócit. Amikor ő belépett a tanácsterembe, mindig felállt előtte vagy előre engedte. Így tisztelgett, és megvárta, amíg leült, utána foglalt helyet (3. 9. 195–200.). Mályusz Elemér szerint Tallóci Frank megérezte, hogy Hunyadi lesz az ifjú és méltó utóda a déli végeken. Azt mondhatjuk, hogy a király őt nem leváltotta, hanem *felváltotta* Hunyadival és Tallóci a korban szokatlan módon visszalépett a javára.¹³²⁰

A Tallóciak a házasságuk révén illeszkedtek be a magyar főurak közé, a hatalmuk azonban csak a királyi hatalmon alapult, ezért volt törékeny. Bár különböző jogcímeiken, de csupán honor-birtokként tartották kezükben a várakat, és nem magánbirokként, mint a bárók. Így a mindenkori királyi hatalom függvénye volt e várláncolat kézben tartása.¹³²¹

A Tallóciak 1440 utáni sorsa kevésbé ismert. Tudjuk, hogy 1441–1443 között Tallóci Frank török fogságba esett, ahonnan 1444 januárjában szabadult ki.¹³²² A Hunyadival való barátsága továbbra is megmaradt. Kiszabadulása után ott volt az 1444-ben II. Murád ellen vívott várnai csatában. Részt vett Hunyadi újabb hadjáratában, és Thuróczy beszámolója

¹³¹⁷ Teleki 1853. 89–90. (39. sz. oklevél). A továbbiakban Teleki 1853. „*utroque Johannes castra nostra cis decursum Danubij, in confinijs parcium nostrarum inferiorum situata, presertim Orsauam, Zewryniem Myhald et Gyewren, aliaque fortalicia hys propinqua tenentes et gubernantes...*”

¹³¹⁸ „Nawalyas”. Nyavajásfalva, a mai Lunca Erdélyben. A falut ez az oklevél említi először.

¹³¹⁹ Teleki 1853. 89–90. (39. sz. oklevél). „*utroque Johannes castra nostra cis decursum Danubij, in confinijs parcium nostrarum inferiorum situata, presertim Orsauam, Zewryniem Myhald et Gyewren, aliaque fortalicia hys propinqua tenentes et gubernantes...*”

¹³²⁰ C. Tóth Norbert: Mesélő krónikák, 149. rész (2004. február 17-i adás, MR1 Kossuth Rádió) (C. Tóth 2004). Ahogyan Tallóciak a szörényi bánságról is lemondtak a javukra. Szakály 1990. 37.

¹³²¹ Mályusz 2003. 157.

¹³²² Mályusz 2003. 162.

szerint 1448-ban, a második rigómezei csatában halt meg (241. fejezet).¹³²³ Petkó megtartotta haláláig a horvát-dalmát bánságot (1453). Matkó, aki a család támasza volt, folytatva a Cillei Ulrik déli terjeszkedésével a harcot a szlavón bánságért, 1445-ben halt meg. A szlavón bánság így visszatért a Cillei-családhoz.¹³²⁴ Sőt, a rivális Cilleiek azonnal rátették a kezüket az uralma alatt lévő várakra.¹³²⁵

A várvédő Tallóci Jován sorsáról még kevesebb ismeretünk van, őt 1441 júniusában Hunyadi János követte a kapitányságban. 1442. december 10-án már Laak-i Crepiolus-t találjuk, mint nándorfehérvári kapitányt, aki az aradi ispánnak ajánlja Dóczi Mihályt.¹³²⁶ Azt tudjuk, hogy Jován 1444-ben kérte a pápától a hivatalos kinevezését a vránai perjelségbe. Végül Pekrec várának védelmében esett el, midőn már Szlavónia Cillei Ulrik kezébe került.¹³²⁷

¹³²³ Mályusz 2003. 162; Mályusz 1984. 132. Thuróczy beszámolója ellenére Teke Zsuzsa a várnai csata áldozatai közé sorolta. Teke 1980. 138.

¹³²⁴ Pálóci László országbíró 1450. március 9.-i oklevelében Matkó halálát említi DL 67 434, Teke 1980. 161.

¹³²⁵ Neumann Tibor: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr 2007. 27 (Neumann 2007); Pálosfalvi 2000. 82–84.

¹³²⁶ DL 55 267

¹³²⁷ Mályusz 2003. 161–162; Mályusz 1984. 132.

*„Mikor látta volna Amurátes császár népének veszedelmét,
bánat és félelem, csuda nagy rettegés foglalá császár szívét,
szégyenvallására megtéríté azért esmét földébe népét,
kiért Fejérvárban oly igen dicsérék az Úristennek nevét.”*

(Nagybáncsai Mátyás, 1560)

12. „eltekintve Belgrád 1440. évi sikertelen ostromától” ?

–Az ostrom elhelyezése a magyar hadtörténetben

Az 1440. évi ostrom súlyát, szerepét értékelve nem mindegy, hogy azt a Magyar Királyság vagy az Oszmán Birodalom szempontjából vizsgáljuk. A magyarországi oszmán-török hódítás menetét, módszerét 1973-ban Rázsó Gyula – Ínalcık nyomán – négy szakaszra bontva tárgyalta. Ínalcık 1954-es tanulmánya – I. Bayezid politikájából kiindulva – eredetileg két fázist tartalmazott. Az első eszerint a szomszédos államok feletti szuverenitás birtoklásával, a második szakasz pedig a közvetlen irányítással, a helyi dinasztiák eltávolításával jellemezhető.¹³²⁸

Rázsó ebből kiindulva alkotta meg a szakaszait. Számunkra az első két szakasz bír fontossággal. Az első szakasz a határvidékeken török portyázók támadásával, állandó betörésekkel indult. Nálunk ez a szakasz az 1390-es évektől egészen 1526-ig húzható meg, de Szerbiában már az 1360-as évektől kezdődött el. Ezzel párhuzamosan már elkülöníthető egy második szakasz is, amelyben pedig reguláris török hadseregek hódítási kísérleteivel kell számolnunk. Rázsó ide sorolta az 1456. évi és az 1526. évi szultáni támadást, de 1440-et nem említette.¹³²⁹

Az általunk tárgyalt események e két szakaszba nehezen illeszthetők bele. Már Perjés Géza – a híres szülejmáni ajánlat vitapartnereként, a mohácsi csata kapcsán – kifogásolta a szakaszos hódítás elméletének teljes alkalmazhatóságát. „...*sem Bulgária, sem pedig Szerbia esetében nem mutatható ki a hódításnak ez a négy fázisa.*”¹³³⁰ Míg Szerbia déli részeit azonnal bekebelezte, a kosovói győzelme után az északi rész, Lazarević Szerbiája „csak” vazallussá vált. A magunk részéről az 1438., 1439. és az 1440. évi hadjáratokat nem tudjuk az első szakasz „csupán” határmenti pusztításainak tekinteni, mert ezek mindössze a helyszínük alapján határmentiek, de szultáni vezetésű, reguláris hadjáratokként indultak az ország megdöntésére vagy legalább is annak előkészítésére. II. Murád ezen szándékát jelzi az 1440. évi hadjárat külpolitikai-diplomáciai előkészítése is,

¹³²⁸ Ínalcık 1954. 103.

¹³²⁹ Rázsó 1973. 413.

¹³³⁰ Perjés 1979. 129.

amely nemcsak a Lengyel Királysággal való szövetségekötést – Magyarország ellenében – hanem az egyiptomi Mameluk Szultánsággal – az iszlám védelmében való – katonai koordinációt is magában foglalta, éberén figyelve a firenzei zsinat az oszmánok ellen létrehozandó keresztény összefogásra való felhívását és Bizánc álláspontját. Clausewitz-zel szólva ezek nem „korlátozott célú”, hanem az ellenség teljes legyőzésének szándékával indított, „megsemmisítő” háborúk, szultáni hadjáratok voltak. Nem árt azt is figyelembe venni, hogy portyázó sereget nem a szultán szokott vezetni. Az, hogy a törököknek ekkor a teljes hódítás már a szándékukban állt, jól mutatja, hogy már I. Bayezid szultán is tervbe vette és vezetett hadjárato(ka)t a Magyar Királyság ellen és csak a keleti külpolitikai helyzet szerencsétlen alakulása térítette el szándékának megvalósításáról.¹³³¹

Az Oszmán Birodalom szemszögéből nézve nagyobb időtartamú léptékeket kell használnunk. Perjés Géza az 1356–1699 közötti európai török háborúk időszakát osztotta fel szakaszokra. Az első periódust 1356–1453 között különítette el, Konstantinápoly oszmán elfoglalásáig. Perjés szerint ekkor az oszmán hódítás üteme felgyorsult. Ebben a szakaszban megemlíttette Nándorfehérvár 1440-es oszmán ostromát, de érezhetően kivétel(es)nek tartotta, amely nem illik bele az általános jellemzőkbe. *„Megalapozatlan vállalkozásokba nem fogtak és a zsákmányszerzést és felderítést szolgáló portyázásokon kívül nagyobb szabású hadjáratokba nem kezdtek, eltekintve Belgrád 1440. évi sikertelen ostromától.”*¹³³² Kétségtelenül érdekes megfogalmazású mondat, amely látszólag mindent tartalmaz, de a negatív elemeket jobban hangsúlyozza, és amelyben az 1440-es ostrom csupán be nem illeszthető kivételnek mutatkozott.

Az oszmanisták figyelmét sem keltette fel. Fodor Pál legutóbbi nagyívű áttekintésében az ostrom elhelyezése nem szerepel.¹³³³ Papp Sándor a diplomácia- és kapcsolattörténet szempontjából vizsgálta az egész időszakot.¹³³⁴ Szakály Ferenc a hadtörténész szempontjából szisztematikusan tekintette át a török–magyar küzdelem Mohács előtti időszakát.¹³³⁵ Alapmegállapítása akár 1440 máig hiányzó kutatástörténetét is megmagyarázza: *„A részletekig hatoló kutatás nálunk mindig is néhány csomópontra – főként Hunyadi János és Mátyás háborúira, Magyarország bukására– összpontosult.”*¹³³⁶

¹³³¹ Lásd a 13. 2. fejezetet.

¹³³² Perjés Géza: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356–1699). *Hadtörténelmi Közlemények* 1967. 353. (Perjés 1967)

¹³³³ Fodor Pál: A szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533). In.: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. (szerk.: Zombori István) Budapest 2004. 9–35. (Fodor 2004)

¹³³⁴ Papp 2004. 37–90.

¹³³⁵ Szakály 1986. Ugyanez korábban: Szakály 1979. 65–111

¹³³⁶ Szakály 1986. 11.

Szakály már felismerte és elkülönítette az 1438–1442 évek szakaszát, amelyben „*minden korábbinál erősebb és koncentráltabb török támadássorozat kezdődött.*” II. Murád erdélyi hadjárata, Szendrő elfoglalása után Nándorfehérvár ostromát is ide sorolta, de kellő súllyal ő sem értékelte, inkább a déli vármegyék elnéptelenedését emelte ki. „*Bár a három hónapos ostrom (sic!) sikertelenül végződött, s a szultán elfogadta I. Ulászló békeajánlatát, az 1440-es hadjárat betetőzte a Délvidék pusztulását.*”

A történészek, oszmanisták eddigi értékelése átfogó és nagy időszakokat vett alapjául, ahhoz viszont, hogy „finomítani” tudjunk rajta, részletesen fel kellett térképeznünk a korábbi török–magyar hadieseményeket, de az 1440. évi ostrom szempontjából. Később – kutatásaim során – időben még előrébb kellett kitekintésem folytatni, egészen I. Bayezid szultán hódítási kísérletéig. Hiszen egy Ínalcık által felfedezett dokumentum jól mutatja, hogy még II. Mehmed szultán idejében is nyilván tartották Bayezid Magyar Királyság elleni támadását.¹³³⁷

Nándorfehérvár 1440. évi szultáni ostromát elhelyezve a magyar és európai események sorában, munkánkat összegezve megállapíthatjuk, hogy magyar részről a török–magyar küzdelemben az 1389-től kezdődően alapvetően védekező török elleni stratégiát 1440-től felváltotta egy támadó szakasz a város második török ostromáig, 1456-ig.¹³³⁸

Ebben az ún. védekező szakaszban egy 1428-tól kezdődő *alperiódust* különítik el, amely Galambóc magyar ostromától indult. Tulajdonképpen ezt egy ún. *Tallóci-szakasznak* tekintem, mert a határvédelem egyre inkább a Tallóci testvérek kezében összpontosult. Az oszmán vezetésben a konzervatív politikát követő Halil Csandarlı nagyvezírsége (1429–1453) alapvetően a békét szorgalmazta. Míg 1438 körül a szultán környezetében befolyást szerző csoport révén kiújulnak az ország ellen indított támadások. Ez a tendencia a fokozatos határmenti török betörések után II. Murád szultán Magyarország ellen személyesen – a nagyvezír távollétével – vezetett hadjárataiban éri el tetőpontját (1438, 1439, 1440). A hadműveletekben a kulcsfontosságú várak elfoglalása volt a kitűzött cél. Tegyük hozzá, nemcsak a magyar hadszíntéren. Ezt mutatta a velencei–bizánci „fronton” Thesszaloniki elhúzódó ostroma és elfoglalása (1430). A balkáni szerb–magyar hadszíntéren szultáni célponttá fokozatosan ekkor válik Szendrő, azután Nándorfehérvár, egyre fokozódó török betörésekkel.

¹³³⁷ Lásd a teljes 6. és a 13. 2. fejezeteket.

¹³³⁸ Figyelemre méltó, hogy Engel Pál és Szakály Ferenc is a *Magyarok Európában I-II.* című szintéziseikben 1440-nél húzták meg a határt. Engel 1990; Szakály 1990.

A belháború végén, magyar részről, 1441-től egy offenzív szakasz, egy ún. *Hunyadi-szakasz* vette kezdetét, amelynek során – Zsigmond király módszerét folytatva – ismét támadó hadműveletekre került sor a Balkánon. Ide sorolható Hunyadi 1443–44-es téli hadjárata, az 1444-es várnai csata, 1448-as második rigómezei ütközet és az 1454-es hadjárat.¹³³⁹ Ha a mezei ütközetekben győzelmeket is aratott, de az erős várakkal II. Murád továbbra sem boldogult, amelyet az albániai Kruja 1450-es ostromkísérlete jól példázott.

Az 1440. évi ostrom oszmán–török oldalról is ezt az alperiódust, a *Tallóci-szakaszt* zárta le. Egyetértve John Jefferson megállapításával, ez volt az utolsó Magyarország elleni szultáni hadjárat, amelyet II. Murád személyesen vezetett.¹³⁴⁰ Összességében Murád támadó politikájának részbeni kudarcai (Konstantinápoly, Nándorfehérvár, valamint az albániai sikertelen várostromok) igazolták Halil Csandarli nagyvezír békepolitikájának helyességét. A pozíciója akkor ingott meg, amikor a második rigómezei csatában Hunyadi János vereséget szenvedett, nem tudta Szkander béget megsegíteni és megjelent a legerősebb a vár (Konstantinápoly) elfoglalására is alkalmas nehéztüzérség, ami lendületet adott Mehmed szultán támadó politikájának.

A saját korában Nándorfehérvár 1440. évi ostromának sikere serkentőleg hathatott volna egy egységesnek szánt európai törökellenes fellépéssorozatra is. Ebben IV. Jenő pápa Albert királyban látta a lehetséges erőt. Albert halála után ez későbbre tolódott. Itt elősorban a keresztes háborúk szervezését vagy támogatását emeljük ki (1443–44, 1456). Továbbá I. Ulászló magyar királyságával a lengyel érdeklődés is megnőtt e térségben, a lengyel külpolitikában Kis-Lengyelország nemességének elsődlegesen törökellenes álláspontja lett egy ideig domináns, hiszen a lengyel–magyar király könnyebben harcolhatott magyar földön a török ellen, mint a sajátján.¹³⁴¹

Azt is meg kell említeni, hogy ennek az aktív balkáni katonai tevékenységnek nem csupán törökellenes éle volt. A hadjáratok irányát figyelembe véve ezek részét képezték az oszmánoktól szorongatott Bizánc megsegítésének, egészen Konstantinápoly 1453-ban bekövetkezett oszmán elfoglalásáig.¹³⁴²

Ha 1521-ről szólva általában kiemelik azt a tényt, hogy az 1456-os nándorfehérvári diadal hatvanöt évvel akadályozta meg az ország déli végvárának elfoglalását, tegyük

¹³³⁹ Teke 1980. 198. Gyula Rázsó: Hungarian strategy against the Ottomans (1365–1526). 230. In.: Ch. Oman: The art of war in the Middle Ages. New York 1953. (Rázsó 1953)

¹³⁴⁰ Jefferson 2012. 246.

¹³⁴¹ Jakub I. Grygiel: Great powers and geopolitical change. 2006. The geostrategy of the Ottoman Empire (1300–1699) 105. (Grygiel 2006)

¹³⁴² Kapitánffy 2003. 99–119.

hozzá: 1456-nak az előzménye 1440 volt és a vár az 1440-es, első sikeres ellenállásától számítva, összességében nyolcvanegy évig tartóztatta fel az oszmán–törökök hódítását.

13. Kitekintés

13. 1. Nándorfehérvár megnevezésének egy földrajzi-topográfiai problémája (a Taurinum-kérdés)

Belgrád birtoklásáért évszázadokon át a magyar–bizánci–bolgár–szerb és oszmán kapcsolatok szövevényes nyomai húzódnak meg, amelyet jól mutat a vár(os) többféle elnevezése. Nem célunk a város névetimológiájának bemutatása, de röviden át kell tekintenünk Nándorfehérvár különböző megnevezéseit.

A kelta eredetű, római kori *Singidunum* nevet kivéve, valamennyi név jelentése: fehér vár. Ami másoknak Belgrád, nekünk Nándorfehérvár. Amennyiben elfogadjuk, hogy a (dunai) bolgárok neve nándor volt¹³⁴³ az Árpád-korban, akkor ezt őrzi a „Bolgárfehérvár” (*Alba Bulgarica*) név.¹³⁴⁴ Anonymus *Gesta Hungarorum*ában is a „Bolgárfehérvár” elnevezés szerepel (39, 41. capitulum).¹³⁴⁵ Azonban Nándorfehérvárott a 11. században voltak ún. izmaeliták is. E „magyarországi böszörmények az izmaelita, másként siíta felekezet hívei voltak”. Karácsonyi János szerint káliz-török nemzetiségűek voltak, akiket a várat ekkoriban birtokló bizánci császárok¹³⁴⁶ Nándorfehérvár környékére telepítettek, hogy féken tartsák a bolgárokat. A 14. századi Krónikakompozíció említ a bizánci, bolgár védők között szaracénokat is, a vár 1071-es magyar ostromakor és elfoglalásakor (106–108. fejezet).¹³⁴⁷ A Szerémségbe is telepítették őket, amelynek elfoglalását követően a megkeresztelkedésük fejében I. (Szent) László király alattvalói lettek és vélhetően rájuk vonatkozott az 1092. évi szabolcsi zsinat (Szent László I. dekrétuma) rendelkezése is (9.).¹³⁴⁸

A Bizánci Birodalomban a magyar állam elleni határvédelem fő központja volt. Innen ered Nándorfehérvár „Görögfehérvár” neve (*Alba Graeca*), amelyet a német elnevezés

¹³⁴³ Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) Főszerk. Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc Budapest 1994. 481. A továbbiakban: KMTL 1994; Barta 1985. 8.

¹³⁴⁴ Engel 1990. 90.

¹³⁴⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Volumen I. Budapestini 1937.* 82–83, 86. (SRH I)

¹³⁴⁶ X. Konstantinosz Dukasz (1059–1067), IV. Romanosz Diogenész (1068–1071), aki a dunai határvidék főparancsnoka is volt. Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. Szeged 2006. 128. (671. jegyz. Olajos Terézia jegyzete) A továbbiakban: ÍF 2006.

¹³⁴⁷ ÍF 2006. 384.

¹³⁴⁸ Karácsonyi János: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? Budapest 1913. 6. (Karácsonyi 1913)

őrzött meg (Griechisch Weissenburg).¹³⁴⁹ Ennek ellenére a bizánci görög és újjörög források sem ezt, hanem a Belgrád alakot hozzák.¹³⁵⁰ Bár a 7. században Theophülaktosz Szimokattész bizánci történetíró még a latin Singidunum alakot használta (Szingédón).¹³⁵¹ VII. (Bíborbanszületett) Konstantín császár (945–959) „*A birodalom kormányzásáról*” címmel megjelölt munkájában *Belegrada*, *Belegradon* alakban, a 40. fejezetben, említi a várost. A 42. fejezetben pedig a *Belegradá*-nak nevezett római eredetű kasztront (=castrum) találjuk. Mindamellett használta a latin eredetű Szingidón alakot is (25. fejezet).¹³⁵² Joannész Szkülitész történetíró 11. századi történeti műve, a *Szünopszisz hisztorión* a II. Baszileiosz császárról (976–1025) és VIII. Konstantín császárról (1025–1028) szóló fejezetében hasonlóan nevezi meg a várat (43. fejezet). De Belgrád várának földrajzi-stratégiai elhelyezkedéséről is jó jellemzést ad: „*A belgrádi erődtmény nehezen megközelíthető és az ellenség számára megtámadhatatlan. Ugyanis dél felől mindenütt meredek kőszirtek koszorúzzák, melyek között az Aszón nevű folyó folyik és egy bejárata van az erőnek.*”¹³⁵³ Szkülitész a IV. (Paphlagóniai) Mihály császárról (1034–1041) szóló fejezetében pedig Delján Péter bolgár felkelése kapcsán említi (23. cap). „*Bulgáriában csavargott, és eljutott Moravosig és Belgrádig (Pannonia erődjei ezek, melyek a Dunán túl fekszenek, és szomszédosan a magyar királlyal)*” (Moravcsik Gyula fordítása).¹³⁵⁴ Szkülitész azonban csak VI. Mihály császárig (1056–1057) tárgyalja az eseményeket. A 12. századi események kapcsán hasonlóan Belgrád (Βελέγραδα) elnevezéseket találjuk a Zimony vára körüli bizánci–magyar háborúban.¹³⁵⁵ A 14. századi Niképhorosz Grégorasz: *Hisztoría Rhómaiké* című művében a *Bellegradón* (Βελλέγραδα) alak

¹³⁴⁹ Egy 15. századi angol verses költemény az 1456. évi oszmán–török ostromról még a „Görögfehérvár” elnevezést (Grecuswinnburgh) őrizte meg. Lásd: Petrovics 2015. 126–134.

¹³⁵⁰ Például VII. Bíborbanszületett Konstantín, Jóannész Szkülitész, Niképhorosz Grégorasz, Khalkokondülész, Dukasz.

¹³⁵¹ Theophülaktosz 2012. 59, 64–65, 78, 218, 252–253, 269, 299. A. Kazhdan: Singidunum. ODB. 1904.

¹³⁵² Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása*. Fordította: Moravcsik Gyula. (Olajos Terézia bevezető tanulmányával) Budapest 2003². 176–177, 182–183; illetve 104–105. (DAI)

¹³⁵³ Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Recensuit: Ioannes Thurn. Berolini et Novi Eboraci, 1973. 364, 43. „τὰ δὲ Βελέγραδα φρούριον δύσβατον καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἀνεπίβατον. πρὸς μεσημβρίαν γὰρ κρημνοῖς στεφανοῦνται, ἐν οἷς καὶ ποταμὸς ῥεῖ· Ἀσῶνα κλήσις αὐτῷ. καὶ μία εἰσοδὸς ἐστὶ τῷ φρουρίῳ.” A továbbiakban: Thurn 1973.

¹³⁵⁴ Thurn 1973. 409, 89–93; ÁMTBF. 92. „ἐπλανᾶτο ἐν Βουλγαρίᾳ, καὶ κατήντησεν ἄχρι Μοράβου καὶ Βελεγράδων... φρούρια δὲ ταῦτα τῆς Παιονίας κατὰ τὴν περαίαν τοῦ Ἰστροῦ διακείμενα καὶ γειτονοῦντα τῷ κράτει Τουρκίας.”

¹³⁵⁵ Lásd a 3.1 és 10. 4. fejezeteket.

szerepel.¹³⁵⁶ A két 15. századi késő-bizánci szerző, Laonikosz Khalkokondülész a Belogradész alakot hozza, Dukasz hasonlóan Belogradó ostromát említi.¹³⁵⁷

A magyar „*Nandorfeirwar*” név az Anjouk idején keletkezett 14. századi krónikakompozícióban jelenik meg (104. cap).¹³⁵⁸

Azonban az 1440-es ostromra vonatkozó magyarországi latin nyelvű, humanista forrásainkban egy másik elnevezéssel is találkozunk, amely véleményem szerint nem csupán egy szinonímát, hanem egy földrajzi–topográfiai problémát rejt magában.

Thuróczy János krónikájában, a 215. fejezetben, ugyanis megjegyzi, hogy a várost „...az ókorban *Taurinum*nak, a mi öregjeink pedig állítólag *Bolgárfelhérvárnak* neveztek”.¹³⁵⁹ Ehhez nagyon hasonló névalakot említ a Thuróczyt is felhasználó Antonio Bonfini is, amikor elbeszéli, hogy Murád „király” (*Amrates rex Turcorum*) ostrom alá vette *Görögfejérvárt* (*Albam Grecam*), korábbi nevén *Taurun(i)umot*.¹³⁶⁰ Bonfiniről tudjuk, hogy felhasznált földrajzi munkákat is.

Honnan eredhet ez az elnevezés?¹³⁶¹ Megemlíthjük, hogy *Gaius Plinius Secundus* (Kr. e. 23–79) *Naturae historiarum triginta septem* vagy röviden *Naturalis historia* című munkájában szerepel ez a névalak. Plinius valóban megemlítette a „*makktermő Pannoniá*”-ban („*glandifera Pannonia*”) *Taurunum* városát, – ihletet is adva a humanista történetíróinknak – „*ahol a Savus összevegyül a Danubiusszal*.” (III. 25.)¹³⁶²

A híres *Klaudiosz Ptolemaiosz* (Kr. u. 2. század, †161) a nyolc könyvből álló *Geographia* című munkájában viszont mindkét alakot megtaláljuk. Alsó Pannoniában említi (II. 16. 5.) a Danubiosz-folyó mentén haladva *Tauroron-t* vagy *Taurunon-t*,¹³⁶³ a dátkiai területen találunk egy *Szingidana-t* (III. 9. 8.).¹³⁶⁴ Ptolemaioszt alapul véve a két név nem lehet ugyanannak a városnak a megnevezése.

¹³⁵⁶ Fontes Byzantini Historiam Populorum Jugoslaviae Spectantes Tomus VI. Beograd, 1986. 160, 202. Gregoras kiadása: Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte. J. L. van Dieten I-II. Stuttgart 1973, 1979. (Greg. I. p. 72, 19–75, 8; Greg. I. p. 393, 21–397, 16) (Fontes Populorum 1973)

¹³⁵⁷ Lásd a 8. 3. fejezetet.

¹³⁵⁸ ÍF. 2006. 382.

¹³⁵⁹ „...*quod abolito evo Taurinum, nostros autem per seniores Alba Bulgarica vocatum extitisse perhibetur*.” Thuróczy Textus 1985. 228, 12–13. Thuróczy 2001. 259.

¹³⁶⁰ Rerum 1936. 101, 14–15. „...*Albam Grecam Taurunium prius dictam*...” Bonfini 1995. 590. A fordító itt tévesen *Taurunum* alakot írt.

¹³⁶¹ Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Zweite reihe (R–Z) Neunter halbband (Taurisci–Thagori) Stuttgart 1934. 70. (Paulys 1934)

¹³⁶² C. Plinii Secundi Naturalis historia. Recensuit D. Detlefsen. Vol. I. Libri I–VI. Berolini 1866. 161. (Plinius 1866)

¹³⁶³ Claudii Ptolemaei Geographia. Tom. I. Edidit Carolus Fridericus Augustus Nobbe. Lipsiae 1843. 132. A továbbiakban: Ptolemaiosz 1843.

¹³⁶⁴ Ptolemaiosz 1843. 179.

Tudnunk kell azt is, hogy a Római Birodalom pannoniai limes-szakaszán, a Száva torkolatánál valóban állt Taurunum, amely a dunai flotta (classis Flavia Pannonica) legfontosabb támaszpontjaként szolgált. Taurunum erődjét a rómaiak a torkolat melletti dombon építették fel. A Száva-folyó túlsó partján lévő Singidunum pedig már nem Pannonia, hanem Moesia superior részét képezte. Visy Zsolt limes-kutató is Taurinumot egyértelműen a mai Zimonyként azonosította.¹³⁶⁵

Mindezek az adatok megerősítik azt, hogy a szerzőink által leírt Taurunum, amely szintén a Duna és a Száva torkolatánál fekszik, csak a *Singidunum*mal (Belgráddal) szemben lévő oldalon: a középkori Zimony vára, amely névalak már a 7–9. századi szláv elnevezést/fordítást őrzi („*zemlin*”=földből való, t. i. a földvár).¹³⁶⁶ Ezt bizonyítja az is, hogy mivel a 12. századi bizánci–magyar háborúk állandó színterévé vált ez a Nándorfehérvárhoz közeli erőd, e háborúra vonatkozó bizánci forrásokban sűrűn szerepel. Ezekben pedig ehhez hasonló névalakban említik *Zeugmé*-nak (Ζεύμη) vagy *Zeugminon*-nak (Ζεύμινον) Zimony várát, amely földvárat kővárrá ekkoriban erősítettek, mégpedig éppen Belgrád falaiból!¹³⁶⁷

Felvetett földrajzi topográfiai kérdéseinkre visszatérve, Thuróczy és Bonfini vajon Taurinum-ot tényleg Nándorfehérvárral vagy esetleg Zimonnyal azonosította? Az általam *Taurinum-kérdésnek* nevezett probléma megoldásához meg kell vizsgálnunk munkáikban más, olyan szöveghelyet is, ahol biztosan Zimony a helyszín. Tudjuk például, hogy IV. István király Zimony várában halt meg.¹³⁶⁸ Thuróczy szerint is: „*Zemlen várában halt meg... (95. fejezet)*”¹³⁶⁹ Bonfini szerint szintén itt történt a halála: „*nem sokkal később egy várban, amelynek Zimony (=Zemlen) a neve... (2. 6. 488.)*”¹³⁷⁰ Csakhogy mindkét szerzőnk e szöveghelyen a *Zemlen* névalakot használja. Beláthatjuk, hogy Zimonyra semmiféleképp nem gondoltak Taurunum említésekor, hanem azt – tévesen – a közeli Nándorfehérvárral (Belgráddal) azonosították.

Még Bonfini kortársa, a Magyarország rövid történetét megíró *Petrus Ransanus* (1428–1492) sem kerülte el ugyanezt a hibát, pedig – igazi humanista módon – Ptolemaioszt is felvette hivatkozásai sorába. Az 1456. évi (második) szultáni ostrom kapcsán, a 26.

¹³⁶⁵ Visy Zsolt: A római limes Magyarországon. Budapest 1989. 125. (Visy 1989)

¹³⁶⁶ KMTL 745. *Zimony*, Takács Miklós szócikke.

¹³⁶⁷ Lásd a 3. 1. fejezetet. ÁMTBF 203, 205, 217, 234.

¹³⁶⁸ KMTL. 294. *IV. István*. Makk Ferenc szócikke.

¹³⁶⁹ Thuróczy 2001. 148, 1. „*Obiit in castro Zemlen...*” Thuróczy textus 1985. 135, 1.

¹³⁷⁰ Bonfini 1995. 375, 18–19. „*in castello quodam, quod Zemlen appellant...*” Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt: I. Fögel–B. Iványi–L. Juhász. Tomus II. Decas II. Lipsiae, 1936. 140, 33–34. (Rerum II. 1936)

fejezetében így írt: „*E helynek négy neve is van: Ptolemaiosz Taurinumnak hívja, bizonyos más régi földrajztudósok Fehérvárnak, az újabbak közül egyesek Belgrádnak, mások Nándorfehérvárnak nevezik*” (Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet fordítása).¹³⁷¹

Christoforo Batti, a 16. század elején élt humanista levelezésében is feltűnik a szávaszentdemeteri ütközet (1523. augusztus) leírásakor ugyanez a topográfiai kérdés, amely a tévedés továbbélését bizonyítja: „*Pannónia egy városában, mely nem messze van Taurominustól, amit manapság népnyelven Belgrádnak neveznek...*”¹³⁷² Egyetérttek Seláf Levente idevágó véleményével, mely szerint a szerző a Zimony alatti római erődítmény, Taurunum nevét deformálhatta Taurominussá és kötötte össze Belgráddal. Mert a középkor és kora újkori forrásokban Belgrádot Taurunum, Taururum, Taurynum neveken is emlegették.¹³⁷³

„*Now shalt thou feel the force of Turkish arms
which lately made all Europe quake for fear...
and as the heads of Hydra, so my power,
subdu'd, shall stand as mighty as before.*”
(Christopher Marlowe: Tamburlaine the Great)

13. 2. I. Bayezid szultán hadjáratai a Magyar Királyság ellen

A korai török–magyar háborúk tárgyalásában a fő hangsúly a szinte évenkénti, határmenti, török betörések, portyák összegzésére esett. A reguláris szultáni haderő egy vagy több valószínű magyarországi betörése kívül maradt a kutatás nézőpontján. Nem szólva arról, hogy a Rácz Gyula, Szakály Ferenc által leírt szakaszos hódítási elméletbe nehezen beilleszthető. A magyar szakirodalomban – tudomásom szerint – ezidáig nem foglalkoztak I. Bayezid szultán (1389–1402) Magyarországra vezetett hadjáratával vagy hadjárataival; és természetesen egy Nándorfehérvár (Belgrád) elleni szultáni támadással sem.

Azt is hozzátesszük, hogy alapvetően csak a hazai latin nyelvű – elsősorban okleveles – források kizárólagos vizsgálata volt a jellemző, amelyben erre alig vagy egyáltalán nem találunk írásos feljegyzéseket. Viszont a bizánci–görög, szláv vagy az oszmán–török források nem kaptak helyet a vizsgálódásokban. Ha ezen tovább akarunk lépni, elsősorban

¹³⁷¹ Ransanus 1999. 123, 25–28. „*Quatuor sunt huic loco vocabula, Ptolemaeus Taurinum nominat, alii quidam geographi veteres Albam, recentiorum alii Belgradum, nonnulli Ander Albam appellant.*” Epithoma 1977. 148, 14–16.

¹³⁷² Seláf 2001. 186.

¹³⁷³ Seláf 2001. 191.

a nemzetközi bizantinológiai szakirodalmat kell vallatóra fognunk, különösen az oszmán–bizantinológia néhány évtizedes eredményeit, alapos kitekintéssel a bizánci–bolgár–szerb forrásokra, történeti munkákra is. Jelen munkánk – rekonstruálva az eseményeket – a hiánypótlás igényével kíván új megállapításokat tenni.

A hazai historiográfiában az első mérvadó tudományos elemzés a korai török támadásokra 1914-ben Milleker Bódog nevéhez fűződik.¹³⁷⁴ Rázsó Gyula 1973-as, alapvető tanulmányában a török portyázásokat vagy a magyar ellentámadásokat vette sorra¹³⁷⁵ és Szakály Ferenc az 1986-ban írott, a török–magyar küzdelem 1526 előtti szakaszait elemző nagyívű szintézisében szintén nem találunk támpontot.¹³⁷⁶ A török portyázásokat természetesen Szakály is említette, valamint felsorolta Zsigmond szerbiai hadjáratait is (1389, 1390, 1392). Néhány megállapítását azonban fontos kiemelni. Így azt, hogy a király hadi sikereinek legnagyobb eredménye 1395-ben Kis-Nikápoly elfoglalása volt. Valamint azt, hogy az 1396-os nikápolyi oszmán–török győzelem után a szultáni udvarban a balkáni renegátokból állók kerültek hatalmi túlsúlyba és a kisázsiai hódításokat szorgalmazták. Ezáltal Bayezid 1397–1398-ban már nem jött személyesen az európai hadszíntérre.¹³⁷⁷

Zsigmond király török politikájának, 1994-ben, Engel Pál is egy tanulmányt szentelt. Együttal feltérképezte a lehetséges magyarországi célpontokat is: Krassó, Keve, Temes, Torontál megyék; a Dráva–Száva folyók köze, különösen a Szerémség. A szerző ugyanakkor előrevetítette számunkra – így akaratlanul – el is határolta ezeket a szultáni, reguláris támadástól is, amennyiben a zsákmányszerző betörések sosem (ország)hódító céllal indultak és központi haditerv vagy (szultáni) irányítás nélkül történtek.¹³⁷⁸ Engel szerint Zsigmond személyesen (1389, 1390, 1391, 1392) vagy bárói által vezetett (1393) szerbiai ellentámadásai nem vezettek eredményre. A szerző – Szakályhoz hasonlóan – egyedül Kis-Nikápoly elfoglalását tartotta az első eredménynek 1395-ben.¹³⁷⁹

Biztató kezdeményezésnek tekinthetjük a nikápolyi csata 600. évfordulóján, 1996-ban megrendezett tudományos emlékülésen („Nikápoly 1396–1996”, 1996. szeptember 27.) Engel Pál az 1389–1392 közötti időszakról, a török–magyar háborúk első éveiről tartott előadását és a *Hadttörténelmi Közlemények* tematikus számában, 1998-ban megjelent

¹³⁷⁴ Milleker 1914.

¹³⁷⁵ Rázsó 1973. 413. A szerző főleg Zsigmond király (1387–1437) Havasalföldre vezetett hadjáratait (1392, 1394, 1395) ismerteti, amelyeket Mircea, havasalföldi vajda ellenállásának támogatására vezetett.

¹³⁷⁶ Szakály 1986. 11–57.

¹³⁷⁷ Szakály 1986. 20.

¹³⁷⁸ Engel 1994. 274.

¹³⁷⁹ Engel 1994. 275.

tanulmányát.¹³⁸⁰ Ebben részletesen megvizsgálta évenként a török betöréseket, királyi ellentámadásokat. Az 1392-es évre vonatkozó okleveles adatot I. Bayezidről és a magyar seregről ismertette, de nem minősítette az ország ellen irányuló, reguláris szultáni hadjáratnak.

Legutóbb például Csömöre Zoltán tekintette át a temesközi török portyázásokat a 14. század végétől a 16. századig.¹³⁸¹ Jómagam azonban a fenti szempontok figyelembe vételével kezdtem meg vizsgálataim és addigi eredményeimet elsőként 2013 nyarán publikáltam.¹³⁸²

Kindulópontként, az I. Bayezid által vezetett reguláris török haderő magyarországi tartózkodásának meghatározásban, pontosítani kell a szultán egyes nyugati, ruméliai és a keleti, anatóliai hadszíntereken való tartózkodását. Érdekes ebből a szempontból röviden áttekinteni uralkodását. Halil İnalcık I. Bayezidről szóló szócikkében – az Iszlám Enciklopédiában – a szultán főbb tartózkodási helyeit is megtaláljuk.¹³⁸³ A keresendő magyarországi hadjárat lehetősége ez alapján biztosan kiolvasható és ebben İnalcıknak sokat köszönhetünk.

Először az 1389. évi rigómezei szerb vereséget követő évek jöhetnek számításba, amikor a szultán vazallusi szerződést kényszerített a szerbekre, amely segédcsapatok kiállítását követelte meg a szultáni hadseregbe.¹³⁸⁴ I. Bayezidnek 1392-ben ismét a nyugati hadszíntér felé kellett fordulnia, főleg Velence és Magyarország aktivitása miatt. A hódítása immár a két bolgár cárság, Shisman és Stracimir országa ellen irányult.¹³⁸⁵ 1393-ban elfoglalta a trnovói bolgár cárságot. Különösen érdekes számunkra İnalcık azon megállapítása, hogy a szultán 1395-ben betört a Magyar Királyságba és Havasalföldre. A következő szultáni tartózkodás lehetőségét 1396-ban a nikápolyi csata adja. Matuz József szerint a csatát követően az oszmán–török portyázók a Szerémségig is elértek.¹³⁸⁶ Fontos tény, hogy a szultán ebben az évben foglalta el a vidini bolgár cárságot is. Bár 1397-ben a szultán Evrenosz nevű hadvezére még görög földön folytatott háborút, a szultán ezután

¹³⁸⁰Engel Pál: A török–magyar háborúk első éve 1389–1392. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 561–577. A továbbiakban: Engel 1998.

¹³⁸¹Csömöre Zoltán: Temesközi várak, erősített templomok a török portyázások időszakában (1390–1551). *Középkortörténeti Tanulmányok* 7. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. A VII. *Medievalisztikai PhD-konferencia előadásai* (2011. június 1–3). Szeged 2012. 485–503. (Csömöre 2012)

¹³⁸²Szabó 2013c 73–89.

¹³⁸³Halil İnalcık : Bayazid I. (Yildirim „the Thunderbolt”) *The encyclopaedia of Islam. New edition. Volume I. A–B.* Ed. by: H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal, I. Schracht. Leiden, London 1960. 1118–1119. A továbbiakban: İnalcık 1960.

¹³⁸⁴İnalcık 1960. 1118.

¹³⁸⁵Lásd még a 2. 4. fejezetet.

¹³⁸⁶Matuz 1990. 38.

már végérvényesen keletre fordult, ugyanis az anatóliai hadszíntéren volt kénytelen harcolni az 1399-ben feltűnő Timur Lenk seregeivel.¹³⁸⁷

1955-ben, a X. Nemzetközi Bizantinológiai Kongresszuson, Isztambulban (szeptember 15–21) Īnalcık előadást tartott egy addig ismeretlen török forrásról, amelyet a Topkapi Szeráj Levéltárában talált Ar. 6374. jelzettel. A keltezetlen, 15. századi oszmánli nyelven írt hivatalos jelentés éppen I. Bayezid Magyarország és Havasalföld elleni hadjáratáról szól, illetve II. Murád szultán (1421–1451) Erdély elleni támadásáról.¹³⁸⁸ A forrás évszámot nem, de pontos itineráriumot ad. Īnalcık megállapítása szerint ez a dokumentum II. Mehmed szultán (1451–1463) parancsára készülhetett egy Magyarország elleni hadjárat előtanulmányaként.¹³⁸⁹ A forrást teljes terjedelmében közlöm:

„a néhai Ghāzi Yıldırım Khan elhatározta, hogy háborút robbant ki Magyarország ellen. Először átkelt a Dunán Pojejannál¹³⁹⁰ Braniceva¹³⁹¹ körzetében és a folyó másik oldalán végigvonult. Abban az időben Nándorfehérvár és Szendrő várai még nem voltak kiépítve. Megtámadta Islankamen¹³⁹² várát, amely teljesen Nándorfehérvár körül helyezkedik el és elfoglalta azt. Azután megszerezte még Titel várát, a Duna és a Tisza összefolyásánál. Követte a Temes-folyó vonalát, elpusztítva a várakat és falvakat ennek a (folyónak) a völgyében. Felégette vagy megszerezte ezeket a várakat: úgymint Bishkerek,¹³⁹³ Dimishkar,¹³⁹⁴ Nagy Shemillik, Kis Shemillik,¹³⁹⁵ Karashova,¹³⁹⁶ Shebesh,¹³⁹⁷ Mehediye,¹³⁹⁸ Risova,¹³⁹⁹ Severin¹⁴⁰⁰ és mások.”¹⁴⁰¹

¹³⁸⁷ Īnalcık 1960. 1118–1119. Anatóliában érte Timur Lenk első támadása, aki kikiáltotta a meghódított vezérek függetlenségét, magát a Dzsingiszidák örökösének állítva. Bayezid „kán” pedig a szeldzsuk szultánok örökösének nyilvánítva magát, elsőként használta a „szultán” címet.

¹³⁸⁸ Īnalcık 1957. 220. Lásd még a 6. 3. fejezetet.

¹³⁸⁹ Īnalcık 1957. 220.

¹³⁹⁰ Pozsaszin.

¹³⁹¹ Barancs, Branicevo a Pek-folyón, a Duna jobb oldala felől van. Fontos állomás volt a Nándorfehérvártól Niš-ig a Konstantinápoly felé vezető úton. Lázár fejedelem 1378–1379 körül foglalta el. Ivan Djurič–Alexander Kazhdan: Braničevo. In: ODB. 320.

¹³⁹² Szalánkemén.

¹³⁹³ Becskerek.

¹³⁹⁴ Temesvár.

¹³⁹⁵ Mezösomlyó (Grosschemlak), Kissomlyó (Kleinschemlak) Lásd: Decei 1978. 209–222.

¹³⁹⁶ Krassó.

¹³⁹⁷ Karánsebes.

¹³⁹⁸ Mehádia.

¹³⁹⁹ Orsova.

¹⁴⁰⁰ Szörény.

¹⁴⁰¹ Īnalcık 1957. 220–221. A szöveget Īnalcık saját angol fordításában tette közzé. „The case was that the deceased Ghazi Yıldırım Khan setting out to make war against Hungary first passed over the Danube at Pojejan in the province of Braničeva and moved along on the other side of the river. At that time the castles of Belgrade and Semendere were not yet built up. He attacked the castles of Islankamen which is situated all the round Belgrade and took it; then seized also the castle named Titel at the confluence of the Danube and Tisa. He followed up the course of Temish river destroying the castles and villages on its

A forrásban rögtön ezután egy havasalföldi hadjárat leírása következik. „*Azután behatolt Havasalföldre, ahol Mircse vajda¹⁴⁰² felvonulva hadseregével megakadályozta a szultán útját. Egy hétig harcolt a vlah sereggel az Arkhis-folyónál,¹⁴⁰³ végül békét kötött Havasalföld vajdájával, aki visszatért országába. Azután Yıldırım Khan átkelve az Arkhis-folyón, Nikápoly erődje elé ért, amelynek a kapitánya egy Shishman nevű úr volt. Ő éppúgy adót fizetett a szultánnak, mint Havasalföld vajdája. A szultán megparancsolta neki, hogy küldje el a hajókat, amelyeket felszerelt. Amint a szultán a túlpartra ért, elfogatta Shishmant, lefejeztette őt és elfoglalta Nikápolyt, átalakította oszmán szandzsákká. Így dicsőségesen és biztonságban tért haza a zsákmánnyal.*”¹⁴⁰⁴

A fenti havasalföldi hadjárat említése *terminus ante quem*-időpontot nyújt Bayezid ezen – általunk elsőnek nevezett – magyarországi hadjárata időpontjának meghatározásához. Először is, tudjuk, hogy Trnovót a szultán 1393-ban foglalta el, a trnovói bolgár cár, Ivan Shisman (1371–1393) kivégzésére pedig később, 1395. június 3-án került sor.¹⁴⁰⁵ Az erről szóló szakirodalom többsége így az 1395. évre helyezte a szultáni támadás időpontját.

A Bayezid-féle hadjárat datálása a rovinei csata datálásának függvénye. Az argesi vagy rovinei csatának elég nagy a kronológiai „szóródása” és bár a szakirodalom 1391-től 1395-ig lehetségesnek tartja,¹⁴⁰⁶ Ostrogorsky, valamint Īnalcık időpontként 1395. május 17-ét jelölte meg.¹⁴⁰⁷ Īnalcık az Iszlám Enciklopédiában írt szócikkében ugyanezt a datálást megismételte. A magyarországi hadjáratot 1395-re helyezte, az argesi csatát pedig 1395. május 17-ére.¹⁴⁰⁸ A 2009-ben, a New Yorkban megjelent Oszmán Birodalom Enciklopédiájában Ágoston Gábor Bayezidről szóló szócikkében is hasonló találunk. A Nikápoly török elfoglalását és Shishman cár kivégzését 1395 júniusára helyezte.¹⁴⁰⁹ A román Ion–Aurel Pop összegző tanulmányában megerősítette, hogy Bayezid a Trnovói

valley and burning down or seizing such castles as Bishkere, Dimishkar, Great Shemillik, Small Shemillik, Karashova, Shebesh, Mehediye, Risova, Severin and others”

¹⁴⁰² „Öreg” Mircse havasalföldi fejedelem (1386–1418)

¹⁴⁰³ Az Arges-folyó ma.

¹⁴⁰⁴ Īnalcık 1957. 221. „Then he entered into Wallachia where Voyvode Mirdja coming up with his army hindered the Sultan’s passage. He fought against Wallachian army on Arkhiş river for one week and finally made peace with the Voyvode of Wallachia who returned to his country. Yıldırım Khan then crossing Arkhiş river came before the fortress of Nicopolis of which the ruler was a lord named Shishman. He was paying tribute to the Sultan in the same way of the Voyvode of Wallachia. The Sultan asked him to send ships which he furnished. As soon as the Sultan was on the other side he fetched Shishman, beheaded him and seized Nicopolis and transformed it into an Ottoman sandjak. So he returned home gloriously and safely with booty.”

¹⁴⁰⁵ Lásd alább a Névtelen „Bolgár” Krónika adatát.

¹⁴⁰⁶ Īnalcık 1957. 221.

¹⁴⁰⁷ Īnalcık 1957. 221.

¹⁴⁰⁸ Īnalcık 1960. 1118.

¹⁴⁰⁹ Gabor Agoston: Bayezid I. (Thunderbolt) In: Encyclopedia of the Ottoman Empire. Ed.: Gabor Agoston, Bruce Masters, New York 2009. 81. A továbbiakban: Agoston 2009.

Bolgár Cárságot 1393-ban foglalta el és a Dunán túlra tervezett támadni, mert Mircea seregei a bolgárokat támogatták. Az 1393–1395 közötti, Havasalföld elleni oszmán támadások közül a legnagyobb a rovinei csata volt, amelyet 1394. október 10. vagy 1395. május 17-re datálhatunk. Ebben a szultán oldalán – keresztény vazallusokként – részt vett Lazarević István szerb despota és egyes önálló szerb tartományurak mint Marko Kraljević¹⁴¹⁰ és Konstantin Dejanović. Mircse vajda a győzelme után pedig 1395. március 7-én szövetséget kötött Zsigmonddal, és részt vett a nikápoli hadjáratban.¹⁴¹¹

A rovinei csatáról ún. Névtelen „Bolgár” Krónika is tudósít, amely a 16. század közepéről másolatban maradt fenn, és az 1296 – 1413 közötti éveket tárgyalja. Az első kiadása J. Bogdan nevéhez fűződik, 1891-ben. Azóta latin, francia és angol fordításban is napvilágot látott, 2008-ban Kiril Petkov publikálta.¹⁴¹² A vonatkozó részt idézem: *„Bayezid átvette apja, Murád cárságát, hatalma alá hajtotta a szerb földet, kényszerítette őket arra, hogy adót fizessenek, seregeket adjanak és menjenek vele a háborúba és István deszpótészt apja trónjára helyezte Szerbiában. Nem sok nappal azután, hogy a török sereg nagy sokasága összegyűlt és útnak indult, hogy Mircse vajda és vlahjai ellen támadjon, egy nagy csata zajlott és a legerősebb török és a keresztény uralkodóknak nagyszámú, válogatott katonája csapott össze. Köztük volt Konstantin Dragash és Marko király. Megszámíthatatlan sok lándzsa tört össze és a rengeteg nyíltól az ég nem volt látható. Valóságos vérfolyam zúdult le az emberi hullák óriási mennyiségéből, amely Bayezidot is megrémítette és megfutamította. Éppen ezért, amint Mircse magyar földre menekült, a szultán egyik legerősebb emberét helyezte ezen ország élére, hogy azt kormányozza. Bayezid maga pedig elmenekült és át akart kelni a Dunán. Őrséget helyezett el végig a dunai átkelőhely teljes hosszában. Elfogatta a bolgár Shisman cárt és megölette őt 6903. (=1395) június 3-án, meghódította a bolgár földet, valamint egész Bulgária élére kormányzókat helyezett.”*¹⁴¹³

¹⁴¹⁰ Prilep fejedeleme (1371–1395), a szultán vazallusa, ebben a csatában esett el. Baán 2013. 527. (13. lábjegyzet)

¹⁴¹¹ Ion-Aurel Pop: Romanians in the 14th–16th centuries: from the Christian Republic to the Restoration of Dacia. In.: History of Romania. Compendium. Edited by: Ion-Aurel Pop, Iovan Bolovar. Cluj–Napoca, 2006. 254. (Pop 2006)

¹⁴¹² J. Bogdan: Ein Beitrag zur Bulgarischen und Serbischen Geschichtschreibung. Arciv für Slavische Philologie, XIII. (1891). Legutóbb angol fordításban: Kiril Petkov: The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450) Leiden 2008. 456–464. A továbbiakban: Petkov 2008.

¹⁴¹³ Petkov 2008. 460, 17–30. *„Not many days after that a very great multitude of Turks gathered and set out against Mircho Voevoda and his Vlachs. A great battle was fought and many picked (warriors) fell from among the strongest of the Turks and the Christian rulers. Among them were Constantine Dragash and King Marko. Innumerable spears were broken and the air could not be seen because of the many arrows. Such a river of blood ran from the massive amount of human corpses that Bayazid himself got scared and*

A forrás a kosovói csata után tárgyalja a rovinei ütközetet és nem tesz említést a havasalföldi hadjárat előtt magyarországi betörésről, csak a visszavonulás kapcsán említ dunai átkelést. A bolgár cár kivégzéséről viszont megbízható dátumot ad.¹⁴¹⁴

Konstantin Filozófus Lazarević István életéről írt munkája (*Žitije despota Stefana Lazarevića*) is beszámol Bayezid havasalföldi hadjáratáról és a rovinei csatáról. „*Azután a büszke és fennséges Bayezid háborút kezdett a magyarokkal és vlachokkal és teljes hadseregét ellenük vezette. Átkelt a Dunán a 6903. évben (t. i. 1394-ben), csatát vívott a hatalmas és független vajdával, Ioan Mircha-val és nagy vérontás következett. A csatában meghalt Marko király és Konstantin. Stefan herceg, akiről itt mi beszélünk, e vezérek oldalán harcolt a csatában. Mindannyian az izmaeliták mellett voltak, bár kényszerből és akarattuk ellenére.*¹⁴¹⁵ *Azt mondják, hogy az áldott Marko ezt mondta Konstantinnak: „Most csak ezt fogom mondani. Imádkozom az Istenhez, hogy ebben a csatában a keresztényeket segítse és adja meg nekem, hogy az első legyek, aki meghal!”*¹⁴¹⁶ Bár Konstantin Filozófus sem említ külön egy magyarok elleni hadjáratot, csak annyit, hogy a rovinei csata előtt a szultán háborút kezdett velük és a teljes, reguláris hadseregével ellenük is vonult. A rovinei csatát pedig 1394-re helyezi.

Azonban oszmán–török krónikában is felbukkan az ország elleni támadás. İbn Kemal (Kemalpaşazâde) művének IV. defterében (140a).¹⁴¹⁷ Eszerint a hitharcosok Magyarországon több helyen tartózkodtak, az igazság szablyájával az ellenséget éjjel-nappal pusztították. Míg a békeszerződés létrejött, a király biztonságba került és Budán (Būdūn), amely az utat tévesztőnek a székhelye, az iszlám vallástörvényének folyója szétáradt, a hitetlenségé pedig kiszáradt.¹⁴¹⁸ İbn Kemal beszámolója szerint a pusztítást még egy békeszerződés is lezárta. A szövegrészlethez írt lábjegyzet az eseményt a később

took to flight. However, as Mircho fled to the Magyar land, he (Bayazid) put one of his powerful men to rule over this country. Bayazid himself fled, and wanted to cross the Danube. He put guards alongside the entire crossing of the river Danube. He seized the Bulgarian Tsar Shisman and slew him in 6903, on the third day of the month of June, conquered the Bulgarian land as well and put governor over the entire Bulgarian land.”

¹⁴¹⁴ Petkov 2008. 460. (353. lábjegyzet)

¹⁴¹⁵ Konstantin Filozófus arra utal, hogy mindannyian oszmán–török vazallusokként kötelesek voltak a szultánt a hadjárataiban katonailag támogatni.

¹⁴¹⁶ Petkov 2008. 401, 31–402, 7. „*After that the proud and majestic Bayazid opened war on the Hungaro–Vlachs and moved his entire army against them. He crossed the Danube in the year 6903, engaged in battle the great and sovereign Voevoda Ioan Mircha and a great bloodshed ensued. In that battle perished King Marko and Constantine. Prince Stephen, about whom we relate here, fought alongside these rulers in the battle. They were on the side of the Ishmaelites although under duress and against their will. They said that the blessed Marko told this to Constantine: I will only say this now: I pray to God to help the Christians in this battle and grant me to be the first to die in this battle!*”

¹⁴¹⁷ Kemalpaşazâde: *Tevârih-i Âl-i Osman IV. defter*. Hazırlayan Koji Imazawa. Ankara 2000. 281. (İbn Kemal 2000)

¹⁴¹⁸ Köszönöm Papp Sándor segítségét.

említendő, Nikápoly utáni támadásról író Schiltberger és a Névtelen „Bolgár” Krónika adataival kötötte össze, ugyanakkor felhívja a figyelmet Inalcik dokumentumára is, így nem dönthető el, hogy kronológiailag hova illeszthető be.

A Bayezid-kori hadjáratnak az eredménye İbn Kemal monumentális művében később, a mohácsi csatáról szóló részben (az ún. Mohács-náme) bukkan fel, amikor a Duna és a Száva közötti tartományról, „*Szerém szigetéről*” ír. „*Ez boldogult Jildirim Bajezid khán idejében elszakítottán a szerencsétlen hitetlenek országától, az iszlám területéhez csatoltatott és e nagy tartomány lakói adót fizettek a nevezett uralkodónak...Később, mikor Timurnak mennyköve lesújtott, e tartomány lakói megszegték frigyüket és földjük ismét a hitetlenség tanyája lőn...*” (Thúry József fordítása)¹⁴¹⁹ İbn Kemal szerint Bayezid hadjáratát hódítás is követte, a Szerémség – Timur Lenk győzelméig – adót is fizető iszlám tartomány lett. Egy békeszerződésről korábban is említést tett, ez utóbbi szövegrészletben pedig a „*frigy*” megszegéséről szól. A kronológia szempontjából itt sem derül ki az, hogy mindez a nikápolyi csata előtt vagy azt követően történt.

A bizánci forrásokban is találunk említést a rovinei csata körüli időpontban szultáni támadásról Magyarország ellen. A poszt-bizánci, nyugati görög történeti munkák közül a 17. századi, népi (újgörög) nyelven íródott Névtelen Krónika (Codex Barberinus Graecus 111. Anonymous Zoras)¹⁴²⁰ a rovinei csatáról így írt: Bayezid „*összegyűjtötte egész hadseregét, és megtámadta Márk királyt...ott esett el Márk fejedelem is. Sok várat és falut is bevett Magyarországon. És visszatért székhelyére, Drinápolyba...*” (Baán István fordítása).¹⁴²¹

Colin Imber az 1300–1481 közötti oszmán-török birodalomról írott munkájában is 1395 tavaszára helyezte ezt a havasalföldi hadjáratot, figyelembe véve az Inalcik által felfedezett forrást és Inalcik datálását. Észrevette azonban, hogy a havasalföldi hadjárat részletei teljesen nem összeegyeztethetőek más forrásokkal (pl.: a Névtelen Firenzei Krónika, a Névtelen „Bolgár” Krónika), Shisman 1395. évi kivégzését azonban megerősítik.¹⁴²²

Sőt, a konstantinápolyi Hierax logothetész megasz 1580 táján, jambikus *versus politicus*-ban írt költeménye közvetlenül Bayezid hatalomátvétele után (1389) említ meg egy Magyarország elleni szultáni támadást. „*Nagy hirtelen megérkezik / Paióniába, és ott / férfiakat, gyermeket / legyilkolva fosztogat, / nem kímélve sihedert sem, / vagy bármilyen*

¹⁴¹⁹ In.: Török hadak 1984. 14.

¹⁴²⁰ Lásd a 8. 4. fejezetet.

¹⁴²¹ Baán 2013. 527.

¹⁴²² Imber 1990. 45.

életkort, / Bulgáriával szomszédos / igen sok nép felé megy...”¹⁴²³ Ez, habár ez kései forrás, de a kosovói győzelme után helyezi el Bayezid támadását.

Véleményem szerint van azonban ezzel az 1395. évvel egy kis kronológiai probléma, mert a magyar hadtörténeti szakirodalom többsége egybehangzóan ebben az évben említi még Zsigmond király egyetlen eredményes hadjáratát a törökök ellen, amikor elfoglalta Kis-Nikápoly várát, (Nagy-) Nikápolytal szemben.¹⁴²⁴ Ha pedig Bayezid a havasalföldi hadjáratáról ekkor érkezett volna Nikápolyba, Kis-Nikápoly elfoglalásáról az İnalcik által felfedezett török forrás miért nem tesz említést? Akkor inkább a rovinei csata korábbi datálása lenne célszerűbb, ahogyan Konstantin Filozófus tette.

A Magyarország elleni szultáni támadás forrásainak kutatása során számomra úgy tűnt, hogy a forrásokban a nikápolyi csata kiemelt időpont. Mert a források többsége a nikápolyi csata után említ szultáni hadjáratot. Ebben pedig a bizánci források adtak számomra alapvető támpontot.

Laonikosz Khalkokondülész bizánci történetíró értékes adalékkal szolgál ehhez, amelyet a nikápolyi csata eseményeinek elmondása után tett. „*Bayezid, Murád fia, mihelyt megfutamította a paionokat és a keltákat, s kifosztotta vidéküket, még arcátlanabbul nyomult ellenük, és igen sok foglyot hurcolt el. Sőt már Buda, a paionok fővárosa felé (sic!) vonult, amikor megbetegedett, ugyanis köszvényben szenvedett. Ámde ha nem kínoztak volna a betegség, el sem tudom képzelni, mi is akadályozhatta volna meg abban, hogy Budáig ne vonuljon, megadásra ne kényszerítse Budát, a paionok fővárosát, és meg ne hódítsa országukat. Most pedig nagyon is valószínű, hogy azért tért haza, és vitte vissza országába a hadsereget, mert betegség kínozták.*” (Baán István fordítása)¹⁴²⁵

Az előbb idézett poszt-bizánci, *Névtelen Krónika* (Anonymous Zoras) is beszámol erről: A nikápolyi győzelme után Bayezid „*Akkor felkerekedett hadával, és győztesként elindult. És azért vonult, hogy visszatérjen székhelyére, felprédálta Bulgária falvait, és sokakat rabszolgaságra hurcolt. És háborút szándékozott indítani, hogy bevegye Vidint (Bodonyt), amely nagy és erős vár, Magyarország kulcsa. Mivel azonban köszvény gyötörte, és fájt a lába, felhagyott (tervével), és Drinápolyba, székhelyére vonult.*” (Baán István fordítása)¹⁴²⁶ A névtelen szerző beszámolójában ezután Mircea, havasalföldi fejedelem (1386–1418) elleni támadást mondja el.

¹⁴²³ Baán 2013. 513.

¹⁴²⁴ Szakály 1986. 26; Rázsó 1973. 413; Engel 1994. 275.

¹⁴²⁵ Baán 2013. 211–212; Darkó 1922. 70–71, 3–13.

¹⁴²⁶ Baán 2013. 531; Zórasz 1958. 34, 5–10.

A Névtelen Krónikaíró, aki valószínűleg felhasználhatta Khalkokondülész munkáját is, azonban nem a magyar, hanem egyértelműen a bulgáriai hadszíntérre helyezi ugyanezt az információt. Így nem Buda, hanem Bodony, azaz Vidin elleni ostrom tervét említette. A görög Μπουντουίν névalak egyébként is Vidin latin forrásokban megjelenő nevére emlékeztet (Bdyn=Vidin).¹⁴²⁷ Bár ez 1990-ben még ismételtén megtévesztette a szöveget legutóbb angolra fordító Marios Philippidest is, aki még egyértelműen Budának értelmezte a görög névalakot.¹⁴²⁸ Baán István szöveggyűjteményében is a Buda alakjai között szerepel a névmutatóban.¹⁴²⁹

További késői bizánci forrásokban is fellelhető egy-két utalás. Pszeudo-Szphrantzész *Chronikon Maius* címmel a 16. században összeállított műve az 1258–1478 közötti eseményekkel foglalkozik.¹⁴³⁰ A nikápolyi csatát követően írja: „Azután újra visszafordulva Európába a magyarok ellen viselt hadat, s egyszer-kétszer legyőzte őket, és Albánia egy részét is meghódította.”¹⁴³¹ Egy másik szöveghelye szintén erről szól: „egészen Nikápolyig nyomult előre Zsigmond. A hadak megütköztek egymással, és egy rossz döntés miatt a keresztények seregei teljes vereséget szenvedtek, és megfutamítva üldözték őket és foglyul ejtették.” (Baán István fordításai)¹⁴³² Ami lényeges számunkra az az, hogy a szultán üldözőbe vehette a megvert kereszties sereg maradványait.

Akármennyire is hihetetlen, a bizánci forrásaink szerint a törökök – már jóval 1541 előtt – potenciális hadicélként tűzhették ki a Magyar Királyság és talán a fővárosa, Buda elfoglalását.

Vannak azonban további források is, amelyek megerősítenek egy ilyen Nikápoly utáni *második hadjáratot*. Colin Imber az 1990-ben írt – szűkebb időintervallumot tárgyaló könyvében – idéz két másik olyan kortárs forrást is, amely a nikápolyi csata *után* is megemlíti egy Magyarország elleni szultáni akciót.

A bajor *Johannes Schiltberger* – aki maga is részt vett Zsigmond kereszties hadjáratában – a fogságáról és utazásáról írt könyvének elején a nikápolyi csatáról írt.¹⁴³³ „A harmadik nap után a török király (*Wyasit*)... Ungern ellen vonult és átkelt a Saw-nak nevezett folyón

¹⁴²⁷ A hasonló latin névalakok miatt összetévesztésre legutóbb Papp Sándor – Johann Christian Engel óta – újfent felhívta már a figyelmet. Papp 2004. 46.

¹⁴²⁸ Philippides 1900. 27. „He decided to conquer Buda by the sword, the large, strongly fortified city, and key of Hungary.”

¹⁴²⁹ Baán 2013. 666.

¹⁴³⁰ 1573–1575 között Makariosz Melisszénosz monembasiai metropolita állította össze.

¹⁴³¹ Baán 2013. 431.

¹⁴³² Baán 2013. 432.

¹⁴³³ The Bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa 1396–1427. Translated J. Buchan Telfer. New York 1879. A továbbiakban: Buchan 1879.

egy Mittrotz-nak nevezett városnál. Elfoglalta azt és a környező vidéket. Ezután, amikor behatolt Petaw vidékére, és vele együtt elrabolt a mondott vidékről 16 000 embert feleségeikkel és gyermekeikkel és minden vagyonukkal. Elfoglalta az említett várost és felégette.”¹⁴³⁴

A 3. fejezetben leírtak szerint tehát Bayezid (Wyasit) a csata után három nappal (sic!) már Magyarországra vezette hadseregét, amely tény alapján is méltán kiérdemelhetné a „Villám” melléknevet. Átkelt a „Saw”-folyón egy „Mittrotz” nevű helyen, amelyet elfoglalt, elpusztította a környező vidéket. Ezután behatolt egy „Petaw” hercegségének nevezett területre, elfoglalta és felégette a várost, 16 000 embert¹⁴³⁵ rabszolgává tett. Schiltbergert fogolyként ezalatt Gallipoliból Burszába, az akkori fővárosba vitték, ahol még 12 évig szolgált a szultánnak. Imber a Száva-folyót és Mitrovicát, és Buda városát vélte felfedezni e beszámolóban.¹⁴³⁶

A bajor beszámoló fejezetcíme arról szól, hogyan hódított meg Bayezid egy egész országot. Ezt erősíti meg a már idézett forrásunk, az ún. *Névtelen „Bolgár” Krónika*. A vonatkozó részt közlöm: „Bayezid nem vesztegette az időt, hanem útnak indult onnan (t. i. a nikápolyi csata helyszínéről) és nyugat felé fordult, meghódítva cárságokat és országokat. Elfogatta és legyőzte Stratsimir cárt a 6906. évben (=1397–1398). Ezután betört a magyar földre, egészen hamuvá felégetve azt, ahogyan a láng felperzseli az erdőt, így kifosztotta a vidéket egészen Buda városáig. Nagy győzelemmel tért onnan vissza, ahogyan a régi időkben Nabukodonozor jött vissza Izraelből Babilónba, maga előtt vezetve a mezítlábas és bilincsekbe vert embertömeget, ahogyan a Szent Írás beteljesedett: »A szenvedés felé fordultam, amikor egy tövis megsúrt.« A nagy győzelemből való visszatéréskor, Bayezid megérkezett Makedóniába, átment Drinápolyon és Neapolison¹⁴³⁷ és azt tervezte, hogy Konstantinápolyt támadja meg.”¹⁴³⁸

¹⁴³⁴ „How Wyasit subjugated an entire country. On the third day after the Turkish king had killed the people and sent us prisoners to the above named city, he marched upon Ungern and crossed the river called Saw, at a city called Mittrotz, and took it and all the country around; and then he went into the Duchy of Petaw, and took with him from the said country sixteen thousand men with their wives and children and all their property, and took the city of above name and burnt it; and the people he took away and some he left in Greece.” Buchan 1879. 6.

¹⁴³⁵ Imber itt egyébként tévesen 15 000 foglyot írt. Imber 1990. 47.

¹⁴³⁶ Imber 1990. 47.

¹⁴³⁷ Neapolis, Philippi melletti város, ahol Pál apostol is átutazott (Ap. Csel. 16: 11), a mai Kavala.

¹⁴³⁸ Petkov 2008. 461, 27–462, 3. „Bayazid did not waste time, but set off from there and turned westwards, conquering tsardoms and lands. He captured and subjugated Tsar Stratsimir in the year 6906. (Then) he invaded the Magyar land, burning and reducing it to ashes; just like the blaze burns down the forest, so did he loot the land all the way to the very city of Buda. He came back from there with a great victory, as in ancient times Nebuchadnezzar came back from Israel to Babilon, driving before himself a barefooted and shakled multitude, so that the Scripture was fulfilled: „I turned to suffering when a thorn pricked

D. Nastaze kutatásai szerint azonban a krónika – egészében véve – nem bolgár, hanem bizánci nézőpontból mutatja be az eseményeket. Arra a következtetésre jutott, hogy ez feltehetően átdolgozása, bolgár fordítása a bizánci történetíró Joannész Khortaszmenosz (kb. 1370–1437) elveszett Krónikájának.¹⁴³⁹ Így közvetve a bizánci források közé lehetne sorolnunk. Anthony Kaldellis – bár Nastaze véleményével szemben nem Khortaszmenosz munkájának tartja e bizánci Krónikát – filológiai vizsgálatában kimutatta, hogy Khalkokondülész forrásként több ponton felhasználta azt munkájában. Így ez rokoníthatja Khalkokondülész és a Krónika Bayezid hadjáratáról szóló beszámolóját is.¹⁴⁴⁰

Mert ez a krónika I. Bayezid olyan hadjáratáról tudósít, amely az ország belsejéig is elért és a szultán számára sikeres volt.¹⁴⁴¹ Ha İbn Kemal beszámolóját a Szerémség elfoglalásáról a nikápolyi csata után helyezzük el, ez nagyon is valószínű. A krónika – időrendjében – azt is megemlítette, hogy ez már Stracimir-t, a vidini bolgár cár (1356–1396) elfogása után történt, 1398-ban. Azonban ebben az évben Bayezid az anatóliai hadszíntéren volt, így Imber egyedüli lehetséges dátumként közvetlenül a nikápolyi csata utáni időszakot, 1396 őszét állapítja meg.¹⁴⁴²

Megkerülhetetlen és becses forrás a nikápolyi csata eseményeire a francia krónikaíró, Jean Froissart munkája. A szerző szerint Zsigmond király a rodoszi johannita nagymesterrel, Philibert de Naillac-kal hetedmagával egy rodoszi bárkán tudott megmenekülni, hátrahagyva minden poggyászát, ékszereit. A csata után Bayezid szultán megkereste a magyar király díszes sátrát, és ott tanácskozássra hívta főembereit. Kijelentette, hogy *mihamarabb* a Magyar Királyság ellen fog vonulni és azt meghódítja. A csata utáni rendelkezései között volt, hogy megtudakolja a magyar király él-e vagy meghalt. Azután Bayezid felkereste a csatamezőt. A foglyok közül összegyűjtette a főrangú nemeseket, akikért nagy váltságdíjat remélt, a többi foglyot pedig kivégeztette. Miután meggyőződött arról, hogy a király élve megmenekült, elhatározta, hogy visszatér Burszába, és ide hozatta az életben hagyott foglyokat is.¹⁴⁴³ Tudjuk, így menekült meg Schiltberger is. A francia krónikás nem említ csata utáni közvetlen szultáni hadjáratot, csak

me.” On his way back from that great victory Bayazid arrived in Macedonia, went through Adrianopolis and Neapolis, and from there planned to go against the City of Constantine.”

¹⁴³⁹ Anthony Kaldellis: The greek sources of Laonikos Chalkokondyles’ Histories. In.: Greek, Roman, and Byzantine Studies 52 (2012) 751. A továbbiakban: Kaldellis 2012.

¹⁴⁴⁰ Kaldellis 2012. 752–753.

¹⁴⁴¹ Imber 1990. 47. „Betört Magyarország földjére, felgyűjtva és porig égetve, elpusztította egészen Budáig, ahonnan nagy győzelemmel tért vissza, maga előtt vezetve a mezítlábas és összekötözött kezű, menetelő foglyok sokaságát.”

¹⁴⁴² Imber 1990. 47. „it is clear that he removed Stratsimir in the autumn of 1396, immediately after the battle of Nikopol.”

¹⁴⁴³ Froissart 1904. 446–447.

azt, hogy Bayezid ekkor eldöntötte: mihamarabb az ország ellen indul, hogy azt meghódítsa. A szerző ezen információját valószínűleg a csatából megmenekültektől merítette, akik már nem tudtak beszámolni gyors hadmozdulatról.

A források között kutatva, csak sajnálni tudjuk, hogy Eberhard Windecke emlékirata *Zsigmond királyról és koráról* című munkájában – németes precizitással – „kifelejtette” az 1396. évben történt események közül a nikápolyi vereséget, csak Vitold litván nagyfejedelemnek és feleségének ajándékairól szól, amelyeket a királynak és a királynénak ekkoriban ajándékoztak (13–16. fejezetek).¹⁴⁴⁴

A magyar énekmondó hagyományban a 16. században Tinódi Lantos Sebestyén (1505k–1556): *Zsigmond császárnak fogságáról és szabadulásáról Magyarországon történt dolgáról* című históriájában nem bukkanunk a szultáni támadás nyomára, viszont megemlíti, hogy Zsigmond nem mert hazajönni.

*„Jőni nem merte az Zsigmond király is Magyarországba,
mert magyaroktól igen fél vala, hogy ott vesztek vala...”*¹⁴⁴⁵

Az európai kontinensen kívül a majdnem kortárs Christopher Marlowe (1564–1593), kora egyetemi szinten képzett, magas műveltségű drámaírója, *Nagy Tamerlán* című, 1587/1588-ban írt drámájában, majdnem két évszázad múltán is, jelentkezett az a félelemmel átszőtt életérzés, amely egész Európát megrázva „villám” Bayezid nikápolyi győzelmét „nemrég” követte. Ez sem támogatja azt a feltevést, hogy egy céltalan győzelem után a szultán visszavonult volna.

A fenti releváns forrásokban a Nikápoly utáni hadjáratot elkülönítem a Nikápoly előttiétől, amely főleg az Ínalcık-féle dokumentum alapján a Temes vidékre tört be. Ezt pedig egy második magyarországi hadjáratnak tekintem, amely nagyobb volumenű lehetett, mint az első, és akár elérte Budát, akár csak a környékét, a célja nagyon is az lehetett.

Ezek után jogosan felvetődik a kérdés: miért állt volna meg Bayezid szultán a nikápolyi győzelme után? Miért nem használta ki stratégiai szempontból a győzelmét? Mert a nikápolyi csatáról szóló hazai szakmunkákból látszólag ez kép tűnik elénkbe. A szerzőik többnyire a katonai veszteségek és főleg a magyar belpolitikai következmények

¹⁴⁴⁴ Windecke 2008. 27–28.

¹⁴⁴⁵ In.: Tinódi 1881. 359.

számbavételénél megállnak.¹⁴⁴⁶ Valószínűleg azért, mert a magyar források ezekről hallgatnak. Pedig 1977-ben például Stanford J. Shaw az Oszmán Birodalomról írt átfogó munkájában hasonlóan tette fel a kérdést a nikápolyi csatát megnyerő Bayezid kapcsán. Miért ne használná fel arra a győzelmét, hogy beljebb nyomuljon Európába?¹⁴⁴⁷ Shaw szerint erre inkább a ghazi-hagyományt követő Çandarlı-család ösztönözte. A keresztény tanácsadói viszont inkább arra, hogy hagyja el Európát és térjen vissza Anatóliába a türk fejedelemségek meghódítására. Míg visszatért Drinápolyba seregei betörték Havasalföldre, Magyarországra, Boszniába és meghódították az utolsó bolgár államot, a Vidini Cárságot.¹⁴⁴⁸

Ne felejtjük el, hogy maga az uralkodó, Zsigmond alig tudott elmenekülni a csatából. Az egyedüli menekülési útja a Dunán kínálkozott. Innen hajóval Konstantinápolyba, II. Palaiologosz Mánuel bizánci császárhoz (1391–1425) ment a kíséretével. Itt egy újabb és gyors törökellenes szövetség létrehozásán fáradozott, amelyben fontos szerepet kaptak volna a rodoszi johanniták is.¹⁴⁴⁹

Ebbéli szándékát mutatja az innen írt levele a johannita nagymesterhez, – akivel a bizánci források szerint egy bárkában menekült el a nikápolyi csatából – Philibert de Naillachoz (1395–1421).¹⁴⁵⁰ „*Ami bennünket illet, a legrövidebb időn belül visszatérünk országunkba, összehívjuk és összegyűjtjük a segíteni kész keresztényeket és mindenkivel tárgyalni fogunk a kereszténység szabadságának megvédése érdekében.*” (Rázsó Gyula fordítása).¹⁴⁵¹ Azonban Zsigmond sokáig kénytelen volt távol lenni országától. A Balkán-félszigetet megkerülve, tengeri úton, 1397 februárjában érkezett vissza Magyarországra!¹⁴⁵² Az Engel Pál és C. Tóth Norbert-féle Zsigmond-itinerárium szerint a király 1396 végéig Konstantinápolyban, majd 1397. január 4-én Spalatóban, februárban (3–6.) Kninben, Toplicában volt, február 27-én keltezett oklevelet Körösön, Budára április

¹⁴⁴⁶ Néhány példa: Rázsó Gyula: Az első harcok, a nikápolyi hadjárat. In.: Magyarország hadtörténete két kötetben. I. kötet. Budapest 1984. 87; Generál 1987. 44; Engel 1990. 321–322; Pálosfalvi 2005. 50–58; C. Tóth 2009. 34–39.

¹⁴⁴⁷ Stanford J. Shaw: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume 1. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808. Cambridge 1977. 33. A továbbiakban: Shaw 1977.

¹⁴⁴⁸ Shaw 1977. 34.

¹⁴⁴⁹ Rázsó 1973. 421. A johanniták oszmán–török ellenes harcaira és segítségére a 15. században is szükség volt. Lásd a 2. 5. fejezetet.

¹⁴⁵⁰ Rázsó Pihilbert Noilles névalakban említette.

¹⁴⁵¹ Idézi: Rázsó 1973. 422.

¹⁴⁵² Engel 1994. 276.

1-re érhetett.¹⁴⁵³ Elgondolkodtató az a tény is, hogy Zsigmond miért nem azon a hadjáratútvonalon vonult vissza, amelyen érkezett a szárazföldi útján? Valószínűleg, mert Bayezid azt elzárta, ezért is volt szükséges ez hatalmas tengeri kerülőút.

Véleményem szerint alaposan feltételezhető, hogy a „villám”-gyorsaságáról híres I. Bayezid szultán szándéka a nikápolyi győzelme után az lehetett, hogy még addig akart gyors ellentámadást indítani az ország ellen, amíg a magyar király távol volt az országtól és ellenállásra képes hadsereggel sem rendelkezett. Erről szólnak az ismertetett bizánci, német és a névtelen „bolgár” forrásaink. Így fogalmazódhatott meg talán távolabbi célként az ország meghódításának terve is.

De Bayezidnek adódott más indoka is egy ilyen gyors hadjáratra, mégpedig a Zsigmond uralmával ellenséges főurak felhasználásával. Ezt erősíti meg Thuróczy János ismert krónika fejezete is (207. fejezet). Csáktornyai Lackfi István *„amikor Zsigmond király a Nikápoly közelében elszenvedett vereség után a tengerparti vidékeken tartózkodott...követeket küldött Bajazidhoz, a törökök császárához...azzal a feltétellel, hogy legyen a segítségére (Nápolyi) Lászlónak Zsigmond király ellenében; azt is mondogatták, hogy ennek bizonyosságául hatalmas török csapatokat hozott be a Száva és a Dráva folyók között fekvő magyar területekre, s hogy ezekkel súlyos pusztítást vitt ott véghez. Ezelőtt a törökök még nem keresték fel a magyar földet. Ez volt a törökök első bevonulása Magyarországra.”* (Bellus Ibolya fordítása)¹⁴⁵⁴ Bár Mályusz Elemér ezt a történetet csupán Lackfi kivégzése (1397. február 22.) ürügyének tartotta,¹⁴⁵⁵ de Papp Sándorral egyetértve¹⁴⁵⁶ valószínűbb, hogy ez a történet egy reguláris erővel végrehajtott támadást takar, esetleg a szultán vezetésével és a hódítás igényével, kihasználva az ország belső megosztottságát. Bár ebben a passzusban Thuróczy nem szól szultánról, de oszmán betörésről igen. Ez az értesülés pedig İbn Kemal fontos közléseit megerősíti, kiegészíti. Amennyiben kronológiailag erre vonatkoztatjuk tudósítását, a Lackfi-féle oszmán politikának a Száva és a Dráva vidékén komoly következményei lettek. Nem csupán oszmán haderők behívásáról és pusztításáról volt szó, hanem a Szerémség átmeneti meghódításáról és elcsatolásáról is.

Számunkra az 1396. év azért érdekes, mert egy velencei oklevélből Bayezid szultánnak a nikápolyi csata utáni támadásáról újfent értesülünk, amelyre ezúton kívánom felhívni a

¹⁴⁵³ Engel Pál– C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438) Zsigmond király és császár (1382–1437) itineráriumát készítette Engel Pál. Kiegészítette, szerkesztette és mutatóval ellátta C. Tóth Norbert. Budapest 2005. 72–73. (Engel –C. Tóth 2005)*

¹⁴⁵⁴ Thuróczy 2001. 250, 11–14, 18–22.

¹⁴⁵⁵ Mályusz 1984. 37–38.

¹⁴⁵⁶ Papp 2004. 54.

figyelmet. Az 1396. december 16.-i keltezésű oklevél szerint ugyanis Velence arra a hírre, hogy Bayezid betört Magyarország területére, egy bizalmas ember kiküldését határozta el a prelátusok és bárók rendelkezéseinek kipuhatolására.¹⁴⁵⁷ A király hosszú távollétét igazolva egy ugyanezen napra keltezett oklevél pedig azt tudatta a magyar főurakkal, hogy Zsigmond ekkor több hajóval az Adriai-tengerre érkezett.¹⁴⁵⁸ Azaz még mindig nem volt az országban.

A velencei diplomácia frissen informáltságára jó példa egy október 28-i oklevél, amelyben Velence a török hadjáratról érkezett hírek hatására két megbízott küldését határozta el.¹⁴⁵⁹ Az oklevélből sajnos nem derül ki egyértelműen, hogy ez a török hadjárat a nikápolyi csatavesztésre utal vagy esetleg az azt követő „villám” gyors, magyarországi szultáni támadásra. Mindenesetre az 1394 óta szultáni blokádtól szenvedő Konstantinápolyban tartózkodó hajóhada számára utasítást küldött, amely tény – egy hónappal a nikápolyi csata után – haditaktikai lépésnek is tekinthető.¹⁴⁶⁰ A közeljövőben tervezett újabb törökellenes hadjárat tervét erősíti meg az az október 31-i oklevél is, amely szerint Velence majd a török hadjáratmal kapcsolatban megkeresi levélben a pápát, a francia és az angol királyt és a császárt is.¹⁴⁶¹ Azonban 1397-ben és ezután Magyarország nem került szembe oszmán-török támadással, mert Bayezid keletre fordult: Anatóliába. A karamán emír, Aleaddin lázadásával volt elfoglalva. 1397-ben bevette fővárosát, Konya-t, őt magát pedig kivégeztette.¹⁴⁶²

I. Bayezid Magyarország ellen indított második, gyors hadjáratának időpontját hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Mindenképpen a nikápolyi csatavesztést hamarosan kellett követnie. A szultán gyors ellentámadást indíthatott. Az 1396. december 16-i oklevél pedig már megtörtént eseményként ismertette, hiszen ekkor küldött az országba egy hírszerzőt. De egy 1397. március 8-án keltezett oklevél idején már az országban ez a török veszély is elmúlhatott, mert Velence megengedi a hírszerzés végett Magyarországra küldött megbízottjának a visszatérését.¹⁴⁶³

Bayezid hadjáratainak a magyar okleveles forrásokban alig bukkanunk a nyomára, nyilvánvalóan e forrástípus sajátosságainak megfelelően. Mert az oklevelek létrejöttének

¹⁴⁵⁷ Mályusz 1951. 506, 4569. sz. okl. Az oklevél elérhetőségét Mályusz Elemér megadta. Shafárik: *Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*. Belgrad, 1870–72. 326.

¹⁴⁵⁸ Mályusz 1951. 506, 4570. sz. okl.

¹⁴⁵⁹ Mályusz 1951. 503, 4539. sz. okl.

¹⁴⁶⁰ Mályusz 1951. 503, 4540. sz. okl.

¹⁴⁶¹ Mályusz 1951. 503, 4542. sz. okl.

¹⁴⁶² Imber 2002. 15.

¹⁴⁶³ Mályusz 1951. 515, 4662. sz. okl.

alapvetően jogi célja van, így csak közvetetten tudósítanak egy-egy hadieseményről. Másrészt háborús állapotokban szünetel az ítélkezés, a perek intézését elhalasztják. Egy ilyen kutatásban azonban a perhalasztások értékesek a számunkra, mert a hadi szolgálatban, hadjáratban való részvétel egy időre felfüggesztette a bírói eljárásokat is. A birtokadományozások narratioja is hordozhat értékes információt, ha a megadományozott személynek valamely háborúban kifejtett érdemeit is megnevezi.

Figyelembe véve I. Bayezid szultán nyugati hadszíntéren való tartózkodási lehetőségeit, ennek megfelelően az 1389–1398 közötti, közel tíz évnyi, megjelentetett okleveles anyagát tekintetem át, párhuzamosan követve Engel Pál 1998-as tanulmányának adataival.¹⁴⁶⁴ Az oklevelekben elsősorban Zsigmond király törökellenes hadjáratait találjuk.¹⁴⁶⁵ Néha

¹⁴⁶⁴ Mályusz Elemér: Zsigmond kori oklevéltár I. (1387–1399). Budapest 1951. A továbbiakban: Mályusz 1951; Thallóczy–Áldásy: Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. 1907. (A továbbiakban: Thallóczy–Áldásy 1907).

¹⁴⁶⁵ 1390. május 8-án a István nádor – a hadjárat miatt – pert halasztott (DL 52 683, Mályusz 1951. 167, 1488. sz. okl.). Július 10-én Zsigmond birtokot adományozott Keresztúri Miklósnak Gomnec vár ostrománál szerzett érdemekért (DL 285 494, Mályusz 1951. 177, 1586. sz. okl.). Szeptember 1-én Mária királynő a királyi hadba vonult Bátmonostori László perét halasztotta el a bíróságokon. (DL 78 057, Mályusz 1951. 185, 1647. sz. okl.). Szeptember 23-án, Temesváron Zsigmond a hadjárat miatt halasztotta el a Szeretvaiak perét. (DL 52 695, Mályusz 1951. 188, 1668. sz. okl.; Thallóczy–Áldásy 1907. 26). Szeptember 29-én Zsigmond Olnáson (Keve, Torontál megye) Perényi Miklós szőrényi bánnak adományozott birtokot „főleg a törökök elleni harcban szerzett érdemeiért.” (DL 71 905, DL 7645, Mályusz 1951. 189, 1674. sz. okl.) November 3-án már szerbiai hadieseményről tudunk „in descensu nostro campestri in terra Rascie prope castrum Ostrowech.” (DL 84 307, Mályusz 1951. 194, 1725. sz. okl.) November 4-én, 5-én, 7-én István nádor, Bebek Imre országbíró pert halasztott a hadjárat miatt. (DL 52 699, DL 52 702, DL 52 707, Mályusz 1951. 195, 1731. 1736, 1739. sz. okl.; Thallóczy–Áldásy 1907. 26, 30. sz. okl.)

1391-ben IX. Bonifác pápa Zsigmondnak és a törökök, bosnyákok ellen indulóknak adott bűnbocsánatot. (Mályusz 1951. 254, 2304. sz. okl.)

1392. február 25-én Zsigmond újra pert halasztott október 6-ra (Szent Mihály nyolcadára), mert a peres fél Szerbia végvidékein a törökök elleni szolgálatban volt: „in nostris specialibus servitiis in confinibus regni Rascie contra Turcos” (DL 52 757, Mályusz 1951. 262, 2407. sz. okl.) Március 28-án pedig már az induló seregről tudunk „contra Turcos et emulos ac scismaticos”. (DL 52 758, Mályusz 1951. 269, 2454. sz. okl.) Április 27-én Zsigmond felmentett egy idős kassai polgárt és familiárisát öregségük miatt a jelen királyi hadjáratban való részvétel alól. (DL 60 470, Mályusz 1951. 272, 2491. sz. okl.) Június 24-én, a Krassó folyó melletti (iuxta fluvium Crassow) táborban a király Sárói László temesi és lipói ispánt, az akkori királyi hadsereg kapitányát (capitaneus generalis) intette, mert vonakodott a szolgálatban részt venni és alattomban eltávozott. (DL 94 446, Mályusz 1951. 278, 2543. sz. okl.). Július 9-én – a kiadott oklevelek szerint – a szerbiai Braničevo vidékén volt a királyi tábor. („in descensu nostro campestri in districtu Branchow”, DL 7799, Mályusz 1951. 279, 2559–2560. sz. okl.). Augusztus 6-án szintén. („in districtu Branchow”, DL 52 764, Mályusz 1951. 281, 2585. sz. okl.) Majd visszafelé a dunai révnél (Mályusz 1951. 281, 2587. sz. okl.), augusztus 9-én már Kevén. (Mályusz 1951. 281, 2588. sz. okl.) A király augusztus 14-én pedig Temesváron tartózkodott. (DL 95 922, Mályusz 1951. 282, 2596. sz. okl.). Augusztus 21-én a dunai átkelő révnél („nuper in expeditione nostra exercituali contra Turcos in regno Rascie prope portum Danubii habita” DL 7805, Mályusz 1951. 282, 2600. sz. okl.); augusztus 24-én a király a szerémségi harcokról tett említést. („pridem in conflictu contra Thurcos in comitatu Syrmieni prope Nagengh habito” DL 7806, Mályusz 1951. 283, 2605. sz. okl.; Thallóczy–Áldásy 1907. 34. sz. okl.)

1393. február 19-én, Budán, Zsigmond a jelenlegi hadjárat miatt pert halasztott („propter presentem nostram expeditionem exercitualement”, DL 7841, Mályusz 1951. 308, 2837. sz. okl.) Több hadmozdulatról ez évben nem tudunk.

felbukkan a török betörés emléke is. De ezekben nem történik említés Bayezid szultánról. Így 1392. február 19-én Zsigmond Ilsvai Péter fia Leusták királyi ajtónálló mesternek és Kapolyai Benedek fia János volt vajdának ad adományt a „végvidékeken támadó hűtlenek és pogányok elleni hadjáratban szerzett érdemeikért.”¹⁴⁶⁶ 1392. augusztus 14-én pedig a király már Temesváron adományozott azon érdemekért „amelyeket az ország végvidékeit háborgató törökök, a hűtlen scismaticuok ellen, a mostani szerencsés hadjáratban szeme láttára harcolva szereztek.”¹⁴⁶⁷ Egy téli betörés emlékét őrizheti az az 1393. február 6-i oklevél, amelyben a király Szent György nyolcadára (május 1.) perhalasztást rendelt el, mert a törökök Magyarország alsóbb részein voltak („in partibus inferioribus”).¹⁴⁶⁸

Csupán egyetlen olyan oklevél van, amelyben – egy Magyarország elleni szultáni hadjárat felbukkan. Az oklevél eddig is ismert volt, de ilyen összefüggésben nem tárgyalták.¹⁴⁶⁹ Zsigmond király Cillei Hermannak adományozta Varasd városát, tekintettel néhai atyai testvérére, Cillei Vilmos érdemeire. Az 1397. augusztus 14-i oklevél narratiojában I. Bayezid hatalmas hadseregéről és a Keve mellett állomásozó szultáni

1394. április 2-án Dabissa István, Szerbia és Bosznia királya birtokot adományozott Zsigmond szolgájának a török hadjáratban tanúsított vitézségéért. (Mályusz 1951. 371, 3351. sz. okl.) Május 16-án már az alsóbb részekre indított hadmozdulatokról tudunk. („ad presentem nostram et regni nostri expeditionem exercitualement versus partes inferiores”, DL 102 416, Mályusz 1951. 379, 3431. sz. okl.) Augusztus 24-én a Szörényi melletti táborból keltezett az uralkodó. („in campestri nostro exercituali prope Zeuerinum” DL 7971, Mályusz 1951. 393, 3597. sz. okl.) Szeptember 6-án keltezett oklevélből pedig már a következő évre tervezett hadjárat előkészületeit ismerhetjük meg. Azaz Velence segítséget akkor fog majd adni, ha más állam sem vonja ki ez alól magát. (Mályusz 1951. 395, 3615. sz. okl.)

1395. február 14-én a király már perhalasztást adott, mert a fél „a törökök és az ország más ellenségei ellen a királyi seregben fog vonulni”. (DL 71 439, Mályusz 1951. 418, 3824. sz. okl.) Március 7-én pedig Mircea, havasalföldi vajda eskü alatt vallotta, hogy részt vesz a török elleni háborúban (DL 8043, Mályusz 1951. 421, 3864. sz. okl.) Ugyanígy, május 15-én, Bátmonostori László is kinyilvánította, hogy részt szándékozik venni a törökök elleni hadjáratban (Mályusz 1951. 437, 3980. sz. okl.) Május 3-án a király az Isten által vezetett török elleni hadjáratról szól. („propter presentem nostram expeditionem exercitualement quam deo duce contra Turcos et alios regni nostri emulos duximus”, Mályusz 1951. 433, 3955. sz. okl.) Az ország határain túlra vezetett hadjárat említése bukkan elő az október 14-én keltezett oklevélből. („in partibus nostris Transalpinis”, DL 84 801, Mályusz 1951. 451, 4114. sz. okl.) Október 2-án pedig a király Miskolc mezővárosnak pallosjogot adományozott „a törökországi hadjárat céljára beszolgáltatott adókért.” (Mályusz 1951. 450, 4096. sz. okl.)

Ez már az 1396. évi keresztes hadjárat előkészületeit sejteti. A nikápolyi csatavesztést és a magyarországi elleni szultáni támadást követően ismét királyi előkészületekről értesülünk.

1397. április 7-én a velencei doge arról tudott, hogy Zsigmond elhatározta a felkészülést az új háborúra. (Mályusz 1951. 519, 4699. sz. okl.) Május 22-én a király a török hadjárat miatt általános törvényszünetet rendelt el. (DL 78 210, Mályusz 1951. 527, 4780. sz. okl.) A hadjárat költségeire pénzt is kölcsönzött („pro presenti nostra valida exercituali expeditione contra Turcos habita” Mályusz 1951. 530, 4807. sz. okl.)

Az 1398. évben már nincs adatunk török ellenes hadjáratról.

¹⁴⁶⁶ DL 7 755, Mályusz 1951. 261, 2396. sz. okl.

¹⁴⁶⁷ DL 95 922, Mályusz 1951. 282, 2596. sz. okl.

¹⁴⁶⁸ DL 239 116, Mályusz 1951. 305, 2813. sz. okl.

¹⁴⁶⁹ Az oklevél szövege kiadva: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. Tomi X. Volumen II. Ab anno Christi 1392–1400. Budae 1834. 418–425. (247. sz. okl.) A továbbiakban: Fejér X/II. 1834. Magyar fordítás, részletekben: Középkori Históriai Oklevelekben (1002–1410) A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Szeged 2000. 351–354. (167. oklevél). (A továbbiakban: KHO) Azonban 1399. január 27. dátummal jelezve.

haderőről hallunk.¹⁴⁷⁰ „...amikor Szerbia Királysága felé útra keltünk, és Bayzathnak, a törökök császárnak hatalmas hadereje Keve közelében, a Dunán túl, mireánk, valamint a mi hű fegyveres követőinkre cselet tervezgetve várakozott, de ugyanazon törököknek ezen hadereje mielőttünk visszavonulást hajtott végre. És mi az Izdrylnek¹⁴⁷¹ nevezett vár felé, a mondott Szerb Királyság határán belül, és ugyanezen királyságban beljebb, előrenyomultunk, pusztítottunk és sok mindent felégettünk. Az előbb mondott Vilmos úr mindig a mi oldalunkon állva, mint Isten leghűségesebb bajnoka és mi irántunk, valamint a mi szent királyi koronánk iránt a legnemesebb szolgáknak bizonyult.”¹⁴⁷² Az oklevél szövege csak ezután („porro”) tér rá a nikápolyi hadjáratra és magára a csatára.¹⁴⁷³ Ha ez narratio az első szultáni hadjáratra vonatkoztatható – márpedig a magyar király ebben személyesen részt vett – az egyetlen említése annak, volt valamilyen királyi ellentámadás, sőt szerbiai betörés is a gyorsan kivonuló szultáni haderő mögött.

A fenti eseményeket megerősíti, és jól kiegészíti az az osztrák krónikarészlet, amelyre már Engel Pál is felhívta a figyelmet, de máshogyan értelmezte. Csak a török betörésre vonatkozó mondatot közölte, a folytatását nem. Véleménye szerint a szultán várta Keve közelében Zsigmond seregét és megpróbálta útját állni, majd kitért az összecsapás elől és visszavonult.¹⁴⁷⁴

Más értelmezés is lehetséges. A 95 *Uralkodó Osztrák Krónikája* 1392-re teszi a szultán támadását és időben csak ezt követően említi meg Cillei Vilmos gróf katonai segítségét. A vonatkozó teljes részlet a következő: „Krisztus születése után 1392-ben a törökök nagy erővel Magyarország ellen jöttek, és Buda felé vonulva pusztítottak az országban. Sok keresztényt is foglyul ejtettek. Így Zsigmond király segítségül hívta az urakat. Graf Wilhelm von Cilli lovon nagy csapattal segítségére indult; útközben számos lovagja és szolgálja

¹⁴⁷⁰ Thallóczy–Áldásy 1907. 39, 89. sz. okl. Az oklevél szövege kiadva: Fejér X/II. 1834. 418–425. (247. sz. okl.)

¹⁴⁷¹ Ma Ždrelo Szerbiában. KHO 352.

¹⁴⁷² Fejér 1834. 419–420. „...versus regnum Rascie proficiscentibus, magnaue potentia Bayzath, Turcorum Imperatoris, prope Kewe vltra Danubium, nos, nostrosque fideles sequaces amigeros insidiose prestolante, sed huiusmodi potentia Turcorum eorundem ante nos gressus retroflexos faciente, nobisque versus castrum Izdryl appellatum, intra ambitum dicti regni Rascie habitum, regno vlterus in eodem progredientibus, deuastationesque et incendia magna committentibus, prefatus condam Dominus Wilhelmus, nostro lateri semper adherendo, vti atleta Dei fidelissimus, nobis et sacro nostro dyademati gratiosissimos exhibuit famulatus.”

¹⁴⁷³ Fejér 1834. 420–421.

¹⁴⁷⁴ Engel 1998. 573.

*meghalt, és maga Cillei gróf is betegen ért Bécsbe, ahol meg is halt.*¹⁴⁷⁵ (Sántáné Turi Ágnes fordítása)

Véleményem szerint mindkét forrás a szultáni hadjárat más-más szakaszára vonatkozik. Az osztrák krónika a Buda felé támadó, az országba betörő szultáni hadjáratról szól. Több részletet erről nem tudunk. Zsigmond segélyhívása és ellentámadása, Cillei Vilmos hathatós támogatásával csak a visszavonuló török sereg kivonulására kezdődhetett meg. Eszerint értelmezve – terminus post quem – az 1397. augusztus 17-i oklevél szerint Zsigmond király nem a bevonuló fősereget, hanem az országból már visszavonuló szultáni sereget követhette. Jól mutatta ezt az is, hogy a szultán már átkelt Szerbiába. Vagy nem kívánt visszafordulni, vagy cselből színlelt megfutamodást végzett, hogy felvegye a harcot az idegen területen kelepcébe csalt magyar üldözőivel. Némi humorral megjegyezhetnénk, ha Laonikosznek hitelt adunk, a villámsebességű szultán a köszvénnel küszködve nem „futhatott” olyan gyorsan a magyar sereg előtt. A szultáni haderő felvonulásának pontosabb rekonstrukciójához további kutatásokra van még szükség.

Engel Pál előre feltételezett magyar sikerként megállapította, hogy *„győzelem, ütközet híján nem volt, hódításról nem történik említés.”*¹⁴⁷⁶ A fenti következtetést figyelembe véve viszont ez a döntetlen háború nem volt olyan dicsőséges. Ütközet nem azért nem történt, mert a szultán menekült volna, hanem azért, mert a magyar haderő – a szultán nyomában – csak követni tudta az országból kivonuló török sereget.

Közbevetőleg jegyzem meg, az 1397. évi oklevél összevetése a nem magyar forrásokkal nem segít. Ha az Ínalcik-féle forrás útvonal leírásával vetjük össze nincs kapcsolódási pont. Továbbá, az oszmán forrásban arról sem történik említés, hogy Zsigmond seregével találkozott volna a szultáni haderő, nemhogy megfutamodott volna előtte. Ha az osztrák krónikával próbáljuk összehasonlítani, az sem jár különösebb eredménnyel. Mert többségében a Nikápoly utáni hadjáratról szóló forrásokban szerepel Buda, az osztrák krónika pedig egyértelműen 1392-öt ír és Buda megtámadását, valamint Cillei helytállását bizonygatja, míg az 1397. évi oklevél az ország belseje felé támadó török seregről nem tudósít. A fenti gondolatmenetet követve, elképzelhető, hogy a Cillei adománylevél narratívája – a funkciójából adódóan – a szultáni sereg után vonuló királyi sereg érdemeit kissé eltúlozza.

¹⁴⁷⁵ Österreichische Chronik von Den 95 Herrschaften. Herausgegeben von Joseph Seemüller. Hannover und Leipzig 1909. 205. In.: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua vsi sunt. Tomus VI. (Seemüller 1909)

¹⁴⁷⁶ Engel 1998. 575.

Ha az 1397. évi oklevelet Zsigmond 1392. évi itineráriumával vetjük össze, akkor találunk már kapcsolódási pontokat, de ez már messzebbre vezet, mert Nándorfehérvár Bayezid általi ostromával függhet össze.

Véleményemet összegezve az eddigiekben ismertetett forrásokból egyértelműen kiolvasható, hogy I. Bayezid szultán megtámadta Magyarországot, amely nem minősíthető határ menti betörésnek. Az idézett források adatainak alapján pedig elkülönítettem egymástól egy nikápolyi csata előtti és a havasalföldi hadjáratral összefüggő, valamint egy a nikápolyi csatát követő, gyors szultáni hadjáratot.

*„A törökök és a magyarok első találkozását
jóval korábban kell tennünk, minthogy a két állam
szemtől szemben állhatott volna egymással.”*
(Papp Sándor)

13. 3. Ostromolhatta-e I. Bayezid Nándorfehérvárt?

Nándorfehérvár (Belgrád) 1440. évi első oszmán–török ostromának kutatása indított el a címben megfogalmazott kérdésfeltevéshez, amelynek megválaszolása alapjaiban egészíti ki a korai oszmán–török–magyar háborúk Zsigmond-kori történetét (1387–1437).

Első megközelítésben azt kell mondanunk, hogy egyik, a bayezid-i hadjáratot alátámasztó forrásunkban sincs szó Nándorfehérvár ostromáról. Az İnalcik-féle hadijelentés nem írja. Laonikosz Khalkokondülész szövegrészlete a magyarok elleni harcokban Budát említi meg. A már többször idézett poszt–bizánci, 17. századi, Codex Barberinus Graecus 111. kódexben lévő névtelen krónika ugyan átvette Bayezid Magyarország elleni hódító tervét, de Buda helyett Bodonyt (Vidin) tette meg célpontként.

Ha filológiai vizsgálgjuk a Névtelen Krónika ezen passzusát, talán a várra használt „*Magyarország kulcsa*” kifejezése „árulkodó”, amelyet – logikai okfejtéssel élve – aligha értelmezhetünk a vidini bolgár cár, Sratsimir székhelyére, Vidinre. Mert a korabeli nyugati és keleti forrásokban ez a jelző Nándorfehérvárral kapcsolatban volt inkább használatos. Példának okáért ezt nemcsak a nyugati, hanem a keleti, török kútfők is alátámasztják. A korai török források között – Nándorfehérvár II. Murád általi szultáni ostromáról szólva – Âşik Paşazade (1400–1484 k.) *Az Oszmán-ház története* című művében e várat a magyar nép kapujának nevezte (Bölüm 111).¹⁴⁷⁷ Ugyanígy jellemezte a várat az I. Szelim idejében alkotó történetíró, Nesri is (IX. 183.): „*Mondják, hogy Murád szultán, mikor*

¹⁴⁷⁷ Yavuz–Sarac 2007. 170, 398.

Magyarországot meglátogatta, úgy gondolkozott, hogy Magyarországnak kapuja Nándorfehérvár vára: elhatározta tehát, hogy ezt a kaput megnyitja.” (Thúry József fordítása).¹⁴⁷⁸ Ugyanezt a metaforát kibővítve, de a vár 1521-es, harmadik szultáni ostromakor Szeád-Eddin *A történetek koronája* című munkájában is használta: „*az ország kapuja és kapujának kulcsa Nándorfehérvár vára lévén ...*”(Thúry József fordítása).¹⁴⁷⁹

A fenti források segítségével nem deríthető ki, hogy ezen hadjáratok alkalmával ostromolhatta meg I. Bayezid szultán Nándorfehérvár várát vagy nem, az azonban bizonyos, hogy egy ilyen ostromra sor került és ezt tekintem a vár „nulladik” szultáni ostromának, megelőzve az 1440. évi első szultáni ostromot. A „nulladik” elnevezést azért érzem találónak, mert kifejezi ugyan egyes történészek kételyét, de nem módosítja a vár későbbi szultáni ostromainak számozását. Az ostrom lehetőségéről először egy közvetett forrásbeszámolót olvashatunk.

Evlia Cselebi, a 17. századi világutazó beszámolója szerint ugyanis Bayezid Nándorfehérvár közelében egy ellenerődöt építtetett fel. Ez a Havále vára, más néven Zsarnó (Sarno). I. Bayezid valószínűleg már korábban tervezte Nándorfehérvárt elfoglalni, mert – Cselebi szerint – egy keresztény hercegnővel való házassága idejében „*Nándorfehérvár vára hitetleneinek meggyengítése végett*” építtette fel. „*Építője Jildirim Bájázid khán, a ki Sehábbeddin pasával építtette, Belgrád vára hitetleneinek meggyengítése végett. Jildirim khán Szemendria kormányzójának, Deli-oglu Dudsia kereszténynek leányát feleségül vevén, Deli-oglu segítségével ezt a várat építette s a belgrádi hitetleneknek nyugalmat nem engedve, biztonságukat elvágta. Mikor utóbb Jildirim khán Timur khán fogságában meghalt, a szerbek Havále várát elfoglalták.*” (Karácson Imre fordítása)¹⁴⁸⁰

Bayezidnak valóban lett ekkor keresztény felesége is. Lázár szerb fejedelem egyik leánya, Olivera, aki a törvényes négy szultáni feleség közé emelkedett. Lázár fia, Lazarević az ellenerőd felépítésében Cselebi szerint aktívan részt vállalt. A „*hitetlenek*” kifejezés pedig a magyarokra vonatkozik, akik úgy látszik, hogy ekkor birtokolták a várat. A forrásban szereplő Szendrő vára és Szehabeddin személye időbelileg nem helytálló, de a keresztény feleség alakja mögött gondolhatunk Olivera hercegnőre.

A történeti szakirodalom szerint ez a házasságkötés a rigómezei csata után történt, amikor Lázár fejedelem özvegye, Milica megerősítette a vazallusi függést és leányát,

¹⁴⁷⁸ Török történetírók. I. 1893. 55.

¹⁴⁷⁹ Török történetírók. I. 1893. 129.

¹⁴⁸⁰ Karácson 1904. 157.

Maria Olivérát (Miléva) Bayezid feleségeként annak háremébe adta.¹⁴⁸¹ Mindez annak a jele is volt, hogy a szerb vezetés ekkoriban inkább a török vazallitás mellett állt ki. Konstantin Filozófus Lazarević despotáról írt életrajza szerint (*Žitije despota Stefana Lazarevića*) Bayezid a rigómezei csata után – Colin Imber szerint 1392-ben – küldött követeket Lázár fejedelem özvegyéhez, annak lányát a maga számára kérte. Ennek teljesítésével Lazarević a szultán hűbérese lett.¹⁴⁸² Ez azonban nem állította meg a török támadásokat, immár Szerbián át, a Magyar Királyság felé szabaddá vált az út.

A szultán már ekkor kiszemelte vagy tervbe vehette a déli határvédelem kulcsvárának, Nándorfehérvárnak az elfoglalását. Szerencsére van olyan forrásunk, amely kifejezetten Nándorfehérvár „nulladik” ostromáról szól, de ez az oszmán-török források közül az egyetlen is: Oruç Beğ Krónikája, amely Bayezid szultán 1 hónapos ostromkísérletéről tudott, amely végül is eredménytelen marad. E fontos részletet ezúton közlöm:

„*És azután Rúmba jött. És Láz tartományba*¹⁴⁸³ *érkezett. Elfoglalta Gügerdzsinliket.*¹⁴⁸⁴ *Megtámadta Magyarországot és a magyar földet (tartományt) feldúlta. Belgrádba érkezett. Egy hónapig ostromolta. Anélkül, hogy bevette volna, visszajött, 792. év.*” (Tóth Hajnalka fordítása)¹⁴⁸⁵

Bár ez az adat a nemzetközi turkológiában Franz Babinger tanulmánya¹⁴⁸⁶ révén 1944 óta ismert volt, hazánkban mégis visszhangtalan maradt. Talán azért is, mert 1967-ben a magyar történészek számára jobban ismert szerb történész, J. Kalić is megemlítette a középkori Belgrádról szóló könyvében, de nem fogadta el hitelesnek, mondván, hogy a magyar források nem tesznek erről említést.¹⁴⁸⁷ A szerb szakirodalomban azonban nem ez az egyedüli álláspont. Mások, mint Gliša Elezović és Gavro Škrivanić – Babingert követve – elfogadták az ostrom létét.¹⁴⁸⁸

Az idézett forrásunk – a bizánci forrásokkal ellentétben – nem Buda vagy Vidin (Bodony), hanem Nándorfehérvár szultáni megtámadásáról tudósít! Figyelemre méltó, hogy Oruç kronológiája korábbra, nikápolyi csata előtt, Galambóc várának (Gügerdzsinlik)

¹⁴⁸¹ Generál 1987. 39. Lásd még: Princess Olivera, a forgotten Serbian heroine. Belgrade 2009.

¹⁴⁸² Imber 1990. 42.

¹⁴⁸³ Lázár fejedelem országába, Szerbiába.

¹⁴⁸⁴ Galambóc várát.

¹⁴⁸⁵ Oruç 2007. 31. E fontos részletet Orovec Borbély Dianna fordításában is közlöm: „*És azután Bayezid Ruméliába jött, és megérkezett a Laz Vilajetjébe. Meghódította Galambócot. Rajtaütvén a magyarokon, nagy pusztítást végzett a magyar vilajetben. Megérkezett Belgrádba. Egy hónapig ostromolta, de nem tudta bevenni.*”

¹⁴⁸⁶ Franz Babinger: Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert). Brunn: R. M. Rohrer, 1944. 10. A továbbiakban. Babinger 1944.

¹⁴⁸⁷ Калић–Мијушковић 1967. 80, 365 (37. lábjegyzet).

¹⁴⁸⁸ Aslantaş 2011. 17.

oszmán elfoglalásához köti ezt a szultáni ostromot. Az Oruç beğ általi időpont a hidzsra 792. éve, azaz 1389. december 20 – 1390. december 8.¹⁴⁸⁹ De ez sem sokat segít, mert Galambóc 1427 előtti birtoklásának korai története korántsem teljesen tisztázott.

Tudjuk, hogy a kosovói vereséget követően Lazarević István a szerb várakba török helyőrséget volt kénytelen beengedni.¹⁴⁹⁰ Galambóc várának esetében nem egyértelmű, hogy átadás vagy ostrom történt, de a szerb történészek szerint ostrom lehetett. Galambóc vára 1388 táján még szerb, majd 1389 után török kézre került.¹⁴⁹¹

Âşik Paşazade nem írt Nándorfehérvár ostromáról, de amikor Bayezidnek Olivera hercegnőt feleségül adták, Galambóc már török kézen volt és Lazarević levelet írt a szultánnak, amelyben Galambóc várát kérte cserébe. *„Továbbá azt mondta: „a boldogságos padisahtól a lánytestvérem szolgálataért Semendrét szeretném alamizsnaként”. A padisah ezt a kívánságát elfogadva mellette még Güverdzsinliket is odaadta. De Nikápolyt nem adták.”* (Tóth Hajnalka fordítása).¹⁴⁹²

Tudjuk, hogy Zsigmond magyar király 1390-ben és 1392-ben is (hiába) ostromolta Galambóc várát.¹⁴⁹³ Bár Sima Ćirković szerint 1390 nyarán még magyar kézen volt Galambóc vára.¹⁴⁹⁴ Babinger szerint Galambócot 1390-ben foglalják el a törökök és ő a Bayezid általi nándorfehérvári ostromot épp ezen Oruç szöveghely alapján, közvetlenül ez után, 1391-re helyezte.¹⁴⁹⁵ Engel Pál 1998-as tanulmányában Zsigmond itineráriumát vizsgálva 1390 decemberére esetleg 1391-re tudta elhelyezni Galambóc török ostromát. Ezt a datálást a lábjegyzetében éppen Oruç Beğ általunk korábban idézett adatával igazolta, azaz a hidzsra 792. évével. Engel itt nagyon közel járhatott a címben feltett kérdésünkhöz, de e szöveghely kapcsán nem szólt Nándorfehérvár ekkori ostromának említéséről. Vélhetően azért, mert Trpković tanulmánya alapján idézte, amely azt is megállapította, hogy Galambócot a törökök nem a szerbektől, hanem a magyaroktól foglalták el.¹⁴⁹⁶

A Nándorfehérvár elleni oszmán–török ostromokat legutóbb, 2011-es tanulmányában, Selim Aslantaş tekintette át az oszmán–török források alapján.¹⁴⁹⁷ Megállapítása követi az Âşik Paşazade krónikájában leírtakat, véleménye szerint Olivera hercegnő házassága 1390-

¹⁴⁸⁹ Aslantaş 2011. 17.

¹⁴⁹⁰ Engel 1994. 274.

¹⁴⁹¹ Engel–Kristó–Kubinyi 1998. 147.

¹⁴⁹² Yavuz–Saraç 2007. 113, 341.

¹⁴⁹³ Szakály 1986. 19; Engel 1998. 571.

¹⁴⁹⁴ Sima Ćirković: Godine Kriza i Previranja. Istorija Srpskog Naroda, 1982. II, 48. (Ćirković 1982)

¹⁴⁹⁵ Babinger 1944. 10.

¹⁴⁹⁶ Engel 1998. 571. (100. lábjegyzet)

¹⁴⁹⁷ Aslantaş 2011. 13-38.

ben vagy 1391-ben történhetett.¹⁴⁹⁸ Ha pedig a házasság Imber általi datálását fogadjuk el, akkor pedig feltehetően 1392-ben.¹⁴⁹⁹

Nándorfehérvár ekkori ostromát a fent említett szerb történészek, Elezović és Škrivanić az Âşik Paşazade által megemlített Alacahisar (Krusevac) környékén végbement csatával hozták kapcsolatba.¹⁵⁰⁰

Aslantaş elfogadja Nándorfehérvár ekkori oszmán–török ostromát, de – Kalićhoz hasonlóan – megoldatlan problémának tartja, hogy a magyarországi forrásokban nincs az nyoma az ostromnak. Mi, elfogadva az ostrom lehetőségét, más szempontokat is figyelembe veszünk.

Beláthatjuk, hogy Nándorfehérvár „nulladik” török ostromára Bayezid uralkodása elején vagy – amennyire ez a forrásainkból rekonstruálható – a két magyarországi hadjárata előtt kerülhetett sor. Amennyiben a fenti eseményekhez – akár Galambóc török elfoglalásához, akár a házasságkötéshez – kötjük, akkor ez a lehetséges Nándorfehérvár elleni szultáni ostrom valamikor 1390–1391–1392 közötti évre datálható.

Itt érdemes Oruç Beğ szövegrészletének a folytatását is figyelembe vennünk. Mert a nándorfehérvári ostromkísérlet után, a következő évben (a hidzsra 793. évében) a szultán azon havasalföldi hadjáratát és az Arkhis-folyónál lévő csatát tárgyalja, amelyet az İnalcık-féle oszmán–török hadijelentés is ismertetett.¹⁵⁰¹ *„És onnan eljőve elfoglalta Nikápolyt és Sziliztrát és Havasalföldre ment. Havasalföld urát abban az időben a hitetlen (gyaur) Mircsinek hívták. Mircsi a havasalföldi seregével jött és ellenszegült Bayezid szultánnak. Találkoztak egymással és nagy csatát vívtak.”* (Tóth Hajnalka fordítása).¹⁵⁰² Oruç Beğ szerint tehát az ostrom Galambóc oszmán–török elfoglalása után és a havasalföldi hadjárat előtt történt.

Az időpont tovább pontosítható is, mégpedig az ostromról „hallgató” magyar okleveles anyag segítségével. Felvetődhet még annak lehetősége is, hogy kapcsolatba hozható Zsigmond király 1392-es szerbiai hadjáratával, Galambóc sikertelen visszafoglalásának kísérletével.¹⁵⁰³ Megelőzhette a hadmozdulatokat egy év eleji oszmán–török betörés, amelyre válasz volt Zsigmond hadjárata.¹⁵⁰⁴ Ennek a hadmozdulatnak útvonala az

¹⁴⁹⁸ Aslantaş 2011. 17.

¹⁴⁹⁹ Imber 1990. 42.

¹⁵⁰⁰ Aslantaş 2011. 18.

¹⁵⁰¹ Lásd a 13. 2. fejezetet.

¹⁵⁰² Oruç 2007. 32.

¹⁵⁰³ Ezúton köszönöm C. Tóth Norbert észrevételét.

¹⁵⁰⁴ Engel 1998. 573.

oklevelekből igen jól nyomon követhető.¹⁵⁰⁵ Június 24-én, a Krassó folyó melletti,¹⁵⁰⁶ július 9-én –a kiadott oklevelek szerint– a szerbiai Braničevo vidékén volt a királyi tábor,¹⁵⁰⁷ augusztus 6-án szintén,¹⁵⁰⁸ majd visszafelé a dunai révnél,¹⁵⁰⁹ augusztus 9-én már Kevén.¹⁵¹⁰ A király augusztus 14-én pedig Temesváron tartózkodott,¹⁵¹¹ augusztus 21-én a dunai átkelő révnél,¹⁵¹² augusztus 24-én szerémségi harcokról tudunk.¹⁵¹³

Ha ezt az itineráriumot összevetjük az Ínalcik által felfedezett oszmán–török forrás itineráriumával, már találunk közös földrajzi pontokat: Krassót és Temesvárt. Az 1397. évi Cillei-oklevél pedig kifejezetten Keve közelében említi a szultáni sereget, ahol Zsigmond serege 1392-ben is tartózkodott. Így nagy a valószínűsége, hogy ezek a hadjáratok mégis egyazon hadjáratra vonatkoznak, amelynek része lehetett Nándorfehérvár rövid és eredménytelen megtámadása is. Akkor pedig – véleményem szerint – ez 1392-ben történhetett. Oruç Beğ előbb ismertetett adatára támaszkodva feltehető, hogy ez a „nulladik” ostrom esetleg a szultán első hadjáratának is része lett volna. Mert bár az Ínalcik-féle, 15. századi török hivatalos jelentésben nem szerepel Nándorfehérvár ostroma, a térképre tekintve, a sereg vonulási útvonalát követve, Nándorfehérvárt is érinteniük kellett. Csak az egykori megfogalmazó azon kijelentése, hogy *„Abban az időben Nándorfehérvár és Szendrő várai (castles) még nem voltak kiépítve”* sugallja azt, hogy reális, potenciális célként – egyelőre – ekkor (még) nem jött számításba. Szendrő váráról viszont valóban nem lehetett szó, mert azt Branković György szerb fejedelem építette 1428–1430 közötti években.¹⁵¹⁴

Vajon azért nem jöhetett számításba a 14. században a vár elfoglalása, mert valóban nem volt kiépítve vagy a II. Mehmed szultánnak készített török forrás próbálta ilyen jelentéktelennek beállítani? Meglehet, mert II. Mehmed idejében apja, II. Murád szultán első nándorfehérvári kudarca rossz emlékként élhetett még a török köztudatban, ahogyan erről Thuróczy János krónikája is megemlékezett (250. fejezet).¹⁵¹⁵ Erről nézve az Ínalcik-

¹⁵⁰⁵ Lásd: Engel–C. Tóth 2005. 66.

¹⁵⁰⁶ Mályusz 1951. 278, 2543. sz. okl.

¹⁵⁰⁷ „in descensu nostro campestri in districtu Branchow”, DL 7799, Mályusz 1951. 279, 2559–2560. sz. okl.

¹⁵⁰⁸ „in districtu Branchow”, DL 52 764, Mályusz 1951. 281, 2585. sz. okl.

¹⁵⁰⁹ Mályusz 1951. 281, 2587. sz. okl.

¹⁵¹⁰ Mályusz 1951. 281, 2588. sz. okl.

¹⁵¹¹ DL 95 922, Mályusz 1951. 282, 2596. sz. okl.

¹⁵¹² DL 7805, „nuper in expeditione nostra exercituali contra Turkos in regno Rascie prope portum Danubii habita” Mályusz 1951. 282, 2600. sz. okl.

¹⁵¹³ DL 7806, „pridem in conflictu contra Thurcos in comitatu Syrmieni prope Nagengh habito” Mályusz 1951. 283, 2605. sz. okl; Thallóczy–Áldásy 1907. 34. sz. okl.

¹⁵¹⁴ Lásd a 3. 4. fejezetet.

¹⁵¹⁵ „A törökök már említett császára hallotta, hogy az apja, Amurat, életében hét hónapot töltött ugyanennek a Nándorfehérvárnak az ostromával, mégsem tudta hatalmába keríteni, győzelem nélkül, gyalázattal

féle hadijelentés sem azt sugallja, hogy a várat nem ostromolhatták volna meg, csak azt, hogy a vár nem volt kiépítve, így a kudarc még kisebb annál hogysem megemlítsék.

A kiépítettséget tekintetbe véve a várat bizony régen, legutóbb a bizánci uralom idejében, I. (Komnénosz) Mánuel idejében (1143–1180) építették újjá. Láttuk, hogy az 1150–1160 közötti időszakban. Azonban ezek a munkálatok a (felleg)várat érintették, amely a várost már nem foglalta magába.¹⁵¹⁶

I. Bayezid szultán idején tehát a törököknek Nándorfehérvár ostromakor „csupán” e Fellegvárral kellett megküzdeniük. A vár jelentős kibővítése és város erősített várossá kiépítése majd a 15. század első felében indult meg, éppen Lazarević Istvánnak köszönhetően. Kalić szerint Nándorfehérvár a 15. században még egy kis magyar határ menti vár volt, egy kis település.¹⁵¹⁷

Jó lenne tudnunk, hogy ebben az időben ki lehetett Nándorfehérvár védője, sikeres várkapitánya. Sajnos ezirányú adataink nagyon hiányosak. Engel Pál világi archontológiája megemlíti az 1386. évi királyi birtokbavételt, de csak a tatari szerződés utáni időtől kezdve ismertet adatokat. Az 1440. évi ostrom kutatása során, került látóköreinkbe a Bátmonostori Töttös család, amelynek tagjai királyi kapitányként, várnagyokként tűnnek elénk, egészen a Tallóci testvérek kinevezéséig (1429. szeptember 3.). Bátmonostori Töttös János (1428-ban), Bátmonostori Töttös (II.) László pedig 1429-ben. Ez utóbbi azért is fontos, mert a vár fő részeit együtt irányította, a későbbi Alsóváros és a Felsőváros várnagyaként (*castellanus inferioris castris, castellanus superioris castris*).¹⁵¹⁸

A Bátmonostori-család nevét a bodrog megyei Bátmonostorról vette, amelyet 1323-ban vett birtokba Becsei Imre, valamint Töttös (Thutus) és Vesszős (Vezes) nevű fiai, akik I. Károly, majd I. Lajos király híveiként a királyi udvarba kerültek. Becsei Töttös I. Lajos királyi ajtónállómesterként szerepel 1342 októberében.¹⁵¹⁹ A birtokadományaik révén pedig Bács–Bodrog vármegye legtekintélyesebb birtokosai lettek. De emellett Baranya, Bars, Tolna megyékben, sőt a Dráván túl is szereztek birtokokat.¹⁵²⁰ Az egyik birtokközpontjukat pedig Bátmonostoron építették fel.¹⁵²¹

vonult el alóla. Ezért a török császár –serege vezéreinek jelenlétében– nem kis szidalommal illette apját, és azt mondta, hogy ő ugyanezt a várost tizenöt nap alatt képes bevenni” (Bellus Ibolya fordítása). Thuróczy 2001. 308-309. Lásd bővebben a 10. 2. fejezetet.

¹⁵¹⁶ Lásd a 3. 1. fejezetet.

¹⁵¹⁷ Калић–Мијушковић 1967. 82.

¹⁵¹⁸ Engel 1996. 374. Lásd az 5. 1. fejezetet.

¹⁵¹⁹ Engel 1996. 48.

¹⁵²⁰ A Zichi és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. V. kötet. (1383–1409) Szerk.: Nagy Imre. Budapest 1888. Nagy Imre bevezetője, VII. oldal. (Zichy 1888)

¹⁵²¹ Dr. Vágvölgyi Ferenc: Bátmonostor község története a felszabadulásig. (géptelt kézirat) Bátmonostor 1981. 7–9. A továbbiakban: Vágvölgyi 1981.

Kézenfekvő feltevés lenne, hogy a Bátmonostori Töttös család valamelyik korábbi tagja lehetett Nándorfehérvár várkapitánya, amiért is ez a vár később is az irányításuk alatt maradt. Mert e nagybirtokos családnak komoly királyi kapcsolatai voltak. A „nulladik” ostromhoz közeli oklevelek közül az egyik (1393. január 20) az, amely szerint Bátmonostori Töttös fia (I.) László (megh. 1409. k.) Bátmonostor és Szeremle közötti határ megállapításnak folytonosan ellentmondást tett. A másik okleveles adatunk (1401. január 13) szerint Zsigmond király Bátmonostori Töttös (I.) Lászlónak bármelyik Bodrog vármegyében lévő birtokán fából vagy kőből építendő várépítési kiváltságot adott, aki bátmonostori birtokán, Dunaszekcsővel szemben, Szekcső és Bátmonostor között, építette fel Szembécs (Sembech, Zsembecz) várát.¹⁵²² Töttös (Thewtes) (I.) László fiai János, László, Miklós és György egy 1419.évi oklevélből tűnnek elénk. Évtizedekkel később a közel nyolcvan éves birtokos fiai fiú utód nélkül haltak meg, így Töttös két évvel a halála előtt, 1466-ban örökösödési szerződést kötött a kalocsai érsekkel, Várdai Istvánnal, amely időszak már kívül esik vizsgálódási körünkön.¹⁵²³

Még arra kell válaszolnunk, hogy egyáltalán miért kellett Bayezidnak Nándorfehérvárt a kosovói győzelme után ostrom alá vennie? Azt tudjuk, hogy az 1389-es kosovói vereség után Lazarević a török fennhatóságot kénytelen elismerni és egyes várakba a török helyőrségeket befogadni. Lazarević végig Bayezid vazallusa volt, egészen az ankarai csatavesztésig, minden hadjáratában részt kellett vennie, Nikápolytól Ankaráig.¹⁵²⁴ Mi sem lett volna egyszerűbb, ha a szerb despotának a szultán megparancsolja, hogy Nándorfehérvárba is engedje be a török helyőrséget. Csakhogy nem tehette, mert úgy tűnik ekkoriban még nem birtokolta. A vár ebben az időben magyar kézben volt.¹⁵²⁵

A kérdés bonyolultabb és a vár birtoklásának 14. századi pontos története még kutatásra vár. Engel Pál archontológiájában általánosságban annyit találunk, hogy „*A 14. században többnyire magyar uralom alatt állt...úgy látszik a macsói bánok kormányozták...*”¹⁵²⁶

Az előzményekhez hozzátartozik, hogy e vár a szerb–magyar háborúk során a 14. században többször gazdát cserélt.¹⁵²⁷ I. Lajos király halálakor, 1382-ben, még magyar

¹⁵²² Vágvölgyi 1981. 14–15. Az oka a szekcsői birtokos, Herczeg Péterrel való folyamatos torzszalkodás volt. Az erősséget a Herczeg-család lerombolta, de azt újjáépítették. Egy 1438-as oklevél szerint ez a vár fából épített erősség volt és akkorra elhagyatott, romos állapotú. Zsigmond király a pereskedésnek 1406-ban hozott döntésével vetett véget, amelyben megerősítette és átírta Töttösnek adott kiváltságlevelét. A vár mai helyének azonosítását 2012-ben Konkoly Sándor végezte el, aki szerint a *castellum* valóban Szekcsővel szemben, de az egykori Öreg (vagy baracscai) régi Duna-ág mészkőbányájának szirtjén állt. Konkoly Sándor: A titokzatos Szembécs vára. Bácsország 2012/2. 105, 107. (Konkoly 2012)

¹⁵²³ Vágvölgyi 1981. 19–20.

¹⁵²⁴ Engel 1994. 279.

¹⁵²⁵ Калић–Мижушковић 1967. 81.

¹⁵²⁶ Engel 1996. 374.

uralom alatt állt. Kalić Belgrádról szóló munkájában hivatkozik egy szerb forrására (az ún. Tronos krónika), amely szerint Lázár fejedelem, Lajos halála után, 1382-ben feldúlta a várat és feltételezhetően el is foglalta.¹⁵²⁸ Lázár fejedelem területe még magában foglalt néhány macsói települést is. Lázár egyébként lányai házassága révén kiterjedt befolyást gyakorolhatott a Balkánon. Öt lánya közül Mara a Branković-családba házasodott, ő lett a Branković György anyja. Teodora lánya Nikola II. Gorjanski macsói, horvát bán; Dragana a bolgár cár, Ivan Shisman (1371–1393), Jelena a zetai uralkodó, II. Stratimirović Balšić György (1385–1405), Olivera pedig I. Bayezid felesége lett.

Nándorfehérvár birtoklása a Zsigmond király elleni lázadásban is fontos szerepet játszott. A fellázadt Horváti fivérek megtámadták a macsói területet, benne Nándorfehérvárt és feltételezhetően el is foglalták.¹⁵²⁹ Engel szerint „*a macsói bánság Száván túli részének akkoriban magyar kézen kellett lennie.*”¹⁵³⁰

A vár ekkori birtokviszonyaira némi fényt derít az az 1388. április 28-i oklevél, amelyből kiderült, hogy Zsigmond király számára a volt macsói bán, Kórógyi Fülöp fia István, sikeres harc után, foglalta vissza a macsói bánságot a megszálló Horvátiaktól (Horváti Péter fia Lászlótól és Jánostól), vele együtt „*Bitva, Kölpény és Nándorfehérvár királyi várait*” is.¹⁵³¹ Ezt erősíti meg Kalić véleménye is, aki szerint a Horváti fivérek megszállták a határ menti városokat, így Bitvát, Kupinovót (Kölpény) és Belgrádot (Nándorfehérvár). Kalić egy *terminus ante quem*-datálást is adott erre az eseményre. Mivel Kórógyi István visszafoglaló harcaiban egyedül Gorján visszafoglalását ismerjük pontosan, így az előbbi három vár visszafoglalására 1386. július 25.-e előtt kerülhetett sor.¹⁵³²

Lázár szerb fejedelem lovassága is harcolt a felkelők oldalán az 1386. évi harcokban, de Nándorfehérvár elfoglalásában való részvételükre nincs adat. Kalić megállapítása szerint tehát Lázár fejedelem nem foglalta el a várat, ekkor a város nem került szerb kézre. Zsigmondnak oka lett azonban arra, hogy megbüntesse a szerb támogatást. 1389 februárjában Zsigmond Lázár fejedelem ellen vonult. A fegyveres összecsapás azonban elmaradt.

¹⁵²⁷ Lásd a 3. 1. fejezetet.

¹⁵²⁸ Калић–Мијушковић 1967. 79.

¹⁵²⁹ Калић–Мијушковић 1967. 78.

¹⁵³⁰ Engel 1998. 562–563.

¹⁵³¹ Engel 1998. 564; Thallóczy–Áldásy 1907. 22, 62. sz. okl. „...*Banatu de eodem expulit et effugauit, et castra regalia Bytva, Kulpen et Nandurfeyrwar nuncupata...*” In.: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. Tomi X. Volumi I. Ab anno Christi 1382–1391. Budae 1834. 414–420. (Fejér X/I. 1834)

¹⁵³² Калић–Мијушковић 1967. 78–79, 364.

Lázár fejedelem halála után a törökkel való „együttműködés” előnyösebbnek látszott a szerb udvarban. Lazarević uralkodása kezdetétől I. Bayezid szultán ankarai vereségéig követte ezt az irányvonalat. A kosovói csata után a megmaradt szerbség a törökökkel való kapcsolatra összpontosította figyelmét. A szerb vezetés megosztottságát C. Imber is hangsúlyozta. 1392-ben azzal éppen a török párti irány kerekedett felül, amikor szövetkeztek I. Bayeziddal Zsigmonddal szemben. Így Bayezidhoz feleségül adták Lazarević nővérét, Olivera-t és megállapodás született Lazarević-el.¹⁵³³ J. Kalić szerint Szerbia túl gyenge volt ahhoz, hogy két fronton védekezzen és a magyar nyomás hatására indult el a törökkel való megegyezés felé.¹⁵³⁴

1390. augusztus 4.-e előtt a szövetséges szerb és török csapatok már magyar határ menti területeket támadtak: Macsóba, Szerémbe, ahogyan Krassóba és Temesbe is. 1390 novemberében Zsigmond azért, hogy visszaállítsa a déli határok stabilitását, ellentámadásba lendült. Betört Szerbiába egészen Osztrovicáig.¹⁵³⁵ Ez is mutatja, hogy magyar–szerb–török harcok folytak az 1390-es évek folyamán Magyarország déli részén. A török és vazallus szerb csapatok átkeltek a Dunán és a Száván. Ennek során Nándorfehérvárt is megtámadhatták. Kalić ebben az értelemben rögtönzött támadásnak tekintette, amennyiben megtörtént. A Magyarország határai ellen irányuló török támadásokat nem lehet csupán török hódítási célnak tekinteni, a szerb motiváció is benne lehetett. Engel is kihangsúlyozta, hogy a magyar vezetés sem kapott világos képet arról, hogy Szerbia milyen státuszú. Kosovo után török vazallus lett.¹⁵³⁶

A magyarországi oklevelekben a törökökkel kapcsolatban érdemes felfigyelni a „hűtlenek”, „szakadárok” kifejezések rendszeres felbukkanására. Például 1392-ben. Március 28-án keltezett oklevél szerint az induló sereg „*contra Turcos et emulos ac scismaticos*” ellen vonul.¹⁵³⁷ Így 1392. február 19-én Zsigmond Ilsvai Péter fia Leusták királyi ajtónálló mester és Kapolyai Benedek fia János volt vajda adományt kapott a „*végvidékeken támadó hűtlenek és pogányok elleni hadjáratban szerzett érdemeikért.*”¹⁵³⁸ 1392. augusztus 14-én a király Temesváron adományozott azon érdemekért „*amelyeket az*

¹⁵³³ Imber 2002. 14.

¹⁵³⁴ Калић–Мијушковић 1967. 80.

¹⁵³⁵ „*in descensu nostro campestri in terra Rascie prope castrum Ostrowech*”, Mályusz 1951. 194, 1725. sz. okl.

¹⁵³⁶ Engel 1998. 564.

¹⁵³⁷ DL 52 758, Mályusz 1951. 269, 2454. sz. okl.

¹⁵³⁸ DL 7755, Mályusz 1951. 261, 2396. sz. okl.

ország végvidékeit háborgató törökök, a hűtlen scismaticusok ellen, a mostani szerencsés hadjáratban szeme láttára harcolva szereztek.”¹⁵³⁹

Ezek, véleményem szerint, az oszmán–törökök mellett a velük szövetséges szerbekre vonatkoznak, akik rendszeres közös támadásokat, határ menti betöréseket folytattak. Ebbe pedig nagyon is beillett, hogy Nándorfehérvár várát a szerbek a törökök segítségével foglalják vissza. Így ez az ostrom nemcsak török, hanem legalább annyira oszmán–török–szerb akció is lehetett. Annál is inkább, mert Lazarevićnek jó kapcsolata volt az idős Bayeziddel, aki fogadott fiaként kezelte. Olivera húga – a szultán szeretett feleségeként – igen nagy hatást gyakorolt a szerbek érdekében. Egyébként vazallusi szerződése kötelezte a szultáni hadjáratokban való részvételt. Ha Nándorfehérvár ellen felvonult Bayezid, akkor Lazarevićnek is ott kellett lennie. De a vár visszafoglalása nem önmaga ellen irányult, hiszen ő nem volt a birtokában és a visszaszerzés csakis török segítséggel lehetett elérhető. Ezt az „együttműködést” támogatja Evlia Cselebi azon megjegyzése is, hogy a várral szembeni ellenerődöt (Havale) közösen építették fel és Bayezid bukása után azt a szerbek el is foglalták.¹⁵⁴⁰

A törökkel való együttműködés szemlélete jól látszik Lazarević életéről szóló munkában is (*Žitije despota Stefana Lazarevića*). Konstantin Filozófus (Konstantin Kostenečki) érzékletesen mutatja be ekkor a szerb despota dilemmáját. A szerb udvarban voltak, akik a magyarok felé való tájékozódásra ösztönözték a despotát. Lazarević azonban látta a magyarokkal való kapcsolat gyengeségét. Azért hogy tisztázza magát a vád alól, Drinápolyba ment a szultánhoz, aki meghallgatta és megbocsátott neki, bár elrettentő példaként említette neki a bolgár cárok sorsát. Sőt, a forrásrészlet a magyar föld meghódításának szándékát is megörökítette. *„Mit akartál elérni a magyarokkal? Hát nem tudod, hogy én tervezem elvenni és sajátommá tenni a földjüket? Mit fogsz ott tenni? Voltak olyanok az uralkodók közül, akik meghajtották fejüket a magyarok előtt és megőrizték országukat? Akkor ő (t. i. a szultán) név szerint említette a bolgár cárokat és másokat, majd így folytatta: Ezért, ha velem vagy és oda mégy, ahová én nem, hibázol, de ha velem maradsz, történetesen bárhol vagyok, nincs okod az aggodalomra...Én Téged a legidősebb és legkedvesebb fiamnak tartalak és ezt kijelentem mindenki előtt, a sajátjaim és a keletiek előtt is. ...majd képes leszel megtartani a saját földed és más földeket is*

¹⁵³⁹ DL 95 922, Mályusz 1951. 282, 2596. sz. okl.

¹⁵⁴⁰ Karácson 1904. 157.

*akörül és nagy és híres uralkodó leszel...*¹⁵⁴¹ A szerző ezután Bayezid havasalföldi hadjáratát ismerteti.

A szerb–török „együtműködés” nem példa nélküli, hiszen láthattuk, hogy Âşik Paşazade szerint Lazarević a magyaroktól elfoglalt Galambóc várát is „vissza” kérte a szultántól. Elképzelhető, hogy Nándorfehérvárral is hasonló célja lehetett, ekkor még török segítséggel. Nándorfehérvár együttes oszmán–török és szerb ostromára azért kerülhetett sor, mert akkor az nem volt szerb kézen. Lazarević tehetséges reálpolitikusként később, az Oszmán Birodalom válságos évtizedében, ugyanezt a magyarok révén – most már békés úton – mégis elérte! Mert I. Bayezid szultán ankarai csatavesztése (1402) fogsága és halála (1403) után éles külpolitikai irányváltással Zsigmond király felé fordult. 1403–1404 körül, miután most már a magyar király vazallusságát ismerte el, Zsigmond a Száván túl megmaradt „magyar” birtokokat, a korábbi macsói bánságot, Nándorfehérvárral együtt átengedte számára. Magyarországon pedig óriási birtokokat adományozott neki.¹⁵⁴² Lazarević megtette székhelyévé Nándorfehérvárt és hozzáfogott kiépítéséhez, mert Szerbia korábbi fővárosa Lázár fejedelem és az ő idejében még Krusevac volt.¹⁵⁴³

Mindez annak is köszönhető, hogy a „nulladik” ostrom nem sikerült, így Nándorfehérvár – legalábbis várostrom révén – nem lett újra Belgrád. Ezt sikernek kell tekintenünk és beilleszthetjük a korai magyar–török várostromok történetébe. Hozzáteesszük azt is, hogy Nándorfehérvár 14. századi szultáni ostroma korai volt. Elfoglalása esetén nem tudták volna a törökök tartósan megtartani, mert az igaz ugyan – ahogyan Szakály Ferenc megjegyezte – *„Az oszmán hódítók először Szerbiában jutottak ki a magyar határokhoz,”*¹⁵⁴⁴ de az ország határáig az Oszmán Birodalom még nem ért el és a szerbiai területeket sem birtokolta. Erre csak a 15. században értek meg a feltételek és ekkor a vár már két szultáni ostrommal is kénytelen volt szembenézni.

¹⁵⁴¹ Žitije despota Stefana Lazarevića. In.: Petkov 2008. 400, 27–401, 1, 3–4, 10–12. *„What did you think to accomplish with the Hungarians? Didn't you know that I plan to take (their) land and make it mine? What will you do there? Did some of the lords who bowed their heads to the Hungarians preserve their lordships?” He then mentioned by name the Bulgarian tsars and some others, and continued: „Therefore, if you are with me and you go where I do not go you would make a mistake. But if you stay with me wherever I happen to be, there is no reason to worry...I hold you as the greatest and most beloved son: this I declare to everyone, my own (people) and the Easterners...you will be able to hold onto your land and other lands around it and you will become a great and famous ruler.”*

¹⁵⁴² Engel 1994. 279.

¹⁵⁴³ S. M. Stern: Krusevac. ODB 348.

¹⁵⁴⁴ Szakály 1986. 18.

13. 4. Hunyadi Mátyás ismeretlen győzelme Nándorfehérvárnál –Zsarnó ostroma (1463)

Baán Istvánnak a bizánci–magyar kapcsolatokról szóló szöveggyűjteményéhez kapcsolódó munkálataim során adódtak olyan forrásrészletek, amelyek nem illeszthetők be az eddigi ismereteink közé. A vegyesházi királyok koráról szóló bizánci források remélhetően számos új részlettel gazdagítják ismereteinket. Az alábbiakban egy eddig ismeretlen részletet illeszték be egy ismert hadjárat menetébe.

A kiinduló textus a bizánci történetíró, Laonikosz Khalkokondülész rövid részlete (II. 282–283), amelyben Hunyadi Mátyás (1458–1490) Velencével folytatott tárgyalásáról ír és szerbiai–boszniai hadjáratának egyes epizódját ismerteti. A Velencei Köztársaság és a Magyar Királyság közötti kölcsönös segélynyújtási szerződést 1463. szeptember 13-án kötötték meg.¹⁵⁴⁵ Az összehangolt tervben az szerepelt, hogy míg Mátyás Bosznia ellen vonul, addig Velence a tengeren 40 hajóval, a szárazföldi sereggel pedig Moreában, azaz a Peloponnészoszon támadna.¹⁵⁴⁶ Ebben az összefogásban aktív szerepe volt az idős II. Pius pápának, azaz Enea Silvio Piccolomininek (1458–1464), aki a Magyarországon pápai legátusként ismert Don Juan de Carvajal bíborost bízta meg a Velencével való tárgyalással.¹⁵⁴⁷

Szélesebb összefogás alakult volna ki, mert 1463 októberében az idős pápa keresztes háborút hirdetett a törökök ellen. Mindössze 10 évvel vagyunk Konstantinápoly török elfoglalása után, a szándékban benne élt ennek megbosszulása is. Maga a pápa szeretett volna a keresztes hadjárat élére állni. Azonban a felhívása eredménytelen maradt az európai udvarokban. 1464. augusztus 15-én, amikor a súlyos köszvénnel küszködő pápa meghalt Jajca várát a török megpróbálta visszafoglalni. A kitörő második török–velencei háború (1463–1479) célja a balkáni oszmán terjeszkedés visszaszorítása, a Peloponnészosz, azaz Morea visszafoglalása volt. Emlékezzünk, hogy 1428–1430 között

¹⁵⁴⁵ Szakály 1990. 56.

¹⁵⁴⁶ Teke Zsuzsa: Mátyás, a győzhetetlen király. Budapest 1990. 42. A továbbiakban: Teke 1990.

¹⁵⁴⁷ II. Pius török terveiről lásd: Nótári Tamás: A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini Europa című művében, Aetas 1999 14/4. 149–162. (Nótári 1999) Ígéretes kutatás kezdetét jelenti Carvajal tevékenységéről: Törtei Renáta: Egy spanyol pápai legátus tevékenysége a középkori Magyarországon. Don Juan de Carvajal bíboros életútja, szerepe és tevékenysége a magyar történelem viharos éveiben (Szakdolgozat) Piliscsaba 2013. 60. (Törtei 2013).

Thesszaloniki birtoklásáért már kirobbant egy velencei–török háború. Mivel akkor kezdődött meg a velenceiek kiszorítása az égei–tengeri szigetekről és Moreából.¹⁵⁴⁸

A velencei szövetségben Mátyásnak az lett szerepe, hogy északon egy „második frontot” nyisson meg a török erők megosztása céljából.¹⁵⁴⁹ Erre Khalkokondülész is egyértelműen utal: *„Ha ez ügyben szövetséget kötünk a paionokkal, akkor ők a Duna, mi pedig a Peloponnesos felől indulva támadjuk meg azt a birodalmat.”* (Baán István fordítása)¹⁵⁵⁰ A vizsgált Khalkokondülész textus pedig a következő:

„Ő tehát így készült fel a háborúra, huszonötezres csapatot gyűjtött össze, s a Dunán átkelve pusztította a császár országát. Addig az erődig nyomult, amelyet Sehabeddin Nándorfehérvárnál akkor emelt, amikor Paioniát fosztogatta, és őrséget hagyva benne, a császári Porta alakulatainak katonáit, eltávozott. Ezt a véderődöt, amely a legközelebb volt a városhoz, megrohamozva megostromolta. Majd sebtiben végigfutott a császár országán a Szávaig, és miután végigfosztogatta, rabszolgasorba hurcolva triballokat és törököket, ellenkező irányban eltávozott hazafelé. Azt mondják, hogy közel húszezer rabszolgát vitt magával. Így történtek a paionokkal kapcsolatos események.” (Baán István fordítása)¹⁵⁵¹

Érdekes és hiányos ez a részlet, mert a bizánci szerző Mátyás 1463. évi szerbiai–boszniai hadjáratáról csak mozaikszerűen számol be, de épp egy a latin nyelvű források által nem ismert részletet említ meg. Zsarnó (Sarno) várának ostromát, amelyet viszont néven nem nevez meg. Érdekes, hogy vizsgált szövegrészletünk már Jajca elfoglalásáról és a következő évi szultáni visszafoglalási kísérletéről sem írt.

Tekintsük át röviden ezt az 1463. évi szerbiai–boszniai hadjáratot! Mátyás a hadjárata előkészítésére 1463 márciusában Tolnaváron országgyűlést hívott össze.¹⁵⁵² Azonban, csak miután III. Frigyessel július 19-én Bécsújhelyen szerződést kötött és július 24-én visszakerült hozzá a Szent Korona,¹⁵⁵³ indult meg július 28-án személyesen a török ellen.¹⁵⁵⁴ Pünkösdre teljes mozgósítást rendeltek el, a sereg Péterváradnál gyülekezett. Júniusban a király az ország déli része felé vonult, mert a török főerők Magyarország elleni

¹⁵⁴⁸ Hóvári János: Az oszmán birodalom és a levantei kereskedelem a 15–16. században. Világtörténet 1983/2. 49–50. (Hóvári 1983) Lásd még a 2. 4. fejezetet.

¹⁵⁴⁹ Szakály 1990. 57.

¹⁵⁵⁰ Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes. Ad fidem codicum recensuit, emendavit annotatibusque criticis instruxit Eugenius Darkó. Tomi II. Pars posterior. Libros VIII–X. et Indices continens. Budapestini 1928. 294, 15–17. (A továbbiakban: Darkó 1928) Baán 2013. 323.

¹⁵⁵¹ Darkó 1927. 298, 4–15. Baán 2013. 328.

¹⁵⁵² Pálosfalvi 2009. 55.

¹⁵⁵³ Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. III. kötet. Pest 1853. 332–333. A továbbiakban: Teleki III. 1853.

¹⁵⁵⁴ Teleki III. 1853. 342.

támadására számított.¹⁵⁵⁵ Ezt jól mutatja, hogy a Duna mellett Futak és Nándorfehérvár között táborozott.¹⁵⁵⁶ A török hadsereg azonban a jól ismert haditaktikája alapján – ahogyan 1438-ban Erdély ellen, 1439-ben Szendrő vára ellen vagy Titel kapcsán vagy 1442-ben az erdélyi betörés során – párhuzamos hadoszlopban vonult fel, szándékosan bizonytalanságban tartva a magyar erőket afelől, hogy valójában melyik lesz támadásuk fő iránya. A fő erőket a Drina-folyó mentén felfelé haladva végül Boszniaiba vezényelték, Magyarország ellen pedig Ali béget küldték. Ali bég elterelő betörése Magyarországot és Erdélyt valamint a Temesközt is érintette.¹⁵⁵⁷ Ezalatt a boszniai területeket elfoglalták, a bosnyák királyt, Štefan Tomaševićet (1461–1463) elfogták és lefejezték.¹⁵⁵⁸ Bosznia (Illüria) 1463. május–júniusában oszmán kézre került¹⁵⁵⁹ Mátyás eközben nem támadott Boszniaiban, szeptember 13-án állapodott meg a velenceiekkel.

A második velencei–török háború délen megosztotta a török erőket. A helyzetet Mátyás jól ki tudta használni. Mert, amikor a török főerők már a téli szálláshelyükön pihentek – gondoljunk az október 26-i Kászim napra – októberben Jajca vára alá érkezett és ostrommal december 26-ra elfoglalta.¹⁵⁶⁰ Mindez jól ismert epizód. Bosznia kormányzója, bánja Szapolyai Imre lesz. 1464 augusztusában II. Mehmed ostrom alá vette Jajcát, de nem járt sikerrel. Mátyás – hosszú távon – számolt a rodoszi johannita lovagrend katonai erejével is Bosznia megtartásában. Ehhez pedig kellett a vránai perjelség. 1465-ben, II. Pál pápához (1464–1471) írt levelében¹⁵⁶¹ kérte, hogy a Bosznia kormányzójává tett Szapolyai Imrét 8–10 évre bízsa meg a vránai perjelség administratio-jával is, mert a perjelség régóta üresedésben van és kellenek a perjelség Boszniaival határos várai az eredményes védekezéshez. 1468-ban már Székely Jánost említi a forrás, mint vránai perjelt, aki nagy érdemeket szerzett a törökök által megostromlott Jajca védelmében.¹⁵⁶²

Nézzük meg, hogy a latin nyelvű forrásaink említene-e ebben a hadjáratban Nándorfehérvár körüli harcokat? Ali bég betöréséről Antonio Bonfini számol be részletesen (3. 10. 252–263).¹⁵⁶³ Ali bég szultáni parancsra átkelt a Száván, kikerülte Nándorfehérvárt! Felégette és lerombolta Kölpényt (Cheulpen) és Szávaszentdemetert. Majd a Duna felé, Futakig (ad Futhacum) támadt (3. 10. 255.). Ekkor jött a magyar válasz:

¹⁵⁵⁵ Teke 1990. 40–41.

¹⁵⁵⁶ Pálosfalvi 2009. 55.

¹⁵⁵⁷ Teleki III. 1853. 323.

¹⁵⁵⁸ Teke 1990. 42.

¹⁵⁵⁹ Pálosfalvi 2009. 55.

¹⁵⁶⁰ Szakály 1990. 57.

¹⁵⁶¹ DL 16 290

¹⁵⁶² DL 16 728

¹⁵⁶³ Bonfini 1995. 730–731.

Szokoli Péter, a csanádi püspök atyja Futaknál támadt rá a bő zsákmánnyal megrakodott törökökre. Bonfini szerint Alinak le kell raknia az addig megszerzett zsákmányt, hogy felvehesse a harcot a magyar sereggel. Szokoli Péter azonban kemény harcban legyőzte és a Szávaig üldözte vissza a törököket. A törökök belevetették magukat a folyóba, még a nyílzápor is sürgette őket. Bonfini megemlíti: „*Azt mondják, Péter egészen Sarno városkáig kergette őket* (3. 10. 262).¹⁵⁶⁴ Ez a rész fontos számunkra, mert Nándorfehérvárhoz közeli helyet jelölt meg. Ali bég Szendrőbe futott vissza (3. 10. 263).¹⁵⁶⁵

Janus Pannonius a magyarországi elégiái között egyik versében utal erre a betörésre, de Nándorfehérvár említése nélkül: *Mátyás magyar király válasza Antonio Constanzi olasz költőnek. (Matthias rex Hungarorum, Antonio Constantino poetae Italo)*. A költeményben Bosznia török elfoglalását Jajca kapcsán idézi fel költőnk. Egyúttal remek nemzetközi körképet ad; a velencei szövetségről, Ali bég betöréséről megemlékezik, ám Zsarno-t nem említi, csak Ali menekülését.

„*Rég Illyria, –Bosznia most, így hívja a népe...
ezt a lebírhatlan tájat, mellyel csak a villám
küzdhet meg –hinnők–, ámde az is nehezen,
kímélet nélkül leigázta a zsarnok e nyáron,
karddal vétetvén volt fejedelme fejét.*”

„*Gallia alszik, Ibéria? nem fontos neki Krisztus.
Anglia pártharcban vesztí sovány erejét.
elvetemült Germánia meg csak ülészik egyre,
ad-vesz Itália, és pénzügyeket bonyolít.
Senkit sem bánt gondunk, legföljebb ha Velencét,
őt szerződéses jog köti össze velünk.*”

„*Lám, Ali bég, roppant büszkén erejére, a Száván
átúsztat, s a Szerém-földre orozva lecsap.
Úgy gondolta: vitézi dicsőségét gyarapítja?
hogyha szemem láttán égeti, dúlja hazám.*”

(Csorba Győző fordítása)¹⁵⁶⁶

Mátyás király II. Pius pápához 1464. január 22-én írt¹⁵⁶⁷ levelében (1464. január 27, Dombro)¹⁵⁶⁸ részletesebben közli az előző év hadieseményeit. A király nevében a levelet

¹⁵⁶⁴ Bonfini 1995. 731, 5–6; „*Ad Sarnon usque oppidum hos Petrum profligasse ferunt.*” Rerum 1936. 242, 3–4.

¹⁵⁶⁵ Bonfini 1995. 731, 7.

¹⁵⁶⁶ Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja: V. Kovács István. Budapest 1987. 349–351. (Janus 1987)

¹⁵⁶⁷ A levél kritikai kiadásában „*die 22 Ianuarii anno Domini 1464*” Ioannes Vitéz de Zredna. Opera quae supersunt. Edidit Iván Boronkai. Budapest 1980. 216. A továbbiakban: Vitéz 1980. A levél V. Kovács

Vitéz János írta.¹⁵⁶⁹ Ebben jól látható az 1463. évi török támadás pontos irányának szándékos kiszámíthatatlansága. Ez a kiszámíthatatlanság 1463 tavaszán még nagyobb volt, mert Mátyás Poděbrad Viktorinnak írt levelében sem tudta pontosan, hogy hol lesz a szultáni sereg fő csapása.¹⁵⁷⁰

Ugyanez jelentkezik a pápához írt levelében is. A felderítők által hozott hírekben felmerült Nándorfehérvár újabb oszmán–török ostroma is, mert az a hely, amelyet a török tábor elfoglalt, több útirányba nézett.¹⁵⁷¹ „Kezdetben eléggé rejtve volt, hogy milyen irányban szándékozik támadni, mivel a tábora által elfoglalt térség többfelé is nyitott volt, és több útvonal is összetalálkozott rajta, amelyek bármelyikén elindulhatott. Földerítőink gyakorta s igen különböző jelentéseket hoztak: az egyik azt állította, hogy Nándorfehérvárt akarja körülsáncolni.” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁵⁷²

A levél a boszniai hadjáratot megelőző magyarországi betörésről is tudósította a pápát. „Mielőtt azonban még betört volna Boszniába, seregének nem kis részével a Száva folyó gázlóinak az irányába küldte ki Ali béget, Szerbia Prefektusát, hogy addig is akadályozza meg átkelésünket vagy kényszerítsen bennünket visszafordulásra.” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁵⁷³ A sikeres visszaűzésről szól, amikor a Szávaig üldözték a törököket: „végül is nyílt csatában két, nem sokkal egymást követő támadással megtörtük, legyőztük és megfutamtítottuk.” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁵⁷⁴

Mátyás csak ekkor – azaz a Bonfini által említett Szokoli Péter győzelme után – kelt át a Dunán. „átkeltem a Dunán, és erőltetett menetben a Száva gázlóihoz vonultam, amelyeket

Sándor általi kiadásában közölt fordításban pedig január 27. szerepel. Mátyás király levelei 1460–1490. Magyar Levelestár. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sándor. Budapest, 1986. 23. A továbbiakban: V. Kovács 1986.

¹⁵⁶⁸ Dombro a mai Dubrava Horvátországban.

¹⁵⁶⁹ Vitéz 1980. 213–216.

¹⁵⁷⁰ Idézi Rázsó 1990. 198. (131. lábjegyzet) „*Communis noster...hostis cum magno...apparatu in tali loco positus, ut dubium relinquat quas tandem christianorum partes sit invasurus*”

¹⁵⁷¹ „*nam locus, quem castris occupaverat, plures partes respiciebat...Exploratores nostri varium saepe nuntium afferebant, aliis ad castrum Nandor Albense vallo circumdandum...*” Vitéz 1980, 16–20.

¹⁵⁷² Vitéz János levelei és politikai beszédei. Magyar Ritkaságok. Válogatta, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Boronkai Iván. Budapest 1987. 287. (A továbbiakban: Boronkai 1987).

A levél fordítása megtalálható még: V. Kovács 1986. 23–28. „Eleinte meglehetősen bizonytalan volt, hogy merre fordul majd a török arcvonala, táborhelyük több irányba nézett, és félreeső is volt, tehát bármerről várhattuk a támadást. Felderítőink gyakran a legkülönbözőbb híreket hozták; az egyik szerint fállal vették körül Nándorfehérvárat, a másik viszont bizonygatta, hogy a török másra készül. A kétség azonban kisvártatva elmúlt, és kiderült, hogy a török néhány áruló hívására Bosznia felé indult...” (Ballér Pirooska fordítása).

¹⁵⁷³ Boronkai 1987. 288. „Mielőtt azonban a török Boszniába ért volna, seregének jó részét Ali bég nevű prefektusával az élen Szerbiába, mégpedig a Száva partjához küldte, hogy hátráltasson vagy megakadályozzon bennünket a folyón való átkelésben...” (Ballér Pirooska fordítása). V. Kovács 1986. 24.

¹⁵⁷⁴ Boronkai 1987. 288. „előbb az egyik, majd a másik oldalon legyőztük és megfutamtítottuk őket, jogos harcban, nyílt csatában...A vezér és maroknyi csapata sajkákban, csónakokban menekült el.” (Ballér Pirooska fordítása). V. Kovács 1986. 24.

az ellenség korábban már elfoglalt. Ezeket könnyűszerrel visszafoglalva elűztem onnét a már előzőleg megfutamított ellenség maradékait, és üldözésükre indultam Szerbia felé.” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁵⁷⁵

Az itteni szerbiai hadieseményekről tömören ír. Miközben a török főszereg visszavonult Boszniából, Szerbiában letáborozott. Az itteni hadműveletei közül portyázást említett, de várostromról nem esik szó. „Kiadtam hát a parancsot, hogy ezt széltében–hosszában portyázzák be, tűzzel–vassal pusztítsák el és rabolják ki. Sok, ott kószáló ellenséges csapatba ütköztünk, amelyeket részben megsemmisítettünk, részben elfogtunk...” (Bellus Ibolya fordítása).¹⁵⁷⁶ Majd a király visszavonult Szerbiából, amelyet Khalkokondülész is megemlített. A levél folytatása már a leghíresebb eseményt, Jajca ostromát ismerteti a Szentatyának.¹⁵⁷⁷

De térjünk vissza a Khalkokondülész által említett „véderőd” azonosításhoz. Láttuk, hogy a szövegrészlet Nándorfehérvárhoz közeli **ellenerődöt** (ἐπιτειχισμός) említ, név nélkül. De azt közli, hogy Sehabeddin építette fel, amely számunkra fontos információ. Mert oszmán török forrásokban lehet azonosítani. A 17. századi török világutazó Evlia Cselebi írt Havále váráról, amelynek „építője Jildirim Bajazid khán, aki Sehébeddin pasával építette. Belgrád vára hitetleneinek meggyengítése végett.”¹⁵⁷⁸ Ez Havále vára, más néven Zsarnó (Žrnov), amely Bonfininél Sarno-ként szerepel. Nem kell feltétlenül kronológiai hibának tartanunk azt, hogy Cselebi ennek felépítését már I. Bayezid szultán idejébe helyezte. Erről Nándorfehérvár „nulladik” ostroma kapcsán már szóltunk.¹⁵⁷⁹ A forrásban szereplő Sehabeddin ruméliai beglerbégről viszont tudjuk, hogy az 1440-es sikertelen szultáni ostrom után, 1441-ben azt felújította vagy újra felépíttette.¹⁵⁸⁰ Az oszmánokat e kudarcok egy időre meggyőzték, hogy az ország elleni támadások eredménytelenek. Nándorfehérvár közelében ezért lett fontos egy közeli ellenerőd fenntartása.

¹⁵⁷⁵ Boronkai 1987. 288. „átkeltem a Dunán, és folyvást menetelve a Szávához értem, amelyet már elfoglalt ugyan a török, de én könnyen visszaszereztem; elűztem az ellenség és a korábban odaszököttek maradványait, majd Szerbia felé indultam, hogy a nyomukban legyek. Közben a török befejezte az ügyeit Boszniában, határait visszavonva eltávozott, és már Macedóniában volt.” (Ballér Piroska fordítása).

V. Kovács 1986. 24.

¹⁵⁷⁶ Boronkai 1987. 288. „Megparancsoltam, hogy széltében–hosszában dűlják fel, pusztítsák tűzzel–vassal, és rabolják ki. Sok csapatosan kóborló török esett fogságba vagy pusztult el.” (Ballér Piroska fordítása).

V. Kovács 1986. 24.

¹⁵⁷⁷ V. Kovács 1986. 25.

¹⁵⁷⁸ Karácson 1904. 157.

¹⁵⁷⁹ Lásd a 13. 3. fejezetet.

¹⁵⁸⁰ Lásd a 10. 1. fejezetet.

E vár stratégiai jelentősége és katonai szerepe jobban megmutatkozott Nándorfehérvár második oszmán–török ostromakor, 1456-ban. Ezt Cselebi is közli: „*Mohammed khán Belgrád elfoglalására jött, ezt a várat Gházi Porcsával elfoglaltatta...*” „*Havále várnak azért nevezték, mert mint mondják az említett vilájetokban magaslatul (havále) szolgáló vár.*” Innen folyamatosan szemmel tarthatták a végvárat és beláthattak Nándorfehérvárba. Cselebi szerint innen „*egészen Herczegovina hegyeiig ellátni.*” II. Mehmed korában (1451–1481) külső fallal erősítették meg. „*Gházi Porcsa ezt a várat negyven vitézzel meghódítván, e váron kívül egyszeres erős falat vont, s e falon keletre néző egyszeres vaskaput is készítvén, meredek erős várrá tette. E vár környéke négy oldalról oly meredek, hogy Isten mentsen az ember még lenézni sem mer.*”¹⁵⁸¹

1456-os ostrom után Bonfini szerint a nyíllövéstől megsebesült és félholt II. Mehmed szultánt is ide vitték. „*a törökök felszedték táborukat, és a császárt Sarno városába vitték*” Sőt a szultán „*miután Sarnónál valamelyest magához tért, érdeklődött a háború kimenetele felől*” (3. 8. 99–100.)¹⁵⁸²

A zsarnói ellenerődből az ott állomásoztatott csapatok gyakran kitörtek Nándorfehérvár közelébe. Cselebi szerint: „*Porcsa idején ebből a kis várból ezer válogatott vitéz hitharcos felfegyverkezve és lóháton kiment és Belgráddal elmondatták, hogy »Kegyelem!« mert a Duna partján zsákmányolván ebbe a sasfészek gyanánt álló Haváléba jöttek vissza.*”¹⁵⁸³ 1463-ban az Ali vezette seregben is lehettek itteni katonák, mert Bonfini szerint Szokoli Péter ide üzte őket vissza.

Nándorfehérvár mindig is központi célja maradt az oszmán–török hódításnak. II. Mehmed a vár blokád alá vételével vagy újabb ostromával – 1456 után – egyelőre nem, de ellenerőd fenntartásával tovább próbálkozott. Ezt jól mutatta, hogy Hunyadi Mátyás idejében 1471-ben a Száván felépítették Nándorfehérvár második ellenerődjét, Szabács várát, miközben a király a cseh háborúval volt lekötve.¹⁵⁸⁴

Az oszmán–török ostromok eszköztárában az ellenerőd létesítése bevált módszer volt. Például a szultán 1452-ben Konstantinápoly ostromának előkészítéseképpen a Boszporusz európai partján lévő Rumeli Hisszar erődjét újra felépíttette.¹⁵⁸⁵ Az albániai Kruja erődjénél II. Murád sikertelen ostromkísérlete (1450) után inkább Elbasan ellenerődjét

¹⁵⁸¹ Karácson 1904. 157.

¹⁵⁸² Kulcsár 1995. 677, 24–25, 26–27. „*Turcos ad Sarnon oppidum motis*” „*ad Sarnon cum ille aliqantulum respirasset, de belli exitu fuisse percontantum.*” Rerum 1936. 187, 36–37, 39–40.

¹⁵⁸³ Karácson 1904. 158.

¹⁵⁸⁴ Pálosfalvi 2005. 144; Teke 1980. 81.

¹⁵⁸⁵ J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001. 163.

építették fel. II. Mehmed kétszer ostromolta Kruját hiába (1466, 1467) harmadjára, 1478-ban foglalta el.¹⁵⁸⁶

A Nándorfehérvár melletti Havale várának fontosságát a 16. századi magyar nyelvű források közül Zay Ferenc (1505–1570) végvidéki huszárkapitány *Az Lándorfejírvár elvesztésének oka e vót és így esött* című munkája is megerősíti. Ami számunkra kiemelten fontos az az, hogy Zay összekapcsolja a Bonfini által említett Sarnót az oszmán Havaléval. „szultán Mehmet, aki Konstantinápolyt megvette vót...hogyan Magyarországra réve lehessen, kiből mindenkoron rejátörhessen, gondolta vót csináltatni...egy várat”. „az fejeváriak ellen az sabáciaknak oltalmul és strázsájul Havalát, kit mi Sarnónak hívunk, csináltatta vót.”¹⁵⁸⁷ Zay szerint Mátyás 1476-ban, a Szabács elfoglalásakor szerzett török foglyokat is „a király Sarnóba békével késértetött vót”.¹⁵⁸⁸

Így a Khalkokondülész által említett ostrom csak Havale, azaz Zsarnó ostroma lehetett. Nem marad más hátra, mint hogy Zsarnó ezen ostromát az 1463. évi hadjáratba helyezzük el. Ali bég hadjárata kezdetén Nándorfehérvárt kikerülve ért Futakhoz (Bonfini), ahonnan visszaüzték. A Bonfini által közölt szóbeli forrás említi, hogy már ekkor elérhették Sarno várát, de annak ostromáról nem tudunk. Ezután a király kelt át a Dunán és betört Szerbiába, ahogy azt Mátyás levele leírta. Itt főleg portyázó és gyors hadműveletekre került sor, várostromra nem. A bizánci forrásunk alapján az egyetlen lehetséges időpont közvetlenül a Dunán való átkelés után lehetett, de még a szerbiai hadműveletek előtt.

A Horváth Richárd által összeállított királyi itinerárium szerint Mátyás 1463. július 5 – 28 között Futakon adott ki okleveleket.¹⁵⁸⁹ Majd augusztus 29 – szeptember 8. között Nándorfehérváron. Azonban július 28 és augusztus 29-e között nincs királyi oklevél. Horváth szerint e hosszú szünet egyértelműen hadieseményre, gyakori csapatmozgásra utalhat és a szerbiai betörések időpontját valószínűsíti ekkorra.¹⁵⁹⁰ A fentiek alapján ezt kiegészítem Zsarno ostromával, amelyre valószínűleg július–augusztusban kerülhetett sor, még a szerbiai betörést megelőzően.

Végül ugyanerről a hadjáratról szóló másik bizánci forrással zárom munkámat. Egyúttal ez egy jó filológiai példát mutat arra, hogy Khalkokondülész fenti információja az őt felhasználó későbbi poszt-bizánci történeti munkákban hogyan torzult, romlott, amelyet

¹⁵⁸⁶ Balla 1991. 54.

¹⁵⁸⁷ Zay Ferenc: *Az Lándorfejírvár elvesztésének oka e vót és így esött*. Sajtó alá rendezte: Kovács István. Utószó: Szakály Ferenc. Budapest 1980. 42. (A továbbiakban: Kovács 1980).

¹⁵⁸⁸ Kovács 1980. 45.

¹⁵⁸⁹ Horváth Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–1476–1490)* Budapest 2011. 73. (A továbbiakban: Horváth 2011)

¹⁵⁹⁰ Horváth 2011. 74. (369. lbj)

csak az eddig elmondottak alapján érthetünk meg. A 17. századi Codex Barberinus Graecus 111. *Névtelen Krónikája* is közli Mátyás ezen hadjáratát.

„És százötvenezres sereget gyűjtött össze, elindult és átkelt a Duna folyón, és felprédálta a szultán területeit. Szabatinosz pedig, aki kijavította Nándorfehérvár falát, elindult, és ugyanez a király megverte. És onnan átkelt a Száva folyón, amely ott van, felprédálta a szultán földjeit, és mintegy húszezer embert hurcolt rabságba. Onnan pedig győztesként boldogan tért vissza országába.” (Baán István fordítása).¹⁵⁹¹

Láthatjuk, hogy a szövegrészletben Szehabeddin Nándorfehérvár falainak kijavítójaként és nem Zsarnó ellenerődjének felépítőjeként, valamint Hunyadi Mátyás ellenfeleként szerepel. Mindez onnan ered, hogy a szövegbanalizáció eredményeként a legközelebbi ellenerőd kifejezés helyére Nándorfehérvár neve került.¹⁵⁹²

¹⁵⁹¹ Baán 2013. 571.

¹⁵⁹² Így megállapíthatjuk azt is, hogy nem Jajca ostromáról van szó. Baán 2013. 571 (190. lábjegyzet)

14. Felhasznált irodalom

FORRÁSMUNKÁK

ÁMTBF = Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegegyűjtötte, fordította Moravcsik Gyula. Budapest 1988.

Αναγνώστης 1993 = Ιωάννης 'Αναγνώστης: Διήγησις περί τῆς τελευταίας Αλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Αθήνα. 1993.

Baán 2013 = A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai. Összegegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baán István. (A versek műfordítása Szabó Pál munkája) Budapest 2013.

Baştav 1973 = Şerif Baştav, 16. asırda yazılmış Grekçe anonim Osmanlı tarihi: giriş ve metin (1373-1512). Ankara 1973.

Bekker 1834 = Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Ducae Michaelis Ducae Nepotis Historia Byzantina. Recognovit Immanuel Bekkerus. Bonnae 1834.

Blaskovics 1982 = A magyarok története. (Tarih-i Üngürüş; Madzsar Tarihi) Fordította Blaskovics József Budapest. 1982.

Bonfini 1995 = Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter, Budapest. 1995.

Boronkai 1987 = Vitéz János levelei és politikai beszédei. Magyar Ritkaságok. Válogatta, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Boronkai Iván. Budapest 1987.

Brocquière 1848 = The travels of Bertrandon de la Brocquière. In.: Early travels in Palestine. London 1848. 283–383.

Buchan 1879 = The Bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa 1396–1427. Translated J. Buchan Telfer. New York 1879.

C. Tóth – Neumann 2009 = Zsigmond kori Oklevéltár XI. (1424). Közzéteszi: C. Tóth Norbert–Neumann Tibor. Budapest, 2009.

Callimachus 1961 = Philippus Callimachus: Historia de rege Vladislao. Edidit: Irmina Lichonska. Commentariis historicis illustravit: Thadeus Kowalewski. In linguam Polonam traduxit: Anna Komornicka. Varsoviae 1961.

Cato 1966 = M. Portius Cato: A földművelésről. Fordította: Kun József. Budapest 1966.

- CDH = *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország digitális levéltára. Szerkesztette: Rácz György. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest 2009.
- CJH = *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvéncikkek. Fordította: Nagy Gyula, Dr. Kolosvári Sándor, Dr. Óvári Kelemen; szerkesztette: Dr. Márkus Dezső. Budapest 1899.
- Critobulos 1983 = *Critobuli Imbriotae Historiae*. Recensuit Diether Roderich Reinsch. (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, vol. XXII). Walter de Gruyter, Berolini et Novi Eboracii MCMLXXXIII.
- DAI = *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gyula. (Olajás Terézia bevezető tanulmányával) Budapest 2003².
- Darkó 1922 = *Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes*. Ad fidem codicum recensuit, emendavit annotatibusque criticis instruxit Eugenius Darkó. Tomus I. Praefationem, codicum catalogum et libros I–IV. continens. Budapestini 1922.
- Darkó 1923 = *Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes*. Tomi II. Pars prior. Libros V–VII. continens. Ad fidem codicum recensuit, emendavit annotatibusque criticis instruxit Eugenius Darkó. Tomi II. Pars prior libros V–VII. continens. Budapestini 1923.
- Darkó 1928 = *Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes*. Ad fidem codicum recensuit, emendavit annotatibusque criticis instruxit Eugenius Darkó. Tomi II. Pars posterior. Libros VIII–X. et Indices continens. Budapestini 1928.
- Decei 1978 = Aurel Decei: Două documente Turcești privitoare la expedițiile sultanilor Baiazid I. și Murad al II-lea în țările române. In: *Relații Româno–orientale*. București, 1978. 209–222.
- Decreta 1976 = *Decreta Regni Hungariae*. Gesetze und verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Franciscus Döry, Vera Bácskai. Budapest 1976.
- Dlugos 2001 = Dlugos: *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. Liber duodecimus. Varsaviae, 2001.
- Epithoma 1977 = Petrus Ransanus: *Epithoma Rerum Hungaricarum*. Id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Budapest 1977.
- Fejér X/ II. 1834 = *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. Tomi X. Volumen II. Ab anno Christi 1392–1400. Budae 1834.
- Fejér X/I. 1834 = *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. Tomi X. Volumen I. Ab anno Christi 1382–1391. Budae 1834.

- Fontes Populorum 1973 = Fontes Byzantini Historiam Populorum Jugoslaviae Spectantes Tomus VI. Beograd, 1986. 160, 202. Gregoras kiadása: Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte. J. L. van Dieten I-II. Stuttgart 1973, 1979.
- Froissart 1904 = The Chronicles of Froissart. Translated John Bouchier, Lord Berners. Edited and reduced into one volume by G. C. Macaulay. London 1904.³
- Giese 1925 = Die altosmanischen anonymen Chroniken. Text und Übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Giese. Teil II. Leipzig 1925.
- Grecu 1958 = Ducas Istoria Turco–Bizantină (1341–1462) ediție critică de Vasile Grecu. Editio Academiae Reipublicae Popularis Romanicae. București 1958.
- Grecu 1966 = Georgios Sphrantzes, Memorii 1401–1477. Ediție critică de Vasile Grecu. București 1966.
- Hadîdî 1991 = Hadîdî: Tevârih-i Âl-i Osman (1299–1523) Hazırlayan Dr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
- Házi 1924 = Sopron szabad királyi város története. I. rész, 3. kötet. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig. Közli vitéz Házi Jenő dr. Sopron 1924.
- Hérodotosz 2004 = Hérodotosz: A görög–perzsa háború. Fordította Muraközy Gyula. Budapest. 2004.
- History of Egypt 1958 = History of Egypt. A. D. 1382–1469, A. D. 1382–1399. Abū Al-Mahāsin, Yūsuf Ibn Taghrībirdī. California 1958.
- Homérosz 1957 = Homérosz: Íliász. Fordította Devecseri Gábor. Budapest 1957.
- Horváth 2005 = Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei 1328–1525. Győr 2005.
- İbn Kemal 1957 = İbn Kemal (Kemalpaşazâde): Tevârih-i Âl-i Osman. VII. Defter. Ankara, 1957.
- İbn Kemal 2000 = İbn Kemal (Kemalpaşazâde): Tevârih-i Âl-i Osman IV. defter. Hazırlayan Koji Imazawa. Ankara 2000.
- ÍF 2006 = Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. Szeged 2006.
- İnalcık 1957 = Halil İnalcık: An Ottoman document on Bayezid I. S Expedition into Hungary and Wallachia. In.: X. Milletlerarasi Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri–Actes d' X. Congres International D'Etudes Byzantines. İstanbul 1957. 220–222.

- İnalcık–Oğuz 1989 = Halil İnalcık–Mevlûd Oğuz: Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân. İzladî ve Varna Savaşları (1443–1444). Üzerinde Anonim Gazavât-nâme. Ankara 1989.
- Istvánffy 1962 = Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. (Fordította: Juhász László) Budapest 1962.
- Janus 1987 = Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja: V. Kovács István, Budapest 1987.
- Karácson 1904 = Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította és jegyzetekkel ellátta Dr. Karácson Imre. In.: Török – magyarkori Történelmi emlékek. Török történetírók III. Budapest, 1904.
- KHO = Középkori Históriák Oklevelekben (1002–1410). A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Szeged 2000.
- Kołodziejczyk 2000 = Dariusz Kołodziejczyk: Ottoman–Polish diplomatic relations (15th–18th century) An annotated edition of 'Ahdnames and other documents. Leiden 2000.
- Kovács 1980 = Zay Ferenc: Az Lándorfejrvár elvesztésének oka e vót és így esött. Sajtó alá rendezte: Kovács István. Utószó: Szakály Ferenc. Budapest 1980.
- Kreutel 1959 = Osmanische Geschichtsschreiber. Herausgegeben von Dr. Richard F. Kreutel. Band 3. Vom Hirtenzeit zur Hohen Pforte. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel. Graz-Wien-Köln. 1959.
- Kreutel 1971 = Leben und Taten der türkischen Kaiser. Die Anonyme vulgargriechische Chronik Cod. Barb. 111 (Anonymous Zoras). Übersetzt, eingeleitet und erläutert Richard F. Kreutel. Graz 1971.
- Kritobúlosz 1875 = Kritobúlosz: II. Mehemet élete. Fordította Szabó Károly. Budapest 1875.
- Lewicki 1891 = Monumenta Medii Aevi Historica Res gestas Poloniae Illustrantia. Tomus XII. Codex Epistolaris saeculi decimi quinti. 1382–1445. Tomus II. Collectus opera Dr. Anatolii Lewicki. Krakowie 1891.
- Livius I. 1982 = Livius: A római nép története a város alapításától. I. kötet. Budapest 1982.
- Livius III. 1982 = Livius: A római nép története a város alapításától. III. kötet. Budapest 1982.
- Livius Text 1967 = Livy with an English translation in fourteen volumes. III. Books V, VI and VII. The Loeb Classical Library. Edited by: G. P. Goold. Translated by B. O. Foster, Cambridge, Massachusetts, London 1967².

- Livius Text 1983 = Livy with an English translation in fourteen volumes. XI. Books XXXVIII–XXXIX. The Loeb Classical Library. Edited by: G. P. Goold. Translated by Evan T. Sage. Cambridge, Massachusetts, London 1983².
- Mályusz 1951 = Mályusz Elemér: Zsigmond kori oklevéltár I. (1387–1399). Budapest 1951.
- Ménage 1971 = V. L. Ménage: Hadīdī. In.: The Encyclopaedia of Islam. Volume III. H–IRAM, Edited by: B Lewis, V. L. Ménage, Ch. Pellert, J. Schlacht. Leiden–London 1971. 22–23.
- Ménage 1976 = V. L. Ménage: The 'Annals of Murād II' Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. Vol. 39, No. 3. (1976) 570–584.
- Mollay 1978 = A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/1440. Fordította és közléteszi Mollay Károly. Budapest 1978.
- Monumenta Serbica 1858 = Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosniae Ragusii. Editio: Fr. Miklosich Viennae 1858.
- Moravcsik 1934 = Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1934.
- Moravcsik 1942 = Gyula Moravcsik: Byzantinoturcica I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942.
- Nagybáncsai 1560 = Nagybáncsai Mátyás: História az vitéz Hunyadi János vajdáról. In.: Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma. Budapest 2000. 552–553.
- Odorico 2005 = Thessalonique. Chroniques d'une ville prise, textes présentés et traduits du grec par Paolo Odorico. Toulouse 2005.
- Oruç 2007 = Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288–1502) Hazırlayan Prof. Dr. Necdet Öztürk. İstanbul 2007.
- Petkov 2008 = Kiril Petkov: The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450) Leiden 2008.
- Philippides 1990 = Byzantium, Europe and the early ottoman sultans 1373–1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barberinus Graecus 111). Translated and annotated by Marios Philippides. (Late Byzantine and Ottoman Studies, 4) New Rochelle, New York 1990.
- Plinius 1866 = C. Plinii Secundi Naturalis historia. Recensuit D. Detlefsen. Vol. I. Libri I–VI. Berolini 1866.
- Plinius 2009 = C. Plinius Secundus: Naturalis historia. (Természetrájz XIV–XVIII) Fordította: Hoffmann Zsuzsanna, Szeged. 2009.

- Polübiosz 2002 = Polübiosz történeti könyvei. II. kötet Máriabesnyő-Gödöllő 2002.
- Polybius 1995 = Polybius: The Histories. Volume VI. The Loeb Classical Library. Edited by: G. P. Goold. With an English translation by W. R. Paton. Cambridge, Massachusetts, London 1995.
- Priscos 1983 = R. C. Blockley: The fragmentary classicizing historians of the later Roman Empire. II. Text, translation and historiographical notes. Liverpool 1983. Priscos: 222–400.
- Ptolemaiosz 1843 = Claudii Ptolemaei Geographia. Tom. I. Edidit Carolus Fridericus Augustus Nobbe. Lipsiae 1843.
- Raguzai oklevéltár 1887 = Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Összeállította: Gelcich József, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Budapest 1887.
- Ransanus 1999 = Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Fordította: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Budapest 1999.
- Rerum 1936 = Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Ediderunt: I. Főgel et B. Iványi és L. Juhász. Tomus III. Decas III. Lipsiae 1936.
- Rerum II. 1936 = Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Ediderunt: I. Főgel–B. Iványi–L. Juhász. Tomus II. Decas II. Lipsiae, 1936.
- Schmitt 1904 = The Chronicle of Morea. Edited by John Schmitt. London 1904.
- Schreiner 1975 = Peter Schreiner: Die Byzantinischen kleinchroniken 1. Wien 1975.
- Seemüller 1909 = Österreichische Chronik von Den 95 Herrschaften. Herausgegeben von Joseph Seemüller. Hannover und Leipzig 1909. 205. In.: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua vsunt. Tomus VI.
- SRH I. = Scriptores Rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Volumen I. Budapestini 1937.
- Szamota 1891 = Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Összegyűjtötte és jegyzetekkel kísért Szamota István, Budapest 1891.
- SZOkI. 1890 = Székely Oklevéltár. Szerkesztette: Szabó Károly III. kötet (1270–1571) Kolozsvár 1890.
- Sztrabón 1977 = Strabón: Geógraphika. Fordította: Dr. Földy József. Budapest 1977.
- Tardy 1977 = Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról. Közreadja: Tardy Lajos. Budapest 1977.
- Teleki 1853 = Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. X. kötet. Pest 1853.

- Thallóczy–Áldásy 1907 = Thallóczy Lajos–Áldásy Antal: Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. 1907.
- Thallóczy–Barabás 1910 = A Frangepán család oklevéltára. (In.: Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály, okmánytárak, harmincötödik kötet.) Kiadják: Dr. Thallóczy Lajos, Barabás Samu. Első kötet 1133–1453. Budapest 1910.
- Theophülaktosz 2012 = Theophülaktosz Szimokattész: Világtörténelem. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Olajos Teréz. Budapest 2012.
- Thurn 1973 = Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Recensuit: Ioannes Thurn. Berolini et Novi Eboraci, 1973.
- Thuróczy 1978 = Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította Horváth János Budapest 1978.
- Thuróczy 2001 = Thuróczy János: A magyarok krónikája. Rogerius mester: Siralmas ének. Milleniumi Magyar Történelem. Fordította: Bellus Ibolya, Horváth János, Kristó Gyula. Budapest 2001.
- Thuróczy kommentár 1988 = Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum II. Commentarii. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. (composuit Elemér Mályusz adiuvante Julio Kristó) Budapest 1988.
- Thuróczy Textus 1985 = Johannes de Thurocz: Chronika Hungarorum. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest 1985.
- Tinódi 1881 = Tinódi Lantos Sebestyén összes művei. Régi magyar költők tára. III. kötet. Budapest 1881.
- Török hadak 1984 = Török hadak Magyarországon. 1526–1566. Kortárs török történetírók naplórészletei. Thúry József fordítását válogatta, jegyzeteit bővítette Kiss Gábor. Budapest 1984.
- Török történetírók I. 1893 = Török történetírók. Fordította Thúry József. I. kötet. Budapest 1893.
- Török történetírók. II. 1896 = Török történetírók. II. kötet (1521–1566) Fordította Thúry József. Budapest 1896.
- V. Kovács 1986 = Mátyás király levelei 1460–1490. Magyar Levelestár. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sándor. Fordította: Ballér Piroska. Budapest 1986.
- Vegetius = Flavius Vegetius Renatus: A hadtudomány foglalatja négy könyvben. In.: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk.; bev. tanulmányt írta Hahn István. Budapest 1963. 753–865.

Vitéz 1980 = Ioannes Vitéz de Zredna. Opera quae supersunt. Edidit Iván Boronkai. Budapest 1980.

Werbőczy 1990 = Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest 1990.

Windecke 2008 = Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. Budapest 2008.

www.mol.arcanum.hu (A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa)

Yavuz–Saraç 2007 = Âşik Paşazade Osmanoğulları'nim Tarihi. Hazırlayanlar Kemal Yavuz–M. A. Saraç İstanbul, 2007.

Zichy 1888 = A Zichi és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. V. kötet. (1383–1409) Szerk.: Nagy Imre. Budapest 1888.

Zichy 1895 = A Zichy és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. VIII. kötet, szerk. Kammerer Ernő, Budapest, 1895.

Zichy 1899 = A Zichy és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. IX. kötet, szerk. Kammerer Ernő. Budapest 1899.

Zórasz 1958 = Γεωργίου Θ. Ζωρα: Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων. Κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἐλληνικὸν κώδικα 111. Αθῆναι 1958.

Zrínyi 2009 = Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem, Az török áfium ellen való orvosság. Budapest 2009.

Zsigmond szabályzat 1892 = Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. 586–608.

SZAKIRODALOM

Ágoston 1992 = Ágoston Gábor: Az oszmán és az európai tüzérség. Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15–17. században. *Történelmi Szemle* 1992. 173–198.

Ágoston 2005 = Gábor, Agoston: Guns for the Sultan. Military Power and Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge 2005.

Ágoston 2009 = Gabor Agoston: Bayezid I. (Thunderbolt) In: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Ed.: Gabor Agoston, Bruce Masters, New York 2009.

Áldásy 2008² = Áldásy Antal: Címertan. Máriabesnyő–Gödöllő 2008.²

- Angold 2001 = Michael Angold: Bizánc. Híd az ókor és a középkor között. Fordította: Sándor Bea. Budapest 2001.
- Angyal 1911 = Angyal Dávid: Bosznia követei és a budai országgyűlés 1440 júniusában. *Századok* (1911) 1/ 49–50.
- Aslantaş 2011 = Selim Aslantaş: Belgrad-i Dârü'l-Cihâd. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Arastirmalari Ankara, 2 Aralık 2011. 13–37.
- Babinger 1944 = Franz Babinger: Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert). Brunn: R. M. Rohrer, 1944.
- Bakirtzis 2003 = Charalambos Bakirtzis: The Urban Continuity and Size of Late Byzantine Thessalonike. *Dumbarton Oaks Papers*, (Vol. 57), Symposium on Late Byzantine Thessalonike (2003) 35-64.
- Balla 1991 = Balla Lóránt: Az albánok harca a törökök ellen a 15. században. *Világtörténet* 1991. (tavasz–nyár) 47–55.
- Bán 2011 = Bán Mór: Hunyadi. V. A mennydörgés kapuja. Budapest 2011. (történelmi regény)
- Bánlaky Doberdói 1928 = Bánlaky (Doberdói Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. 10. Budapest 1928.
- Baranyai 1926 = Baranyai Béla: Zsigmond király ún. Sárkány-rendje (1. közlemény) *Századok* 1926. 561–591, 681–719.
- Bárczay 1897 = Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Budapest 1897.
- Barta 1985 = Barta Gábor: Nándorfehérvár 1456. Budapest 1985.
- Bartal 1901 = Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Condedit Antonius Bartal. Lipsiae 1901.
- Bartusis 1997 = Marc C. Bartusis: The late Byzantine army: arms and society, 1204–1453. Philadelphia 1997.
- Bayerle 1997 = Gustav Bayerle: Pashas, begs and effendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire. Istanbul 1997.
- Béni–Szakács–Nagy 2006 = Béni Szabolcs–Szakács Zoltán–Ungváriné Nagy Zsuzsanna: Általános és szervetlen kémiai gyakorlatok. (Laboratóriumi előiratok és számítási feladatok) Budapest 2006.
- Beritić 1989 = Luksa Beritić: The city walls of Dubrovnik. Dubrovnik 1989.
- Bertényi 1989 = Bertényi Iván: Nagy Lajos király. Budapest 1989.
- Bogdán 1987 = Bogdán István: Régi magyar mértékek. Budapest 1987.

- Bostan 2003 = İdris Bostan: A szultáni ágyúöntő műhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején. Fordította: Papp Sándor. *Aetas* 2003/3. 5–29.
- Both 2003 = Both Ödön: Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből. Szeged 2003.
- Bradbury 2006 = Jim Bradbury: *The Routledge companion to medieval warfare*. London–New York 2006.
- Bréhier 1997 = Louis Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása. II. Fordította: Baán István. Budapest 1997.
- Bréhier 2003 = Louis Bréhier: A bizánci birodalom intézményei. Budapest, 2003.
- Brósz–Pólay 1989 = Brósz Róbert–Pólay Elemér: Római jog. Budapest 1989.
- C. Tóth 2004 = C. Tóth Norbert: Mesélő krónikák, 149. rész (2004. február 17-i adás, MR1 Kossuth Rádió)
- C. Tóth 2009 = C. Tóth Norbert: Luxemburgi Zsigmond uralkodása. 1387–1437. Magyarország története 6. Budapest 2009.
- Cambridge Medieval History 1966 = *The Cambridge Medieval History. Volume IV. Part I. The Byzantine Empire*. Edited by: J. M. Hussey. Cambridge 1966.
- Čirković 1982 = Sima Čirković: Godine Kriza i Previranja. Istorija Srpskog Naroda, 1982. II, 47–64.
- Clausewitz 1999 = A háborúról. Clausewitz Károly tábornok hátrahagyott műve. Magyarra fordította és magyarázatokkal ellátta Báró Hazai Samu. (Második kiadás, Budapest 1917) Reprint: Veszprém 1999.
- Cvekan 1985 = Paškal Cvekan: Franjevcu u Baču. Virovitica 1985.
- Cvetkova 1988 = Bisztra Cvetkova: A várnai csata. Budapest 1988.
- Csáki 2001² = Csáki Éva: Török–magyar szótár. Budapest 2001.²
- Cseh 2007 = Cseh Valentin: Nándorfehérvár ostroma 1456. Keszthely 2007.
- Cseh 2010 = Cseh Valentin: Nándorfehérvár szerepe a déli végvárrendszerben 1427–1521. Várak, kastélyok, templomok. 2010. (december) 29-31.
- Csiky 2012 = Csiky Gergely: Konstantinápoly városfalai és a 626. évi avar ostrom. In.: Középkorténeti tanulmányok 7. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2012. 165–183.

- Csömöre 2012 = Csömöre Zoltán: Temesközi várak, erődített templomok a török portyázások időszakában (1390–1551). Középkortörténeti Tanulmányok 7. Szerk: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György, Szeged 2012. 485–503.
- Csörsz Rumen 2004 = Csörsz Rumen István: „*Hallám egy ifjúnak minap éneklését*” Versformák és dallamok Balassi Bálint költészetében. In.: Balassi Bálint és kora. Budapest 2004. 81–96.
- Dennis 1964 = G. T. Dennis: The second Turkish capture of Thessalonica 1391, 1394 or 1430? *Byzantinische Zeitschrift* (57) 1964/ 1. 53–61.
- DeVries 1996 = Kelly DeVries: Gunpowder weapons at the siege of Constantinople. In.: War, Army and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–16th centuries. Edited by: Yaacov Lev. Leiden 1996. 343–362.
- DeVries 1999 = Kelly DeVries: The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526). In.: *Journal of Military History* 63 (1999). 539–559.
- DeVries 2002 = Kelly DeVries: Guns and Men in Medieval Europe 1200–1500. Studies in Military History and Technology. Aldershot–Burlington 2002.
- Djurdjev 1960 = B. Djurdjev: Belgrade In.: The Encyclopaedia of Islam. New edition, volume I. A–B. Edited by: H. A. R. Gibb; J. H. Kramers; E. Lèvi-Provençal; J. Schlacht. Leiden–London 1960. 1163.
- Draskóczy 2000 = Draskóczy István: A tizenötödik század története. Budapest 2000.
- Du Cange 1905 = Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis auctore Carolo du Fresne, Domino du Cange. Tomus primus. Parisiis et Lipsiae. 1905.
- Efoulkes 1930 = Charles Efoulkes: Tha Dardanelles’ Gun at the Tower. *Antiquarian Journal*. Vol. 10. (1930) 217–227.
- Emecen 1999 = Feridun M. Emecen: Egy régi imágó újbóli felfedezésére: Oguz hagyomány és Közép Ázsia ismerete. (Fordította: Papp Sándor) *Aetas* 1999/4. 19–26.
- Encyclopedia 2009 = Encyclopedia of the Ottoman Empire. Ed.: Gabor Agoston, Bruce Masters, New York 2009.
- Engel 1990 = Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Budapest 1990.
- Engel 1994 = Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437). *Századok* 1994 / 2. 273–287.
- Engel 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. I. kötet. Budapest 1996.

- Engel 1998 = Engel Pál: A török–magyar háborúk első évei 1389–1392. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 561–577.
- Engel 2001 = Engel, Pál: The estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages. In.: *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of the Medieval Latin Christianity*. Edited by Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest 2001. 291–302.
- Engel–C. Tóth 2005 = Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)* Zsigmond király és császár (1382–1437) itineráriumát készítette Engel Pál. Kiegészítette, szerkesztette és mutatóval ellátta C. Tóth Norbert. Budapest 2005.
- Engel–Kristó–Kubinyi 1998 = Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest 1998.
- Erdély 1986 = Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: Makkai László, Mócsy András. Budapest 1986.
- Erlich 2002 = Haggai Erlich: *The Cross and the River. Ethiopia, Egypt, and the Nile*. Colorado–London 2002.
- Farkas 2009 = Farkas Péter: Cseh Valentin Nándorfehérvár ostroma 1456. *Hadtörténelmi Közlemények* 2009/2. 557–559.
- Fedeleš 2011 = Fedeleš Tamás: Nemzeti nagylétünk tanúsága. Nándorfehérvár 1456. *Rubicon* 2011/7. 9.
- Fedeleš 2012 = Fedeleš Tamás: Fegyverek, felszerelés, logisztika a késő középkori Magyarországon. In.: *Középkortörténeti tanulmányok 7*. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2012. 505–527.
- Finkel 2006 = Caroline Finkel: *Osman’s dream. The story of the Ottoman Empire 1300–1923*. London 2006.
- Fodor 1983 = Fodor Pál: Ahmedi elbeszélése, mint a korai oszmán történelem forrása. *Világtörténet* 1983/2. 3–18.
- Fodor 1991 = Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest 1991.
- Fodor 1995 = Fodor Pál: Török és oszmán: Az oszmán rabszolga elit azonosságtudatáról. *Történelmi Szemle* 1995/4. 367–383.
- Fodor 2004 = Fodor Pál: A szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533). In.: *Közép–Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. (szerk.: Zombori István) Budapest 2004. 9–35.
- Fodor 2008 = Fodor, Pál: The Ottoman Empire, Byzantium and Western Christianity the implications of the siege of Belgrade, 1456. *Acta Orinetalia* 2008. (68.) 1–2. sz. 43–51.

- Fodor 2009 = Fodor, Pál: Ottoman warfare 1300–1453. In.: The Cambridge History of Turkey. 1071–1453. Volume I. Byzantium to Turkey. Edited by: Kate Fleet. Cambridge 2009. 192–226.
- Font 1997 = Font Márta: A német lovagrend alkonya. Pécs 1997.
- Font–Krausz–Niederhauser–Szvák 2001 = Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest 2001.²
- Foss–Winfield 1986 = C. Foss–D. Winfield: Byzantine Fortifications, an introduction. Praetoria 1986.
- Földi–Hamza 1996 = Földi András–Hamza Gábor: A római jog története és institúciói. Budapest 1996.
- Fraknói 1895 = Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora. I. könyv: I. Ulászló uralkodása In: A magyar nemzet története. VI. kötet (1440–1526) Budapest 1895.²
- Fraknói 1902 = Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római-Szent-Székkal. II. kötet. A konstanzi zsinattól a mohácsi vészig (1418–1526). Budapest 1902.
- Fügedi 1974 = Fügedi Erik: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Budapest 1974.
- Galamb 2000 = Galamb György: A ferences obszervancia magyarországi térnyeréséhez. In.: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, 2000. 165–181.
- Gáspár 2011 = Gáspár Ferenc: Pogányokkal táncoló. A holló jegyében. Coldwell. Budapest 2011. (történelmi regény)
- Generál 1987 = Generál Tibor: Allah hadserege. Budapest 1987.
- Gergely 1999 = Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest 1999.
- Gernet 2001 = Jaques Gernet: A kínai civilizáció története. Budapest 2001.
- Gerő 1975 = Gerő László: Jellegzetes építési korszakok és ezek történeti előzményei az európai várfejlődés keretében. In.: Várépítészettünk, főszerkesztő: Gerő László, Budapest 1975. 9–44.
- Gillingham 1985 = John Gillingham: A Rózsák háborúja. Budapest 1985.
- Gorszt 1954 = A. G. Gorszt: Lőporok és robbanóanyagok. Nehézipari Könyv- és Folyóirat-kiadó Vállalat. Szerk.: Tóth István. Budapest 1954.

- Grygiel 2006 = Jakub I. Grygiel: *Great powers and geopolitical change. The geostrategy of the Ottoman Empire (1300–1699)* Baltimore 2006.
- Гузина 2002 = Зорица Гузина: Тајне Београда. Београд, 2002.
- Hahn 1963 = Hahn István: A hadművészet ókori klasszikusai. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Hahn István. Budapest 1963.
- Hammer 1830 = Joseph von Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest 1830.
- Heka 2005 = Heka László: Szerbia állam- és jogtörténete. Szeged 2005.
- Herczeg 1952 = Herczeg Gyula: Olasz–magyar szótár. I–II. Budapest 1952.
- História 2007 = História. Nándorfehérvár 1456. 2007/ 1.
- Hóman 1936 = Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet. II. kötet, írta Hóman Bálint. Budapest, 1936.
- Horváth 1868 = Horváth Mihály: A magyarok története rövid előadásban. Pest 1868.
- Horváth 1871 = Magyarország történelme. Írta Horváth Mihály. Második kötet. Pest 1871.
- Horváth 2011 = Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–1476–1490) Budapest 2011.
- Hóvári 1983 = Hóvári János: Az oszmán birodalom és a levantei kereskedelem a 15–16. században. Világtörténet 1983/2. 42–61.
- Hóvári 1998 = Hóvári János: A nikápolyi csata. fordulópona a balkáni oszmán hódítások történetében. Hadtörténelmi Közlemények 1998/3. 578–582.
- Hunyadi 2011 = Hunyadi Zsolt: A keresztes háborúk világa. Debrecen 2011.
- Imber 1990 = Colin Imber: The Ottoman Empire. 1300–1481. İstanbul 1990.
- Imber 2002 = Colin Imber: The Ottoman Empire. 1300–1650. The structure of power. New York, 2002.
- İnalcık 1954 = Halil İnalcık: Ottoman methods of conquest. Studia Islamica 1954. 103–129.
- İnalcık 1957 = Halil İnalcık: „Osmanlılar’da Ateşli Silahlar” TTK Belleten 21 nr. 81–84 (1957) 509–513.
- İnalcık 1960 = Halil İnalcık: Bayazid I. (Yildirim „the Thunderbolt”) The encyclopaedia of Islam. New edition. Volume I. A–B. Ed. by: H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provencal, I. Schracht. Leiden, London 1960. 1118–1119.

- İnalcık 1973 = Halil İnalcık: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600. London 1973.
- Irwin 1995 = Robert Irwin: Islam and the Crusades 1096–1699. In.: The Oxford History of Crusades. Szerk.: Jonathan Riley-Smith Oxford 2009.
- Историја 2000 = Историја српског народа II. Београд, 2000.
- Iványi 1892 = Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. II. rész. Szabadka, 1892.
- Iványi 1913 = Iványi Béla: Eperjes középkori ágyúöntő háza és puskapormalma. Hadtörténelmi Közlemények 1913. 113–122, 264–278.
- Iványi 1914 = Iványi Béla: Adatok az eperjesi ágyúöntőház és puskapormalom középkori történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 1914. 311–328, 484–495, 665–679.
- Iványi 1926 = Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon 1711-ig. Hadtörténelmi Közlemények (27) 1926.1–36, 125–166, 259–289, 393–419.
- J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann 2001 = J. E. Kaufmann–H. W. Kaufmann: The medieval fortress. Castles, forts and walled cities of the Middle Age. London. 2001.
- Јиречек 1952 = Константин Јиречек: Историја Срба. Београд 1952.
- Jefferson 2012 = John Jefferson: The Holy Wars of King Wladislaus and Sultan Murad. The Ottoman–Christian conflict from 1438–1444. Leiden –Boston 2012.
- Juhász 2007 = Juhász Ágnes: A raguzai tisztségviselők a XIV. század közepén. Középkor történeti tanulmányok 5. Szerk.: Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szeged 2007. 41–53.
- Juhász 2010 = Juhász 2010 = Juhász Ágnes: A raguzai (dubrovnikai) diplomácia a XIV. század közepén (1343–1367). Középkortörténeti tanulmányok 6. Szerk.: G. Tóth Péter–Szabó Pál. Szeged 2010. 95–108.
- Juhász 2012 = Juhász Ágnes: A magyar diplomácia a raguzai–cattarói háborúban (1361–1362). In.: Középkortörténeti tanulmányok 7. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2012. 475–484.
- Kádár–Szabó 1984 = Kádár Zoltán–Szabó Árpád: Antik természettudomány. Budapest 1984.
- Kaldellis 2012 = Anthony Kaldellis: The greek sources of Laonikos Chalkokondyles' Histories. In.: Greek, Roman, and Byzantine Studies 52 (2012) 738–765.
- Калић 2001 = Јованка Калић: Срби у позном средњем веку. Београд 2001.
- Калић–Мијушковић 1967 = Јованка Калић–Мијушковић: Београд у средњем веку. Београд 1967.

- Kálmán–Veszprémy 2013 = Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. (szerk.: Kálmán Peregrin–Veszprémy László) Budapest 2013.
- Kapitánffy 2003 = Kapitánffy István: Propugnacula Christianitatis. Magyar–bizánci kapcsolatok a birodalom bukásának idején. Hungaro–Byzantina. Budapest 2003.
- Karácsonyi 1910= Karácsonyi János: Az első magyar hadijelentés (1437). Hadtörténelmi Közlemények 1910. 15–22.
- Karácsonyi 1913 = Karácsonyi János: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? Budapest 1913.
- Karácsonyi 1922 = Dr. Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. kötet, Budapest 1922.
- Katus 2000 = Katus László: A középkor története. Budapest 2000.
- Kelenik 1988 = Kelenik József: Szakállas puskák a XVI. századi inventáriumokban (A terminológia problémái). Hadtörténelmi Közlemények 1988/3. 484–520.
- Kelenik 1991 = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. Hadtörténelmi Közlemények 1991/4. 3–52.
- Kiel 2009 = Machiel Kiel: The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353–1453. In.: The Cambridge History of Turkey. 1071–1453. Volume I. Byzantium to Turkey. Edited by: Kate Fleet. Cambridge 2009. 138–191.
- Kiss 1857 = Kiss Károly: Hunyadi János utolsó hadjárata bolgár- és szerbországban 1454-ben és Nándorfehérvár fölmentése a török táborításától 1456. (A nándorfehérvári diadal negyedik százados napján. júl. 21. 1856.) Pest, 1857.
- KMTL = Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század) Főszerk. Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc, Budapest 1994.
- Konkoly 2012 = Konkoly Sándor: A titokzatos Szembécs vára. Bácsország 2012/2. 105–108.
- Kordé 2002 = Kordé Zoltán: A székely ispáni méltóság a Zsigmond halála utáni években. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica, Tomus CXVI. Szeged, 2002. 49–58.
- Kordé 2004 = Kordé Zoltán: A székelyispáni méltóság a Zsigmond korban. Történelmi Szemle 2004/3–4. 193–239.
- Kordé 2005 = Kordé Zoltán: Megjegyzések a székely ispánok 1467 előtti katonai szerepéhez. Hadtörténelmi Közlemények 2005/3. 721–732.

- Kristó–Barta–Gergely 2002 = Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Budapest 2002.
- Kristóf 2006 = Kristóf Ilona: Egy lengyel humanista Magyarországon, az elfeledett Szánoki Gergely. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Historiae* XXXIII. Szerk.: Gebei Sándor. Eger 2006. 21–32.
- Krzyżaniakowa 1979 = Jadwiga Krzyżaniakowa: Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. *Studium z dziejów kultury politycznej polski w XV wieku*. Poznań 1979.
- Kubinyi 2006 = Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. Kérdések és következtetések. *Hadtörténelmi Közlemények* 2006/4. 923–941.
- Kubinyi 2007 = Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007.
- Kulcsár 1973 = Kulcsár Péter: Bonfini Magyar Történetének forrásai és keletkezése. Budapest 1973.
- Lewis 1981 = Bernard Lewis: Isztambul és az oszmán civilizáció. Budapest 1981.
- Magyar kronológia 1981 = Magyarország történeti kronológiája. I. kötet. Budapest 1981.
- Magyar kronológia 1984 = Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Budapest 1984.⁵
- Magyar kronológia 2001 = A magyar történelem kronológiája (830–2000) Magyar Századok. Budapest 2001.
- Magyar nép története 1951 = Heckenast Gusztáv, Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György: A magyar nép története (rövid áttekintés). Budapest 1951.
- Magyarország hadtörténete 1984 = Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig (főszerk. Liptai Ervin, szerk. Borus József). Budapest 1984.
- Makk 1989 = Makk, Ferenc: *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*. Budapest 1989.
- Makk 1996 = Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196) Szeged 1996.
- Mályusz 1984 = Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest 1984.
- Mályusz 1994 = Mályusz 1994 = Mályusz Elemér: Az első Habsburg a magyar trónon. Albert király 1438–1439. *Aetas* 1994/1. 120-150.
- Mályusz 2003 = Mályusz Elemér: A négy Tallóci fivér. *Klió szolgálatában*. Budapest 2003. Szerk. Soós István. Eredeti megjelenési helye: *Történelmi Szemle* 23 (1980), 531–576.

- Massoud 2007 = Sami G. Massoud: The Chronicles and Annalistic Sources of the Early Mamluk Circassian Period. Leiden (Brill) 2007.
- Matuz 1990 = Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest 1990.
- Melikoff 1965 = I. Melikoff: Ali Ewrenos Oghullari. In.: The Encyclopaedia of Islam. New edition, volume II. C – G Edited by: B Lewis; J. Schacht; Ch. Pellart Leiden–Boston 1965.
- Milleker 1914 = Milleker Bódog: A törököknek első betörései Dél-Magyarországon Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszűnése 1393–1439. Temesvár 1914.
- Milleniumi magyar történet 2001 = Milleniumi magyar történet (Magyarország története a honfoglalástól napjainkig) Szerk.: Tóth István György, Budapest 2001.
- Mohay 1988 = Mohay András: Újgörög–magyar szótár. Budapest 1988.
- Molnár–Jakab 2003 = Molnár Imre–Jakab Éva: Római jog. Szeged 2003².
- Nagy 1926 = Nagy Vilmos: Belgrád 1915. évi ostroma. Hadtörténelmi Közlemények 1926. 301–333.
- Nagy Képes Milleniumi 2000 = Nagy Képes Milleniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk.: Rácz Árpád, Budapest 2000.
- Nándorfehérvár évfordulóján 1956 = A nándorfehérvári diadal 500. évfordulóján. Hadtörténelmi Közlemények. 1956 (3. évf.) 2. szám. 3–8.
- Natho 2009 = Kadir I. Natho: Circassian history. New York 2009.
- Necipoğlu 2009 = Nevra Necipoğlu: Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire. Cambridge 2009.
- Négyesi 2003 = Négyesi Lajos: Nándorfehérvár ostroma. 1456. július 4–22. In.: „Fegyvert s vitézt” A magyar hadtörténet nagy csatái. (szerk.: Hermann Róbert) Budapest, 2003. 43–60.
- Neumann 2007 = Neumann Tibor: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr 2007.
- Nikolič–Golubovič 2002 = Zoran Lj. Nikolič–Dr. Vidoje D. Golubovič: Beograd ispod Beograda. Beograd 2002.
- Norris 2003 = John Norris: Early gunpowder artillery. c. 1300–1600. Ramsbury 2003.
- Nótári 1999 = Nótári Tamás: A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini Europa című művében, Aetas 1999 14/4. 149–162.

- Nótári 2011 = Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. Szeged 2011.
- Obolensky 1999 = Dimitri Obolensky: A Bizánci Nemzetközösség. Varia Byzantina III. Ford. Bódogh-Szabó Pál, Budapest 1999.
- ODB = The Oxford Dictionary of Byzantium. Editor in chief. A. P. Kazhdan New York, Oxford 1991.
- ÓGM = Györkösy Alajos–Kapitánffy István–Tegyey Imre: Ógörög magyar nagyszótár. Budapest 1993.
- Osmanli Tarihi 1983 = Osmanli Tarihi II. Cilt. 4. Baskı. Ankara 1983.
- Osmanli Tarihi Kronolojisi 1925–1947 = İsmail Hami Danişmend: İzahli Osmanli Tarihi Kronolojisi Cilt 1. İstanbul 1925–1947.
- Ostrogorsky 2003 = Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Fordította: Magyar István Lénárd, Németh Ferdinánd, Prohászka Péter. Budapest 2003.
- Óváry 1884 = Óváry Lipót: Jelentés olaszországi kutatásaimból. Századok (18) 1884. 504–510.
- Pálffy 1996 = Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 1996/2–3. 163–217.
- Pálosfalvi 2000 = Pálosfalvi 2000 = Pálosfalvi Tamás: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448) *Századok* 2000/1. 45–98.
- Pálosfalvi 2001 = Pálosfalvi Tamás: Az 1442. márciusi török hadjárat. Adalékok Hunyadi János első törökellenes harcaihoz. Történelmi Szemle 2001/1–2. 43–54.
- Pálosfalvi 2003 = Pálosfalvi Tamás: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). *Századok* 2003/4. 897–928.
- Pálosfalvi 2005 = Pálosfalvi Tamás: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest 2005.
- Pálosfalvi 2009 = Pálosfalvi Tamás: A Hunyadiak kora 1437–1490. Magyarország története 7. Budapest 2009.
- Pálosfalvi 2010a = Tamás Pálosfalvi: Die Familie Tallóci im Mittelalter. In.: Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker, Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft. Hrsg. von Dževad Jubašić. Sarajevo–Budapest 2010. 183–191.
- Pálosfalvi 2010b = Pálosfalvi Tamás: A Brankovicsok a középkori Magyarországon. *História* 2010/ 1-2. 6–9.
- Papp 1997 = Papp Sándor: Az oszmán hódítás török szemmel. Beszélgetés Halil İnalcik professzorral. *Belvedere Meridionale* 1997/ IX. 3–6. 164–170.

- Papp 2004 = Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (A kezdetektől 1540-ig) *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.* (szerkesztette: Zombori István) Budapest 2004. 37–90.
- Paulys 1934 = Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumwissenschaft. Zweite reihe (R–Z) Neunter halbband (Taurisci–Thagori) Stuttgart 1934.
- Perjés 1966 = Perjés Géza: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356–1699) *Hadtörténelmi Közlemények* 1966. 862–872.
- Perjés 1967 = Perjés Géza: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356–1699). *Hadtörténelmi Közlemények* 1967. 339–372.
- Perjés 1979 = Perjés Géza: Mohács. Budapest 1979.
- Perjés 1983 = Perjés Géza: Clausewitz. Budapest 1983.
- Pesty 1877 = Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története. Első kötet. Budapest 1877.
- Pesty 1882 = Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. III. kötet Budapest 1882.
- Petrovics 2000 = Petrovics István: Galambóc ostroma. In.: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. Rácz Árpád, Budapest 2000. 64.
- Petrovics 2006 = Petrovics István: A délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei. *Bácsország* 2006/2. 11–19.
- Petrovics 2008 = Petrovics István: A középkori Temesvár. fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. *Capitulum* IV. Szeged 2008.
- Petrovics 2013 = Petrovics István: Capystranus. Egy 1515-ben Londonban kinyomtatott névtelen angol elbeszélő költemény. In: Kálmán–Veszprémy 2013. 126–134.
- Philippides 1998 = Marios Philippides: The fall of Constantinople 1453: Bishop Leonardo Giustiniani and his Italian Followers. *Viator* 29 (1998) 189–227.
- Philippides–Hanak 2011 = Marios Philippides–Walter K. Hanak: The Siege and the Fall of Constantinople in 1453. Farnham–Burlington, 2011.
- Pintér 2010 = Pintér Éva: Időrendi áttekintés. Magyarország története 24. Budapest 2010.
- Pop 2006 = Ion-Aurel Pop: Romanians in the 14th–16th centuries: from the Christian Republic to the Restoration of Dacia. In.: History of Romania. Compendium. Edited by: Ion–Aurel Pop, Iovan Bolovar. Cluj–Napoca, 2006.
- Поповић 1982 = Марко Поповић: Београдска Тврђава. Београд 1982.
- Popović 1991 = Marko Popović: Fortress of Belgrade. Belgrade 1991.

- Popović 2011 = Marco Popović: Belgrád 15. századi erődítményei. In.: Déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban. Szerk.: Visy Zsolt. Budapest 2011. 27–37.
- Pósán 1998 = Pósán László: Zsigmond és a Német Lovagrend. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1998. 3. 630–656.
- Rázsó 1953 = Gyula Rázsó: Hungarian strategy against the Ottomans (1365–1526). 226–237. In.: Ch. Oman: *The art of war in the Middle Ages*. New York 1953.
- Rázsó 1973 = Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Hadtörténelmi Közlemények* 1973/ 3. 403–441.
- Rázsó 1987 = Rázsó Gyula: A lovagkor csatái. Budapest 1987.
- Rázsó 1990 = Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. In.: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. (szerk.: Rázsó Gyula, V. Molnár László). Budapest, 1990. 149–200.
- Rázsó 1994 = Rázsó Gyula: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437). *Századok* 1994. 281–283.
- Reid 1976 = William Reid: *The lore of arms*. Gothenburg. 1976.
- Rossignol 1991 = Gilles Rossignol: Pierre d'Aubusson, le "bouclier de la chrétienté". *Les Hospitaliers à Rhodes*. Besançon 1991.
- Runciman 2000 = Steven Runciman: Konstantinápoly eleste 1453. Budapest 2000.²
- Sakcinski 1886 = Ivan Kukuljević Sakcinski: Priorat vranski. Vitezi Templari i Hospitalici St. Ivana u Hrvatskoj. Zagreb 1886.
- Salamon 1864 = Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864.
- Seláf 2001 = Seláf Levente: Belgrád felett az ég. In.: *Miscellanea, tanulmányok a régi magyar irodalomról*. Szerkesztette: Szentpéteri Márton. Budapest 2001. 175–196.
- Shaw 1977 = Stanford J. Shaw: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Volume 1. *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808*. Cambridge 1977.
- Sörös 1903 = Sörös Pongrácz: Lévai Cseh Péter. *Századok* 37 (1903) 824–837.
- Spiteri 1994 = Stephen C. Spiteri: *Fortresses of the Cross*. Malta 1994.
- Sroka 1996 = Sroka, Stanisław A.: I. Ulászló itineráriuma (1440–1444). In: *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica XLVIII. Történeti tanulmányok IV.* (szerk.: L. Nagy Zsuzsa és Veress Géza) Debrecen, 1996. 21–48.

- Stephenson 1994 = Paul Stephenson: Manuel I Comnenus and Geza II: A revised context and chronology for Hungaro–Byzantine relations, 1148–1155. *Byzantinoslavica* Tome LV (1994) Fasc. 2. 251–277.
- Stojan–Szabóky 1978 = Vujičić D. Stojan–Szabóky Zsolt: Dubrovnik. Budapest 1978.
- Sudár 2010 = Sudár Balázs: A végítélet könyve. Oszmán elbeszélő költemény a mohácsi csatáról. *Történeti Szemle* 2010/3. 329–340.
- Szabó 2009 = Szabó Pál: Megjegyzések a középkori nomád harcmódor ókori előzményeihez. *Belvedere Meridionale* (XXI. évf.) 2009. (február–március) 79–86.
- Szabó 2010a = Szabó Pál: „Ahol Magyar Királyságunk épsége ered”–Nándorfehérvár első török ostroma (1440). *Belvedere Meridionale* XXII. évf. (2010) 3–4, 59–85.
- Szabó 2010b = Szabó Pál: Árukidobás a tengeren? – A bizánci nomosz rhodiói nautilusz római jogi párhuzamairól. *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szerk.: G. Tóth Péter–Szabó Pál, Szeged 2010. 215–232.
- Szabó 2011a = Szabó Tibor: Mehádia várai. Várak, kastélyok, templomok. 2011 (február) 6–9.
- Szabó 2011b = Szabó Tibor: Fetiszlám –egy török erősség a Vaskapunál. Várak, kastélyok, templomok 2011 (december) 22–24.
- Szabó 2011c = Szabó Pál: „kitolta Vazul szemeit” – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlata a XI–XIII. századi Magyarországon, valamint a szláv és az oszmán–török jogi régiókban. Ünnepi tanulmány a 70 éves Makk Ferenc professzor tiszteletére. *Bácsország* 2011/2 (57.). 82–85.
- Szabó 2011d = Szabó Pál: „nem jegyeztek fel többet néhány szűkszavú mondatnál” Nándorfehérvár első török ostroma a magyar történetírásban *Partium* 2011/2012 (XX. évf. tél). 12–19.
- Szabó 2012a = Szabó Pál: Karó vagy bitófa? A bizánci források jogi szóhasználatáról Bulcsú kivégzése kapcsán. In.: *Középkortörténeti tanulmányok* 7. Szerk.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged 2012. 545–567.
- Szabó 2012b = Szabó Pál: Új fejezetek Nándorfehérvár első török ostromáról (1440) 1. rész. *Partium* 2012, XXI. évf. (nyár) 80–96.
- Szabó 2012c = Szabó Pál: Nándorfehérvár első török ostromának kül- és belpolitikai előzményei (Második közlemény) *Partium* 2012, XXI. évf. (ősz) 8–29.
- Szabó 2012d = Szabó Pál: Nándorfehérvár első török ostromának forrásai (Harmadik közlemény) *Partium* 2012, XXI. évf. (ősz) 109–131.

- Szabó 2012e = Szabó Pál: Értékelés és következtetések Nándorfehérvár első török ostromáról (1440) (Negyedik közlemény). *Partium* 2012/13 XXI. évf. (tél) 45–75.
- Szabó 2013a = Szabó Pál: Egy elfeledett hadisiker nyomában: Nándorfehérvár első török ostromáról (1440). Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Évkönyv 3. Szerk.: Szabó József. Bajmok, 2013. 3–58.
- Szabó 2013b = Szabó Pál: Nándorfehérvár első erőpróbája. Történeti szinopszis az 1440. évi szultáni török ostromról *Bácsország* 2013 / 2. (65.) 24–28.
- Szabó 2013c = Szabó Pál: I. Bayezid szultán Magyarország ellen vezetett hadjáratai és Nándorfehérvár „nulladik” ostromának lehetősége. *Partium* 2013, XXII. évf. (nyár) 73–89.
- Szabó 2014a = Ostromolhatta-e I. Bayezid szultán Belgrádot? In.: Középkortörténeti tanulmányok 8. Szerk.: Bartha Annamária, Kruták Anita, Tóber Márta. Szeged 2014 (s. a.)
- Szabó 2014b = Szabó Pál: Névtelen bizánci krónikák Nándorfehérvár első török ostromáról. In.: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. Szerkesztette: Olajos Terézia. Szeged 2014 (s. a.)
- Szajkó 2005 = Szajkó István: A fekete (füstös) lőpor. (kézirat) Balatonfüzfő 2005.
- Szakály 1978 = Szakály Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. *Hadtörténelmi Közlemények* 1978/ 4. 484-499.
- Szakály 1979 = Szakály, Ferenc: Phases of Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365–1526). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 33 (1979) 65–111.
- Szakály 1986 = Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* (szerk.: Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc) Budapest, 1986. 11–57.
- Szakály 1990 = Szakály Ferenc: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Magyarok Európában II. Budapest 1990.
- Szakály–Fodor 1998 = Szakály Ferenc–Fodor Pál: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/2. 309–350.
- Szalay 1863 = Magyarország története Szalay László által. Harmadik kötet, Pest 1863.
- Szántó 1980 = Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593, Budapest, 1980.
- Szántó 1983 = Szántó Konrád: A katolikus egyház története. I. kötet Budapest 1983.

- Szentpétery 1985 = Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Sajtó alá rendezte: Gazda István, kiegészítette: Érszegi Géza, Raj Tamás, Szögi László. Budapest 1985.
- Szilágyi 1895 = A magyar nemzet története. VI. kötet (1440–1526) Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest 1895.²
- Szokolay 1996 = Szokolay Katalin: Lengyelország története. Budapest 1996.
- Szőcs 2009a = Szőcs Tibor: Egy „legendás” hős: Dugovics Titusz története. Hadtörténelmi Közlemények 2009/1. 3–35.
- Szőcs 2009b = Szőcs Tibor: Nagyfejedelmek temetkezési helyei az írott források tükrében. Belvedere Meridionale 2009/ 1–2. 16–44.
- Szörényi 2002 = Szörényi László: Az epikureus premachiavellista és Mátyás király udvara. Callimachus Experiens. Philologica Hungarolatina Budapest 2002. 38–50.
- Спремић 2006 = Момчило Спремић: Ђурађ Бранковић 1427–1456. Београд 2006.
- Tardy 1971 = Tardy Lajos: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1971.
- Teke 1980 = Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora. Budapest 1980.
- Teke 1990 = Teke Zsuzsa: Mátyás, a győzhetetlen király. Budapest 1990.
- Teleki 1852 = Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. Első kötet, Pest, 1852.
- Teleki III. 1853 = Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. III. kötet. Pest 1853.
- Thúry 1893 = Thúry József: Ki volt „a vak török császár”? Századok 1893. 839–849.
- Tóth 1995 = Tóth Sándor László: A Kászim-nap és a tizenöt éves háború. Hadtörténelmi Közlemények 1995/2. 25–33.
- Tóth 2000 = Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Tóth 2006 = Tóth Sándor László: Harangszó és diadal: Nándorfehérvár, 1456. *Szeged* (A város folyóirata) 2006/7–8. 9–12.
- Tömegsírok 2009 = KultúrPart. 2009. június 16. „Tömegsírok Belgrád alatt!”
- Törtei 2013 = Törtei Renáta: Egy spanyol pápai legátus tevékenysége a középkori Magyarországon. Don Juan de Carvajal bíboros életútja, szerepe és tevékenysége a magyar történelem viharos éveiben (Szakdolgozat) Piliscsaba 2013.
- Tringli 2003 = Tringli István: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541. Budapest, 2003.

- Vágvölgyi 1981 = Dr. Vágvölgyi Ferenc: Bátmonostor község története a felszabadulásig. (gépelte kézirat) Bátmonostor 1981.
- Veszprémy 1987 = Veszprémy László: Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában. Művészet Zsigmond király korában. II. kötet. Budapest 1987. 212–225.
- Veszprémy 1998a = Veszprémy László: A nikápolyi hadjárat értékelése az újabb hadtörténetírásban. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 603–609.
- Veszprémy 1998b = Veszprémy László: Zsigmond a katonai reformer? A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3. 657–665.
- Veszprémy 2000 = Veszprémy László: „Latrunculi, cursatores, hussarones” Megjegyzések Kézai latinságához. In.: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, 2000. 673–680.
- Veszprémy 2007 = Veszprémy László: „Európa védelmében” Időszaki kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban. 2006. június 15 – 2007. szeptember 30. In.: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 9. Budapest 2007. 291–301.
- Veszprémy 2008a = Veszprémy László: Egy korareneszánsz haditechnikai kézirat és szerzője. Mariano di Jacopo detto il Taccola: De rebus militaribus. In: *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon.* (Válogatott tanulmányok.) Budapest 2008. 203–218. (Eredeti megjelenési helye: *Hadtörténelmi Közlemények* 1988/1. 3–20.)
- Veszprémy 2008b = Veszprémy László: Haditechnikai újítások és kéziratok Zsigmond környezetében. In.: *Lovagvilág Magyarországon.* Budapest 2008. 187–202.
- Veszprémy 2008c = Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 2008. június (2. szám). 283–302.
- Veszprémy 2010 = Veszprémy László: Nándorfehérvár ostromai – a reneszánsz hadügyi elmélet kezdetei Magyarországon. Várak, kastélyok, templomok. 2010. (december) 33–35.
- Visy 1989 = Visy Zsolt: A római limes Magyarországon. Budapest 1989.
- Weiszhár A–Weiszhár B. 2000 = Weiszhár Attila–Weiszhár Balázs: Csata kislexikona. 2000.
- Wertner 1904 = Dr. Wertner Mór: „Baxat imperator turcorum” Családtörténeti adalékok 1904. 31–33.
- Wertner 1911 = Dr. Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. Négy közleményben. *Hadtörténelmi Közlemények* 1911. március (1401–1406) 63–

76; június (1407–1418) 251–276; szeptember (1419–1432) 410–448; december (1433–1450) 537–574.

Withworth 1858 = Withworth Porter: A history of the Knights of Malta. Volume 1. London 1858.

Вујовић 2003 = Бранко Вујовић: Београд у прошлости и садашњости. Београд, 2003.

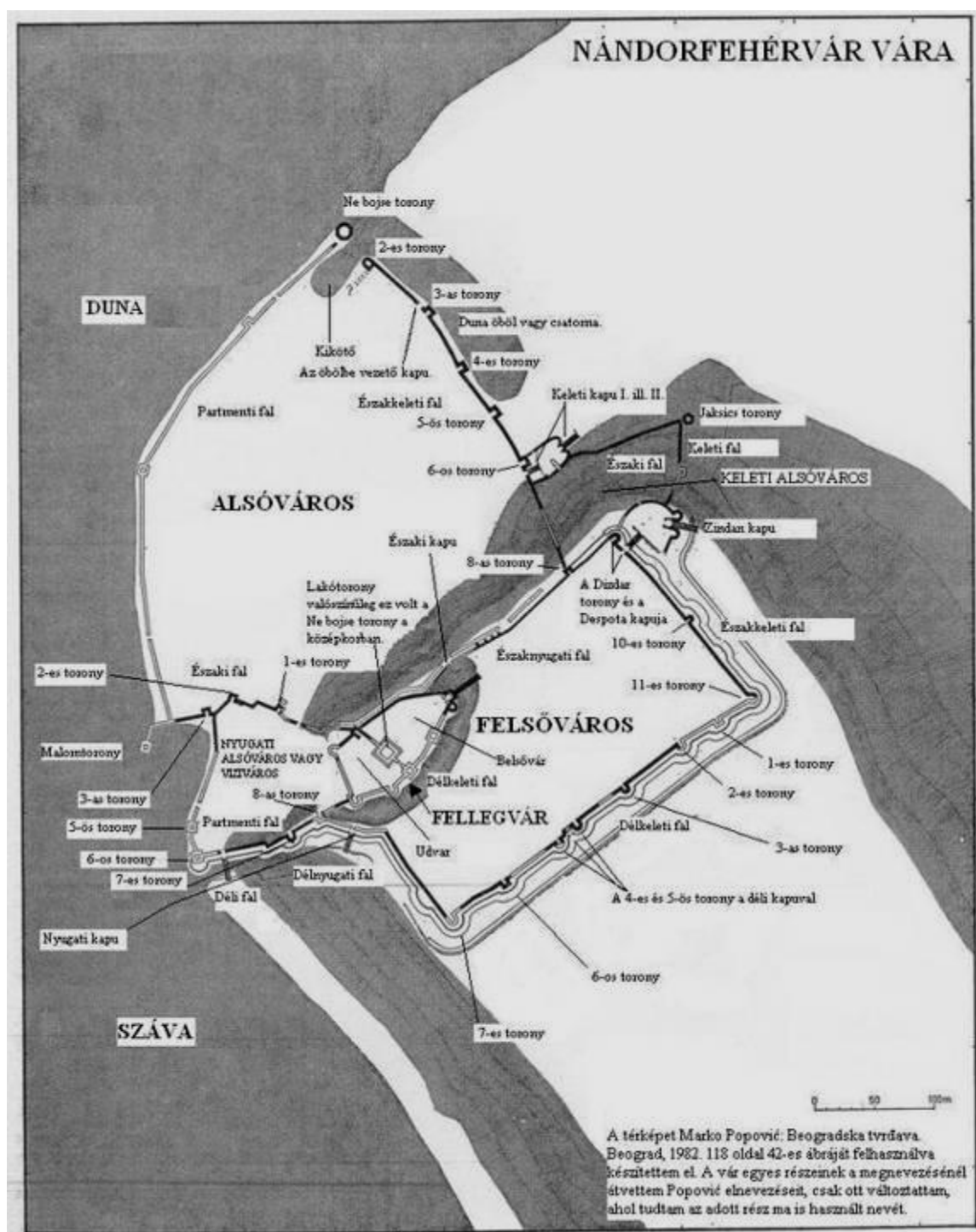
www.eclipse.gsfc.nasa.gov

Zombori 2004 = Zombori István: Jagelló–Habsburg rendezési kísérlet 1523-ban Krysztof Szydłowiecki naplója alapján. In.: Krysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Sajtó alá rendezte: Zombori István. Budapest 2004. 219–335.

Zombori 2010 = Zombori István: A Nándorfehérvárra vezető út: Kapisztrán János és Szeged. Várak, kastélyok, templomok. 2010/6. 20–23. (Déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban. Szerk.: Visy Zsolt. Budapest 2011. 42–50.)

Zöllner 1980 = Walter Zöllner: A keresztes háborúk története. Budapest 1980.

15. Mellékletek

1. melléklet. A 15. századi vár.

(Készítette: Cseh Valentin, [http:// www. users.atw.hu/duna/nfvcsv/nfv1456.html](http://www.users.atw.hu/duna/nfvcsv/nfv1456.html))

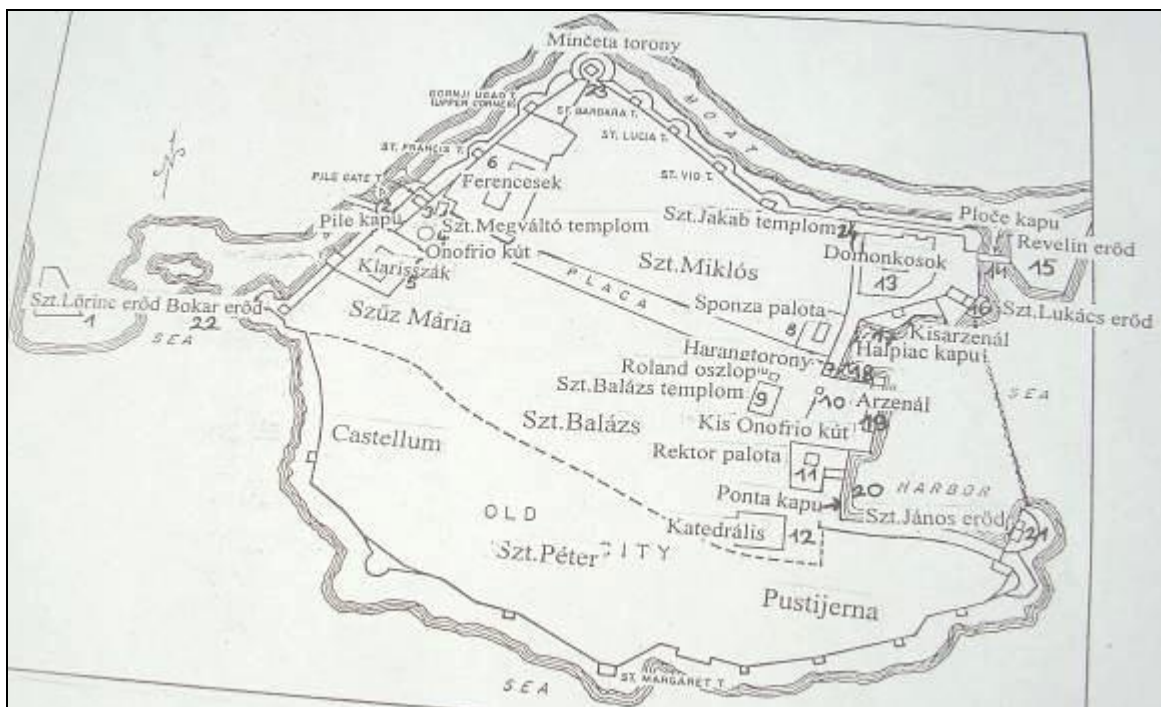
4. melléklet. Az északkeleti fal megerősítése (a szerző felvétele).

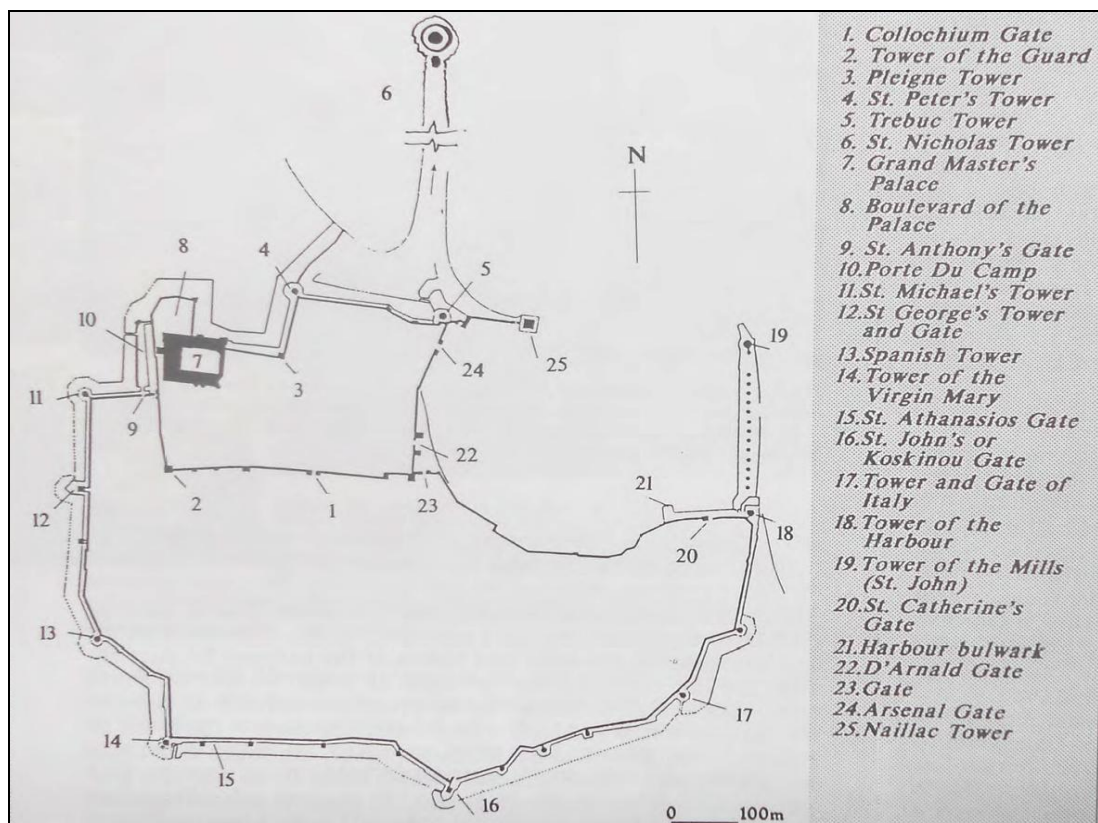
5. melléklet. Rekeszes falazás nyomai a Despota-kapujánál.

6. melléklet. Az északkeleti fal, a Despota kapuja és a Dizdar-torony (a szerző felvétele).

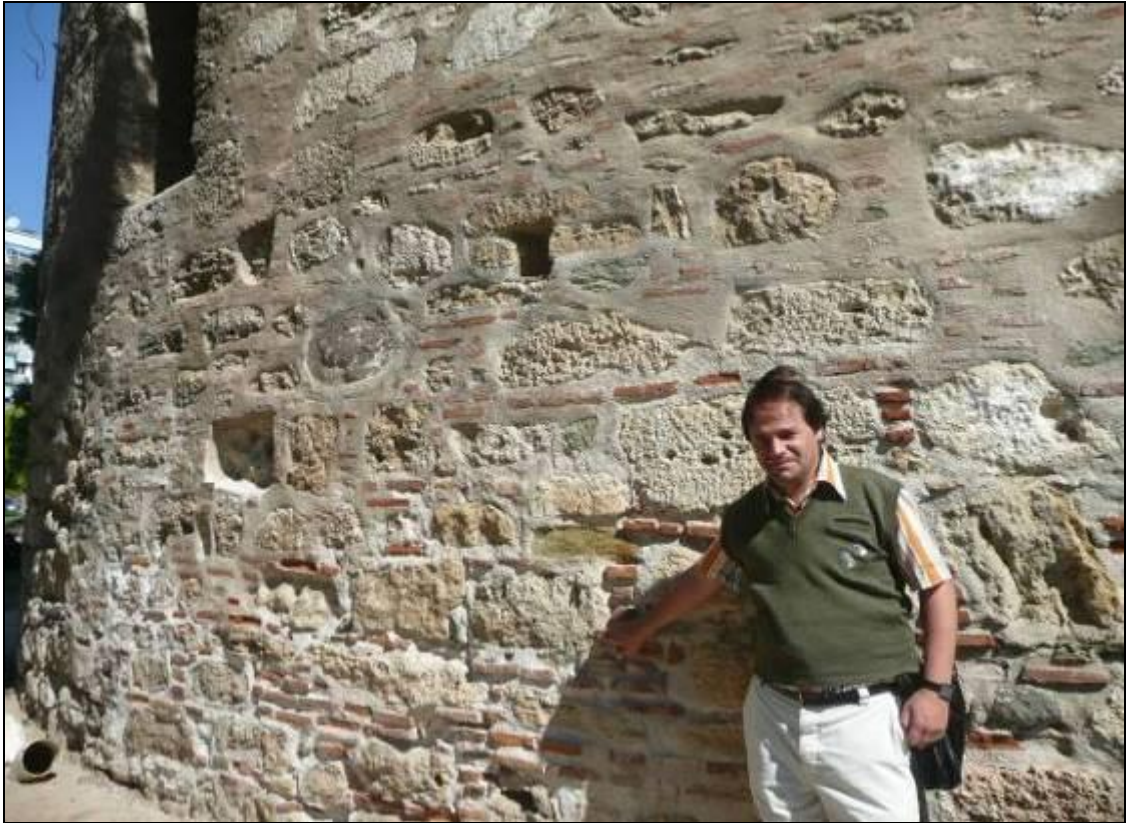
7. melléklet. Ragusa (Dubrovnik) erődtített városa (a magyar változatot készítette: Juhász Ágnes)

8. melléklet. Rodosz erődített városa (Spiteri 1994. 78.)

9. melléklet. Thesszaloniki, a mai Alsóváros műholdképe
<http://wikimapia.org/#lang=hu&lat=40.637339&lon=22.94679&=z15&m=b>
 (Letöltés: 2013. IX. 26.)

12. melléklet. A Lefkosz Pürgosz rekeszes falazata (Thesszaloniki).

13. melléklet. Thesszaloniki keleti városfala (a szerző felvétele).

14. melléklet. Thesszaloniki északi városfala (a szerző felvétele).

15. melléklet. A Trigónion-torony és a keleti fal vége (a szerző felvétele).

16. melléklet. Szendrő erődjének tornyai belülről (a szerző felvétele).

17. melléklet. Szendrő belső Fellegvárának fala (a szerző felvétele).

18. melléklet. A vizesárokkal elválasztott Fellegvár tornyai (a szerző felvétele).

19. melléklet. Bács téglavárának falai a tornyokkal (a szerző felvétele).

20. melléklet. Galambóc meredek falai (Despotov Katalin felvétele).

21. melléklet. A vár vízzel elárasztott része ma (Tóth Mihály felvétele).

22. melléklet. Tallóci Matkó 1437. január 29-én kiállított oklevelének pecsétje
(DL 88 112)([_ecw/dldf/ol/088200/DL_088112_sigil.ecw-AAGISView](#))
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=KIAD%3D%28matk%F3%29&s=DAT&m=2&a=rec>) (Letöltés: 2013. 11. 15)

23. melléklet. Tallóci Matkó 1440. október 1.-i oklevelének pecsétlenyomata
(DL 44 302). ([_ecw/dldf/ol/044400/DL_044302_sigil_r_1.ecw-AAGISView](#))
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=KIAD%3D%28matk%F3%29&s=DAT&m=2&a=rec>) (Letöltés: 2013. 11. 15)

24. melléklet. Tallóci Frank Szalatnokon, 1440. május 20-án kiadott pénzkérő oklevelének papírral fedett gyűrűs pecsétlenyomata.

(DL 55 204).(_ecw/dldf/ol/055400/DL_055204_sigil_r_1.ecw -AAGISView)

(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=KIAD%3D%28Frank%29&s=DAT&m=681&a=rec>) (Letöltés: 2013. 11. 15)

25. melléklet. Tallóci Frank 1434. augusztus13-i oklevele Matkó pecsétjével

(DL 80 468) (_ecw/dldf/ol/080600/DL_080468/DL080468_sigil.ecw-AAGISView)

(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&=KIAD%3D%28tall%F3ci%20frank%29&s=DAT&m=1&a=rec>) (Letöltés: 2013. 11. 15)

26. melléklet. Tallóci Matkó töredékes pecsétje Albert király és Erzsébet királyné 1439. szeptember 17-én kiadott oklevelén (DL 39 290)
 (_ecw/dldf/ol/039400/DL_039290/DL_039290_sigil_r_07.ecw-AAGISView)
 (<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=JELZ%3D%283920%29&s=DAT&m=0&a=rec>) (Letöltés: 2014. 01. 12)

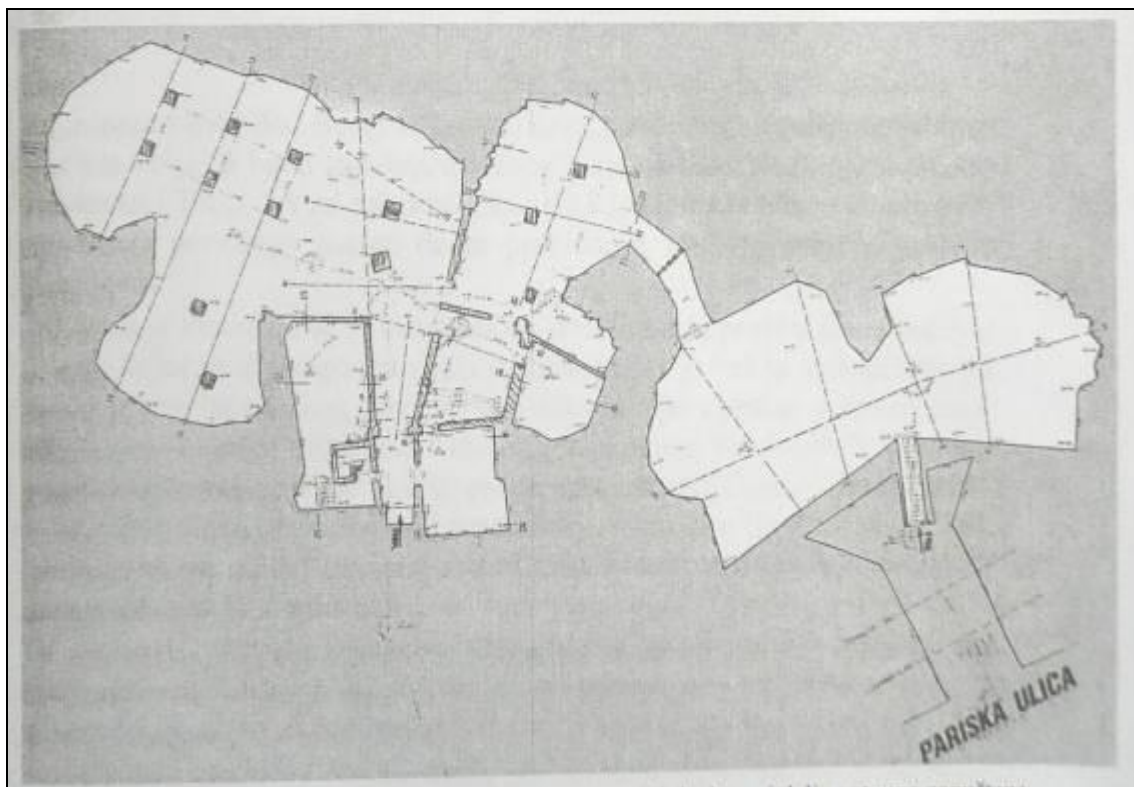
27. melléklet. Branković György szerb despota pecsétje Albert király és Erzsébet királyné 1439. szeptember 17-én kiadott oklevelén (DL 39 290).
 (_ecw/dldf/ol/039400/DL_039290/DL_039290_sigil_r_03.ecw-AAGISView)
 (<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&q=JELZ%3D%283920%29&s=DAT&m=0&a=rec>) (Letöltés: 2014. 01. 13)

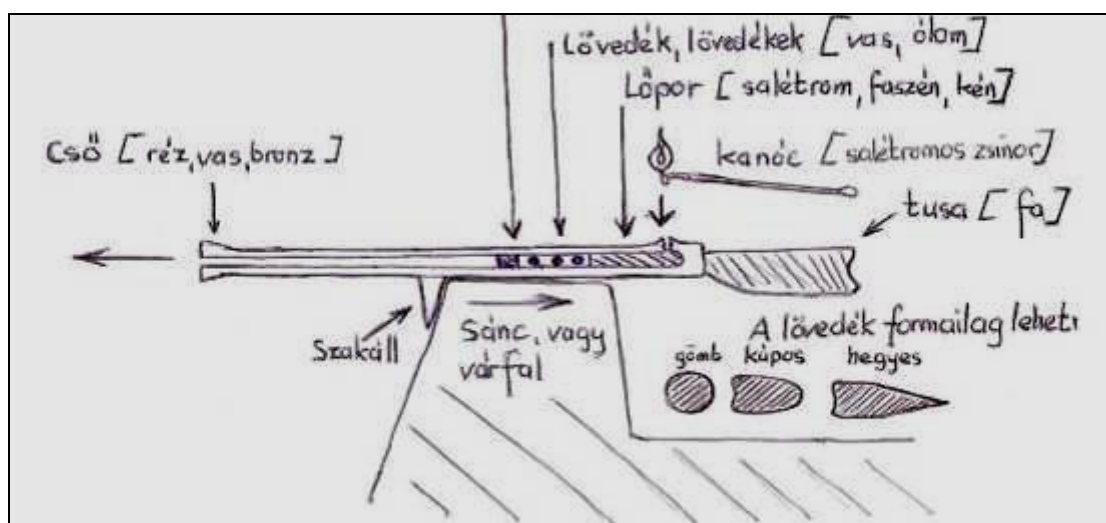
28. melléklet. II. Murád szultán
(Thesszaloniki, Lefkosz Pürgosz Múzeum kiállítása)

29. melléklet. Az egykori alagút bejárata a mai Belgrádban (a szerző felvétele).

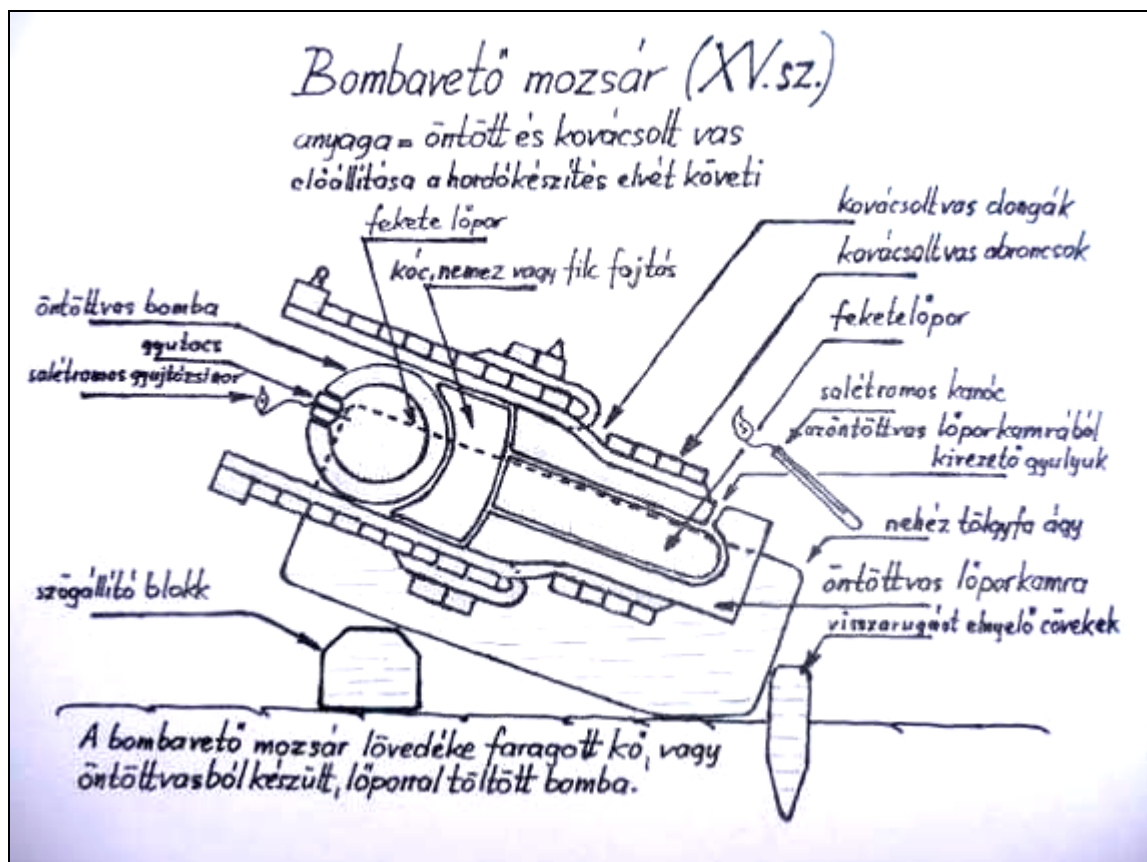
30. melléklet. Az alagút feltárt alaprajza. (Nikolič–Golubovič 2002. 33)

31. melléklet: Tusás szakállas- vagy sáncpuska vázlatrajza (Készítette Dani Dániel Pál)

32. melléklet. Vasnyelű szakállas puska. (A Hunyadiak Örökében Történelmi Hagyományörző Egyesület működőképes, replika példánya, V. Történettudományi Találkozó, Hódmezővásárhely, 2012. július 14–22)

33. melléklet: A bombavető mozsár rekonstrukciós rajza (Készítette Dani Dániel Pál)